

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 25, Sayı: 1, Mart-2023

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 25, Issue: 1, March-2023

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 25, Sayı: 1, Mart-2023	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:25, Issue:1, March-2023	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Murat KELİKLİ
Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Ümit DEMİR

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Pınar DURSUN
Dr. Öğr. Üyesi Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım

Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Doç. Çağhan ADAR

Sosyoloji

Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYIĞIT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayım etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Adem KARAKAŞ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Akif TABAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Ali Osman ENGİN	Atatürk Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Alim YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Aydanur GACENER ATIŞ	Ege Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Çağla GÜR	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Esin ÖZKAN VAN	Aksaray Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Güler TULUK	Kastamonu Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Hakan TAŞTAN	Kırklareli Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Handan YOLSAL	İstanbul Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Hasan UYGURTÜRK	Karabük Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Hatice ÖZUTKU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Hayrettin ZENGİN	Sakarya Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü BAHAR	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Hüseyin KARAMELİKLİ	Karabük Üniversitesi
17.	Prof. Dr. İdris DEMİREL	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Mehmet DEMİRAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
19.	Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
20.	Prof. Dr. Murat CANİTEZ	Kto Karatay Üniversitesi
21.	Prof. Dr. Mustafa METİN	Erciyes Üniversitesi
22.	Prof. Dr. Mücahit KAĞAN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
23.	Prof. Dr. Olca SÜRGEVİL DALKILIC	Dokuz Eylül Üniversitesi
24.	Prof. Dr. Remzi Yavaş KINCAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
25.	Prof. Dr. Sait Erdal DİNÇER	Marmara Üniversitesi
26.	Prof. Dr. Seval SELİMOĞLU	Anadolu Üniversitesi
27.	Prof. Dr. Şükran GÜNGÖR TANÇ	Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
28.	Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi
29.	Prof. Dr. Zafer ÖTER	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Ahmet TAN	İğdir Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Ali Şahin ÖRNEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Atilla YÜCEL	Fırat Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Aziz ALTI	Munzur Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Çiğdem GÜRİSOY	İstinye Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Davut AYDIN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Duygu CELAYİR	İstanbul Ticaret Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Emre YAKUT	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Faruk MIKE	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Fatih TÜRKMEN	Karabük Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Hakan EYGÜ	Atatürk Üniversitesi
41.	Doç. Dr. Halil ŞENGÜL	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
42.	Doç. Dr. Hasan CİNNİOĞLU	İskenderun Teknik Üniversitesi
43.	Doç. Dr. Hasan ÖZDER	Doğu Akdeniz Üniversitesi
44.	Doç. Dr. Hatice Pınar KAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
45.	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER	Bursa Teknik Üniversitesi

46.	Doç. Dr. Mehmet Murat TUNÇBİLEK	Karabük Üniversitesi
47.	Doç. Dr. Nazan KAYTEZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
48.	Doç. Dr. Neslihan USTA	Bartın Üniversitesi
49.	Doç. Dr. Özge SAKARYALI	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
50.	Doç. Dr. Ruhan İRİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
51.	Doç. Dr. Seyfettin KAYA	Siirt Üniversitesi
52.	Doç. Dr. Ulukan BÜYÜKARIKAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
53.	Doç. Dr. Yaşar BARUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
54.	Doç. Dr. Zeki UÇAR	Bitlis Eren Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi Ali Emre AYDIN	İzmir Bakırçay Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt TOYGANÖZÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Dilek USLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞLAM	İnönü Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Murat YAŞ	Marmara Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVACIK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Nigar ÖZÇETİN	Yozgat Bozok Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Nur ŞİŞMAN KİTAPÇI	Marmara Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Sevil ASLAN	Kafkas Üniversitesi
64.	Dr. Öğr. Üyesi Şükran ŞİMŞEK	Akdeniz Üniversitesi
65.	Dr. Öğr. Üyesi Tuba DUZCU	İstanbul Medipol Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Eğitim / Education				
1	Öğretmen, Hemşire ve Polislerin Merhamet Düzeylerinin Karşılaştırılması / <i>Comparison of Compassion Levels of Teachers, Nurses and Police Officers</i>	Dr. Öğr. Üyesi Eşref NAS, Doç. Dr. Ramazan SAK	Araştırma Research	1-15
2	Yabancı Uyruklu Öğretmen Adaylarının Matematikte Problem Çözme ve Problem Kurma Becerilerinin İncelenmesi: Siirt Üniversitesi Örneği / <i>Examination of Problem Solving and Problem Posing Skills of Foreign Teacher Candidates in Mathematics: The Sample of Siirt University</i>	Dr. Öğr. Üyesi Furkan ÖZDEMİR, Doç. Dr. Halil Coşkun ÇELİK, Eylem ÇELİK	Araştırma Research	16-33
3	Geri Dönüşüm Etkinliklerinin Okul Öncesi Eğitim Kurumu Öğrencilerinin Farkındalık Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi / <i>Investigation of the Effect of Recycling Activities on the Awareness Levels of Pre-School Students</i>	Doç. Dr. Hilal KAZU, Füsun YAPICI ÖDEMİŞ	Araştırma Research	34-53
4	Öğretim Üyelerinin Araştırma Üretkenliği Kavramına İlişkin Algıları / <i>Perceptions of Academic Members About the Concept of Research Productivity</i>	Dr. Öğr. Üyesi Fazilet Özge MAVİŞ SEVİM, Doç. Dr. Esmâ EMMİOĞLU SARIKAYA	Araştırma Research	54-73
5	Attitudes of Fathers Who Have Children in Preschool Period Towards Their Children's Sexual Development / <i>Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Babaların Çocuklarının Cinsel Gelişimlerine Yönelik Tutumları</i>	Araş. Gör. Sıla UZKUL, Prof. Dr. Ayşe Dilek ÖĞRETİR ÖZÇELİK	Araştırma Research	74-87
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences				
6	Ekonominin Stres Dönemlerinin Makroekonomik Göstergelerle Tahmininde Logit/Probit Model Kullanımına Yönelik Bir Uygulama / <i>An Application of the Logit/Probit Model for Estimating Economic Stress Periods</i>	Doç. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN	Araştırma Research	88-104

	<i>Using Macroeconomic Indicators</i>			
7	An Empirical Investigation of the Reasons of Financial Needs and Preference of Islamic Banking Customers in Türkiye / <i>Türkiye'deki İslami Banka Müşterilerinin Mali İhtiyaçlarının ve Tercihlerinin Ampirik Araştırılması</i>	Araş. Gör. Dr. Berna DOĞAN BAŞAR, Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER, Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ	Araştırma Research	105-120
8	Sezai Karakoç ve Siyasi Fikirleri: Birey, Toplum ve Devlet / <i>Sezai Karakoç and His Political Ideas: Individual, Society and State</i>	Öğr. Gör. Cem KOTAN	Araştırma Research	121-137
9	Online Alışverişte Kişisel Verilerin Tüketici Mahremiyeti İle İlişkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma / <i>A Qualitative Study on the Relationship of Personal Data with Consumer Privacy in Online Shopping</i>	Bilim Uzmanı Duygu KILIÇ, Doç. Dr. Murat ÖZ	Araştırma Research	138-156
10	Tüketicilerin Sanal Kaytarma Davranışının Kompulsif Satın Alma (Alışveriş Bağımlılığı) Davranışı Üzerindeki Etkisi / <i>The Effect of Cyberloafing Behavior of Consumers on Compulsive Buying Behavior (Shopping Addiction)</i>	Doç. Dr. Filiz ÇOPUROĞLU	Araştırma Research	157-168
11	COVID-19 Pandemisinde Sağlık Sektöründe Psikolojik Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi / <i>Evaluation of the Effect of Psychological Empowerment on Employee Performance in the Health Sector in the COVID-19 Pandemic</i>	Öğr. Gör. İbrahim TÜRKMEN, Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇETİN ASLAN	Araştırma Research	169-184
12	İç Savaşın İhracata Olan Etkisi: Türkiye ve Suriye Üzerine Bir İnceleme / <i>The Impact of the Civil War on Exports: A Study on Türkiye and Syria</i>	Doktora Öğrencisi Burak KILIÇ	Araştırma Research	185-197
13	COPRAS-ARAS Hibrit ÇKKV Modeli İle AB Ülkelerinin Mevcut Yaşam Maliyetinin Bir Analizi / <i>An Analysis of the Current Cost of Living of EU Countries with a COPRAS-ARAS Hybrid MCDM Model</i>	Doç. Dr. Nazlı ERSOY	Araştırma Research	198-214
14	İstanbul'da Yabancı Sermaye Eliyle	Dr. Öğr. Üyesi	Araştırma	215-243

	Yürütülen Elektrik İşleri (1910-1937) / <i>Electricity Investments In Istanbul By Foreign Capital (1910-1937)</i>	Murat ARISAL	Research	
15	G20 Ülkelerinin Sağlık Sistemleri Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi / <i>Comparative Examination and Evaluation of Health Systems in G20 Countries</i>	Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA, Doç. Dr. Ümit NALDÖKEN	Araştırma Research	244-256
16	Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi: Bir Model ve Uygulama Önerisi / <i>Enterprise Risk Management Based on Strategic Management Tools: A Model and Implementation Proposal</i>	Murat SONER, Doç. Dr. Hakan KARABACAK	Araştırma Research	257-274
17	Yenilikçi İş Davranışı ve Öncülleri Üzerine Bir Araştırma / <i>A Research on Innovative Work Behavior and Its Antecedents</i>	Öğr. Gör. Mustafa Ali ÖZAY, Prof. Dr. Kurtuluş KAYMAZ	Araştırma Research	275-293
18	Analysis of Competitiveness of Türkiye Among E7 Countries in Terms of Selected Chapters / <i>Türkiye'nin E7 Ülkeleri Arasındaki Rekabet Gücünün Belirlenmiş Fasıllar Bazında Analizi</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVACIK	Araştırma Research	294-306
19	Organizasyonlarda Yöneticilerin Nepotik Tutumlarının Çalışan Memnuniyeti ve Sabotaj Eğilimi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi / <i>An Investigation of the Effects of Managers' Nepotic Attitudes on Employee Satisfaction and Sabotage Tendency in Organizations</i>	Dr. Nuri AVCI, Dr. Öğr. Üyesi Onur YARAR	Araştırma Research	307-325
20	Türkiye'de Bağımsız Denetçinin Sürekli Eğitim Yükümlülüğü: Lojistik Regresyon Analizi / <i>Auditor's Continuing Education Liability in Türkiye: A Logistic Regression Analysis</i>	Öğr. Gör. Dr. Sibel DİNÇ AYDEMİR	Araştırma Research	326-339
21	Evden Çalışma ve Sosyal İzolasyonun Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Kişilik Tipleri Açısından Bir Değerlendirme / <i>The Effect of Home Working and Social Isolation on Task Performance: An Evaluation in terms of</i>	Araş. Gör. Dr. Yahya KATI	Araştırma Research	340-356

<i>Personality Types</i>				
Psikoloji / Psychology				
22	Öğrenme Güçlüğü Olan Ergenlerin Okul Aidiyetleri ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkularının İncelenmesi / <i>An Investigation of Sense of School Belonging and Fear of Negative Evaluation in Academic Environments among Adolescents with Learning Difficulties</i>	Araş. Gör. Emrullah Can YAVUZ, Prof. Dr. Ender DURUALP	Araştırma Research	357-371
Tarih / History				
23	Müneccimbaşı Mehmet Çelebi'nin "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem" Adlı Eseri Hakkında Bir Değerlendirme / <i>An Evaluation on "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem", a Work by Münecimbaşı Mehmet Çelebi</i>	Dr. Öğr. Üyesi Rümeysa KARS, Yüksek Lisans Öğrencisi Selma ÇELEN	Araştırma Research	372-386
Turizm / Tourism				
24	A Competitive Analysis of E-Distribution Systems in the Hospitality Industry / <i>Konaklama Sektöründe E-Dağıtım Sistemlerinin Rekabet Analizi</i>	Doç. Dr. Gökçe ÖZDEMİR UMUTLU, Prof. Dr. Duygu TÜRKER ÖZMEN	Araştırma Research	387-402
25	İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin Web Sitelerinin Türkçe Yazı Dili Yeterliliği Açısından İncelenmesi / <i>Examining the Websites of Provincial Culture and Tourism Directorates in terms of Turkish Written Language Proficiency</i>	Öğretmen Derya OGUR, Doç. Dr. Savaş EVREN	Araştırma Research	403-420

Öğretmen, Hemşire ve Polislerin Merhamet Düzeylerinin Karşılaştırılması

Comparison of Compassion Levels of Teachers, Nurses and Police Officers

Dr. Öğr. Üyesi Eşref NAS¹, Doç. Dr. Ramazan SAK²

Öz

Merhamet acı çeken ya da sıkıntı yaşayan kişilere karşı hissedilen bir duygu olarak tanımlanmaktadır. Merhamet aynı zamanda başkasının acılarını, zorluklarını ve sıkıntılarını azaltmak için eyleme geçmekle açıklanmaktadır. Bu çalışmada öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeylerinin mesleklerine ve çeşitli demografik özelliklerine göre karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini 124 öğretmen, 112 hemşire ve 94 polis memuru olmak üzere insanlarla çalışan 330 profesyonelden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, kişisel bilgi formu ve Yetişkin Merhamet Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Veri analizinde, tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız örneklem için t-testi kullanılmıştır. Ayrıca veri analizi sürecinde ölçeğin dört alt boyutu (bilişsel merhamet, duygusal merhamet, davranışsal merhamet ve motivasyonel merhamet) dikkate alınmıştır. Analizler sonucunda, katılımcıların aylık gelirlerine ve yaşadıkları yerleşim yerine göre merhamet puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Medeni durum değişkenine göre, evli katılımcıların bilişsel merhamet alt boyutu puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, 42 ve üstü yaşta katılımcıların bilişsel merhamet alt boyutu puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet değişkenine göre, erkek katılımcıların bilişsel merhamet alt boyutu puan ortalamalarının kadınların puan ortalamasından daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte polislerin davranışsal ve motivasyonel merhamet alt boyutu puan ortalamalarının hemşirelerin puan ortalamasından yüksek olduğu bulunmuştur. Son olarak polislerin merhamet ölçeği toplamından aldıkları ortalamaların hemşirelerin puan ortalamasından yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merhamet, öğretmen, hemşire, polis

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The concept of compassion is an emotion being felt towards people who are suffering or experiencing trouble. Compassion is also explained by taking action to reduce someone else's pain, difficulties, and trouble. In this study, it was aimed to compare the compassion levels of teachers, nurses and police officers according to their professions and various demographic characteristics. This study examines the compassion level of 330 professionals working with people, including 124 teachers, 112 nurses, and 94 police officers. A personal information form and the Adult Compassion Scale were used as data collection tools. One-factor analysis of variance (ANOVA) and independent samples t-test were used in data analysis. In addition, four sub-dimensions of the scale (cognitive compassion, emotional compassion, behavioral compassion and motivational compassion) were taken into account during the data analysis process. According to the results of the analysis, there was no significant difference between the compassion score of the participants based on their monthly income and the place of residence. According to their marital status, the mean scores of their compassion showed a significant difference in favor of the married participants only in the cognitive compassion sub-dimension. According to their age, the level of their compassion showed a significant difference only in the cognitive compassion sub-dimension. According to their gender, a significant difference was found in the cognitive compassion dimension in favor of male participants. According to their occupations, compassion score means of the

¹ Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, e.nas@alparslan.edu.tr

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ramazansak06@gmail.com

participants did not show a significant difference in the emotional compassion and cognitive compassion sub-dimensions. However, in the behavioral and motivational compassion sub-dimensions, and in the sum of compassion scale, the compassion levels of the police officers were found to be significantly higher than the compassion levels of the nurses.

Keywords: Compassion, teacher, nurse, police officers

Paper Type: Research

Giriş

Merhamet, canlıların yaşadığı temel duygulardan biridir. İnsan deneyimleri arasında yer alan ve kişilerarası ilişkilerde önemli görülen bir özelliktir (Goldin ve Jazaieri, 2017). Merhamet, kötü ve zor bir durumda olan canlılara karşı hissedilen üzüntü duygusuyla açıklanmıştır (TDK, 2021). Merhametin bir başkasının sıkıntısına şahit olduğunda ortaya çıkan ve kişiyi yardım etmeye sevk eden bir duygu olduğu belirtilmiştir (Goetz ve diğerleri, 2010). Peterson (2017) merhametin insanlığı tanımanın ve başkalarının acı çektiği durumlarda insanca karşılık vermenin özel ve önemli bir yolu olduğunu belirtmiştir. Neff (2003a, 2003b) tarafından yapılan çalışmalarda ise kişinin zor zamanlarda ve acı çektiği süreçlerde kendine karşı anlayışlı ve nazik olmasına dikkat çekilmiş ve bu durum da öz-merhamet (kendine karşı merhametli olma hali) kavramıyla ifade edilmiştir. Özetle merhamet kavramı, kişinin kendi acıları/zorlukları karşısında veya başkalarının deneyimlediği acılar/zorluklar karşısında üzüntü duyması ve bu acıları/zorlukları azaltmaya yönelik eyleme geçmesi şeklinde tanımlanmıştır (Nas ve Sak, 2020).

Merhamet kavramının çok boyutlu bir yapıdan oluştuğu belirtilmiştir (Jazaieri ve diğerleri, 2014). Strauss ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada merhamet kavramının bilişsel, duygusal ve davranışsal gibi yönlerinden bahsedilmiştir. İlgili çalışmada merhametin beş unsurdan oluşan bir süreç olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna göre merhametin ilk unsuru acıyı fark etmektir. İkincisi, acı çekmenin evrenselliğini anlamaktır. Üçüncüsü, acı çeken kişi veya kişilerle empati kurmaktır. Dördüncüsü, acı çeken kişiye/kişilere yanıt verirken rahatsız edici duygularla (öfke ve korku gibi) başa çıkmaktır. Beşincisi ise acıyı hafifletmek için eyleme geçme motivasyonuna sahip olmaktır (Strauss ve diğerleri, 2016). Bütün bu unsurlar, merhametin bilişsel, duygusal, davranışsal, amaçsal ve motivasyonel süreçleri içerdiği anlamına gelmektedir.

Merhamet deneyimi, başkalarının iyiliğini dikkate alan bireylerde daha sıklıkla görülebilmektedir. Bu bireyler, merhametli amaçlar taşımakla birlikte başkalarıyla ilişkilerinde daha yapıcı, olumlu ve fayda sağlayıcı bir özelliğe sahip olabilmektedir (Crocker ve Canevello, 2008). Merhametli bireyler, başkalarıyla ilişkilerinde sosyal destek sunmayı ve diğer kişilerle empati kurmayı önemli görebilmektedir. Dolayısıyla merhametli olma hali, bireylerin başkalarına destek sunma yeteneğini geliştirebilmektedir (Cosley, McCoy, Saslow ve Epel, 2010). Merhametli bireyler, içinde buldukları koşullar, sahip oldukları imkânlar veya yaptıkları işler doğrultusunda diğer insanlara farklı destekler sunabilmektedir. Bu anlamda eğitim alanında çalışan bireyler; öğrencilere eğitsel, duygusal ve psikolojik destek sağlayarak onlara karşı merhametli olabilmektedir. Sağlık alanı çalışanları; hasta ve hasta yakınlarına tedavi amaçlı hizmetler sunmanın yanında duygusal ve psikolojik destek sunarak insanlara moral ve motivasyon verebilmektedir. Benzer şekilde, güvenlik alanında görev yapan polis memurları; muhatap oldukları kişilere şefkat ve merhamet göstererek onların mağduriyet durumlarının azaltılmasında rol alabilmektedir. Buradan hareketle eğitim, sağlık ve güvenlik personelinin muhatap oldukları kitleye hizmet sunarken merhametin önemli bir faktör olarak ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Alkema, Linton ve Davies, 2008; Coffey ve diğerleri, 2019; McClelland, Gabriel ve DePuccio, 2018; Sak ve diğerleri, 2021).

Merhamet konusu, son yıllarda eğitim, psikoloji, sağlık, adalet ve güvenlik gibi alanlarda sıkça işlenmeye başlanmıştır (Nas, 2020). Eğitim alanındaki çalışmalarda

öğretmenlerin ve psikolojik danışmanların merhamet düzeyleri incelenmiş (Aydemir, 2008; Stainfield ve Baptist, 2019); sağlık alanında hemşirelerin ve doktorların merhamet düzeyleri ele alınmıştır (Ruiz-Fernandez, Perez-Garcia ve Ortega-Galan, 2020). Güvenlik alanında ise polis memurlarının merhamet düzeylerine bakılmıştır (Milliard, 2020). Ancak alanyazındaki çalışmalara bakıldığında, söz konusu üç alandaki profesyonellerin doğrudan merhamet düzeylerinin incelenmesi yerine, çoğunlukla ilgili meslek çalışanlarının merhamet yorgunluğu (compassion fatigue) ve merhamet doyumunu (compassion satisfaction) düzeyleri ele alınmıştır. Örneğin Annalakshmi ve Jayanthi (2019) tarafından yapılan çalışmada, lise kademesinde görev yapan 300 öğretmenin merhamet yorgunluğu ve merhamet doyumunu incelenmiştir. Bozgeyikli (2012) tarafından yapılan çalışmada okul psikolojik danışmanlarının merhamet doyumunu, tükenmişlik ve merhamet yorgunluğu düzeyleri araştırılmıştır. Sağlık alanındaki araştırmalara bakıldığında, bu alanda ciddi ve yoğun bir çalışmanın gerçekleştirildiği görülebilmektedir. Özellikle de hemşirelerin merhamet yorgunluğu ve merhamet doyumlarının birçok çalışmada incelendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ortega-Campos ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışmada onkoloji hemşirelerinin merhamet yorgunluğu, merhamet doyumunu ve tükenmişlik seviyeleri incelenmiştir. Jarrad ve Hammad (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, hemşirelerin merhamet yorgunluğu, tükenmişlik ve merhamet doyumunu düzeyleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu iki çalışmaya benzer şekilde gerçekleştirilen birçok araştırma alanyazında yer almaktadır. Diğer bir alan olan güvenlik çalışanları ile ilgili araştırmalara bakıldığında, polis memurlarının deneyimlediği merhamete odaklandığı anlaşılabilmektedir. Örneğin Papazoglou, Koskelainen ve Stuewe (2019) tarafından yapılan çalışmada, polis memurları arasındaki merhamet yorgunluğu ve merhamet doyumunu incelenmiştir. Aynı şekilde Grant, Lavery ve Decarlo (2019) tarafından yapılan çalışmada da polis memurlarının merhamet yorgunluğu ve merhamet doyumunu ele alınmıştır. Bütün bu verilenlerden hareketle, eğitim, sağlık ve güvenlik alanındaki çalışmalarda belirli meslek elemanlarının merhametlerinin incelendiği belirtilebilir. Ayrıca yapılan çalışmalarda, genel olarak sadece bir alandaki (örneğin; sadece sağlık veya sadece hemşireler gibi) meslek elemanlarının çalışma gruplarına dâhil edildiği söylenebilir. Merhametle ilgili alanyazın incelendiğinde farklı alanlardaki profesyonellerin yer aldığı tek çalışmanın Sak ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmada (Sak ve diğerleri, 2021) hemşire, öğretmen, polis ve imamın merhamet doyumları ve merhamet korkuları incelenmiştir. Dolayısıyla alanyazında farklı gruptaki meslek elemanlarının veya profesyonellerin sadece merhamet düzeylerini inceleyen ve karşılaştıran çalışmaların mevcut olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda alanyazındaki araştırmaların merhamet doyumunu (Conrad ve Kellar-Guenther, 2006), merhamet yorgunluğu (Ray, Wong, White ve Heaslip, 2013) ve merhamet korkusu (Dias, Brown, Ong ve Stiney-Ziskind, 2015) gibi merhametin çeşitli boyutları üzerinden yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum dikkate alınarak farklı alanlardaki profesyonellerin merhamet düzeylerinin incelenmesinin ve karşılaştırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada farklı üç alandan (eğitim, sağlık ve güvenlik) profesyonelin doğrudan merhamet düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla hem farklı alanlardaki çalışanların merhamet düzeylerinin karşılaştırılması hem de farklı değişkenler açısından ilgili meslek elemanlarının merhamet düzeyleri arasındaki farklılaşmanın ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu şekilde hangi meslek grubunun merhamet düzeylerinin daha yüksek/düşük olduğu sonucuna varılmış olacaktır. Bu sonucun ise meslek gruplarına yönelik hazırlanacak müdahale planları, eğitim programları ve uygulanacak terapi çalışmaları açısından değerli bir veri ve önemli bir ipucu olması beklenmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeylerini karşılaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeyleri mesleklerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

- Öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeyleri cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına, aylık gelirlerine ve yaşadıkları yerleşim yerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlandığından tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmaları katılımcıların bir konu ya da olaya ilişkin ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerini belirlemek için diğer araştırmalara kıyasla daha büyük örneklemelerden verilerin toplanmasını amaçlayan araştırma türüdür (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Tarama araştırmalarında var olan bir durumu olduğu biçimiyle belirlemek amaçlanmaktadır. Bu çalışmada da öğretmen, hemşire ve polislerin merhametlerine ilişkin her hangi bir müdahalede bulunulmadan, merhamet düzeylerinin olduğu şekliyle belirlenmesi amaçlandığından tarama modelinde bir araştırmadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmada amaçsal örnekleme yönteminin bir türü olan tipik durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme yöntemi, araştırma problemi ile ilgili evrende bulunan çok sayıda durumdan tipik olan bir durumun belirlenerek bu örnek üzerinden veri toplanmasını temel almaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2014). Bu çalışmanın örneklemini Diyarbakır ve Van illerinde görev yapan 124 öğretmen, 112 hemşire ve 94 polis olmak üzere insanla çalışan meslek grubundan toplamda 330 katılımcı oluşturmuştur. Çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu tarafından onaylandıktan sonra, potansiyel katılımcılara daha sonra çalışmanın amacı hakkında e-posta yoluyla bilgi verilmiş ve çevrimiçi bir anket bağlantısı katılımcılara ulaştırılmıştır. Veri toplama araçları ve onam formu gönüllü katılımcılar tarafından doldurulmuştur. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişken		n	%
Meslek	Öğretmen	124	37,6
	Hemşire	112	33,9
	Polis	94	28,5
Cinsiyet	Kadın	232	70,3
	Erkek	98	29,7
Yaş	18-25	65	19,7
	26-33	189	57,3
	34-41	43	13,0
	42 ve üstü	33	10,0
Medeni Durum	Bekâr	124	37,6
	Evli	199	60,3
	Ayrılmış	7	2,1
Aylık Gelir	3000 TL ve altı	29	8,8
	3001-6000 TL arası	167	50,6
	6001-9000 TL arası	123	37,3
	9001 TL ve üstü	11	3,3
Yaşanılan Yerleşim Yeri	Köy	4	1,2
	İlçe	47	14,2
	Şehir	279	84,5

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunu kadın katılımcıların oluşturduğu (%70,3) görülmektedir. Katılımcıların yarısından fazlasının evli (%60,3) ve 26-33 yaş aralığında (%57,3) oldukları ve katılımcıların çoğunluğunun şehir merkezinde (%84,5) yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların yarısı (% 50,6) 3001-6000 TL aralığında aylık gelire sahiptir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak *Kişisel Bilgi Formu* ve *Yetişkin Merhamet Ölçeği* kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda her katılımcının mesleği, cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, aylık geliri ve yaşadıkları yerleşim yeri gibi belirli demografik sorular yer almıştır.

2.3.1. Yetişkin Merhamet Ölçeği

Bu ölçek, 18 yaş ve üstü yetişkinlerin merhamet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Nas ve Sak (2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliği için öncelikle Açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda 20 madde, dört faktör (Davranışsal Merhamet: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9.maddeler; Duygusal Merhamet: 10, 11, 12 ve 13.maddeler; Bilişsel Merhamet: 14, 15 ve 16.maddeler ve Motivasyonel Merhamet: 17, 18, 19 ve 20.maddeler) altında gruplandırılmış ve bu dört faktörlü yapı toplam varyansın %64.95'ini açıkladığı saptanmıştır. Bu dört alt boyuttan oluşan model Doğrulayıcı Faktör Analizi ile test edilmiş ve uyum değerlerinin ($\chi^2/sd= 2.291$; RMSEA=.057, RMR=.024, IFI=.95, CFI=.95, NFI=.92, RFI=.90, GFI=.91, AGFI=.89, SRMR=.060) iyi bir uyum gösterdikleri belirlenmiştir. Yetişkin Merhamet Ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayısı şu şekildedir: Davranışsal Merhamet .90, Duygusal Merhamet .83, Bilişsel Merhamet .81 ve Motivasyonel Merhamet .85. Ölçeğin bütün maddeleri için hesaplanan toplam güvenilirlik katsayısı ise .92'dir. Sonuç olarak 20 maddeden oluşan ve ters madde içermeyen geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Ayrıca beşli likert tipi olan ölçeğin cevap seçenekleri "Hiçbir zaman (1), Nadiren (2), Ara sıra (3), Sık sık (4) ve Her zaman (5)" şeklindedir. Ölçekten alınabilecek puanlar 20-100 arasında değişmektedir ve ölçekten alınan yüksek puanlar yetişkin merhametinin yüksek olduğunu göstermektedir.

2.4. Veri Analizi

Veri toplama sürecinin ardından verilerin uygun doldurulma durumları incelenmiştir. Çalışmanın verileri hazırlanan online bir form üzerinden toplandığından ölçek maddeleri arasına "Şu anda bu formu dolduruyorsanız, lütfen nadiren seçeneğini işaretleyiniz." Tarzında bir madde konulmuştur. Bununla, katılımcıların samimi ve güvenilir cevaplar verip vermedikleri test edilmiştir. Buna göre ilgili madde için *Nadiren* seçeneğini işaretlemeyen formlar çıkarılmıştır. Uygun doldurulduklarına karar verilen 330 ölçek veri analizinde kullanılmıştır. SPSS 22.0 istatistik paket programı kullanılarak katılımcıların demografik bilgileri betimsel istatistikler yoluyla (frekans ve yüzde) hesaplanmıştır. Öncelikle mevcut verinin parametrik testlerin varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi sonucuna ve basıklık ile çarpıklık değerlerine bakılarak değerlendirilmiş ve verinin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir. Katılımcıların merhamet düzeylerine ilişkin ikiden fazla gruptan oluşan değişkenlerin merhamet puan ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), iki gruptan oluşan değişkenlerin merhamet puan ortalamalarını karşılaştırmak için ise bağımsız örneklem için t testi kullanılmıştır. ANOVA testi sonucunda anlamlı bir farkın olduğu durumlarda, bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için "Bonferroni" testi kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Mesleklerine Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Tablo 2. Katılımcıların mesleklerine göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin Tek Faktörlü ANOVA sonuçları

	Meslek	n	\bar{X}	SD	Sd	F	p
Davranışsal Merhamet	Öğretmen	124	38,12	5,51	2/327	3,780	,024
	Hemşire	112	37,85	5,30			
	Polis	94	39,74	4,87			
Duygusal Merhamet	Öğretmen	124	18,85	1,49	2/327	1,106	,332
	Hemşire	112	18,59	1,71			
	Polis	94	18,89	1,56			
Bilişsel Merhamet	Öğretmen	124	14,04	1,36	2/32	,887	,413
	Hemşire	112	13,82	1,36			
	Polis	94	14,00	1,33			
Motivasyonel Merhamet	Öğretmen	124	17,27	2,57	2/327	3,584	,029
	Hemşire	112	16,97	2,26			
	Polis	94	17,85	2,17			
Toplam Merhamet	Öğretmen	124	88,29	9,31	2/327	3,501	,031
	Hemşire	112	87,25	8,67			
	Polis	94	90,48	8,48			

Katılımcıların mesleklerine göre merhamet ölçeğinin alt boyutlarında ve merhamet ölçeğinin genel toplamına ilişkin puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Faktörlü ANOVA sonucunda, duygusal merhamet alt boyutunda ($F_{327}=1,106$, $p>.05$) ve bilişsel merhamet alt boyutundaki ($F_{327}=,887$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır.

Ancak, Davranışsal merhamet alt boyutunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{327}=3,780$, $p<.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden “Bonferroni” testi uygulanmış ve davranışsal merhamet puan ortalamaları bakımından polisler ile hemşireler arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Polislerin davranışsal merhamet alt boyutuna ait ortalamalarının ($\bar{X}=39,74$), hemşirelerin davranışsal merhamet alt boyutuna ilişkin ortalamalarından ($\bar{X}=37,85$) daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, motivasyonel merhamet alt boyutunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{327}=3,584$, $p<.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden “Bonferroni” testi uygulanmış ve motivasyonel merhamet puan ortalamaları bakımından polisler ile hemşireler arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Polislerin motivasyonel merhamet alt boyutuna ait ortalamalarının ($\bar{X}=17,85$), hemşirelerin motivasyonel merhamet alt boyutuna ilişkin ortalamalarından ($\bar{X}=16,97$) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ölçeğin genel toplamına bakıldığında ise mesleklere göre aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{327}=3,501$, $p<.05$). “Bonferroni” testi sonucuna göre, Yetişkin Merhamet Ölçeğinin toplamında puan ortalamaları bakımından polisler ile hemşireler arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Polislerin toplam merhamet ölçeğine ilişkin puan ortalamalarının ($\bar{X}=90,48$), hemşirelerin ortalamalarından ($\bar{X}=87,25$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

3.2. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Cinsiyetlerine Göre Farklaşmakta Mıdır?

Tablo 3. Katılımcıların cinsiyetlerine göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin t testi sonuçları

	Cinsiyet	n	\bar{X}	Ss	t	p
Davranışsal Merhamet	Kadın	232	38,40	5,04	-,489	,625
	Erkek	98	38,71	5,91		
Duygusal Merhamet	Kadın	232	18,85	1,52	1,388	,166
	Erkek	98	18,59	1,73		
Bilişsel Merhamet	Kadın	232	13,85	1,41	-2,157	,032
	Erkek	98	14,20	1,16		
Motivasyonel Merhamet	Kadın	232	17,21	2,28	-1,367	,172
	Erkek	98	17,61	2,60		
Toplam Merhamet	Kadın	232	88,33	8,47	-,734	,464
	Erkek	98	89,12	9,96		

Katılımcıların cinsiyetlerine göre merhamet puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t testi sonucunda, davranışsal merhamet boyutunda ($t_{328}=-,489$, $p>.05$), duygusal merhamet boyutunda ($t_{328}=1,388$, $p>.05$), motivasyonel merhamet boyutunda ($t_{328}=-1,367$, $p>.05$) ve ölçeğin genel toplamındaki ($t_{328}=-,734$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır. Ancak, bilişsel merhamet boyutunda ($t_{321}=-2,157$, $p<.05$) kadın katılımcıların lehine fark anlamlı bulunmuştur.

3.3. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Yaşlarına Göre Farklaşmakta Mıdır?

Tablo 4. Katılımcıların yaşlarına göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin Tek Faktörlü ANOVA sonuçları

	Yaş	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	P
Davranışsal Merhamet	18-25	65	38,35	5,48	3/326	,104	,958
	26-33	189	38,58	5,18			
	34-41	43	38,62	5,33			
	42 ve üstü	33	38,09	5,84			
Duygusal Merhamet	18-25	65	18,72	1,62	3/326	1,967	,119
	26-33	189	18,68	1,63			
	34-41	43	19,32	1,24			
	42 ve üstü	33	18,69	1,61			
Bilişsel Merhamet	18-25	65	13,76	1,37	3/326	2,698	,046
	26-33	189	13,87	1,40			
	34-41	43	14,25	1,21			
	42 ve üstü	33	14,42	1,03			
Motivasyonel Merhamet	18-25	65	17,07	2,21	3/326	,359	,782
	26-33	189	17,42	2,40			
	34-41	43	17,37	2,43			
	42 ve üstü	33	17,27	2,57			
Toplam Merhamet	18-25	65	87,92	8,86	3/326	,296	,828
	26-33	189	88,57	9,05			
	34-41	43	89,58	8,53			
	42 ve üstü	33	88,48	9,17			

Katılımcıların yaşlarına göre merhamet ölçeğinin alt boyutlarında ve merhamet ölçeğinin genel toplamına ilişkin puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Faktörlü ANOVA sonucunda, davranışsal merhamet alt boyutunda ($F_{326}=,104$, $p>.05$), duygusal merhamet alt boyutunda ($F_{326}=1,967$, $p>.05$), motivasyonel merhamet alt boyutunda ($F_{326}=,359$, $p>.05$) ve ölçeğin genel toplamındaki ($F_{326}=,296$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır.

Ancak bilişsel merhamet alt boyutunda aradaki farkın anlamlı olduğu bulunmuştur ($F_{327}=2,698$, $p<.05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden “Bonferroni” testi uygulanmış ve bilişsel merhamet puan ortalamaları bakımından

42 ve üstü yaşında olan katılımcılar ile 18-25 ve 26-33 yaş aralıklarındaki katılımcılar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. 42 ve üstü yaş aralığındaki katılımcıların bilişsel merhamet alt boyutuna ait ortalamalarının (\bar{X} =14,42), 26-33 yaş aralığındaki katılımcıların ortalamalarından (\bar{X} =13,87) ve 18-25 yaş aralığındaki katılımcıların bilişsel merhamet alt boyutuna ilişkin ortalamalarından (\bar{X} =13,76) daha yüksek olduğu görülmüştür.

3.4. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Medeni Durumlarına Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Tablo 5. Katılımcıların medeni durumlarına göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin t testi sonuçları

	Medeni Durum	n	\bar{X}	Ss	t	p
Davranışsal Merhamet	Bekâr	124	38,20	5,47	-,745	,457
	Evli	199	38,66	5,22		
Duygusal Merhamet	Bekâr	124	18,60	1,70	-1,561	,120
	Evli	199	18,88	1,52		
Bilişsel Merhamet	Bekâr	124	13,71	1,41	-2,619	,009
	Evli	199	14,12	1,29		
Motivasyonel Merhamet	Bekâr	124	17,19	2,33	-,855	,393
	Evli	199	17,42	2,42		
Toplam Merhamet	Bekâr	124	87,72	9,32	-1,349	,178
	Evli	199	89,10	8,63		

Katılımcıların medeni durumlarına göre merhamet puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t testi sonucunda, davranışsal merhamet boyutunda ($t_{321}=-,745$, $p>.05$), duygusal merhamet boyutunda ($t_{321}=-1,561$, $p>.05$), motivasyonel merhamet boyutunda ($t_{321}=-,855$, $p>.05$) ve ölçeğin genel toplamındaki ($t_{321}=-1,349$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır. Ancak, bilişsel merhamet boyutunda ($t_{321}=-2,619$, $p<.05$) evli katılımcıların lehine fark anlamlı bulunmuştur.

3.5. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Aylık Gelirlerine Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Tablo 6. Katılımcıların aylık gelirlerine göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin Tek Faktörlü ANOVA sonuçları

	Aylık Gelir	n	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Davranışsal Merhamet	3000 TL ve altı	29	38,96	5,49	3/326	1,305	,273
	3001-6000 TL	167	37,94	5,27			
	6001-9000 TL	123	39,00	5,40			
	9001 TL ve üstü	11	39,90	3,64			
Duygusal Merhamet	3000 TL ve altı	29	19,10	1,47	3/326	,819	,484
	3001-6000 TL	167	18,67	1,61			
	6001-9000 TL	123	18,86	1,55			
	9001 TL ve üstü	11	18,54	2,01			
Bilişsel Merhamet	3000 TL ve altı	29	13,96	1,47	3/326	1,721	,162
	3001-6000 TL	167	13,80	1,40			
	6001-9000 TL	123	14,11	1,26			
	9001 TL ve üstü	11	14,45	1,03			
Motivasyonel Merhamet	3000 TL ve altı	29	17,58	2,55	3/326	1,449	,228
	3001-6000 TL	167	17,08	2,32			
	6001-9000 TL	123	17,64	2,42			
	9001 TL ve üstü	11	17,09	2,16			
Toplam Merhamet	3000 TL ve altı	29	89,62	9,49	3/326	1,576	,195
	3001-6000 TL	167	87,51	8,82			
	6001-9000 TL	123	89,61	9,02			
	9001 TL ve üstü	11	90,00	6,98			

Katılımcıların aylık gelirlerine göre merhamet ölçeğinin alt boyutlarında ve merhamet ölçeğinin genel toplamına ilişkin puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan Tek Faktörlü ANOVA sonucunda, davranışsal merhamet alt boyutunda ($F_{326}=1,305$, $p>.05$), Duygusal merhamet alt boyutunda ($F_{326}=,819$, $p>.05$), bilişsel merhamet alt boyutunda ($F_{326}=1,721$, $p>.05$), motivasyonel merhamet alt boyutunda ($F_{326}=1,449$, $p>.05$) ve ölçeğin genel toplamındaki ($F_{326}=1,576$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır.

3.6. Katılımcıların Merhamet Puan Ortalamaları Yaşadıkları Yerleşim Yerine Göre Farklılaşmakta Mıdır?

Tablo 7. Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerine göre merhamet puan ortalamalarına ilişkin t testi sonuçları

	Yerleşim yeri	n	\bar{X}	Ss	t	p
Davranışsal Merhamet	Şehir	279	38,67	5,23	1,443	,150
	İlçe	47	37,46	5,67		
Duygusal Merhamet	Şehir	279	18,81	1,60	1,301	,194
	İlçe	47	18,48	1,53		
Bilişsel Merhamet	Şehir	279	14,00	1,31	1,826	,069
	İlçe	47	13,61	1,55		
Motivasyonel Merhamet	Şehir	279	17,36	2,41	,924	,356
	İlçe	47	17,02	2,23		
Toplam Merhamet	Şehir	279	88,86	8,85	1,614	,107
	İlçe	47	86,59	9,33		

Katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerine göre merhamet puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t testi sonucunda, davranışsal merhamet boyutunda ($t_{324}=1,443$, $p>.05$), duygusal merhamet boyutunda ($t_{324}=1,301$, $p>.05$), Bilişsel merhamet boyutunda ($t_{324}=1,826$, $p<.05$) motivasyonel merhamet boyutunda ($t_{324}=,924$, $p>.05$) ve ölçeğin genel toplamındaki ($t_{324}=1,614$, $p>.05$) fark anlamlı bulunmamıştır.

Tartışma

Bu araştırmada öğretmenlerin, hemşirelerin ve polis memurlarının merhamet düzeyleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca katılımcıların merhamet düzeyleri cinsiyet, yaş, medeni durum, aylık gelir ve yaşanan yerleşim yeri değişkenleri açısından incelenmiştir.

Analiz sonucuna göre öğretmen, hemşire ve polislerin merhamet ölçeğinin duygusal merhamet ve bilişsel merhamet alt boyutlarında aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. Ancak ölçeğin davranışsal merhamet ve motivasyonel merhamet alt boyutlarında polislerin hemşirelerden daha yüksek puanlar aldıkları saptanmıştır. Benzer şekilde, ölçeğin toplam puanları bakımından da polislerin hemşirelerden daha yüksek puanlara sahip oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin merhamet düzeyleri ile hemşirelerin ve polislerin merhamet düzeyleri kıyaslandığında meslek değişkeninin etkili bir faktör olmadığı söylenebilir. Burada dikkat çeken bulgu, polislerin ölçeğin toplamında ve iki alt boyutta (davranış ve motivasyon) hemşirelerden anlamlı derecede daha yüksek puanlar almalarıdır. Bu bulgu, polislerin merhametli olmaya eğilimlerinin hemşirelerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca polislerin merhametli olma konusundaki isteklerini eyleme dönüştürmede ve merhametli davranışlar sergilemede hemşirelere oranla daha başarılı oldukları anlamına gelmektedir. Polis memurlarının merhametli davranışlar ortaya koymalarında merhamet göstermekten elde ettikleri doyumun etkili olduğu söylenebilir (Milliard, 2020; Papazoglou ve diğerleri, 2019). Hemşirelerin daha az düzeyde merhametli davranışlar sergilemeleri de onların yaşadıkları merhamet korkusu ve merhamet yorgunluğu ile ilişkili olabilir (Ortega-Campos ve diğerleri, 2020; Jarrad ve Hammad, 2020). Bu durum, aynı zamanda, Covid-19 salgınının sağlık kurumlarında oluşturduğu yoğun, stresli ve riskli çalışma koşullarından kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle, hemşirelerin merhamet düzeylerinin düşük

düzeyde ortaya çıkması, çalıştıkları alanla ve ortamla ilgili olabilir (Sak ve arkadaşları, 2021). Örneğin hemşireler, sağlık hizmeti sunarken bazen hastaların ve hasta yakınlarının olumsuz tutumlarıyla karşılaşabilmektedir. Bu olumsuz ve istenmeyen durumların son yıllarda ciddi bir şekilde artış gösterdiği belirtilmektedir (Yeşilbaş, 2016; Yıldız, 2019). Bu durum aynı zamanda sağlık çalışanlarının empatik eğilimlerini, merhamet düzeylerini ve hastalarla ilgilenme tutumlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim sağlık alanında görev yapan personellerin çoğunda merhamet düzeyinin düşük olduğu ve bu personellerin daha fazla merhamet yorgunluğu deneyimlediği sonuçları mevcuttur (Figley, 2002; Şirin ve Yurttaş, 2015). Sağlık çalışanlarının daha çok merhamet yorgunluğuna maruz kalmaları ise yaptıkları işin ağırlığını, duygusal yıpranma olasılığını, tükenmişliğin yoğun olduğunu ve stresörlerin fazlalığını ortaya koymaktadır (Johnson, 2014; Yoder, 2010). Çeşitli stres faktörlerinin ve olumsuz etkilerinin hemşirelerin merhamet yorgunluğunu arttırabildiği belirtilmektedir (Zhang, Zhang, Han, Li ve Wang, 2018). Bu yüzden hemşirelik mesleği, merhamet yorgunluğunun en ağır yaşandığı mesleklerden biri olarak görülmektedir (Powell, 2020; Şirin ve Yurttaş, 2015).

Cinsiyet değişkenine göre yapılan analiz sonucunda, hem ölçeğin genel toplamında hem de davranışsal/duygusal/motivasyonel merhamet boyutlarındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Ancak ölçeğin bilişsel merhamet boyutunda kadınların erkeklere göre daha yüksek puanlara sahip oldukları anlaşılmıştır. Buna göre kadın ve erkeklerin merhamet duygusunu hissetme, bu duyguyu davranışa geçirme ve bu konuda güdülenmiş olma açısından benzer süreçleri deneyimledikleri belirtilebilir. Bilişsel açıdan bakıldığında ise kadınların daha çok merhametli düşüncelere sahip oldukları ifade edilebilir. Bu durum dikkate alındığında kadınların zihinsel süreçte ve bilinçaltında merhametli olmaya daha çok önem verdikleri ve merhametli olmanın gerekliliğine daha çok inandıkları söylenebilir. Bununla birlikte, kadınların içgüdüsel olarak daha merhametli olabildikleri belirtilebilir (Carter, Bartal ve Proges, 2017). Ayrıca kadınların bilişsel merhamet düzeylerinin yüksek olması, toplumsal davranış beklentileri ile ilgili olabilir (Aydemir, 2018). Toplumun kadınlardan daha merhametli olmaları yönünde bir beklenti içinde olması ve kültürün (Chiao, 2017) erkekleri güçlü olmaya yönlendirmesi de bu durumla alakalı olabilir. Yine de bilişsel boyuttaki bu farklılığa rağmen, diğer boyutlar ve ölçeğin tamamından alınan puanlar dikkate alındığında, kadın ve erkeklerin merhamet düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından net bir şekilde farklılık gösterebileceği söylenemez. Nitekim yapılan kimi araştırmalarda kadınların erkeklere göre daha merhametli oldukları (Aydemir, 2018) ve kadınların merhamet doyumlarının daha yüksek olduğu (Ruiz-Fernandez, Perez-Garcia ve Ortega-Galan, 2020; Sacco, Czurzynski, Harvey ve Ingersoll, 2015) belirtilirken kimi araştırma bulgularında (Çalışoğlu, 2018) ise erkeklerin kadınlara oranla daha merhametli oldukları belirtilmiştir. Bazı araştırmalarda erkeklerin merhamet korkularının daha yüksek olduğu (Gilbert ve diğerleri 2011) ve bu durumun erkeklerin merhamet düzeylerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Gilbert ve arkadaşlarının (2011) vardıkları bulguların aksine bazı çalışmalarda (Maziatul Akmal ve Foong, 2018; Xavier, Cunha ve Pinto Gouveia, 2015) kadınların merhamet korkularının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bazı araştırmalarda (Candemir, 2019) ise cinsiyet faktörünün merhamet düzeyi üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden cinsiyet değişkeninin bireylerin merhamet düzeylerinin farklılaşmasında tek başına yeterli bir faktör olmadığı söylenebilir.

Yaş ve medeni durum değişkenleri açısından analiz sonuçları incelendiğinde, cinsiyet değişkeniyle paralel bir durumdan bahsedilebilir. Hem merhamet ölçeğinin toplam puanlarında hem de üç alt boyutta (davranışsal, duygusal ve motivasyonel merhamet) katılımcıların yaşlarına ve medeni durumlarına göre herhangi bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Bilişsel boyutta ise 42 ve üstü yaş aralığındaki katılımcıların daha küçük yaş aralığındaki katılımcılara oranla yüksek düzeyde merhamet puanına sahip oldukları görülmüştür. Benzer şekilde bilişsel merhamet boyutunda evli katılımcıların bekârlara göre daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Bu verilenler doğrultusunda yaş ve medeni durum değişkenlerinin merhametli davranmada, merhamet duygusunu yaşamada ve merhametli olmaya eğilimde etkili olmadığı söylenebilir. Bu sonuç dikkate alınarak ve yapılan araştırma sonuçlarından (Aydemir, 2020;

Erdoğan, 2017) hareketle merhamet açısından bireyin yaşının ve medeni durumunun önemli olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte daha büyük yaştakilerin ve evli bireylerin merhametin bilişsel kısmında daha aktif oldukları belirtilebilir. Diğer bir ifadeyle yaş ilerledikçe bireyler, merhametin önemi ve gerekliliği üzerinde daha çok düşünce geliştirebilmekte ve evli bireyler merhametli olma yönünde bekârlara göre daha çok zihinsel çaba gösterebilmektedir. Bilişsel boyutta büyük yaştakilerin küçüklere göre daha yüksek puan almaları, onların merhametli olmaları sonucunda elde ettikleri doyumla alakalı olabilir. Yapılan araştırmalarda (Ghazanfar, Chaudhry, Asar ve Zahid, 2018) da büyük yaştaki bireylerin küçük yaştakilerden daha yüksek merhamet doyumuna sahip oldukları bulunmuştur. Evli bireylerin bilişsel boyutta daha merhametli olmaları ise bu bireylerin evlilik doyumları ile ilişkili olabilir. Nitekim yapılan araştırmalarda (Erdoğan, 2018) evlilik doyumunu ile merhamet arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunduğu belirtilmiştir.

Katılımcıların aylık gelirine göre yapılan analiz sonucunda hem merhamet ölçeğinin genel toplamında hem de dört alt boyutundaki farkın anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda aylık gelir değişkeninin bireylerin merhamet düzeyleri üzerinde etkili bir faktör olmadığı belirtilebilir. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde benzer bulgulara rastlanabilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda (Candemir, 2019; Erdoğan, 2017) gelir düzeyi değişkenine göre katılımcıların merhamet ve merhamet alt boyutları puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sonuç itibarıyla, merhameti hissetme, merhametli eylemde bulunma ve merhametli olmayı gerekli görme gibi durumlarda aylık gelirin yeterli ve etkili bir unsur olmadığı ifade edilebilir.

Yerleşim yeri değişkeni ile ilgili yapılan analiz sonucunda hem merhamet ölçeğinin toplam puanında hem de tüm alt boyutlardaki farkın anlamlı bulunmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların yaşadıkları yerleşim yerinin onların merhamet düzeyleri üzerinde etkili olmadığı ortaya çıkmaktadır. Alanyazında bu değişken üzerinden yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yine de bu araştırmanın bulgusundan hareketle, merhametli olma durumunun insanların şehirde, ilçede veya daha küçük yerleşim birimlerinde yaşamlarını sürdürmelerine ilişkili olmadığını belirtmek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak öğretmenlerin, hemşirelerin ve polislerin merhamet ölçeğinin duygusal ve bilişsel merhamet boyutlarında aldıkları puanlar arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır. Ölçeğin davranışsal ve motivasyonel alt boyutlarında ve ölçeğin genel toplamında ise polisler hemşirelerden daha yüksek puan almıştır. Cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleri açısından hem ölçeğin genel toplamında hem de davranışsal, duygusal ve motivasyonel merhamet boyutlarındaki farkın anlamlı olmadığı saptanmıştır. Bilişsel merhamet boyutunda ise kadınların erkeklere göre, büyük yaştakilerin daha küçük yaştakilere göre ve evlilerin bekârlara oranlara daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Son olarak aylık gelir ve yerleşim yeri değişkeni açısından hem ölçeğin toplamında hem de dört alt boyuttaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür.

Çalışmanın sınırlılıkları ve bulguları bağlamında birtakım öneriler sunulabilir. Öncelikle bu çalışma sadece öğretmen, hemşire ve polisleri kapsamaktadır. Bu yüzden yapılacak çalışmalarda, başka profesyoneller (Örneğin doktorlar, avukatlar, banka çalışanları, psikologlar, okul yöneticileri, esnaf vs.) örnekleme dâhil edilebilir ve mesleklerarası kıyaslama yapılabilir. İkincisi, bu çalışma sadece nicel verilere dayanmaktadır. Yapılacak çalışmalarda, nitel veya karma yöntemlere başvuruyla ölçeklerden elde edilen bulguları destekleyici verilere ulaşılabilir. Üçüncüsü, çalışmanın Covid-19 salgınının devam ettiği süreçte yapılmış olması da önemli bir sınırlılık olarak düşünülebilir. Özellikle hemşirelerin polis memurlarından daha düşük merhamet düzeylerine sahip olmalarında yaklaşık iki yıldır devam eden salgından ötürü olabilir. Bu nedenle salgının etkisinin olmadığı veya en az düzeyde izlendiği bir süreçte benzer bir çalışma gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Alkema, K., Linton, J. M. ve Davies, R. (2008). A study of the relationship between self-care, compassion satisfaction, compassion fatigue and burnout among hospice professionals. *Journal of Social Work in End-Of-life and Palliative Care*, 4(2), 101–119. <https://doi.org/10.1080/15524250802353934>.
- Annalakshmi, N. ve Jayanthi, C. (2019). Analysis of compassion fatigue and compassion satisfaction among secondary school teacher. *The International Journal of Analytical and Experimental Modal Analysis*, 11(10), 282-833.
- Aydemir, B. (2018). *Öğretmenlerdeki merhamet düzeylerinin cinsiyet, kıdem, branş ve algılanan anne-baba tutumlarına göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aydemir, F. (2020). *Merhamet ve iş yeri ruhsallığı arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Bozgeyikli, H. (2012). Self efficacy as a predictor of compassion satisfaction, burnout, compassion fatigue: A study on psychological counselors. *African Journal of Business Management*, 6(2), 646-651. DOI: 10.5897/AJBM11.2167
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (17.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Candemir, M. L. (2019). *Engelli çocuğa sahip olan ve olmayan ebeveynlerin öz anlayış, kişilik ve merhamet özelliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Carter, C.S., Bartal, I.B. ve Porges, E.C. (2017). The roots of compassion an evolutionary and neurobiological perspective. Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, C.D. ve Doty, J.R. (Ed.). *The Oxford handbook of compassion science* (s. 234-252). New York: Oxford University Press.
- Chiao, Y. J. (2017). Cultural neuroscience of compassion and empathy. Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, C.D. ve Doty, J.R. (Ed.). *The Oxford handbook of compassion science* (s. 202-214). New York: Oxford University Press.
- Coffey, A., Saab, M. M., Landers, M., Cornally, N., Hegarty, J., Drennan, J., Lunn, C. ve Savage, E. (2019). The impact of compassionate care education on nurses: A mixed-method systematic review. *Journal of Advanced Nursing*, 75(11), 2340–2351. <https://doi.org/10.1111/jan.14088>.
- Conrad, D. ve Kellar-Guenther, Y. (2006). Compassion fatigue, burnout, and compassion satisfaction among Colorado child protection workers. *Child Abuse and Neglect*, 30, 1071-1080. doi:10.1016/j.chiabu.2006.03.009
- Cosley, B.J., McCoy, S.K., Saslow, L.R. ve Epel, E.S. (2010). Is compassion for others stress buffering? Consequences of compassion and social support for physiological reactivity to stress. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 816–823.
- Crocker, J. ve Canevello, A. (2008). Creating and undermining social support in communal relationships: The role of compassionate and self-image goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(3), 555-575. DOI: 10.1037/0022-3514.95.3.555
- Çalışoğlu, M. (2018). The analysis of the compassion levels of the classroom teachers in terms of different variables. *Journal of Education and Training Studies*, 6(7), 63-72. <https://doi.org/10.11114/jets.v6i7.3137>

- Dias, B.S., Ferreira, C. ve Trindade, I.A. (2018). Influence of fears of compassion on body image shame and disordered eating. *Eating and Weight Disorders - Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*. doi:10.1007/s40519-018-0523-0
- Erdoğan, B. (2017). *Yetişkinlerde mutluluğun merhamet ve saldırganlıkla ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Erdoğan, S. (2018). *Evli bireylerin evlilik doyumu ve merhamet düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of Clinical Psychology*, 58(11), 1433-1441. DOI: 10.1002/jclp.10090
- Ghazanfar, H., Chaudhry, M.T., Asar, Z.U. ve Zahid, U. (2018) Compassion satisfaction, burnout, and compassion fatigue in cardiac physicians working in tertiary care cardiac hospitals in Pakistan. *Cureus*, 10(10), 1-7. DOI 10.7759/cureus.3416
- Gilbert, P., McEwan, K., Matos, M. ve Rivis, A. (2011). Fears of compassion: Development of three self-report measures. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 84, 239-255. DOI:10.1348/147608310X526511
- Goetz, J.L., Keltner, D. ve Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological Bulletin*, 136(3), 351-374. DOI: 10.1037/a0018807
- Goldin, P. ve Jazaieri, H. (2017). *The compassion cultivation training (cct) program*. In Seppälä, E.M., Simon-Thomas, E., Brown, S.L., Worline, M.C., Cameron, D.C. ve Doty, J.R. (Eds.). Oxford Handbooks Online. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780190464684.013.18
- Grant, H.B., Lavery, C.F. ve Decarlo, J. (2019). An exploratory study of police officers: Low compassion satisfaction and compassion. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-5. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02793
- Jarrad, R.A. ve Hammad, S. (2020). Oncology nurses' compassion fatigue, burnout and compassion satisfaction. *Annals of General Psychiatry*, 19(22), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12991-020-00272-9>
- Jazaieri, H., McGonigal, K., Jinpa, T., Doty, J.R., Gross, J.J. ve Goldin, P.R. (2014). A randomized controlled trial of compassion cultivation training: Effects on mindfulness, affect, and emotion regulation. *Motivation and Emotion*, 38(1), 23-35. DOI: 10.1007/s11031-013-9368-z
- Johnson, K. (2014). From compassion fatigue to resilience: Children's Hospital Colorado. *Global Adv Health Med.*, 3(1), 6. DOI: 10.7453/gahmj.2014.BPA03
- Maziatul Akmal, K. ve Foong, A.L.S. (2018). Attachment styles: Fear of compassion and callous-unemotional traits among Juvenile Delinquents. *Journal of Child and Adolescent Behavior*, 6(2), 1-8. <https://doi.org/10.4172/2375-4494.1000371>.
- McClelland, L. E., Gabriel, A. S. ve DePuccio, M. J. (2018). Compassion practices, nurse wellbeing, and ambulatory patient experience ratings. *Medical Care*, 56(1), 4-10. <https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000000834>.
- Milliard, B. (2020). The role of compassion satisfaction. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-817872-0.00012-4>.
- Nas, E. (2020). Bir metafor araştırması: Yetişkinlerin merhamet kavramına ilişkin algıları. *Euroassia Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(7), 63-77. DOI: <http://dx.doi.org/10.38064/eurssh.139>
- Nas, E. ve Sak, R. (2020). Merhamet ve merhamet odaklı terapi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 64-84. Doi: 10.18026/cbayarsos.525744

- Nas, E. ve Sak, R. (2022). Yetişkin merhamet ölçeğinin geliştirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 535-548. DOI: 10.18069/firatsbed.1037168
- Neff, K. D. (2003a). The development of validation of a scale to measure self compassion. *Self and Identity*, 2(3), 223-250. DOI: 10.1080/15298860390209035
- Neff, K. D. (2003b). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85–101. DOI: 10.1080/15298860390129863
- Ortega-Campos, E., Vargas-Roman, K., Velando-Soriano, A., Suleiman-Martos, N., Canadas-de la Fuente, G. A., Albendin-Garcia, L. ve Gomez-Urquiza, J. L. (2020). Compassion fatigue, compassion satisfaction and burnout in oncology nurses: A systematic review and meta-analysis. *Sustainability*, 1-12. doi: 10.3390/su12010072
- Papazoglou, K., Koskelainen, M. ve Stuewe, N. (2019). Examining the relationship between personality traits, compassion satisfaction and compassion fatigue among police officers. *SAGE Open*, 1-13. <https://doi.org/10.1177/2158244018825190>
- Peterson, A. (2017). *Compassion and education*. London: Palgrave Macmillan.
- Powell, S.K. (2020). Compassion Fatigue. *Professional Case Management*, 25(2), 53–55. doi:10.1097/ncm.0000000000000418
- Ray, S.L., Wong, C., White, D. ve Heaslip, K. (2013). Compassion satisfaction, compassion fatigue, work life conditions and burnout among frontline mental health care professionals. *Traumatology*, 19(4), 255–267. <https://doi.org/10.1177/1534765612471144>.
- Ruiz-Fernandez, M.D., Perez-Garcia, E.ve Ortega-Galan, A.M. (2020). Quality of life in nursing professionals: Burnout, fatigue and compassion satisfaction. *Internationa Journal of Enviromental Research and Public Health*, 17, 1-12. doi: 10.3390/ijerph17041253
- Sacco, T. L., Ciurzynski, S. M., Harvey, M. E. ve Ingersoll, G. L. (2015). Compassion satisfaction and compassion fatigue among critical care nurses. *Critical Care Nurse*, 35(4), 32-44. doi: <http://dx.doi.org/10.4037/ccn2015392>
- Sak, R., Nas, E., Şahin-Sak, İ.T., Öneren-Şendil, Ç., Tekin-Sitrava, R., Taşkın, N., Yayla, A., Dirik, Y. ve Kardeş, S. (2021). Compassion as a source of satisfaction and fear in professionals who work with people. *Psychological Reports*, 0(0), 1-21. DOI: 10.1177/00332941211061701
- Stanfield, M. H. ve Baptist, J. (2019). Compassion satisfaction among camp counselors: A pilot study. *Journal of Experiential Education*, 42(2), 121–139. <https://doi.org/10.1177/1053825918824617>.
- Strauss, C., Taylor, B.L., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F. ve Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review*, 47, 15-27. doi: 10.1016/j.cpr.2016.05.004
- Şirin, M. ve Yurttaş, A. (2015). Hemşirelik bakımının bedeli: Merhamet yorgunluğu. *DEUHFED*, 8(2), 123-130.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2021). <http://www.tdk.org.tr> Erişim Tarihi: 24.06.2021.
- Xavier, A., Cunha, M. ve Pinto Gouveia, J. (2015). Deliberate self-harm in adolescence: The impact of childhood experiences, negative affect and fears of compassion. *Revista de Psicopatologia y Psicologia Clinica*, 20 (1), 41-49. doi: 10.5944/rppc.vol.1.num.1.2015.14407
- Yeşilbaş, H. (2016). Sağlıkta şiddete genel bakış. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(3), 44-54.

- Yıldız, M.S. (2019). Türkiye’de sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: Ankara ilinde araştırma. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 22(1), 135-156
- Yoder, E.A. (2010). Compassion fatigue in nurses. *Applied Nursing Research*, 23(4), 191–197. doi:10.1016/j.apnr.2008.09.003
- Zhang, Y., Zhang, C., Han, X-R., Li, W. ve Wang, Y. (2018). Determinants of compassion satisfaction, compassion fatigue and burnout in nursing: A correlative meta-analysis. *Medicine*, 97(26), 1-7. <http://dx.doi.org/10.1097/MD.00000000000011086>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu

Tarih: 08.11.2021

No: 2021/17

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Yabancı Uyruklu Öğretmen Adaylarının Matematikte Problem Çözme ve Problem Kurma Becerilerinin İncelenmesi: Siirt Üniversitesi Örneği

Examination of Problem Solving and Problem Posing Skills of Foreign Teacher Candidates in Mathematics: The Sample of Siirt University

Dr. Öğr. Üyesi Furkan ÖZDEMİR¹, Doç. Dr. Halil Coşkun ÇELİK² Eylem ÇELİK³

Öz

Matematik öğretimi, öğrencilere alıştırmalardan açık uçlu problemlere ve keşif durumlarına kadar geniş bir yelpazedeki problemleri ve problem durumlarını keşfetme fırsatı verir. Problem çözme, basitçe, onu çözmeye çalışırken bir problemle başa çıkma sürecinin tamamını ifade eder. Problem kurma, yeni problemlerin ve matematiksel soruların üretilmesi, belirli bir problemi çözme sürecinde çözüm için daha erişilebilir kılmak için problemlerin yeniden formüle edilmesidir. Çalışmanın amacı, alternatif değerlendirme yaklaşımına dayalı Polya (1997) tarafından belirtilen dört aşamadan oluşan (problemi anlama, çözüm için plan hazırlama, planı uygulama, değerlendirme) ve bu kategorilere ek olarak problem kurma kategorisinin yer aldığı Baki (2008) tarafından geliştirilen aşamalı puanlama ölçeği kullanılmıştır. Aşamalı puanlama ölçeği ile yabancı uyruklu öğretmen adaylarının problem çözme süreçlerini ve problem kurma becerilerini incelemektir. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın katılımcılarını Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 8 yabancı uyruklu öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından MEB ders kitaplarından yararlanılarak hazırlanan üç problem kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların problem çözme ve problem kurma davranışları ayrı ayrı incelendiği için Baki (2008) tarafından geliştirilen aşamalı puanlama ölçeği tercih edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların en yüksek performansı problemi anlama kategorisinde, en düşük performansı ise değerlendirme ve problem kurma kategorisinde gösterdikleri tespit edilmiştir. Problemi anlama, plan hazırlama ve planı uygulama kategorilerinde yabancı uyruklu öğretmen adaylarının orta düzeyin üstünde başarılı olduğu tespit edilmişken, değerlendirme ve problem kurma kategorilerinde başarısız oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matematik eğitimi, yabancı uyruklu öğrenci, matematik öğretmen adayı, problem çözme, problem kurma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Teaching mathematics gives students the opportunity to explore a wide range of problems and problem situations, from exercises to open-ended problems and exploration situations. Problem solving simply refers to the entire process of dealing with a problem while trying to solve it. Problem posing is the generation of new problems and mathematical questions, the reformulation of problems to make them more accessible for solution in the process of solving a particular problem. The aim of the study is to examine the problem-solving processes and problem-posing skills of expat teacher candidates with the gradual scoring scale, which consists of four stages (understanding the problem, preparing a plan for the solution, applying the plan, evaluating) based on the alternative assessment approach, as stated by Polya (1997). Qualitative research approach was adopted in the study. The participants of the study are 8

¹Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, furkanozdemir24@gmail.com

²Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hcoskun.celik@gmail.com

³Millî Eğitim Bakanlığı, yagmurtepeilkokulu@gmail.com

Atıf için (to cite): Özdemir, F., Çelik, H. C. ve Çelik, E. (2023). Yabancı uyruklu öğretmen adaylarının matematikte problem çözme ve problem kurma becerilerinin incelenmesi: Siirt Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 16-33.

foreign teacher candidates studying at the Department of Mathematics Education at the Siirt University Faculty of Education. Purposive sampling method was used to determine the participants. In this study, three problems prepared by the researchers using the MEB textbooks were used as data collection tools. Since the problem-solving and problem-posing behaviors of the participants were examined separately in the study, the progressive scoring scale developed by Baki (2008) was used. Descriptive analysis technique was used in the analysis of the obtained data. As a result of the study, it was determined that the participants showed the highest performance in the category of understanding the problem, and the lowest performance in the category of evaluation and problem posing. While it was determined that foreign teacher candidates were successful above the medium level in the categories of understanding the problem, preparing a plan and implementing the plan, it was concluded that they were unsuccessful in the evaluation and problem posing categories.

Keywords: Mathematics education, foreign students, mathematics teacher candidate, problem solving, problem posing

Paper Type: Research

Giriş

Öğrenmenin son derece önemli ancak sıklıkla ihmal edilen bir yönü, öğrencilerin karmaşık görevleri yerine getirmek için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmaları fakat bunları kullanamamasıdır (Kazemi, Fadaee ve Bayat, 2010). Matematik öğretimi, öğrencilere alıştırmalardan açık uçlu problemlere ve keşif durumlarına kadar geniş bir yelpazedeki problemleri ve problem durumlarını keşfetme fırsatı verir (Schoenfeld, 2016). Problem, kişinin belirli bir durumda, verilenler ile hedef arasında bazı engellerle karşı karşıya kaldığında çözüm bulmakla görevlendirildiği durum olarak algılanabilir (Keong, 2004). Problem, soruları cevaplamak için yeterli doğrudan yöntemlere/prosedürlere/algoritmalara vb. doğrudan sahip olmayan birine entelektüel olarak meydan okuyan belirli açık soruları beraberinde taşıyan bir durumdur (Blum ve Niss, 1991). Matematik öğretiminin temel amacı öğrencilerin karşılaştıkları problemleri çözmelerini sağlamaktır. Matematiksel problemler, düşünmeye götüren matematiksel sorgulamanın başlangıç noktalarıdır (Kaur, 1997). Bu tür problemlerle başa çıkmak için öğrencilere uygun algoritmik yöntemlerin doğrudan uygulanmasından yaklaşımların yöntemlerinin kullanımına, çeşitli modelleme tekniklerine ve sezgisel problem çözme stratejilerinin kullanımına kadar çok çeşitli yaklaşımlar ve teknikler sağlanmalıdır (Schoenfeld, 2016). Literatürde, bazı yazarların problem çözmenin matematik öğrenmenin özü olduğuna inandıkları, diğerlerinin ise matematiği matematiksel problemleri çözme süreci için araçlar sağlayan bir bilgi bütünü olarak gördüğü görülmektedir (Kaur, 1997).

Problem çözme, basitçe, onu çözmeye çalışırken bir problemle başa çıkma sürecinin tamamını ifade eder (Blum ve Niss, 1991). Matematiksel problem çözme, yeni bir durumun taleplerini karşılamak için bireyin önceki deneyimlerini, matematiksel bilgisini, anlayışını ve sezgisini koordine etmesini gerektiren karmaşık bir süreçtir (Kaur, 1997). Problem çözme genellikle okul müfredatında öğretilecek bir dizi beceriden biri olarak görülür; bu görüşe göre problem çözme ille de tek bir beceri olarak görülmez, ancak değerli bir beceri yönelimi vardır (Schoenfeld, 2016). Özetle problem çözmenin sunulan görevleri yerine getirmektir. Bu bağlamda problem çözücü, engelden kaçınarak bir dizi durum aracılığıyla verilen durumdan hedef duruma geçmeye çalışır (Keong, 2004).

Matematikte problem çözme matematiğin yapısı gereği sorunun, zihinsel süreçlerle (akıl yürütmeyle) gerekli bilgileri kullanarak ve işlemleri yaparak ortadan kaldırılmasıdır (Deringöl, 2006). Problem çözme genellikle kendi başına bir amaç olarak görülmez, ancak problem çözme, diğer hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırma olarak görülür (Schoenfeld, 2016). Problem çözme, bir bireyin (veya grubun) her biri biraz bilgi ve beceri gerektiren ve bazıları rutin olmayan çeşitli bilişsel eylemlerde bulunmasını gerektiren bir aktivitedir (Lester, 2013). Bilgi, deneyim, yetenek veya ilgideki farklılıklar nedeniyle, birisi için problem olan durum başkası için problem teşkil etmeyebilir ya da belirli bir zamanda birisi için bir problem, başka

bir zamanda problem olmayabilir (Kaur, 1997). Problem çözme, öğretimin nihai sonucu olarak amaçlandığında bir dizi yeterlik gereklidir, ancak matematiksel kavramların, süreçlerin ve prosedürlerin öğrenildiği araçlarsa, o zaman farklı bir yeterlik seti olarak adlandırılabilir (Lester, 2013). Daha doğrudan ifade edersek, problem çözenin bir öğretme için matematiksel yeterlikler çerçevesine nasıl dahil edileceğinin değerlendirilmesi, öğretmenin matematik öğreniminin doğası ve öğretimin hedefleri hakkındaki varsayımları ışığında yapılmalıdır (Lester, 2013). Problem çözme becerisi, bireyin sahip olduğu bilgileri etkin bir şekilde kullanmasına bağlıdır (Özsoy ve Ataman, 2009). Bu kapsamda literatürde "iyi" ve "zayıf", "uzman" ve "acemi", "başarılı" ve "başarısız" problem çözümlere atıfta bulunmaktadır (Kaur, 1997).

Matematik eğitimcileri, öğrencilerin problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesinin öğretimin birincil amacı olduğunu ve bu hedefe nasıl ulaşılabileceğinin öğretmen tarafından çok çeşitli faktörlerin ve kararların dikkate alınmasını gerektirdiği konusunda hemfikirdir (Lester, 2013). Matematiksel yeterliliğin, problem çözüme başarısız deneyimlerden ve yetersiz stratejilerden olumsuz yönde etkilendiği kabul edilebilir, bu noktada problem çözme becerisi matematiksel yeterlilik ile yakından ilişkilidir. Çünkü problem çözme, kişinin bilgi, beceri, deneyim ve akıl yürütme yeteneklerini kullanmasını ve bir çözüme ulaşmasını gerektirir (Obay ve Çelik, 2021). Ancak öğrencilerin matematik problemlerini çözüme zorlandıkları belirtilmiştir (Tambychik ve Meerah, 2010). Victor'a (2004) göre bu zorluklar genellikle matematiksel işlemleri organize edememek, çözüm yöntemini belirleyememek, problemi anlayamamak ve analiz edememektir, ayrıca gerçekleştirilen işlemlerin izlenip kontrol edilememesinden kaynaklanmaktadır (Akt. Özsoy ve Ataman, 2009). Örneğin Lithner (2000) lisans öğrencilerinin bir görevi veya problemi çözüme karşılaştıkları ortak sorunları ve bu sorunların arka planındaki nedenlerini; matematiksel akıl yürütme ve doğruluktan ziyade, aşına oldukları ve hatırladıkları şeye odaklanmaları olduğunu, Lester (2013) öğretmenlerin, yeterli matematik öğretmeni olarak kabul edilmeden önce, uzman problem çözümler olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de problem çözme Matematik Dersi Öğretim Programı'nın önemli yönlerinden biridir. Problem çözme, öğrencilerin karar vermelerini, birçok matematiksel kavram ve becerileri uygulamalarını ve entegre etmelerini gerektirir (Tambychik ve Meerah, 2010). Problem çözme becerilerinin geliştirilmesine dayanan problem çözme yetkinliği fikri, Polya'nın dört aşamalı problem çözme süreci ve Gonzales tarafından eklenen problem kurma aşaması ile ilişkilidir (Akben, 2018). Polya'nın dört aşamalı problem çözme sürecindeki aşamalar şu şekildedir; 1) Problemi anlama, 2) Stratejiyi belirleme, 3) Seçilen stratejinin uygulanması ve 4) Çözümün değerlendirilmesi (Polya, 1985).

Problem çözme etkinliğinin merkezinde problem kurma görevi vardır (Leavy ve O'Shea, 2011). Problem kurma, yeni problemlerin ve matematiksel soruların üretilmesi, belirli bir problemi çözme sürecinde çözüm için daha erişilebilir kılmak için problemlerin yeniden formüle edilmesidir (Nicolaou ve Philippou, 2007). Silver'e (1994) göre problem kurma yeni problemlerin üretilmesini ve verilen problemlerin yeniden formüle edilmesini ifade eder. Problem kurma, öğrencilerin farklı koşullara, yani gerçek yaşam durumlarına, başka bir matematik problemine veya öğretmene yanıt olarak sorular oluşturduğu bir öğretim aracı olarak tanımlanmaktadır (Ghasempour, Bakar ve Jahanshahloo, 2013). Bu nedenle, problem kurma, bir problemin çözümünden önce, sırasında veya sonrasında gerçekleştirilebilir (Silver, 1994). Problem kurma özünde sorgulamaya dayanır ve bu nedenle öğrencilerin sınıf arkadaşları tarafından geliştirilen ve sunulan çeşitli yaklaşımları tartışıp değerlendirebilecekleri bağlamlar sağlar (Singer vd., 2013).

Öğretmenlerin seçtikleri problemler, sınıflarda matematiksel sorgulamanın matematiksel içeriğini, süreçlerini ve doğasını belirler, böylece matematiksel beceri ve eğilimlerin gelişimine katkıda bulunur; buna göre öğretmen adayları için matematik problemlerini seçme, tasarlama veya yeniden formüle etme kritik bir beceridir (Leavy ve

Hourigan, 2021). Problem kurma durumları serbest, yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmış problem kurma şeklinde üç kategoride sınıflandırılır (Stoyanova, ve Ellerton, 1996). Serbest problem kurma durumlarında öğrenciler kısıtlama olmaksızın yeni problemler kurarlar. Onlardan "zor bir problem kurmaları" veya basitçe "sevdikleri bir problem kurmaları" istenir. Yarı yapılandırılmış problem kurma durumları, öğrencilere açık bir durumun sağlandığı ve bu durumun yapısını keşfetmeye ve önceki matematiksel deneyimlerinden bilgi, beceri, kavram ve ilişkileri kullanarak tamamlamaya davet edildiği durumları ifade eder. Yapılandırılmış problem kurma durumları, öğrencilerin halihazırda çözülmüş problemleri yeniden formüle ederek veya verilen problemlerin koşullarını değiştirerek problem kurdukları durumlardır (Bonotto, 2013).

Günümüzde önemli bilişsel etkinlikler haline gelen problem kurma ve problem çözme birbirleriyle yakından ilişkilidir ve matematiği öğretme-öğrenmede temel temalar olarak kabul edilmektedir. Söz konusu tanımlar doğrultusunda problem kurma karşılaşılan herhangi bir olay ve durumdan yeni problemlerin oluşturulması ve formüle edilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Öğrencilere 21 yüzyıl için gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak matematik eğitiminde problem çözmeye odaklanmak (Çelik, Obay ve Özdemir, 2017), problem kurmanın öğrenme ve öğretimine gereken önemin verilmesiyle gerçekleşir. Bu da öğretmen adaylarının üniversite eğitimleri sırasında aldıkları problem çözme, akıl yürütme, matematik ve günlük yaşam ve öğretmenlik uygulaması gibi derslerden edindikleri bilgileri sınıf ortamına uygulayabilme becerilerine sahip olmalarını gerektirir.

Matematik eğitimi alanındaki araştırmalarda öğretmen adaylarının matematik problemi çözme becerilerinin geliştirilmesi yönünde problem kurma etkinliklerine yer verilmiş, problem kurma ve problem çözmeye dayalı matematik öğretiminin, çeşitli yetkinliklere sahip matematik öğretmenlerince gerçekleştirilebileceğine (Korkmaz ve Gür, 2006) dikkat çekilmiştir. Öğretmen adaylarının, ders kitaplarına bağımlı kalmalarından dolayı ders kitaplarındaki matematik problemlerinin ötesine geçmeyi başaramadıklarını, öğrencilerin yaratıcı ve mantıksal düşünme becerilerini geliştirmeye dayalı problem kurma öğretiminin, bilinçli, konuyla ilgili zengin bilgi ve becerileri kazanmış matematik öğretmenleri tarafından gerçekleştirilebileceğinin önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının problem kurma konusunda yetiştirilmesinin gerekliliğine odaklanmışlardır. Mallart, Font ve Diez (2018) öğretmen adaylarının problem kurmada karşılaştıkları bazı zorlukları incelemişlerdir. Öğretmen adaylarının, günlük yaşamla ilişkili problemler kurma ve belirli bir eğitim seviyesinde okul müfredatına uyarlanmış problemler kurma konularında zorlandıklarını rapor etmişlerdir. Matematik öğretim programında çeşitli öğrenme alanlarında problem kurmaya yönelik etkinliklere yer verilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Xie ve Masingila (2017) problem kurmanın, öğretmen adaylarının verilen problemleri sorunsuz bir şekilde çözmelerine yardımcı olduğunu; problem çözenin, problem kurma sürecinin tamamını desteklediğini; alternatif problem kurma ve problem çözme sürecinin, ön bilgilerini yönetme ve netleştirme fırsatları sağladığını, kesirler içeren problemler kurarken ve çözerken çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını belirlemişlerdir. Obay ve Çelik (2021) problemi çözme sürecinde çözümü engelleyen bazı nedenleri ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında; matematik öğretmeni adaylarının, matematik problemi çözme sürecinde tekdüze yaklaşımlar kullandıklarını, bilgi yetersizliklerinin bulunduğunu, kaygı ve önyargılara sahip olduklarını ve bir takım zihinsel hatalar sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında birçok yazar, problem çözmeyi öğrenmek için problem kurma aktivitelerinin kullanılmasının önemini vurgulamıştır (Mallart, Font ve Diez, 2018). Problem kurma etkinliklerinde yaratıcılık, konu bilgisinin akıcılığı ve esnekliği gibi öğretim yeterlikleri görünür hale gelir (Milinković, 2017). Teorik bir problem kurma modelinin oluşturulması, tanımlanması ve test edilmesi konusunda Christou ve arkadaşları (2005) yaptıkları çalışmada problem çözme ve problem kurma literatüründe sıklıkla tanımlanan süreçleri işler hale getirmişlerdir. Bu süreçleri; a) Nicel bilgilerin anlamlarını veya ilişkilerini düzenleme, b) Nicel bilgiyi seçme, c) Nicel bilgileri anlamlandırarak veya sağlanan bilgiler arasında ilişkiler kurarak anlama ve düzenleme e) Nicel bilgileri bir formdan diğerine çevirme şeklinde dört aşamada tanımlamışlardır.

1. Araştırmanın Önemi

Günümüzde dünya genelinde, göçmen, mülteci, yabancı uyruklu öğrencilerin olduğu, çok kültürlü ve çok dilin konuşulduğu sınıfların sayısı hızla artmaktadır; bu durum çok boyutlu öğrenme ve öğretme sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmış ve öğrenme-öğretme yaklaşımlarına farklılıklar getirmiştir; bu farklılıklar yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimlerinde çeşitli aksaklıklar yaşamasına sebep olmuştur (Çakmak, 2019). Genellikle farklı etnik ve kültürel yapılarından dolayı Türkiye’de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler eğitim ortamlarında sıklıkla iletişim, dil, okula uyum problemi, ayrımcılığa maruz kalma ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Taylan, 2019). Bu bağlamda Çakmak (2019), yabancı uyruklu öğrencilerin matematik öğrenim süreçlerinde de karşılaştıkları en önemli sorunun Türkçe yeterliliklerinin düşük olmasından ve belirli matematik konularını öğrenmekte zorluk çekmelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu durum hem öğrencilerin öğretmenlerinin anlattıklarını algılayamamalarına hem de okudukları kaynakları anlamamalarına sebep olmaktadır. Giannelli ve Rapallini (2015) göçmen öğrencilerin matematikteki performans farkını Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) 2012 matematik puanlarının sonuçlarını (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü [OECD], 2012) karşılaştırarak araştırmışlardır. Matematikte daha yüksek performansla sahip ülkelerdeki öğrencilerin daha düşük sıradaki ülkelere gelen göçmen akranlarından daha iyi olduğunu belirlemiştir. Öğrencilerin matematik performanslarının geldikleri ülkenin eğitim seviyesi, ülkelerinin PISA matematik puanları, eğitim aldıkları okullardaki öğretmen sayısı ve ailelerinin eğitim düzeylerinden etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Matematik derslerinde verilen fikirler öğrenciler tarafından anlaşılabilir olmalıdır (Van De Walle vd., 2016). Bunun için, farklı geçmişlere ve ihtiyaçlara sahip öğrencilerin bir arada yetiştirildiği heterojen sınıflarda öğrencileri problem çözmeye teşvik edecek öğretim yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Anlama bir fikrin mevcut fikirlerle olan bağlarının niceliğinin ve niteliğinin bir ölçümü olarak tanımlanabilir. Anlama durumu her şey veya hiçbir şey demek değildir (Van De Walle vd., 2016). Anlama kavramı her bir birey için farklı değişkenlerden kaynaklanan farklılık gösteren fakat duruma uygun olan fikirlerin varlığına dayanır (Hiebert ve Carpenter, 1992; Schroeder ve Lester, 1989).

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının hazırlanan ve uygulanan problemlere verdikleri cevaplar ve açıklamaları incelenmiş, problem çözme ve problem kurma konusundaki performansları ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, alternatif değerlendirme yaklaşımına dayalı Polya (1997) tarafından belirtilen dört aşamadan oluşan (problemi anlama, çözüm için plan hazırlama, planı uygulama, değerlendirme) ve bu kategorilere ek olarak problem kurma kategorisinin yer aldığı Baki (2008) tarafından geliştirilen aşamalı puanlama ölçeği ile yabancı uyruklu öğretmen adaylarının problem çözme süreçlerini ve problem kurma becerilerini incelemektir. Bu çerçevede mevcut çalışmanın matematik öğretmenlerine, öğretmen adaylarına ve ortaokul öğrencilerine problem çözmeye ve problem kurmada başarılı olmalarını sağlayacak faydalı bilgiler sunmada katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki problem ve alt problemler için yanıt aranmıştır:

1. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının problem çözme ve kurma becerileri ne düzeydedir?
2. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının problemi anlama becerileri ne düzeydedir?
3. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının plan hazırlama becerileri ne düzeydedir?
4. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının planı uygulama becerileri ne düzeydedir?
5. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının değerlendirme becerileri ne düzeydedir?

6. Yabancı uyruklu matematik öğretmeni adaylarının problem ortaya atma becerileri ne düzeydedir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Durum çalışması deseni, araştırma için en uygun nitel araştırma deseni olarak tercih edilmiştir. Durum çalışması, sınırlı sayıda örnekleme bir veya daha fazla durum veya olayı derinlemesine inceleme fırsatı sunar (Çepni, 2012). Bu çalışmada yabancı uyruklu öğretmen adaylarının problem çözme sürecinde problemi anlama, planlama, planı uygulama, değerlendirme aşamaları ve problem kurma aşaması ayrıntılı olarak durum çalışması kapsamında incelenmiştir.

Araştırma kapsamında öğretmen adaylarının gönüllülüğü esas alınmış ve kişisel verileri korunmuştur. Ayrıca araştırmanın etik kaidelere uygunluğu, Siirt Üniversitesi Etik Kurulunun 24.12.2021 tarihli 282 sayı numaralı oturumda alınan kararıyla teyit edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 8 yabancı uyruklu öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Çünkü amaçlı örnekleme yönteminde gözlem birimleri belirli niteliklere sahip kişiler, nesnelere veya durumlar tarafından oluşturulabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Katılımcılar İlköğretim Matematik Lisans Programında yer alan eğitimi derslerinden; Matematikte Problem Çözme, Mantıksal Akıl Yürütme, Matematik Öğrenme ve Öğretim Yaklaşımları isimli problem çözme ve problem kurma becerilerinin geliştirilmesine yönelik dersleri almaktadır. Söz konusu dersler lisans programında belirtildiği şekliyle haftada iki saat olarak araştırmacılar tarafından verilmektedir. Katılımcılar farklı sınıf düzeyindedir. Üç katılımcı 2. Sınıf, dört katılımcı 3. Sınıf ve bir katılımcı da 4. Sınıf düzeyinde öğrenim görmektedir. Katılımcılardan üçü kız (K2, K5, K7) beşi erkektir (K1, K3, K4, K6, K8). Katılımcıların isimleri araştırma etiğine uygun olarak gizli tutulmuş ve öğretmen adaylarının isimlerine K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7 ve K8 kodları verilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından MEB ders kitaplarından (Uçak, Emir, Kelek, Kutlu ve Kahraman, 2019) yararlanılarak hazırlanan üç problem kullanılmıştır. Bu problemlerin geçerliğini sağlamak için matematik eğitimi alanında iki uzman ve iki matematik öğretmeni ile içerik, düzey ve dil açısından görüşülerek gerekli düzenlemelerle problemlere son hali verilmiştir. Böylece veri toplama aracı üç sözel problemden oluşurken veriler Tablo 1’de belirtilen aşamalar ile toplanmıştır. Ayrıca bulgular kısmında söz konusu problemler P1, P2 ve P3 şeklinde verilmiştir. Tablo 1 ve problem etkinlikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Problem çözme aşamaları

- Problemden anladığım şu şekildedir:
- Problemi çözmek için şu planları/stratejileri belirledim:
- Problemin çözümü şu şekildedir:
- Problemin çözümünün kontrolünü şu şekilde yaptım ve düşündüğüm farklı çözüm yolu şu şekildedir:
- Bu probleme benzer olarak kurduğum problem ve çözümü şu şekildedir:

Problem 1. Bir matematik öğretmeni, yaşını soran iki öğrencisine: “Benim yaşım sizin yaşlarınızın toplamının 15 fazlası, farkının 18 katıdır. 8 yıl sonra benim yaşım sizin yaşlarınızın farkının 22 katı olacaktır.” demiştir. Buna göre öğretmenin şimdiki yaşının öğrencilerin şimdiki yaşları toplamına oranını bulunuz.

Problem 2. Bir yemek yapımında kullanılacak A, B, C ve D malzemelerinin ağırlıkları ile C malzemesinin ağırlıkça yüzde oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Verilenlere göre A malzemesinin yemeğin yüzde kaçını oluşturduğunu bulunuz?

	A	B	C	D
Yüzde Oranı (%)			24	
Ağırlık		540	480	360

Problem 3. Bir mağaza “3 al 2 öde” kampanyası düzenlemiştir. Kampanya koşullarına göre 3 ürün alan bir kişi en pahalı olan 2 ürünün fiyatını ödeyecektir. 6 farklı ürün alan bir kişinin 140, 40, 120, 190, 80, 30 liralık 6 ürünü bu kampanya sayesinde en çok yüzde kaç indirimle alacağını bulunuz?

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada katılımcıların problem çözme ve problem kurma davranışları ayrı ayrı incelendiği için Polya (1997) tarafından belirtilen dört aşamadan oluşan (problemi anlama, çözüm için plan hazırlama, planı uygulama, değerlendirme) ve bu kategorilere ek olarak problem kurma kategorisinin yer aldığı Baki (2008) tarafından geliştirilen aşamalı puanlama ölçeği kullanılmıştır. Aşamalı puanlama ölçeği beş kategoriden oluşmaktadır. Bu beş kategori altında, her bir kriterin en yüksek ve en düşük performansını tanımlayan 0, 1, 2 ve 3 puan olmak üzere dört kriter bulunmaktadır. Bir katılımcının her bir kriterden alabileceği maksimum puan 3, minimum puan 0'dır. Bir katılımcının bir problemde alabileceği maksimum puan en fazla 15, en az 0 puandır. Katılımcıların üç probleme verdikleri cevaplar aşamalı puanlama ölçeğine göre puanlanmış ve araştırmacılar tarafından bu puanlama anahtarında verilen her kategori için 3-2-1-0 arasında puanlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için puanlayıcılar arası uyum yöntemi kullanılmıştır. Miles ve Huberman (1994) benzer kodları “Görüş birliği”, farklı kodları “Görüş ayrılığı” olarak adlandırmakta ve kodlayıcı güvenilirliği için Anlaşma Yüzdesi=Uzlaşma/(Görüş Birliği+Anlaşmazlık)*100 formülünü önermektedir. Araştırmada, araştırmacılar tarafından elde edilen kodların uyuma yüzdesi %94 olarak bulunmuştur. Miles-Huberman güvenilirlik formülü değerinin .70 ve üzeri olması puanlamanın tutarlı olduğunu gösterir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu çalışmada elde edilen anlaşma yüzdesi de puanlamanın tutarlı olduğunu göstermektedir. Araştırmada her bir katılımcı için problemlere ait her bir kategori ve davranışın frekans değerleri verilmiştir. Ayrıca elde edilen veriler örnek katılımcı yanıtları sunulmuş ve desteklenmiştir. Ölçekte yer alan problem ortaya atma kategorisi literatür ile daha uyumlu olması açısından bu çalışmada problem kurma olarak belirtilmiştir.

Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, önceden belirlenmiş temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu çalışmada aşamalı puanlama ölçeğindeki kriterler bir kategori olarak ele alındığından bu tekniğin kullanılması uygun görülmüştür.

3. Bulgular

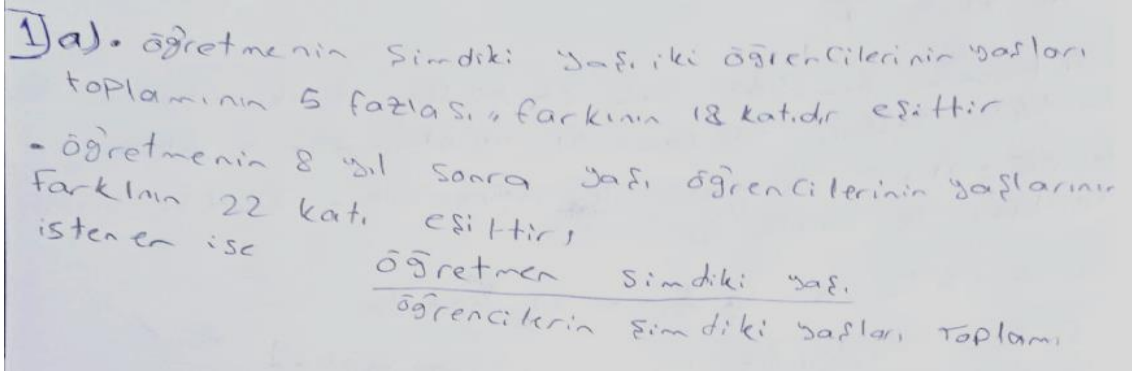
Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine cevap bulabilmek amacıyla elde edilen verilerin analizine ve yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların problemlere verdikleri yanıtlar

Kategori	Kriterler	f	f	f
		P1	P2	P3
Problemi Anlama	Problemin tam olarak anlaşılması	6	4	2
	Problemin bir parçasının anlaşılması	1	1	1
	Problemin anlaşılmasını	1	1	1
	Problemin anlaşılması için herhangi bir çabanın gösterilmemesi	0	2	4
Plan Hazırlama	Uygun çözüme ulaştıracak bir stratejinin seçilmesi	7	5	3
	Çözüme yardımcı olacak stratejinin sadece bir parçasının seçilmesi	0	2	1
	Uygun olmayan bir stratejinin seçilmesi	1	1	1
	Herhangi bir stratejinin seçilmemesi	0	0	3
Planı Uygulama	Uygun ve doğru çözüme ulaşılması	6	4	2
	Bir kısmı doğru olan bir çözümün yapılması	1	2	2
	Uygun ve doğru olmayan bir çözümün yapılması	1	2	1
	Herhangi bir çözümün yapılmaması	0	0	3
Değerlendirme	Problemin ve bu probleme göre oluşturulan yeni problemin çözülmesi	1	0	0
	Sonuçların mantıksal olarak doğrulanması	1	0	0
	Sonuçların kısmen doğrulanması	1	2	0
	Sonucun nasıl doğrulacağıının bilinmemesi	5	6	8
Problem Ortaya Atma	Oluşturulan problem mantıklı ve çözülebilir.	2	1	0
	Problemin değerleri değiştirilerek yeni bir problem oluşturulmuş	0	0	0
	Oluşturulan problemde mantık hatası yapılmış ve çözülemez	0	0	0
	Aynı problem yazılmış veya herhangi bir problem yazılmamış	6	7	8

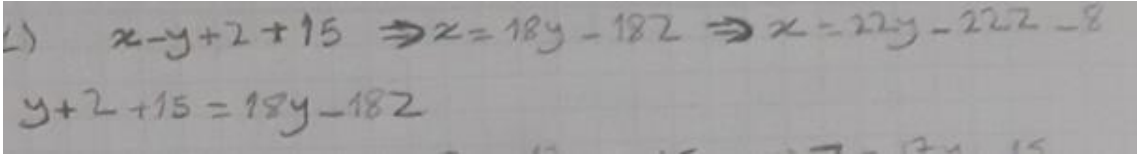
Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların problemlere vermiş oldukları yanıtlar 5 kategori ve 20 ölçütte incelenmiş ve sunulmuştur. Birinci probleme ait problemi anlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun birinci problemi tam olarak anladığı görülmektedir. Birinci probleme ilişkin plan hazırlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun uygun strateji geliştirdiği tespit edilmiştir. Geri kalan katılımcılar ise ya doğru bir strateji belirleyememiş ya da herhangi bir strateji belirlemek için herhangi bir çaba göstermemiştir. Birinci probleme ait planı uygulama kategorisi incelendiğinde önceki kategorilere benzer olarak katılımcıların büyük bir çoğunluğu uygun ve doğru sonuca ulaşırken, geri kalan katılımcılar ise uygun ve doğru bir sonuca ulaşamamışlardır. Birinci probleme ait değerlendirme kategorisi incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının değerlendirme yapmada problem yaşadıkları tespit edilmiştir. Son olarak problem kurma kategorisinde ise değerlendirme kategorisinde olduğu gibi büyük çoğunluk problem kurma sürecinde başarısız olmuştur. Tablo 2’de yer alan bulgulara göre değerlendirme ve problem kurma sürecinde, katılımcıların performanslarının diğer kategorilere göre düşük olduğu söylenebilir. Birinci probleme ait katılımcıların örnek ifadeleri sunulmuştur. Birinci probleme ait problemi anlama kategorisinde tam puan almış örnek katılımcı çözümü Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. K2 katılımcısının birinci problemin problemi anlama kategorisine ait yanıtı

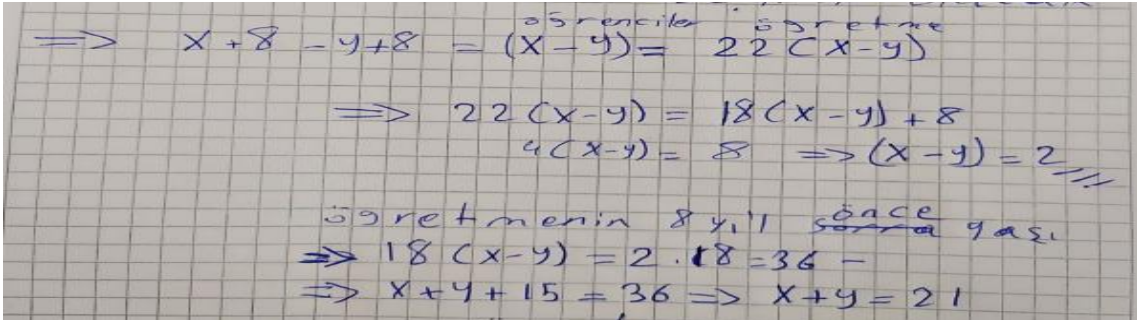
Şekil 1 incelendiğinde K2 katılımcısının problemde verilenleri ve istenilenleri kendi cümlesi ile belirtmiş olduğu görülmektedir. Problemde verilenlerin ve istenilenlerin ayrıca yazılması problemi anladığının göstergesidir. Plan hazırlama kategorisi için katılımcılardan bir tanesi uygun olmayan ve yanlış bir strateji geliştirmiştir. Katılımcı ifadesi Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. K7 katılımcısının birinci problemin plan hazırlama kategorisine ait yanıtı

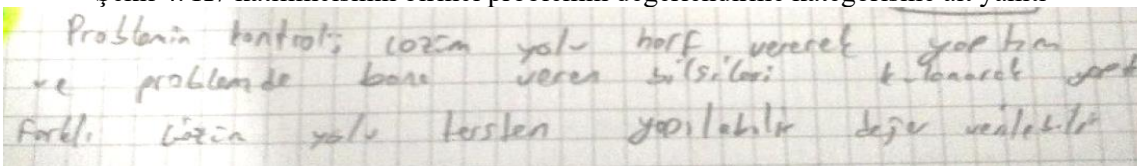
Şekil 2 incelendiğinde K7 katılımcısının hatalı denklemler ile yanlış bir strateji geliştirdiği görülmektedir. Birinci probleme ait planı uygulama kategorisinde katılımcıların çoğunun uygun strateji geliştirdiği tespit edilmiştir. Örnek bir katılımcı ifadesi Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3. K5 katılımcısının birinci problemin planı uygulama kategorisine ait yanıtı

Şekil 3’e göre K5 katılımcısının problemi anlama ve plan hazırlama aşamalarından yola çıkarak planı doğru bir şekilde uyguladığı görülmektedir. Değerlendirme kategorisi ise diğer kategorilerin aksine katılımcıların zorlandığı ve başarısız olduğu kategori olmuştur. Şekil 4’te değerlendirme kategorisinde başarısız olan K7 katılımcısına ait yanıt verilmiştir.

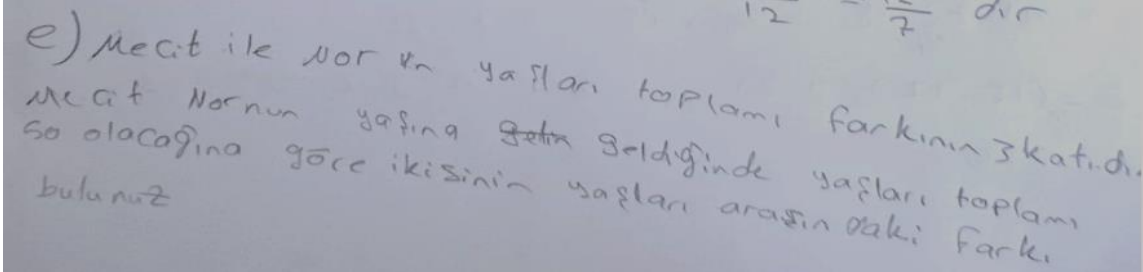
Şekil 4. K7 katılımcısının birinci problemin değerlendirme kategorisine ait yanıtı

Şekil 4 incelendiğinde K7 katılımcısı problemi değerlendirme aşamasında sadece bir cümle kurmuş, harf vererek yapıldığını belirtmiştir. Herhangi bir değerlendirme işlemi

gerçekleştirmemiştir. Bu bağlamda K7 katılımcısının değerlendirme kategorisinde başarısız olduğu söylenebilir. Son olarak birinci probleme ait benzer problem kurma kategorisine ait katılımcı yanıtları incelenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun problem kurmada zorluk yaşadıkları ve başarısız oldukları tespit edilmiştir. Şekil 5'te başarılı bir şekilde problem oluşturan örnek katılımcı ifadesine yer verilmiştir.

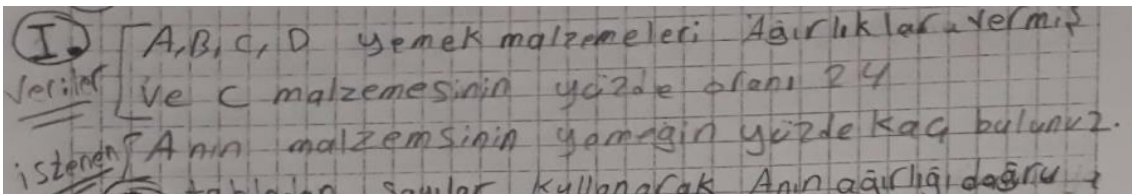
Şekil 5. K2 katılımcısının birinci problemin problem kurma aşamasına ait yanıtı

Şekil 5'te K2 katılımcısına ait problem yer almaktadır. Katılımcının kurduğu problemin oldukça orijinal olduğu ve birinci problemin konusu olan yaş problemleri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Aynı zamanda mantıklı ve çözülebilir bir problem olup çözüldüğünde doğru sonuca ulaşılmaktadır. Sayılarla toplama, çıkarma, bölme ve çarpma yapar kazanımlarıyla da uygundur.

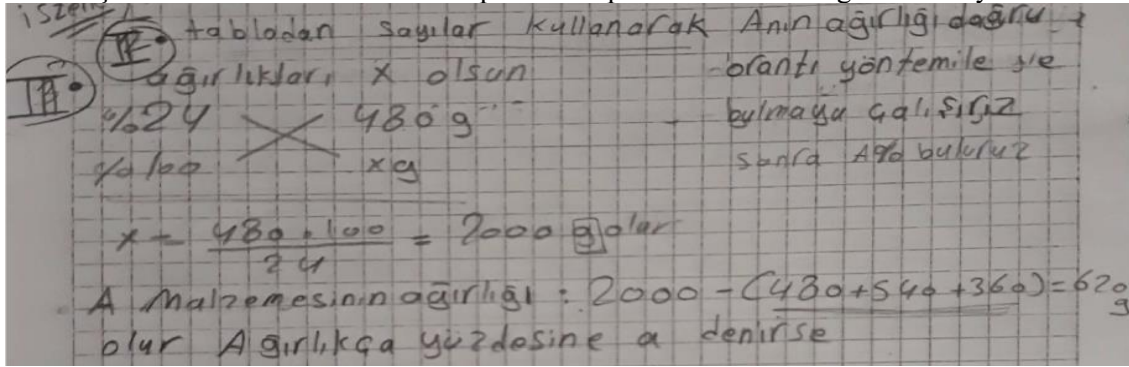
İkinci probleme ait problemi anlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların yarısının ikinci problemi tam olarak anladığı görülmektedir. Buna ek olarak bir katılımcının problemin bir kısmını anladığı tespit edilmiş buna karşın problemi anlamayan ve emek harcamayan katılımcıların olduğu da görülmüştür. İkinci problem ile ilgili plan hazırlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının uygun strateji geliştirdiği tespit edilmiştir. Geri kalan katılımcılar ise ya doğru bir strateji belirleyememiş ya da herhangi bir strateji belirlemek için herhangi bir çaba göstermemiştir. İkinci probleme ait planı uygulama kategorisi incelendiğinde önceki kategorilere benzer olarak katılımcıların yarısı uygun ve doğru sonuca ulaşırken, geri kalan katılımcılar ise uygun ve doğru bir sonuca ulaşamamışlardır. İkinci probleme ait değerlendirme kategorisi incelendiğinde katılımcılardan tamamının değerlendirme yapmada problem yaşadıkları tespit edilmiştir. Son olarak problem kurma kategorisinde ise katılımcıların sadece bir tanesi mantıklı ve çözülebilir problem kurmuşken diğer katılımcıların problem kurma sürecinde başarısız olduğu belirlenmiştir. Tablo 2'de yer alan bulgulara göre değerlendirme ve problem kurma sürecinde, katılımcıların performanslarının diğer kategorilere göre düşük olduğu söylenebilir. Problem kurma aşamasında başarısız katılımcıların problem kurmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların ikinci probleme ilişkin örnek ifadeleri sunulmuştur. Öncelikle ikinci probleme ait problemi anlama kategorisinde örnek katılımcı ifadesi Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. K3 katılımcısının ikinci problemin problemi anlama kategorisine ait yanıtı

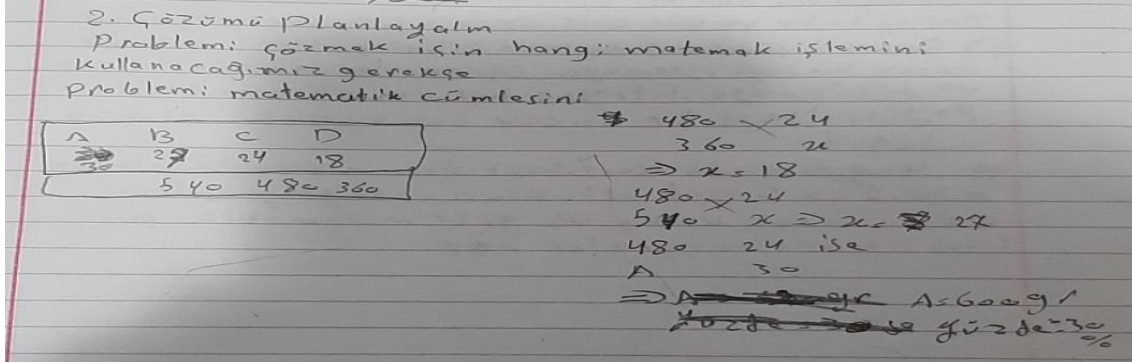
Şekil 6 incelendiğinde K3 katılımcısının problemde verilenleri ve istenilenleri ayrıca yazmış ve problemin kısa bir özetini sunmuştur. Bu bağlamda katılımcının problemi anlama kategorisinde başarılı olduğu söylenebilir. Aynı katılımcının plan hazırlama kategorisi için örnek ifadesi Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil 7. K3 katılımcısının ikinci problemin plan hazırlama kategorisine ait yanıtı

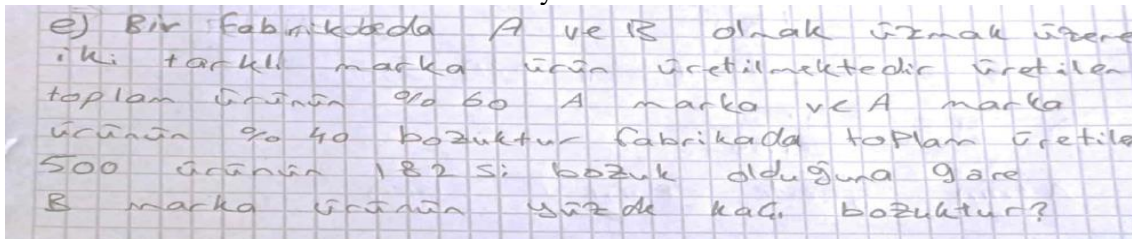
Şekil 7'ye göre K3 katılımcısının probleme uygun olarak plan hazırladığı söylenebilir. Bazı katılımcıların ikinci probleme ait plan hazırlama ve planı uygulama kategorisinde belirtmiş oldukları planları kullanmadıkları veya uygulamada matematiksel işlem hataları yaptıkları tespit edilmiştir. Bu duruma örnek bir katılımcı ifadesi Şekil 8'de sunulmuştur.

Şekil 8. K4 katılımcısının ikinci problemin plan hazırlama ve planı uygulama kategorisine ait yanıtı

Şekil 8 incelendiğinde K4 katılımcısının plan hazırlayamadığı ve buna paralel olarak planı uygulama aşamasında da matematiksel işlem hatası yaptığı tespit edilmiştir. K4 katılımcısının plan hazırlayamaması uygulama aşamasında da kendisini göstermiştir. İkinci soruya ait problem kurma kategorisinde başarılı olan katılımcıya ait örnek ifade Şekil 9'da verilmiştir.

Şekil 9. K2 katılımcısının ikinci problemin plan hazırlama ve planı uygulama kategorisine ait yanıtı

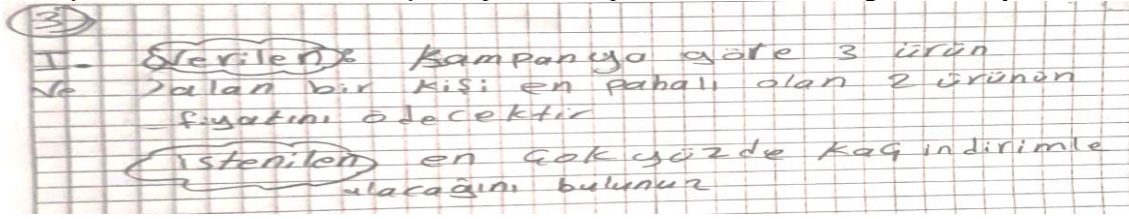

Şekil 9'dan K2 katılımcısının mantıklı ve çözülebilir bir problem kurduğu görülmektedir. K2 katılımcısı ikinci soruya ait problem kurma kategorisinde başarılı olan tek katılımcıdır.

Üçüncü probleme ait problemi anlama kategorisi incelendiğinde iki katılımcının sadece ikinci problemi tam olarak anladığı görülmektedir. Ek olarak bir katılımcının problemin bir kısmını anladığı tespit edilmiş buna karşın problemi anlamayan katılımcıların olduğu da tespit edilmiştir. Üçüncü problem ile ilgili plan hazırlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların

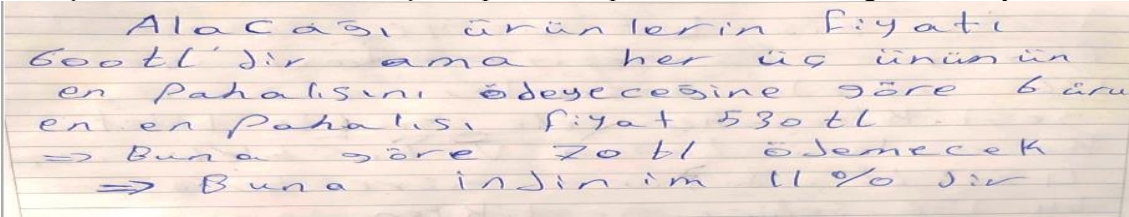
yarısına yakınının bir strateji geliştirdiği tespit edilmiştir. Geri kalan katılımcılar ise ya doğru bir strateji belirleyememiş ya da herhangi bir strateji belirlemek için herhangi bir çaba göstermemiştir. Üçüncü probleme ait planı uygulama kategorisi incelendiğinde katılımcıların sadece ikisi uygun ve doğru sonuca ulaşırken, yarısı uygun ve doğru bir sonuca ulaşamamışlardır. Üçüncü probleme ait değerlendirme ve problem kurma kategorileri incelendiğinde katılımcılardan tamamının değerlendirme yapmada ve problem kurmada başarısız oldukları tespit edilmiştir. Tablo 2’de yer alan bulgulara göre değerlendirme ve problem kurma sürecinde, katılımcıların performanslarının diğer kategorilere göre düşük olduğu söylenebilir. Üçüncü problemdeki genel başarı oranı diğer problemlere göre daha düşüktür. Üçüncü probleme ait katılımcılara ait örnek ifadeler sunulmuştur. Öncelikle üçüncü probleme ait problemi anlama kategorisinde örnek katılımcı ifadesi Şekil 10’da verilmiştir.

Şekil 10. K3 katılımcısının üçüncü problemin problemi anlama kategorisine ait yanıtı

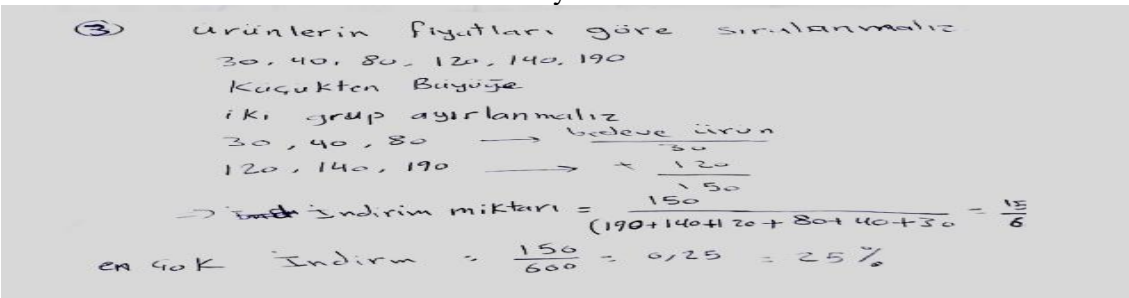
Şekil 10 incelendiğinde K3 katılımcısının problemi anladığı fakat verilenleri ve istenenleri eksik yazdığı görülmektedir. Verilenler ve istenenler açık bir şekilde yazılıysa bu kategoride başarılı olduğu kabul edilecekti. Başka bir katılımcının üçüncü problemin problemi anlama kategorisine ait örnek ifadesi Şekil 11’de verilmiştir.

Şekil 11. K5 katılımcısının üçüncü problemin problemi anlama kategorisine ait yanıtı

Şekil 11 incelendiğinde K5 katılımcısının problemi anlamadığı görülmektedir. Üçüncü problemin plan hazırlama ve planı uygulama kategorilerine ait başarılı olan örnek katılımcı ifadesi Şekil 12’de verilmiştir.

Şekil 12. K6 katılımcısının üçüncü problemin plan hazırlama ve planı uygulama kategorilerine ait yanıtı

Şekil 12 incelendiğinde K6 katılımcısının doğru bir şekilde plan hazırladığı ve hazırlamış olduğu planı doğru bir şekilde uyguladığı tespit edilmiştir. Üçüncü soruya ait değerlendirme ve problem kurma kategorilerine katılımcı ifadesi bulunmadığı için başarısız sayılmışlardır.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, yabancı uyruklu matematik öğretmen adaylarının hazırlanan ve uygulanan problemlere verdikleri cevaplar ve açıklamalar değerlendirilmiş, problem çözme ve problem kurma becerileri de incelenmiştir. Bu bağlamda alternatif değerlendirme yaklaşımına dayalı Polya (1997) tarafından belirtilen dört aşamadan oluşan (problemi anlama, çözüm için plan hazırlama, planı uygulama, değerlendirme) aşamalı puanlama ölçeği ile öğretmen adaylarının problem çözme ve problem kurma sürecindeki performansları belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların en yüksek performansı problemi anlama kategorisinde, en düşük performansı ise değerlendirme ve problem kurma kategorisinde gösterdikleri tespit edilmiştir. Dede ve Yaman (2005) matematik öğretmeni adaylarının genellikle problem çözme konusunda yeterli olduklarını, ancak verilen problemler ve çözümlerden hareketle yeni problemler kuramadıklarını, Leavy ve Hourigan (2021) matematik problemi kurma konusunda çok az deneyime ve içgörüyeye sahip olduklarını, Korkmaz ve Gür'de (2006) sınıf ve matematik öğretmeni adaylarının problem kurma sürecinde bazı eksikliklerinin, güçlüklerinin ve ortak yanlışlarının olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer çalışmalarda Ünlü (2017) öğretmen adaylarının problem çözme stratejileri konusunda bilgi sahibi olmalarına rağmen problem kuramadıklarını, bazı durumlarda kurdukları problemleri çözmede hata yaptıklarını, Deringöl (2006) Polya'nın problem çözme aşamalarına göre problem çözme aşamasından en yüksek puanı, çözüm değerlendirme aşamasından ise en düşük puanı aldıklarını ortaya koymuştur. Literatürde yapılmış olan çalışmalara benzer olarak bu çalışmada da öğretmen adaylarının problem kuramadıkları ve problem çözme aşamalarından özellikle değerlendirme kategorisinde başarısız oldukları tespit edilmiştir. Yaygın bir sonuç olarak öğretmen adaylarının problem kurmada çok yeterli olmadıkları ortaya çıksa da Peng ve arkadaşları (2022) matematik problemi kurma yeteneğine sahip olduklarını rapor etmişlerdir.

Problemi anlama durumu incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun problemleri tam olarak anladığı görülmektedir. Problemi anlama kategorisinde sorun yaşayan katılımcıların cevapları incelendiğinde ise problemlerde verilenlerin ve istenenlerin net bir şekilde belirtilmediği durumlarda problemi anlamakta güçlük yaşadıkları görülmüştür. Problemin anlaşılması eksik veya hatalı ise plan geliştirme ve bu planın uygulanması kategorilerinde sistematik bir hata oluşmakta olduğu görülmektedir. Problemi anlama durumu tek başına, problem çözme sürecinin ilk aşaması olmakla birlikte çok önemli bir yere sahiptir (Polya, 1997). Fakat, sadece problemi anlama durumu incelendiği takdirde, problemi çözme süreci kapsamında kesin bir sonuç vermez. Çünkü anlama kavramı bir fikrin mevcut fikirlerle olan bağlarının niceliğinin ve niteliğinin bir ölçümü olarak tanımlanabildiği için anlama durumu her şey veya hiçbir şey demek değildir (Van De Walle vd., 2016). Bu yüzden problem çözme sürecinin bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi için sadece problemi anlama durumunun incelenmesi yeterli sonuç vermez.

Plan hazırlama kategorisi incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun uygun strateji geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Geri kalan katılımcılar ise ya doğru bir strateji belirleyememiş ya da herhangi bir strateji belirlemek için herhangi bir çaba göstermemişlerdir. Plan hazırlama kategorisinde sorun yaşayan katılımcıların yanıtları incelendiğinde bu sorunun problemi anlama kategorisindeki sorundan kaynaklandığı görülmektedir. Benzer şekilde Karataş ve Güven (2003) öğrencilerin problem çözme sürecinde problemi yeterince anlayamadıkları için hata yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcıların ise problemi anlamadan doğru çözüm yaptığı tespit edilmiştir. Gökkurt, Örnek, Hayat ve Soylu (2015) tarafından yapılan çalışmada da katılımcıların problemi anlamadan doğru çözüm yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan diğer bir sonuç ise üçüncü problemdeki başarı oranının diğer probleme göre düşük olmasıdır. Bunun sebebi ise üçüncü problem hem dil hem de matematiksel işlemler bakımında diğer problemlere göre daha zor olmasıdır.

Yabancı uyruklu öğrencilerin matematik öğrenmelerindeki en önemli sorunun Türkçe yeterliliklerinin düşük olmasından, belirli matematik konularını öğrenmekte zorluk

çekmelerinden kaynaklandığı rapor edilmiştir (Çakmak, 2019). Bu durum hem öğrencilerin problemleri algılayamamalarına hem de okudukları problemleri vb. durumları anlamamalarına sebep olmaktadır. Ayrıca dili bilmek ve kullanmak, tanıtılan kavramları öğrencilerin anlamasında önemli rol oynamaktadır (Lansdell, 1999). Vygotsky düşünce ile dil kullanımı arasında ilişkinin önemini vurgulayarak, dil kullanımının sadece öğrencinin kazandığı bilgileri ifade etmesi anlamına gelmediğini, düşüncenin şekillenmesinde temel olduğunu belirtmektedir (Schütz, 2002). Bu çalışmada da söz konusu durum problemi anlama ve plan hazırlama kategorilerinde gözlemlenmiştir. Değerlendirme ve problem kurma kategorileri incelendiğinde yabancı uyruklu katılımcıların çoğunluğunun değerlendirme yapmada ve problem kurmada sorun yaşadıkları tespit edilmiştir. Büyük çoğunluk problem kurma sürecinde başarısız olmuştur. Değerlendirme aşaması problemin çözümlerinde yapılan hataların görülmesini ve düzeltilmesini sağlar. Yabancı uyruklu katılımcıların bu konuda büyük sorun yaşadıkları görülmektedir. Bu durumun en büyük sebeplerinden birinin de biraz önce de belirtildiği gibi Türkçe yeterliliklerinin düşük olmasından ve belirli matematik konularını öğrenmekte zorluk çekmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Problemi anlama durumunda ve özellikle problemi anlayabilme konusunda Türkçe ifadeleri anlama konusunda sıkıntı yaşadıkları söylenebilir. Şimşir ve Dilmaç (2018) yaptıkları çalışmada, yabancı uyruklu öğrencilerin öğretim ortamlarında karşılaştığı en büyük sorunlar arasında Türkçeyi anlamama ve Türkçe iletişim kuramama zorlukları olduğunu belirtmişlerdir. Benzer olarak yabancı uyruklu öğretmen adaylarının problem kurma sürecinde karşılaştığı en büyük sorun Türkçe ifade edememe olduğu söylenebilir. Buna ek olarak matematik bilgilerindeki eksiklikler de başarısızlığa götüren sebepler arasındadır. Güngör (2015) önbilgilerin yetersiz olduğu durumlarda öğrenen bireylerin güçlük yaşamakta olduğunu belirtmiştir.

Özetle; yapılan çalışmada problem çözme sürecinin tüm aşamalarında yabancı uyruklu öğretmen adaylarının çoğunun beklenen performansı gösteremediği görülmüştür. Yabancı uyruklu katılımcılar özellikle problemi anlama konusunda ve değerlendirme aşamasında Türkçe olarak ifade etmede büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Aynı durum problem kurma konusunda da gözlemlenmektedir. Bunun nedeni olarak yabancı olmalarının yanı sıra ülkemizde öğretim elemanlarının kalabalık sınıf mevcudu ve zaman sıkıntısından dolayı matematik sınıflarında yabancı uyruklu öğrencilerle çok fazla ilgilenememesi, bunun yanında yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçeyi kullanmakta ve anlamakta zorlanmaları onların öğrenmede zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda öğretim elemanlarının derslerinde özellikle yabancı uyruklu öğretmen adaylarının matematikte problem çözme becerilerini (öğretmen adaylarının problemi anlama ve çözümü değerlendirme) ve problem kurma becerilerini geliştirmeye yönelik daha fazla etkinlikler yapmaları, pekiştirme ve dönütler vermeleri, problem kurma becerilerini de belli ölçütlere göre belirlemeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Akben, N. (2018). Effects of the problem-posing approach on students' problem-solving skills and metacognitive awareness in science education. *Research in Science Education*, 50, 1143-1165. <https://doi.org/10.1007/s11165-018-9726-7>
- Baki, A. (2008). *Kuramdan uygulamaya matematik eğitimi*. Trabzon: Derya Kitapevi.
- Blum, W., and Niss, M. (1991). Applied mathematical problem solving, modeling, applications, and links to other subjects-state, trends and issues in mathematics instruction. *Educational Studies in Mathematics*, 22, 37-68. <https://doi.org/10.1007/BF00302716>
- Bonotto, C. (2013). Artifacts as sources for problem-posing activities. *Educational Studies in Mathematics*, 83(1), 37-55. <https://doi.org/10.1007/s10649-012-9441-7>.
- Çakmak, L. (2019). *Yabancı uyruklu öğrencilerin matematik öğreniminde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

- Çelik, H. C., Obay, M., ve Özdemir, F. (2020). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel akıl yürütme ve problem çözme becerilerine ilişkin görüşleri. *Turkish Studies-Education*, 15(3), 1651-1673. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42682>
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Dede, Y., ve Yaman, S. (2005). Matematik öğretmen adaylarının matematiksel problem kurma ve problem çözme becerilerinin belirlenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18, 236-252.
- Deringöl, Y. (2006). *İlköğretimde matematik problemi çözmeyi öğretmede yeni yaklaşımlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ghasempour, Z., Bakar, M. N., and Jahanshahloo, G. R. (2013). Innovation in teaching and learning through problem posing tasks and metacognitive strategies. *International Journal of Pedagogical Innovations*, 1(1), 57-66. <http://dx.doi.org/10.12785/ijpi/010108>
- Giannelli, G., and Rapallini, C. (2015). *Immigrant student performance in math: Does it matter where you come from? Institute for the study of Labor (IZA2015)*, Bonn. Retrieved from https://conference.iza.org/conference_files/worldb2015/giannelli_g112.pdf
- Gökkurt, B., Örnek T., Hayat, F., ve Soylu, Y. (2015). Öğrencilerin problem çözme ve problem kurma becerilerinin değerlendirilmesi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 4(2), 751-774. <https://doi.org/10.14686/buefad.v4i2.5000145637>
- Güngör, F. (2015). *Yabancı uyruklu ilkokul öğrencilerinin eğitim- öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Hiebert, J., and Carpenter, T. P. (1992). Learning and teaching with understanding. In D. A Grouws (Ed.), *Handbook of research on teaching and learning* (pp. 65-97). New York: Macmillan
- Karataş, İ., ve Güven, B. (2004). 8. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerinin belirlenmesi: Bir özel durum çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 163. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/163/karatas.htm
- Kaur, B. (1997). Difficulties with problem solving in mathematics. *The Mathematics Educator*, 2(1), 93-112.
- Kazemi, F., Fadaee, M.R., and Bayat, S. (2010). A subtle view to metacognitive aspect of mathematical problems solving. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 8(2010), 420-426. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.058>
- Keong, N. F. (2004). *A heuristical framework for scaffolding metacognition in mathematics problem-solving*. 1-27. Retrieved from https://www.academia.edu/10017489/A_Heuristical_Framework_for_Scaffolding_Metacognition_in_Mathematics_Problem_Solving_A_Heuristical_Framework_for_Scaffolding_Metacognition_in_Mathematics_Problem_Solving
- Korkmaz, E., ve Gür, H. (2006). Öğretmen adaylarının problem kurma becerilerinin belirlenmesi. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 64-74.
- Lansdell, J. M. (1999). Introducing young children to mathematical concepts: Problems with new terminology. *Educational Studies*, 25(3), 327-333. <https://doi.org/10.1080/03055699997837>
- Leavy, A. M., and O'Shea, J. (2011). Problem posing and pre-service primary teachers: An initial study. In *Proceedings of the Fourth Conference on Research in Mathematics*

- Education (MEI4) Theme: Mathematics Teaching Matters*, Dublin 22-23 September, T. Dooley, D. Corcoran and M. Ryan, eds. Dublin: St. Patrick's College.
- Leavy, A., and Hourigan, M. (2021). Balancing competing demands: Enhancing the mathematical problem posing skills of prospective teachers through a mathematical letter-writing initiative. *Journal of Mathematics Teacher Education*. <https://doi.org/10.1007/s10857-021-09490-8>
- Lester, F. (2013). Thoughts about research on mathematical problem-solving instruction. *The Mathematics Enthusiast*, 10(1and2), 245–278. <https://doi.org/10.54870/1551-3440.1267>
- Lithner, J. (2000). Mathematical reasoning and familiar procedures. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 31(1), 83-95. <http://dx.doi.org/10.1080/002073900287417>
- Mallart, A., Font, V., and Diez, J. (2018). Case study on mathematics pre-service teachers' difficulties in problem posing. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(4), 1465-1481. <https://doi.org/10.29333/ejmste/83682>
- MEB. (2018). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Miles, M. B., and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Milinković, J. (2017). Faults in preservice teachers problem posing: What do they tell us? In S. Zehetmeier, B. Rösken-Winter, D. Potari, ve M. Ribeiro (Eds.), *Proceedings of ETC 3* (pp. 238–247). Berlin, Germany: Humboldt-Universität zu Berlin.
- Nicolaou, A. A., and Philippou, G. N. (2007). Efficacy beliefs, problem posing, and mathematics achievement. *Paper presented at Proceedings of the V Congress of the European Society for Research in Mathematics Education* (pp. 308-317). University of Cyprus, Larnaca (Chipre). <https://doi.org/10.13140/2.1.3259.8406>
- Obay, M., ve Çelik, H. C. (2021). Mathematical problem-solving process: Negative mental behaviours displayed by pre-service mathematics teachers. *MANAS Journal of Social Studies*, 10(4), 2176-2190. <https://doi.org/10.33206/mjss.887111>
- OECD. (2012). *Untapped skills: Realising the potential of immigrant students*. OECD Publishing.
- Özsoy, G., ve Ataman, A. (2009). The effect of metacognitive strategy training on mathematical problem-solving achievement. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 1(2), 68-83.
- Peng, A., Li, M., Lin, L., Cao, L., and Cai, J. (2022). Problem posing and its relationship with teaching experience of elementary school mathematics teachers from ethnic minority area in Southwest China. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 18(2), 1-14. <https://doi.org/10.29333/ejmste/11534>
- Polya, G. (1985). *How to solve it*. New Jersey: Princeton University Press.
- Polya, G. (1997). *How to solve? A new dimension in mathematics*. (Feryal, H. Çev.). İstanbul: Sistem Publishing.
- Schoenfeld, A. H. (2016). Learning to think mathematically: problem solving, metacognition, and sense making in mathematics (Reprint). *Journal of Education*, 196(2), 1-38. <https://doi.org/10.1177%2F002205741619600202>

- Schroeder, T. L., and Lester, F. K. (1989). Understanding mathematics via problem solving. In P. Trafton (Ed.), *New directions for elementary school mathematics* (pp. 31-42). Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.
- Schütz, R. (2002). *Vygotsky and language acquisition*. Retrieved from <http://www.sk.com.br/sk-vygot.html>
- Silver, E. A. (1994). On mathematical problem posing. *For the Learning of Mathematics*, 14(1), 19-28.
- Şimşir, Z., and Dilmaç B. (2018). Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim gördüğü okullarda öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri. *İlköğretim Online*, 17(2), 1116-1134. <http://dx.doi.org/10.17051/ilkonline.2018.466425>
- Singer, F. M., Ellerton, N., and Cai, J. (2013). Problem-posing research in mathematics education: New questions and directions. *Educational Studies in Mathematics*, 83(1), 1-7. <https://doi.org/10.1007/s10649-013-9478-2>
- Stoyanova, E., and Ellerton, N. F. (1996). A framework for research into students' problem posing in school mathematics. In P. Clarkson (Ed.), *Technology in mathematics education* (pp. 518–525). Melbourne: Mathematics Education Research Group of Australasia.
- Tambychik, T., and Meerah, T. S. M. (2010). Students' difficulties in mathematics problem-solving: What do they say? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 8, 142–151. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.020>
- Taylan, Ş. (2019). *Sakarya üniversitesindeki uluslararası öğrencilerin sorunları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Uçak, A., Emir, E., Kelek, F., Kutlu, G., ve Kahraman, S. (2019). *Ortaöğretim fen lisesi matematik 9 ders kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ünlü, M. (2017). Investigating mathematics teachers candidates' knowledge about problem solving strategies through problem posing. *Journal of Education and Practice*, 8(8), 218-236.
- Van De Walle, J. A., Karp, K. S., ve Bay-Williams, J. M. (2016). *İlkokul ve ortaokul matematiği: Gelişimsel yaklaşımla öğretim*. (7. Baskı). (Soner, D. Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Xie, J., and Masingila, J. O. (2017). Examining interactions between problem posing and problem solving with prospective primary teachers: A case of using fractions. *Educational Studies in Mathematics*, 96, 101–118. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10649-017-9760-9>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Siirt Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 24.12.2021

No: 282

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %40
2. yazar katkı oranı : %40
3. yazar katkı oranı : %20

Geri Dönüşüm Etkinliklerinin Okul Öncesi Eğitim Kurumu Öğrencilerinin Farkındalık Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Effect of Recycling Activities on the Awareness Levels of Pre-School Students

Doç. Dr. Hilal KAZU¹, Füsun YAPICI ÖDEMİŞ²

Öz

Bu çalışmada amaç, geri dönüşüm ile ilgili yapılan etkinliklerin okulöncesi 5-6 yaş grubu çocuklarının geri dönüşüm farkındalıklarına etkisinin incelenmesidir. Çalışma, 2020-2021 akademik yılında Bitlis ili Tatvan ilçesindeki bir anaokulunda 4 kız 5 erkek toplam 9 öğrenci ve aileleri ile yürütülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılarak yapılan araştırmada görüşme ve gözlem tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın öğretme-öğrenme sürecinde, okul öncesi sınıfta bulunan merkezler için atık materyallerden oyun ve oyuncak üretilmiştir. Bu merkezler geçici ilgi merkezi, müzik merkezi, dramatik oyun merkezi, fen merkezi, blok merkezi, kukla merkezidir. Bu merkezlerde kullanılmak üzere atık materyallerden oyuncak tasarlanarak, bu oyuncaklarla oynanarak birçok farklı öğretme-öğrenme yolu birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda genel olarak öğrencilerin okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri öncesinde geri dönüşüm hakkında bilgileri olmadığı, aileleri ve çevreleri ile bu konuda iletişim kurmadıkları görülmüştür. Okul öncesi eğitim kurumunda planlanan etkinlikler uygulandıktan sonra, öğrencilerin geri dönüşüm ile ilgili farkındalıklarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi, çevre duyarlılığı, geri dönüşüm farkındalığı, öğrenme merkezleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of recycling activities on the recycling awareness of preschoolers 5-6 years old. The study was carried out with a total of 9 students, 4 girls and 5 boys, and their families at a kindergarten in Tatvan district of Bitlis in the 2020-2021 academic year. Interview and observation techniques, were used in the research conducted by using case study, one of the qualitative research methods. Descriptive analysis technique was used in the analysis of the data. In the teaching-learning process of the study, games and toys were produced from waste materials for the centers in the preschool classroom. These centers are temporary interest center, music center, dramatic play center, science center, block center, puppet center. Many different teaching-learning ways were used together by designing toys from waste materials to be used in these centers and playing with these toys. As a result of the research, it was seen that the students generally did not have any information about recycling before the recycling activities held at school, and they did not communicate with their families and surroundings on this subject. After the activities planned in the preschool education institution were implemented, it was concluded that the students' awareness about recycling increased.

Keywords: Preschool, environmental awareness, recycling awareness, learning centers

Paper Type: Research

Giriş

¹Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hkazu@firat.edu.tr

²Milli Eğitim Bakanlığı, ahalt1313@hotmail.com

Atıf için (to cite): Kazu, H. ve Yapıcı Ödemiş, F. (2023). Geri dönüşüm etkinliklerinin okul öncesi eğitim kurumu öğrencilerinin farkındalık düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 34-53.

Okul öncesi eğitim, çocuğun dünyaya gelişinden ilköğretime başlamasına kadar geçen zamanı içine alan, bilişsel gelişimin, dil gelişiminin, psiko-motor gelişimin, öz bakım becerileri gelişiminin, sosyal ve duygusal gelişimin önemli bir kısmının tamamlandığı bir süreç olarak ifade edilebilir. Okul öncesi eğitim aynı zamanda kişiliğin şekillendiği, eğitim öğretim ve gelişim süreci olarak tanımlanabilmektedir (Aral ve diğerleri, 2003; Oktay, 2010). Çocuklardaki merak duygusunun ve öğrenme isteğinin en fazla olduğu okul öncesi dönem aynı zamanda zihinsel ve bedensel gelişimin de en hızlı olduğu dönem olarak kabul edilmektedir (Oktay, 1999; Şallı ve diğerleri, 2013).

Okul öncesi eğitim kurumlarının çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılar nitelikte tasarlanmış olması oldukça önemlidir. Aynı zamanda Şimşek (2012)'in de ifade ettiği gibi okul öncesi eğitim kurumlarındaki eğitim, iyi bir planlama ile hedefine ulaşabilir ve niteliğini arttırabilir. Eğitim programlarının başarıya ulaşmasında özenle ve dikkatle planlanmış eğitim ortamları en önemli etkenlerdendir. Eğitim programlarının amacına uygun şekilde uygulanabilmesi için eğitim ortamlarının öğrenme merkezlerini kapsayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Okul öncesi dönemde öğrenme merkezleri farklı eğitim materyalleri içeren oyun ve etkinlik alanlarıdır. İdeal bir anasınıfında 6 öğrenme merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler; sanat merkezi, blok merkezi, müzik merkezi; dramatik oyun merkezi, fen merkezi ve kitap merkezidir (MEB, 2013).

2013'te güncellenen okul öncesi eğitim programıyla öğretmenlere sınıfların dizaynı hakkında yenilikçi bir perspektif kazandırma amaçlanmıştır. Programda, okul öncesi öğretmenlerinin sınıflarında çocukların daha da aktif katılımlarını sağlamayı, grup halinde veya bireysel olarak becerilerini destekleme, geliştirme ve bilgilerini yapılandırmayı daha da olanaklı hale getirebilmesini mümkün kılacak öğrenme merkezleri oluşturulması önerilmektedir (Öncü, 2017). Öğrenme merkezlerinde oyun; çocuğun yaratıcılığını geliştirmede, kendisini ifade etmede, işbirliği yapmada, paylaşmada, başladığı işi sonuçlandırma konusunda kararlı olmada, sorumluluk alma ve yerine getirmede, problem çözmede, olaylar arasında neden sonuç bağlantıları kurmada, toplumsal cinsiyet rollerini kazanmada ve kas becerilerini geliştirmede önemli katkılarda bulunmaktadır (Aral ve diğerleri, 2011). Yetişkinlerin sahip olması beklenen davranış ve tutumların temelini atıldığı ve kişiliğin şekillenmeye başladığı erken çocukluk dönemleriyle beraber başlaması gereken eğitimlerden biri de çevre eğitimidir. Okul öncesi eğitim sürecinde geliştirilen çevreye yönelik tutum ve çevre bilgisinin bireyin ilerleyen yıllarda çevreyle ilgili tutumunu olumlu yönde geliştirdiği araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Smith, 2001; Taşkın ve Şahin, 2008).

Okul öncesi dönemde, gelişimsel özellikleri nedeniyle oldukça meraklı olan çocuklar, yaşadıkları çevre hakkında da sorular sorarak ve araştırmalar yaparak çevreyi keşfetmeye çalışırlar. Çocukların her an için öğrenmeye açık olan özellikleri, çevre ile ilgili yeterli bilgi edinebilmelerine, olumlu tutum ve davranış geliştirebilmelerine ve ömür boyu devam ettirebilmelerine temel oluşturur (Yaşar ve diğerleri, 2012).

Çevre eğitimi, doğumdan ölüme kadar insanın içinde yaşadığı çevre ve bu çevrenin geleceğinin nasıl korunması, gelecek nesillere nasıl bırakılması gerektiği konusunda bilinçlendirmek amacıyla yapılan eğitim olarak ifade edilmektedir (Dikmen, 1993). Çevre eğitimi, bir yandan ekolojik bilgileri öğretirken diğer taraftan da bireylerde çevreye yönelik tutumların olumlu yönde gelişmesini, çevreyi korumalarının davranış haline getirmelerinin sağlanmasını ve bu tutumların sürekli devam eden davranış şekline dönüşmesini sağlayabilmektedir. Çocuklara çevre bilinci kazandırmak için okul öncesinden itibaren insan çevre ilişkisinin neler olduğunu öğrenmeleri, çevrede meydana gelen problemlere karşı duyarlılık ve farkındalık kazanmaları, bu problemleri tespit ederek çözüm yolları için gerekli beceri, tutum ve davranışları edinmesini sağlamak oldukça önemlidir.

Tutum ve davranışların kazandırılmasına ne kadar erken zamanlarda başlanılırsa ileriki yıllarda da bunların devam ettiği bilinmektedir. Bu şekilde aynı zamanda çevre sorunlarına karşı

daha duyarlı ve daha bilinçli bireylerin yetişmesi sağlanmaktadır. Bireylerin yaşadıkları çevre hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeylerini arttırmak için girişilen eğitim çabaları olarak da ifade edilen çevre eğitiminin, doğal ya da yapay çevre hakkında duyarlı ve bilgili bir vatandaşlık anlayışını geliştirmeyi hedefleyen disiplinler arası bir çalışma alanı olduğu da söylenebilir (Gülay ve Önder, 2011; Gülay ve Öznacar, 2010).

Çevre eğitimi bünyesinde çocuğa kazandırılan geri dönüşüm bilgisi ve geri dönüşüme yönelik gelişecek olumlu tutum ve davranışlar bireyin ileride doğayı seven, içinde bulunduğu çevreye değer veren ve hayat boyu geri dönüşümü hem evinde hem iş yerinde uygulayan ve uygulanmasını teşvik eden yetişkinler olmalarını sağlayacaktır. Üretime yeniden kazandırılması amacıyla karton, metal, termoplastik, cam, kâğıt ve benzeri atıkların fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçirildikten sonra ham maddelere dönüştürülmesi geri dönüşüm olarak tanımlanmaktadır (Büyüksaatçi ve diğerleri, 2008). Üç aşamada gerçekleştirilen geri dönüşümde öncelikle geri dönüştürülebilen maddeler toplanıp işlenmektedir. Daha sonra işlenen maddelerden yeni ürünler elde edilir ve elde edilen bu ürünler satın alınır (EPA, 2008). İşlenerek değerlendirilebilen katı atıkların yeniden kullanılabilir hale getirilmesi, katı atıkların miktar olarak azaltılması ve kaynak kullanımının aşırı ve gereksizliğinin engellenmesi geri dönüşümün amaçlarından biridir (UNESCO, 1992). Doğal kaynakların verimli kullanılmasında ve korunmasında önemli bir yere sahip olan geri dönüşüm, çevreye yönelik tutum ve davranışların geliştirilmesini amaçlayan çevre eğitiminin temel bileşenlerinden biridir (Şallı ve diğerleri, 2013).

Doğru eğitilmiş ve iyi alışkanlıklar kazanmış bir çocuk çevresini de eğitecektir. Çevresini temiz tutmanın ve geri dönüşümün önemini anlayan ve uygulayan çocuklar çevrelerindeki diğer insanları da böyle davranmaları için teşvik edecek ve etkileyecektir (Akkılıç, 2008). Okul öncesi eğitim programında geri dönüşüme yönelik kazanımlara daha çok yer verilmesi, bu kurumlarda geri dönüşüme yönelik projelerin yaygınlaştırılması, yapılacak eğitimlerin uygulamalı bir şekilde planlanması ve uygulamaları yapabilecek öğretmenlerin geri dönüşüm konusundaki bilgi ve uygulama becerilerinin geliştirilmesi bu dönemdeki çocukların geri dönüşüm konusundaki farkındalıklarını geliştirebilir (Erdaş Kartal ve Ada, 2020).

Şallı ve diğerleri (2013) aile katımlı proje tabanlı öğretimin çocukların geri dönüşüm kavramı ile ilgili bilgilerini anlamlı bir şekilde geliştirdiğini ortaya koymuştur. Onur ve diğerleri (2016), kağıt hamuru yaptırarak atık kağıtların kağıda dönüştürülmesi ve kullanılmasına yönelik verdikleri uygulamalı eğitimin çocukların çevre, çevreyi koruma ve katı atıkları değerlendirme konusundaki bilgilerini arttırdığını ortaya koymuşlardır. Akbayrak ve Kuru Turaşlı (2017), oyun temelli çevre etkinliklerinin çocukların geri dönüşüm konusundaki farkındalıklarını geliştirdiğini tespit etmişlerdir. Macun (2019), "Okullarda Orman Programı" kapsamında hazırladığı çevre eğitimi etkinliklerinin okul öncesi dönem çocuklarının kâğıt tüketimi, su tüketimi, canlılar, çevre kirliliği ve geri dönüşüm konusundaki çevre odaklı (ekosentrik) görüşlerini önemli ölçüde değiştirdiğini belirlemiştir. Öztap ve Bartan (2019)'ın okul öncesi eğitimde artık materyaller ile yapılan sanat etkinliklerinin çocukların geri dönüşüm farkındalık düzeylerine etkisinin inceledikleri araştırmalarının sonucunda; çocukların çöp kavramı, çöp olmayan, tekrar kullanılanlar, geri dönüşüm, nelerin geri dönüştürüldüğü, artık materyallerin nasıl değerlendirileceği, kağıt, plastik, metal ve artık materyallerin tekrar nasıl kullanılacağı hakkında bilgilerinde anlamlı düzeyde değişimin olduğu görülmüştür.

Ülkemizde çocukların çevre eğitimi ile karşılaştıkları ilk eğitim aşaması, okul öncesi eğitim kademesidir. Okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş grubu çocuklarla çevre ile ilgili çeşitli konularda yapılabilecek etkinlikler arasında; doğada yaşayan canlılar, toprak, su, hava, geri dönüşüm, enerji tasarrufu, çevre sorunları vb. konularına göre ayrılan çeşitli etkinlikler yer almaktadır. Çevre bilinci oluşturma bir yolu da geri dönüşüm farkındalığı ile ilişkilidir (Öztap ve Bartan, 2019). Bu çalışmada da okul öncesi eğitiminde çevre bilincinin kazandırılmasına yönelik olarak çocukların geri dönüşüm malzemelerini kullanarak oyun merkezlerinde kullanabilecekleri oyuncaklar, materyaller hazırlamaları, bu materyalleri kullanmalarını sağlanmış ve yapılan bu etkinliklerin öğrencilerin geri dönüşüm farkındalığına

etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Okul öncesi dönemde geri dönüşüm ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür ve araştırmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, okul öncesi eğitim kurumunda uygulanan geri dönüşüm etkinliklerinin 5-6 yaş grubu öğrencilerinin farkındalık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Okulöncesi eğitim kurumlarında bulunan öğrenme merkezlerine yönelik oyun, oyuncak veya etkinliklerin tasarlanması ve uygulanması sürecinin öğrencilerdeki geri dönüşüm farkındalığına etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır. 5-6 yaş grubu okulöncesi öğrencilerinin;

Geri dönüşüm farkındalık düzeyleri nasıldır?

Öğrenme merkezlerine materyal üreterek geri dönüşüm etkinlikleri uygulanmasına katılımları nasıldır?

Geri dönüşüm farkındalığı oluşturma amacıyla yapılan etkinliklere katılımları nasıldır?

Geri dönüşüm bilincini oluşturmaya yönelik etkinlikler sonrasında farkındalık düzeylerinde gelişmeler var mıdır?

2. Araştırmanın Önemi

MEB Okul Öncesi Eğitimi Programına göre bir okul öncesi eğitim kurumunun, okul öncesi öğrencilerinin eğitim ihtiyaçlarını karşılaması önemlidir. Eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanmış eğitim ortamları öğrencilerin kalıcı, yaparak-yaşayarak öğrenmelerini destekler. Problem çözme becerilerini, yaratıcılıklarını geliştirir. Amacına uygun planlanmış eğitim ortamları eğitim programlarının beklenen hedefe ulaşmasında önemlidir. Hedeflenen eğitim programının istenen amaca uygun olarak planlanabilmesi ve uygulanabilmesi için eğitim ortamlarının öğrenme merkezlerini kapsayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir (MEB, 2013). 5-6 yaş okul öncesi gurubuna yönelik yapılan geri dönüşüm çalışmalarının çoğu, farklı eğitim kademesinde de uygulanabilecek çalışmalardan oluşmaktadır.

Bu çalışma, sadece okul öncesi eğitim kurumlarında bulunan, okul öncesi eğitimde günlük rutinlerden olan ve öğrencinin zaman geçirmeyi çok sevdiği öğrenme merkezlerinde, öğrencilerin kendi oyun ve oyuncaklarını, kullandıkları geri dönüştürülebilir malzemelerden yararlanarak tasarlayıp, yaparak yaşayarak öğrenmelerini, ürün ortaya koymaları bakımından yaratıcılıklarının gelişmesi, materyalleri hazırlarken kullandıkları malzemelerin geri dönüştürülebilir malzeme olmasından dolayı bu anlamda seçici davranmalarını ve geri dönüştürülebilir malzemeleri süreç içerisinde tanımlarını sağlamaktadır. Çalışmada okul öncesi eğitim kurumlarında hedeflenen kazanımlara ulaşmada son derece etkili olan öğrenme merkezlerinden faydalanılarak etkinliklerin yapılması, bunun da süreç ve sonuç incelenmesi şeklinde yürütülmesi önem arz etmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan durum çalışması kullanılmıştır. Bir olay veya bir olguyu derinlemesine incelemeye imkan tanıyan durum çalışması (Yıldırım ve Şimşek, 2008), mevcut durumu ortaya koymayı amaçlayan araştırma için uygun görülmüştür. Araştırmada okulöncesi eğitim kurumlarında çocukların eğlenirken (oyarken) öğrenmelerine olumlu yönde katkısı olan öğrenme merkezlerine atık materyallerden oyun- oyuncak tasarımları için rehberlik edilmiş ve süreç gözlemlenmiştir. Belirlenen merkezlerdeki geliştirilmesi istenen alanlara yönelik geri dönüşüm ile ilgili etkinlikler planlanmış ve bu etkinliklere öğrencilerin katılımları sağlanarak gözlem yapılmıştır. “Gözlem, herhangi bir ortamda veya kurumda oluşan davranışı ayrıntılı olarak tanımak amacıyla kullanılan bir tekniktir. Eğer araştırmacı herhangi bir ortamda oluşan bir davranışa ilişkin ayrıntılı, kapsamlı

ve zamana yayılmış bir fotoğraf elde etmek istiyorsa gözlem tekniğini kullanabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Belirlenen öğrenme merkezlerine atık materyallerden oyun-oyuncak tasarlama yapılan etkinliklere katılım sürecine çocukları evde desteklemeleri hususunda aileler bilgilendirilerek, geri dönüşüm etkinliklerine aileler katılım için teşvik edilmiştir. Süreç uygulanırken öğrenciler gözlemlenmiş, süreç sonunda uygulanan geri dönüşüm etkinliklerinin çocuklara etkileri konusunda bilgi sahibi olmak için ailelerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme, araştırmaya katılan bireylerin belli bir konuda duygu ve düşüncelerini anlatma etkinliği olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini 2020/2021 eğitim öğretim yılı bahar döneminde okul öncesi eğitime devam eden 5-6 yaş grubu öğrencileri oluşturmuştur. Kolay ulaşılabilir (uygun) örneklem yöntemi ile örneklem belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi, araştırmacıların araştırma boyunca rahatlıkla ulaşabileceği bireylerden çalışma grubu oluşturması olarak ifade edilmektedir (Baltacı, 2018). Bu bağlamda 9 öğrenci ve 9 öğrencinin aileleri ile çalışmalar yapılmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin 4’ü kız 5’i erkektir. Yaş grupları incelendiğinde 5 yaş grubundan dört öğrencinin olduğu frekans dağılımının % 44, 6 yaş grubundan 5 öğrenci olduğu frekans dağılımının % 56 olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin özellikleri

Katılımcı	Eğitim Düzeyi	Yaş
Veli 1	Ön Lisans	34
Veli 2	Lise	29
Veli 3	Lise	30
Veli 4	Lise	31
Veli 5	Lise	31
Veli 6	Okuryazar	36
Veli 7	Lisans	40
Veli 8	İlkokul	31
Veli 9	İlkokul	43

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunda yer alan ebeveynlerin 1’inin okuryazar, 2 tanesinin ilkökul mezunu, 4’nün lise, 1 tanesinin ön lisans ve 1’inin lisans mezunu olduğu görülmektedir. Tablo 1’den de görülebileceği gibi maksimum çeşitlilikte eğitim düzeyinden ebeveynler ile bu çalışma yürütülmüştür. Ailelerin yaş dağılımları incelendiğinde 7 ebeveynin 30-40 arası, bir ebeveynin 40 üstü yaşta olduğu bir ebeveynin 30 altı yaşta olduğu görülmektedir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında gözlem tekniği kullanılarak, okul öncesi öğrencilerinin eğitim-öğretim sürecinde geri dönüşüm farkındalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerin öğrenme merkezlerindeki uygulamalarını belirlemeye yönelik “Öğrenme Merkezlerine Atık Materyallerden Oyun-Oyuncak Üretme Gözlem Formu” kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile velilere sorulacak sorular için “Veli Görüşme Formu” kullanılmıştır. Gözlem ve Görüşme Formu’nun uygun olarak hazırlanması için ilgili alan yazın incelenerek veri toplama aracı hazırlanmaya çalışılmıştır. Alanında uzman olan Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalındaki bir öğretim üyesinin ve iki okulöncesi öğretmenin görüş ve önerileri de alınarak “Öğrenme Merkezlerine Atık Materyallerden Oyun-Oyuncak Üretme Gözlem Formu” ve “Veli Görüşme Formu” oluşturulmuştur.

Öğrenme Merkezlerine Atık Materyallerden Oyun-Oyuncak Üretme Gözlem Formu'nda gözlem yapılan günün tarihi, hangi atık materyal kullanılarak hangi oyuncuğun tasarlandığı, materyal tasarlama süreci, çocukların ürettikleri materyali tanıtmaya durumu ve diğer öğrencilerin katılımları gibi gözlemler yer almaktadır.

Veli görüşme formunda “Çocuğunuzla okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri öncesinde geri dönüşüm hakkında sohbet ediyor muydunuz? Eğer cevabınız evetse hangi sıklıkta sohbet ediyordunuz? Çocuğunuz hangi okulöncesi merkezine materyal hazırlarken keyif aldı? Çocuğunuz geri dönüşüm için okul dışında kendi başına çalışmalar yapıyor mu? Çocuğunuzun okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri ile ‘Geri Dönüşüm’ konusunda yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünüyor musunuz? Neden? Çocuğunuzla okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri sonrasında geri dönüşüm hakkında sohbet ediyor musunuz? Eğer cevabınız evetse hangi sıklıkta sohbet ediyorsunuz? Bu etkinlikten sonra çocuğunuzun geri dönüşümle ilgili davranış ve uygulamalarında farklılık oldu mu? Farklılık olduysa ne tür farklılıklar oldu? Türünden sorular sorulmuş, ailelerin verdikleri cevaplar yazılı olarak notlar alınarak kaydedilmiştir. Çalışmaya başlanmadan önce ailelere okuldaki merkezler hakkında ailelere mektup gönderilerek bilgilendirme yapılmıştır. Merkezlerin amaçları ve merkezlerde kullanılan materyaller hakkında bilgi verilmiştir. Öğrenciler aileleri ile birlikte atık materyaller ile ürün tasarlayıp üretmeleri için teşvik edilmiş. Sınıfta da evde aileler ile birlikte üretilen materyaller kullanılmış ve öğretmen tarafından uygulama yapılacak her merkezde öğrenci kazanım ve göstergelerine uygun planlamalar yapılarak, etkinlikler uygulanarak çocukların yaparak yaşayarak etkin katılımları sağlanmıştır. Planlamalar önceden öğrenci yaş ve gelişim ihtiyaç özelliklerine uygun olarak yapılmıştır. Araştırma, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Belge numarası: E-97132852-302.14.01-57742).

3.4. Çalışma Süreci ve Verilerin Toplanması

Geri dönüşüm hakkında farkındalık kazandırmak amacıyla yapılan etkinlikler, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında 7 hafta süresince gerçekleştirilmiştir. Etkinliklere başlamadan önce ailelere yapılacak etkinlikler konusunda bilgilendirme mektubu gönderilmiştir. Bu mektupta ailelere okul öncesinin önemi, yapılacak etkinliklerdeki hedefler, çalışma süreci, beklenen sonuçlar gibi konularda bilgiler verilmiştir. Süreç, geri dönüşüm bilincini kazandırmaya yönelik ürün tasarlama, üretme, tanıtım ve oyun aşamalarından oluşmuştur.

Yaparak yaşayarak etkin katılımın işe koşularak planlanan birçok farklı etkinlikte tüm çocukların ihtiyaç ve ilgilerine yönelik kazanım ve göstergelere ulaşması amaçlanmıştır. Çocukların ihtiyaç ve ilgilerine yönelik kazanım ve göstergelere ulaşması aşamasında; sınıf içi gözlem formu, geri dönüşüm farkındalık eğitimi sonrasında araştırmacı tarafından okul öncesi öğrenme merkezleri için hazırlanan ayrı ayrı 6 öğrenme merkezi için yapılan geri dönüşüm etkinlikleri gözlemlenerek dolduruldu. Çocukların öğrenme merkezleri için ürettikleri materyaller incelendi, çocuklar ile geri dönüşüm ile ilgili farklı etkinlikler yapılırken süreçte çocukların katılımı gözlemlendi. Çocuklara bazı merkezlere yönelik yapılan geri dönüşüm etkinlikleri öncesinde merkezlerde hangi materyaller olabilir? Sınıfımızdaki müzik merkezine, drama merkezine nasıl bir materyal tasarlamak istersin? diye sorular soruldu, hayalindeki materyal resimleri çizmeleri istendi. Hayalindeki materyal resimleri incelenerek, etkinlik sonrası yaptıkları materyaller ve resimler karşılaştırıldı. Okul öncesi merkezlerine yönelik öğrenci ve ailesi tarafından atık malzemelerden hazırlanan materyaller öğrenciler tarafından tanıtılırken materyali tanıtan öğrenciye ve sınıf arkadaşlarına değerlendirme soruları sorularak geri dönüşüm ile ilgili tutumları incelenmeye çalışılmıştır. Süreç sonunda öğrencilerin geri dönüşümden ne anladıklarını resimle anlatmalarını istenmiş ve bu resimler çocukların anlatımlarıyla yorumlanmıştır. Süreç sonunda ailelerle görüşmeler yapılarak çocukların geri dönüşüm etkinliklerinin öncesi ve çocukların geri dönüşüm etkinliklerinin sonrası hakkında bilgiler alındı. Farkındalığın günlük yaşamına yansımaları olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır.

3.4.1. Geçici İlgi Merkezi Oluşturma

Öğrenme merkezleri, öğrencilerin serbest oyun oynama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla okul öncesi sınıflarında düzenlenmiş alanlardır. Öğrenme merkezleri, okul öncesi öğrencilerine uygun kazanım ve göstergeler doğrultusunda günlük eğitim akışında bulunan etkinliklerde işlenen çocukların gelişim özelliklerine uygun olarak oluşturulmuş farklı materyallerden oluşan, birbirinden farklı şekil ve malzemelerle (raflar, pano, çocuk boyundaki dolap farklı renkte halılar, masalar, yer döşemeleri veya yere yapıştırılan bantlar, vb.) ayrılmış olan oyun merkezleridir. Öğretmen uygun gördüğü durum ve zamanlarda planlanan kavram ve temaya uygun olarak bir zaman zarfında yeni geçici ilgi merkezleri de oluşturabilir. Yaşam becerilerini özgün ve özgürce geliştirip uygulayabilecekleri geçici ilgi merkezleri de tasarlayıp hazırlanabilir. Geçici bir süre zarfı için oluşturulan geçici ilgi merkezleri, çocukların ihtiyaç ilgi ve isteğine göre birkaç gün, ya da daha uzun bir süre zarfında bir hafta boyunca sınıfta merkezlerin arasında yerini alabilir (MEB, 2013).

15.03.2021-20.03.2021 tarihleri arasında sınıfta geçici ilgi merkezi geri dönüşüm temasıyla yer almıştır. Öğrenciler sınıfa gelmeden öğretmen tarafından geçici ilgi merkezi geri dönüşüm teması ile oluşturuldu. Sınıfın uygun bir bölümüne öğrencilerin merak duygusunu harekete geçirecek geri dönüşüm panosu oluşturuldu. Tamamı geri dönüşüm ile ilgili kitap ve dergiler bırakıldı. Geri dönüşüm kutuları (kâğıt, plastik, pil) sınıfta geri dönüşüm için oluşturulan görsellerin altına konuldu. Sınıfa gelen öğrenciler sınıftaki değişiklikleri fark edip kendi aralarında sınıftaki farklılıklar hakkında sohbet etmeleri sağlandı. Böylece öğrencilerin ilgi ve merakı konuya çekilmeye çalışıldı. Öğretmen tarafından geri dönüşüm kutuları öğrencilere tanıtıldı. Öğrencilerin kitapları inceleyip kendi aralarında konuşmaları sağlandı. Öğretmen öğrencilerin aralarında seçtikleri bir kitabı okuyup değerlendirme soruları sordu. Öğrencilerin çoğunluğunun geri dönüşüm hakkında bilgisinin olmadığını görüldü. Çocukların çoğunluğunun aileleri ve yakın çevreleri ile geri dönüşüm hakkında sohbet etmedikleri, sınıfta oluşturulan geri dönüşüm merkezi ile geri dönüşüm hakkında bilgi sahibi olduğu gözlemlenmiştir.

3.4.2. Müzik Merkezi

Müzik merkezi, çocukların müzik ile ilgili beceri ve bilgilerini destekleyip müzik ile ilgili yaşam deneyimleri kazanmaları amaçlanan etkinliklerin yapıldığı öğrenme merkezidir. Okul öncesi eğitim kurumlarında müzik merkezinin faydaları, çocukların okul öncesi dönemden itibaren müzik eğitimiyle alakalı bireysel becerilerinin ve bilgisinin oluşması ve gelişmesini sağlayarak, genel müzik kültürünün temelini atmasına katkı sağlayacaktır. Müzik merkezinde gerekli çalgı ve araç-gereçlerin özellikle olması ve bu müzik aletlerinin çocuklar ve öğretmenler tarafından etkin olarak kullanılması, işitsel algının uyarılması ve ritim duygusunun gelişebilmesi açısından önemli bir durumdur (MEB, 2013).

22.03.2021- 27.03.2021 tarihleri arasında sınıfta bulunan müzik merkezinde kullanılmak üzere atık materyallerden müzik aleti oluşturma, ürettiğimiz müzik aletlerimizle ritim tutarak şarkı söyleme etkinlikleri planlanarak uygulandı. Müzik merkezindeki materyaller hakkında sohbet edildikten sonra daha farklı hangi materyallerde olabileceği hakkında sohbet edildi. Çocuklardan hayallerindeki müzik aletini çizmeleri istendi. Aileleri ile birlikte atık materyaller kullanarak müzik merkezi için materyaller tasarlamaları istendi. Çocuklar tarafından evde aileleri ile birlikte kartondan saz, pipetten flüt, gazoz kapaklarından zil, salça kutularından plastik şişelerden marakas oluşturularak sınıfa getirildi, hangi atık materyalleri kullanarak nasıl yaptıkları anlatıldı. Çocukların ifade edici ve alıcı diline bu tanıtım etkinliğinin olumlu etkisi gözlemlendi. Tanıttıkları aletleri ile birlikte ritim tutarak şarkı söylendi. Çocuklardan aileleri ile birlikte doğa yürüyüşü yapmaları istendi. Bu doğa yürüyüşünde çeşitli boyutlarda taş toplanması istendi. Okula getirilen taşlar masanın üzerine konuldu. Çeşitli atık materyaller plastik şişe, kâğıtlar, kumaş, kurdele parçaları, boyalar masaya konuldu. Çocuklar küçük taşlar ile marakas yaptılar. Büyük taşları boyadıktan sonra bazı çocuklar dergi sayfalarından kestikleri

şekilleri yapıştırdılar, büyüklük sırasına göre dizdikleri taşlara bir sopa (çubuk) ile vurarak ksilofon olarak kullandılar. Bu çalışmada yaptıkları müzik aletlerini bireysel olarak kullandıktan sonra grup olarak da ürettikleri müzik aleti ile şarkılar söylediler.

3.4.3. Fen Merkezi

Fen merkezi çocukların öğrenme arzusunu ve merak duygusunu harekete geçirmeyi ve çocukların yaşadıkları evren hakkında yeni şeyler öğrenmelerini keşfetmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır (MEB, 2013).

29.03.2021- 02.04.2021 tarihleri arasında fen merkezine yönelik atık materyallerden ürün tasarlama üretme etkinliği yapıldı. Aileleri ile birlikte atık materyallerden fen merkezinde kullanılmak üzere materyal üreten öğrenciler, ürettikleri materyalin malzemesini ve yapım aşamalarını anlattılar. Suyun geri dönüşüm deneyi yapıldı. Çamurlu suyu arındırarak geri dönüştürme işleminin çocukların çok ilgisini çektiği görüldü. Kompost için öğrenciler bir hafta boyunca evde atık sebze ve meyveler, yumurta kabukları ve çay atıkları toplayıp okula getirdiler.

3.4.4. Dramatik Oyun Merkezi

Dramatik oyun merkezi, oyun çocuğunun tüm gelişim alanlarını olumlu yönde destekler. Çocuklar oynayarak öğrenirler. Çocuklar dramatik/sembolik oyun oynayarak kişilerle ve nesnelere etkileşimde bulunurlar ve etkileşimde buldukları nesnelere düşünce, durum ve başka nesnelere temsil etmek için kullanılmaktadırlar. Sembolik düşünmenin gelişimini destekleyen –miş gibi oyunlar oynamasına olanak sağlayan dramatik oyun merkezinde çocuğun farklı rollere bürünmesine, günlük hayattan olayları ve kişileri doğaçlama olarak canlandırarak, yeni keşifleri bulmasına olanak sağlayan materyaller yer almaktadır (MEB, 2013).

05.04.2021-09.04.2021 tarihleri arasında dramatik oyun merkezine yönelik çalışmalar uygulandı. Çocuklara dramatik oyun merkezinde hangi oyuncakların olmasını istedikleri soruldu, hayallerindeki oyuncakları çizmeleri istendi. Çocukların özgün ürünler hayal edemedikleri dramatik oyun merkezindeki materyallerin benzerlerini çizdikleri görüldü. Okulda plastik tabaklar, plastik iğneler kullanarak, atık ipler ile şekiller oluşturdular. Evde aileleri ile birlikte atık materyaller ile ürünler tasarlamaları istendi. Evde tasarladıkları materyalleri okula getiren öğrenciler ürettikleri dramatik oyun merkezi materyallerini arkadaşlarına anlatmıştır.

3.4.5. Blok Merkezi

Blok merkezi, çocukların okul öncesi sınıflardaki yer alan değişik boyutlarda, şekil ve renklerdeki nesnelere ve bu nesnelere arasındaki ilişkileri fark etmesine ve farklı nesnelere kullanarak yapı-inşa oyunları vasıtasıyla yaratıcılıklarını kullanmasına imkân tanıyan merkezlerdir (MEB, 2013).

12.04.2021-16.04.2021 tarihleri arasında blok merkezine yönelik çalışmalar uygulandı. Kâğıt rulo ile oyun, çeşitli kutulardan toplama makinesi, kartondan el raketi ile top oyunu, kutudan köstebek oyunu, rakam eşleştirme oyunu çocuklar tarafından atık materyaller kullanılarak yapıldı. Blok merkezi materyallerinin kullanımına genellikle tüm ailelerin katılımı gözlemlendi. Evde atık materyallerle oluşturulan blok merkezi materyalleri ile aile fertleri oyunlar oynadı. Videolar paylaşıldı. Çocukların çevrelerindeki insanlarla, materyallerle etkileşim kurarak oyunlar oynadığı gözlemlenmiştir.

3.4.6. Kukla Merkezi

Her okul öncesi eğitim kurumunda çocukların duygularını ifade edebileceği kukla sahnesi ve kukla merkezi olmalıdır. Okul öncesi eğitimde dikkatle seçilmiş hazırlanmış kuklalardan öğrenciler gün içinde daima faydalanabilirler. Okul öncesi eğitim kurumlarında kuklalar eğitimciler tarafından satın alınıp kullanılabilirliği gibi uygun bir eğitim-öğretim ortamı oluşturularak öğrencilerle beraber de yapılabilir. Okul öncesi çocukları için kuklalar, dil

gelişimi, sosyal duygusal gelişim için faydalı ve merak duygusunu harekete geçiren eğitim araçlarıdır. Çocuklar kuklalarla dünyayı tanıma fırsatı bulur. Sahip oldukları kısıtlı hayat deneyimlerini çoğaltma imkânı bulurlar (MEB. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kuklalar Kitabı, 2013).

19.04.2021-23.04.2021 tarihleri arasında kukla merkezi için atık materyallerden kuklalar tasarlanıp, üretildi. Arkadaşlarına kuklaları tanıtan öğrencilerin kuklaları yoğun ilgi gördü. Kuklaların yapımını, kullanılan materyali büyük bir merakla dinlediler, incelediler.

3.4.7. Sanat Merkezi

26.04.2021-29.04.2021 tarihleri arasında öğrencilerin öğrendikleri, bildikleri tekrardan hatırlandı. Bu süreçte neden atık materyaller kullanarak oyun ve oyuncak tasarladıkları hakkında konuşuldu. Sınıfımızda yapılan geri dönüşümün önemi hakkındaki etkinlikler ile öğrencilere kazandırılması düşünülen hedeflere ulaşılma durumunun tespiti için öğrencilere konu hakkında neler öğrendikleri değerlendirme soruları sorularak dinlendi. Resmetmeleri istendi.

3.5. Verilerin Analizi

Veliler ve çocuklarla gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde veriler görüşülen kişiden elde edilmektedir ve verilen cevaplar değiştirilmeden alıntılar şeklinde aktarılır. Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır (Altunışık ve diğerleri, 2010). Analiz için çerçevenin oluşturulması, oluşturulan çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması diye ifade edilmektedir. Görüşmelerden elde edilen veriler karşılaştırılarak yorumlanır ve analiz edilir (Böke, 2009). Bu çalışmada okul öncesi öğrenme merkezleri işe katılarak merkezlere yönelik atık materyallerden yeni materyaller üretilip, geri dönüşüm ile ilgili farklı etkinlikler yapıldıktan sonra ailelerle bu geri dönüşüm etkinliklerinin çocuklarının gelişim alanlarına katkıları hususunda yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır.

4. Bulgular

5-6 Yaş Grubu Okul Öncesi Geri dönüşüm Etkinliklerinin Çocukların Farkındalık Düzeylerine Etkisinin İncelenmesine ait bulgular iki farklı başlık altında sunulmuştur. Birinci başlık altında gözlem bulguları ikinci başlık altında görüşme bulguları yer almaktadır.

4.1. Gözlem Bulguları

Okul öncesi kurumunda düzenlenen geri dönüşüm etkinlikleri kapsamında, eğitimsel etkinlikler, etkinliklerin uygulanışı, öğrencilerin özgün tasarım örnekleri Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7’de gösterilmiştir.

4.1.1. Geçici İlgi Merkezi Oluşturma

Geçici ilgi merkezinin oluşturulmasına yönelik elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Geçici ilgi merkezi (geri dönüşüm)

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Görsel oluşturma	Geri dönüşüm ile ilgili görseller oluşturularak çocukların dikkati çekilmeye çalışıldı.	
Kitap merkezine geri dönüşüm ile ilgili kitaplar konulması	Öğrencilerle birlikte seçilen bir kitap okundu. Resimleri incelendi. Değerlendirme soruları cevaplandı.	Geri dönüşümün önemi hakkında evde ailesinden hikâye dinleyen Ö 2 okulda arkadaşlarına bu hikâyeyi anlattı.
Kâğıt Plastik Pil kutularının sınıfta uygun bir yere bırakılması	Geri dönüşüm kutuları sınıfta uygun bir yere bırakıldı. Hangi kutuya hangi atık materyaller atılır, konuşuldu.	

Sadece öğrenci 2'nin geri dönüşüm hakkında bilgisi olduğu ve etkinliklere katılımının üst düzeyde olduğu gözlemlendi. Öğrenci 2'nin ailesi ve yakın çevresi ile geri dönüşüm hakkında sohbet ettiği gözlemlendi. Öğrenci 2 okulda öğrendiklerini ailesi ile paylaşınca, evde ailesi ona geri dönüşüm ile ilgili kitap okudu. Evde ailesinin okuduğu geri dönüşüm ile ilgili kitabı öğrenci 2 okula getirdi. Arkadaşlarıyla beraber resimlerine baktılar. Ailesinin ona anlattıklarını arkadaşlarına anlattı. Bu durum öğrencilerin ilgisini çekti akran eğitimi ile eğlenerek, oynayarak öğrendiler. Sınıfın geneli ilk defa kendi yaş düzeylerine uygun geri dönüşüm etkinlikleri ile karşılaştıklarından ve öncesinde bu konuda desteklenmedikleri için özgün bir katılım gösteremediler. Ailedeki geri dönüşüm farkındalığından dolayı geçici ilgi merkezine özgün katılımı sadece öğrenci 2 gerçekleştirdi.

4.1.2. Müzik Merkezi

Müzik merkezindeki etkinlikler ve tasarım örnekleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Müzik merkezi

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Hayalimdeki müzik aleti	Öğrenciler hayallerindeki müzik aletlerinin resimlerini çizdiler. Panoda sergilendi.	Kartondan saz,
Atık materyallerden müzik aleti üretme ve aleti arkadaşlarına tanıtmaya	Çocuklar evde aileleri ile birlikte atık materyallerden yaptıkları müzik aletini okula getirdiler. Yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattılar.	Değişik boyutlarda taşlardan ksilofon, pipetten flüt, Yoğurt kabından davul, Gazoz kapaklarından zil,
Müzik aletleri ile ritim tutarak şarkı söyleme	Atık materyallerden üretilen müzik aletleri ile tüm sınıf ritim tutarak şarkı söylendi.	Taş ve plastik şişeden marakas, konserve kutuları ile marakas
Taş kullanarak müzik aleti oluşturma	Değişik boyutlardaki taşlar boyandı, Küçük taşlar ile marakas, büyük taşlar ile ksilofon oluşturuldu.	

Özgün tasarımlar incelendiğinde, çocukların birbirinden farklı atık materyaller kullanılarak müzik aletleri oluşturdukları tespit edildi. Farklı çalışmaların çocukların bakış açısında zenginlikler oluşturduğu gözlemlendi.

4.1.3. Fen Merkezi

Fen merkezindeki etkinlikler ve tasarım örnekleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Fen merkezi

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Atık materyallerden fen merkezi aleti üretme ve aleti arkadaşlarına tanıtmaya	Çocuklar aileleri ile birlikte atık materyallerden yaptıkları fen doğa aletinin, yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattılar.	Askıdan terazi, Kâğıt rulodan dürbün,
Suyun Geri Dönüşüm deneyi	Çamurlu suyun nasıl arıtılacağı deneyi öğretmen rehberliğinde tüm öğrenciler tarafından yapıldı.	mandaldan balık, Atık kâğıtlardan balık,
Kompost yapımı	Bir hafta boyunca evde biriktirildikten sonra okula getirilen atık sebze meyve kabukları, yumurta kabukları ve çay atıkları (dem) ile kompost yapıldı. Okulun bahçesinde uygun yere konuldu.	Güneş, Arıkovanı

Masanın üzerine bu malzemeler konduğunda çöp olarak düşündükleri için rahatsız oldular. Kompost nedir? Ne işe yarar vb. bilgileri öğrendikten sonra doğayı korumak için bir şeyler yapabilecekleri için mutlu oldular. Bu etkinliklerin sonucunda çocukların fen merkezi etkinlikleri ile suyu ve toprağı koruma farkındalığı kazandıklarını söyleyebiliriz.

4.1.4. Dramatik Oyun Merkezi

Dramatik oyun merkezinde yapılan etkinlikler ve tasarım örnekleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Dramatik oyun merkezi

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Hayalimdeki oyuncak	Öğrenciler hayallerindeki dramatik oyun merkezi oyuncuğunun resimlerini çizdiler. Panoda sergilendi.	Temizlik şişesinden araba, kalemlik, telefon,
Atık materyallerden dramatik oyun merkezine oyuncak üretme ve oyuncuğu arkadaşlarına tanııtma	Çocuklar tarafından evde aileleri ile birlikte atık materyallerden yaptıkları oyuncaklar okula getirildi. Öğrenciler ürettikleri oyuncuğun yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattılar.	Rulodan araba Konserve kutusundan kumbara Rüzgar gülü
Dramatik oyun merkezi için üretilen oyuncaklarla oyun oynama	Öğrenciler üretilen materyallerle serbest oyunlar oynadılar.	kağıt bardaklar ile eşleştirme oyunu Plastik tabak süsleme

Öğrenci 1'in temizlikte kullanılan plastik şişeden ve su şişesinin kapaklarından araba tasarlayıp ailesi ile birlikte yaptığı, öğrenci 5'in atık rulodan araba ürettiği, öğrenci 4'ün konserve kutusundan kumbara ürettiği, öğrenci 3'ün dondurma çubuklarından rüzgârgülü, öğrenci 8'in kalemlik ve telefon ürettiği, ve yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattıkları gözlemlendi. Atık materyallerden dramatik oyun merkezi için oluşturulan etkinlikler incelendiğinde öğrencilerin özgün ürünler ürettikleri görülmüştür. Bu etkinliğe başlarken çizdikleri resim ile tasarladıkları ürünler karşılaştırıldığında atık materyallerle baş başa kalan çocukların hayal dünyalarının daha iyi çalıştığı anlaşılmıştır.

4.1.5. Blok Merkezi

Blok merkezinde yapılan etkinlikler ve tasarım örnekleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Blok merkezi

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Atık materyallerden Blok merkezine materyal üretme ve materyali arkadaşlarına tanııtma	Öğrenciler, aileleri ile birlikte atık materyallerden yaptıkları blok merkezinde kullanılmak üzere üretilen blokların, yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattılar.	Toplama makineleri, Rulo oyun materyalleri, Kartondan el ile plastik topa vurma oyunu, Köstebek kutusu Rakam eşleştirme
Blok merkezi için üretilen materyallerle oyun	Öğrenciler üretilen materyallerle serbest oyunlar oynadılar. Aileleri ile tasarladıkları materyaller ile oyun oynandı, sınıfta kurallı oyun oynandı.	

Atık maddelerden blok merkezi için oluşturulan etkinlikler incelendiğinde, öğrencilerin özgün materyaller ürettikleri görülmüştür. Öğrencilerin etkinlik öncesi çizimleriyle karşılaştırıldığında hazırladıkları materyallerin tasarımlarından daha aktif kullanılabilir olduğu görülmüştür.

4.1.6. Kukla Merkezi

Kukla merkezinde yapılan etkinlikler ve tasarım örnekleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kukla merkezi

Eğitimsel Etkinlikler	Etkinliklerin Uygulanışı	Öğrencilerin Özgün Tasarım Örnekleri
Atık materyallerden kukla merkezine materyal üretme ve materyali arkadaşlarına tanıtmaya	Öğrenciler aileleri ile birlikte atık materyallerden yaptıkları kukla merkezinde kullanılmak üzere üretilen kuklalarının, yapım aşamalarını arkadaşlarına anlattılar.	Rulodan kukla, Kaşıktan kukla, Çoraptan kukla,
Atık materyallerden kostüm ve	Okulda siyah çöp poşeti kullanılarak trafik işaretleri kostümü oluşturuldu. Ö 2 ailesiyle birlikte poşetten elbise tasarlayıp üretti.	Çoraplı kaşık kukla, Çöp poşetinden elbise, poşetten Trafik işaretleri kostümü,
Maske üretme	Atık kâğıtlar ile maskeler oluşturuldu.	Maskeler
Kukla Merkezi için üretilen materyallerle oyun	Öğrenciler üretilen materyallerle serbest oynadı.	

Çöp poşeti ile kostümler oluşturanların farklı bir kıyafet tasarlayıp ürettikleri için çok mutlu oldukları gözlemlendi. Maskeler ile kuklalar ile kendilerini ifade eden çocukların duygularını daha özgürce yansıttıkları gözlemlendi.

4.1.7. Sanat Merkezi

Çizilen resimlerdeki temalar, geri dönüşüm kutusuna atık materyal atma, plastikleri ayırarak geri dönüşüm kutusuna atma, geri dönüşüm sayesinde güzelleşen, suyun önemi, başkasının yere attığı çöpleri geri dönüşüm kutusuna atan çocuk, geri dönüşüm ile güzelleşen çevre, geri dönüşüm hikâye kolajı olarak çocuklar tarafından oluşturulduğu gözlemlenerek not alındı. Resimler incelendiğinde suyun öneminin, geri dönüşüm logosu farkındalığının, geri dönüşüm kutularının gerekliliğinin, geri dönüşüm ile dünyanın korunduğunun resmedildiği görüldü. Yapılan etkinliklerle geri dönüşüm farkındalığının oluştuğu, resimlere de yansıtıldığı gözlemlendi.

4.2. Görüşme Sonucunda Elde Edilen Sonuçlar

Bu başlık altında çalışma grubunu oluşturan ebeveynlerin çocuklarının okul öncesi eğitim sürecindeki etkinlikler öncesi ve sonrası geri dönüşüm farkındalık düzeyleri hakkındaki görüşlerine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 8. Velilerin çocuklarıyla yapılan geri dönüşüm etkinlikleri öncesinde geri dönüşüm hakkında sohbet etme durumları

Katılımcı	Hayır	Evet
Veli 1	Hayır	-
Veli 2	-	Evet
Veli 3	Hayır	-
Veli 4	Hayır	-
Veli 5	Hayır	-
Veli 6	Hayır	-
Veli 7	Hayır	-
Veli 8	Hayır	-
Veli 9	Hayır	-
Toplam(%)	8	1

Velilerin “çocuğunuzla okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri öncesinde geri dönüşüm hakkında sohbet ediyor muydunuz?” sorusuna, 8’inin hayır cevabını verdiği, 1’inin evet cevabını verdiği görülmektedir. Bu verilere göre ailelerin çoğunluğunun çocukları okula başlamadan önce çocukları ile geri dönüşüm hakkında sohbet etmedikleri görülmektedir. Sadece Veli 2, Öğrenci 2’yle okula gelmeden önce de geri dönüşüm hakkında sohbet ettiğini belirterek şu görüşte bulunmuştur: ‘Anne olarak atıkları değerlendirmeye meraklıydım. Evde atık materyallerle geri dönüşüm ile ilgili çalışmalar yaptığım için çocuğum da merak ediyordu.

O'nun bu merakına yaşına uygun düzeyde yanıtlar bulmak için kitaplar alıp okuduk.' Velilerin çocukları ile geri dönüşüm hakkında sohbet etmemesinin nedeni olarak, ailelerin geri dönüşümle ilgili evde herhangi bir çalışma yapmadıkları için çocukların bu konuda merak ve ilgilerinin olmadığı dolayısıyla bu nedenden ötürü sohbet etmedikleri düşünülmektedir.

Tablo 9. Velilerin çocuklarının okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri ile geri dönüşüm konusunda yeterli bilgiye sahip olup olmadıklarını düşünme durumu

Katılımcı	Evet	Hayır
Veli 1	Evet	-
Veli 2	Evet	-
Veli 3	Evet	-
Veli 4	Evet	-
Veli 5	Evet	-
Veli 6	Evet	-
Veli 7	Evet	-
Veli 8	Evet	-
Veli 9	Evet	-
Toplam	9	0

Tablo 9 incelendiğinde ailelerin okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri ile çocuklarının geri dönüşüm hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu düşüncesinde oldukları görülmektedir. Ailelerin cevapları incelendiğinde çocuklarında gördükleri olumlu değişimlerin sonucunda böyle düşündükleri görülmektedir. Bu konuda ailelerin görüşleri şöyledir:

Veli 1: "Çocuğum geri dönüşüm işaretleri hakkında konuşuyor, okuduğumuz kitapta orman kirliydi ve çocuğumuzun yorumu ben bu ormanda olsam çöpleri alırdım ormanı temizlerdim dedi. Biz anne baba olarak bu cevaba çok şaşırдық. Çünkü biz çöplere karışmayız deriz. Çocuğumuzun bu bilinçte olması bizi şaşırttı."

Veli 2: "Kumandanın pili bitince geri dönüşüm kutusuna koymak için poşete koyuyor."

Veli 3: "Bu konu da bizimle sohbet ediyor."

Veli 5: "Şişe kapaklarını topluyor tırtıl vs etkinlikler yapalım diyor, daha önceden böyle şeyler söylemezdi."

Veli 6: "Bisküvi kutusu ile oyuncak yapacağım, diye bizim kutuyu atmamıza izin vermiyor çocuğum."

Veli 7: "Kesinlikle faydası olduğunu düşünüyorum, evde geri dönüşümden bahsediyor ve anne kardeşimi öğretmenimin yanına okula gönderirsen o da bilgi sahibi olur." diyor.

Tablo 10. Çocukların hangi okul öncesi merkezinde hangi materyali hazırlarken keyif aldığına ilişkin bulgular

Katılımcı	Geçici İlgi Merkezi	Müzik Merkezi	Fen Doğa Merkezi	Dramatik Oyun Merkezi	Blok Merkezi	Kukla Merkezi
Veli 1			Mandaldan balık			
Veli 2				Poşetten kostüm		
Veli 3			Suyun geri dönüşümü			
Veli 4		Marakas (taş, plastik)				
Veli 5						Kaşık kukla
Veli 6						
Veli 7					Blok oyun	
Veli 8						Çorap Kukla
Veli 9			Suyun geri dönüşümü			

Tablo 10 incelendiğinde, “çocuğunuz hangi okulöncesi merkezine materyal hazırlarken keyif aldı?” sorusuna ebeveynlerin genel olarak hepsinin farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Aileler çocuklarının atık materyaller kullanarak ürettikleri oyuncakların bazısının yapım sürecini çok sevdiklerini söylemişlerdir. Çocuklarının bu materyallerin yapım süreçlerini çevreleri ile paylaştıklarını belirtmişlerdir. Bu konudaki bazı görüşler şöyledir:

Veli 7 “Atık materyal kullanarak yaptıkları toplama makinesi ile uzun süre oynadıklarını belirtti.”

Veli 8: “Çocuğum çorap kukla ile sohbetler ediyor, duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade ediyor.”

Tablo 11. Çocukların geri dönüşüm için okul dışında kendi başına çalışmalar yapma durumu

Katılımcı	Evet	Hayır
Veli 1	Evet	-
Veli 2	Evet	-
Veli 3	Evet	-
Veli 4	Evet	-
Veli 5	Evet	-
Veli 6	Evet	-
Veli 7	Evet	-
Veli 8	Evet	-
Veli 9	Evet	-
Toplam	9	

Tablo 11 incelendiğinde tüm öğrencilerin okul dışında kendi başına geri dönüşüm ile ilgili çalışmalar yaptığı görülmektedir. Veliler çocuklarının evde yaptıkları çalışmalar nedeniyle böyle düşünmektedirler. Bu konudaki görüşler aşağıda verilmiştir.

Veli 1: “Eve gelen kutuları istiyor, süslemeler yapıyor. Kardeşine de oyuncaklar üretiyor. Atık materyallerden ürettiği oyuncakları aldığımız oyuncaklardan daha fazla seviyor.”

Veli 2: “Yırtılan çorabını kesip kısa çorap yaptı, dolabına koydu.”

Veli 3: “En küçük kâğıt parçaları bile artık çocuğum için çok kıymetli.”

Veli 4: “Sürpriz yumurta kutularını atmıyor içine ceviz koyuyor oyun oynuyor.”

Veli 5: “Atık materyalleri görünce çocuğum diyor ki: Anne ben bunlarla oyuncak yapabilirim. Kardeşine de yapım aşamalarını anlatıyor.”

Veli 6: “Dışarıdaki yaprakları topluyor baskı yapıyor, onları kâğıda yapıştırarak farklı şekiller oluşturuyor.”

Veli 7 “Kâğıt ruloları kesinlikle atırmıyor. Ayakkabı kutularını süsleyip çöp kutusu yaptı. Kalemlik yaptı”.

Veli 8: “Aldığımız ürünlerin kutularına süslemeler yaparak araba yapıyor. Babaannesinin örgü iplerinin arta kalanlarını birbirine bağlayıp oyun oluşturuyor.”

Veli 9: “Krem kutularını topluyor, bazen bu kutuları oyuncak kutusu olarak kullanıyor, bazen de bu kutuların içine taş, gazoz kapakları vs. koyarak oyuncak olarak kullanıyor.”

Tablo 12. Ailelerin çocuklarıyla okulda yapılan geri dönüşüm etkinlikleri sonrasında sohbet etme ve hangi durumlarda sohbet ettiklerine ilişkin bulgular

Katılımcı	Evet/Hayır	Görüş
Veli 1	Evet	TV’de gördükçe, marketlerde geri dönüşüm kutularını gördükçe
Veli 2	Evet	Ailecek yaşantımızda geri dönüşüm var. Bu nedenle sık sık konuşuruz.
Veli 3	Evet	Hemen hemen her gün konuşuruz. Çünkü bu konu karşımıza çıkıyor.
Veli 4	Evet	Geri dönüşüm ile ilgili sorular sorduğunda bazen de bize bu konuda bir şeyler anlatmak istediğinde konuşuruz.
Veli 5	Evet	Atık materyallerden etkinlikler yapınca.
Veli 6	Evet	Atık materyalle yeni ürünler tasarlamak istediğinde.
Veli 7	Evet	Her dışarıya çıktığımızda, geri dönüşümü çağrıştıran olaylar olur ve biz bu konu hakkında konuşuruz.
Veli 8	Evet	Geri Dönüşümü çağrıştıran bir şey olduğunda
Veli 9	Evet	Özellikle doğa yürüyüşlerinde
Toplam	9 Evet	

Tablo 12 verilerine göre okulda yapılan etkinlikler sonrasında öğrencilerin tamamında geri dönüşüm farkındalığı olduğu görülmektedir. Tablo 8 verilerinde aileleri ile sohbet etme frekansı %11 iken Tablo 12’de bu oranın %100’e ulaştığı görülmektedir. Yapılan etkinliklerin çocukların ilgi ve merak duygularını harekete geçirdiği, çocukların evde aileleri ile bu konuda sohbet ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13. Ailelerin çocuklarının geri dönüşümle ilgili davranış ve uygulamalarında farklılık olup olmama durumuna ilişkin bulgular

Katılımcı	Evet/Hayır
Veli 1	Evet
Veli 2	Evet
Veli 3	Evet
Veli 4	Evet
Veli 5	Evet
Veli 6	Evet
Veli 7	Evet
Veli 8	Evet
Veli 9	Evet
Toplam	9

Tablo 13’teki verilere bakıldığında ailelerin hepsi çocuklarında farkındalıklar olduğunu ifade etmektedirler. Ailelerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Veli 1: “Çocuğum artık geri dönüşümün farkında. Çocuğumun bu bilinçte olmasından mutluluk duyduk, biz kendimiz tek başımıza anlatamazdık. Çocuğum sayesinde atık materyalleri çöpe atmıyoruz.”

Veli 2: “Her zaman bilinçliydi. Bu etkinliklerden sonra ufku daha çok açıldı.”

Veli 3: “Atık materyallerle çevresindekilerin hayallerini gerçekleştirmeye çalışıyor.”

Veli 4: “Eşyalarına zarar vermiyor.”

Veli 5: “Plastik, kâğıt, pil gibi atıkları ayrıştırıp geri dönüşüm kutularına atmamız konusunda devamlı uyarılar yapıyor. Kendisi bu konuda çok hassas davranıyor.”

Veli 6: “Atık materyallerden yeni oyuncak ve oyunlar üretiyor.”

Veli 7: “Tamamen farklılık oldu. Cam, plastik, kâğıt hepsini ayrıştırıp geri dönüşüm kutusuna atma konusunda çok hassas. Dışarı çıktığımızda boş plastik şişeyi geri dönüşüm kutusuna atabilmek için beni 1 km’ye yakın yol yürüttü. Çevreyi koruma fikrini tamamen hayatının merkezine aldı. Zorunluluk olduğu için yapmıyor faydalı olduğu için böyle

davranıyor. O yüzden hayatı boyunca bu bilinçle hareket edeceğini düşünüyorum. Sadece kendi davranışları değişmedi, bizim hayatımızda da farkındalık oluşturdu.”

Veli 8: “Geri dönüşümü hayatına tam anlamıyla aldı. Çevresindekilere de devamlı anlatıyor.”

Veli 9: “Çocuğum özellikle doğaya karşı daha duyarlı olmayı içselleştirmiş.”

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim gören 5-6 yaş grubu çocukların öğrenme merkezlerinde atık materyallerden oyun-oyuncak üretilerek, yaparak-yaşayarak, deneyimleyerek kalıcı öğrenmeler sağlamaları amaçlanan ve yapılan geri dönüşüm etkinliklerinin çocukların geri dönüşüm farkındalıklarına etkisinin araştırıldığı çalışmada elde edilen bulgulara baktığımızda, okul öncesinde geri dönüşüm farkındalığını arttırmaya yönelik yapılan etkinlikler öncesinde bu konuyla ilgili genel olarak ailelerin çocukları ile geri dönüşüm hakkında sohbet etmedikleri ve geri dönüşüm bilincini çocuklara verme konusunda maksatlı etkinlikler yapmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların çoğunluğunda okulda yapılan etkinlikler öncesinde, geri dönüşüm farkındalığı olmadığı bilgisine yapılan gözlem ve görüşmeler sonucunda ulaşılmıştır. Geri dönüşüm farkındalığının olmadığı bulgusu yapılan araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Erdaş Kartal ve Ada, 2020; Öztap ve Bartan, 2019). Yalnızca ailelerin değil öğretmenlerin de geri dönüşüm ile ilgili etkinliklere yer vermeleri, bu konuda kazanımların vurgulanması, etkinliklerin çocukların seviyesine uygunluğu, okul ve sınıftaki geri dönüşüm kutularının aktif kullanımı ile de ilişkili olabileceği düşünülebilir (Yaşar ve diğerleri, 2012; Onur, Çağlar ve Salman, 2016).

Atık malzemelerle öğrenme merkezlerinde kullanmak amacıyla yapılan materyallerin çocukların geri dönüşüm farkındalıklarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu sonuç, Öztap ve Bartan'ın (2019) sanat etkinliklerinde atık materyalleri kullandıkları çalışmalarıyla paralellik göstermektedir.

Bu çalışmada çocuklar zaman geçirmeyi çok sevdikleri bu merkezlerde kullanılmak üzere oyun-oyuncak üretirken sürece etkin bir şekilde katıldılar. Bu durum, Aksu ve Aral'ın (2016) çalışmasındaki öğrencilerin öğrenme merkezlerinde kendilerini özgür hissettikleri için ilgi gösterdikleri bulgusunu destekler niteliktedir. Üreten birey olma duygusunu erken yaşta fark ettiler. Çocukların gelişimine olumlu yönde katkıda bulunan merkezlere atık materyallerden ürün tasarlamaya başlamadan önce konu ile ilgili resim çizdirilmiş, sonra çocuklardan atık materyallerle ürün tasarımları istenmiştir. Yapılan resimler incelendiğinde çocukların sadece sınıfta bulunan materyalleri resmettiği görülmüş, ama atık materyallerden ürettikleri ürün incelendiğinde okulda merkezlerde bulunan materyallerden farklı özgün ürünler ürettikleri görülmüştür. Çocukların materyallerle oyun-oyuncak tasarımlarının yaratıcılıklarına, farklı ve özgün düşünmelerine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Okul öncesinde geri dönüşüm ile ilgili yapılan etkinliklerin çocukların farkındalık düzeyine olumlu yönde etki ettiği görülmektedir.

Yapılan etkinliklerle atıkların geri dönüşüme kazandırılma farkındalığını erken yaşta çocukların öğrenmesi amaçlanmıştır. Böylece çevreye karşı duyarlı, çevreyi koruyan bireylerin eğitimin ilk basamağından itibaren yetişmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Erken yaşta başlanan çevre eğitimi doğa dilinin çok daha iyi öğrenilmesini sağlar (Ozener, 2004). Şimşekli (2004) öğrencilerde çevre bilincini arttırmak amacıyla yapılan uygulamalı çevre eğitimi çalışmasında çevre bilincinin istenildiği seviyede artmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu çalışmada suyun geri dönüşümü deneyi ve kompost yapımı ile doğanın (su, toprak, hava vb) önemini ve korunması gerektiğini öğrenen çocuklar atık materyalleri değerlendirirken atık çöp ayrımını, yani tüketen değil üreten birey olma bilincini öğrendikleri görülmüştür. Okul öncesi eğitim kurumunda çocukların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde planlanan ve uygulanan etkinliklerle yaşadığı çevrenin farkında olan, yaşadığı çevreyi koruyan, erken yaşta çevre bilinci olan çocuklar yetiştirildiği sonucuna gözlem ve görüşme bulguları ile ulaşılmıştır. Bu durum

oyunla öğretimin çocukların öğrenmelerinde kalıcılığı sağladığı görüşünü (Liu ve diğerleri, 2011; Chang ve diğerleri, 2012; Meluso ve diğerleri, 2012; Anastasiadis, Lampropoulos ve Siakas, 2018) desteklemektedir diyebiliriz

Geri dönüşüm farkındalığı oluşturmaya yönelik yapılan etkinlikler öncesinde çocukların genel itibarıyla konu hakkında bilgisinin olmadığı görülmektedir. Ailelerin bu konuda çocukları ile iletişim kurmadıkları ve çocukların merak duygularının harekete geçmediği görülmektedir. Okulda yapılan öğrencilerin geri dönüşüm farkındalığını artırmayı amaçlayan etkinliklerin hem çocukların farkındalığını olumlu yönde etkilediği hem de ailelerin bu etkinliklerle geri dönüşüm konusunda farkındalığını arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Gözlem ve görüşme bulguları incelendiğinde araştırmanın amacına ulaşıldığını gösteren bulgular elde edilmiştir. Çocuklar atık materyalleri çöp gibi görmeyerek bunların değerlendirilebileceğini öğrenmişlerdir. Atık materyallerle yeni ürünler tasarlayıp üreten çocukların yaratıcılıkları gelişmesine katkısı olduğu ve etraflarına bakış açılarının olumlu yönde değişmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, Öztap ve Bartan'ın (2019) çalışmalarının bulgularını destekler niteliktedir. Çocukların çöp kutusuna artık birçok şeyi atmadığı, sebze meyve, yumurta vb yiyecek atıkları ile toprağı besleyebileceklerini, çöp ve atık kavramını birbirinden ayırdıkları, bazı atıkları çöp kutusuna bazı atıkları geri dönüşüm kutusuna atma bilincinde oldukları görülmüştür. Ailelerle görüşülünce çocukların geri dönüşüm kutularına atıkları atmak için ailelerini teşvik ettikleri bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların artık oyuncaklarını kullanma konusunda hassas davrandıkları aileler tarafından aktarılmıştır.

Atık malzemelerden müzik aletleri yapmaları çocukların hem eğlenmelerini hem de öğrenmelerinde kalıcılığı sağlamıştır. Sungurtekin'de (2011) yaptığı çalışmada, okul öncesi dönemindeki çocuklarda müzikle öğretim yaparak çevreye karşı duyarlılığın artırıldığı sonucuna ulaşmıştır. Yıpranan kıyafetleri için çözüm önerileri geliştirerek üreten bireyler olma yönünde adımlar attıkları görülmektedir. Çocukların yapılan etkinlikler öncesinde atık materyaller hakkındaki düşünceleri farklı iken (çöp olarak görme, rahatsız edici ve atılacak nesne olarak görme) etkinlikler sonrasında düşünceleri tamamen değişmiştir. Öncelikle elimdeki atık materyal gerçekten çöpe mi atılacak yoksa değerlendirilebilecek miyim? diye düşünmeye ve bu yönde uygulamalar yapmaya başlamışlardır. Atık materyalleri nasıl kullanırlarsa dönüştürebileceklerini öğrendikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu yaptıkları ile doğayı koruyarak insanlara, hayvanlara, bitkilere güvenilir temiz bir çevrede yaşam alanı sunduklarının bilincine vardıkları düşünülmektedir.

Çalışmada okul öncesi öğrencilerinde geri dönüşüm farkındalığının arttığı düşünülmektedir. Aydın ve Aykaç'ın (2016) yaratıcı drama kullanılarak yapmış oldukları çevresel farkındalık çalışmasının sonunda da çocukların farkındalıklarında artış olduğu görülmüştür. Çalışmadaki oyun merkezlerinde yapılan uygulamaların farkındalıkta artış sağladığının düşünülmesi Aydın ve Aykaç'ın çalışmasını destekler niteliktedir.

5-6 yaş grubu okul öncesi geri dönüşüm etkinliklerinin çocukların farkındalık düzeylerine etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın alt problemlerine ilişkin edinilen sonuçlar ve bu sonuçların alan yazın çerçevesinde incelenmesi sonucunda önerilebilecekler şunlardır:

- Erken yaştan itibaren çocukların geri dönüşüm konusunda farkındalığını artırmak için ilk etapta ailelere bu konuda Halk eğitim merkezleri ve TV- radyo programları aracılığıyla eğitimler verilmesi önem arz etmektedir.
- Okul öncesi eğitim kurumlarında rehberlik servislerinin bu konu hakkında ailelere seminerler vererek geri dönüşüm eğitiminin erken yaşta aile ile birlikte yürütülmesine yardımcı olması sağlanmalıdır.
- Okul öncesi eğitim kurumlarının web sitelerinde geri dönüşüm farkındalığı için gerekli bilgilendirme metinleri olması sağlanmalıdır.

- Okul öncesi öğretmenlerinin geri dönüşüm farkındalığını çocuklara kazandırma çalışmaları hakkında sürekliliği kazandırma adına e-bilgilendirme mektupları yollaması teşvik edilmelidir.
- Okul öncesi öğretmeni velileri ile iletişim halinde olarak öğrenci hakkındaki dönütleri değerlendirmelidir.
- Okul öncesi öğretmenlerinin geri dönüşüm hakkındaki seminerlere katılarak kendini geliştirmesi.
- Okul öncesi öğretmenlerinin, okul öncesi öğrencilerinin sosyal duygusal, psikomotor, dil, öz bakım, bilişsel gelişimsel alanlarının tümünü destekleyecek etkinliklerin planlanması.
- Farklı zamanlarda etkinlikler yaparak geri dönüşüm farkındalığının çocuklarda kalıcılığının sağlanması.
- Disiplinler arası yaklaşımla, çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak, etkinliklerin uygulanması.
- Okul öncesi öğrencilerinin ilgi ve isteklerine ulaşabilmek adına öğrenme merkezlerinin işe koşulması.
- Doğayla iç içe etkinliklerin aylık plana ve günlük eğitim akışına daha sık aralıklarla alınması ve doğayla etkileşimi artıran planlamaların uygulamasının yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akbayrak, N. ve Kuru Turaşlı, N. (2017). Oyun temelli çevre etkinliklerinin okul öncesi çocukların çevresel farkındalıklarına etkisinin incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 239-258. <https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.196720171240>
- Akkılıç Kansu, N. (2008). Geri dönüşümün yaygınlaşması için önce çocuklar. <http://www.oncecocuklar.com/geri-donusumun-yayginlamasi-icin-once-cocuklar.phtml>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anastasiadis, T., Lampropoulos, G., ve Siakas, K. (2018). Digital Game-based Learning and Serious Games in Education. *Advances in Scientific Research and Engineering*, 4(12), 139-144. Doi: 10.31695/IJASRE.2018.33016
- Aral, N., Kandır, A. ve Can Yaşar, M. (2011). *Okul öncesi eğitim/ okul öncesi eğitim programı*, İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Aydın, Ö., & Aykaç, N. (2016). Yaratıcı drama yöntemi ile verilen eğitimin okul öncesi öğrencilerinin çevre farkındalığına etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 11(1), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ydrama/issue/34693/383501>
- Aysu, B. ve Aral, N. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin öğrenme merkezleri hakkındaki görüş ve uygulamalarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 5(24), 2561-2574. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/27735/318061>
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bitlissos/issue/38061/399955>
- Böke, K. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Büyüksaatçi, S., Küçükdeniz, T. ve Esnaf, Ş. (2008). Geri dönüşüm tesislerinin yerinin gustafson-kessel algoritması-konveks programlama melez modeli tabanlı simülasyon ile belirlenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(13), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ticaretfbid/issue/21353/229061>

- Chang, K. E., Wu, L. J., Weng, S. E. ve Sung, Y. T. (2012). Embedding game- based problem-solving phase into problem-posing system for mathematics learning. *Computer & Education*, 58(2), 775-786. <http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2011.10.002>
- Dikmen, S. (1993). *İlköğretim kurumlarında çevre için eğitim: Çevre eğitimi*, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Environmental Protection Agency [EPA]. (2013). *Municipal Solid Waste Generation, Recycling and Disposal in the United States: Facts and Figures for 2012*. Environmental Protection Agency. (Erişim tarihi: 19.08.2022)
- Erdaş Kartal, E. ve Ada, E. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının gözünden geri dönüşüm. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 778-801. <https://doi.org/10.19171/uefad.635508>
- Gülay, H. ve Önder, A. (2011). *Sürdürülebilir Gelişim İçin Okulöncesi Dönemde Çevre Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gülay, H. ve Özncar, M. D. (2010). *Okulöncesi dönem çocukları için çevre eğitimi etkinlikleri*, Ankara: Pegem Akademi.
- Liu, M., Horton, L., Olmanson, J. ve Toprac, P. (2011). A study of learning and motivation in a new media enriched environment for middle school science. *Educational Technology Research and Development*, 59(2), 249-265. DOI:10.1007/s11423-011-9192-7
- Macun, A. (2019). 60-72 Aylık çocukların ekolojik görüşlerinin okullarda orman programı kapsamında hazırlanan etkinliklere göre incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- MEB. (2013). *Çocuk gelişimi ve eğitimi kuklalar kitabı*. http://ismek.ist/files/ismekOrg/file/2013_hbo_program_modulleri/Kuklalar.pdf
- MEB. (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. MEB, Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü.
- MELUSO, A., Zheng, M., Spires, H. A., & Lester, J. (2012). Enhancing 5th graders' science content knowledge and self-efficacy through game-based learning. *Computers & Education*, 59(2), 497-504. doi:10.1016/j.compedu.2011.12.019
- Oktay, A. (1999). *Yaşamın sihirli yılları: Okulöncesi dönem*, İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Oktay, A. (2010). Okul öncesi eğitim ve ilköğretimin çocuğun yaşamındaki yer ve önemi. Oktay, A. (Ed), *İlköğretime hazırlık ve ilköğretim programları 2-6*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Onur, A., Çağlar, A. ve Salman, M. (2016). 5 Yaş Okulöncesi Çocuklarda Atık Kâğıtların Değerlendirilmesi ve Çevre Bilincinin Kazandırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24 (5), 2457-2468. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/27735/317912>
- Ozner, S. (2004). Türkiye'de okul dışı çevre eğitimi ne durumda? Neler yapılmalı V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi 5-8 Ekim 2004. Abant İzzet Baysal Üniversitesi & Biyologlar Derneği, Abant- Bolu. Bildiri Kitabı (Doğa ve Çevre), s:67-98, Biyologlar Derneği, İzmir.
- Öncü, E. Ç. (2017). Okul öncesi çocuklarının sınıflarında yapılandırdıkları öğrenme merkezlerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(2), 733-746. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/29416/314711>
- Öztaş, R. ve Bartan, M. (2019). Okul öncesi eğitimde artık Materyaller ile Yapılan Sanat Etkinliklerinin Çocukların Geri Dönüşüm Farkındalık Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 64-87. <https://doi.org/10.29065/usakead.646454>

- Smith, A. (2001). Early childhood- A Wonderful time for science learning. *Australian Primary & Junior Journal*, 17(2), 52-55.
- Sungurtekin, Ş. (2001). “Uygulamalı çevre eğitimi projesi” kapsamında ana ve ilköğretim okullarında müzik yoluyla çevre eğitimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 167-178
- Şallı, D., Dağal, B. A., Küçüköğlü, E. K., Niran, Ş. S. ve Tezcan, G. (2013). Okul öncesinde geri dönüşüm kavramı: Aile katılımlı proje tabanlı bir program örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 234-241.
- Şimşek, Ö. (2012). Okul öncesi eğitimi programında planlama ve etkinlikler. Alisinanoğlu, F. (Ed), *Okul öncesi eğitimde özel öğretim yöntemleri*. (ss. 25-62), Ankara: Pegem Yayınları.
- Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 17(1), 83-92.
- Taşkın, Ö. ve Şahin, B. (2008). Çevre kavramı ve altı yaş okul öncesi çocuklar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 1-14.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11120/132981>
- UNESCO (1992). *Agenda 21- Report of the United Nations Conference on Environment and Development. Chapter 36 ‘Promoting education, public awareness and training.’* Rio de Janeiro, 3-14 June: UNESCO. (Erişim tarihi: 18.08.2022)
- Yaşar, C. M., İnal, G., Kaya, Ü. Ü. ve Uyanık, Ö. (2012). Çocuk gözüyle tabiat anaya geri dönüş. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 30-40.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 25.06.2021

No: E-97132852-302.14.01-57742

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Öğretim Üyelerinin Araştırma Üretkenliği Kavramına İlişkin Algıları

Perceptions of Academic Members About the Concept of Research Productivity

Dr. Öğr. Üyesi Fazilet Özge MAVİŞ SEVİM¹, Doç. Dr. Esmâ EMMİOĞLU SARIKAYA²

Öz

Bu araştırmanın amacı, öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği kavramına ilişkin algılarını ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji deseni ile yapılandırılan çalışmada, veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada çalışma grubunun, çeşitli alanlardan farklı akademik unvanlara sahip öğretim üyelerinden oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, sosyal bilimler ve fen bilimleri alanlarında görev yapan doktor öğretim üyesi, doçent ve profesör unvanına sahip akademisyenlerden toplam 20 öğretim üyesine ulaşılmıştır. Verilerin analizinde MaxQda programı kullanılmış, veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Akademisyenler genel olarak araştırma üretkenliğini uzman olunan alanla ilgili araştırma yapma, yeni bilgi ortaya çıkarma, bilgileri yayınlar aracılığıyla paylaşma ve bütün bu etkinlikler aracılığıyla alana katkı sağlama olarak tanımlamaktadırlar. Araştırma üretkenliğini açıklarken nitelikli yayın, güncellik, görünürlük/fark edilebilirlik, gelişim, bilinmeyi keşfetme, fikir üretme, sağlam/sürdürülebilir eser, ürün ortaya çıkarma kavramlarını sıklıkla kullanmışlardır. Katılımcılar araştırma üretkenliğine sahip olmak adına makale, kitap/kitap bölümü yazma, konferans, kongre, çalıştay gibi etkinlikler içinde yer alma ve ayrıca bildiri sunma, eğitim verme/alma, işbirlikli çalışma ve proje yapma, patent alma gibi faaliyetler içinde yer almanın gerekli olduğunu düşünmektedirler. Ancak bu faaliyetlerin sayı bakımından değerlendirilmek yerine nitelik bakımından değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlar ve yapılan yayınlarının niteliğini, etki değeri yüksek dergilerde yayınlanmış olma ve atıf alma kriterlerine göre değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Araştırma üretkenliği, öğretim üyesi, yükseköğretim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of the research is to reveal the perceptions of academic member of the universities about the concept of research productivity. In the study structured with the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods, the semi-structured interview form developed by the researchers was used as the data collection tool. In the research, it was tried to ensure that the study group consists of academic members with different academic degrees from various fields. For this reason, a total of 20 academic member with the title of doctor, associate professor and professor were reached in the fields of Social Sciences and Natural and Applied Sciences. MaxQda program was used to analyze the data, and the data were analyzed by using descriptive analysis method. Academicians generally defined research productivity as conducting research in the field of expertise, revealing new information, sharing information through publications and contributing to the field through all these activities. While explaining research productivity, they frequently used the concepts of qualified publication, visibility/noticeability, improvement, exploration of the unknown, generating ideas, solid/sustainable work, and production of scientific knowledge. The participants thought that in order to have research productivity, it was necessary to take part in activities such as writing articles, book/book chapters, participating conferences, congresses, workshops, presenting papers, giving/receiving training, participating collaborative work and projects, and obtaining patents. However, they emphasized that these activities should be evaluated in terms of quality instead of being evaluated in terms of number and they

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ozge.mavis@gop.edu.tr

²Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, esma.emmioglu@gop.edu.tr

stated that they evaluated the quality of their publications according to the criteria of being published in high-impact journals and citation frequency.

Keywords: Research productivity, academic member, higher education

Paper Type: Research

Giriş

Üniversite eğitimi, formal eğitim-öğretim faaliyetlerinin son basamağı olarak görülmekte ve yükseköğretim kurumları tarafından yürütülmektedir. Bu kurumlar lisans eğitimi ile birlikte yüksek lisans ve doktora programlarını da içinde barındırmaktadır. Yükseköğretim kurumlarının öğrenci yetiştirmenin yanı sıra yeni bilgi üretimine katkı sağlama görevi de bulunmaktadır (Aithal, 2016). Nitekim bilgi üretimi ve yayılımı, üniversite ve enstitü bünyesinde çalışan akademisyenler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durum akademisyenlerin bilimsel problemler ve elde ettikleri veriler üzerinde derin bilgi birikime sahip olmalarını, bu problem ve verileri geniş bir bakış açısıyla yorumlamalarını, analiz ve sentezini yapabilmelerini gerektirmektedir. Bu yetkinliklere sahip olan akademisyenler aynı zamanda araştırmacı kimliğini kazanmakta ve kendi alanlarına, bilime ve topluma katkı sağlayacak araştırma faaliyetleri içerisinde bulunmakta, bir diğer deyişle, araştırma üretkenliğine sahip bireyler haline gelmektedirler.

Akademik camiada bilimsel anlamda üretkenlik kavramının önemi günden güne artmakta ve araştırma üretkenliği kavramı akademi içerisinde önemli kavramlardan biri haline gelmektedir. Bu nedenle bu kavram üzerinde yapılan çalışmalar artış göstermektedir (Bond, Clout, Czernkowski ve Wright, 2021; Cadez, Dimovski ve Groff, 2017; Mantikayan ve Abdulgani, 2018; Nygaard, 2017). Akademisyenler, yayınları sayesinde kendi alanlarında yaptıkları ürünleri ortaya koymaktadırlar. Bilim insanları yaptıkları yayınlarla yeni bilgiler ortaya koymakta ve bu bilginin doğruluk, uygulanabilirlik ve yayılımının artmasına ve yayın yapan akademisyenin diğer akademisyenler tarafından fark edilmesine ve benimsenmesine de öncülük etmektedir. Bu durum bilim alanında en büyük ödüllerden biri olarak görülmekte ve akademisyenler arasında “yayın yap, yok olma” (“publish, don’t perish”) şeklinde bir düşüncenin yaygın bir biçimde var olmasına sebep olmaktadır (Gray ve Birch, 2001). Araştırma soru ve sorunlarını çözmekten duyulan kişisel memnuniyet, alana katkı sağlama ve diğer akademisyenler tarafından tanınır olma gibi etmenler, akademisyenin üretkenliğini artıran içsel motivasyon kaynaklarını oluştururken ücrette meydana gelen artışlar/maddi destek, kadroya atanma ve yükselme fırsatları akademisyeni üretken olmaya teşvik eden dışsal motivasyon kaynakları arasında yer almaktadır (Chen, Nixon, Gupta ve Hoshower, 2010; Katz ve Coleman, 2001). Nitekim ülkemizde öğretim üyeliği için yapılacak atama ve yükseltmelerde başvuru yapacak adayların belirli ölçütlerde araştırma üretkenliğine sahip olmaları beklenmekte (Öğretim Üyeliğine Yükseltme ve Atama Yönetmeliği, 1982) ve akademik teşvik uygulamalarıyla akademisyenlerin üretkenliklerinin artırılması desteklenmektedir (Akademik Teşvik Yönetmeliği, 2018). Ayrıca Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) kaliteli yayınları teşvik amacıyla belirli dergilerde yayın yapan araştırmacılara maddi destek sağlamaktadır (TÜBİTAK, 2019a, 2019b). Yurtdışında da “Oxford, Cambridge, California Institute of Technology, Stanford ve Massachusetts Institute of Technology” gibi uluslararası kurum ve kuruluşların akademik teşvik programları aracılığıyla akademisyenlerin üretkenliklerini destekledikleri görülmektedir (Özdemir ve Akın, 2018). Ayrıca, “University Ranking by Academic Performance - URAP” ve “The World University Rankings” gibi sıralamalarla üniversitelerin araştırma üretkenlik seviyeleri göz önünde bulundurularak üniversite başarı sıralamaları yapılmakta ve üniversitelerin ulusal ve uluslararası çapta tanınırlığı ve prestiji gözler önüne serilebilmektedir (Aithal, 2016).

Akademisyenlerin araştırma üretkenliğini inceleyen ve keşfetmeye çalışan birçok araştırma ve çalışmanın alan yazında yer bulduğu görülmektedir (Aithal, 2016; Lee ve

Bozeman, 2005; Turner ve Mairesse, 2003). Farklı çalışmalarda araştırma üretkenliği farklı şekillerde tanımlanmış ve ölçülmeye çalışılmıştır (Adams ve Griliches, 1998; Allison ve Stewart, 1974; Ekeroma, ve ark., 2016; Gonzalez-Brambila ve Veloso, 2007). Örneğin alan yazında var olan erken çalışmalarda Allison ve Stewart (1974) ile Adams ve Griliches (1998) araştırma üretkenliğini yayın ve atıf sayısı üzerinden değerlendirirken daha sonra yapılan daha güncel çalışmalarda Ekeroma ve ark. (2016) ve Gonzalez-Brambila ve Veloso (2007) üretkenliği daha ayrıntılı bir biçimde tanımlayarak konferans, araştırma toplantılarına katılım, sunum yapma, proje çalışmaları içinde yer alma ve yayın sayısı gibi farklı değişkenleri de araştırma üretkenliği kapsamında değerlendirmişlerdir. Araştırma üretkenliği ile akademik üretkenlik birbirine benzer özellikler içermesine ve bazı yayınlarda birbirinin yerine kullanılmasına rağmen iki kavram arasında birtakım farklılıkların da olduğu görülmektedir. Araştırma üretkenliği daha çok araştırma performansının etki, kalite, önem ve sayı bakımından değerlendirilmesini ve herhangi bir alanda yapılan araştırma sonucu elde edilen bilgilerin proje ve tez çalışmaları veya makale, bildiri, kitap vb. çalışmalar kapsamında yayınlanmasının ve yayılımının sağlanmasını ifade etmektedir (Abramo ve D'angelo, 2014; Brew, Boud, Namgung, Lucas ve Crawford, 2016; Harris, 1990). Akademik üretkenlik ise araştırma üretkenliği faaliyetlerini kapsamakla birlikte akademisyenlerin gerçekleştirmiş olduğu idari topluma hizmet faaliyetleri, laboratuvar çalışmaları, akademiye ait idari görevler, öğretimsel faaliyetler, öğrenci yetiştirme ve değerlendirici/hakemlik/editörlük faaliyetlerini de içinde barındırmaktadır (Altbach, 2015; Carpenter, Cone ve Sarli, 2014; Mezrich ve Nagy, 2007). Türkiye'de yapılan çalışmalarda araştırma üretkenliği kavramı bilimsel üretkenlik ve akademik üretkenlik (Eti, 2016; Mengi ve Schreglmann, 2013; Yiğit, 2019) gibi kavramlarla ilişkilendirilerek ifade edilmiştir. Araştırma üretkenliği ismi kullanılarak yapılan çalışma sayısının ise sınırlı olduğu görülmektedir (Sarıkaya, 2019). Ülkemizde araştırma üretkenliği adına yapılan çalışmalara daha çok 2016 yılından itibaren uygulanmaya başlayan akademik teşvik uygulamasına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar örnek gösterilebilir. Bu çalışmalarda akademik teşvik uygulamasının akademisyenleri bilimsel çalışmalara daha fazla yönlendirme, akademisyenleri maddi anlamda destekleme, üretken akademisyenin ödüllendirilmesi, motive olmasını sağlama ve bu sayede akademik yayın sayısını artırma gibi olumlu yönleri olduğundan bahsedilmiş, bir diğer deyişle, araştırma üretkenliğinin artmasında akademik teşvikin önemi üzerinde durulmuştur. Ancak bu uygulamanın aynı zamanda etik sorunların meydana gelmesi, akademik yayınlarda niteliğin düşmesi, kurum içi rekabeti orantısız bir şekilde artırma riski, maddi kazanç kaygısının akademik çalışmaların önüne geçmesi gibi birtakım olumsuz etkilerinin olduğundan da bahsedilmektedir (Gül ve Arabacı, 2018; Turhan ve Erol, 2017; Ültay ve Ültay, 2018; Yılmaz ve Memişoğlu, 2019; Yokuş, Ayçiçek ve Kanadlı, 2018).

Yapılan tüm bu çalışmalara rağmen alan yazında çeşitli şekillerde tanımlanan ve değerlendirilen araştırma üretkenliği kavramının akademisyenler tarafından ülkemizde nasıl algılandığı ve tanımlandığına yönelik bilgimiz sınırlıdır. Akademisyenlerin araştırma üretkenliğine ilişkin algılarını anlamının, onların üretken olmak adına neleri neden yaptıkları hakkında bilgi sahibi olunması ve kendilerini ve başkalarının performanslarını nasıl değerlendirdiklerine yönelik ipuçları elde edilmesi bakımından önemli olduğunu söylemek mümkündür (Ito ve Brotheridge, 2007). Akademisyenlerin bu kavrama ilişkin algılarının yanı sıra akademik üretkenlik kavramına ilişkin algıları ve araştırma üretkenliklerinin artırılması adına yapılabilecekler hakkındaki görüşleri, bilimsel çalışmalarda neleri ön plana koyduklarının tespit edilerek bu çalışmalar için gelecekteki ivmenin belirlenmesinde de yardımcı olabilecektir. Bu sayede akademisyenlerin araştırma üretkenliğini artıracak bilimsel faaliyetlere yönelmesi ve üretkenliklerini artıracak faaliyetler içinde bulunmaları da kolaylaşacaktır. Bu durum hem bilimsel faaliyetlerin ilerlemesi ve gelişmesine hem de uzun vadede toplumsal kalkınmaya katkı sağlayabilecektir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı, öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği kavramına ilişkin algılarını ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği kavramına yönelik algıları nelerdir?

2. Öğretim üyelerinin akademik üretkenlik kavramına yönelik algıları nelerdir?
3. Öğretim üyelerinin araştırma üretkenliğini artırabilecek faaliyetler konusundaki görüşleri nelerdir?
4. Öğretim üyeleri kendi araştırma üretkenliklerini nasıl değerlendirmektedirler?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji (olgubilim) deseninden yararlanılmıştır. Fenomenoloji “farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgular üzerine odaklanmaktadır”. Bireylerin yaşamış olduğu olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar olguları oluşturmaktadır. Bu araştırma deseninde bu olgulara odaklanılmakta ve bu olguların tam olarak kavranabilmesi için derinlemesine araştırmalar yürütülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmalarda deneyimlenen fenomenlerin belirli bir kişi ya da kişiler için anlamı, yapısı ve özü kavranmaya çalışılmaktadır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015). Fenomenolojide esas amaç, bireylerin dünyası ve oluşturdukları anlamlar olduğu için yaşantıların gerçekleştiği ortam ve bağlam da önem kazanmaktadır (Aydın, 2014). Araştırmada öğretim üyelerinin araştırma üretkenliğine ilişkin algıları derinlemesine araştırma yapılması gereken bir fenomen olarak ele alınmış ve deneyimlerinden yola çıkılarak mevcut olan algılarının keşfedilmesi amacıyla aynı üniversitede çalışan farklı fakülte ve bölümlerdeki öğretim üyeleri ile çalışma yürütülmüştür.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada yüz yüze bireysel görüşmelerle verilerin toplanmasına ve veri toplama aracı olarak görüşme formu kullanılmasına karar verilmiştir. Görüşme formları yapılandırılmış veya yapılandırılmamış şekilde düzenlenebilmektedir. Yapılandırılmış görüşmelerin farklı algıların ortaya çıkarılmasında yaşanacak problemleri içinde barındırması, yapılandırılmamış görüşmelerde ise kodlama ve analizlerde yaşanabilecek zorlukların önüne geçilebilmesi adına (Bordens ve Abbott, 2010) araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerde temel olarak öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği algılarına ilişkin sorular bulunmaktadır. Hazırlanan formda öğretim üyelerinin bölüm, kıdem, unvan gibi demografik bilgilerinin yanı sıra mevcut döneme ait ders yükü, idari görevleri ve araştırma faaliyetlerine ayırdıkları zamana ilişkin sorulara da yer verilmiştir. Ayrıca araştırma üretkenliğinden farklı olarak, akademik üretkenlik kavramının katılımcılar için ne ifade ettiği, bir akademisyen olarak araştırma üretkenliğine sahip olabilmek adına hangi faaliyetler içinde yer aldıkları, üretkenliği artırmak adına neler yaptıkları ve kendi araştırma üretkenlik düzeylerini nasıl değerlendirdiklerine ilişkin sorular da yöneltilmiştir. Veri toplama aracının görünüş ve kapsam geçerliğinin sağlanması adına üç akademisyenin uzman görüşüne başvurulmuştur.

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubunun, maksimum çeşitliliğin sağlanabilmesi adına çeşitli alanlardan farklı akademik unvanlara sahip öğretim üyelerinden oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile yürütülen bu çalışmada maksimum çeşitliliğin sağlanmaya çalışılmasında amaç, Marczyk, DeMatteo ve Festinger (2005)'in de belirttiği gibi genelleme yapmak değil, problemin farklı boyutlarını bu çeşitliliğe göre ele almak ve farklı durumlar arasındaki ortak ve benzer olguları tespit etmektir. Bu nedenle Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde sosyal bilimler ve fen bilimleri alanlarında görev yapan doktor öğretim üyesi, doçent ve profesör unvanına sahip akademisyenlerle çalışma yürütülmüştür. Araştırma için ilgili üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan etik izin alınmıştır (26.02.2021 tarih E-96769085-100-17623 sayılı 4. Oturum kararları). Çalışma için 10 sosyal bilimler alanında çalışan ve 10 fen bilimleri alanında çalışan toplam 20 öğretim üyesine (9 kadın, 11 erkek) ulaşılmıştır. Öğretim üyelerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı öğretim üyelerine ilişkin bilgiler

Katılımcı	ÖÜ1	ÖÜ2	ÖÜ3	ÖÜ4	ÖÜ5	ÖÜ6	ÖÜ7	ÖÜ8	ÖÜ9	ÖÜ10	ÖÜ11	ÖÜ12	ÖÜ13	ÖÜ14	ÖÜ15	ÖÜ16	ÖÜ17	ÖÜ18	ÖÜ19	ÖÜ20	TOPLAM
Alan	Sosyal Bilimler	X	X	X	X	X	X		X			X					X		X		10
	Fen Bilimleri							X	X	X	X		X	X	X	X		X		X	10
Cinsiyet	Kadın				X	X				X		X		X	X		X	X	X		9
	Erkek	X	X	X			X	X	X	X		X		X		X				X	11
Unvan	Prof.		X				X				X	X								X	5
	Doç.	X		X				X	X					X	X		X		X		8
	Dr.				X	X				X	X		X			X		X			7
Kıdem	0-10 yıl								X				X		X		X				4
	11-20 yıl	X		X	X	X	X	X	X	X		X		X		X		X	X		13
	21-30 yıl		X								X									X	3
Ders yükü	0-10 saat												X								1
	11-20 saat	X	X		X					X	X			X							6
	21-30 saat						X	X				X				X	X	X	X	X	8
	31-40 saat			X		X	X			X					X						5
İdari görev	Var	X		X	X	X	X	X			X		X			X	X				10
	Yok		X						X	X	X		X	X				X	X	X	10
Araştırma için ayrılan süre (haftalık)	0-10 saat			X			X							X				X			4
	11-20 saat	X			X			X	X			X			X	X	X		X	X	10
	21-30 saat		X			X					X										3
	Değişken								X	X		X									3
Akademik teşvik puanı	42.3	20.0	68.6	40.6	23.4	50.3	30.0	23.4	0	0	74.3	0	0	47.5	23.2	0	17.0	27.3	30.5	60.5	

Tablo 1’de görüldüğü gibi öğretim üyelerinin 5’i profesör, 8’i doçent ve 7’si doktor öğretim üyesi unvanına sahiptir. Katılımcıların en fazla 11-20 yıl aralığında kıdeme sahip oldukları görülmektedir. Ders yükü en fazla 21-30 saat aralığında değişen öğretim üyelerinden 10 tanesinin idari görevi bulunmazken 10’unun bölüm ve anabilim dalı başkanlığı gibi farklı idari görevleri bulunmaktadır. Öğretim üyelerinin çoğunluğu haftalık 11-20 saatlerini araştırma faaliyetleri için ayırmaktadırlar.

Çalışmada katılımcıların araştırma üretkenlik düzeylerini ölçmek amacıyla son üç yılda (2018-2021) almış oldukları akademik teşvik puanlarının aritmetik ortalamaları hesaplanmıştır. Bu verilere üniversitenin web sayfasında duyurular kısmında yer alan “Akademik Teşvik Başvuru Nihai Liste”leri gözden geçirilerek ulaşılmıştır. Buna göre, araştırma üretkenlik düzeyleri sıfır olan öğretim üyeleri olduğu gibi en yüksek 74.37 ortalamaya sahip bir öğretim üyesinin bulunduğu görülmektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde MaxQda programı kullanılmış, veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca veri sonuçlarına ait güvenilirlik ve geçerliğini sağlamak adına nicel araştırmalarda iç geçerlik kapsamında değerlendirilen inandırıcılık, dış geçerlik kapsamında değerlendirilen aktarılabirlik, iç güvenilirlik bağlamında değerlendirilen tutarlık ve dış güvenilirlik bağlamında değerlendirilen teyit edilebilirlik özellikleri sağlanmaya çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışmada veri analizlerinin ardından iki katılımcıya elde edilen bulgular ve sonuçlar okutulmuş, analizlerin ifade etmek istedikleri gerçekleri doğrulayıp doğrulamadığı hakkındaki görüşleri alınmıştır. Bu sayede inandırıcılık ve teyit edilebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlarının transfer edilebilir olup olmadığının ortaya çıkarılmasını için ayrıntılı betimlemelere ve derinlik odaklı veri toplamaya yer verilmiştir. Bu sayede çalışmanın aktarılabirlik özelliği sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kaydedilmesi ve deşifre edilmesi ayrıntılı betimleme ve derinlik odaklı veri toplamanın gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Ayrıca katılımcıların yanıtlarına belirli bir sınırlama getirmeyecek şekilde yarı-yapılandırılmış formların oluşturulmuş olması ve bu sayede derinlemesine bilgiler elde edilebilmesi derinlik odaklı veri toplamanın diğer bir parçasını oluşturmuştur. Araştırmada tutarlığın sağlanmasında veri toplama aracı için kapsam ve görünüş geçerliliğini sağlamak adına üç uzmandan görüş alınmıştır. Ayrıca araştırmacılarından biri tarafından araştırma deseni, veriler, analizler, raporlama gibi süreçler yapılandırılırken diğer araştırmacı tarafından bu süreç sürekli kontrol edilmiş ve araştırmacıya dönütler verilerek akran sorgulama (peer debriefing) yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Araştırma Üretkenliğine İlişkin Algılar

Öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği algılarının ortaya çıkarılabilmesi için ilk olarak araştırma üretkenliği kavramının kendileri için ne ifade ettiği ve üretken olmak adına hangi tür faaliyetler içinde yer almak gerektiğini düşündükleri sorulmuştur. Katılımcılar, araştırma üretkenliğini uzman olunan alanla ilgili araştırma yapma, yeni bilgi ortaya çıkarma, bilgileri yayınlar aracılığıyla paylaşma ve bütün bu etkinlikler aracılığıyla alana katkı sağlama olarak görmektedirler. Araştırma üretkenliğini açıklarken nitelikli yayın, güncellik, görünürlük ve fark edilebilirlik, özgünlük, gelişim, bilinmeyen keşfetme, fikir üretme, sağlam ve sürdürülebilir eser ortaya çıkarma kavramlarını sıklıkla kullanmışlardır.

“Araştırma üretkenliğini yeni bilgi ortaya çıkarma, bu bilgiyi yayma, bu bilgiyi başka akademisyenlerle paylaşma, tartışarak en kabul edilebilir, en verimli olabilecek bilginin ortaya çıkarılması olarak kabul edebiliriz.” (ÖÜ2, Prof. Dr. sosyal bilimler.)

“Araştırmacının ilgili alanlarında araştırma faaliyetleri yapması ve bu konularından yeni bulgular bulup bunları yayınlamasıdır.” (ÖÜ13, Dr. Öğr. Üyesi, fen bilimleri)

Akademisyenlere göre, araştırmalar sonucunda basılan makaleler, kitap/kitap bölümleri, kitap ve dergilerde yapılan editörlük faaliyetleri, alınan patentler, proje faaliyetleri, sempozyum/kongre gibi etkinliklerde bilgi paylaşımı ve yayınlanan bildiriler araştırma üretkenliğinin göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu durum araştırma üretkenliğine sahip olmak ve elde edilen bilgilerin paylaşımı için yayın yapma gerekliliğine vurgu yapıldığını göstermektedir. Çalışmaya katılan akademisyenler, araştırma üretkenliği ölçütlerinden bir diğerini de yayınlara yapılan atıflar olarak görmektedirler. Öğretim üyelerine göre bir araştırmacının yayınlarına ne kadar fazla atıf yapılıyorsa o kadar üretken olduğu anlamına gelmektedir.

“(…) Makale ve bildiri ortaya koymak, belki kitap, kitap bölümü... Bu şekilde yayınlanabilir, insanların ulaşabileceği, araştırmanın sonuçlarına ulaşabileceği ürünler...” (ÖÜ5, Dr. Öğr. Üyesi, sosyal bilimler)

“Atıflarıyla değer buluyorsa çalışma üretkenliğin olduğu anlamına gelir.” (ÖÜ8, Doçent, fen bilimleri)

“Araştırma üretkenliği biraz daha bilim üretme kısmını bana çağırıştırıyor. Yaptığımız projeler, yayınlar ve bunun bilime geçen her türlü verisi araştırma üretkenliği olarak düşünülebilir.” (ÖÜ14, Doçent, fen bilimleri)

Katılımcılardan biri diğer katılımcılar tarafından araştırma üretkenliği faaliyetleri içinde belirtilen patent almayı araştırma üretkenliği içinde değerlendirmediklerini, çünkü ücret karşılığında patent almanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Bir diğer katılımcı ise araştırma üretkenliği denildiği zaman akademik teşvik yönetmeliğinden yüksek puan almanın akla geldiğini ancak akademik teşvik yönetmeliği kriterlerinin üretkenliğin tek belirleyicisi olmadığını belirtmiştir.

“Patent falan diyorsanız ben patenti çok gerçekçi bulmuyorum. Çünkü patent sistemi Türkiye’de ve yurt dışında da aynı şey geçerli, bir başarı göstergesi değil. Türkiye’de genellikle başarı göstergesi olarak algılanıyor ama sistemimizde, tüm dünyada böyle, parayı verdiğiniz zaman her şey için patent alabiliyorsunuz. Bu kapak nasıl açılıyor diye bile patent alabiliyorsunuz.” (ÖÜ11, Doçent, fen bilimleri)

“Bir de şöyle bir şey var. Akademik teşvik falan filan var ya onunla kıyaslandığı zaman Nobelli Aziz Sancar’ın akademik teşvikten o seneki çalışmalarıyla alamayacağını söylüyorlardı. Bir de öyle bir durum var. Nereden ve nasıl baktığın önemli..” (ÖÜ10, Dr. Öğr. Üyesi, fen bilimleri)

Öğretim üyelerinden biri araştırma üretkenliğine sahip olmak için yılda en az bir kitap bölümü yazmanın, bir uluslararası sempozyuma kendisinin katılmasının ve iki sempozyuma öğrencileri ile birlikte katılımın gerekli olduğunu belirtmiştir. Ancak diğer öğretim üyeleri, bir araştırmacının üretken olduğunu ifade edebilmek için belirli bir sayı belirtmenin uygun olmadığını, yayın kalitesinin daha önemli olduğunu özellikle vurgulamış, bir akademisyenin üretken olduğunu belirtebilmek için etki değeri yüksek dergilerde veya etkin konferanslarda sunum yapmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Sayıca fazla ve birbirine benzer çalışmalar yapmaktan ziyade orijinal ve özgün az sayıda, nitelikli çalışmanın içinde bulunmanın üretkenlik açısından daha faydalı olduğu belirtilmiştir.

“En az yılda bir defa kitap bölümü yazmaya çalışıyorum. En az alanımla ilgili bir sempozyuma gidiyorum uluslararası ve en az 2 yüksek lisans öğrencimi de ulusal ve uluslararası sempozyuma götürüyorum.” (ÖÜ3, Doçent, sosyal bilimler)

“Yaptığı çalışmalar etkin dergilerde yayınlanan veya etkin konferanslarda sunulan ve kabul edilebilir yayın çıkaran kişiler akademik olarak üretkendir diyorum. Sayıdan çok

niteliği yüksek, az da olsa niteliği yüksek çalışmalar yapanlar akademik olarak üretkendir diyebilirim.” (ÖÜ2, Prof. Dr., sosyal bilimler)

Alanlara göre araştırma üretkenliği konusunda ifadelerin bahsedilme sıklığı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Alanlara göre araştırma üretkenliğine ilişkin algılar

Algılar	Fen Bilimleri	Sosyal Bilimler
Nitelikli yayın yapma	6	4
Araştırma/proje çalışması yapma	7	2
Yayın yapma	4	1
Uygulamalara katkı	1	-
Lisansüstü tezler	1	-
Bildiri	-	2
Atıf	2	-
Makale	2	3
Kitap bölümü	-	2
Editörlük	1	-
TOPLAM	24	14

3.2. Akademik Üretkenliğe İlişkin Algılar

Çalışmaya katılan öğretim üyelerine akademik üretkenliğin kendileri için ne ifade ettiği sorusu yöneltilerek öğretim üyelerinin algılarına göre araştırma üretkenliği ile akademik üretkenlik arasında farklılık olup olmadığı, varsa ne tür farklılıklar olduğunu düşündüklerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Katılımcılar, akademik üretkenliğin araştırma üretkenliği faaliyetlerini kapsadığını belirtmişlerdir. Araştırma üretkenliği faaliyetlerinin dışında okunan kitaplar ve yeni bakış açıları geliştirmek adına güncel bilgilerin takip edilmesi, akademik faaliyetler arasında sıralanmıştır. Ayrıca topluma hizmet adına verilen seminerler, bilgi paylaşımı, farklı kurum ve kuruluşlara yapılan danışmanlık hizmetleri, dergilerde hakemlik, uzaktan eğitim veya lisans/lisansüstü eğitimde verilen dersler, danışmanlık faaliyetleri ve savunmalara jüri üyesi olarak katılım aracılığıyla öğrenci yetiştirmenin akademik üretkenlik faaliyetleri içinde yer aldığı belirtilmiştir.

“(…) mesela gidersiniz bir yerde seminer verirsiniz. Bu da bir akademisyenlik gereğidir.” (ÖÜ1, Doçent, sosyal bilimler)

“Akademik üretkenlik denince benim anladığım yayın çıkarma, proje yapma, yüksek lisans ve doktora öğrencisi yetiştirme, lisans öğrencilerine de gerektiği kadar dersi anlatabilme, yol gösterme.” (ÖÜ7, Doçent, fen bilimleri)

“Akademik üretkenlik sadece araştırma üretkenliğini değil hem araştırma üretkenliğini hem öğretim üretkenliğini belki bunun içerisine dahil etmemiz gerekiyor çünkü akademinin özünde hem araştırma hem öğretim kısmı yer alıyor. Hem bilim insanı üretebilmek hem bilim üretebilmek alanına dahil edebilirim akademik üretkenliği.” (ÖÜ15, Doçent, fen bilimleri)

Akademisyenlerden biri üniversitenin fiziki ve personel açısından geliştirilmesi ve akademinin/üniversitenin olduğu bölgenin geliştirilmesi adına yapılan çalışmaların da akademik üretkenlik faaliyetleri içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir.

“Akademinin içinde olduğu eğitim ve öğretim faaliyetlerinin: öğrencilere ders vermek ve öğrencilerin bir üniversite öğrencisine yakışır görgü ve bilgi seviyesine ulaştırılması, akademinin olduğu üniversitenin fiziki ve personel açısından geliştirilmesine, akademinin olduğu bölgenin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve tabii ki araştırma yapmak...” (ÖÜ13, Dr. Öğr. Üyesi, fen bilimleri)

Diğer akademisyenlerden farklı olarak öğretim üyelerinden ikisi, akademik üretkenlik ile araştırma üretkenliğinin birbirinden bağımsız düşünülemediğini, bu nedenle bu kavramların kendileri için aynı şeyi ifade ettiğini belirtmişlerdir.

“(…) Hepsi birbiriyle bağlantılı olduğu için hepsi birbirinin aynısı. Ben size yayın yapma veya öğrenci yetiştirme dediğim zaman hepsi bir proje kapsamında gerçekleşiyor.” (ÖÜ11, Doçent, fen bilimleri)

Alanlara göre akademik üretkenlik konusunda ifadelerin bahsedilme sıklığı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Alanlara göre akademik üretkenliğe ilişkin algılar

Algılar	Fen Bilimleri	Sosyal Bilimler
Öğrenci yetiştirme	15	5
Araştırma/proje çalışması yapma	10	5
Nitelikli yayın yapma	3	6
Yayın yapma	3	4
Bilgi edinimi ve paylaşımı	3	5
Makale	2	2
Bildiri	1	1
Kitap/kitap bölümü	-	2
Tezler	-	1
Verilen seminerler	-	1
Atıf	-	1
Görev yapılan üniversite/bölgeyi geliştirme	3	-
İşbirlikli çalışma	1	1
TOPLAM	41	34

3.3. Araştırma Üretkenliğini Artırmak Adına Yapılabilecek Faaliyetler

Öğretim üyeleri, akademisyenlerin üretkenliklerini artırmak adına yabancı dil bilgisine sahip olmalarının büyük bir gereklilik olduğunu düşünmektedirler. Bu katılımcılara göre yabancı dil bilmek, hem farklı kaynaklara erişimi hem de farklı ülkelerdeki araştırmacılarla işbirliği içinde çalışabilmeyi sağlamaktadır.

“(…) Dil bilmek çok önemli. Bu da hem yabancı kaynaklara ulaşabilmeyi hem de akademik iletişim ağlarını kurabilmek ve işbirliği yapabilmeyi sağlıyor.” (ÖÜ5, Dr. Öğr. Üyesi, sosyal bilimler)

Güncel bilgileri takip edebilmek, alandaki bilgi dağarcığını genişletebilmek, yapılan çalışmaları takip edebilmek ve kendini geliştirmek adına kongre ve eğitimlere katılmak da araştırma üretkenliğinin artırılması için gerekli unsurlar arasında sıralanmıştır. Ayrıca farklı meslektaşlarla ve alanında uzman kişilerle işbirliği yapmak ve proje ekipleri içinde yer almak da gereklilikler arasında belirtilmiştir. Yurtdışında bulunmak, teknolojiyi takip etmek ve kullanabilmek, değişime ve yeniliğe açıklık, geniş bir bakış açısına sahip olmak ve alanda yetkin olmak da üretken bir bireyin sahip olması gereken özellikler arasında sıralanmıştır.

“Yurtdışında bulunmak, farklı üniversitelerden meslektaşlarla işbirliği içinde olmak, alanın uzmanlarıyla işbirliği yapmak, yabancı dil bilmek, bilgisayar kullanabilme, değişime-yeniliğe açık, geniş bakış açısına sahip olmak, alanında yetkin olmak.” (ÖÜ4, Dr. Öğr. Üyesi, sosyal bilimler)

Üretkenliğin artması için araştırma yapmaya istekli olmak gerektiğini belirten öğretim üyeleri, alanla ilgili derinlemesine bilgi sahibi olmak adına çok okumanın, alana yakın farklı bilim dallarında yapılan çalışmaları takip etmenin, saha çalışmaları içinde yer almanın ve disiplinler arası çalışmalar yapmanın da öneminden bahsetmişlerdir. Ayrıca katılımcılara göre

üretken olabilmek için yöntem ve istatistik bilgisine sahip olmak ve dergi süreçleri konusunda deneyim ve yeterlik kazanmak gerekmektedir.

“Bir kere araştırmada üretken olabilmek için çok iyi yöntem bilmek gerekir, çok iyi istatistik bilmek gerekir, çok iyi dil bilmek gerekir. Bu üçü bence... Yani temel ayaklar. Bir de buna bir şey daha ekleyelim. Bu dergi süreçleri konusunda deneyim ve yeterlik kazanmak gerekir.” (ÖÜ1, Doçent, sosyal bilimler)

Öğretim üyelerinden biri, akademisyenliğin araştırma ve öğretme olmak üzere iki boyutu olduğundan bahsetmiş ve bu boyutların birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceğini belirtmiştir. Bu öğretim üyesine göre, araştırma üretkenliğinin artması için öğretim faaliyetlerinin içinde bulunmak gerekmektedir.

“Ben akademisyeni iki kısımda değerlendiriyorum. Birincisi öğretme diğeri de araştırma faaliyeti. Öğretme ve araştırma faaliyeti birbirinden bağımsız değil. Öğretmeden araştırma fikri de ortaya çıkmaz, masa başında fikir edinemezsiniz.” (ÖÜ6, Prof. Dr., sosyal bilimler)

Alanlara göre araştırma üretkenliğini artırmak adına yapılabilecek faaliyetler konusunda ifadelerin bahsedilme sıklığı Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Alanlara göre araştırma üretkenliğini artırmak adına yapılabilecek faaliyetler

Algılar	Fen Bilimleri	Sosyal Bilimler
Yayın yapma	11	4
Güncel yayınları takip etme	5	4
Sempozyum/kongrelere katılım	4	3
Sahada çalışma	4	3
İşbirlikli çalışma	4	3
Araştırma/proje çalışması yapma	4	3
Çok okumak	4	
Yöntem/istatistik bilgisine sahip olma	1	1
Disiplinler arası çalışmalar yapma	1	
Alanda boşluğu doldurma	1	
Dergi süreçlerini bilme		1
Yabancı dil bilme		1
Akademik teşvik/unvan gibi kaygılardan uzak olma	1	1
Akademik kültüre sahip olma		1
Fedakar olma	1	
TOPLAM	41	25

3.4. Öğretim Üyelerinin Araştırma Üretkenlikleri Hakkındaki Öz-Değerlendirmeleri

Katılımcılardan kendi araştırma üretkenlik düzeylerini değerlendirmeleri istendiğinde genel anlamda kendilerini yeterli gördükleri tespit edilmiştir. Ancak kendisini bu konuda yeterli görmeyen öğretim üyeleri de bulunmaktadır. İdari görevi olan öğretim üyeleri, bu görevlerinin yoğunluğu nedeniyle araştırma faaliyetlerine fazla yer veremediklerini ve bu nedenle üretkenliklerinde düşüşler meydana geldiğini belirtmişlerdir.

“Ben çok fazla idarecilik yaptım. Ama idarecilik yapmadığım ne zaman varsa o zaman mutlu olduğumu ve araştırma üretkenliğimin arttığını fark ettim. Üretken olmak isteyenlerin idarecilik görevlerinden, en azından kritik dönemlerde, işte profesör olacakları, doçent olacakları dönemlerde biraz uzak durmalarında fayda var.” (ÖÜ1, Doçent, sosyal bilimler)

Ders yükünün fazla olması da üretkenliği olumsuz etkileyen etmenler arasında sıralanmıştır. Ayrıca laboratuvar çalışmaları gerektiren alanlarda çalışmaları yapacak lisansüstü öğrenci sayısının eksikliği de öğretim üyelerinin üretkenliklerini düşüren sebeplerden biri olarak görülmektedir.

“Üretkenliğim vasat çünkü derslere çok zamanım gidiyor. Çünkü sadece ders anlatıp geçmekle bitmiyor. Konu hazırla, soru hazırla, ödev ver, oku, değerlendir. Bunlar çok zaman alıyor.” (ÖÜ10, Dr. Öğr. Üyesi, fen bilimleri)

“Akademide biz devamlı laboratuvarlara giremiyoruz. Belirli bir seviyenin üzerinde olduğunuz zaman yetiştirdiğiniz öğrencilerle akademik faaliyetler devam ediyor. Biz derslere girerken bizim laboratuvarlardaki işimizi yapan kimse yok. Bu sefer bizim üretkenliğimiz derse girdiğimiz zaman düşüyor.” (ÖÜ11, Doçent, fen bilimleri)

Öğretim üyelerinden biri akademik üretkenlik adına eğitim seminerleri verme, lisansüstü öğrenci yetiştirme, dergilerde hakemlik yapma gibi birçok çalışma içinde yer aldığını fakat makale, bildiri, kitap/kitap bölümü gibi somut ürünler veya doçentlik kriterleri için puan getirecek faaliyetler yapmadıkça kendini üretken hissedemediğini ifade etmiştir.

“Somut ürün çıkmayınca beni bir türlü tatmin etmiyor. Özgeçmişte puan getirecek bir şeylerin olmasını bekliyorum.” ÖÜ5, Dr. Öğr. Üyesi, sosyal bilimler)

Bir diğer öğretim üyesi ise diğer akademisyenlerle iletişim konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle disiplinler arası çalışmaların yapılamadığından ve bu nedenle yeterli üretkenlik seviyesine ulaşamadığından bahsetmiştir.

“(…) Bölgemizde disiplinler arası çalışmalar için diğer hocaları ziyaret ettim ancak ne yaptıkları konusunda hiçbir bilgi alamadım ya da benim alanımı tanımadıkları için kendi alanları ile ilgili konuşmak istemediler.” (ÖÜ13, Dr. Öğr. Üyesi, fen bilimleri)

Öğretim üyelerinin araştırma üretkenlikleri hakkındaki öz-değerlendirmelerine ilişkin fen bilimleri ve sosyal bilimler akademisyenlerinin görüşleri tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Alanlara göre öğretim üyelerinin araştırma üretkenlikleri hakkındaki öz-değerlendirmeleri

Algılar	Fen Bilimleri	Sosyal Bilimler
İyi	2	3
Ortanın üstü	2	2
Orta	1	
Yeterli değil	3	1
TOPLAM	8	6

*Öğretim üyelerinden bazıları kendilerini değerlendirirken herhangi bir kategori altına dahil etmemişlerdir.

Tartışma

Çalışmada ilk olarak akademisyenlerin araştırma üretkenliğini ne şekilde tanımladıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Akademisyenler araştırma üretkenliği kavramını *uzman olunan alanla ilgili araştırma yapma, yeni bilgi ortaya çıkarma, bu bilgileri yayınlar aracılığıyla paylaşma ve bütün bu etkinlikler aracılığıyla alana katkı sağlama* olarak tanımlamaktadırlar. Öğretim üyeleri, değişime ve yeniliğe açıklık, geniş bakış açısına sahip olma, alanda yetkin olma, gelişim, güncellik, fikir üretme, bilinmeyeni keşfetme, görünürlük/fark edilebilirlik, sağlam ve sürdürülebilir eser ve ürün ortaya koymayı üretkenliğin parçası olarak görmektedirler. Alan yazın da araştırma üretkenliğinin bu tanımlama ve kavramlarla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Örneğin Daumiller, Siegel ve Dresel (2019) araştırma üretkenliğinin bilgi aktarımı, bilimsel değişim, yenilik/özgünlük, kültür gelişimi, toplum üzerinde etki, diğer araştırmalarla bağlantı, açıklık gibi birçok kavramla ilişkili olduğundan bahsetmişlerdir. Abramo ve D’angelo (2014) bu kavramı yeni bilgi üretme ile ilişkilendirirken Harris (1990) “araştırma performansının etki, kalite, önem ve sayı bakımından değerlendirilmesi ve araştırmaya yönelik yeni ürünlerin ortaya konması” olarak nitelendirmiştir. Bütün bu tanımlamalar, araştırmaya katılan öğretim üyelerinin araştırma üretkenliği algılarının alan yazındaki tanımlara benzer biçimde olduğunu göstermektedir.

Akademisyenlerin araştırma üretkenliğini açıklarken sıklıkla kullandıkları kelimelerin başında nitelikli yayın gelmektedir. Bu doğrultuda katılımcılar, sayıca fazla ve birbirine benzer yayın yapmaktansa az sayıda, özgün, orijinal ve nitelikli yayın faaliyetleri içinde bulunmanın üretkenlik açısından daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir. İlgili alan yazın incelendiğinde, araştırma üretkenliğinin ölçülmesinde nicelik ve niteliği ölçen birtakım farklı çalışmalara yer verildiği görülmektedir. Araştırma üretkenliğinin ölçümünde yöntemlerden biri belirli bir zaman diliminde yapılan yayınların sayısal olarak belirlenmesi şeklinde olmaktadır (Al, 2012; Jaffe, Ter Horst, Gunn, Zambrano ve Molina, 2020; Lertputtarak, 2008). Ancak üretkenliğin ölçülmesinde sayısal verilerin kullanılması nedeniyle yayın miktarı ve yayın kalitesinin karıştırılması sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle farklı çalışmalarda yapılan yayınlarının kalitesinin de göz önünde bulundurulabilmesi için farklı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu önlemlerden birini hakemli dergilerde yapılan yayınların dikkate alınması oluşturmaktadır. Ancak Tomkins, Zhang ve Heavlin (2017) kişisel çalışmaların kalitesinin meslektaşlar tarafından tam anlamıyla değerlendirilememesi, dergilerin kapsamında farklılıklar olması ve yayın politikaları ve değerlendirmelerinin editör ve hakem kadrosundaki değişimlerden etkilenmesinin hakemli dergilerde yapılan yayınlarının kalitesi bakımından sınırlılıklara sebep olabileceğini belirtmişlerdir. Bir diğer önlem ise yayınların yanı sıra atıf sayılarının da göz önünde bulundurulmasıyla üretkenliğin tespit edilmeye çalışılması olmaktadır (Daumiller, Siegel ve Dresel, 2019; Kızıloz, 2020; Obuku, vd., 2018; Ukwoma ve Ngulube, 2021). Benzer şekilde çalışmaya katılan akademisyenlerden birkaçının da yapılan atıfları araştırma üretkenliğinin ölçütlerinden biri olarak gördükleri tespit edilmiştir. Öğretim üyelerine göre bir araştırmacının yayınlarına ne kadar fazla atıf yapılıyorsa o kadar üretken olduğu anlamına gelmektedir. Ancak atıf sayılarının tespitinde makaleye ulaşılabilirlik ile ilgili yaşanabilecek sorunlar, eşadlı olan akademisyenlerin birbirinden ayrılmasında yaşanan sıkıntılar, yazarların yayına sağladıkları katkıdan ziyade alfabetik olarak sıralanmaları ve dergi kalitesi ile ilgili yaşanan sıkıntılar atıf tespitlerinde azami özen gösterilmesi ve dergi etki faktörlerinin, yani bir dergideki ortalama makalenin belirli bir dönemde alıntılanma sıklığının da göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir (David, 1994; Ukwoma ve Ngulube, 2021). Yayın kalitesinin belirlenmesinde hakem değerlendirmesi, h indeksi, dergi etki faktörü ve atıf analizi yayının değerini ölçen farklı ölçütler olmasına rağmen yaşanan sıkıntılar nedeniyle basit sayıların daha fazla tercih edilen bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür (Al, 2008; Lalengmawia ve Shukla, 2017).

Araştırma sonucunda basılan makaleler, kitap/kitap bölümleri, kitap ve dergilerde yapılan editörlük faaliyetleri, alınan patentler, proje faaliyetleri, sempozyum/kongre gibi etkinliklerde bilgi paylaşımı ve yayınlanan bildiriler araştırma üretkenliğinin göstergeleri arasında görülmüştür. Alan yazında da araştırma üretkenliğinin göstergeleri olarak en sık bahsedilen eserler arasında makaleler, patentler, kitaplar, kitap bölümleri, ödüller, derlemeler, özetler, kitap incelemeleri, buluş açıklamaları, lisanslar, konferanslar, konferans raporları ve teknik raporlar bulunmaktadır (Bozeman ve Lee, 2003; Mamiseishvili ve Rosser, 2011; Özdemir ve Akın, 2018). Belirtilen bu kriterlerin Akademik Teşvik Yönetmeliğinde (2018) var olan kriterlerle de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Fakat katılımcılardan biri araştırma üretkenliği denildiği zaman şu an uygulanmakta olan akademik teşvik yönetmeliğinden yüksek puan almanın akla geldiğini ancak akademik teşvik yönetmeliği kriterlerinin üretkenliğin tek belirleyicisi olmadığını belirtmiştir. Akademisyenlerin akademik teşvik yönetmeliğine ilişkin görüşlerinin alındığı farklı çalışmalarda da yüksek puan almak için çok sayıda yayın yapıldığı için yayın niteliğinin düştüğü düşüncesinin ortaya atıldığı görülmektedir (Okumuş ve Yurdakal, 2017; Turhan ve Erol, 2017; Yokuş, Ayçiçek ve Kanadlı, 2018). Araştırmada diğer katılımcıların aksine bir katılımcı patent almayı araştırma üretkenliği içinde değerlendirmedini, çünkü ücret karşılığında patent almanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Ücret karşılığı patent almanın yanı sıra teşvik ve yükseltmelerde kullanılmak üzere bazı dergilerde ücret karşılığı basım yapıldığı da görülmektedir (Ültay ve Ültay, 2018). Yüksek Öğretim Kurulu (2019) akademik yükseltmelerde “yağmacı” dergilerin kullanılmayacağını belirterek bu dergilere karşı önlem alınmaya çalışıldığını ilan etmiştir. Yüksek Öğretim

Kurulunun yaptığı bu tip çalışmaların yayın kalitesinin artırılması bakımından önemli bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür.

Akademisyenlere akademik üretkenliğin kendileri için ne ifade ettiği sorusu yöneltilek araştırma üretkenliği ile akademik üretkenlik arasında farklılık olup olmadığı, varsa ne tür farklılıklar olduğu tespit edilmeye çalışılmış, akademisyenlerden bazıları akademik üretkenlik ile araştırma üretkenliğinin birbirinden bağımsız düşünülemediğini, bu nedenle bu kavramların kendileri için aynı şeyi ifade ettiğini belirtmişlerdir. Akademik üretkenliğin araştırma üretkenliği faaliyetlerini kapsadığını belirten diğer katılımcılar ise, okunan kitaplar ve yeni bakış açıları geliştirmek adına güncel bilgilerin takip edilmesini akademik faaliyetler arasında sıralamışlardır. Ayrıca üniversite, üniversitenin bulunduğu bölge ve topluma hizmet adına verilen seminerler, bilgi paylaşımı, farklı kurum ve kuruluşlara yapılan danışmanlık hizmetleri, dergilerde hakemlik, uzaktan eğitim veya lisans/lisansüstü eğitimde verilen dersler, danışmanlık faaliyetleri ve lisansüstü tez savunmalarına jüri üyesi olarak katılım aracılığıyla öğrenci yetiştirme akademik üretkenlik faaliyetleri içinde yer aldığı belirtilmiştir. Elde edilen bu bulgular, akademisyenliğin bilimsel araştırmanın yanı sıra topluma hizmet ve eğitim-öğretim faaliyetlerini de kapsadığını göstermektedir. Yapılan farklı araştırmalarda da akademisyenlerin araştırmacı kimliklerinin yanı sıra topluma katkı sağlayıcı ve öğretici kimliklerine geniş yer verildiği görülmektedir (Cadez, Dimovski ve Groff, 2017; Guccio, Martorana ve Mazza, 2016; Özdemir ve Akın, 2018). Araştırmada akademisyenlerden birinin araştırma üretkenliğinin artması için öğretimsel faaliyetler içinde bulunma gerekliliğinden bahsettiği görülmektedir. Benzer şekilde Harland (2016) gerçekleştirdiği çalışmada öğretimsel faaliyetlerin araştırma faaliyetlerini doğrudan ve olumlu yönde etkilediğini savunmuştur. Mamiseishvili ve Rosser da (2011) lisans seviyesinde öğrencisi olan fakültelerde akademisyenlerin öğretim ve araştırma faaliyetlerini entegre ederek hem öğretim hem araştırma alanında üretkenliklerini arttırdıklarından bahsetmişlerdir.

Akademisyenler, araştırma üretkenliğini artırabilecek diğer faaliyetleri yabancı dil bilgisine sahip olma ve yurtdışında bulunma, teknolojiyi takip etme ve kullanabilme, kongre ve eğitimlere katılma, kendi alanına yakın farklı bilim dallarında yapılan çalışmalarını takip etme, farklı meslektaşlarla ve alanında uzman kişilerle iletişim kurma ve işbirliği yapma, disiplinler arası çalışmalar ve proje ekipleri içinde yer alma olarak sıralamışlardır. Yapılan farklı çalışmalarda da araştırma üretkenliğinin artırılmasında özellikle disiplinler arası çalışma ve işbirliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan birinde Bozeman ve Lee (2003) günümüzde artan disiplinler arası, karmaşık ve pahalı çalışmaların, modern bilimde araştırmacıların işbirlikli çalışmalar içerisinde bulunmalarını gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca disiplinler arası ve işbirlikli çalışmalar içinde bulunan araştırmacıların diğerlerine oranla daha üretken olduğu tespitler arasında yer almaktadır (Jacobson ve Wilensky, 2006; Lariviere, 2011; Sinclair, Barnacle ve Curhbert, 2014).

Akademisyenler, üretkenliğin artması için araştırma yapmaya istekli olmak gerektiğinden bahsetmişlerdir. Araştırmaya yönelik istek ve olumlu tutum geliştirme, araştırma üretkenliğini doğrudan etkileyen bir etmen olduğu yapılan birçok çalışmada gözler önüne serilmiştir (Austin ve McDaniels, 2006; Rezaei ve Zamani-Miandashti, 2013; Wang ve Gou, 2011). Ayrıca akademisyenlerin alanla ilgili derinlemesine bilgi sahibi olmak adına çok okumanın ve saha çalışmaları içinde yer almanın öneminden bahsettikleri görülmektedir. Saha çalışmalarının önemi Lariviere (2011) tarafından da vurgulanmış, doğa ve tıp alanlarında doktora yapan araştırmacıların yayın sayısının, sosyal bilimlere oranla daha fazla olmasının sebeplerinden biri bu bilimlerde laboratuvarlarda ve iş başında çalışmalarının sıklığı olarak görülmüştür. Ayrıca katılımcılara göre üretken olabilmek için yöntem ve istatistik bilgisine sahip olmak ve dergi süreçleri konusunda deneyim ve yeterlik kazanmak gerekmektedir. Araştırmacıların yöntem ve istatistik bilgisine sahip olmalarının gerekliliği yapılan farklı çalışmalarda da vurgulanmıştır (Büyüköztürk ve Köklü, 1999; Fawzi ve Al-Hattami, 2017;

Iqbal ve Mahmood, 2011; Keskinçilic ve Ertürk, 2009; Maviş-Sevim ve Emmioğlu-Sarıkaya, 2019, 2020; Safavi, 2014).

Akademisyenlerin kendi araştırma üretkenlik düzeylerini değerlendirmeleri istendiğinde genel anlamda kendilerini yeterli gördükleri tespit edilmiştir. Bu durum fen ve sosyal bilimler alanlarında büyük farklılıklar göstermemektedir. Ancak kendisini bu konuda yeterli görmeyen öğretim üyeleri de bulunmaktadır. Akademisyenlerin idari görevlerinin bulunması ve ders yüklerinin fazla olması araştırma üretkenliğini olumsuz etkileyen en büyük etmenler arasında sıralanmıştır. Üretkenlik ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında Mamiseishvili ve Rosser (2011) öğretimsel faaliyetler ve hizmetlerin gerçekleştirildiği fakültelerde akademisyenlerin iş tatmininin daha düşük olduğu sonucunu elde etmişler, bu durumun muhtemel açıklaması olarak bu hizmetlerin maaş ve terfi gibi ödüllendirmelerinin olmaması olabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim araştırmamızda bir öğretim üyesinin akademik üretkenlik adına eğitim seminerleri verme, lisansüstü öğrenci yetiştirme, dergilerde hakemlik yapma gibi birçok çalışma içinde yer almasına rağmen makale, bildiri, kitap/kitap bölümü gibi somut ürünler veya doçentlik kriterleri için puan getirecek faaliyetler yapmadıkça kendini üretken hissedemediğini ifade etmesi de söz konusu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Fakülte iş yükünü fakültenin işleyişinin devamı için gereken sorumlulukları yerine getirme, öğretim faaliyetleri ve bilimsel faaliyetler olarak üçe ayıran Townsend ve Rosser da (2007), araştırma faaliyetlerinin öğretim faaliyetlerinden daha fazla olmasının beklendiğini, bunun sebebinin ise işe alım ve terfiler için araştırma gerekliliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum akademisyenlerin de iş yüklerinin gerekliliği olan farklı faaliyetlerde bulunmalarına rağmen kendilerini üretken görme konusunda problemler yaşamalarına sebep olabilmektedir. Nitekim akademisyenler öğretimsel faaliyetlere ayırdıkları zaman nedeniyle araştırma faaliyetlerine zaman ayıramadıklarını, fakat öğretimsel faaliyetler üretkenliğin bir parçasını oluşturmasına rağmen bu faaliyetlerde bulunsalar dahi kendilerini üretken olarak hissetmediklerini ifade etmişlerdir. Aslında bu bakış açısı, “daha çok öğren, daha az öğret” yaklaşımında olduğu gibi bir derslik öğretim süreci için saatlerce süren bir öğrenme geçmişine ihtiyaç duyulması özelliğini de ortaya koymaktadır. Temelleri Singapur’da atılmış olan “daha çok öğren, daha az öğret” yaklaşımı öğretici konumunda olan bireylere öğrenme-öğretme süreçlerini öğrenci ihtiyaçlarına göre tasarlamak, geliştirmek ve uygulamak için aktif araştırmacılar olma özelliği kazandırmaktadır. Eğiticiler bu süreç içerisinde program tasarlamayı ve araştırma tekniklerini öğrenmektedirler (Singapore Ministry of Education, 2013). Bu yaklaşımda olduğu gibi öğretim üyelerinin yapmış oldukları araştırma faaliyetlerinin öğretimleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak yapılacak değerlendirmelerin, akademisyenlerin öğretimsel faaliyetleri de araştırma üretkenliğinin bir parçası olarak görmelerine ve bu etkinliklerle ilgili üretkenliğin artmasına zemin hazırlayabileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma verilerinden elde edilen bulgulardan yola çıkılarak birtakım sonuçlar elde edilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Çalışmada en önemli bulgulardan biri öğretim üyelerinin araştırma üretkenliğinde nicelik kadar niteliğinde önemli olduğuna vurgu yapmaları ve çalışmalarda niteliğe odaklanılması gerektiğini ifade etmiş olmalarıdır. Bu anlamda nitelikli yayın tespitinin nasıl yapılması gerektiği önemli hale gelmektedir. Nitelikli yayınların tespitinde yayın yapılan dergi kalitesinin, dergi etki faktörlerinin ve yayına yapılan atıf sayılarının göz önünde bulundurulduğu bir değerlendirme sisteminin oluşturulmasının yayın kalitesini bir nebze olsun artırabileceği söylenebilir. Ayrıca öğretim üyesi atama, yükseltme ve akademik teşvik kriterleri, öğretim üyelerinin yayın sayıları kadar yapmış oldukları yayınların niteliği de göz önünde bulundurulabilir.

Araştırma bulgularından yola çıkılarak öğretim üyeleri araştırma üretkenliği ile akademik üretkenlik arasındaki farkın eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi ve topluma katkı sağlayan faaliyetlerde bulunması olarak gördüklerini ve akademik üretkenlik

faaliyetlerinin araştırma üretkenliklerine de katkı sağladığını ifade ettiklerini söylemek mümkündür. Bu bulgulardan yola çıkılarak akademisyenlerin araştırma üretkenliğini artırmak adına akademik anlamda üretken olacakları faaliyetler (ders verme, topluma hizmet uygulamaları kapsamında konferanslar, konuşmalar düzenleme vb.) içinde de bulunmaları önerilebilir. Bazı durumlarda (ders yükünün fazla olması, idari görevlerin olması vb.) akademik üretkenliği gerektiren faaliyetlerinin yerine getirilmesi araştırma üretkenliğinin artması için gerekli olan zamanın önüne geçebilmekte ve öğretim üyelerinin kendilerini üretken olarak görmelerini engelleyebilmektedir. Bu nedenle öğretim üyelerinin ders yükleri ve idari görevlere ilişkin ayıracakları zamanın araştırma üretkenliklerini azaltmayacak düzeyde olmasına dikkat edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca işe alım ve terfilerde öğretimsel, idari ve toplumsal katkı sağlayacak faaliyetlerin de göz önünde bulundurulmasının veya işe alım ve terfilerde belirlenmiş olan katsayılarının artırılmasının, bu etkinliklerle ilgili üretkenliğin artmasına zemin hazırlayabileceği söylenebilir.

Öğretim üyeleri, araştırma üretkenliğinin artması için gerekli olan en temel koşullardan birinin araştırma yapmayı sevme ve araştırma yapmaya yönelik olumlu tutum sahibi olma olduğunu vurgulamışlardır. Öğretim üyeliği mesleğinin en önemli görevlerinden birinin araştırma faaliyetleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda öğretim üyeliğine atanacak bireylerin öncelikle araştırmaya yönelik tutumlarının tespit edilmesi ve atama ve yükseltmelerin buna göre yapılması gerektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca öğretim üyeleri araştırma üretkenliğinin artmasında yöntem ve istatistik bilgisinin büyük önem taşıdığını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra dergi yayın süreçleri hakkında bilgi sahibi olmak da üretkenliğin artmasında etmen olarak görülmektedir. Yapılan farklı çalışmalarda da hem lisansüstü eğitim alan öğrencilerin hem de öğretim üyelerinin yöntem bilgilerinin ve dergi süreçleri hakkında bilgi sahibi olmalarının üretkenlikleri üzerinde olumlu etkileri olduğundan bahsedilmektedir. Bu nedenle öğretim üyelerinin belirli aralıklarla araştırma yöntemleri ve dergi süreçleri hakkında bilgi paylaşımlarında bulunabilecekleri eğitim ve çalışmaların düzenlenmesinin üretkenliğin artmasında olumlu katkılarının olabileceğini belirtmek mümkündür. Tüm bunların yanı sıra öğretim üyelerinin araştırma üretkenliklerinin artması için alanlarında derinlemesine bilgi sahibi olmaları ve saha çalışmaları içinde bulunmaları katılımcı öğretim üyeleri tarafından önerilmiştir. Ayrıca öğretim üyelerine göre araştırma üretkenliğini artırabilecek diğer faaliyetler arasında yabancı dil bilgisine sahip olma, teknolojiyi takip etme ve kullanabilme, kongre ve eğitimlere katılma, kendi alanına yakın farklı bilim dallarında yapılan çalışmaları takip etme, farklı meslektaşlarla ve alanında uzman kişilerle iletişim kurma ve işbirliği yapma, disiplinler arası çalışmalar ve proje ekipleri içinde yer alma gibi faaliyetler bulunmaktadır. Üretkenliğin artırılabilmesi adına öğretim üyelerinin bu tür faaliyetler içerisinde bulunmaları önerilebilir. Çalışmada nitel araştırma yönteminde yararlanılarak görüşmeler bağlamında öğretim üyelerinin araştırma üretkenliğine ilişkin algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle araştırma nitel araştırma yöntemi ve görüşme yapılan bireylerle sınırlıdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, daha geniş örneklem gruplarının araştırma üretkenlikleri ile farklı değişkenler arasındaki ilişkilerin veya üretkenliği etkileyen etmenlerin ortaya konduğu çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abramo, G., ve D'angelo, C. A. (2014). How do you define and measure research productivity?. *Scientometrics*, 101, 1129–1144
- Adams, J. D., ve Griliches, Z. (1998). Research productivity in a system of universities. In D.Encaoua, B. H. Hall, F.Laisney ve J. Mairesse, (Eds.), *The Economics and Econometrics of Innovation* (pp. 105-140). United States: Springer.
- Aithal, P. S. (2016). How to increase research productivity in higher educational institutions–SIMS model. *International Journal of Scientific Research and Modern Education (IJSRME)*, 1(1), 447-458.

- Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliği (2018). Resmî Gazete (26.03.2018). Sayı: 11834.
- Al, U. (2008). Bilimsel yayımların değerlendirilmesi: h-endeksi ve Türkiye'nin performansı. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 263-285.
- Al, U. (2012). Avrupa birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin yayın ve atıf performansı. *Bilgi Dergisi*, 62, 1-19.
- Allison, P. D., ve Stewart, J. A. (1974). Productivity differences among scientists: Evidence for accumulative advantage. *American Sociological Review*, 39, 596-606.
- Altbach, P. G. (2015). What counts for academic productivity in research universities?. *International Higher Education*, (79), 6-7.
- Austin, A. E., ve McDaniels. M. (2006). Using doctoral education to prepare faculty to work within Boyer's four domains of scholarship. In J. M. Braxton (Ed.), *Analyzing faculty work and rewards: Using Boyer's fourdomains of scholarship* (pp. 51-66). San Francisco: New Directions for Institutional Research, Jossey-Bass.
- Aydın, S. (2014). Olgu bilim araştırması. *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde. (M. Metin. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Bond, D., Clout, V. J. Czernkowski, R. M., ve Wright, A. (2021). Research productivity of Australian accounting academics. *Accounting and Finance*, 61(1), 1081-1104.
- Bordens, K. S., ve Abbott, B. B. (2010). *Research design anf methods: A process approach*. (7th edition). Boston: McGraw Hill.
- Bozeman, B., ve Lee, S. (2003). The impact of research collaboration on scientific productivity. *Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Science*, Denver, Colorado.
- Brew, A., Boud, D., Namgung, S. U., Lucas, L., ve Crawford, K. (2016). Research productivity and academics' conceptions of research. *Higher education*, 71(5), 681-697.
- Büyüköztürk, Ş., ve Köklü, N. (1999). Eğitim bilimleri alanında öğrenim gören lisansüstü öğrencilerinin araştırma yeterlikleri konusunda öğretim üyelerinin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 23(112), 18-28.
- Cadez, S., Dimovski, V., ve Groff, M. Z. (2017). Research teaching and performance evaluation in academia: The saliance of quality. *Studies in Higher Education*, 42(8), 1455-1473.
- Carpenter, C. R., Cone, D. C., and Sarli, C. C. (2014). Using publication metrics to highlight academic productivity and research impact. *Academic emergency medicine*, 21(10), 1160-1172.
- Chen, Y., Nixon, M. R., Gupta, A., ve Hoshower, L. (2010). Research productivity of acoounting faculty: An exploratory study. *American Journal of Business Education*, 3(2), 101-115.
- Christensen, L. B., Johnson, R. B., ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analiz*. (Ahmet Aypay, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Daumiller, M., Siegel, S., ve Dresel, M. (2019). Construction and validation of a short multidisciplinary research performance questionnaire (SMRPQ). *Research Evaluation*, 2-12.
- David, P. A. (1994). Positive feedback and research productivity in science: Reopening another black box. In O. Granstand (Ed.), *The Economics of Technology*, Amsterdam: Elsevier Science Publisher.

- Ekeroma, A. J., Shulruf, B., McCowan, L., Hill, A. G., ve Kenealy, T. (2016). Development and use of a research productivity assessment tool for clinicians in low-resource settings in the Pacific Islands: A delphi study. *Health Research Policy and Systems*, 14(9), 1-10.
- Eti, S. (2016). Üniversitelerdeki akademik üretkenliğe etki eden faktörlerin incelenmesi. *İş'te Davranış Dergisi*, 1(1), 67-73.
- Fawzi, H., and Al-Hattami, A. (2017). Faculty production of research papers: Challenges and recommendations. *International Journal of Humanities and Social Science*, 7(2), 221-228.
- Gonzalez-Brambila, C., ve Veloso, F. (2007). The determinants of research productivity: A study of Mexican researchers. *Research Policy*, 36(7), 1035-1051.
- Gray, T., ve Birch, J. (2001). Publish, don't perish: A program to help scholars flourish. *To Improve the Academy*, 19, 268-284.
- Guccio, C., Martorana, M. F., ve Mazza, I. (2016). Efficiency assessment and coverage in teaching and research in Italian public universities. *Scientometrics*, 107(3), 1063-1094.
- Gül, İ., ve Arabacı, İ. B. (2018). Öğretim elemanlarının akademik teşvik ödeneğine ilişkin görüşleri. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(66).
- Harland, T. (2016). Teaching to enhance research. *Higher Education Research and Development*, 35(3), 461-472.
- Harris, G. T. (1990). Research output in Australian university economic departments: An update for 1984-88. *Australian Economic Papers*, 29(55), 249-259.
- Iqbal, M. Z., ve Mahmood, A. (2011). Factors related to low research productivity at higher education level. *Asian Social Science*, 7(2), 188.
- Ito, J. K., ve Brotheridge, C. M. (2007). Predicting individual research productivity: More than a question of time. *Canadian Journal of Higher Education*, 37(1), 1-25.
- Jacobson, M., ve Wilensky, U. (2006). Complex system in education: Scientific and educational importance and implications for the learning sciences. *Journal of the Learning Sciences*, 15(1), 11-34.
- Jaffe, K., Ter Horst, E., Gunn, L. H., Zambrano, J. D., ve Molina, G. (2020). A network analysis of research productivity by country, discipline, and wealth. *Plos One*, 15(5).
- Katz, E., ve Coleman, M. (2001). 'The growing importance of research at academic colleges of education in Israel', *Education and Training*, 43(2), 82-93.
- Keskinkılıç, S. B., ve Ertürk, A. (2009). Eğitim bilimleri doktora öğrencilerinin istatistiksel bilgi yeterlilikleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1). 141-151.
- Kızılöz, H. E. (2020). Bilimsel makalelerin atıf sayısı tahmini. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Özel Sayı, 370-375
- Lalengmawia, R. ve Shukla, A. (2017). Theoretical perspectives of research output based on literature review. *Library Waves*, 3(2), 108-118.
- Larivière, V. (2011). On the shoulders of students? The contribution of PhD students to the advancement of knowledge. *Scientometrics*, 90(2), 463-481.
- Lee, S., ve Bozeman, B. (2005). The impact of research collaboration on scientific productivity. *Social Studies of Science*, 35(5), 673-702.
- Lertputtarak, S. (2008). *An investigation of factors related to research productivity in a public university in Thailand: A case study*. Melbourne: Victoria University.

- Mamiseishvili, K. ve Rosser, V. J. (2011). Examining the relationship between faculty productivity and job satisfaction. *The Journal of the eProfessoriate*, 5(2), 100-132.
- Mantikayan, J. M., ve Abdulgani, M. A. (2018). Factors affecting faculty research productivity: Conclusions from a critical review of the literature. *JPAIR Multidisciplinary Research*, 31(1).
- Marczyk, G., DeMatteo, D., ve Festinger, D. (2005). *Essentials of research design and methodology*. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Maviş-Sevim, Ö., ve Emmioğlu-Sarıkaya, E. (2019). *Doktora eğitiminde araştırma üretkenliği: Bir program geliştirme çalışması*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Maviş-Sevim, Ö., ve Emmioğlu-Sarıkaya, E. (2020). How to be productive in PhD Level: A needs assessment study for doctoral students' research productivity. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12(2), 75-94.
- Mengi, F., ve Schreglmann, S. (2013). Akademisyenlik bağlamında bilimsel üretkenliği etkileyen çevresel faktörler. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Mezrich, R., ve Nagy, P. G. (2007). The academic RVU: a system for measuring academic productivity. *Journal of the American College of Radiology*, 4(7), 471-478.
- Nygaard, L. P. (2017) Publishing and perishing: An academic literacies framework for investigating research productivity. *Studies in Higher Education*, 42(3), 519-532.
- Obuku, E. A., Lavis, J. N., Kinengyere, A., Ssenono, R., Ocan, M., Mafigiri, D. K., Karamagi, C., ve Sewankambo, N. K. (2018). A systematic review on academic research productivity of postgraduate students in low-and middle-income countries. *Health Research Policy and Systems*, 16(1), 1-8.
- Okumuş, K., ve Yurdakal, İ. H. (2017). Akademisyenlerin akademik teşviğe ilişkin görüş ve düşünceleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 145-156.
- Öğretim Üyeliğine Yükseltilme ve Atanma Yönetmeliği (1982). Resmi Gazete (28.01.1982). 17588.
- Özdemir, M. Ç., ve Akın, F. (2018). Türkiye’de uygulanan akademik teşvik sisteminin karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 834-850.
- Rezaei, M., ve Zamani-Miandashti, N. (2013). The relationship between research self-efficacy, research anxiety and attitude toward research: A study of agricultural graduate students. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 3(4), 69-78.
- Safavi, Z. (2014). Barriers to research from the perspective of faculty members of knowledge and information science: a case study of Public Universities in Tehran. *Collnet Journal of Scientometrics and Information Management*, 8(2), 281-291.
- Sarıkaya, K. (2019). Araştırma üretkenliğine dayalı olarak bulanık topsis yöntemi ile akademik personel seçimi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 8(3), 167-179.
- Sinclair, J., Barnacle, R., ve Cuthbert, D. (2014). How the doctorate contributes to the formation of active researchers: What the research tells us. *Studies in Higher Education*, 39(10), 1972-1986.
- Singapore Ministry of Education. (2013). *Engaging our learners: Teach less, learn more*. Singapore: Ministry of Education.
- Tomkins, A., Zhang, M., ve Heavlin, W. D. (2017). Reviewer bias in single- versus double-blind peer review. *Proceedings of the National Academy of Sciences(PNAS)*, 114(48), 12708-12713.

- Townsend, B. K., ve Rosser, V. J. (2007). Workload issues and measures of faculty productivity. *The NEA Higher Education Journal: Thought and Action*, 23, 7-21.
- Turhan, M., ve Erol, Y. C. (2017). Akademisyenlerin akademik teşvik ödeneğine ilişkin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 281-296.
- Turner, L., ve Mairesse, J. (2003). Individual productivity differences in scientific research: An econometric study of the publications of French physicists. <http://www.nber.org/criw/papers/mairesse.pdf>. (Erişim tarihi: 28.07.2016)
- TÜBİTAK (2019a). Uluslararası bilimsel yayınları teşvik (UBYT) programı. Retrieved from <https://cabim.ulakbim.gov.tr/ubyt/> (Erişim tarihi: 21.03.2022)
- TÜBİTAK (2019b). TÜBİTAK faaliyet raporu 2019. Retrieved from https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/tubitak_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf (Erişim tarihi: 21.03.2022)
- Ukwoma, S. C., ve Ngulube, P. (2021). Research Productivity and the Citation of Open and Distance Learning Journals (2009-2018): A Citation Analysis. *American Journal of Distance Education*, 1-15.
- Ültay, E., ve Ültay, N. (2018). Akademik teşvik ödeneğinin bilimsel faaliyetlere etkisi hakkındaki akademisyen görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(1), 162-171.
- Wang, S. C., ve Guo, Y. J. (2011). Counseling students' attitudes toward research methods class. Retrieved from http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_30.pdf (Erişim tarihi: 21.03.2022)
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Ö., ve Memişoğlu, S. P. (2019). Yükseköğretim kurumlarında akademik performans değerlendirmeye ilişkin akademisyen görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(3), 542-554.
- Yiğit, T. (2019). Vakıf yükseköğretim kurumlarının akademik üretkenliklerine yönelik analitik bir çalışma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 287-305.
- Yokuş, G., Ayçiçek, B., ve Kanadlı, S. (2018). Akademisyen görüşleri doğrultusunda yükseköğretimde performansa dayalı akademik teşvik sisteminin incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(2), 140-149.
- Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK). (2019). "Yağmacı" dergi yayınları akademik yükseltmelerde kullanılmayacak. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/yagmaci-dergi-yayinlarina-onlem.aspx>. (Erişim tarihi: 21.03.2022).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 26.02.2021

No: E-96769085-100-17623-04.17

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Attitudes of Fathers Who Have Children in Preschool Period Towards Their Children's Sexual Development

Okul Öncesi Dönemde Çocuğu Olan Babaların Çocuklarının Cinsel Gelişimlerine Yönelik Tutumları

Arş. Gör. Sıla UZKUL ¹, Prof. Dr. Ayşe Dilek ÖĞRETİR ÖZÇELİK ²

Abstract

Sexual development begins in the mother's womb and is affected by other environmental factors, especially parental attitude, with birth. This research aims to reveal fathers' attitudes on sexual development and the demographic variables (child's age, child's sex, number of children, father's age, father's education level, socioeconomic level) that affect these attitudes. This study is in the quantitative research approach and the descriptive model. The study group consists of 190 fathers who have children aged 3-6. The data were collected on the internet by using the 'Information Form' and the 'Parental Attitude Scale'. While analyzing the data, independent sample t-test, one-way ANOVA, and Tukey test analysis were used. According to the findings, it is seen that there is a significant relationship between the variables of child's sex, number of children, father's education level, socioeconomic level, and fathers' attitudes towards sexual development. There was no significant relationship between the age of the father, the age of the child, and the father's attitude. It is seen that the mean scores of the fathers' attitudes towards sexual development are in the range of neutral-positive attitudes. While fathers generally had a positive attitude towards children's sexual questions and sexual behaviors, they had a negative attitude towards social norms.

Anahtar Kelimeler: Sexual development, father attitude, preschool period, child

Paper Type: Research

Öz

Cinsel gelişim anne karnında başlar ve doğumla birlikte başta ebeveyn tutumu olmak üzere diğer çevresel faktörlerden de etkilenir. Babalar, cinsel gelişim sürecinde çocuklarına rol model olurlar ve çocukların sağlıklı bir özdeşim kurmalarına yardımcı olurlar. Ayrıca babaların çocukları ile cinsel iletişim kurmaları çocukların gelecekteki cinsel davranışlarını da etkileyerek onları cinsel risklerden uzak tutmaktadır. Bu nedenle babaların cinsellik konusunda iletişime açık olmaları ve olumlu bir tutum sergilemeleri oldukça önemlidir. Bu araştırma, babaların cinsel gelişime yönelik tutumlarını ve bu tutumları etkileyen demografik değişkenleri (çocuğun yaşı, çocuğun cinsiyeti, çocuk sayısı, babanın yaşı, babanın eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzeyi) ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırma, nicel araştırma yaklaşımında ve betimsel modeldedir. Çalışma grubu 3-6 yaş arası çocuğu olan 190 babadan oluşmaktadır. Veriler internet ortamında, 'Bilgi Formu' ve 'Ebeveyn Tutum Ölçeği' kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü ANOVA ve Tukey testi analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre çocuğun cinsiyeti, çocuk sayısı, baba eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzey değişkenleri ve babaların cinsel gelişime yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Babanın yaşı, çocuğun yaşı ve babanın tutumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Babaların cinsel gelişime yönelik tutum puan ortalamalarının nötr-olumlu tutum aralığında olduğu görülmektedir. Babalar çocukların cinsel soruları ve cinsel davranışlarına karşı genellikle olumlu bir tutum sergilerken, sosyal normlara karşı olumsuz bir tutum sergilemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Cinsel gelişim, baba tutumu, okul öncesi dönem, çocuk

¹Bitlis Eren Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, salis@beu.edu.tr

²Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, ogretir@gazi.edu.tr

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Sexual development, which begins in the womb, gains a psychological, sociological, economic even political, and religious dimension with the birth of the child. Over time, it is shaped by the culture it is in and becomes layered and multicolored. While some cultures see sexuality as a natural part of human life, such as eating and drinking, some cultures treat it as a topic that should not be talked about. In some countries, sexuality is an issue that every adult knows and experiences but is ignored. Today, with the development of technology, these privacy limits are gradually disappearing. Adolescents and children access true or false sexually explicit information through television and the internet. Children cannot be expected to have a healthy sexual development with incorrect or late information. For this reason, when children begin to ask questions about sexuality (at the age of 2-3), parents need to answer them through positive communication, attitude, and correct information. However, when it comes to answering the child's questions about sexuality, it can be said that educators and parents go around this issue. Considering the reasons behind this, parents in Turkey think that they are insufficient in sexual education (Eliküçük and Sönmez, 2011; Konur, 2006), and they stated that they felt anxious, restless, uncomfortable, and excited while answering their children's sexual questions because of this feeling of inadequacy (Bayrak, Başgöl and Gündüz, 2011; Eroğlu and Gölbaşı, 2005; Tuzcuoğlu and Tuzcuoğlu, 1996; Tuğrul and Artan, 2001). Parents often answer questions from their children with hearsay information (Ersoy, 1999). There are findings in the literature that some parents do not prefer to talk about sexuality with their children, ignore the questions children asked about sexuality and cover it up (Ersoy, 1999; Ceylan and Çetin, 2015; Tuğrul and Artan, 2001). The negative attitude, tension, facial expressions, tone of voice of parents can create the feeling of making a mistake because the child is asking questions, and can give a message so that she/he does not ask questions on this subject again. Thus, the vicious circle of parents who do not answer and children who do not ask begins. In addition to parents who feel inadequate about sexual education and do not want to talk about it, some parents state that this education is not suitable for childhood, that sexual education given at an early age can lead to a tendency to crime, and that the sexual knowledge of children is sufficient, and therefore sexual education is not necessary (İşler and Gürşimşek, 2018).

Despite the negative attitudes of parents towards sexual education for children, appropriate sexual education given at an early age provides the basis for complex information to be given during adolescence and provides preliminary preparation to the child (Çalışır, 2014). As changes occur in the child's body during adolescence, the child with prior knowledge experiences less anxiety and fear, while developing wrong attitudes and behaviors is prevented (Çerçi, 2013). Sex education reduces these risks by acting as a shield against pregnancies and sexually transmitted diseases in adolescence (Corcoran and Michael, 2000; Coyle, Pawan and Rumey, 1999; Eisenberg, Bernat, Bearinger and Resnick Bearinger, 2008; Kirby, 2002; Kirby, Laris and Rolleri, 2007; Kohler, Manhart and Lafferty, 2008). One of the most striking aspects of sexual education for children is the issue of sexual abuse. The child, who learns sexual information correctly, can distinguish between false and correct information, identify good and bad touch, and learn how to protect herself/himself from sexual abuse (Çerçi, 2013). With sexual education, the child knows his body, learns not to harm his own body and the bodies of others, discovers how to respect the opposite sex as well as herself/himself, learns interpersonal relationships, body image, gender roles, and finally acquire responsible behavior about sexuality (Adegoke, 2003; Collins, 2008; Çerçi, 2013; SIECUS, 2001).

Sex education not only provides many benefits to the child but also supports the parents. Sex education teaches parents how to respond to sexuality and how to behave. In the studies, mostly mothers' knowledge levels and attitudes about sexuality were measured and it was seen that mothers took part in sexual education (Mobredi, Hasanpoor-Azghady, Azin, Haghani and

Farahani, 2018; Martin, Riazi, Firoozi and Nasiri, 2018; Woody, Randall and D'Souza, 2008). Studies involving fathers are quite limited and the influence of fathers on this issue is ignored. However, although the care and education during childhood are generally seen as the mother's duty, the role of fathers in all developmental areas of children is quite large.

1. Sexual Development and The Role of Fathers

According to the psychosexual theory, children enter the phallic stage between the ages of three and six. According to Freud, libido (pleasure) is in the genital area in the phallic period, so children in this age group are open to exploration of their bodies and genital organs (Freud, 1965). They are curious about their own bodies and those of others, try to learn, and ask sexual questions. Due to the Oedipus and Electra complexes seen in the phallic period, children may be attracted to their opposite-sex parents, show jealousy, and want to marry their parents. These behaviors are appropriate for sexual development seen in this period (Freud, 1965). Erikson (1950), the founder of the psychosocial theory, stated that children in this age group are in the period of Initiative vs. Guilt. Like the psychosexual theory, this theory emphasizes that children in the age group of three and six are interested in their genitals, and therefore they can ask their families and people around them questions about sexuality (Erikson, 1950). If the child's interest in the environment is supported and his questions are answered during this period, the child's entrepreneurship is supported. If their questions and behaviors are condemned and met with a negative attitude, the child may feel guilty (Erikson, 1950). The child may think that wondering is a crime. When psychosexual and psychosocial theories are examined, it is seen that children between the ages of 3-6 are curious about sexuality and are open to exploration. Although children do not see sexuality as adults, the questions they ask and the behaviors they exhibit may cause a change in the attitudes of parents. Children may derive different messages from their parents' attitudes that are different from normal, and these messages may affect their sexual behavior in adolescence or adulthood (Meschke, Bartholomae and Zentall, 2000). Verbal communication by parents about sexuality (Miller et al., 1998), establishing warm and devoted relationships with their children, and taking a controlling and regulating role in children's activities are related to children's future sexual behavior (Kincaid, Jones, Sterrett and McKee, 2012; Mellins et al., 2011; Miller, Benson, and Galbraith, 2001; Parkes, Henderson, Wight and Nixon, 2011). When it comes to talking to children about sexuality and answering their questions, studies show that there are sexist lines in this regard. Mothers usually talk to their daughters and fathers to their sons about it (DiIorio, Kelley and Hockenberry-Eaton, 1999; DiIorio, Pluhar and Belcher, 2003; Wyckoff et al., 2008). However, the child's sexual development should be positively supported by both parents. Parental control and correct and positive communication about sexuality with the child increase the effective use of birth control methods (Campero, Walker, Atienzo, and Gutierrez, 2011; Guilamo-Ramos et al., 2011; Wight and Fullerton, 2013) and start sexual intercourse later. Adolescents who have more sexual contact with their parents have been found to be less likely to become pregnant or contract a sexually transmitted infection (Scott et al., 2011; Secor-Turner, Sizing, Eisenberg, and Skay, 2011; Tolman and McClelland, 2011).

Little is known about the role of fathers in reducing the potential negative consequences of early sexual intercourse (e.g. sexually transmitted diseases, unwanted pregnancy). Some studies show that love and support from fathers is important for the positive development and well-being of adolescents (Harris, Furstenberg and Marmer, 1998; King and Sobolewski, 2006). A few studies show that adolescents who have close relationships with their father or stepfather tend to delay sexual activity (Regnerus and Luchies, 2006; Burns, 2008) and are less likely to have sex during adolescence (Menning, Holtzman and Kapinus, 2007).

The influence of fathers on the sexual development of their children varies depending on the amount of time the father spends with the child (Brown, Mangelsdorf and Neff, 2012; Wood, McConnell, Moore, Clarkwest and Hsueh, 2012), the quality of the relationship (Kimberly and Linton, 2017). As the time spent by the father with the child increases, the timing

of the child's first sexual intercourse is also affected and delayed. The quality of the father-child relationship influences the child's later views of responsible sexuality (Kimberly and Linton, 2017). Talking about sexuality with the father helps the child to talk about sexual matters more comfortably in their future relationships. Fitzharris and Werner-Wilson (2004) also emphasize the importance of fathers discussing sexual health with their children. These talks emphasize the importance of discussion, not its quality.

Fathers become role models for their children in the sexual development process and help children establish a healthy identification. In addition, the sexual communication of fathers with their children also affects the future sexual behavior of children, keeping them away from sexual risks. For this reason, it is very important for fathers to be open to communication about sexuality and to have a positive attitude. This research was planned to reveal how the attitudes of fathers who have children in the preschool period towards sexual development and how they change according to demographic variables and the sub-objectives of the research are listed below;

- What are the attitudes of fathers who have children between the ages of 3-6, towards sexual development?
- Is there a relationship between children's demographic variables (sex, age, number of children) and fathers' attitudes towards sexual development?
- Is there a relationship between fathers' demographic variables (age, education level, income level) and their attitudes towards sexual development?

2. Materials And Methods

2.1. Study Design and Participants

This study is in the quantitative research approach and the descriptive model. Participants are 190 fathers who have children aged 3-6, who voluntarily participated in the study. Descriptive statistic findings of children and their fathers' are given in Table 1.

Table 1. Demographic variables

Variables		N	%
Age of Father	18-35	92	48,4
	35 and above	98	51,6
Father Education Level	Associate degree and below	56	29,5
	Undergraduate	91	47,9
	Postgraduate	43	22,6
Socioeconomic Level	Low	61	32,1
	Middle	57	30
	High	72	37,9
Number of Children	1	82	43,2
	2	84	44,2
	3 and above	24	12,6
	3	56	29,5
	4	51	26,8
Age of Child	5	41	21,6
	6	42	22,1
Sex of Child	Girl	90	47,4
	Boy	100	52,6

Ninety-two of the participants (48.4%) are between the ages of 18-35. Ninety-seven of the participants (%51.6) are over 35 years old. Fifty-six of the participants (%29.5) graduated from an associate degree or below, ninety-one of the participants (%47.9) graduated from undergraduate, and forty-two of the participants (%22.6) graduated from postgraduate. The socioeconomic level of sixty-one of fathers (32.1%) is low, fifty-seven of them (30%) is middle, and seventy-one of them (37.9%) is high. Eighty-two of fathers (43.2%) have one child, eighty-

four of them (44.2%) have two children, and twenty-three of them (12.6%) have three or more children. Considering the ages of their children, fifty-six of them (29.5%) are three years old, fifty of them (26.8%) are four years old, forty-one of them (21.6%) are five years old, and forty-two of them (22.1%) are six years old. Ninety of the children (47.4%) are girls, and ninety-nine of them (52.6%) are boys.

2.2. Materials

To collect data in this study, the Information Form prepared by the researchers and the "Parental Attitude Scale" developed by Eser and Çeliköz (2008) were used.

2.2.1. Information Form

In the form, there are questions about the father's age, education level, socioeconomic level, and the sex and age of the children.

2.2.2. Parental Attitude Scale

This scale was prepared to measure the attitudes of parents who have children in the preschool period towards their children's sexual development. The scale is 5-point Likert type. Participants indicate their level of agreement for each question on the scale by ticking one of the options "I strongly disagree, I do not agree, I agree moderately, I agree, I completely agree". There are 26 items on the scale, 10 of which are positive, and 16 of which are negative expressions. While questions 4, 8, 12, 14, 16, 18, 19, 20, 22 and 25 are positive in the scale; questions 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 21, 23, 24 and 26 are reverse scored. The lowest score that can be obtained from the scale is 26, while the highest score is 130. As the score obtained from the scale increases, the positive attitude also increases. The total variance explanation rate of the scale for measuring the additional factor is 40.24%, and the Cronbach Alpha Reliability Coefficient is .90.

2.3. Data Collection and Analyses

The data were collected through an 'internet survey' (Arıkan, 2011), which is one of the data collection methods. The scale was uploaded to the online survey portal Qualtrics, and a link was created to reach the scale. Scale link has been made suitable for all mobile devices. This link has been shared on these sites after obtaining the necessary permissions from the site administrators in the relevant social media accounts. The data were obtained from 190 fathers and were interpreted with independent sample t-test, one-way ANOVA, and Tukey test statistical methods.

2.4. Ethical Considerations

It was decided to use the 'Parental Attitude Scale' to determine the sexual attitudes of fathers, and the scale usage permission was obtained from Prof. Dr. Nadir Çeliköz, who developed this scale, via e-mail on 11.11.2020. Before the application process of the scale, Gazi University Ethics Committee was applied, and the permission of the necessary ethics was obtained at the meeting dated 03.08.2021 and numbered 12, with the research code 2021-740. All participants were informed about the research with a consent form, and their consent was obtained.

3. Results

The research findings were examined under two main headings: fathers' attitudes towards sexual development and demographic variables affecting them.

3.1. Fathers' Attitudes Towards Sexual Development

Considering the scores obtained from the parental attitude scale applied to learn the attitudes of fathers towards sexual development, the lowest score was 61, the highest score was

119, and the average was 90.69. According to this average score, it can be said that fathers exhibit a neutral-positive attitude.

It was determined by the researcher that the scale questions covered three of the seven sub-titles that should be included in sexual education by WHO. To make the results section more understandable, the answers given by the fathers to the scale questions were examined in three groups determined by researcher; children asking questions about sexuality, their sexual behaviors, and social norms.

3.1.1. Attitudes Towards Sexual Questions

82% of fathers met their children's asking questions about sexuality with a positive attitude, 91% of fathers stated that they would answer the child's question, and 86% stated that they would not be indifferent to the question. 86.4% of the fathers think that the parents should answer the child's sexual questions together. Although fathers want to answer children's questions, 58.4% of fathers have difficulty in answering these questions, and despite their positive attitudes, 65% consider sexual education as the mother's duty. 85.8% of fathers stated that they would help their children to satisfy their sexual curiosity. It can be said that fathers have a very positive attitude towards sexual questions.

3.1.2. Attitudes Towards Sexual Behaviors

Considering the attitudes of fathers towards childhood masturbation, 85.3% think that punishment should not be given to children who masturbate. 76.9% of the fathers stated that they would give the necessary explanation to the masturbating child. When the child wets the bed, 96.8% of the fathers stated that they would not punish the child. It can be said that fathers have a very positive attitude towards sexual behaviors.

3.1.3. Attitudes Towards Social Norms

While watching TV with their children, 85.3% of the fathers stated that they would turn off the TV if there was a sexual image. 36.3% of the fathers stated that 36.3% of the fathers stated that they would not allow their boys and girls to sleep in the same room, 72.1% said that they did not bath their children, 74.7% of the fathers stated that they would get angry with their children when their child undressed in front of others, and 90.5% would help the child to get dressed if he undressed in front of someone else. It can be said that fathers generally exhibit a negative attitude towards social norms.

3.2. The Relationship Between Demographic Variables and Father's Attitudes

Independent sample t-test was conducted to examine fathers' attitudes on sexual development according to the children's sex and the fathers' age. According to the test results about the children's sex, it was seen that the mean score of fathers with girls was $\bar{x}=88.43$, and the mean score of fathers with boys was $\bar{x}=92.73$. According to these findings, it was concluded that fathers' attitudes on sexual development differ significantly according to the sex of their children (Table 2). It has been concluded that fathers with boy children have a more positive attitude towards sexual development in the 3-6 age period.

Table 2. T-Test results of fathers' attitudes on sexual development by child sex

Sex	N	\bar{x}	Sd	T	P
Girl	90	88.43	11.53	-2.74	.007
Boy	99	92.73	10.05		

$p<0.05$

Looking at Table 3, it is seen that the mean score of fathers aged 18-35 is $\bar{x}=90.18$, while the mean score of fathers aged 35 and over is $\bar{x}=91.17$. According to this, fathers' attitudes on sexual development do not show a statistically significant difference according to their age.

Table 3. T-Test results of fathers' attitudes on sexual development by fathers' age

Father Age	N	\bar{x}	Sd	T	P
18-35	92	90.18	11.68	-.62	.53
35 and above	98	91.17	10.28		

p<0.05

The attitudes of the fathers on sexual development according to the age of children, the number of children, fathers' education level, and socioeconomic level were examined by using one-way ANOVA test. According to these findings, it was concluded that fathers' attitudes on sexual development differed significantly according to the child number, father's education level, and socioeconomic level. Fathers' attitudes on sexual development do not show a statistically significant difference according to the child's age.

When Table 4 is reviewed, it is seen that the number of children significantly affects the father's attitude. Tukey test was performed to see the direction of the effect. According to the test result, the mean score of fathers with one child was $\bar{x}=92.43$, the mean score of fathers with two children was $\bar{x}=90.65$, and the mean score of fathers with three or more children was $\bar{x}=84.87$. According to the Tukey test, there is a significant difference between the scores of fathers with a child and two children and fathers with three or more children. Fathers with one or two children have a more positive attitude towards sexual development.

Table 4. ANOVA results of fathers' attitudes on sexual development by number of children

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P
Between Groups	1162.48	2	531.24	4.58	.01
Within Groups	21661.80	187	115.83		
Total	22724.29	189			

p<0.05

In Table 5, it is seen that the education level of the father significantly affects the father's attitude. Tukey test was performed to see the direction of the effect. According to the test results, the mean score of fathers with associate degrees and below education level was $\bar{x}=84.35$, the mean score of fathers with an undergraduate degree was $\bar{x}=92.58$, and the mean score of fathers with a postgraduate education is $\bar{x}=94.95$. According to the Tukey test, fathers with undergraduate and postgraduate education levels have more positive attitudes towards sexual development than fathers with associate degrees and below education levels.

Table 5. ANOVA results of fathers' attitudes on sexual development by father's education level

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P
Between Groups	3353.39	2	1676.69	16.18	.000
Within Groups	19370.08	187	103.58		
Total	22724	189			

p<0.05

Looking at Table 6, it is seen that socioeconomic level significantly affects the father's attitude. Tukey test was performed to see the direction of the effect. According to the test results, the mean score of fathers with low socioeconomic level was $\bar{x}=87.04$, the mean score of fathers with middle socioeconomic level was $\bar{x}=90.29$, and the mean score of fathers with high socioeconomic level was $\bar{x}=94.07$. According to the Tukey test, as fathers' socioeconomic level increases, their positive attitudes towards sexual development also increase.

Table 6. ANOVA results of fathers' attitudes on sexual development by socioeconomic level

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	P
Between Groups	1653.19	2	826.59	7.33	.001
Within Groups	21071.10	187	112.68		
Total	22724	189			

p<0.05

Discussion

In this study, the attitudes of fathers with children between the ages of three and six towards sexual development in the preschool period and the relationship of these attitudes with demographic variables were examined. Considering the research findings, it can be said that fathers have a neutral-positive attitude towards their children's sexual development. Parents exhibited neither completely negative nor positive attitudes.

Turkish fathers do not have enough knowledge in the field of sexual development (Baysan, 2020; Bayrak, Başgöl and Gündüz, 2011; Eroğlu and Gölbaşı, 2005; Tuzcuoğlu and Tuzcuoğlu, 1996; Tuğrul and Artan, 2001) but it can be said that they do not ignore the sexual development of their children. While they respond positively to their children's asking sexual questions, the majority of fathers state that they do not ignore these questions and try to answer them. In a study conducted by Tuzcuoğlu and Tuzcuoğlu with mothers and fathers in 1996, 50% of parents stated that they could not answer their children's sexual questions because they did not know. In a study conducted by Açıkgöz (1999) in Zonguldak, it was found that most of the families could not adequately answer their children's questions about sexuality. Kayabaşı (2019) conducted a study with mothers who had children in primary school in Bolu province and stated that 68.7% of mothers had difficulty in answering the questions their children asked. The study by Baysan (2020) with parents reveals that 58.3% of parents find their children's sexual questions normal, 52.2% want to answer their children's sexual questions and satisfy their curiosity, but 53.3% have difficulties in answering children's sexual development questions. In this study, although fathers have a positive attitude towards sexual questions, they actually have difficulties in answering the questions and they think that this is the mother's duty. Although the role of paternity is changing today, in this study, fathers assign sexual education duty to the mother. In Baysan's (2020) study, it was seen that mothers were more interested in the sexual education of their children.

Masturbation is one of the most common sexual behaviors observed in children aged 3-6 years. More than 75% of the fathers participating in the study showed a positive attitude towards masturbation behavior and stated that they would not punish their children. When we look at the limited number of studies on this subject, in the study of Tuzcuoğlu and Tuzcuoğlu (1996), 50.7% of the parents stated that they got angry and shouted and 24.7% of them gave punishment. It can be said that it has been 26 years since Tuzcuoğlu and Tuzcuoğlu's work and during this time Turkish fathers developed a more positive attitude towards masturbation. Current researchs shows that negative parental reactions such as punishing and embarrassing the child about masturbation are few (Baysan, 2020).

When we look at the social norms on sexuality, it can be said that the fathers in this study have a negative attitude. Similarly, in previous studies, fathers had a negative attitude towards sexual images on television (Baysan, 2020) and the majority of fathers were angry with the child when their children undressed in front of others (Çankırı, 2018). Although fathers try to support their children's sexual development today, their lack of knowledge on this subject may cause them to exhibit negative attitudes. Since children are open to discovering their bodies and the bodies of others in the 3-6 age group, they may want to undress in front of others and want to examine both their own and someone else's body. This behavior is quite normal in the developmental processes of children. When the child exhibits such behavior, it will be a more

positive attitude for the father to explain without offending the child. There may be content (such as sexual intercourse, violence) that is not suitable for the development of the child in the movies and series watched on television, for this, parents should pay attention to whether the content of the program is suitable for the child, and the age warning sign on the TV. Behaviors such as turning off the TV and closing the child's eyes in movie scenes that include sexual behaviors such as kissing and hugging will give secret messages to the child. It will be a more positive attitude to behave normally and comfortably in sexual behaviors that are suitable for the development of the child.

Looking at the effect of demographic variables on fathers' attitudes towards sexual development, a significant relationship was found between the child's sex, the number of children, father's education level, socioeconomic level, and father's attitude towards sexual development. No significant relationship was found between the father's age, the child's age, and the fathers' attitudes.

Considering the sex variable, in this study, it was seen that fathers with boys exhibited more positive attitudes. The reason for this may be that fathers know the male body and its development better can empathize with sexual development and can communicate more easily with their boys on this subject. In Turkish society, fathers take nude pictures of their boys and show them to their friends and families. When it comes to boys, we can say that there is a cultural comfort and a more positive attitude towards sexuality. In the research conducted by Baysan (2020), 77.8% of the fathers stated that they should be separated according to the sex of the child and that an explanation about sexuality should be given to the children. They stated that parents who have boys should be given sexual education by fathers at a higher rate. In the study of Acer and Artan (2000), on the other hand, it was thought that the normal welcoming and ignoring behaviors of parents who had boys were more, and the behavior of playing with the genitals of boys was normal considering the culture. It is seen that the rate of saying that it is shameful and dirty is higher in parents who have daughters. İldeş (1990) interviewed 303 mothers and 303 fathers in a study conducted to determine the attitudes, behaviors, and reactions of the parents of preschool children about sexuality and sexual education. It has been determined that mothers and fathers believe more in the need for sexual education for boys than girls, and mothers believe in the necessity of sexual education more than fathers. Downie and Coates (1999) investigated the effect of sex on sexual communication at home and the educational practices of parents. As a result of the study, it was determined that parents continue their traditional roles in raising children and accept the double standard in society. It turned out that while parents talked to boys about sexual exploration issues, they talked to girls about psychological and protection issues. It was found that fathers talked to boys more than girls about forbidden words and girls more than boys about rape. Koblinsky and Atkinson's study (1982) revealed that fathers participate less in girls' sexual education than mothers. El-Shaieb and Wurtele (2009) found in their research that there were differences between boys and girls in the plans of parents to talk about certain topics. This research and other studies in the literature show that fathers feel closer to their boys about sexuality and display a more positive attitude. However, Acer and Artan's (2000) study showed us that 54.9% of boys in the 3-4 year age group ask their mothers questions about sexuality. Since children do not attach meanings to sexuality like adults, we cannot say that boys especially prefer the father/girls prefer the mother in the questions they ask during their sexual development process. For this reason, we recommend that the parent who is asked a question should give a correct and appropriate explanation for the child's development.

If we look at the other variables that affect the father's attitude, as the education level and socioeconomic level of the father increase, the scores of attitudes towards sexual development also increase positively. It can be thought that as the education level of the father increases, his knowledge about child sexual development also increases. Parallel to the findings of this study, Acer and Artan's (2000) study also found that the highest rate (65.2%) of parents

with a graduate education found their children's sexual questions normal and answered. Makol-Abdul et. al.'s (2010) work showed that mothers with more academic education had a positive attitude toward sex education. There are also studies showing the opposite of these studies. According to the research conducted by Baysan (2020), it was observed that the relationship between the views of parents about their children's sexual education and their educational status was not statistically significant. In the studies conducted by Göçgeldi, Tüzün, Türker, and Şimşek (2007) and İşler (2017), it was seen that there was no significant difference between the monthly income of parents and their views on sexual education. Studies in the literature differ on this issue. Studies on this subject are very limited. Especially the ones with fathers are even less, thus we can reach more enlightening results by working with more people.

Another remarkable finding of the study is that as the number of children increases, the father's attitude towards sexual development is negatively affected. The reason for this may be that as the number of children increases, the time spent by the father with the child decreases, he has less information about the individual development of the child, and spare less time for his/her questions. Another finding of the study is that the age of the father and child does not have a significant effect on the attitude of the father. In the study conducted by Lu (1994), there is no statistically significant difference between the sexual education views of Taiwanese parents who have preschool children and the ages of their children. Although studies on this subject are quite limited, Lu's study supports this finding.

Conclusion and Suggestions

This research shows that fathers who have children between the ages of 3-6 in Turkey have a neutral-positive attitude towards sexual development. Fathers' attitudes are affected by child's sex, the number of children, father's education level, socioeconomic level, which shows that it is not affected by father's age and child age. Based on the results of this research, our recommendations for teachers and researchers are;

- Fathers should be supported educationally to have a more positive attitude. If men's sexual development knowledge levels increase, they can approach girls and boys more empathetically. Parent training can be provided for this in kindergartens or adult education on sexuality can be provided for parents in pre-school education, child development, psychology, and other relevant departments of universities.
- Groups can be formed (for example in kindergartens) where parents can talk and discuss their children's sexual development and questions. With these conversations, sexual development can become more open and talkable.
- The participants of this study were limited to 190 fathers, paternal attitudes can be examined with a larger study group.
- This study can be done with another attitude scale developed for sexual development and its results can be compared.

References

- Acer, D. ve Artan, İ. (2000). The analysis of questions asked by children of three and four-year-old group related to sex and the answers given by mothers. *Journal of Uludag University Faculty of Education*, 13(1), 191-204.
- Açıkgöz, N. (1999). *3-6 Yaş çocukları için hazırlanan bir cinsel eğitim programı ve etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Adegoke, R. (2003). Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning. *American Psychologist*, 58(6-7), 466-474.
- Arıkan, R. (2011). *Araştırma yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Bayrak, G., Başgül, Ş. S. ve Gündüz, T. (2011). *Ailede cinsel eğitim: çocuk ve ergen eğitiminde rehber kitap*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Baysan, M.P. (2020). *Knowledge, level, and attitudes of parents whose children's age is between 3 and 6 about child sexual development and education* (Unpublished masters of arts dissertation). İstanbul Medipol University, İstanbul.
- Brown, G. L., Mangelsdorf, S. C. and Neff, C. (2012). Father involvement, paternal sensitivity, and father-child attachment security in the first 3 years. *Journal of Family Psychology*, 26(3), 421-430. doi:10. 1037/a0026588
- Burns, V.E. (2008). Living without a strong father figure: a context for teen mothers' experience of having become sexually active. *Issues in Mental Health Nursing*, 29(3), 279–297.
- Campero, L., Walker, D., Atienzo, E. E. and Gutierrez, J. P. (2011). A quasi-experimental evaluation of parents as sexual health educators resulting in delayed sexual initiation and increased access to condoms. *Journal of Adolescence*, 34, 215–223. doi:10.1016/j.adolescence.2010.05010
- Ceylan, Ş. ve Çetin, A. (2015). Sexual education is given to the families of three –to five-year-old children attending a preschool education institution and its analysis. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 2(3), 41-59.
- Collins, F.S. (2008). Developing an understanding of gender-sensitive care. *Journal of Advanced Nursing*, 40(1), 69-77.
- Corcoran, C. and Michael, G. (2000). Tackling socioeconomic inequalities in health. *The Lancet*, 362(93), 1409-1414.
- Coyle, D., Pawan, K. and Rumei C. (1999). Learning about sex: Results from Natsal Health Education and Behavior. *Health Education and Behavior*, 33(6), 802-811.
- Çalışır, D. (2014). *Cinsel Eğitim Çocuktan Ergenliğe*. İstanbul: Profil Kitap.
- Çankırı A. (2018). *Okul öncesi dönem çocuklarının cinsel eğitimi ile ilgili anne baba görüşlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Çerçi, G. (2013). *Investigating knowledge level and attitudes of families with mentally retarded children towards their sexual development and education* (Unpublished masters of arts dissertation) Dokuz Eylül University, İzmir.
- DiIorio C., Pluhar E. and Belcher L. (2003). Parent-child communication about sexuality: a review of the literature from 1980–2002, *Journal of HIV/AIDS Prevention and Education for Adolescents and Children*, 5(3/4):7-32.
- DiIorio C, Kelley M and Hockenberry-Eaton M, Communication about sexual issues: mothers, fathers, and friends, *Journal of Adolescent Health*, 1999, 24(3):181–189.
- Downie, J. and Coates, R. (1999). The impact of gender on parent-child sexuality communication: Has anything changed? *Sexual and Marital Therapy*, 14(2), 109-121.
- Eisenberg, M. E., Bernat, D. H., Bearinger, L. H. and Resnick, M. D. (2008). Support for comprehensive sexuality education: Perspectives from parents of school-age youth. *Journal of Adolescent Health*, 42(4), 352-359.
- El-Shaieb, M. and Wurtele, S. K. (2009). Parents' plans to discuss sexuality with their young children. *American Journal of Sexuality Education*, 4(2), 103-115.

- Eliküçük, A. and Sönmez, S. (2011). Examination of opinions of parents about sexual development and education six years old children. *Journal of Family and Society Education-Culture and Research*, 7 (25), 45- 62.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society* (pp. 251–263). New York: W.W. Norton.
- Eroğlu, K. ve Gölbaşı, Z. (2005). The importance of parents in sexual education: what are they doing, what are they feeling? *Atatürk University Nursing School Journal*, 8(2), 12-21.
- Ersoy, Ö. (1999). Opinions and attitudes of parents who have girls and boys in the 6-year-old group about sexual education. *Journal of Vocational Education*, 1(1), 19-29.
- Eser, M. ve Çeliköz, N. (2009). Impacts of parental attitude towards sexual identity development on child's sexual identity development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 1408-1413.
- Fitzharris, J. L. and Werner-Wilson, R. J. (2004). Multiple perspectives of parent-adolescent sexuality communication: Phenomenological description of a Rashoman effect. *The American Journal of Family Therapy*, 32, 273–288.
- Freud, S. (1965). *Normality and Pathology in Childhood: Assessment of Development*. New York: International University Press.
- Göçgeldi, E., Tüzün, H., Türker, T. ve Şimşek, I. (2007). The investigation of attitudes of parents of preschool children towards sexual education. *Journal of Continuing Medical Education*, 16(9), 134-142.
- Guilamo-Ramos, V., Bouris, A., Jaccard, J., Gonzalez, B., McCoy, W. and Aranda, D. (2011). A parent-based intervention to reduce sexual risk behavior in early adolescence: Building alliances between physicians, social workers, and parents. *Journal of Adolescent Health*, 48, 159–163. doi:10.1016/j.jadohealth.2010.06.007
- Harris, K.M., Furstenberg, F.F. and Marmer, J.K. (1998). Paternal involvement with adolescents in intact families: the influence of fathers over the life course. *Demography*, 35(2), 201–216.
- İldeş, N. (1990). *Okul Öncesi dönemdeki (3-6) yaş çocukların anne-babalarının cinsellik ve cinsel eğitim konusundaki inanış ve uygulamaları ile çocukların cinselliğe ilişkin meraklarına karşı genel tutum, davranış ve tepkilerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- İşler, S. ve Gürşimşek, A. I. (2018). Parents' opinions about the necessity of sexual education for 3-6 years old children. *Gazi University Journal of Gazi Educational Faculty*, 38(3), 843-867.
- Kayabaşı, E. (2019). *İlkokul Öğrencilerinin Annelerine Yönelik Hazırlanan Cinsel Gelişim Eğitimi Programının Etkililiğinin Sınanması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Kimberly, C. and Linton, R. D. (2017). How time with a father relates to child's sexual health. *The Family Journal*, 25(2), 196-203.
- Kincaid, C., Jones, D. J., Sterrett, E. and McKee, L. (2012). A review of parenting and adolescent sexual behavior: The moderating role of gender. *Clinical Psychology Review*, 32, 177–188. doi:10.1016/j. cpr.2012.01.002
- King, V. and Sobolewski, J.M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 537–557.

- Kirby, C. (2002). *Do abstinence-only programs delay the initiation of sex among young people and reduce teen pregnancy?* Washington, DC: National Campaign to Prevent Teen Pregnancy.
- Kirby, D.B., Laris B.A. and Rolleri, L.A. (2007). Sex and HIV education programs: their impact on sexual behaviors of young people throughout the world. *Journal of Adolescent Health*, 40(3), 206–217.
- Koblinsky, S. and Atkinson, J. (1982). Parental plans for children's sex education. *Family Relations*, 31(1), 29-35.
- Konur, H. (2006). *Dört -Altı Yaşları Arasında Çocuğu Olan Anne-Babalara Verilen "Cinsel Eğitim Programı" nın Cinsel Gelişim ve Cinsel Eğitim Konusundaki Bilgilerine Etkisinin İncelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Lu, W. V. (1994). Parental Attitudes toward Sex Education for Young Children in Taiwan.
- Makol-Abdul, P.R., Nurullah, A.S., Imam, S.S. and Rahman, S.A. (2010). Parents' attitudes towards inclusion of sexuality education in Malaysian schools. *International Journal about Parents in Education*, 3(1), 42–56.
- Martin, J., Riazi, H., Firoozi, A. and Nasiri, M. (2018). A sex education program for mothers in Iran: Does preschool children's sex education influence mothers' knowledge and attitudes? *Sex Education*, 18(2), 219-230.
- Mellins, C. A., Tassiopoulos, K., Malee, K., Moscicki, A. B., Patton, D., Smith, R. and Seage, G. R. (2011). Behavioral health risks in perinatally HIV-exposed youth: Co-occurrence of sexual and drug use behavior, mental health problems, and nonadherence to anti-retroviral treatment. *AIDS Patient Care and STDs*, 25, 413–422. doi:10.1089/apc.2011.0025
- Menning, C., Holtzman, M. and Kapinus, C. Stepfather involvement and adolescents' disposition toward having sex, *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 2007, 39(2):82–89.
- Meschke, L. L., Bartholomae, S. and Zentall, S. R. (2000). Adolescent sexuality and parent-adolescent processes: Promoting healthy teen choices. *Family Relations*, 49, 143–154.
- Miller, B. C., Benson, B. and Galbraith, K. A. (2001). Family relationships and adolescent pregnancy risk: A research synthesis. *Developmental Review*, 21, 1–38.
- Miller, K. S., Kotchik, B. A., Dorsey, S., Forehand, R. and Ham, A. Y. (1998). Family communication about sex: What are parents saying and are their adolescents listening? *Family Planning Perspectives*, 30, 218–235.
- Mobredi, K., Hasanpoor-Azghady, S. B., Azin, S. A., Haghani, H. and Farahani, L. A. (2018). Effect of the sexual education program on the knowledge and attitude of preschoolers' mothers. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*, 12 (6), 6-9.
- Kohler, P.K., Manhart, L.E. and Lafferty, W.E. (2008). Abstinence-only and comprehensive sex education and the initiation of sexual activity and teen pregnancy. *Journal Adolescent Health*, 42 (4), 344–351.
- Parkes, A., Henderson, M., Wight, D. and Nixon, C. (2011). Is parenting associated with teenagers' early sexual risk-taking, autonomy and relationship with sexual partners? *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 43, 30–40. doi:10.1363/4303011
- Regnerus, M.D. and Luchies, L.B. (2006). The parent-child relationship and opportunities for adolescents' first sex. *Journal of Family Issues*, 27 (2), 159–183.

- Scott, M. E., Wildsmith, E., Welti, K., Ryan, S., Schelar, E. and Steward-Streng, N. R. (2011). Risky adolescent sexual behaviors and reproductive health in young adulthood. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 43, 110–118. doi:10.1111/j.1741-3737.2007.00441.x
- Secor-Turner, M., Sieving, R. E., Eisenberg, M. E. and Skay, C. (2011). Associations between sexually experienced adolescents' sources of information about sex and sexual risk outcomes. *Sex Education*, 11, 489–500. doi:10.1080/14681811.2011.601137
- Sexuality Information and Education Council of the United States (SIECUS) (2001). 'Sexuality education in the schools: Issues and Answers.' SIECUS Report, 29 (6).
- Tolman, D. L. and McClelland, S. I. (2011). Normative sexuality development in adolescence: A decade in review, 2000-2009. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 242–255. doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00726.x
- Tuğrul, B. and Artan, İ. (2001). Research of mothers' opinions about the children's sexual education. *Hacettepe University Faculty of Education Journal*, 20, 141-149.
- Tuzcuoğlu, N. Ve Tuzcuoğlu, S. (1996). Çocuğun cinsel gelişiminde ailelerin karşılaştıkları güçlükler. *Marmara University Atatürk Education Faculty Journal of Educational Sciences*, 8(8), 251-262
- Wight, D. and Fullerton, D. (2013). A review of interventions with parents to promote the sexual health of their children. *Journal of Adolescent Health*, 52, 4–27. doi:10.1016/j.jadohealth.2012.04.014
- Wood, R. G., McConnell, S., Moore, Q., Clarkwest, A. and Hsueh, J. (2012). The effects of building strong families: A healthy marriage and relationship skills education program for unmarried parents. *Journal of Policy Analysis and Management*, 31, 228–252. doi:10.1002/pam.21608
- Woody, J. D., Randall, A. D. and D'Souza, H. J. (2008). A sex education program for mothers: Effects, parent characteristics, and practice insights. *American Journal of Sexuality Education*, 3(1), 39-64.
- Wyckoff, S.C., Miller, K.S., Forehand, R., Bau, J., Fasula, A.M., Long, N. and Armistead, L. (2008). Patterns of sexuality communication between preadolescents and their mothers and fathers, *Journal of Child and Family Studies*, 2008, 17(5), 649–662.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 03.08.2021

No: 12

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %80

2. yazar katkı oranı : %20

Ekonominin Stres Dönemlerinin Makroekonomik Göstergelerle Tahmininde Logit/Probit Model Kullanımına Yönelik Bir Uygulama

An Application of the Logit/Probit Model for Estimating Economic Stress Periods Using Macroeconomic Indicators

Doç. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN¹

Öz

Ekonominin stres dönemlerinin öngörülebilirliğinin makroekonomik göstergelerle belirlenmesi bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla Türkiye'nin 1996:01-2020:10 dönemi makroekonomik göstergeleri üzerinden spekülasyon baskı endeksi oluşturulmuş ve Logit ve Probit olasılık modelleri kullanılarak ekonominin stres dönemlerinin öncü göstergeleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelenen dönemde spekülasyon baskı endeksinin Ağustos 1998, Aralık 2000, Şubat-Mart-Nisan ve Haziran 2001, Haziran 2006, Ekim 2008, Ocak 2014, Haziran, Ağustos ve Eylül 2018, Mart ve Nisan 2020 tarihlerinde eşik değeri aştığı görülmüştür. Eşik değerin aşılması 1998 Rusya krizi, 2001 döviz krizi, 2008 küresel finansal kriz, 2018 yılında yaşanan döviz kurunda ve finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmaya bağlı kriz ve 2020 yılında brüt rezervlerdeki azalış yönlü değişimle açıklanabilmektedir. Ekonominin stres dönemlerinin oluşma olasılığını en yüksek oranda açıklayan Logit/Probit Model-1'in dolar faiz oranı ve gecelik faiz oranı değişkenlerinden oluştuğu belirlenmiştir. Logit/Probit Model-1'de dolar faiz oranındaki ve gecelik faiz oranındaki artışların ekonomide stres dönemlerinin oluşma ihtimalini artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca diğer Logit/Probit Modellerde yer alan ve anlamlı katsayılarla sahip bazı değişkenlerin önemli sonuçlar sunduğu görülmüştür. Güvenirlilik bakımından yüksek orana sahip Logit/Probit Model-2'de portföy yatırımlarındaki azalışın ekonominin stres dönemlerinin oluşma olasılığını artırabileceği belirlenmiştir. Logit/Probit Model-3'de bankalarca verilen kredilerdeki ve tüketici fiyat endeksindeki artışların, Logit/Probit Model-4'de BIST100 endeksindeki ve TÜFE bazlı reel kur endeksindeki düşüşlerin ekonomide stres dönemlerinin oluşma olasılığını artırabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, stres dönemi, spekülasyon baskı endeksi, makroekonomik göstergeler

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The main subject of this study is to determine the predictability of the stress periods of the economy with macroeconomic indicators. For this purpose on Turkey's macroeconomic indicators during 1996:01-2020:10 the speculative pressure index has been established and identified the leading indicators of the stress periods of the economy using Logit/Probit models. It was observed that the speculative pressure index exceeded the threshold value in August 1998, December 2000, February, March, April and June 2001, June 2006, October 2008, January 2014, June, August and September 2018, March and April 2020. Exceeding the threshold value can be explained by the 1998 Russian crisis, 2001 currency crisis, 2008 global financial crisis, the crisis due to fluctuations in the exchange rate and financial markets in 2018, and the change in gross reserves in 2020. It has been determined that the Logit/Probit Model-1, which explains the probability of the occurrence of stress periods in the economy at the highest rate, consists of dollar interest rate and overnight interest rate variables. In the Logit/Probit Model-1, it has been determined that increases in the dollar interest rate and the overnight interest rate increase the likelihood of stress periods in the economy. In addition, it has been seen that some variables with significant coefficients in other Logit/Probit Models provide important results. In the Logit/Probit Model-2, which

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, alicuneytcetin@mehmetakif.edu.tr

Atf için (to cite): Çetin, A. C. (2023). Ekonominin stres dönemlerinin makroekonomik göstergelerle tahmininde logit/probit model kullanımına yönelik bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 88-104.

has a high rate of reliability, it has been determined that the decrease in portfolio investments may increase the probability of occurrence of stress periods in the economy. It was concluded that the increases in loans given by banks and consumer price index in Logit/Probit Model-3, decreases in BIST100 index and CPI-based real exchange rate index in Logit/Probit Model-4 may increase the probability of occurrence of stress periods in the economy.

Keywords: Economy, stress period, speculative pressure index, macroeconomic indicators

Paper Type: Research

Giriş

Ekonominin stres dönemlerinin öngörülmesi mikro ölçekte bireylerin ve şirketlerin makro ölçekte ise ülkelerin ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları olmak üzere her kesimin en önemli gündem maddelerinden birisini oluşturmaktadır. Uzun yıllardan beri akademik çalışmaların yanı sıra, ekonomik riskleri ve buna bağlı olarak stres dönemlerini izlemekle görevli olan Merkez Bankaları, Hazine gibi kamu kurumlarının yanı sıra IMF gibi küresel ölçekte ekonomi ve mali durumu izleyen kurumların çalışmalarının olduğu da bilinmektedir.

Ülke ekonomilerinde geçmişte yaşanan finansal serbestleşme uygulamaları, bütçe açıkları ve makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimler, 1982 Meksika krizi, 1994 Latin Amerika ülkelerinin dış borç krizleri, 1997 Güney Doğu Asya krizi, 1998 Rusya, 1994 ve 2001 Türkiye, 2002 Arjantin ve 2008 yılı küresel finansal krizine neden olmuştur. Ekonomide krizlerin sıklıkla görülmesi ve doğurduğu sosyal-ekonomik sonuçların ağır olması ekonominin stres dönemlerinin önceden belirlenebilmesine yönelik araştırmaların ve analizlerin yapılmasında etken olmuştur.

Ekonominin dönemleri gerileme, normalleşme ve durağan şeklinde dönemlere ayrıldığında normalleşmeden gerilemeye doğru gidişte yaşanan ekonomik streslerin etkisi yadsınmamaktadır. Özellikle ekonominin stres dönemlerinin ülkelerin reel piyasaları ve para piyasaları üzerinde bıraktığı derin etkiler, araştırmacıları ekonominin stres dönemlerini önceden tahmin edebilmeye yönelik çalışmalar yapmaya yönlendirmektedir. Bu çalışmaların neticesinde ekonominin stres dönemlerinin belirlenmesine yönelik spekülatif baskı endeksi (SPI), döviz piyasası baskı endeksi (Exchange Market Pressure Index-EMPI) ve finansal baskı endeksi (Financial Pressure Index-FPI) gibi literatürde farklı şekillerde ifade edilen çeşitli göstergeler oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın amacı ekonominin stres dönemlerinin öngörülmesi, öncü göstergelerden diğer bir ifadeyle makroekonomik değişkenlerden hangilerinin bu amaca daha çok hizmet edebileceğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda ilk olarak ekonominin stres dönemlerinin tahminine yönelik yapılmış literatürdeki ampirik çalışmalar ele alınmıştır. Tahmin yöntemlerinde kullanılan istatistiki yöntemlerin teorik çerçevesi incelenerek, bu yöntemlerden en çok kullanılan Spekülatif Baskı Endeksi (SPI) temel alınarak Türkiye'nin 1996 Ocak-2020 Ekim dönemi aylık verilerinden spekülatif baskı endeksi oluşturulmuştur. Türkiye'nin belirli makroekonomik göstergelerinden Probit ve Logit modeller üretilmiştir. Böylece bu modellerde kullanılan göstergelerin ekonominin stres dönemlerini açıklama gücü irdelenmiştir.

1. Literatür

Ekonominin stres dönemlerini ve finansal krizleri açıklamaya yönelik modeller ve çalışmalarla ilgili yerli ve yabancı literatür incelendiğinde ilk olarak Krugman (1979)'ın ödemeler dengesi krizleri modelini içeren çalışması karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çalışma birinci nesil kriz modelleri olarak adlandırılan parasal kriz modellerinin temelini oluşturmaktadır. Krugman (1979) mali açığın finansmanı için emisyonu giden ve sabit kur sisteminde parasının değerini korumaya çalışan devletlerin resmi rezervlerin tükenmesi, büyük miktarda borçlanma ve yurtiçi kredilerde bir genişleme sorunlarıyla karşılaşabileceğini

modelleme örnekleriyle detaylandırarak ortaya koymuştur. Flood ve Garber (1984), Krugman (1979)'ın oluşturduğu modele son dönemde yaşanan krizlerdeki finansal piyasaların rolünü ekleyerek ikinci nesil model, finansal değişkenler ile kurumların özelliklerini dahil ederek de üçüncü nesil model üretmişlerdir.

Frankel ve Rose (1996), 102 ülkenin 1970-1992 dönemine ait yıllık verilerini baz alarak parasal krizlerin tahminini probit model kullanarak yapmışlardır. Modelde öncü göstergeler olarak dört değişken kullanmışlardır. Krizlere, rezervlerin azlığı, yurtiçi kredilendirmelerin yükselmesi, kuzey ülkelerinde faizlerin yükselmesi, reel kurlarının aşırı değerlenmesi ve doğrudan yabancı yatırımların yol açabileceği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Eichengreen vd. (1996) yayılma etkisi yoluyla ortaya çıkan para krizlerini döviz kuru baskı endeksi yöntemini kullanarak test etmişlerdir. Yirmi sanayileşmiş ülkenin 1959-1993 dönemine ait üçer aylık verilerini kullanarak bu değişkenlerin yayılmacı etkileri ile ilgili sonuçları, döviz talebi artışı kaynaklı döviz kuru üzerindeki baskıyı “döviz kuru baskı endeksi” oluşturarak ortaya koymuşlardır. Endeks değerinin eşik değerini aştığı durumları ise kriz olarak ifade etmişlerdir. Sachs vd. (1996), yirmi ülke ekonomisinin on yıllık dönemini kapsayan verilerini ele alarak, uluslararası rezerv seviyesi ve döviz kurlarındaki yüzdelik değişimin ağırlıklı ortalama endeksini hesaplamışlardır. Reel döviz kurunda meydana gelen aşırı değer artışının, ulusal borçlanma oranının yüksekliğinin ve rezervlerin düşüklüğünün bir ülkede spekülasyon atak riskini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kaminsky vd. (1997) kriz öncesi ani sapmalar gösterebilecek seçilmiş göstergelerin izlenmesine dayalı Kaminsky, Lizondo and Reinhart (KLR) adıyla da anılan “sinyal yaklaşımı” tahmin yöntemini 1970-1995 dönemi aylık verilerini ele alarak yirmi ülkede görülen 79 krize uygulamışlar ve bu verilerle para krizlerinin tahmin edilebilirliğini test etmişlerdir. Reel döviz kuru, M2'nin brüt uluslararası rezervlere oranı, sermaye piyasası endeksi, üretim ve ihracat artışı değişkenlerinin en önemli sinyaller verdiği, 1970-1995 yılları arasında ele alınan krizlerin yaklaşık %70'inin sinyallerle tahmin edilebildiği sonucunu elde etmişlerdir. Corsetti vd. (1998) Türkiye'nin de dahil olduğu yirmi dört ülkede yaşanan finansal kriz ile finansal kırılganlık, cari işlemlerde dengesizlik, döviz rezervi yeterliliği ve performans endeksleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Türkiye'de ekonominin geçmiş trend değerlerinin spekülasyon baskılardan daha etkili bir şekilde finansal kriz endeksini yükseltmekte olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Edison (2000) ilk sinyal yaklaşımı yönteminden esinlenerek 1970-1998 dönemine ait Latin Amerika, Asya ve Avrupa ülkelerinden toplam yirmi ülkenin aylık verilerini kullanarak kriz dönemlerini tahmin etmeyi amaçladığı bir yöntem geliştirmiştir. Brüggemann ve Linne (2002) AB üyesi altı ülkenin, Türkiye'nin ve Rusya'nın aylık makroekonomik verileri ile kriz arasındaki ilişkiyi 1993-2001 dönemine yönelik sinyal yaklaşımını kullanarak araştırmışlardır. Diaz ve Pacheco (2003), 1980-2001 yılları arasında oluşabilecek bir parasal krizi tahmin etmeyi amaçlamışlar ve on sekiz farklı ülkenin 1980-2001 dönemine ait üçer aylık verilerini kullanarak ayırma analizi yöntemi ile kriz yaşanabilecek dönemi saptamaya çalışmışlardır. Heun ve Schlink (2004), 1993-2003 yılları arasında Uganda'daki para krizlerinin erken uyarı sistemi yoluyla öngörülmesini amaçlamışlardır. Ekim 1993-Haziran 2003 dönemine ait aylık verileri baz alarak sinyal yaklaşımı yöntemini uygulamışlardır.

Kaya ve Yılmaz (2005) finansal küreselleşme ile para krizleri arasında iktisadi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını Türkiye ekonomisinin 1990-2002 dönemi aylık zaman serisi verilerini kullanarak test etmişler ve para krizlerinin tahmin olasılıklarını beş model kapsamında ve otuz bir açıklayıcı değişken kullanarak hesaplamışlardır. Gerni vd. (2005) Türkiye'de 1994 ve 2001 yılları arasında yaşanan ekonomik krizlerin temelinde ulusal paranın değer kazanması, rezervlerde yaşanan düşüşler, faiz oranı farklılıklarının artışı, kamu gelir giderlerinin birbirini karşılayamaması, sanayi üretim endeksinde yaşanan düşüşler ve enflasyon farklılığının artmasının krize sinyal niteliği taşıdığı sonucuna ulaşmışlardır. Çeviş (2005) 1990-2002 yılları arasında yirmi iki farklı gelişmekte olan ülke ekonomisi verilerini kullanarak bu dönemlerde ortaya çıkan krizleri ve nedenlerini açıklamaya yönelik panel veri analiz yöntemini

uygulamıştır. Erkekoğlu ve Bilgili (2005) 1979-2002 dönemi için aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 21 ülkeye ait veri setlerine diskriminant analizi yöntemini uygulamışlardır.

Şen (2006) 1980-2003 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen parasal krizlerin çıkma olasılığını artıran faktörleri tahmin etmeye yönelik aylık verileri analiz etmiştir. Racaru vd. (2006) erken uyarı sistemleri yardımıyla ve bazı gelişmekte olan ülkelerdeki para krizlerini araştırmayı amaçlamışlardır. İlk sinyal yaklaşımı ve çok sınıflı logit modelleri yöntemini uygulamışlardır. Yılmazkuday ve Akay (2008) Türkiye'nin 1986-2001 dönemini Markov rejim değişimi modeli kullanarak ele almışlardır. 1991, 1994 ve 2001 krizlerini öngörmeye isabetli sonuçlar elde etmişler, krizleri tetikleyen değişkenlerin yurtiçi krediler, net uluslararası rezervler ve nominal döviz kuru olduğunu belirlemişlerdir. Davis ve Karim (2008) banka krizi yaşayan IMF'ye üye yirmi ülke ekonomisinde krizi tahmin etmede en başarılı olan ön göstergelerin tespit edilmesi amacıyla logit model ve sinyal yaklaşımı modelini kullanarak 1980:Q1-1996:Q3 dönemini ele almışlardır. Claessens vd. (2008) finansal sektör ve reel ekonomi arasındaki ilişkiyi yirmi bir OECD ülkesinin 1960-2007 dönemine ilişkin finansal ve makroekonomik verilerini ele alarak incelemişlerdir. Finansal sıkıntıdan sonra meydana gelen ekonomik durgunlukların daha uzun ve etkili olduğu, reel ekonomi ile finansal piyasalar arasında güçlü bir bağlantı bulunduğu sonuçlarını elde etmişlerdir. Çeşmeci ve Önder (2008), Türkiye'nin 1992-2004 dönemini Markov Rejim Değişimi (MRD) modeli, yapısal model ve sinyal yaklaşımı modeli kullanarak incelemişlerdir. Uluslararası rezervler, döviz kuru ve faiz oranlarından döviz piyasası baskı endeksi oluşturularak anlamlı göstergelerin para piyasası baskı endeksi ile reel sektör güven endeksi olduğunu tespit etmişlerdir.

Balakrishnan vd. (2009), on sekiz gelişmekte olan ülke ile on yedi gelişmiş ülkedeki finansal sıkıntının gelişmiş ülkelere doğru etkisini 1997 Ocak-2009 Mart dönemini ele alarak incelemişlerdir. Topcu ve Mutan (2009) 1998-2008 yılları arasındaki kriz dönemlerini tahmin etmek amacıyla, İMKB 100 endeksindeki aylık değişimleri göz önünde bulundurarak hisse senedi baskı endeksi oluşturmuşlardır. Hakkio ve Keeton (2009) ABD'ye yönelik 1990-2009 dönemini ele alarak finansal sıkıntının ekonomik faaliyetleri yavaşlattığını, finansal sıkıntının yatırımcı davranışlarında ve varlık fiyatlandırmasında belirsizliğe neden olduğunu, varlık fiyatlarındaki oynaklığı artırdığını, yatırım harcamalarını etkileyerek reel ekonomik faaliyetleri negatif yönde etkilediğini, finansman maliyetlerini arttırdığını, bankaların kredi kullandırma şartlarını ağırlaştırarak borç verme konusunda isteksiz davranmalarına yol açtığını belirlemişlerdir.

Elekdağ vd. (2010) aylık finansal stres endeksi oluşturularak gelişmekte olan ülkeler için finansal stres seviyesinin ölçülmesini, finansal stresin yüksek olduğu dönemlerin belirlenmesini amaçlamışlardır. Yaman (2010) Probit ve logit olasılık modelleri kullanarak 1996:01-2009:11 dönemi seçilen göstergelerden Türkiye'de yaşanan finansal krizlerin öngörülebilirliğini incelemiştir. Korkmaz (2010) Türkiye ekonomisinin diğer ekonomilerde gerçekleşen finansal çalkantılara ilişkin aktarımlara konu olup olmadığını tespit etmek amacıyla otuz sekiz ülke ekonomisinin 1999:02- 2008:10 dönemi verilerine Eichengreen vd. (1996)'ın "döviz piyasası baskı endeksi olasılık modeli", Favero ve Giavazzi (2002)'in "uç değerler testi" ve Pesaran ve Pick (2007)'in "eşik değer" testini uygulamıştır. Cardarelli vd. (2011) on yedi gelişmiş ülkeyi ele alarak ekonomik krizler için öncü bir göstergenin finansal sıkıntı endeksi olabileceğini belirtmişlerdir. Finansal sıkıntının özellikle bankacılık sistemini önemli derecede etkilediğini vurgulamışlardır. Çetin (2011) kriz tahmininde kullanılacak yöntemleri istatistiksel modeller ve ekonometrik zaman serisi modelleri şeklinde gruplara ayırarak, ülkede daha önce yaşanmış kriz dönemleri göz önünde bulundurularak uygun ARIMA modeli yöntemi ile krizleri öngörebilmeyi amaçlamıştır. Oet vd. (2011) bankalar arası para piyasası, döviz kuru piyasası, kredi piyasaları ve hisse senedi piyasalarından elde edilen on bir farklı değişkene ait günlük verileri kullanarak finansal sıkıntı endeksini ABD'ye yönelik 1991:04-2009:01 dönemi verileri üzerinden ölçmüşlerdir. Çevik vd. (2013) Türkiye'de finansal sıkıntı endeksini ölçmeye yönelik Ocak 1997-Mart 2010 dönemini ele almış ve Rusya krizi, 2001 Türkiye krizi, Enron skandalı ve

Irak savaşı gibi gelişmeleri finansal sıkıntı endeksinin çok iyi yansıttığını tespit etmiştir. İkinci (2013) Türkiye için 2002-2013 dönemine ilişkin döviz ve hisse senedi piyasasından, kamudan ve bankacılık sektöründen temin ettiği verilerden bir finansal sıkıntı endeksi hesaplamıştır.

Aklan vd. (2015) Türkiye'ye yönelik 2002-2014 döneminde finansal sıkıntı endeksi üzerinde hem yurt içi hem de yurt dışı ekonomik ve politik gelişmelerin etkili olduğunu ve finansal sıkıntının arttığı dönemlerde ekonomik faaliyetlerin olumsuz etkilendiğini belirlemişlerdir. Kara vd. (2015) Türkiye'ye yönelik 2006-2014 dönemi için Vektör Otoregresif (VAR) analizi uygulamışlardır. Finansal sıkıntı ile kredi kullanımı arasında istikrar bulunduğu, finansal sıkıntının kredi kullanım oranı için önemli bir göstere kabul edilebileceği sonuçlarını elde etmişlerdir. Avcı vd. (2016) Markov rejim değişimi modelini kullanarak Türkiye, Arjantin ve Tayland'da 1990-2010 dönemindeki finansal krizleri analiz etmişlerdir. Çamlıca ve Güneş (2016) Türkiye'ye ait finansal stres endeksi tahminlerinde eşit varyans ağırlıklandırma, temel bileşenler analizi ve portföy teorisi ağırlıklandırma yöntemlerini uygulayarak üç farklı finansal stres endeksi hesaplamışlardır. Oluşturdukları endeksleri 2002-2015 döneminde Türkiye'de yaşanan finansal stres olayları kapsamında karşılaştırmışlar ve inceleme döneminde üç yöntemin de finansal stres olaylarını tespit edebilmek konusunda başarılı olduğunu görmüşlerdir. Para piyasası, döviz piyasası ve bankacılık sektöründe 2000'li yılların başında ve 2008 yıllarında stresin yüksek olduğunu, bu durumun 2001 ve 2008 krizlerinden kaynaklandığını ve finansal stresin durumu açıklamada başarılı olduğunu vurgulamışlardır.

Kaya ve Kılınç (2017), Ağustos 2002-Eylül 2015 dönemi aylık bazda finansal sıkıntı endeksi oluşturarak endeksin finansal krizleri başarılı bir şekilde yansıttığını belirlemişlerdir. Akkaya ve Kantar (2018), 2005:01-2017:01 dönemini ele alarak finansal baskı endeksi oluşturmuşlar ve Logit/Probit modeller kullanarak finansal krizlerin öncü göstergelerini belirlemişlerdir. Bülbül ve Akgül (2018) Türkiye'ye yönelik 1990:01-2017:02 dönemindeki finansal istikrarı izlemek amacıyla bir finansal stres endeksi oluşturmuşlardır. Yüksek stres dönemlerinin 1991, 1994, 1998, 2000-2001 ve 2008 kriz yıllarında yoğunlaştığı bulgusuna ulaşmışlardır. Oluşturdukları finansal endeksin Türkiye krizlerini öngörmeye başarı gösterdiğini vurgulamışlardır.

Yaşar (2019), 1999:07-2019:04 dönemini kapsayan yüksek frekanslı (günlük) piyasa verileri kullanarak Türkiye ekonomisi için piyasa temelli bir finansal stres endeksi (FSE) geliştirmiştir. FSE'de döviz ve hisse senedi piyasası, uzun vadeli kredi piyasası ve dış piyasaları ele almıştır. Temel bileşenler analizi kullanarak oluşturduğu FSE'nin yüksek değerlerinin örtüştüğü, FSE ile geçmiş kriz dönemlerine piyasaların verdiği tepkilerin bir ölçüde kıyaslanabilmesinin mümkün olabileceği sonuçlarını elde etmiştir. Öruç (2019) Türk döviz piyasasındaki arz ve talebin oluşturduğu baskıyı tespit etmek amacıyla döviz piyasası baskı endeksi kullanmıştır. Barışık ve Öruç (2019) finansal stres kavramını, finansal stres testi ve ölçüm yöntemlerini genel olarak inceleyerek, Türkiye'de yapılan çalışmaların sonuçlarına yer vermişlerdir. Polat ve Özkan (2019) Türkiye'nin on üç günlük mali piyasa göstergesini kullanarak DCC-GARCH tabanlı CISS yöntemiyle yüksek frekanslı (günlük) finansal baskı endeksi geliştirmişler ve 2005:01-2016:01 dönemi finansal stresini tespit etmişlerdir. Yavuz (2019) Türkiye'deki finansal stresi ölçmek için temel bileşenler analizi kullanmak suretiyle bir finansal stres endeksi oluşturmuştur. Balakar (2020) Türkiye ekonomisi için parasal krizlerin ortaya çıkışında etkili olan makroekonomik değişkenlerin tahmin edilmesini amaçlayarak 1991:I-2019:IV dönemi üçer aylık zaman serilerini kullanmıştır. Türkiye ekonomisine yönelik spekülasyon baskı endeksi hesaplayarak probit modeli yöntemiyle parasal krizlerin determinantlarını tespit etmiştir. Makroekonomik değişkenlerin parasal krize olan etkilerini bu tahminlerin sonucuna göre yorumlamıştır.

2. Veriler ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'nin 1996 Ocak-2020 Ekim dönemi aylık verilerinden yararlanarak ekonominin stres dönemlerinin öncü göstergelerle belirlenip belirlenemeyeceği

Logit ve Probit modeller kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analiz dönemi belirlenirken 1998 yılı Rusya, 2001 yılı Türkiye ve 2008 yılı küresel kriz dönemlerini içermesine dikkat edilmiştir.

Logit ve Probit modeller bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi en iyi şekilde ölçmekte, bağımlı değişkenin iki sonuç arasında anlamlı bir dağılım göstermediği durumlarda iyi bir performans göstermektedir. Ayrıca normal dağılımlık, doğrusallık ve farklı varyanslılık gibi varsayımların test edilmesini gerektirmemektedir. Logit ve Probit modeller sınıflandırma ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyma bakımından en uygun modeller olması (Akkaya ve Kantar, 2018, s. 580-586) nedeniyle bu çalışmada kullanımı tercih edilmiştir.

Analizde verileri oluşturan değişkenlerin seçiminde geçmişte yapılan çalışmalarda anlamlı sonuçlar vermiş ve ekonominin stres dönemlerini tahmin etmede uygunluğu kanıtlanmış on dört adet makroekonomik değişken kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve kısaltmaları; ekonomik stres (sr), bankacılık kesimi verilen krediler (kredi), brüt rezervler (rezerv), vadesiz döviz tevdiat hesabı (vsdoviz), portföy yatırımı (portföy), net hata ve noksan (nethata), iç borç stoku (icborc), tüketici fiyat endeksi (enf), ihracatın ithalatı karşılama oranı (ihracat), TL aylık mevduat faizi (mfaiz), dolar faiz oranı (dfaiz), Borsa İstanbul 100 kapanış endeksi (bist), tüfe bazlı reel kur endeksi (rekur), otomotiv üretimi (otom), gecelik borç alma faiz oranı (gfaiz) ve spekülasyon baskı endeksi (SPI)'dir.

SR, 0 ve 1 değeri alan gölge bağımlı değişkeni temsil ederken SPI, bağımlı değişkenin tespitinde ve eşik hesaplamada kullanılmaktadır. Brüt rezervler, portföy yatırımları ve net hata ve noksan hesaplarına ait veriler dolar cinsinden elde edilmiştir. Bankacılık kesimi verilen krediler ile iç borç stoku TL cinsinden, ihracatın ithalatı karşılama oranı, aylık mevduat faiz oranı, dolar faizi oranı ve gecelik borç alma faiz oranı yüzdesel olarak ifade edilmiştir. Tüketici fiyat endeksi, BIST-100 kapanış endeksi ve TÜFE bazlı reel kur endeksi'nin endeks değerleri dikkate alınırken, otomotiv üretimi adet bazında değerlendirilmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler T.C. Merkez Bankasının Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>) ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (<https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>) internet sitelerinin web sayfasından elde edilmiştir.

Ekonominin stres dönemlerinin tahmin edilmesine yönelik çeşitli stres (baskı) endeksleri oluşturulmuştur. Söz konusu endeksler; spekülasyon baskı endeksi (Eichengreen, 1996), para piyasası dalgalanma endeksi (Kaminsky ve Reinhart, 1999), bankacılık sektörü kırılma endeksi (Kibritçioğlu, 2003) ve aşırı risk endeksi (Ural ve Balaylar, 2007) olarak sıralanabilir.

Spekülasyon baskı endeksi literatürde döviz piyasası baskı endeksi (Exchange Market Pressure Index-EMP) ve finansal baskı endeksi (Financial Pressure Index-FPI) gibi farklı adlarla da ifade edilmektedir (Balakar, 2020: 59). Bu çalışmada ekonominin stres dönemleri belirlenirken Eichengreen (1996) tarafından oluşturulan spekülasyon baskı endeksi (Speculative Pressure Index-SPI) kullanılmıştır.

2.1. Spekülasyon Baskı Endeksinin Hesaplanması

Eichengreen (1996) tarafından formüleleştirilen Spekülasyon Baskı Endeksi (SPI) döviz kurundaki ve faizlerdeki artışlar ile brüt rezervlerdeki azalışları göz önüne almaktadır. Bu endeks şu şekildedir:

$$SPI = \frac{\Delta_e - \mu_e}{\sigma_e} + \frac{\Delta_i - \mu_i}{\sigma_i} - \frac{\Delta_R - \mu_R}{\sigma_R}$$

Formülde yer alan simgelerin açıklamaları aşağıda yer almaktadır.

$\frac{\Delta_e}{e}$: Döviz kuru değişim oranının ağırlıklı ortalaması

$\frac{\Delta_i}{i}$: Faiz oranı değişim oranının ağırlıklı ortalaması

$\frac{\Delta_R}{R}$: Rezerv değişim oranının ağırlıklı ortalaması

μ_e : Döviz kuru değişim oranına ait serinin ortalaması

μ_i : Faiz oranı değişim oranına ait serinin ortalaması

μ_R : Rezerv değişim oranına ait serinin ortalaması

σ_e : Döviz kuru değişim oranının standart sapması

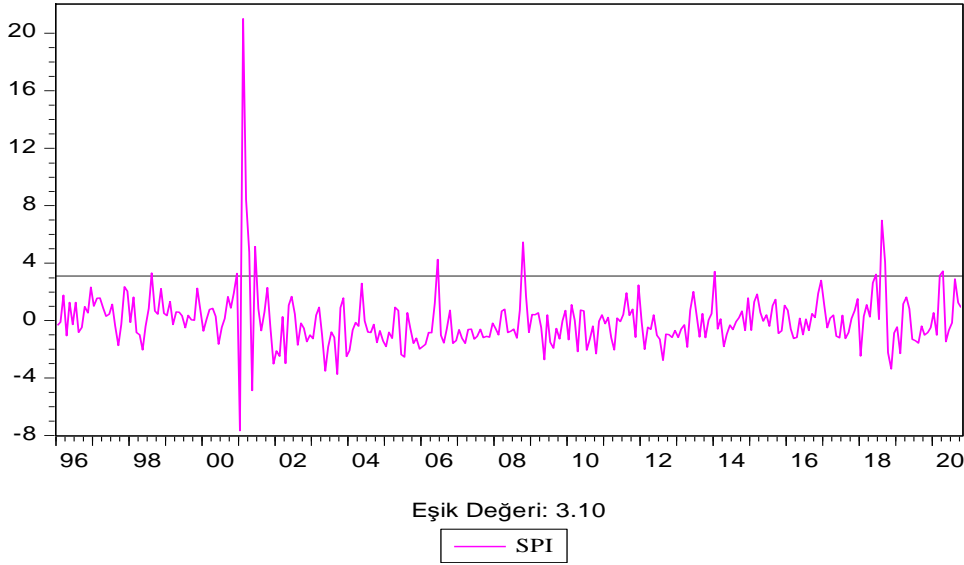
σ_i : Faiz oranı değişim oranının standart sapması

σ_R : Rezerv değişim oranının standart sapması

Bu çalışmada endeks hesaplanırken faiz oranı olarak TL aylık mevduat faiz oranı (mfaiz) kullanılmıştır. Hesaplanan endeks tek ülke uygulaması olarak Türkiye bazında ele alınmıştır. Endekste döviz kurundaki ve faiz oranındaki değişimler pozitif, rezervlerdeki değişimler ise negatif ağırlığa sahiptir. Bu nedenle döviz kuru ile faiz oranı artarken rezervlerin azalması spekülasyon baskı endeksini yükseltmektedir (Ural vd. 2007: 53).

Söz konusu formüle dayanarak Türkiye ekonomisinin 1996 Ocak-2020 Ekim dönemine ait makroekonomik verileri ile hesaplanan spekülasyon baskı endeksi (SPI) grafiği Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Spekülasyon baskı endeksi dönemsel grafiği

Şekil 1'de yer alan grafikte eşik değeri, ekonominin stres dönemlerini tanımlamakta kullanılan SPI'nin standart sapmasının 1.5 katı olarak hesaplanmış olup endeksin eşik değerini aştığı dönemler ekonomik stres döneminin bulunduğu (1), aşmayan dönemler ise ekonomik stres döneminin bulunmadığı dönemler (0) olarak tanımlanmaktadır.

$$SPI \geq \mu_{SPI} + 1.5 \sigma_{SPI} \rightarrow \text{ekonomik stres var, } D=1$$

$$SPI < \mu_{SPI} + 1.5 \sigma_{SPI} \rightarrow \text{ekonomik stres yok, } D=0$$

μ_{SPI} endeksin aritmetik ortalamasını ifade etmekte ve $\mu_{SPI} + 1.5 \sigma_{SPI}$ denklemiyle hesaplanan değere eşik değeri adı verilmektedir. Endeksin standart sapması (σ_{SPI}) 2.06 olarak hesaplandığından bu değerin 1.5 katı değer olan 3.10 eşik değeri olarak belirlenmiştir. Referans

değerin 1.5 olarak belirlenme nedeni ekonominin stres dönemlerinin öngörülerinde eşik değer oluşturmak amacıyla yaygın kullanım alanına sahip olan, birinci ve ikinci tip hata terimini optimize etmeye yönelik sabit bir değer olmasıdır (Karadeniz, 2014: 77).

Türkiye'ye yönelik oluşturulan Spekülatif Baskı Endeksi (SPI) değerlerine göre ekonominin stres dönemleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ekonominin stres dönemleri

Dönem	SPI Değeri
1998-08	3,30
2000-12	3,28
2001-02	21,01
2001-03	8,42
2001-04	4,76
2001-06	5,15
2006-06	4,24
2008-10	5,45
2014-01	3,40
2018-06	3,21
2018-08	6,97
2018-09	4,06
2020-03	3,12
2020-04	3,44

Tablo 1'de Türkiye'de Spekülatif Baskı Endeksinin 3.10 eşik değerini aştığı dönemler gösterilmektedir. Eşik değerini aşılma nedenleri aşağıdaki gibi açıklanabilir.

- Ağustos 1998 tarihinde Rusya krizinin ortaya çıkışı Türkiye'nin 1997 yılı itibarıyla toplam ihracatının yaklaşık %8'lik bir payına sahip Rusya ile olan ihracatında daralma meydana getirmiştir.
- Aralık 2000 tarihinde eşik değeri aşılması Şubat 2001 ekonomik krizine işaret etmektedir. Ekonominin stres dönemleri içerisinde Kasım 2000 dönemine ilişkin olarak herhangi bir sinyal bulunmaması bir eksiklik gibi görülse de birinci ve ikinci tip hata riski kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Nitekim 22 Kasım 2000 tarihinde bankacılık sektöründe ortaya çıkan kriz olumsuz etkilerini Aralık 2000'de artırarak göstermiştir.
- Şubat 2001'de ülkede döviz krizi yaşanmış ve 21 Şubat 2001 tarihinde 4,9 milyar dolar sıcak para çıkışı olmuştur. 2001 yılı Mart, Nisan ve Haziran aylarını kapsayacak şekilde kriz sürecinde ülkeden 7,5 milyar dolar kadar yabancı sermaye çıkışı gerçekleşmiş, bu gelişmelerin ardından borsa çökmüş ve gecelik faiz oranları %7500'lere çıkmıştır (Keskin, 2004: 108).
- Spekülatif Baskı Endeksinin Haziran 2006 ve Ocak 2014 dönemlerinde eşik değerini aşması bir kriz olabileceği işaretini vermiştir.
- Ekim 2008 tarihinde eşik değeri aşılması 2008 küresel finansal krizin yol açtığı etki ile açıklanabilir. Türk bankacılık sektörünün riskleri sınırlı ve yüksek sermaye oranlarıyla sağlam bir yapıya sahip olması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre Türkiye'de küresel krizin etkilerinin daha az görülmesine neden olmuştur (Elekdağ vd., 2010: 5).
- Haziran 2018 ve takip eden aylarda döviz kurunda ve finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmaya bağlı olarak Spekülatif Baskı Endeksi tekrar yükseliş göstermiştir.

- Mart ve Nisan 2020 tarihlerinde eşik değerin aşılması, brüt rezervlerin Mart ayında, bir önceki aya göre %14,5 azalarak 92,1 milyar dolar düzeyine, Nisan ayında ise bir önceki aya göre %6,3 azalarak 86,3 milyar dolar düzeyine gerilemesi ile açıklanabilir (TCMB, 2020).

SPI değerinin eşik değeri (3.10) aştığı dönemler için ekonomik stres bağımlı değişkeni (SR) için 1 değeri, eşik değeri aşmayan dönemler için ise 0 değeri verilerek Logit/Probit modeli oluşturmak için ön koşul olan bağımlı değişkenin 0 ve 1 ikili sayı sisteminden oluşma şartı sağlanmış olmaktadır.

3. Uygulama ve Bulgular

3.1. Verilerin Durağanlaştırılması

Logit ve Probit model uygulamalarında verilerin seviye değerinde veya farkları alınarak durağan hale getirildiği görülmektedir. Verilerin birim kök içermesi diğer bir ifadeyle durağan hale getirilmemesi durumunda, olmayan bir ilişkinin varmış gibi görülmesine neden olduğu belirtilmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019: 88). Bu nedenle değişkenler ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve Philipps-Perron (PP) birim kök testine tabi tutulmuşlardır. Yapılan birim kök testi sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı (IHRACAT), portföy yatırımları (PORTFOY), net hata ve noksan (NETHATA) ve gecelik faiz oranı (GFAIZ) değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan oldukları görülmüştür. Banka kredileri (KREDI), tüketici fiyat endeksi (ENF), BIST 100 endeksi (BIST), reel kur endeksi (REKUR), dolar faiz oranı (DFAIZ) ve otomobil üretimi (OTOM) değişkenleri düzeyde durağan olmadıklarından birinci farkı alınarak durağan hale getirilmişlerdir. Vadesiz döviz tevdiat hesabı (VSDOVIZ) ve iç borç stoku (ICBORC) değişkenleri ise ikinci farkı alınarak durağanlaştırılmışlardır.

3.2. Logit ve Probit Modellerin Oluşturulması

Logit ve Probit modellerini oluşturabilmek için bağımsız makroekonomik değişkenlerden, bağımlı değişkeni teorik olarak açıklayacağı düşünülen modellerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle ekonominin stres dönemleri öncü göstergelerinden değişik modeller oluşturulmuştur. Bu modeller ile ekonomik streslerin yaşandığı dönemlerde belirlenen değişkenlerin sinyal oluşturup oluşturmadığı belirlenmeye ve ayrıca belirlenecek öncü göstergeler takip edilerek gelecekteki ekonominin stres dönemlerinin tahmin edilmesine çalışılmıştır. Ekonomik Stres bağımlı değişkeni (0 ve 1 değeri alan) ve bağımsız değişkenlerle oluşturulan logit/probit modeller Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Logit/Probit model-1

Bağımlı değişken: SR						
Logit model-1						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-4.059	0.454	0.000	0.243	0.000	-42.708
Δ (DFAIZ)	1.556	0.416	0.000	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
GFAIZ	0.016	0.005	0.002	0.307	0.119	0.000
Probit model-1						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-2.158	0.197	0.000	0.235	0.000	-43.130
Δ (DFAIZ)	0.768	0.234	0.001	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
GFAIZ	0.008	0.002	0.001	0.310	0.058	0.000

Tablo 2’de Logit/Probit-1 modellerine ait denklemlerde değişkenlerin katsayı işaretleri bağımlı değişken SR (ekonomik stres) ile olan ilişkinin yönünü vermektedir. Bağımsız değişkenlerin pozitif değer alması, ekonomik stres bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenin aynı yönde hareket ettiği ve bağımsız değişkendeki artışın, bağımlı değişkende de artışa neden olacağı şeklinde değerlendirilir. Eğim katsayısının negatif işaretli olması ise ekonomik stres bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenin ters yönde hareket ettiği ve bağımsız değişkende

meydana gelen artış (azalış), bağımlı değişkende azalışa (artışa) neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Logit/Probit Model-1'in tamamının anlamlı olduğu görülmektedir (Prob LR statistic: 0.000). Logit/Probit Model-1'deki değişkenler, ekonomik stres değişkenini %24.3 ve %23.5 oranında açıklamıştır (McFadden R-squared). Logit Model 1'de yer alan dolar faizi değişkeni ile gecelik faiz değişkeninin katsayısı %1 düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır. Logit Model 1'de dolar faizi ve gecelik faiz değişkenleri katsayısının işareti pozitif olduğundan dolar faiz oranı ve gecelik faiz oranı arttığında ekonomik stres oluşma ihtimali de artmaktadır şeklinde yorum yapılabilir.

Logit Model-1 denklemindeki her eğim katsayısı kısmi eğim katsayısı olup belli bir açıklayıcı değişkenin değerinde bir birim değişme olunca tahmin edilen logit modeldeki değişmeyi ölçmektedir. Bu nedenle dolar faiz oranı bir birim yükseldiğinde tahmin edilen logit 1.556 birim artacaktır. Anlamlı bir yorum eğim katsayılarının ters logaritmaları alınarak elde edilebilecektir. Burada aylık ortalama dolar faiz oranı değişkeni için $e^{1.556} = 4.739$ olarak hesaplanmaktadır. Diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda aylık ortalama dolar faiz oranı değişkeni bir birim arttığında ekonomik stres olabilirliğinin yaklaşık 4.7 kat arttığı söylenebilir. Aynı şekilde gecelik faiz oranı değişkeninin ters logaritması $e^{0.016} = 1.016$ hesaplanarak diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda gecelik faiz oranı değişkeni bir birim arttığında ekonomik stres olabilirliğinin 1 kat arttığı ifade edilebilir.

Probit model-1'in sonuçları incelendiğinde logit model 1'e göre benzer şekilde olduğu görülmektedir. Buna göre dolar faiz oranı bir birim yükseldiğinde tahmin edilen probit 0.768 birim, gecelik faiz oranı bir birim yükseldiğinde tahmin edilen probit 0.008 birim artacaktır. Aylık ortalama dolar faiz oranı değişkeninin ters logaritması $e^{0.768} = 2.155$ olduğundan diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda aylık ortalama dolar faiz oranı değişkeni bir birim arttığında ekonomik stres ihtimalinin 2.15 kat arttığı ifade edilebilir. Aynı şekilde gecelik faiz oranı değişkeninin ters logaritması $e^{0.008} = 1.008$ hesaplanarak diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda gecelik faiz oranı değişkeni bir birim arttığında ekonomik stres olabilirliğinin 1 kat arttığı ifade edilebilir.

Tablo 3. Logit/Probit model-2

Bağımlı değişken: SR						
Logit model-2						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-6.597	1.851	0.000	0.078	0.013	-52.112
PORTFOY	-0.002	0.000	0.003	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
IHRACAT	0.050	0.025	0.049	0.370	0.666	0.000
Probit model-2						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-3.366	0.863	0.000	0.080	0.010	-51.915
PORTFOY	-0.000	0.000	0.005	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
IHRACAT	0.024	0.012	0.051	0.368	0.784	0.000

Tablo 3'de Logit/Probit Model-2'de portföy değişkeninin katsayıları istatistiki olarak anlamlı ve katsayı işareti beklenildiği gibi çıkmıştır. Logit/Probit Model-2'nin genelini istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Prob LR statistic: 0.013 ve 0.010). Logit/Probit Model-2'deki değişkenler ekonomik stres değişkenini %7.8 ve %8.0 oranında açıklamaktadır. Logit Model-2'de portföy yatırımı bir birim azaldığında tahmin edilen logit -0.002 birim artacaktır. Portföy değişkeninin eğim katsayısının ters logaritması $e^{-0.002} = 0.998$ 'dir. Portföy değişkeni ile ekonomik stres değişkeni arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu için, diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda portföy yatırımında bir azalışın ekonomik stresin olabilirliğini yaklaşık bir kat artıracığı söylenebilir.

Probit Model-2'nin sonuçları logit model-2 sonuçlarına benzer çıkmıştır. Her iki modelde de ihracat değişkenin katsayısı istatistiki olarak anlamlı ancak katsayı işareti beklenildiği gibi negatif değildir.

Tablo 4. Logit/Probit model-3

Bağımlı değişken: SR						
Logit model-3						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-3.694	0.518	0.000	0.152	0.000	-47.846
$\Delta(KREDI)$	1.64E-08	7.37E-09	0.025	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
$\Delta(ENF)$	0.778	0.348	0.025	0.342	0.006	0.000
Probit model-3						
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-1.905	0.197	0.000	0.126	0.000	-49.271
$\Delta(KREDI)$	7.37E-09	3.79E-09	0.051	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
$\Delta(ENF)$	0.303	0.154	0.049	0.352	0.022	0.000

Tablo 4'de Logit/Probit Model-3'ün anlamlı olduğu görülmektedir. Logit/Probit Model-3'deki değişkenler ekonomik stres değişkenini %15.2 ve %12.6 oranında açıklamaktadır. Logit/Probit Model-3'de yer alan değişkenlerin katsayılarının %5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Kredi ile enflasyon oranı değişkenlerinin eğim katsayıları işaretinin pozitif olmalarından dolayı bankacılık kesimi verilen krediler ve enflasyon oranı arttığında ekonomik stres olasılığının artacağı ifade edilebilir. Bu nedenle Logit Model-2'de bankacılık kesimi verilen kredilerde bir birim artış olduğunda tahmin edilen logitin 1.64E-08 birim artacağı ve diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda bankacılık kesimi verilen kredilerde bir artışın ekonomik stresin olabilirliğini yaklaşık bir kat artıracakı söylenebilir ($e^{1.64E-08} = 1.000$). Aynı şekilde enflasyon oranında bir birim artış olduğunda tahmin edilen logitin 0.778 birim artacağı ve diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda enflasyon oranında bir artışın ekonomik stresin olabilirliğini yaklaşık iki kat artıracakı söylenebilir ($e^{0.778} = 2.18$).

Probit Model-3 sonuçlarına göre bankacılık kesimi verilen kredilerde bir birim artış olduğunda tahmin edilen logitin 7.37E-09 birim artacağı ve diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda bankacılık kesimi verilen kredilerde bir artışın ekonomik stresin olabilirliğini yaklaşık bir kat artıracakı söylenebilir ($e^{7.37E-09} = 1.000$). Aynı şekilde enflasyon oranında bir birim artış olduğunda tahmin edilen logitin 0.303 birim artacağı ve diğer tüm değişkenler sabit tutulduğunda enflasyon oranında bir artışın ekonomik stresin olabilirliğini yaklaşık bir kat artıracakı söylenebilir ($e^{0.303} = 1.35$).

Tablo 5. Logit/Probit model-4

Bağımlı değişken: SR		Logit model-4				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-3.557	0.416	0.000	0.205	0.000	-44.800
Δ(BIST)	-0.014	0.008	0.069	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
Δ(REKUR)	-0.142	0.059	0.017	0.350	0.144	0.000
Δ(VSDOVIZ,2)	-6.05E-08	5.49E-08	0.270			
Δ(OTOM)	1.77E-07	3.33E-07	0.594			
Δ(ICBORC,2)	4.67E-08	6.05E-08	0.440			
NETHATA	-2.40E-05	0.000	0.915			
		Probit model-4				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	Prob.	McFadden R-kare	Prob(LR statistic)	Log likelihood
C	-1.903	0.163	0.000	0.206	0.000	-44.723
D(BIST)	-0.006	0.003	0.045	AIC	H-L stat. Prob.	Andrews stat. Prob.
D(REKUR)	-0.071	0.025	0.005	0.349	0.018	0.000
D(VSDOVIZ,2)	-2.30E-08	2.09E-08	0.272			
D(OTOM)	4.84E-08	1.43E-07	0.734			
D(ICBORC,2)	2.12E-08	2.50E-08	0.395			
NETHATA	4.44E-06	9.16E-05	0.961			

Tablo 5’de Logit/Probit Model-4’ün anlamlı olduğu görülmektedir (Prob. LR statistic). Logit/Probit Model-4’deki değişkenler ekonomik stres değişkenini %20.5 ve %20.6 oranında açıklamaktadır (McFadden R-kare). Logit/Probit Model-4’de sadece BIST-100 endeksi ile TÜFE bazlı reel kur endeksi (rekur) değişkeni katsayıları anlamlı, diğer değişkenlerin katsayılarının ise anlamlı olmadığı görülmektedir. BIST-100 endeksi ile TÜFE bazlı reel kur endeksi değişkenleri katsayısının negatif olmalarından dolayı Borsa İstanbul fiyat endeksindeki düşüş ve TÜFE bazlı reel kur endeksindeki azalış ekonomik stres olasılığının öncü göstergesi olarak kabul edilebilecektir.

Logit/Probit modellerin uygunluğuna ilişkin yapılan Hosmer-Lemeshow (H-L) uygunluk testi sonuçlarına göre H-L Statistic Prob. ChiSq(8) değeri 0.05 değerinden büyük olan ve Andrews Statistic uygunluk testine göre de Andrews Statistic Prob. Chi-Sq(10) değeri 0.05 değerinden küçük olan modellerin uygun olduğuna karar verilebilir (Sarıkovanlık vd., 2019: 92). Logit/Probit Model-3 ve Probit Model-4’e yönelik hesaplanan H-L Statistic Prob. Chi-Sq(8) değerleri 0.05 değerinden büyük olmadığından Hosmer Lemeshow Statistic uygunluk testini geçemedikleri, Andrews Statistic Prob. Chi-Sq(10) değerleri 0.05 değerinden küçük olduğundan Andrews Statistic uygunluk testinden geçtikleri görülmektedir.

Sonuç olarak H-L testinden geçemeyen Logit/Probit Model-3 ve Probit Model-4 ile değişkenlerin bir kısmının istatistiki olarak anlamlı olmadığı Logit/Probit Model-4’ün uygun modeller olmadığı ifade edilebilir. Bu nedenle en uygun modelin belirlenmesinde Logit/Probit Model-1 ve Logit/Probit Model-2 karşılaştırılmıştır.

3.3. Logit/Probit Modellerin Beklenen Tahmin Tablosu

Logit/Probit modellerin beklenen tahmin tablosunun oluşturularak doğruluğunun test edilmesi gerekmektedir. Tablo 6’da ekonomik stresin varlığını tespit etmek için kullanılan sıfır ve bir değerlerinin doğru tahmin edilip edilmediği ile ilgili beklenen tahmin tablosu sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Logit/Probit model beklenen tahmin sonuçları

	Logit Model 1			Probit Model 1		
	Tahmin Edilen Denklem			Tahmin Edilen Denklem		
	Atanan= 0	Atanan=1	Toplam	Atanan= 0	Atanan=1	Toplam
P(Dep=1)<=C	16	0	16	19	0	19
P(Dep=1)>C	267	14	281	264	14	278
Toplam	283	14	297	283	14	297
Doğru	16	14	30	19	14	33
Doğruluk Yüzdesi	5.65	100.00	10.10	6.71	100.00	11.11
Yanlışlık Yüzdesi	94.35	0.00	89.90	93.29	0.00	88.89
Toplam Kazanım*	5.65	0.00	5.39	6.71	0.00	6.40
Yüzde Kazanım**	5.65	NA	5.65	6.71	NA	6.71
	Logit Model 2			Probit Model 2		
	Tahmin Edilen Denklem			Tahmin Edilen Denklem		
	Atanan= 0	Atanan=1	Toplam	Atanan= 0	Atanan=1	Toplam
P(Dep=1)<=C	10	0	10	19	0	19
P(Dep=1)>C	274	14	288	265	14	279
Toplam	284	14	298	284	14	298
Doğru	10	14	24	19	14	33
Doğruluk Yüzdesi	3.52	100.00	8.05	6.69	100.00	11.07
Yanlışlık Yüzdesi	96.48	0.00	91.95	93.31	0.00	88.93
Toplam Kazanım*	3.52	0.00	3.36	6.69	0.00	6.38
Yüzde Kazanım**	3.52	NA	3.52	6.69	NA	6.69

*Varsayılan tanımlama (sabit olasılık)'dan itibaren yüzde doğrulukta ki değişiklik

** Denklemle düzeltilen (varsayılan) yanlış tahminin yüzdesi

Tablo 6'da yer alan Logit Model 1'de sıfır değeri atanan 283 gözlemden 16 tanesi, bir değeri atanan ondört gözlemden tamamı doğru tahmin edilmiştir. Probit model 1'de sıfır değeri atanan 283 gözlemden ondokuz tanesi doğru tahmin edilirken, bir değeri atanan ondört gözlemin tamamı doğru tahmin edilmiştir.

Logit Model 2'de sıfır değeri atanan 284 gözlemden on tanesi, bir değeri atanan on dört gözlemin tamamı doğru tahmin edilmiştir. Probit Model 2'de sıfır değeri atanan 284 gözlemden ondokuz tanesi doğru, bir değeri atanan ondört gözlemin ise tamamı doğru tahmin edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Ekonomik stresler ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların beraberinde getirdiği maliyetlerin ve finansal şokların giderilebilmesi için ekonominin stres dönemlerinin öngörülebilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Finansal piyasalarda belirsizliği ortadan kaldırmak için ekonominin stres dönemlerini önceden tahmin edebilmeye yönelik çeşitli modeller oluşturulmuştur.

Ekonominin stres dönemlerinin öngörülmesinde ekonomik ve finansal değişkenler öncü gösterge olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada spekülasyon baskı endeksi temel alınarak Türkiye'nin seçilmiş makroekonomik değişkenlerinden spekülasyon baskı endeksinin oluşturulması ve Logit/Probit modeller üretilerek ekonominin stres dönemlerinin öncü göstergelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Oluşturulan modellerden McFadden R² ve log likelihood değeri en yüksek buna karşılık Prob(LR statistic) ve Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değeri en düşük olan model ekonomik stres bağımlı değişkenini en yüksek olasılıkla açıklayan model olarak belirlenmiştir. Bu kriterlere göre dolar faiz oranı ve gecelik faiz oranı değişkenlerinden oluşan Logit/Probit Model-1'in ekonominin stres dönemlerini en yüksek olasılıkla açıklayan güvenilir bir model olduğuna karar verilmiştir. Bu nedenle dolar faiz oranındaki ve gecelik faiz oranındaki artışların ekonomik stres ihtimalini artırdığı ifade edilebilir.

Ayrıca çalışmada Logit/Probit Model-2, Logit/Probit Model-3 ve Logit/Probit Model-4'de yer alan anlamlı katsayılara sahip bazı değişkenlerin göz ardı edilemeyecek derecede

önemli sonuçlar sunduğu görülmüştür. Güvenirlik bakımından yüksek orana sahip bir model olan Logit/Probit Model 2’de portföy yatırımlarındaki azalışın ekonomik stres olasılığını artırabileceği belirlenmiştir. Bankalarca verilen kredilerdeki ve tüketici fiyat endeksindeki artışların (Logit/Probit Model-3), BIST 100 endeksindeki ve TÜFE bazlı reel kur endeksindeki düşüşlerin (Logit/Probit Model-4) ekonomik stres artışı olasılığını artırabileceği sonucuna varılmıştır.

İncelenen dönemde spekülâtif baskı endeksinin Ağustos 1998, Aralık 2000, Şubat 2001, Mart 2001, Nisan 2001, Haziran 2001, Haziran 2006, Ekim 2008, Ocak 2014, Haziran 2018, Ağustos 2018, Eylül 2018, Mart 2020 ve Nisan 2020 tarihlerinde eşik değeri aştığı görülmüştür.

Spekülâtif baskı endeksinin eşik değeri Ağustos 1998 tarihinde aşması Rusya krizinin Türkiye’nin ihracatında daralma meydana getirmesi, Aralık 2000 tarihinde aşılması Şubat 2001 döviz krizine işaret etmesi, Ekim 2008 tarihinde aşılması 2008 küresel finansal krizinin etkisi ile açıklanabilir. Haziran 2018 ve takip eden aylarda döviz kurunda ve finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmaya bağlı olarak spekülâtif baskı endeksi tekrar yükseliş göstermiştir. Spekülâtif baskı endeksinin 2018 yılında eşik değeri aşmasının nedeni olarak, ABD ilişkilerinde yaşanan gerilimin piyasalara yansımalarıyla birlikte Ağustos ayında başlayan dolara yönelik spekülâtif atakların, kur ve faiz başta olmak üzere makroekonomik temel göstergelerde bozulmalara yol açması söylenebilir.

Mart ve Nisan 2020 tarihlerinde eşik değerin aşılması, brüt rezervlerin Mart ayında, bir önceki aya göre %14,5 azalarak 92,1 milyar dolar düzeyine, Nisan ayında ise bir önceki aya göre %6,3 azalarak 86,3 milyar dolar düzeyine gerilemesi ile açıklanabilir. Dolayısıyla rezervlerdeki değişmeye bağlı olarak Türkiye’ye özgü bir ekonomik stres döneminin yaşandığı ifade edilebilir.

Ekonominin stres dönemlerinin kesin olarak ne zaman gerçekleşeceğini belirlemenin zorluğu hem yönetim otoritelerince hem de akademik çevrelerce kabul edilen bir olgudur. Bu nedenle ekonominin stres riski faktörünün önceden tespitinde belirli makroekonomik göstergelerin sürekli olarak izlenmesi hayati bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akkaya, M. ve Kantar, L. (2018). Finansal krizlerin tahmininde öncü göstergelerin logit-probit model ile analizi: Türkiye uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 575-590. doi: 10.17130/ijmeh.2018343111
- Aklan, N. A., Çınar, M. and Akay, H. K. (2015). Financial stress and economic activity relationship in Turkey: post-2002 period. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 567-580. doi:10.18657/yecbu.95272
- Avcı, M. A., Altay, N. O. ve Sulak, H. (2016). Finansal krizlerin öngörüsünde markov rejim değişimi modeli: gelişmekte olan ülkelere yönelik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 463-475. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20860/223825>
- Balakar, G. H. (2020). *Parasal kriz teorileri ve determinantlarının analizi: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.
- Balakrishnan, R., Danninger, S., Elekdağ, S. and Tytell, I. (2009). The transmission of financial stress from advanced to emerging economies. *IMF Working Paper*, WP/09/133, 1-52. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09133.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2021).
- Barışık, S. ve Oruç, S. (2019). Türkiye'deki finansal stres testi uygulamalarının incelenmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(38), 3332-3344. doi: 10.26449/sss.1576

- Bülbül, H. ve Akgül, I. (2018). Türkiye finansal stres endeksi ve markov rejim değişim modeli ile yüksek stres dönemlerinin belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 125-140. doi: 10.17153/oguibf.427265
- Brüggemann, A. and Linne, T. (2002). Are the central and eastern european transition countries still vulnerable to a financial crisis? result from the signal approach. *BOFIT Discussion Paper*, No: 5. doi: 10.2139/ssrn.1015699
- Cardarelli, R., Elekdag, S. and Lall, S. (2011). Financial stress and economic contractions. *Journal of Financial Stability*, 7(2), 78-97. doi: 10.1016/j.jfs.2010.01.005
- Claessens, S., Köse, A. and Terrones, M. E. (2008). Financial stress and economic activity. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 2(2), 11-24. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bddkdergisi/issue/57364/812732> (Erişim tarihi: 05.01.2021).
- Çamlıca F. ve Güneş D. (2016). Türkiye’de finansal stresin ölçülmesi: yöntemsel bir karşılaştırma. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, (06). <https://econpapers.repec.org/paper/tcbeconot/1606.htm> (Erişim tarihi: 18.12.2020).
- Çeşmeci, Ö. and Önder, A. Ö. (2008). Determinants of currency crises in emerging markets. *Emerging Markets Finance ve Trade*, 44(5), 54-67. <https://www.jstor.org/stable/27750631>
- Çetin, I. (2011). *Konjonktürel modeller ile finansal kriz tahmini: Türkiye uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Çevik, E. İ., Dibooglu, S. and Kenc, T. (2013). Measuring financial stress in Turkey. *Journal of Policy Modeling*, 35(2), 370-383. doi:10.1016/j.jpolmod.2012.06.003
- Çeviş, İ. (2005). *Para Krizlerine Ampirik Bir Yaklaşım*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Davis, P. E. and Karim, D. (2008). Comparing early warning system for banking crises. *Journal of Financial Stability*, 4(2), 89-120. doi:10.1016/j.jfs.2007.12.004
- Diaz D. T., M. and Pacheco, M. (2003). *Currency crisis: an application of the discriminant analysis methodology* (Master of science in banking and finance MBF-HEC). University of Lausanne, Switzerland.
- Edison, H. J. (2000). Do indicators of financial crises work? an evaluation of an early warning system. *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers*, 675. doi:10.2139/ssrn.238249
- Ekinci, A. (2013). Financial stress index for Turkey. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 213-229. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66669/1043091>
- Elekdağ, S., Kanlı, İ. B., Samancıoğlu, Z. ve Sarıkaya, Ç. (2010). Finansal stres ve iktisadi faaliyet. *Central Bank Review*, 10, 1-8. https://www.researchgate.net/publication/227349762_Finansal_Stres_ve_Iktisadi_Faaliyet
- Corsetti, G., Pesenti P. and Roubini, N. (1998). What caused the Asian currency and financial crisis?. *Japan and the World Economy*, 11, 305-373. doi:10.1016/S0922-1425(99)00019-5
- Hakkio, Cr. and Keeton, W. (2009). Financial stress: what is it, how can it be measured, and why does it matter. *Economic Review Federal Reserve Bank of Kansas City*, 94(2), 5-50. <https://econpapers.repec.org/RePEc:fip:fedker:y:2009:i:qii:p:5-50:n:v.94no.2>
- Eichengreen, B., Rose, A. K. and Wyplosz, C. (1996). Contagious currency crises. *Nber Working Paper Series, Cambridge: NBER Working Paper 5681/National Bureau of Economic Research*. 1-48. <https://eml.berkeley.edu/~eichengr/research/pre5681.pdf>

- Erkekoğlu, H. ve Bilgili, E. (2005). Parasal krizlerin tahmin edilmesi: teori ve uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (24), 15-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/5881/77814>
- Favero, C. A. and Giavazzi, F. (2002). Is the international propagation of financial shocks non-linear?: Evidence from the ERM. *Journal of International Economics*, Elsevier, 57(1), 231-246. doi:10.1016/S0022-1996(01)00139-8
- Flood, P. R. and Garber, M. P. (1984). Collapsing exchange-rate regimes. *Journal of International Economics*, (17), 1-13. doi:10.1016/0022-1996(84)90002-3
- Frankel, J. A. and Rose, A. K. (1996). Currency crashes in emerging markets: an empirical treatment. *Journal of International Economics*, (41), 351-366. doi: 10.1016/S0022-1996(96)01441-9
- Gerni, C., Emsen, Ö. S. ve Değer, M. K. (2005). Erken uyarı sistemleri yoluyla Türkiye'deki ekonomik krizlerin analizi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (2), 39-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuekois/issue/8983/112052>
- Heun, M. and Schlink, T. (2004). Early warning systems of financial crises implementation of a currency crisis model for Uganda. *HFB-Business School of Finance and Management Sonnemannstr*, 9-11. <https://d-nb.info/990138372/34>
- Kaminsky, G., Lizondo, S. and Reinhart, C. M. (1997). Leading indicators of currency crises. *IMF Working Paper*, (79). Washington DC. <https://d-nb.info/990138372/34Leading%20indicators%20of%20currency%20crises>
- Kara, H., Pınar, Ö. ve Deren, Ü. (2015). Türkiye için finansal koşullar endeksi. *T. C. Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, 15(3), 1- 31.
- Kaya, E. ve Kılınç, A. (2017). Türkiye için finansal sıkıntı endeksinin ölçümü ve finansal sıkıntı endeksinin reel ekonomik faaliyetler ile ilişkisi. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 57-70. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/32216/357727>
- Kaya, V. ve Yılmaz, Ö. (2011). Finansal küreselleşme-para krizi nedenselliği ve para krizlerinin tahmin edilebilirliği: Türkiye, 1990–2002. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(33), 69-102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/603/6096>
- Keskin, H. Ü. (2004). *Ekonomik krizlerde küresel güçler: 2001 Türkiye ekonomik krizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kibritçioglu, A. (2003). Monitoring banking sector fragility. *The Arab Bank Review*, 5(2), 51-66.
- Korkmaz, A. (2010). *Finansal Krizler ve Aktarım Kanalları (Teorik ve Ampirik Yaklaşımlar)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Krugman, P. (1979). A model of balance-of-payments crises. *Journal of Money, Credit and Banking*, 11(3), 311-325. <https://www.jstor.org/stable/1991793>
- Oet, M. V., Eiben, R., Bianco, T., Gramlich, D. and Ong, S. (2011). Financial stress index: identification of systemic risk conditions. *Federal Reserve Bank of Cleveland Working Paper*, November, 11-30. doi: 10.3390/risks3030420
- Öruç, E. (2019). Weymark modeli döviz piyasası baskısı endeksi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53), 261-284. doi:10.18070/erciyesiibd.445125
- Pesaran, M. H. and Pick, A. (2007). Econometric issues in the analysis of contagion. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 31(4), 1245-1277. doi: 10.1016/j.jedc.2006.03.008

- Polat, O. and Özkan, I. (2019). Transmission mechanisms of financial stress into economic activity in Turkey. *Journal of Policy Modeling*, Elsevier, 41(2), 395-415. doi: 10.1016/j.jpolmod.2019.02.010
- Racaru, I., Copaciu, M., and Lapteacru, I. (2006). Early warning systems on currency crises. *National Bank of Romania Occasional Papers*, (5). <http://www.bnro.ro/PublicationDocuments.aspx>
- Sachs, J. D., Tornell, A. and Velasco, A. (1996). Financial crises in emerging markets: the lessons from 1995. *Harvard Institute of Economic Research Working Papers*, 1759, 1-68. doi: 10.2307/2534648
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H. ve Kantar, L. (2019), Finans biliminde ekonometri uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şen, A. (2006). Parasal krizlere neden olan faktörler: Türkiye analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (9), 1-21. <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/9383/makaleler/9/arastirmax-parasal-krizlere-neden-olan-faktorler-turkiye-analizi.pdf>
- Topcu, A. ve Mutan, O. C. (2009). Hisse senedi piyasası çalkantıları için erken uyarı sistemi: Türkiye örneği. *İstatistikçiler Dergisi*, (2), 37-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssa/issue/10041/123865>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). *Uluslararası Rezervler ve Döviz Likiditesi Tablosu 2020-04*, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5092/DataGroup/turkish/bie_ulusdovlkd/ (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Ural, M. ve Balaylar, N. A. (2007). Bankacılık sektöründe yüksek risk alımı ve baskı indeksleri. *Finans Politik and Ekonomik Yorumlar*, 44(509), 47-58. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/15282000395_4.pdf
- Yaman, Ö. (2010). *Finansal krizler ve erken uyarı sistemleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Yaşar, H. A. (2019). *Finansal stres endeksi: Türkiye uygulaması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yavuz, N. (2019). *Türkiye’de finansal baskıya neden olan faktörlerin öncü göstergeler ile tahmin edilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Yılmazkuday, H. and Akay, K. (2008). An analysis of regime shifts in the Turkish economy. *Economic Modelling*, 25(5), 885-898. doi: 10.1016/j.econmod.2007.11.013

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

An Empirical Investigation of the Reasons of Financial Needs and Preference of Islamic Banking Customers in Türkiye

Türkiye'deki İslami Banka Müşterilerinin Mali İhtiyaçlarının ve Tercihlerinin Ampirik Araştırılması

Araş. Gör. Dr. Berna DOĞAN BAŞAR¹, Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER², Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ³

Abstract

Many interest-free financial organs are operating in a similar system all over the world, especially in Muslim countries. Islamic banks are banks that operate in the financial sector, support the real economy, and offer banking services. Islamic banks collect funds from savers, make them available in industry and trade sectors according to interest-free financing ethics and share profit or loss with savers. Alternative financing systems are one of the issues discussed in recent years to reduce the problems arising from the traditional banking system, which has become controversial especially with the recent crises. One of these alternatives is Islamic finance practices. As in all the world, the rising market share in Türkiye is increasing interest in the bank. This study aims to guide banks in product development by using data mining techniques in Islamic banking in terms of being a service enterprise. For this purpose, a face-to-face survey was conducted with 212 customers registered at 5 branches of an Islamic bank. In the study in which decision tree methodology is conducted, the satisfaction, needs, and expectations of the bank are determined according to the different characteristics of the customers (socio-economic factors, financial and Islamic literacy levels etc.). From this point of view, product and policy development suggestions were brought to Islamic banks according to customer characteristics.

Keywords: Participation bank, customer preference, empirical review

Paper Type: Research

Öz

Birçok faizsiz finans kurumu, başta Müslüman ülkeler olmak üzere tüm dünyada benzer bir sistem içinde faaliyet göstermektedir. İslami bankalar, finans sektöründe faaliyet gösteren, reel ekonomiyi destekleyen ve bankacılık hizmetleri sunan bankalardır. İslami bankalar tasarruf sahiplerinden fon toplar, bunları faizsiz finansman etiğine göre sanayi ve ticaret sektörlerinde kullanılabilir hale getirir ve kâr veya zararı tasarruf sahipleriyle paylaşır. Alternatif finansman sistemleri, özellikle son dönemde yaşanan krizlerle birlikte tartışılabilir hale gelen geleneksel bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunları azaltmak için son yıllarda tartışılan konulardan biridir. Bu alternatiflerden biri de İslami finans uygulamalarıdır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artan pazar payı bankaya olan ilgiyi artırıyor. Bu çalışma, bir hizmet işletmesi olması açısından İslami bankacılıkta veri madenciliği tekniklerini kullanarak ürün geliştirmede bankalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, İslami bir bankanın 5 şubesinde kayıtlı 212 müşteri ile yüz yüze anket yapılmıştır. Karar ağacı metodolojisinin uygulandığı çalışmada, müşterilerin farklı özelliklerine (sosyo-ekonomik faktörler, finansal ve İslami okuryazarlık düzeyleri vb.) göre bankanın memnuniyet, ihtiyaç ve beklentileri belirlenmektedir. Bu açıdan İslami bankalara müşteri özelliklerine göre ürün ve politika geliştirme önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım bankası, müşteri tercihi, ampirik inceleme

¹Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bernadogan@gantep.edu.tr

²Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dr.ofrencber@gmail.com

³Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ieksi@gantep.edu.tr

Atf için (to cite): Doğan Başar, B., Rençber, Ö. F. ve Ekşi, İ. H. (2023). An empirical investigation of the reasons of financial needs and preference of Islamic banking customers in Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 105-120.

Makale Türü: Araştırma

Introduction

In daily life, people have very different financial needs and expectations. To meet these needs and expectations, individuals have to make some financial decisions and seek answers to many questions while making these decisions. In this sense, individuals face many questions such as how, when and which borrowing tools to cover needed funds will be met; their cost; if an investment decision is to be made, what the investment horizon will be and what investment instrument to choose; estimation of the maturity, risk and return ratio of the said investment; what will be the most suitable accumulation tool when looking for answers to future concerns; which pension system it needs; what kind of precautions should be taken for unforeseen situations. Making correct and effective decisions for these questions is important today. The banking system is coming at the head of the solution areas of people's financial problems. In the banking system developed with globalization and innovation, various products and services are tried to be offered by all kinds of needs of people (Aras and Mutlu Yıldırım, 2019).

As with other service businesses, intense competition and saturation experienced in the banking sector have forced banks to develop new strategies that will affect customers and increase their loyalty to the bank to be more individual-oriented so that they can survive (Sevim and Çöllü, 2017). Another dimension of competition in the sector more market share and higher profit rates banks of developed countries beyond its borders to achieve that they are directed to developing countries such as Türkiye. Customer satisfaction and service quality are highly interrelated. When service quality is high, satisfaction will be greater, and vice versa. Cronin and Taylor, (1992) concluded that it is quite difficult to find consistent standards of service quality in the banking sector, and therefore, the competitive advantage lies in the high level of service quality provided and thus is considered as a powerful weapon for survival and continuity. Moreover, some studies found that increasing the satisfaction of the customers leads to increase in the profitability of the companies in the future (Anderson, Fornell and Lehmann, 1994). It is also possible to follow this situation from the market shares of foreign banks in the sector. Foreign banks placed in the market and local banks face more intense competition brought the necessity to increase the variety and quality of the services offered in other words competition (The Banks Association of Turkey, 2005).

On the other hand, both Islamic and other banks have to conduct a more customer-oriented activity than businesses operating in other sectors to sustain their activities. Unlike many other businesses, banks have to run a customer-based valuation system rather than product costs to continue their operations (Çıkrıkçı and Karakaya, 2004). The aim of this customer-oriented activity should be to try to provide quality service that bringing the customer to the forefront, determining their needs and expectations and ensuring their satisfaction. Customer is one of the most important resources businesses need today to survive (Bilir and Özgen, 2010). In this framework, today, banks as they segment their customers can also segment their branches to meet the needs of their customers, who are divided into segments, from the right channel, and in the right way. Customer segmentation to banks enables different marketing strategies to be applied according to the characteristics of the customers and the development of new strategies continuously. Banks' segmentation of their customers will help both branches that will serve customers from different segments and branch employees will analyze the needs of customers in the relevant segment more accurately and produce a faster and professional solution to customer needs (Baysa and Karaca, 2016).

Islamic finance, which has started to take an important place in the banking system, has become one of the most rapidly developing and growing agendas of the academic world and financial markets, especially in the last quarter-century. The size of Islamic finance has reached a level exceeding two trillion US dollars today (Durak et al., 2017). Islamic banking, which is one of the most important elements of Islamic finance, has been operating seriously not only in

Muslim countries but also in non-Muslim countries especially in the last 30 years (Mbawuni and Nimako, 2017).

Islamic banking is an ethical banking practice and its performance plays an important role in economic progress. Banking activities play an important role in healthy economies, and these activities are known to contribute to transforming developing countries into developed countries (Maryam et al., 2019). Islamic banking helps facilitate the growth and development of the country's economy even during the financial crisis (Ezeh and Nkamnebe, 2019). In this context, it is stated that Islamic banks outperform conventional banks and carry less risk in the 2007-2008 crisis (Uddin et al., 2017). In parallel with the increasing importance of Islamic banks, an increase is observed in the studies on this subject. One of the outstanding studies in Islamic banking is customer demands and expectations.

Understanding the needs and expectations of customers of Islamic banks will enable banks to optimize their products and services, thereby establishing a strong relationship with them and improving them (Lifi et al., 2016). To be competitive, Islamic banks must understand how customers choose financial institutions, how their preferences are formed, and their expectations.

Banks are in a healthy relationship with them to ensure the continuity of their customers and to minimize the risk they face while performing their functions. To do this consciously, customers should be well defined in terms of their characteristics.

Besides, the literature shows that one of the important reasons for customers to choose Islamic banking is due to the quality of their products and services. This means that Islamic banks should be able to maintain the quality of their products and services and offer products and services that meet customers' needs. In the current highly competitive global market, Islamic banks should focus on improving and maintaining customer satisfaction by offering diverse and innovative products and services (Yumna, 2019). This fact emphasizes the urgency to research to understand the needs of customers for the product development of Islamic banks all over the world. Moving from all this, in this study, it was tried to bring different product and policy suggestions according to the determination of customer needs of Islamic banks and segmentation (Gül et al. 2017). Determining this need in advance and developing products and policies accordingly will provide an advantage to banks in competition. The reason for choosing Türkiye is not at the desired level in Türkiye's Islamic banking as of 2019 in the banking sector with a 5.5% share in Türkiye's Islamic banking despite Islamic banking practices and social, economic, and geographic potential that started in the 1980s. In this sense, the findings of the study are expected to contribute to raising this level.

In the literature, it has not been observed in another study of the development of products and policies with data mining (decision tree technique) the evaluation of individual customers of Islamic banks operating in Türkiye, according to the customer profile. With this aspect, it is aimed to contribute to both literature and Islamic banks in developing policies.

1. Islamic Banks in The World and Türkiye

For Islamic banking in the world, the 1960s are known as the prenatal period rather than the birth of this system. The reason why it is known like this is that the Islamic banking system did not go beyond the Gulf countries and the Middle East geography during this period and this banking system was inadequate in terms of the products offered by the general banking system. In the 1970s, although the number of institutions established in the Islamic banking system was insufficient, the system started to develop in terms of products. This period is seen as the real birth period of the Islamic banking system (The Participation Banks Association of Turkey, 2018a).

As the first institution established in the Islamic banking system; A banking model established by Ahmet En-Neccar in Egypt between 1963 and 1966 is accepted as a banking

model that takes the savings of people and transfers them back to trade (The Participation Banks Association of Turkey, 2012).

Interest-free banking is one of the remarkable areas of activity in the banking sector today. Islamic banks are not the only institutions that are unique to Türkiye. Many interest-free financial organs are operating in a similar system all over the world, especially in Muslim countries. The system, which consists of such institutions operating based on profit and loss initiatives, is known as "Interest-free banking" or "Islamic banking" in the world, while it is first considered as a "private financial institution" and is considered as "Islamic banking" in Turkish laws (Sayım, 2015).

The biggest players of Islamic banking such as the Islamic Development Bank, Kuwait Finance House, Dubai Islamic Bank appeared in the 1970s. In the 1980s, interest-free banking in the financial field began to spread from the Gulf to other Muslim countries and even to western countries within the framework of a mixed practice called the Islamic window. In the 1990s, the center of gravity of interest-free banking shifted from the Gulf to Southeast Asia and Malaysia, and many new products and services were developed by Islamic law (The Participation Banks Association of Turkey, 2018). In the USA, Islamic finance began in the 1980s with the establishment of two financial institutions that used Ijarah and Murabaha (Alharbi, 2016). In the 2000s, the Islamic financial institution became widespread and today the USA hosts more than 30 Islamic financial institutions scattered across various states (Aldarabseh, 2019). There are 3 sub-sectors in the world under the heading of Islamic finance, basically banking, capital markets, and Tekaful. At the beginning of these, according to 2017 figures Islamic banking, which constitutes 71% of the total assets in the sector (approximately 1.7 Trillion USD), has come. As of 2017, there are 505 Islamic banks in the world (Research and Markets, 2019). Islamic banking accounts for more than 15 percent of total financial assets in countries such as Saudi Arabia, Kuwait, Qatar, and Malaysia (Islamic Finance Bulletin, 2018).

Türkiye while you scroll through a closed economy to a liberal and open economy in the 1980s, at the end of this year, met with the Islamic banking model. During these years, efforts in terms of enhanced financial instruments and institutions of the Türkiye economic system has gained intensity. Thus, Islamic banks as a result of these efforts, Türkiye has been included in the economic system (Batir and Güngör, 2016).

Albaraka Türk Private Finance Institution was established in 1985, Faisal Finans Private Finance Institution was established in 1985 and Kuveyt Türk Private Finance Institution was established in 1989. In 2001, now known as Turkey Association of Islamic Banks, representing the Special Finance Houses have been established. Anadolu Finance Private Finance Corporation merged in 2005 and the bank's name was changed to Turkey Islamic Finance Bank. In 1991, Anadolu Private Finance Corporation was established, and later in 2005, it was merged with the Family Finance Private Finance Corporation. Islamic banks could not improve in terms of asset size and product diversity before 2005 due to the effects of economic crises and the lack of necessary legislative regulations. After 2005, legislative arrangements have been made that open the way for the sector and support its development (The Participation Banks Association of Turkey, 2015). Despite these positive developments, the desired level has not been reached yet.

Istanbul is Türkiye's goal by 2023 is to become the center of Islamic Finance and in addition to Malaysia and UAE school in this field, Türkiye school to provide as an alternative to the world's financial markets. Türkiye has a history, culture, geographical location, with the accumulation of experience and many have the potential to realize the objectives in this area in 2023 (Durak et al. 2017).

2. Literature Review and Hypotheses Development

According to the lifetime hypothesis developed by Modigliani and Brumberg (1954), consumption spending is not only a function of current income but more importantly, long-term or lifetime income expectations. Besides, the value of wealth, which is a stock variable in the current period, is among the explanatory variables of the consumption function. The theory predicts that changes in current income and wealth on consumption expenditures are low, whereas changes in life expectancy expectations have a high impact on consumption expenditures. In other words, the marginal consumption tendency calculated over wealth and current income is low and the marginal consumption tendency calculated over lifetime income expectations is high. Finally, it should be noted that the lifetime hypothesis sees consumption expenditures as a flat rate of lifelong income expectations.

The behavior of bank customers towards financial products and services is widely discussed in the literature. These discussions on traditional and Islamic banks have focused on customer satisfaction, particularly with bank selection, and a very limited number of studies have focused on researching customers' financial needs and expectations. In this respect like with research into traditional banks outside Türkiye, studies on Islamic banks have also gained intensity recently. Studies in many countries, such as Bahrain (Metawa and Almosawi, 1998), Malaysia (Amin and Isa, 2008), Bangladesh (Khan et al., 2007), Abdullrahim and Robson (2017) show that the savings and deposit products are most widely used, while financing products are the least preferred products by consumers.

Many studies on Islamic banks state that although Islamic banks mostly perform the same functions as traditional banks, they do this in different ways (Ahmad, 2000; Iqbal and Molyneux, 2006; Warde, 2000). The most important feature that distinguishes Islamic banks from traditional banks is that, as the Islamic economy predicts, transactions are done without interest. For example, Özsoy et al. (2013) investigated the reason for the preference for interest-free banks in operation in Türkiye and found that respectively service/product quality, image and trust, personnel quality, and religious/environmental motivations are the most important reasons for customers to prefer Islamic banks. Therefore, we hypothesize the following:

H1. Interest-free in banks has a effect on the attitude of customers towards Islamic banks.

H2. There is a significant relation between perceived bank reputation and the Turkish consumer intention to adopt Islamic banking.

H3. Service/product quality has a effect on the attitude of customers towards Islamic banking.

The choice of financial products is greatly influenced by demographic profiles, such as age, education levels, number of children, and income levels of customers. While savings accounts are very popular among all Islamic bank customers, investment accounts are mainly used by high-income and well-educated customers (Metawa and Almosawi, 1998; Khan et al. 2007). In their study, Duramaz and Erol (2018) found that the age factor of the customers is the factor in preferring Islamic banks. Buchari et al. (2015) in their studies in Bahrain, they concluded that the demographic and income levels of the customers were influential on the selection of Islamic banks, and the perception and awareness of Islamic banking according to the gender and education level of the customers were different, but there was no difference according to age and income level. These findings are related to the life cycle hypothesis theory proposed by Modigliani and Brumberg (1954), which states that income stability and spending levels affect a person in the selection of financial assets (Coleman, 2006).

H4. Individualism has a effect on the attitude of customers towards Islamic banking.

H5. Customers' level of awareness about Islamic banking concepts and mechanism has a effect on their attitude towards Islamic banks.

Haron et al. (1994) examined non-Muslims and Muslims who are not customers of an Islamic bank in Malaysia concerning the relative importance of specific bank selection criteria. They found that the most important criteria in choosing a bank for Muslims were “providing a fast and effective service”, then “transaction speed” and the third “friend of the bank staff”. For non-Muslims, choosing a bank was first observed as “friend of the bank staff”, secondly “providing fast and efficient service” and thirdly “the reputation and image of the bank”. This study is important to show that there are statistically significant differences between Muslims and non-Muslims in terms of bank selection criteria. Kaabachi and Obeid (2016) and Echchabi et al. (2016) investigated the main factors affecting the decision of Islamic banks in Tunisia to use their services. As a result of these efforts, focusing on non-Islamic bank customers, they found that factors such as bank reputation, relative advantages, and Islamic beliefs, values, and compatibility with lifestyle would positively affect their willingness to protect them. Okumuş (2005) has researched Islamic banking customers in Türkiye and was determined that as the most important criteria for customers to prefer Islamic banks, religious reasons, Islamic banks also provide services from traditional banks and the close attention of the staff. Akhtar and Zaheer (2014) measure the service quality of Islamic banks showed in their studies that concrete, reliable and empathy variables affect customer satisfaction positively, while responding has negative effects on customer satisfaction. Berthon, Money and Caruana (2000) found that quality of service is the primary gateway to customer satisfaction.

H6. There is a significant relation between the perceived relative advantage and Turkish consumer intention to adopt Islamic banking.

Dusuki and Abdullah (2007), Aris et al. (2013), and Yumna (2019) proposed the Islamic banks to the Maslahah pyramid so that they can serve customers better. The Maslahah pyramid recommends that Islamic banking provides financial products that meet the three needs of the society, the necessary needs, complementary needs, and luxurious needs. The pyramid shows the different significance of each need that is interrelated and mutually dependent. Using this pyramid, Ahmed (2011) suggests that Islamic banks should have three types of banking products, namely demand deposits, savings, mortgages, security products that cover insurance, retirement savings and deposits, and growth and investment products. Yumna (2019) aimed to develop products in sharia banking using the Maslahah Pyramid theory and this study presented some innovations in Islamic banking customer behavior, especially in understanding the financial needs based on the Maslahah Pyramid theory. As a result of the study, it was revealed that participants with similar characteristics in terms of age, marital status, and the number of children have similar financial needs. Also, this study proposes to provide Islamic banking with financial products that meet three types of needs, including basic needs, complementary needs, and luxury needs, to better serve the real economy.

H7. Maslahah pyramid in banks has a effect on the attitude of customers towards Islamic banks.

In the literature, it is seen that the insufficient understanding of how these banks work is an important factor in preventing Muslims from doing business with Islamic banks. Islam and Rahman (2017) stated that many people do not understand how Islamic banking works, especially in countries where Muslims such as India do not make up the majority of the population. In contrast, Erol and El-Bdour (1989) found that customers who prefer Islamic banks are very aware of how these banks operate.

The findings of a study conducted by Awan and Buhari (2011) in Pakistan show that Muslims pay more attention to product features and service quality when choosing a bank. Similarly, in a study conducted by Dusuki and Abdullah (2007), it was found that customers in Malaysia chose the bank according to a combination of Islamic and financial reputation and quality services offered by the bank. Durak et al. (2017) as a result of their work on the clients

of Islamic banks in Düzce, Bolu, and Zonguldak provinces, it was observed that the most effective reason for choosing Islamic banks was close relations with branch personnel.

In this study, in Islamic banking in Türkiye with the decision tree technique which is not applied to customer expectations, satisfaction and needs will be tried to be determined. In this study, as different from other studies in the literature participation banks in Türkiye examined according to the socioeconomic level of its customers by identifying their expectations from these banks, banks, was aimed to help develop products according to customer specifications.

3. Data and Methodology

Kuveyt Türk bank, between participation banks branches in Türkiye has a share of about 37% as of August, 2020 (The Participation Banks Association of Turkey, 2020). This study was carried out on Kuveyt Türk bank bank customers located branches in Türkiye. The sample of this study consists of 212 customers actively using its products and services in 5 of 8 branches of Kuveyt Türk Participation Bank in Gaziantep. There are 25 participation banks branches located in the city of Gaziantep and 5 of these banks were examined in this study. The "convenience sampling" method, one of the non-random sampling methods, was used as the sampling method in this study. In this sampling method, the elements in the sample are determined statistically in non-random ways (Robson, 2002). Therefore, it can be quite difficult to generalize statistically the results of studies based on samples determined by non-random sampling method. However, as in this study, in cases where there is no precise information about the elements and the number of elements in the population, " simple random sampling" method can be used to make some estimates about the current situation in the light of the information obtained based on a particular sample, although it is not statistically coincidental (Robson, 2002).

In the creation of survey questions consisting of 21 questions in total, Yumna, 2018, Altunbaş, 2019, Kılıç et al. 2015 studies were used. In the first part of the survey, there are questions including information such as gender, age, type of income, monthly income of the bank customers, and their financial priorities. The second part of the survey consists of questions for determining the financial and Islamic literacy levels of individual customers. These variables, which are not found in the studies, are considered as another contribution of the study to the literature and banks. In the third part of the survey, questions were asked about the reasons for the banks' preferences, saving trends, and pension plans.

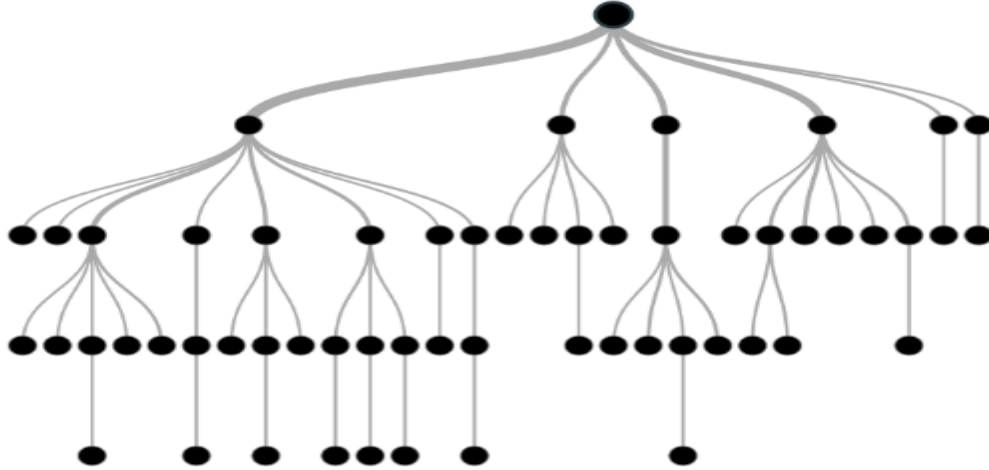
Gaziantep province where surveys are applied, Türkiye is the 6th largest city. Therefore, the effect of geographical differences constitutes the limitation of the study. The survey form was applied to a pilot group before it was applied to individual customers and then the opinions of the bank branch managers were taken and the questionnaire was finalized. The surveys were conducted face to face between February-March 2020. The survey data were carried out with statistical programs Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) and KNIME software used in data mining applications.

3.1. Method

3.1.1. Decision Tree Algorithm

The decision tree algorithm is a data mining technique grounded on a tree-based model and intended for classification or regression. This method consists of a structure resembling a tree made up of sub-variables that best classify a previously determined target variable. In this respect, the tree image makes it possible for accurate rule extraction from the top downwards. An example of a decision tree image is shown below (Ulgen,2020).

Figure 1: Decision tree algorithm

As can be seen in the figure, the variable placed at the top of the tree is the target variable in terms of the algorithm. The lower branches are other variables that classify the target variable. The basic aim of the algorithm is to develop rules that classify the target variable. For this purpose, the Entropy, Gini, Gain, or least-squares method (LSM) is used. In cases where the target variable is continuous, LSM is used, whereas if it is categorical, the other variables are used. The Gini algorithm is based on binary splitting, and the Gini index value is used as the splitting criterion (Kumar and Kiruthika, 2015). This index value, also called the Gini split, is calculated for all characteristics defined as dataset input at every stage of the formation of the decision tree, and a decision node is created with the characteristic of having the lowest Gini index value (Özkan, 2016).

3.2. Application

Different from other studies examined in the literature, this study aims to assist participation banks in Türkiye to develop products according to their customers' characteristics by identifying the customers' expectations from these banks according to customers' socioeconomic levels.

3.2.1. Scale, Limitations, and Methodology

The sample of this study consists of 212 customers who actively use products and services at 5 of the 8 branches of Kuveyt Türk Participation Bank in the province of Gaziantep. In the creation of the questionnaire, consisting of a total of 21 questions, the studies by Yumna, 2018; Altunbaş, 2019; and Kılıç et al., 2015, were utilized. In the first part of the questionnaire, customer information such as gender, age, income type, and monthly income, and questions containing their financial preferences, are included. The second part of the questionnaire comprises questions created to determine customers' financial status and their levels of Islamic literacy. It is considered that these variables, which are not encountered in the conducted studies, will be another contribution of the study to the literature and the banks. In the third part of the questionnaire, questions related to reasons for preferring the banks, saving tendencies, and retirement plans are directed. The reason for selecting Gaziantep as the application area was the researchers' financial resources. Therefore, the effect of geographical differences constitutes a limitation of the study. In addition to the geographical constraint, since the study was conducted only with individual bank customers, no deductions could be made concerning commercial bank customers. These were determined as limitations of our study.

3. Results

Firstly, frequency analyzes were carried out with the survey data collected in the study. Then, k-averages to examine the literacy status of customers in finance and Islamic finance; decision tree algorithm to determine the demographic features that are effective in the reasons and preferences of customers' participation banking was used. In the study, each demographic feature question was taken as a target variable. The main purpose is to determine what the distinguishing features of the customers are according to the target variable. Therefore, a separate application was made for each target variable, and rules were achieved accordingly. In the conclusion part, the rules obtained were interpreted together and recommendations were made to the bank managers. So, gender, age, income status, marital status, number of children (if married), and credit card use were taken as target variables. In addition, the participants were divided into groups with cluster analysis according to their answers to the questions of financial and Islamic finance literacy. In the study, the decision tree method was applied according to the classes obtained from here together with the demographic characteristics.

The frequency table regarding the demographic information of the participants is as in Table 1 below. The alpha reliability coefficient of the questions was determined as 89%. There are missing data in some questions in the research. In this case, for the decision tree algorithm to work correctly, missing data at the scales level was completed according to the mod value of the series.

Table 1. Personal information

		Number	%
Gender	Male	125	59,0
	Women	78	36,8
Age	18-30	47	22,2
	31-40	107	50,5
	41-50	37	17,5
	50 and above	13	6,1
Income Type	Fixed Income	107	50,5
	Variable Income	93	43,9
Monthly Income	500-2000	26	12,3
	2000-5000	126	59,4
	5000 and above	45	21,2
Marital Status	Single	63	29,7
	Married	142	67,0
Number of Children	0	69	32,5
	1	69	32,5
	2	33	15,6
	3 and above	30	14,2
If yes, is your child going to school?	Yes	74	34,9
	No	112	52,8
Do you use a credit card?	Yes	141	66,5
	No	63	29,7
Do you only work with participation banks?	Yes	56	26,4
	No	148	69,8
Do you have any non-Turkish Lira accounts in your Bank Account?	Yes	112	52,8
	No	38	17,9
Can you get education assurance insurance for your child?	Yes	73	34,4
	No	125	59,0
I have an early retirement fund preparation	Yes	58	27,4
	No	142	67,0
How many times a year do you travel domestically and abroad?	No	21	9,9
	1 time	50	23,6
	2 and above	117	55,2

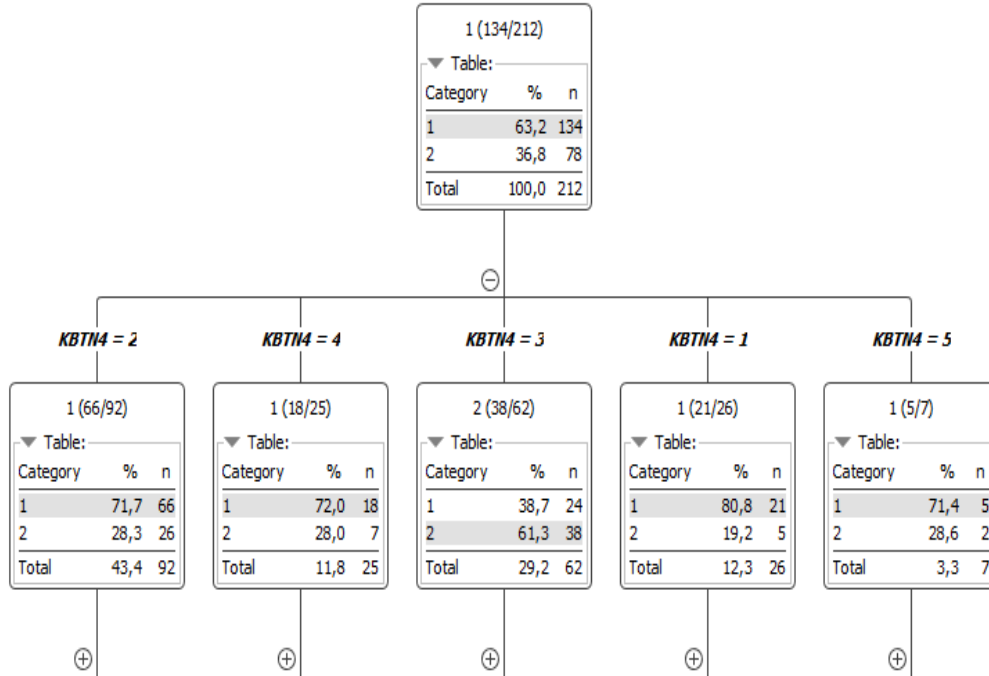
It is stated that the scale is reliable when the Cronbach's Alpha value is 0.70 and above (Durmuş et al., 2011). The Cronbach alpha reliability of the scale we used in the study was found to be 83.7%. It seems that this reliability value is quite sufficient. In other words, the reliability of the substances is high. The study also classified the customers according to their financial literacy status. The main purpose here is to investigate whether demographic features and financial literacy are effective in customers' preference for participation banking and whether there will be a marketing strategy accordingly. Accordingly, the participants were asked questions related to basic finance and Islamic finance, and the answers obtained were evaluated as true-false. Then, the decision tree technique was applied to the data set obtained in this way. Accordingly, it was deemed appropriate to divide the customers into 3 main groups according to the Silhouette index. Accordingly, customers are clustered according to low, medium, and high literacy levels. According to the results obtained, the frequency table formed is as follows.

Table 2. Frequency table

Islamic Financial Literacy Level			Financial Literacy Level		
	Frequency	Percent		Frequency	Percent
High	155	73,1	High	145	68,4
Middle	36	17,0	Middle	35	16,5
Low	21	9,9	Low	32	15,1
Total	212	100,0	Total	212	100,0

Rule implications were made according to the characteristics of the participant with the decision tree application based on data mining. Accordingly, a decision tree was created for each demographic feature. However, due to a large number of trees due to a large number of variables and a large number of trees not all figures are included in this section. Instead, for example, a screenshot of a tree algorithm is as follows:

Figure 2. Decision tree example

In the tree in the figure, the reasons for preferring participation banking by gender were examined. Accordingly, it can be interpreted in the form of 2-Agree is effective that the answer to the question "What is your preference for participation banking?" in men. In this way,

applications have been made according to all demographic features and financial literacy status, some of the results obtained are as follows:

In case the participants are examined according to their gender; it is concluded that men have middle-income status (2,000 ₺ - 5,000 ₺ per month), they use their income to meet their daily needs instead of saving, whereas those who use savings prefer gold and real estate investment instruments and use participation banking because of the opportunities they could not find in other banks. Women are different from men; It was observed that they made savings and preferred profit and loss partnerships for this purpose and preferred participation banking to obtain additional income. It was also noted that women are not very interested in the loan rates provided by the bank.

In case the participants are examined according to their ages; It was determined that the participants between the ages of 18-30 preferred the partnership of profit and loss for saving in the same way as the participants between the ages of 31-40. Also, participants between the ages of 18-30 do not think that the credit rates of participation banks are attractive. It was found that participants between the ages of 31-40 and 41-50 preferred participation banks for their banking image and popularity, while participants between the ages of 31-40 also preferred participation banks because they offered some services and facilities that other banks did not provide. Besides, it is among the findings that participants between the ages of 41-50 have planned and continuous savings.

When the reasons of the participants to choose participation banks according to their income types are analyzed; while it was observed that the participants with fixed and variable income preferred the participation banks for their banking image and popularity, it was observed that the participants with variable income also turned to these banks due to their interest sensitivity. It is concluded that fixed income participants make savings and prefer simple savings products and securities as a means of saving. Variable income participants need financial resources primarily to meet their daily needs.

When the attitudes of the participants are examined according to their monthly income; due to the attractive loan rates of the participation banks of the participants with a monthly income of 500-2.000 TL, the image and popularity of the banking and interest sensitivity; participants with a monthly income of 2,000-5,000 TL, on the other hand, are due to the attractive interest rates and interest rates of the participation banks, and the participants with monthly earnings of 5.000 ₺ and above are preferred due to the interest sensitivity of the participation banks. Besides, it was determined that the participants with a monthly income of 500 - 2.000 ₺ did not look at having fund accounts in their bank accounts and made savings with other financial instruments. Participants with a monthly income of 5,000 ₺ and above, it was determined that they primarily need financial resources to meet their daily needs and prefer simple savings products for savings.

When the attitudes of the participants are examined according to their marital status; it has been determined that married participants primarily need financial resources to provide additional income and use foreign currency as a means of saving, and single people use gold as a means of saving. It is also observed that married participants have foreign currency accounts other than ₺ in their bank accounts.

When the attitudes of the participants according to the number of children are examined; that childless and single participants do not save much and use all their income for their daily needs; when they have savings, it is determined that there are foreign currency and fund accounts other than ₺ in the bank accounts and they make savings there. It was also determined that these participants had early retirement fund preparations. It was determined that the participants having 1 child made savings and applied to real estate as a means of saving. Besides, it was observed that these participants have non-₺ participation accounts in their bank accounts and primarily need financial resources to meet their daily needs and provide additional

income. For the participants who have 2 children, it was determined that they do not prefer fund accounts in their bank accounts but prefer gold for savings. Besides, it was determined that these participants preferred the participation banks because of their interest sensitivity. It has been observed that the participants with 3 or more children do not prefer gold as a means of saving and tend towards other investment tools.

In cases where it is categorized considering credit card uses; It was determined that both participants using and not using credit cards made savings and these participants had fixed income. Also, investors using credit cards primarily need financial resources to meet their daily needs and grow their businesses, it has been observed that investors who do not use credit cards only need financial resources to meet their daily needs. It was found that participants using credit cards preferred bank deposits for savings and preferred participation banks because of their interest sensitivity. When the results are analyzed according to financial literacy levels, it has been concluded that the participants with high financial literacy and Islamic financial literacy are preparing pension funds and paying for private pensions every month.

Conclusion and Suggestions

Alternative financing systems are one of the issues discussed in recent years to reduce the problems arising from the traditional banking system, which has become controversial especially with the recent crises. One of these alternatives is Islamic finance practices. As in all the world, the rising market share in Türkiye is increasing interest in the bank.

In this study, the decision tree technique has been applied to determine the preferences and expectations of the individual customers of the banks in question and to make suggestions on product and policy development. Depending on the results of the analysis revealed within this framework, the following suggestions can be presented to participation banks;

- Unlike men, for women development of private investment products because they can save money,
- Because women are not very interested in the loan rates provided by the bank, developing products that will be of interest to women in this field and providing more appropriate funding opportunities for men,
- To participants between the ages of 18-30, because they do not think that this group's funding rates are attractive, funding should be provided to customers in this age range with more favorable conditions,
- Participants between the ages of 41-50, should be providing financial tools that will help them make continuous savings for these customers, as they make planned and continuous savings,
- Because variable income participants turn to participation banks because of their interest sensitivity, carrying out promotional activities that will bring these features to the fore,
- As fixed income participants prefer simple savings products and securities as a means of saving, should be developing products that will enable these customers to save continuously; also, since these customers turn to securities, studies in this area should be carried out,
- It is observed that married participants use foreign currency as a means of saving, and single people use gold as a means of saving, and should be introducing innovations for these customers, which will facilitate their operations in these areas and make them continuous,
- Childless and single participants have early retirement fund preparations and should be focused on retirement, especially this segment,
- It can be said that the general trend of the participants is towards classical investment instruments such as gold and foreign exchange and due to the low number of customers who turn to the profit and loss partnership, which is different

from other traditional banks, it is necessary to give people more information about the promotion and attractiveness of the profit loss partnership and to make it attractive.

- Participants with high levels of financial literacy and Islamic financial literacy, it has been determined that they are preparing pension funds and that they make regular payments for private pensions, it is thought that it may be appropriate for the participation banks to increase their efforts towards the pension fund and to develop different products for this field.

Also, it has been observed that customers do not meet education assurance, early retirement funds, and travel-related financial products from participation banks. The high number of customers in question revealed that new products should be developed for this group. It has been revealed that since approximately 79% of the participants travel at least once a year, policies should be produced for this segment.

The findings of our study are Yumna (2019), Duramaz, and Erol (2018) and Özsoy et al. (2013) match his work. In future studies, the expectations of commercial customers from participation banks can be determined with similar techniques, and products and policies can be developed for commercial customers. In addition, it can be suggested to use different algorithms such as a different scale or random forest in future studies. While interpreting the findings, the previous limitations of our study should not be neglected.

References

- Abdullrahim, N., and Robson, J. (2017). The importance of service quality in British Muslim's choice of an Islamic or non-Islamic bank account. *Journal of Financial Services Marketing*, 22(2), 54-63.
- Aldarabseh, W. M. (2019). How popular is Islamic finance in the USA? Findings from Google Trends. *International Journal of Finance & Banking Studies*, (2147-4486), 8(3), 58-65.
- Alharbi, A. (2016). Development of Islamic Finance in Europe and North America: Opportunities and Challenges. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 109-136.
- Ahmad, A. (2000). Economic development in Islamic perspective revisited. *Review of Islamic Economics*, 9, 83-102.
- Ahmed, H. (2011). Product development in Islamic banks. Edinburgh University Press.
- Akhtar, A., and Zaheer, A. (2014). Service Quality Dimensions Development Approach of Islamic Banks: A Scale Development Approach. *Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management*, 14(5), 11-19.
- Altunbas, S. T. (2019). İslami Finansal Okuryazarlık ve Helal Okuryazarlık İlişkisi. *Istanbul Management Journal*, (86), 57-73.
- Amin, M., and Isa, Z. (2008). An examination of the relationship between service quality perception and customer satisfaction. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Anderson, E. W., Fornell, C., and Lehmann, D. R. (1994). Customer Satisfaction, Market Share, and Profitability: Findings from Sweden. *Journal of Marketing*, 58(3), 53. doi: 10.2307/1252310
- Aras, G., and Mutlu Yıldırım, F. (2019). Entegre raporlamada çoklu sermaye öğelerini temsil eden göstergelerin belirlenmesi: türk bankacılık sektörü örneği (determining indicators representing multiple capitals in integrated reporting: the case of Turkish banking sector). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 408-422.

- Arıs, N. A., Othman, R., and Azlı, R. M. (2013). Pyramid of Maslahah for social and economic welfare: the case of Bank Islam Malaysia Berhad. *Journal of Energy Technologies and Policy*, 3(11), 457-470.
- Awan, H. M., and Bukhari, K. S. (2011). Customer's criteria for selecting an Islamic bank: evidence from Pakistan. *Journal of Islamic marketing*.
- Baysa, E., and Karaca, S. S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Banka Müşteri Segmentasyonları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (71), 109-126.
- Batır, E. T. and Güngör, B. (2016). Bank Efficiency in TURKEY: Participation Banks Versus Conventional Banks. *International Journal Of Business And Management Studies*, 9-22.
- Berthon, P. R., Money, A. H. and Caruana, A. (2000). Service quality and satisfaction – the moderating role of value. *European Journal of Marketing*, 34(11/12), 1338–1353. doi: 10.1108/03090560010764432
- Bilir, A., and Özgen, H. (2010). Katılım Bankalarında Müşteri Memnuniyetinin Belirlenmesi Üzerine Hatay İlinde Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 39-62.
- Buchari, I., Rafikl, A., and Al Qassab, M. A. H. (2015). Awareness and attitudes of employees towards islamic banking products in Bahrain. *Procedia Economics and Finance*, 30, 68-78.
- Coleman, A. (2006). The life-cycle model, savings and growth. *In Reserve Bank workshop on Housing, savings, and the household balance sheet*, 14.
- Cronin, J. J. and Taylor, S. A. (1992). Measuring Quality : A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55–68. doi: 10.2307/1252296
- Çıkrıkçı, M., and Karakaya, A. (2004). Finansal ürünlerin kullanımı ve memnuniyeti: Türkiye'deki banka müşterileri üzerine bir çalışma. *Bankacılar Dergisi*, 51, 37-49.
- Çöllü, D. A., and Sevim, U. (2017). Müşterilerin banka seçimini etkileyen kriterlerin belirlenmesi: Giresun ili örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 201-220.
- Durak, İ., Bayat, M., and Arslan, H. M. M. (2017). Banka Seçiminde Müşteri Tercihleri: Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *The Journal of Social Science*, 1(2), 60-70.
- Duramaz, S., and Erol, İ. (2018). Banka Müşterilerinin Katılım Bankası Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma: Ege Bölgesi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 251-267.
- Durmus, B., Yurtkoru, E. S., and Çinko, M. (2011). *Sosyal Bilimlerde SPSS' le Veri Analizi*. 4. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Dusuki, A. W., and Abdullah, N. I. (2007). Maqasid al-Shariah, Maslahah, and corporate social responsibility. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1), 25.
- Echchabi, A., Azouzi, D., and Aziz, H. A. (2016). The future prospects of Islamic banking in Tunisia: an empirical survey. *EuroMed Journal of Business*.
- Erol, C., and El-Bdour, R. (1989). Attitudes, behaviour, and patronage factors of bank customers towards Islamic banks. *International Journal of Bank Marketing*.
- Ezeh, P. C., and NkamnebE, A. D. (2019). Islamic bank selection criteria in Nigeria: a model development. *Journal of Islamic Marketing*.
- Haron, S., Ahmad, N., and Planisek, S. L. (1994). Bank patronage factors of Muslim and non-Muslim customers. *International Journal of Bank Marketing*.

- Gül, M. E., Torun, T., and Dumrul, C. (2017). Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler Ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (50), 141-166.
- Khan, M. S. N., Hassan, M. K., and Shahid, A. I. (2007). Banking behavior of Islamic bank customers in Bangladesh. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 3(2), 159-194.
- Kaabachi, S., and Obeid, H. (2016). Determinants of Islamic banking adoption in Tunisia: empirical analysis. *International Journal of Bank Marketing*.
- Kantardzic, M. (2011). Data Mining Concepts, Models, Methods, and Algorithms. A John Wiley & Sons, International Journal of Advanced Research in Computer and Communication Engineering. *IJARCCCE*, 4(12), 255-257, <https://www.ijarcce.com/upload/2015/december-15/IJARCCCE%2059.pdf> (19.01.2020).
- Kılıç, Y., Ata, H. A., and Seyrek, İ. H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Accounting & Finance*.
- Kumar, S. V. K., and Kiruthika, P. (2015). An Overview of Classification Algorithm in Data Mining. *International Journal of Advanced Research in Computer and Communication Engineering*, 4(12), 255-257.
- Ltifi, M., Hikkerova, L., Alhouat, B., and Gharbi, J. (2016). The determinants of the choice of Islamic banks in Tunisia. *International Journal of Bank Marketing*.
- Maryam, S. Z., Mehmood, M. S., and Khalıq, C. A. (2019). Factors influencing the community behavioral intention for adoption of Islamic banking. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Metawa, S. A., and Almosawı, M. (1998). Banking behavior of Islamic bank customers: perspectives and implications. *International journal of bank marketing*.
- Mbawuni, J., and Nımako, S. G. (2017). Determinants of Islamic banking adoption in Ghana. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Metawa, S. A., and Almosawı, M. (1998). Banking behavior of Islamic bank customers: perspectives and implications. *International journal of bank marketing*.
- Modigliani, F., and Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *Franco Modigliani*, 1(1), 388-436.
- Okumus, H. (2005). Interest-free banking in Turkey: a study of customer satisfaction and bank selection criteria. *Journal of Economic Cooperation*, 26(4), 51-86.
- Özsoy, İ., Görmez, B., and Mekik, S. (2013). Türkiye’de katılım bankalarının tercih edilme sebepleri: Ampirik bir tetkik. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 187-206.
- Özkan Y. (2016). Veri Madenciliği Yöntemleri. Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Research and Markets. (2019). Global Islamic Finance Market Growth, Trends, and Forecast (2018-2024). <https://www.globenewswire.com/news-release/2019/03/20/1758003/0/en/Global-Islamic-Finance-Markets-Report-2019-Islamic-Banking-is-the-Largest-Sector-Contributing-to-71-or-USD-1-72-Trillion.html> Erişim Tarihi: 11.02.2020.
- Robson, C. (2002). Real World Research. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sayım, F. (2015). The participation banking as a distinctive method and the its growing in the turkish finance market-period: 2007-2013. *Emerging Markets Journal*, 5(1), 93-111.

- Islam, J. U., and Rahman, Z. (2017). The impact of online brand community characteristics on customer engagement: An application of Stimulus-Organism-Response paradigm. *Telematics and Informatics*, 34(4), 96-109.
- Islamic Finance Bulletin. (2018). World Bank Group, 35.
- Iqbal, M., Molyneux, P., and Conermann, S. (2006). Thirty years of Islamic banking: History, Performance and Prospects. *Bankhistorisches Archiv*, 32(2), 155.
- The Banks Association of Turkey (2005). Türkiye'de Yabancı Bankalar. *Bankacılar Dergisi*, (52), 3-9.
- The Participation Banks Association of Turkey. (2012). Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı. İstanbul: TKBB Yayınları.
- The Participation Banks Association of Turkey. (2015). Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025. TKBB Yayını, 5.
- The Participation Banks Association of Turkey. (2018). Katılım Finans, 2(9), 32-33.
- The Participation Banks Association of Turkey. (2018a). Kobi'ler için Adım Adım Katılım Bankacılığı. İstanbul: TKBB.
- Uddin, A., Chowdhury, M. A. F., and ISLAM, M. N. (2017). Resiliency between Islamic and conventional banks in Bangladesh. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Ulgen K. (2020). Makine Öğrenimi Bölüm 5-Karar Ağaçları (<https://medium.com/@k.ulgen90/makine-%C3%B6%C4%9Frenimi-b%C3%B6l%C3%BCm-5-karar-a%C4%9Fa%C3%A7lar%C4%B1-c90bd7593010>).
- Yumna, A. (2019). Examining financial needs of banking customers for product development in Islamic banking in Indonesia. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.
- Warde, I. (2000). Islamic finance in the global economy. Edinburgh University Press.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gaziantep Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 05.02.2021

No: 12461

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

2. yazar katkı oranı : %100

3. yazar katkı oranı : %100

Sezai Karakoç ve Siyasi Fikirleri: Birey, Toplum ve Devlet

Sezai Karakoç and His Political Ideas: Individual, Society and State

Öğr. Gör. Cem KOTAN ¹

Öz

Bu çalışma, Sezai Karakoç'un siyasi düşüncelerini birey, toplum ve devlete ilişkin görüşleri çerçevesinde ele almaktadır. Sezai Karakoç, Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren güçlenen İslamcılık hareketi içerisindeki önemli düşünürlerden birisidir. Genel olarak Batılı modernleşme tecrübesine yönelik eleştirel bir tutum takınan İslamcılık düşüncesi, İslam'ı bir bütün olarak anlamayı, toplumsal ve siyasal hayata hâkim kılmayı amaçlar. Karakoç'un fikirleri bu bağlamda ele alındığında İslamcılığın söz konusu politik tasavvurunu paylaşır. Karakoç, İslam'ı birey için ontolojik güvenlik sahası olarak benimser. Toplum hayatı ve devlet organizasyonu açısından ise İslami kuralları temel belirleyici normlar olarak kabul eder. Karakoç, siyasi fikirlerini medeniyetçi bir bakış açısıyla dile getirir. Bu bağlamda İslam medeniyeti kavramı onun siyasi fikirlerinin üst başlığı olarak okunabilir. Karakoç, İslam medeniyetini, Batı medeniyeti ile bir karşıtlık temelinde yorumlar. Karakoç'un temel amacı, İslam medeniyetinin Batı medeniyeti karşısında yeniden güçlenmesidir. Böylece hem İslam toplumlarının hem de bütün insanlığın bugün içinde buldukları olumsuz durumlardan kurtulacaklarını düşünür. Bu bağlamda günümüzde ayrı ulusal toplumlar ve ayrı siyasi organizasyonlara bölünmüş İslam toplumlarının birliğini önemser ve bir İslam devletleri konfederasyonu önerir. Çalışma Karakoç'un yukarıda kısaca ifade edilen siyasi fikirlerini birincil ve ikincil kaynaklara dayanan eleştirel kaynak taraması yöntemiyle ele almaktadır. Karakoç'un siyasi düşünceleri mevcut sosyo-politik sorunları merkeze alır. Ancak onun toplumsal ve politik önerileri sosyolojik ve politik gerçekliklerden uzaktır. Sonuç olarak Karakoç'un siyasi fikirlerinin ahlakçı ve idealist bir mahiyete sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, İslam medeniyeti, İslamcılık

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study deals with Sezai Karakoç's political thoughts within the framework of his views on the individual, society and the state. Sezai Karakoç is one of the important thinkers in the Islamist movement, which has gained strength since the 1960s in Turkey. The thought of Islamism, which generally adopts a critical attitude towards the Western modernization experience, aims to understand Islam as a whole and to dominate social and political life. When Karakoç's ideas are considered in this context, he shares the political vision of Islamism. Karakoç adopts Islam as an ontological security field for the individual. In terms of social life and state organization, it accepts Islamic rules as the basic determining norms. Karakoç expresses his political ideas from a civilizationist point of view. In this context, the concept of Islamic civilization can be read as the headline of his political ideas. Karakoç interprets Islamic civilization on the basis of a contrast with Western civilization. Karakoç's main aim is to strengthen the Islamic civilization against the Western civilization. In this way, he thinks that both Islamic societies and all humanity will get rid of the negative situations they are in today. In this context, he attaches importance to the unity of Islamic societies, which are divided into separate national societies and separate political organizations, and proposes a confederation of Islamic states. The study deals with Karakoç's political ideas, briefly expressed above, with the method of critical literature review based on primary and secondary sources. Karakoç's political thoughts center the current socio-political problems. However, his social and political suggestions are far from sociological and political realities. As a result, it can be said that Karakoç's political ideas have a moralistic and idealistic nature.

¹Kastamonu Üniversitesi, Abana Sabahat Mesut Yılmaz Meslek Yüksekokulu, ckotan@kastamonu.edu.tr

Atf için (to cite): Kotan, C. (2023). Sezai Karakoç ve siyasi fikirleri: Birey, toplum ve devlet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 121-137.

Keywords: Sezai Karakoç, Islamic Civilization, Islamism

Paper Type: Research

Giriş

Bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi İslamcılık düşüncesinin ve hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Sezai Karakoç'un siyasi düşüncelerine odaklanılacaktır. İslamcılık düşüncesi ve hareketi bilindiği üzere on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Türk düşünce dünyasının en önemli siyasi akımlarından biri olarak kabul edilir. İslamcılık çok genel bir ifadeyle İslam'ı bir bütün olarak anlamayı, toplumsal ve siyasal hayata hâkim kılmayı ve Batı medeniyetinin tarihsel tecrübesiyle şekillenen modernleşme süreçlerinin İslam toplumları üzerindeki etkilerini azaltmayı amaçlayan bir düşünce ve ideoloji olarak tanımlanabilir (Kara, 1987, s. XV).

Söz konusu ideolojinin yukarıda kabaca ifade edilen temel tezlerinin genel olarak Karakoç tarafından da devam ettirildiğini söyleyebiliriz. Karakoç'un İslamcılık düşüncesi; İslam milleti, İslam devleti ve İslam medeniyeti gibi temel kavramları merkeze alan, bu kavramlar etrafında şekillenen ve İslam toplumlarının her alanda birlikteliğini savunan bir siyasi anlayışa sahiptir. Karakoç, söz konusu bu anlayışını medeniyetçi bir perspektifle dile getirir. Bu anlamıyla Karakoç'un İslamcılık düşüncesi, medeniyetçi tarih anlayışına sahiptir ve bütün insanlık tarihini döngüsel olarak, medeniyetlerin yükselişi, çöküşü ve "dirilişi" şeklinde yorumlar. Bu tarihsellik içinde müstesna bir yeri olan İslam medeniyeti de, tarihsel süreçte çeşitli yükseliş ve gerilemiş dönemlerine girmiştir. Bugün içinde yaşadığımız çağda ise İslam medeniyeti, Batı medeniyeti karşısında en büyük krizlerinden birini yaşamaktadır. İşte Karakoç'un İslamcılık düşüncesi en temel mesele olarak, bugün İslam medeniyetinin içine düştüğü bu krizden nasıl kurtulacağına odaklanır. Karakoç'a göre yapılması gereken ise çok genel bir ifadeyle, insan tekinden başlayarak İslam medeniyetinin bütün kurumlarının yenilenmesi/ihya edilmesidir. Karakoç, 1960'lı yıllardan itibaren Diriliş düşüncesi olarak isimlendirdiği bu temel tezini savunur ve İslam medeniyetinin bu yolla yeniden güçleneceğini düşünür.

Bu çalışmada Karakoç'un düşünce dünyası mümkün olduğu kadar genel bir örüntüde ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmanın asıl amacı ise, Karakoç'un düşünce dünyası içerisindeki siyasi kavramları belli bir bağlam içinde öne çıkarmak, anlamak ve yorumlamaktır. Çalışma, Karakoç'un kısa biyografisinden sonra, bütüncül bir bakış açısı kazandırmak için insan-toplum/millet kavramları ile devlet ve medeniyet kavramlarının Karakoç düşüncesindeki siyasi içerimlerini ele alarak ilerleyecektir². Bu amaçla çalışmada ilk olarak Karakoç'un ontolojik kabullerine ve bu kabullerin anlamını belirlediği insan-toplum/millet kavramlarının inşa ettiği siyasi gerçekliğe odaklanılacaktır. Daha sonra Karakoç'un siyasi görüşleri genel olarak devlet fenomeni merkezinde, devletin doğası, yönetim ilkeleri, yönetim rejimi, devletin türü, yöneten-yönetilen ilişkileri vb. temalar ekseninde ele alınacaktır. Son olarak, bu görüşlerini medeniyetçi perspektifle nasıl bütünleştirdiğine ve bu bağlamda diriliş düşüncesi kavramsallaştırması ile ulaşmak istediği siyasi ve toplumsal idealin ne anlama geldiğine değinilecektir.

Sonuç olarak Karakoç'un İslam dini temelinde bir ontolojik bakış açısına sahip olduğunu ve bu akış açısının onun düşüncesinde insan, toplum ve devlete ilişkin içerikleri büyük oranda belirlediği söylenebilir. Onun düşüncesinde insan asıl değerini İslami bir inançla kazanmakta, toplum ise İslami kurallar manzumesine uymakla kazanmaktadır. Karakoç devleti ise medeniyetçi tarih perspektifiyle, İslami kuralların hüküm sürdüğü enternasyonel (ümmeî) bir din devleti olarak ele almaktadır. Son olarak Karakoç'un siyasi düşüncelerinin mevcut

² Söz konusu bu yöntem Karakoç'un da düşüncesinin temel çerçevesini bu kavramlar üzerinden kurmasından kaynaklanmaktadır. Bu hususu Karakoç şu şekilde ifade eder: "Köklü ve çok cepheli yeni bir düzenleniş, toplum, insan ve devlet anlayışı gelmedikçe ve bu anlayış da geçmişimizdeki, kendi medeniyet, millet, ülke, toplum ve insan anlayışımıza bitişmedikçe bir çözüm yoktur" (Karakoç, 1999, s. 20). Bu bağlamda Muhittin Bilge de Karakoç'un düşünce dünyasını benzer şekilde resmeder: "Karakoç, İslam insanından İslam toplumuna, İslam toplumundan İslam milletine ve devletine, İslam devletinden nihayet İslam medeniyetine kadar geniş bir etik, epistemolojik ve ontolojik yaklaşım tablosu koyar" (Bilge, 2011, s.65).

sosyo-politik sorunları merkeze almakla birlikte bu sorunları, “ideal”/olması gereken bir formda çözmeye çalışan ahlakçı bir mahiyete sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1. Hayatı ve Kişiliği

Sezai Karakoç: Şair, mütefekkir, siyaset adamı. Resmi kayıtlardaki tam ismiyle Ahmet Sezai Karakoç, 22 Ocak 1933 tarihinde Diyarbakır’ın Ergani ilçesinde doğmuştur. Baba tarafından dedesi Hüseyin Efendi’dir. Hüseyin Efendi’nin en küçük oğlu olan Yasin Efendi, Karakoç’un babasıdır. Orta halli bir tüccar olan, hayatı boyunca ticaretle uğraşan ve geçimini bu yolla sağlayan Yasin Efendi, 1963 yılında, 74 yaşındayken vefat etmiştir. Annesi Emine Hanım ise nüfus memuru olan Ahmet Efendi’nin kızıdır. Emine Hanım ise kocası Yasin Efendi’den 6 yıl önce 1957 yılında 52 yaşındayken vefat etmiştir (Karataş, 2019, s.21-22).

Karakoç’un mütefekkir bir ailede ve sosyal çevrede doğup büyüdüğünü ve bu sosyal çevrenin onu hemen bütün insanlar gibi, kişiliği, karakteri, dünya görüşü gibi çeşitli etkenler üzerinden etkilediğini söyleyebiliriz. Çocukluk yıllarında aldığı aile terbiyesi ve içinde yaşadığı sosyal çevrenin etkisiyle kazandığı dini duyarlılığı, gençlik yılları ve sonrasında da devam etmiş ve hayatı boyunca bu duyarlılığı taşımıştır.

Ortaokul ve lise yıllarında okuma yazma tecrübesinin de gelişmesiyle fikir dünyasını yavaş yavaş oluşturmaya başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye’de özellikle muhafazakâr-milliyetçi kesimin önemli isimlerinden olan Necip Fazıl Kısakürek ve onun yönetiminde çıkan Büyük Doğu dergisi ile kurduğu temasın, Karakoç’un düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur (Kayalı, 2011, s. 96). Karakoç henüz Gaziantep’te lise talebesiyken Büyük Doğu dergisine bir mektup yazarak hem Büyük Doğu ile hem de bir anlamda Necip Fazıl ile ilk temasını kurmuştur (Mengüşoğlu, 2017, s.16). Hayatının sonraki dönemlerinde de bu teması devam ettirmiş, uzun yıllar Necip Fazılın yanında bulunmuş ve “dava arkadaşlığı” etmiştir. Karakoç, Necip Fazıl ve Büyük Doğu ile ilgili intibalarını hatıralarında şöyle anlatır:

O güne kadar İslam içimizde sakladığımız bir inançtı. Kimselere pek açılmıyorduk. Yasak, mazlum ve mağdur bir düşünce gibiydi ruhumuzda. Ama işte görmüştük, İstanbul’da çıkan bir dergide onu çağdaş üslupla savunan bir kalem vardı. İslam’ın yükselen yeni canlı sesiydi bu. Bu benim için büyük bir mutluluk olmuştu. Çünkü bir umut doğmuştu. Bütün sıkıntıları göğüsleyebilirdim (Karataş, 2019, s. 43).

Karakoç, 1950’li yılların özellikle ikinci yarısından sonra, Türk sanat camiasında, özellikle şairler arasında, yerini almaya başlamıştır. Gençlik yıllarından itibaren şiirle uğraşan ve o dönemin muhafazakâr çizgide yayın yapan birçok dergisinde de şiirleri yayımlanan Karakoç, 1957 yılına gelindiğinde daha geniş çevrelerce de tanınacak önemli bir sanatsal atılım yaparak, o yıllarda sanat camiasında İkinci Yeni³ olarak bilinen sanat akımının önemli şairlerinden birisi haline gelecektir (Karataş, 2019, s.232-233)⁴. Daha önceleri, Mülkiye, Yeni İstanbul, Şiir Sanatı ve Büyük Doğu dergilerinde çıkan ürünleriyle adı şiir çevrelerinde zaten duyulmuştu. Ancak ilk kez o dönemin İkinci Yeni akımının yayın organı olarak anılan “Pazar Postası” dergisinde, “Balkon” şiirini yayımlayarak okurun karşısına çıkar (Karataş, 2019, s. 71). Söz konusu şiir daha sonraları çok meşhur olmuş ve İkinci Yeni akımının sembol şiirlerinden birisi haline gelmiştir. Karakoç’un, ilk şiir kitabı olan *Körfez* de 1959 yılında yayımlanmıştır. 1960 yılının Nisan ayında da *Diriliş Dergisi*’ni çıkarmaya başlamıştır. Dergi çeşitli sebeplerle dönem dönem yayın hayatına aralar vermiş olsa da, 1992 yılına kadar yayımlanmıştır ve Sezai Karakoç’un “Diriliş düşüncesi”nin adeta okulu olmuştur (Karataş, 2019, s. 189). Karakoç daha sonra kitaplaşacak edebi ve düşünsel eserlerini *Diriliş Dergisi* aracılığıyla ifade etmiş ve bu dergiyi kendisinin “Diriliş Nesli” (Karakoç, 2010b, s. 65) olarak adlandırdığı yeni bir neslin yetişmesinde önemli bir araç olarak görmüştür.

³ Türk edebiyatında 1950’li yıllarda ortaya çıkmış bir sanat hareketi

⁴ İkinci Yeni hareketi ile Karakoç’un şiiri arasındaki ilişkiye yönelik daha fazla bilgi için bkz. Acar, Z. (2019). *Sezai Karakoç kuşağı: ikinci yeni*. İstanbul: Ketebe Yayınları

1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'de sosyal hareketliliğin gittikçe artmaya başladığını, bu hareketliliğin, dünya siyasetindeki Soğuk Savaş'ın da etkisiyle toplumsal hayatta önemli siyasal ayrışmaları beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Sağ ve sol şeklinde ayrılan siyasi kamplar iç siyasetteki tartışmaları ve toplumsal düzeni büyük oranda etkilemiştir. Karakoç'un böyle bir ortamın içinde düşünce ve sanat eserlerini verirken, aslında gündelik siyasetin tartışmalarına mümkün olduğunca girmeden daha üst bir siyasi dil kurmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Çünkü Karakoç'a göre gündelik siyasi tartışmaların ötesinde asıl düşünülmeye gereken daha merkezi bir sorun vardı: İslam toplumlarının durumu ve İslam medeniyetinin içinde bulunduğu kriz.

Soğuk Savaş döneminin yarattığı iki kutuplu dünyada İslam medeniyeti adeta unutulmuştu. Zaten Batı da uzun süredir İslam medeniyetini tarih sahnesinden tamamen tasfiye edildiğine inanıyor dahası bu "oryantalist algı" bizim aydınlarımız tarafından da kabul görüyordu (Duran, 2013, s. 292). Karakoç'a göre ise, Komünizm-Kapitalizm veya Sosyalizm-Liberalizm arasında süren bu ideolojik savaşta, İslam toplumlarını temelde ilgilendiren bir şey yoktu. Savaş Batı medeniyetinin kendi iç savaşıydı. Bundan başka İslam medeniyetinin tarihten silinmesi gibi bir düşünce de asla kabul edilemezdi. O halde Müslümanların (özellikle aydınların) yapması gereken sağ-sol ayrışmalarının ötesinde, kendi medeniyetlerinin savaşını vermektir. Bu Karakoç'a göre bir anlamda Batı uygarlığının tarih sahnesinden sildiğini düşündüğü bir medeniyetin; İslam medeniyetinin, diriliş mücadelesiydi. İşte Karakoç eserlerini vermeye başladığı ilk dönemlerden itibaren gündelik siyasetin dilinden uzak durarak, kendisinin en temel mesele olarak kabul ettiği bu mücadelenin verilmesinden yana olmuştur.

Karakoç bu mücadelesini bir şair olarak sanatıyla, bir mütefekkir olarak düşünce kitaplarıyla ve bir siyaset adamı olarak da bir siyasal partinin genel başkanlığını yürüterek sürdürmüştür. Karakoç'un şiiri Akbayır'ın da ifade ettiği gibi, "yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmış bir medeniyetin yeniden kurulmasına ve bütün kurumlarıyla yeniden canlandırılmasına yönelik bir umudu daima canlı tutar" (2013, s. 52). Bu umut bütün dünyayı içine alan evrensel bir umuttur aslında. Çünkü Karakoç'un düşünce dünyası gibi sanatı da günümüz dünyasının önemli bir paçasını oluşturan İslam coğrafyasının sorunlarıyla birlikte dünyanın da sorunlarını dert edinir ve tüm insanlığa çağrıda bulunur. Karakoç'un düşünce kitapları da yine bu duyarlıklarla yazılmış temel gayesi daima İslam medeniyetinin sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışları olmuştur. Bu amaçla uzun yıllar eserler vermiş ve nihayet 1990'a gelindiğinde ise diriliş düşüncesini pratiğe dökme amacıyla Diriliş Partisi'ni (DİRİ-P) kurmuştur. 1997 yılına kadar bu partinin genel başkanlığını yürüten Karakoç, 19 Mart 1997 tarihinde Diriliş Partisi üst üste iki kez seçime giremediği için anayasa mahkemesi kararıyla kapatıldıktan on yıl sonra, 2007 yılında Diriliş Partisi'nin yerine Yüce Diriliş Partisi'ni (YÜCEDİRİ-P) kurmuştur. Karakoç 2021 yılının Kasım ayında vefat etmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışma eleştirel kaynak taraması yöntemine dayanmaktadır. Bu bağlamda hem birincil kaynaklar hem de alan yazında çalışmanın konusu ile ilgili ikincil kaynaklar eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Söz konusu yöntemle, Sezai Karakoç'un düşünce dünyasının genel örüntüsünü anlamak ve daha özelden ise onun siyasi düşüncelerini birey, toplum ve devlet kavramları açısından yorumlamak amaçlanmıştır.

3. Karakoç'un Siyasi Düşüncelerinin Ontolojik Zemini ve İnsanın Mahiyeti Sorunu

İnsanın mahiyeti meselesi, felsefi yanıyla düşünce tarihinin en temel sorun alanlarından birisidir. Bu mesele, daha geniş bir çerçevede varlığın/hakikatin ne'liğine ilişkin soruyla da yakından ilgilidir. Zira varlığın/hakikatin ne'liğine ilişkin anlam dünyası, aynı zamanda insan gerçekliğini de açıklamaktadır. Kısaca Tanrı-insan-tabiat arasında kurulan ontolojik ilişki, hem varlığa/hakikate ilişkin anlam haritasını hem de bu haritanın içinde insanın yerini ve anlamını belirgin kılmaktadır.

Söz konusu bu soruşturmanın siyasetle yakın bir ilişkisi olduğunu daha doğrusu bu anlam haritasının (dünya görüşünün), yaşamın her alanını etkilediği gibi siyaset alanını da etkilediği/belirlediği söylenebilir. Böylece ontolojik kabuller insan gerçekliğini, insan gerçekliği de, yine bir insan edimi olan siyasetin anlam dünyasını (iktidar ilişkilerini-siyasetle ilgili kavramların anlam haritasını vs.) belirler. Dolayısıyla bir siyasi görüşün anlamlı-tutarlı olabilmesi aynı zamanda onun belli bir ontolojik zemine ve bu ontolojinin inşa ettiği insan görüşüne dayanmış olmasına bağlıdır. Bu bağlamda Sezai Karakoç düşüncesinde insanın mahiyeti sorunu, hem onun geniş anlamda ontolojik kabullerine ilişkin anlam dünyasını anlamamızda hem de siyasi görüşlerini anlamamızda önemli bir çıkış noktasıdır.

Karakoç'a göre bütün varlığın anlamını "din" (İslam) ve o dinin sahibi olarak Tanrı belirler. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak, "İslam varlığın temel kaynağı, varoluş sebebi, dünya görüşü ve metafizik bir sistemdir" (Karakoç, 1989, s.8). Yani çok kestirme bir ifadeyle belirtecek olursak, onun düşüncesinde varoluşun temeli dindir. Tanrı bütün kâinatın yaratıcısıdır ve kâinattaki bütün varlıklar, varoluşlarını ve yok oluşlarını, sebeplerini ve sonuçlarını Tanrı'ya borçludurlar. Böylece Karakoç'a göre, yaratılmış bütün varlıklar gibi insan da anlamını Tanrı'dan alır ve bu anlamıyla insanın varoluşunun temeli de Tanrı inancıdır (Karataş, 2019, s. 138). Yine onun ifadeleriyle: "Hakikat ve ebedilik Allah'a aittir ve insan da ancak O'na döner, O'ndan haberli olur, O'na ulaşmak için çaba sarf ederse insan olur" (Karakoç, 2007, s. 212).

Karakoç anlamını Tanrı'dan alan bu insanı, Nietzsche'nin "üstün insanı"nı anımsatır bir şekilde (tabii ki retorik olarak) "Diriliş İnsanı" olarak tanımlar. Diriliş insanı, Karakoç'un yazılarında belli özellikleriyle öne çıkar; bu insan özgürlüğü Tanrı'ya bağlanmakta bulur, zulmün değil adaletin peşindedir, akli tanrılaşmaz, maddeci değildir, derin bir fizikötesi yüklüdür, alçakgönüllüdür, toplumdur, bencil değildir, fedakârlık ahlakı yüklüdür (Karakoç, 2019, s. 138-139).

Görüldüğü üzere, diriliş insanı tanımıyla Karakoç, aslında "ahlak abidesi" diyeceğimiz bir insan portresi çizer. Bu insan onun düşüncelerinde, bugünün dünyasında Batı medeniyetinin yarattığı "maddeci", "bencil", "duyarsız", "ahlaksız" insana karşılık öne çıkarılan "ideal" bir tiptir. Dolayısıyla Karakoç aslında insanı "Aristoteles'e dayandırılan "pathos, ethos, logos" (ben, akıl ve duygu merkezilik) üçlemesi üzerinden değil "duygu, akıl ve ruh" üçlemesi üzerinden ama ruhu önceleyerek anlamlandırır (Zariç, 2019, s. 354). Böylece Karakoç, insanda ruhi ya da metafizik yanı öne çıkarmakla "maneviyatçı-ahlakçı" bu insan tipini idealleştirir. Diriliş insanı olarak adlandırılan bu insanın dünyadaki görevi de doğal olarak ilahi rızaya uygun edimlerde bulunmaktır. Çünkü bu insan aynı zamanda "eşrefi mahlûkat" ve "Allah'ın halifesidir". İşte Karakoç düşüncesindeki din temelli ontolojik zemin, bireysel anlamda insana varoluşsal güvenlik alanı sağladığı gibi insana bu anlama dayalı görevler de yükler. Böylece Karakoç'un düşünce dünyasında bu ontolojik zemin, sadece insanı değil, siyasi içerimler kazanarak insanla birlikte toplum/millet-devlet-medeniyet gibi kurumlarla daha geniş bir sosyo-kültürel gerçekliği inşa eder.

4. Karakoç Düşüncesinde Siyasi Bağlantılarıyla Toplum-Millet Kavramları ve Ümmetçilik

Karakoç insan ve toplum arasında önemli bir yakınlık kurar. Bu yakınlık bilindik sosyolojik anlamıyla insanın "toplumsal bir hayvan" olmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu anlamıyla toplum, insan-insan ilişkilerinden doğmuş ve belli değerler üzerinden inşa edilmiş bir birliktelik olarak kabul edilir. Karakoç'un düşünce dünyasında insan-insan ilişkilerini belirleyen ve (Müslüman) toplumu oluşturan en merkezi değer ise İslam'dır. Zira Karakoç'a göre, "İslam önce kişiyi, onunla birlikte toplumu, maddî ve manevî bir sağlık içinde tutmaya çok önem vermiş, birçok buyruklar ve yasaklarla, armağanlar ve cezalarla bunu sağlamak istemiştir" (Karakoç, 1999b, s.104). Böylelikle din, yukarıda ifade edildiği gibi, insanın anlam dünyasını belirlediği gibi, bu anlam dünyasıyla uyumlu değerler ve normlar aracılığıyla da sosyal çevreyi yani toplumsal yapıyı belirlemektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Karakoç, insanın bugün içinde yaşadığı materyalist çağdan nasıl ki Tanrı'ya dönerek kurtulacağını düşünüyorsa, bir bütün olarak toplumsal kurtuluşun da yine aynı yolla olacağını düşünür. Karakoç bu bağlamda “mümin toplum” kavramını öne çıkarır. Ona göre mümin toplum, “materyalizmin bütün insanlığı kaosa sürüklediği bir zamanda hem bu dünyanın hem de gelecek dünyanın teminatıdır” (Karakoç, 1998b, s.126). Ona göre bu toplumun en temel özelliği ise ahiret inancının bütün toplumu kaplayan bir gerçeklik olarak toplumsal hayatta gerçeklik kazanmış olmasıdır (Karakoç, 1999b, s. 110). Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Karakoç nasıl yukarıda idealleştirilmiş/olmasını arzu ettiği bir insan tipini öne çıkarmışsa, benzer bir şekilde toplumu da idealleştirerek ele alır. Düşünsel bir bütünlük içinde meseleye bakıldığında, yukarıda ifade edilen insanların birarada yaşadığı toplum doğal olarak zaten başka türlü tanımlanamaz yahut idealize edilemezdi. Ancak Karakoç'un hemen her konuda “olması gerekenler” üzerine odaklanması aşağıda daha açık bir şekilde göreceğimiz gibi düşüncelerinin sosyolojik gerçekliğini sorgulanır hale getirmektedir.

Topluma ilişkin bütün bu anlamlar aslında daha geniş bir birlikteliği ifade eden ve Karakoç'un siyasi düşüncelerinin anlaşılmasında en önemli temalardan biri olan “millet” anlayışına doğru genişletilebilir. Zira Onun düşünce dünyasında millet, dünya üzerindeki Müslüman toplumların hepsini içine alan daha geniş kapsamlı bir birlikteliği ifade eder. Ona göre millet, “bir ‘hakikat ideali’nin bir araya getirdiği ve bu bir araya gelişi zaman içinde kökleştirip gelenekleştirmiş, ona süreklilik kazandırmış; inanç, düşünce, duyuş ve davranış kurum ve tutumlarıyla uygarlık dediğimiz büyük tarih olgusuna bütün varlığı ve gücüyle katılmış kişilikli toplum demektir” (Karakoç, 1998a, s.147-148). Karakoç'un millet tanımı da görüldüğü üzere din temellidir. Bu anlamıyla İslam milleti, Hz. Âdem'in yeryüzüne indiği andan itibaren günümüze kadar İslam itikadı ve inancı üzerine yaşayan bütün insanların meydana getirdiği topluluğun genel adıdır. Karakoç'un ifadesiyle, “millet, İslâm topluluğunun objektif adıdır.” Böylece, “milleti meydana getiren insanlara ve birim mümine bakılarak, bu müminlerdeki ortak muhtevadan ötürü, bir topluluk halinde görülmüşler ve bir bütün, bir birlik olarak düşünülmüşlerdir” (Karakoç, 2000, s. 117-118).

Karakoç, millet kavramı söz konusu olduğunda bu dinsel anlamın ve birlikteliğin altını özellikle çizer ve “nation/ulus” kavramı ile İslami anlamda “millet” kavramı arasındaki farkı ısrarla vurgular. Bilindiği üzere nation/ulus kavramı Avrupa'da özellikle on dokuzuncu yüzyılla birlikte öne çıkmış ve gittikçe politize olmuş bir kavramdır (Heywood, 2009, s.167). Ulus, “açıkça sınırları çizilmiş ve tek bir idareye tabi bir toprak içinde var olan halk” olarak tanımlanır (Giddens, 2008, s.32). Tanımdaki sınır vurgusu önemlidir zira ulus anlayışında, çizilen sınırlarla birlikte biz ve öteki kimliğinin altı sürekli çizilerek farklılıklar öne çıkarılır. Böylece “farklılıklar” üzerinden bir siyasi söylem inşa edilir. Bu söylemde uluslar kültür ve kan bağı olan büyük aileler olarak sunulur ve bu anlamıyla “etnik köken” milliyetçi retoriğin baskın temalarından birisi haline gelir (Calhoun, 2009, s.41). Böylece etnik köken üzerinde inşa edilen grup bilinci, kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca siyasi bir sınır istediği zaman etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur (Gellner, 1998, s.59).

Yukarıda ifade edilen anlamlarıyla hem “millet” anlayışının hem de bu anlayıştan türemiş milliyetçiliğin Karakoç için hiçbir anlamı yoktur. Hatta Karakoç böyle bir millet tanımını ve bu tanımın yataklık ettiği ve İslam coğrafyasını da önemli derecede etkileyen nationalism/milliyetçilik akımını İslam milleti için çok önemli bir tehdit olarak görür. Ona göre bugün İslam milletinin parçalanmışlığının en önemli sebebi, bu Batı menşeli milliyetçilik düşüncesidir. Zira bu milliyetçilik anlayışı, İslam'ın millet anlayışını unutturup ırkçılığı milliyetçilik diye kabul ettirmekte, İslam kavramlarını yozlaştırmaktadır. Bu yanılığa düşüş ise, İslâm Milletinin bin parçaya bölünmesiyle sonuçlanmıştır (Karakoç, 1998b, s.18-19). Bu sebeple Karakoç bu parçalanmadan kurtulmak için millet kavramını Kur'an-ı Kerim'deki anlamıyla kabul etmemiz gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Bütün Müslümanlar bir millettir. Bu “millet” kavramı, toprak, dil, ırk realitelerinin üstünde, inanç ve ülkü beraberliğini ifade eden bir kavramdır. Batının “millet” kavramı ile İslâm'ın

“millet” kavramı arasında büyük bir fark göze çarpmaktadır. Batı’nın millet (nation) kavramı, (kavim) kavramına yakın bir anlam taşır. Oysa, İslâm’ın “millet” kavramı, bütün insanlığı hedef alan bir genişliğe sahiptir. Millet kavramı, “cemaat” sözünden çok daha geniş, yoğun ve kaynaşmış bir kitleyi belirtir. Bu yüzdendir ki, Hıristiyan mezhepler, ayrı ayrı cemaatler kabul edildiği halde, İslâm milleti kavramı, tüm mezhep ve tarikatları kapsayan bir evrensellik özelliği gösterir (Karakoç, 1998b, s.131).

Görüldüğü üzere Karakoç’un millet tanımı doğrudan dini içeriklidir ve milliyetçilik ideolojisinin mahiyetini belirleyen toprak, dil, etnisite gibi bugün milli kimlikle bitişik kabul edilen değerler, onun millet anlayışında ikincil değerler olarak kabul edilir. Dolayısıyla Karakoç, millet kimliğini belirleyen en merkezi ve hukuki değer olarak dini kabul eder. Onun bu millet anlayışı doğal olarak, ulus devlet formunda belli sınırlar içinde yaşayan, çoğu zaman ortak bir dile, etnisiteye ve kültüre sahip olduğuna inanılarak inşa edilmiş ve pozitif hukukla tanımlanmış millet-vatandaş-halk kavramlarının anlam dünyasından farklıdır. Karakoç, Osmanlı’da “millet sistemi” olarak bildiğimiz, insanların “inanç” temeline göre çeşitli milletlere ayrıldığı, geleneksel millet anlayışını savunur. Bu bağlamda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Batılı tarihsellik içinde ortaya çıkmış millet anlayışının İslam ile uyuşmadığını düşünür ve aşağıda daha geniş bir şekilde göreceğimiz gibi, Müslümanların ayrı siyasi sınırlar içinde ayrı vatandaşlar/halklar olarak yaşamalarını da doğru bulmaz.

Karakoç’un söz konusu bu millet anlayışı, doğal olarak siyasi bir söylem olarak ümmetçiliği de peşinden getirmektedir. Ümmetçilik, bilindiği üzere Türkiye’de II. Meşrutiyetten beri İslamcılık düşüncesi ve hareketinin önemli temalarından biridir. Kısaca; dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış ve artık aralarında herhangi bir siyasi birliktelik bağı kalmamış bütün Müslümanların, her alanda (ekonomik-siyasi-kültürel) bir araya gelmesini, birlik olmasını hedefleyen siyasi bir söylem olarak karşımıza çıkar. Bu anlamıyla Karakoç’un da ümmetçi bir siyasi söylemi benimsediğini ve devam ettirdiğini söyleyebiliriz.⁵

Ümmetçilik, Karakoç’un düşünce dünyasında siyasi görüşlerinin yahut siyasi ideallerinin en temel kavramlarından birisidir. Zira Karakoç için nasıl ki dünya üzerindeki bütün Müslümanlar bir milletse, doğal olarak bu milletin arasındaki sınırlar da anlamsızdır ve sunidir. Dolayısıyla Müslümanların bugün içine düştükleri parçalanmışlıktan kurtulmaları için bir an önce siyasi birlik sağlamaları gerekmektedir. Aslında Karakoç’a göre İslam dünyasının bugün içine düştüğü siyasî parçalanma yapmadır; geçicidir ve yabancı devletlerin dayattığı ve bütün güçleriyle yürütmeye çalıştıkları bir zorlamadır. “İslâm Milleti ise bir realitedir. Aralarına zorla ve dış baskıyla suni sınırlar çekilmiş bir bütündür” (Karakoç, 2000, s. 124). Böylece Karakoç, yukarıda ifade ettiğimiz millet anlayışından hareketle İslam milletinin bir siyasi organizasyona sahip olması gerektiğini düşünür. Bu siyasi organizasyonun adı da doğal olarak bütün İslam milletini içine alan, “İslam Devleti”dir. Bu noktadan sonra Karakoç’un siyasi fikirlerini onun İslam Devleti anlayışı etrafında, devletin doğası, yöneten yönetilen ilişkileri, devletin türü-yönetim biçimi vb. bağlamlarda ele almaya çalışacağız. Daha sonra ise bütün fikirlerini medeniyetçi bir perspektifle nasıl bütünleştirdiği anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

5. Karakoç’un Düşünce Dünyasında Devlet, İktidar ve Yönetim

Karakoç’un düşünce dünyasında devlet, her şeyden önce bir ideadır ve metafizik kaynaklıdır. Yani Ona göre, devletin gerçeklik/realite kazanmadan önce düşünsel

⁵ Her ne kadar İslamcılık düşüncesi içinde meşhur olan kavramın ümmetçilik olduğu bilirse de Karakoç ümmet ile millet arasında önemli bir nüansın olduğunu ve doğru ifadenin bu anlamıyla millet olması gerektiğini söyler. Ona göre, “günümüzün İslâm’a yabancı kalemleri, bu “millet” kavramını “ümmet” kavramıyla karıştırdılar. Oysa, Müslümanlar, sadece bir “ümmet” değildiler, aynı zamanda bir “millet” idiler. “Ümmet”, “millet” kumaşının iç tarafına verilen addır denilebilir. Diğer bir deyişle, “millet, İslâm toplumunun objektif ifadesi ise, “ümmet”, “sübjektif” ifadesidir. Yani Karakoç’a göre ümmet, İslam tarih boyunca birbirini takip eden İslam topluluklarının her birine verilen isimdir. Bu topluluklar, isimlerini kendilerine gönderilen peygamberden alır; Hz. Musa’nın ümmeti, Hz. İsa’nın ümmeti, Hz. Muhammed’in ümmeti gibi. Kısaca “Millet kelimesi, inanmışlar topluluğunu muhitten merkeze doğru, ümmet kelimesiyse, merkezden muhite doğru ifade eder (Karakoç, 2000, s. 118-119). Böylece Karakoç millet kelimesinin daha “kapsayıcı” olmasından dolayı ümmet yerine millet kelimesinin kullanımının daha doğru olacağını düşünür (Karakoç, 1999c, s.88).

zeminde/ideada, varlık amacının ve ilkelerinin belirlenmesi daha sonra bu ideale göre devletin gerçek hayatta işlerlik kazanması gerekir. Böylece devlet düşüncesinin (idesinin), devlet realitesine kaynaklık edeceğini düşünür. Karakoç bu durumu şöyle ifade eder: “Benim inandığım devlet, her şeyden önce bir ülkü - ideal, bir idea devletidir. İslâm ideası veya ideali devleti. İnsan ve toplumu İslâm ruhuyla diri tutuş ülküsü ve bu ülkü etrafındaki kuruluş ve teşkilatlanmış bu düzeni ayakta tutucu yaptırımlar (müeyyideler) bütünüdür” (Karakoç, 2010b, s.47). Ona göre, ancak böyle bir durumda devlet sağlam temeller üzerinde inşa edilecek ve uzun ömürlü olabilecektir. Devleti ortaya çıkaran ve devlete uzun bir hayatıyet bahşedecek olan ide ise doğal olarak İslâm’ın hakikat anlayışında bulunur. Bu anlamıyla devlet, “milletin hakikat ideali etrafında organize olması, bu ideali tarih ve devam şuru içinde sürdürmesi demektir” (Karakoç, 1998a, s.147).

Karakoç, söz konusu “İslam ideali”ni ise devlet fenomeni bağlamında, İslam siyaset düşüncesinde de sık rastladığımız bir takım kavramlar ve değerler üzerinden tanımlar. Buna göre Farabi’den bu yana İslam siyaset düşüncesindeki en temel değerlerden birisi olan “erdem/ahlak”⁶, Karakoç’un genel olarak siyaset, özel olarak ise devlete ilişkin düşüncelerinde de öne çıkarılan kavramlardandır. Dahası Karakoç, doğrudan Farabi’nin kullandığı kelimelerle devlet idealinin, “medine’t-ül fâzıla” diye adlandırılan devlet, yani erdem devleti olduğunu söyler (Karakoç, 2010b, s.47-50). Bu bağlamda Karakoç, geleneksel İslam siyaset düşüncesinin devlet idealini benimser ve devam ettirir. Yani devleti sadece insanların yapıp etmeleriyle ortaya çıkmış ve maddi ihtiyaçlara cevap veren, “antropolojik temelli bir fenomen” (Mengüşoğlu, 2017, s.288) olarak değil, “kutsal” amaçlar/idealler üzerinde yükselmiş idealleştirilmiş/aşkın bir varlık olarak ele alır.

Bu noktada Karakoç’un düşünce dünyasında devletin varlık gayesi ve meşruluk temelini, modern devlet anlayışından farklı olarak dinsel idealler üzerinden belirlendiğini söyleyebiliriz. Modern dönemde halk iradesiyle meşruluk kazanmış siyasal iktidarın, “en üst düzeyde örgütlenmiş biçimi” (Dursun, 2002, s.143) olarak karşımıza çıkan devlet, Karakoç düşüncesinde geleneksel dönemde olduğu gibi, dini idealleri yerine getirme arzu ve iradesiyle meşruluk kazanmış siyasal iktidarın en üst düzeyde örgütlenmiş biçimi olarak karşımıza çıkar.

Karakoç bu hususta Batılı devlet anlayışı ile İslam devlet ideali arasında bir karşılaştırma yapar. Ona göre maddi başarıya odaklanan Batılı devlet anlayışının aksine, İslam devlet idealinin temeli, maddî başarı olmayıp, “Allah’ın rızası ve buna bağlı olarak “Tanrı korkusu”, “takva”, “erdem (fazilet)”, “doğruluk (sıdk)tur.” Böylelikle ona göre, “İslâm Uygarlığı yalnız bir devlet düşüncesi getirmekle kalmamış, bir devlet teorisi eleştirisi de getirmiştir” (Karakoç, 1998a, s.136-138). Kısaca Karakoç, Machievelli’den beri modern siyasi düşüncenin geneline hâkim olan seküler devlet teorilerinden farklı olarak, geleneksel (din ve ahlak temelli) bir devlet ve siyasal iktidar anlayışına sahiptir. Bu devletin meşruluğunu sağlayan temel (burası devletin doğası olarak da okunabilir) İslam idealleri olduğu gibi, siyasal iktidarın meşruluğunu sağlayan temel ise yine bu ideallerin gerçekleşmesine yönelik arzu ve faaliyetlerdir.

Karakoç’un söz konusu bu devlet anlayışında, dinin toplumsal hayatla kurduğu her türden bağ aslında devlet organizasyonunun gözetiminde gerçekleşmektedir. Dahası dinin toplumsal hayattaki canlılığı ve varlığı da bir bakıma devletin varlığına bağlanmaktadır. Böylece devlet, “İslam’da “Emr-i bi’l ma’rûf ve nehy-i ani’l münker olarak ifade edilen iyiliklerin bireysel ve toplumsal hayata hâkim kılınması, kötülüklerin de önlenerek insan ve topluma zarar vermesinin önüne geçilmesi için şart koşulan bir siyasi otorite olarak öne çıkarılır” (Bilge, 2015, s.3). Karakoç düşüncesinde devletin varlığı ile dinin toplumsal hayattaki varlığının bu derece birbirine bağlanması ise doğal olarak devletin taşıdığı/koruduğu idealler

⁶ Farabi’nin İdeal Devlet’inde, “erdem/ahlak”, kavramlarının, mükemmel/ideal devletin varlığını ve devamlılığını sağlayan en merkezi değer olarak ele alınması hakkında bkz. (Farabi, 2017, s.99-117). İslam siyaset düşüncesinde söz konusu kavramın merkezi önemi için bkz. (Bağdatlı, 2018, s.297-308).

sebebiyle idealleştirilmesine yer yer “kutsallaştırılmasına” sebep olmaktadır.⁷ Bu düşünme tarzı Karakoç’ta ileride göreceğimiz gibi çok güçlü, süper devlet şeklinde ifade edilebilecek bir devlet anlayışının savunulmasına da başka gerekçelerle birlikte yol açmış görünmektedir.

Görüldüğü üzere Karakoç’un siyasi düşüncelerinde devleti olumlayıcı bir taraf vardır. Duran, bu olumlayıcı yaklaşımın aslında İslamcılık düşüncesinin ve hareketinin geneline şamil bir şey olduğunun altını çizdikten sonra, sebebini Sünni İslam’ın devlet algısına bağlamaktadır. Duran’a göre, “Sünni İslam’da devlete yüklenen ahlaki amaç, şeriat ve ümmet atıflı bir aşkın devlet anlayışı ortaya çıkarmaktadır” (2004, s.130). Söz konusu bu yoruma katılmakla birlikte bir hususun altını çizmekte yarar görüyoruz; Karakoç’taki aşkın devlet düşüncesi otoriter devlet anlayışları ile karıştırılmamalıdır. Aşağıda daha geniş bir şekilde ifade edeceğimiz gibi, Karakoç’un devlet anlayışı, devlet otoritesini putlaştırmayan ve en azından teorik olarak birey-toplum ve devlet arasında denge gözeten bir anlayışa dayanır.

Aslında Karakoç düşüncesinde devlete yüklenen aşkınlık, devletin taşıdığı ideallerden ileri gelmektedir, yoksa bu aşkınlık devletin, birey veya toplum üzerinde baskı kurması, bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması anlamına gelmez. Karakoç devlet-birey-toplum arasında (bunları bir bakıma yöneten-yönetilen ilişkisi şeklinde de anlayabiliriz) uyumlu bir birliktelik kurulması gerekliliğinden sıklıkla bahseder. Devlet-birey-toplum arasındaki ilişkinin birbirini besleyici bir ilişki olmasından yanadır ve hem güçlü devletin hem de güçlü bireyin birbirlerini var ettiklerini, güçlü devletin olmadığı bir yerde güçlü, kişilikli bireylerin olamayacağını, özgür ve güçlü bireylerin olmadığı yerde de güçlü bir devlet mekanizmasından bahsedilemeyeceğini ifade eder (Karakoç, 1999b, s.55). Böylece Karakoç, devlet otoritesi ile bireysel ve toplumsal özgürlükler arasında bir denge kurulmasını savunur. Ona göre otorite tanımama anarşiye kapı araladığı gibi, devlet otoritesini putlaştırma da hem insanı hem de toplumu çürüten etkilere neden olacaktır. Böylece, “Firavunların ve Nemrutların oluşturduğu sistem devam ettirilecek ve devlet dinin hakkını gasp edecektir” (Karakoç, 1999b, s.47). Karakoç söz konusu ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

Kaç kere tekrar ettik, gene tekrar edelim. Tekrar, bu Millet’in ve Devlet’in geçmişinde bulunan yüce yönetim ilkelerine dönmek günü gelmiş geçmektedir. Herkes Devlet’i kendi üstünde bilmelidir. Halk da, devlet adamları da, bürokrat aydınlar da. Ancak bu, devletin putlaştırılması, yani komünizmde veya faşizmdeki gibi, devlet önünde kişinin hiç sayılması anlamında bilinmemeli. Devlet derken, onu yöneten kişiler değil, prensipler ve idealler anlaşılmalıdır. Hakikat, iyi ve güzel ve onların kurumları anlaşılmalıdır. Hiç bir şahıs, hiç bir parti ve hiç bir kurum veya kuruluş, Devletin üstünde olamaz. Devlet de zulüm makinası haline getirilemez. Devletin giyotini vardır; ama Devlet giyotin değildir ve olamaz. Devlet otoritesi ile kişi özgürlüğü, birbirini yıkıcı, yok edici iki düşman değil, birbirini besleyici, geliştirici iki dosttur. Bu dostluğun gerçekleştirilmesi için, sun’i insan değil, şahsiyetler yetiştirme politikası izlenmelidir (Karakoç, 2003, s.46).

Görüldüğü gibi Karakoç, birey-toplum-devlet ilişkisini karşılıklı çekişme/çatışma biçiminde değil birbiriyle uyumlu bir düzlemde ele almanın daha doğru olacağını düşünür. Böylece özgürlük kavramı etrafında birey-toplum ve devleti, birbirilerinin sınırlarını koruyan ve bu sınırlara riayet eden aktörler olarak ele alır.

Bu noktada “özgürlük” kavramını da birey, toplum ve devlet açısından birbiriyle ilişkili fakat farklı bağlamlarda ele aldığımızı söyleyebiliriz. Ona göre birey için özgürlük inançla mukayyettir. Özgürlüğün anlamı Allah’a inanmakla başlar ve “insanı ancak Allah özgür kılar”(Karakoç, 2010b, s.8). Söz konusu bu özgürlük bireyin kişilik ve kimliğinin temel şartıdır (Karakoç, 2009, s.86). Toplum/millet için ise özgürlük inançla birlikte hiçbir otoriter yönetimin altında olmamak ve devlet için özgürlük ise hiçbir yabancı gücün tasallutu altında olmamak yani siyasi bağımsızlıkla ilgilidir. Böylece devletin ve milletin bağımsızlığı/özgürlüğü bireyin

⁷ Karakoç düşüncesinde din-devlet ilişkisinin bu şekilde ele alınması, aslında geleneksel İslam siyaset düşüncesinin bir devamı olarak okunabilir. Bu bağlamda İslam siyaset düşüncesinde din-devlet ilişkileri ve “devletin kutsallığına” yönelik tarihsel bir izah için bkz. (Çaylak, 2018, s.9-22).

özgürlüğünün de teminatı olacaktır. Çünkü ona göre, “toplumu, milleti, yurdu tutsak düşmüş bir kişinin kişisel özgürlüğü de tehlikeye girmiş demektir” (Karakoç, 2009, s.86). Görüldüğü gibi birey açısından özgürlüğün hem iç hem de dış şartları söz konusudur. İç şart bireyin dini inancıyla ilgilidir ve bu doğrudan bireyin özgür iradesiyle mukayyettir, dış şart ise bireyin içinde yaşadığı toplumun ve devletin siyasi-kültürel bağımsızlığıyla ilgilidir ve söz konusu bağımsızlık da yine bireyin özgürlüğünün teminatıdır.

Kısaca Karakoç, “devletin bireyi köleleştirdiğini ve birtakım özgürlüklerini elinden aldığını iddia eden yaklaşımların aksine, devleti bireyin fikir, vicdan ve din özgürlüğünün teminatı olarak görür” (Karadeniz, 2017, s.94). Ancak burada bir noktanın altının çizilmesi gerekiyor. Karakoç birey-toplum-devlet ilişkisi bahsinde her ne kadar dengeli bir tutum sergilese de nihayetinde bireye ve topluma karşı devlet merkezli bir tavrın içerisinde. Aslında bu tavır, hemen bütün İslam siyaset düşüncesine sinmiş, modern İslamcılık düşüncesinde ve hareketinde de genel olarak devam ettirilen, geleneksel devlet merkezli düşünce yapısının bir devamı olarak okunabilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Karakoç zaten düşünce dünyasının bütünlüğüne bakıldığında da bu tarihsel gelenekle uyumlu bir yaklaşıma sahiptir. Bu bağlamda devlet söz konusu olduğunda da, İslam toplumunun/milletinin gelecekteki yaşam şartını güçlü bir devlet idealinde mümkün görür. Söz konusu bu idealin içinde birey ve toplum ise nihayetinde devlete göre daha tali bir konumdadır.

Karakoç’taki devlet merkezli düşünce biçimi, onun siyasi fikirlerinin çoğunun aslında devlet fenomeni etrafında şekillenmesine sebep olmuş görünmektedir. Bu bağlamda devlet yönetimine ilişkin ilkelerin belirlenmesi de yine Karakoç’un önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Söz konusu ilkeler, İslam düşünce tarihinde örneklerine çokça rastladığımız siyasetname metinlerine benzer şekilde, hem devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğiyle hem de devleti yönetenlerin hangi özelliklere sahip olmasıyla ilgilidir. Bilindiği üzere siyasetnameler, “ahlaki ve dini öğütlere dayanarak siyaset ahlakını anlatan, başka bir deyişle, siyasetin ahlaka dayalı olmasını telkin eden eserlerdir” (Bağdatlı, 2008, s.55). Bu bağlamda Karakoç’un devlet yönetimi ve devlet adamının taşıması gereken özelliklere ilişkin ifadeleri siyasetname geleneğinin modern bir örneği şeklinde de pekala okunabilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Karakoç’un belli bir yönetim şekli yahut rejiminden bahsetmediğidir. O daha çok belli değerlere ve yönetim ilkelerine odaklanır. Zaten Ona göre Kur’an-ı Kerim de bu anlamda insanlığa belli bir yönetim şeklini dayatmamış daha ziyade yönetimin özü ve bu yönetimin sonuçlarının olumlu olması için ilkeler vaz etmiştir (Karakoç, 2011b, s.10). Gerçekten de Kuran’da bu anlamıyla belirli bir yönetim rejiminden bahsedilmediği gibi, İslam siyaset düşüncesinde de düşünürler genel olarak, devletin yönetim şekline/rejimine değil yönetim ilkelerine odaklanmışlardır.

Güler’in dikkat çektiği gibi, Kuran’ın devlet yönetimine ilişkin meseleler söz konusu olduğunda en temelde adaletin sağlanmasına (Nisa 58, Nisa 105, Sad. 26), alınacak toplumsal kararlar söz konu olduğunda da şura ilkesine (Şura, 36-38; Al-i İmran, 159) ve genel ahlak kurallarına vurgu yaptığını görüyoruz (2018, s.92). Zaten söz konusu bu ilkelerin, İslam siyaset düşüncesi geleneğinde de sıklıkla karşımıza çıktığını, Bağdatlı’nın ifade ettiği gibi, söz konusu düşünce geleneğinin, “düzen”, “ahlak” ve “adalet” kavramları etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Böylece toplumun varlığını sürdürmesi düzene, düzenin devamı ise yönetici ve onu takip eden halkın ahlaklılığına ve böylece kurulacak toplumsal adaletle bağlanmıştır (Bağdatlı, 2018, s.255).

Karakoç da yazılarında genel olarak yukarıda ifade edilen kavramsal çerçeveye uyumlu biçimde; düzen, ahlak ve adalet ilkeleri başta olmak üzere, şura (danışma), liyakat, eşitlik, emri-bil maruf nehyi anil münker (iyiliği emredip kötülükten kaçınmak) ilkesi gibi ilkelerin devlet yönetiminde hâkim olması gerektiğini savunur (Karakoç, 2011a, s.70; Karakoç, 1999b, s.75; Karakoç, 2011b, s.10). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yönetim rejiminin ise tarihi-sosyolojik şartlara göre insan aklıyla belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Ancak yine de günümüzde

uygulanabilirliği açısından yazılarında yönetim rejimi olarak “demokrasinin” öne çıkarıldığını görürüz. Zira ona göre tarihin belli dönemlerinde tarihi-sosyolojik şartlar nasıl hanedan sistemini ortaya çıkarmışsa, günümüzdeki tarihi-sosyolojik şartlar da seçimle iş başına gelmeyi icbar etmektedir. Söz konusu bu yeni durum ona göre, “İslam medeniyeti ve düzeni korunduğu takdirde” olumsuz bir durum da değildir (Karakoç, 1999b, s.61). Bu bağlamda Karakoç’un demokrasiyi, İslam idealini taşımak ve İslam devlet düzenini sağlamak şartıyla kabul edilebilir bir rejim olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Karakoç demokrasi anlayışını şu şekilde ifade eder:

Halk yönetimi esas olacaktır; ama, demokrasi putlaştırılmayacaktır. Politika için politika, ya da muhalefet esnaflığı, mikrop saçan tembellik, hile yuvaları olan partizan oluşuma yer verilmeyecektir. Gerçek ve hür seçim, oy kullanma, bölüm bölüm hakikati arama ve gerçekleştirme düzeni olarak düşünülecektir siyasî sistem. Bürokratlarla demagogların dolaylı yönetimleri veya boğuşma sahneleri için bir ortam olmamalıdır oy-seçim düzeni. Erdemli entelektüellerin etkisine saygılı had bilir bir halk, sorumlulukla yüklü basın, onurunu sokağa atmamış bilim adamları, birbirini denetleyen kadrolar, parlamento, ordu ve devlet memurları arasında birbirinin gereğine inanmadan gelen bir denge, günlüğe, geçiciliğe, dünyataparlığa savaş açmış insanların sürekli arayışla ulaştıkları, daima içten yenilenen kurumlar kompozisyonu (Karakoç, 2010b, s.44-45).

Karakoç’un düşünce dünyasında aslında idealleştirilmiş bir demokrasi anlayışının savunulduğunu söyleyebiliriz. Yani günümüzde hali hazırda işleyen demokrasi ona göre ideal demokratik rejim değil, “halk kitlelerinin propaganda yoluyla şartlandırılması sonucu ortaya çıkan” güdümlü bir demokrasidir. Bundan başka kayıtsız şartsız bir demokrasi anlayışını da savunmaz. Ona göre güdümlü demokrasi de kayıtsız şartsız demokrasi de ifrat ve tefrittir. “İdealizmin devletiyle bağdaşan demokrasi türü ise ancak sürekli olarak İslâm idealini yaşayan ve yaşatmak için hayatlarını bile her an ortaya koymaya hazır bir topluluğun varlığıyla mümkündür” (Karakoç, 2010b, s.47-50). Karakoç’un burada söz konusu “topluluk” ile ifade ettiği, toplumun geneline şamil bir birliktelik (kitle) değil, seçkin/öncü bir gruptur. Karakoç tıpkı Platon’un “mağara alegorisinde” (Platon, 2018, s.231-235) olduğu gibi toplumun genel algısının üstünde bir bilgi ve algıya sahip, topluma yol gösterecek/ışık tutacak bir topluluğun gerekliliğinden bahseder. Ona göre devletin temel taşı bu topluluktur. Bu durumu şu şekilde ifade eder:

Bu topluluğun varlığını, aristokrasi, plütokrasi veya bir nevi bir oligarşi varlığı saymak yanlış olur. Çünkü: bunlarda ya soy ya servet veya bir sınıftan olma özelliği vardır. Hâlbuki İslâmî ideal edinmiş erdemli ve aktif, hayırda yarışanlar topluluğu, soy sop veya servet aramayacaktır mensubunda. Bu öncüler halkın sadece erdeme, fedakârlığa ve iş görme yetisine bakarak etrafında toplandığı insanların kurduğu tarihî- sosyolojik bir kuruluş olacaktır. Yoksa bir ulema sınıfı veya bir ordu topluluğu değil (Karakoç, 2010b, s.47-50).

Karakoç’un söz konusu topluluktan kastı tam net olmamakla birlikte, bu topluluğun halkın seçtiği, İslam idealine sahip erdemli insanlar olarak devlet adamları yani siyasal iktidarı elinde tutan, yönetici kadro olduğu söylenebilir. Bu yönetici kadro Platon’un filozof kralı, Farabi’nin peygamber yöneticisiyle çok yakın anlamlara sahip görünüyor. Aslında Karakoç yöneticiliğin filozofluktan ve düşünürlükten farklı bir anlamı olduğunu dolayısıyla bunların birbirini desteklese de karıştırılmaması gerektiğini söyler (Karakoç, 1996, s.57). Ancak yine de Platon ve Farabi’de yönetici üzerinde toplanan özellikler,⁸ Karakoç düşüncesinde halk tarafından seçilmiş öncü/aydın/elit bir yönetici gruba izafe edilmiş görünmektedir.

Söz konusu özellikleri Karakoç uzun bir yazı dizisinde şu şekilde sıralamıştır: Devlet adamının en başta gelen özelliklerinden birisi “olacakları sezme” yani öngörülmesi olmasıdır. İkinci olarak “keşif (buluş)” yeteneğine sahip olmalıdır. Üçüncü olarak “kurucu/teşkilatçı” bir özelliğe sahip olmalıdır. Dördüncü olarak “kararlılık”, “dayanıklılık” ve “cesaret” gibi özelliklere de sahip olmalıdır. Beşinci olarak filozof, bilgin veya düşünür olmasa da devlet

⁸ Platon’un en iyi devlet düzeninde yöneticinin taşıması gerektiğini düşündüğü özellikler için bkz. (Platon, 2018, s.216-217). Farabi’nin İdeal Devlet’inde yöneticinin taşıması gerektiğini düşündüğü özellikler için bkz. (Farabi, 2017, s.101-110).

adamının bilgi ve kültür yönünden yetkin olması gerekmektedir. Altıncı olarak devlet adamı politikayı kendi çıkarları için değil halkın çıkarı için yapmalı, kendi hatalarından ders almayı bilmeli, gerektiğinde özeleştiri yapabilmelidir. Yedinci olarak devlet adamı işlerinde ölçüyle hareket etmeli, kudretinin ve kuvvetinin sınırlarını bilmelidir. Son olarak devlet adamı halkına karşı açık ve şeffaf olmalıdır. Böylece halk ile devlet arasında bir güven tesis edilecek ve uyumlu bir birliklik sağlanacaktır (Karakoç, 1999b, s.169-191).

Bütün bunlardan sonra, Karakoç devletin türü⁹ meselesiyle de ilgilenmiştir. Karakoç her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi yönetim rejimine ilişkin kesin bir model önermese de, devletin türü söz konusu olduğunda önce federal daha sonra ise federal yapıların birleşmesiyle meydana gelecek konfederal devlet (birleşik devlet) yapılanmasının gerekli olduğunu düşünür. Ona göre: “İslâm Ülkeleri, en kısa zamanda, yeni bir devlet, medeniyet, kültür, ülke anlayışı modelini geliştirmek zorundadırlar. Bu ufak ufak devletçiklerle, bu vaktiyle Avrupalıların, suni olarak, âdeta cetvelle çizdikleri uydurma sınırlı devletçiklerle bir yere varamazlar” (Karakoç, 1996, s. 105). Dolayısıyla Karakoç’un düşüncesindeki devlet ideali, dünya üzerinde yaşayan bütün Müslümanları içine alacak şekilde geniştir. Ona göre, bu devlet ideali önce Müslümanların yaşadığı bölgelerde kurdukları federasyonlarla daha sonra da bu federasyonların merkezi bir konfederasyona bağlanarak yönetilmesiyle gerçekleşebilecektir. Karakoç bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir’den meydana gelen Kuzey Afrika İslâm Federasyonu, Nijerya ve civarındaki Müslüman ülkelerden meydana gelen Batı Afrika İslâm Federasyonu, Türkiye, Suriye, Iraktan meydana gelen Dicle - Fırat İslâm Federasyonu, Filipinleri de kurtarıp içine almak suretiyle Endonezya, Malezya, Pakistan ve Afganistan’dan meydana gelen Güney Asya İslâm Federasyonu gibi bölge federasyonları kurmak artık kaçınılmaz bir savunma zarureti olmuştur (Karakoç, 2010d, s.90-91).

Müslümanlar, Rusya’da, Çin’de, Hint’te ve ülkeleri işgal edilen her yerde, her haktan mahrum, hor ve hakir durumdadırlar; çarçabuk kendilerine gelip, Doğu Asya’da Doğu İslam Federasyonunu, Ortadoğu’da Orta veya Merkez İslâm Federasyonunu ve Afrika’da Batı İslâm Federasyonunu ve daha sonra bu federasyonları sinesinde toplayan Büyük İslam Konfederasyonu’nu kuramazlar ve buna kültür temeli olarak, geçmişte olduğu gibi, insanlık amaçlı İslâm ülküsünü canlandırıp ruhlarda ateşleyemezlerse, bu hayat memat çözümüne eremezlerse, ölüm, yok olma ve esaret, mukadderdir (Karakoç, 1996, s.105-106).

Karakoç’a göre konfederal devlet türü, Ortadoğu coğrafyasının tarihi-sosyolojik şartları ile de uyumludur. Bundan başka, günümüzde de gerek Batı gerekse de Doğu toplumlarında büyük devlete doğru bir yol izlenmektedir. Dünyanın böyle bir yol izlediği dönemde Müslümanların da böyle bir hedefinin olması ona göre gayet tabiidir ve gereklidir (Karakoç, 1999b, s.58). Karakoç’un söz konusu devlet türünü öne çıkarmasının önemli sebeplerinden bir diğeri ise, yukarıda çeşitli bağlamlarda da değindiğimiz gibi, İslam coğrafyasının bugün içinde bulunduğu siyasal ve kültürel parçalanmışlık durumudur. Bu olumsuz durumdan kurutulmanın yolu ise Müslümanların aralarındaki etnik, kültürel ve en önemlisi siyasi ayrılıkları bir yana bırakıp birleşmeleridir. Dolayısıyla Karakoç, yukarıda “millet” kavramına verdiği dini içerikle uyumlu bir şekilde, temelde dini inanç ortak paydasında enternasyonal bir siyasi birlik düşüncesini savunur. “Süper İslam Devleti” olarak da isimlendirdiği bu siyasi birlik düşüncesi ona göre bütün siyasi faaliyetlerin de temelini teşkil etmektedir (Karakoç, 2010a, s.94).

Bu noktada ifade edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise Karakoç’un devlet ile “medeniyet” arasında kurduğu yakın ilişki ve İslam birliği düşüncesini medeniyetçi bir

⁹ Bilindiği üzere siyaset bilimi literatüründe devlet türleri tekçi ve birleşik olmak üzere genelde iki şekilde ele alınmaktadır. Buna göre tekçi ya da üniter devlet; siyasal iktidarı tek merkezde toplayan ve ülkedeki bütün insanları tek bir siyasi merkezin otoritesi altına alan devlettir. Bu devlet türünde tek bir yasama organı, tek bir hükümet ve tek elden yönetilen bir yargı sistemi vardır. Bundan başka birleşik devlet ise siyasal iktidarın tek merkezde toplanmadığı, farklı siyasal merkezler arasında paylaşıldığı, birden çok merkezi otoritenin bulunduğu; birden çok yasama organının, birden çok hükümetin ve anayasanın olduğu devlet türüdür. Söz konusu devlet türü günümüzde federasyonlar ve konfederasyonlar şeklinde iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Dursun, 2002, s. 149-150).

perspektifle temellendirmesidir. Zira Karakoç, devleti “İslâm medeniyetinin büyük dayanağı, desteği, eşsiz meyvesi ve devamının en büyük garantisi”, medeniyeti de, “devletin varoluş sebebi, hikmet kaynağı, yaşama kuvveti, üzerine oturduğu kaide” olarak görür (Karakoç, 2008b, s.142). Bu bağlamda Karakoç’un buraya kadar temelde siyasi görüşlerine odaklanarak ifade etmeye çalıştığımız düşünce dünyasının daha iyi anlaşılabilmesi için onun genelde medeniyet, özelde ise İslam medeniyeti kavramlarına verdiği anlama eğilmemiz gerekmektedir. Bu aynı zamanda onun “Diriliş düşüncesi” olarak adlandırdığı temel tezinin anlaşılmasına da imkân verecektir.

6. İslam Medeniyeti ve Diriliş Düşüncesi

Medeniyet kavramı on dokuzuncu yüzyılla birlikte Türk siyasi literatüründe özellikle aydınlar tarafından merkezi bir kavram olarak öne çıkarılmıştır.¹⁰ Bu tarihsel süreçte medeniyet; bazen Batılı toplumların “gelişmişliğini” veya “üstünlüğünü” ifade eden bir kavram, bazen yerel kültürden bağımsız evrensel bir kavram, bazen de İslam’la özdeşleştirilerek kullanılan, İslami duyuş, düşünüş ve yaşayış biçimini sosyo-kültürel boyutlarıyla bütüncül bir şekilde ifade eden ve çoğu zaman Batılı “gelişmişliğin” karşıtı, anti tezi olarak öne çıkarılan bir kavram olarak kullanılmıştır. Aslında söz konusu kavram on dokuzuncu yüzyılda daha çok modern Batı düşüncesi içinde kazandığı anlamları karşılamak üzere “civilization” kavramı ile ifade edilmekteydi. Günümüzde yine uygarlık kelimesi de medeniyete eş anlamda kullanılır. Söz konusu kavramların tarihsel süreçte kazandıkları ortak anlam itibariyle ise medeniyet; “şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade etmektedir” (Kutluer, 2003, s.296).

Söz konusu kavram Karakoç’un düşünce dünyasındaki en önemli kavramdır denebilir. Zira Karakoç, siyasi, kültürel, ekonomik hemen her konu ile ilgili düşüncelerini genelde medeniyet, özelde ise İslam medeniyeti kavramları etrafında ele alır. Bu bağlamıyla değerlendirildiğinde medeniyet onun düşüncesinde insanlığın maddi ve manevi tüm isteklerini karşılayan ve insanı bütün cepheleriyle kuşatan bir olgu olarak öne çıkarılır (Baş, 2008, s.153). Bundan başka Karakoç, bütün tarihi-sosyolojik vakaları da medeniyetçi bir perspektifle ele alır ve mevcut sorunlara bu perspektifle çözüm yolları arar (Karakoç, 2012a, s.30). Böylelikle medeniyet onun düşüncesinde hem bütün insanlık tarihinin bütüncül bir şekilde ele alınmasında hem de İslam’ın toplum hayatına bütün cepheleriyle etkisinin anlaşılmasında anahtar bir kavram haline gelir.

Karakoç aslında büyük oranda tarihçi Arnold Toynbee’nin medeniyetçi tarih perspektifini benimsemiştir. Ayrıca Toynbee’nin Batı medeniyetine yönelik eleştirilerinden de büyük oranda ilham almış ve bu ilham onu Batı medeniyetinin yarattığı evrensel krize karşılık İslam medeniyetini çare olarak öne çıkarmasına da imkân vermiştir (Duran, 2015, s.314). Söz konusu bu tarih anlayışı onun siyasi görüşlerini de büyük oranda belirlemektedir. Karakoç, tarihsel ilerlemeyi döngüsel bir şekilde ele alır. Bu döngüsellik içinde tarih, aynı zamanda “Hak ile Bâtil” savaşı boyunca kurulan medeniyetlerin yükselişinin, düşüşünün ve dirilişinin hikâyesidir. Ona göre bugün de bu savaş ak medeniyet (İslam) ile kara medeniyet (Batı) arasında devam etmektedir (Duran, 2013, s.294). Karakoç’un yukarıda ifade edilen tarihsel Hak-Bâtil savaşının bugün İslam-Batı arasında sürdüğüne ilişkin yorumu, doğal olarak onu İslam-Batı karşıtlığı üzerinden şekillenen/belirlenen bir siyasi programa yöneltmiştir.¹¹

Karakoç’un düşünce dünyası bu tarihsel okuma ile belirlenen medeniyetçi perspektifle şekillenmiştir. Böylece yapılması gereken genel olarak, İslam dünyasını “Batıl Batı” dünyası karşısında tekrar güçlü kılmak ve Hak ile Batıl arasında süregiden bu savaşta İslam’ı zafere ulaştırmaktır. İşte aslında buraya kadar anlattığımız bütün siyasi düşünceleri temelde

¹⁰ Medeniyet kavramının özellikle Cumhuriyet dönemi İslamcılığındaki ele almış biçimlerinin ve bu kavram üzerinde yürütülen tartışmaların izahı için bkz. (Çınar, 2018, s.93-99).

¹¹ İslam-Batı karşıtlığının Kültür, Medeniyet ve Teknik Kavramları etrafında Sezai Karakoç ve Nurettin Topçu düşüncesinde karşılaştırmalı bir analizi için bkz. (Kotan, 2016, s.195-212).

ulaşılmasını arzu ettiği bu zafere yöneliktir. Karakoç'a göre bu zafer sadece İslam'ın değil, İslam dolayısıyla bütün insanlığın zaferidir. Zira ona göre İslam medeniyeti son aşamasında bir "İnsanlık medeniyeti"dir ve bu insanlık medeniyetinin nihai ideali de sadece Müslümanları değil bütün insanlığı gerçek dirilişe kavuşturacaktır (Karakoç, 1999b, s.120). Görüldüğü üzere Karakoç'un medeniyetçi perspektifi aslında bütün meta anlatılar gibi evrenseldir. Yani o sadece Müslümanları değil, önce Müslümanları sonra da Müslümanlar eliyle yeniden kurulmuş bir dünyada bütün insanlığı kapsayan bir organizasyonu; "İnsanlık medeniyeti"ni düşler.

Karakoç bütün bu anlatısını, "diriliş düşüncesi/tezi" olarak ifade ettiği kavramsallaştırmayla öne çıkarır. Böylece diriliş düşüncesi bizim bu çalışmada da izlemeye çalıştığımız üç adımla temellendirilir. Bu adımlar Karakoç'un kitaplarının isimleri üzerinden de pekâlâ takip edilebilir: *Ruhun Dirilişi*, *İslam'ın Dirilişi* ve *İnsanlığın Dirilişi*. Bu anlamıyla, merkeze inancı olarak, insanın varoluşsal gerçekliğinin farkına varması en temel meseledir. Bu metafizik problemin çözülmesi böylece insanın inanç merkezli bir ontolojik güvelik sahasına kavuşması "Ruhun Dirilişi"dir. Bu varoluşsal gerçeklik daha sonra insandan topluma ve toplumun her alanına/kurumuna yayılacaktır. Böylece insandan topluma ve toplumun kurumlarına yayılan bu inanç merkezli gerçeklik, güçlü bir devlet organizasyonu inşa edecek ve bu insan-toplum/millet-devlet birlikteliği bugün Batı medeniyeti karşısında akim kalmış İslam medeniyetini yeniden ihya edecektir: İslam'ın Dirilişi.¹² Yukarıda ifade edildiği gibi buradaki yegâne gaye sadece İslam medeniyetinin dirilişi değil, İslam medeniyeti sayesinde evrensel boyutta bir sistem üretmek ve bütün insanlığı Batı medeniyetinin yarattığı yıkımdan kurtarmaktır ki bu da İnsanlığın Dirilişi'dir.

Sonuç ve Öneriler

Karakoç'un düşünce dünyası İslam dini ile temellendirilmiş varlık/hakikat anlayışı üzerinden şekillenir. Bu bağlamıyla İslam dininin siyasi ve toplumsal konulara yönelik nasları ve idealleri, Karakoç için en merkezi meşruluk kaynağı ve siyasi düşüncelerinin de çıkış noktasıdır. Böylece Karakoç'un düşünce dünyasında İslam, insana varoluşsal güvenlik alanı tesis ettiği gibi, topluma/millete ve oradan devlet ve medeniyete uzanan toplumsal ve siyasal kurumları da inşa eder ve onların siyasi içerimlerini belirler.

Karakoç'un, Batılı modernliği olumsuzlayan ve bu modernliğin yol açtığı sorunlara, İslam'ın temel kaynaklarına dayanarak cevap arayan bir düşünce dünyasına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünce dünyasında İslam, insanlık tarihinden beri süregelen Hak-Batıl savaşında, "hakikat medeniyetini" temsil eder ve Karakoç tarafından daima medeniyetçi bir bakış açısıyla öne çıkarılır. Ancak söz konusu bu yaklaşımın kendi içinde bir takım çelişkiler taşıdığını ifade edebiliriz. Her şeyden önce İslam bir dindir, medeniyet ise genel bir ifadeyle insan edimleriyle ulaşılan bir "gelişmişlik" seviyesini ifade eder. Karakoç'ta olduğu gibi medeniyetçi bir perspektif bu gelişmişliğe olumsal yaklaşabilir ancak medeniyet en nihayetinde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir insan edimidir. Bu nedenle medeniyeti ideal haline getirmek veya bir ütopyaya dönüştürmek, medeniyeti (bu anlamıyla insan edimini) dinin önüne geçirmek gibi bir tehlikeyi de bünyesinde taşımaktadır. Özellikle İbn-i Haldun'un tarih yorumu üzerinden bir medeniyet okuması yapıldığında, aslında medeniyet aşamasının arzu edildiği gibi din merkezli bir toplumsal ve siyasal hayatı değil aksine dinin yozlaştığı/yozlaştırıldığı bir toplumsal ve siyasal iklime sebep olduğunu da söylemek mümkündür.

Karakoç'un medeniyetçi bakış açısıyla doğrudan ilgili ve enternasyonal temelli İslam devleti ideali de bazı noktalarda eleştiriye açıktır. Öncelikle her ne kadar Karakoç, konfederal İslam devleti fikrini tarihi ve sosyolojik olarak ütopyik bulmasa da, bugün için bu fikri hem tarihi

¹² Burada bir noktayı ifade edecek olursak Karakoç, İslam'ın diriliş kavramı ile İslam toplumlarının içinde buldukları zor durumlardan kurtulmalarını kasteder. Yoksa onun İslam'ın prensiplerinin/naslarının değiştirilmesi dönüştürülmesi gibi bir iması kesinlikle yoktur. Söz konusu kavramsallaştırmasını şu şekilde açıklar: "İslam'ın Diriliş deyiimiyle şüphe yok ki, İslam halklarının dirilişini söylemek istiyoruz. Yoksa İslam prensiplerinin değil. Çünkü: İslam prensipleri hiçbir zaman ölmemiştir ve ölmez, her zaman için dipdirdir, ezeli ve ebedidir (Karakoç, 2012b, s.11).

ve siyasi hem de sosyolojik gerçekliklerle bağdaştırmak çok zordur. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda İslam coğrafyasını büyük oranda etkileyen ulusçuluk akımının etkilerinin bu coğrafyada ortadan kalktığını veya yakın dönemde kalkacağını gösteren herhangi bir toplumsal ve siyasi yönelim yoktur. Yine Ortadoğu coğrafyasındaki “İslam Devletleri’nin birçoğunun sömürgeleştirilmiş olmaları, bu devletlerin bugün bile bağımsız siyasi kararlar almalarını büyük oranda zorlaştırmaktadır. Böyle bir siyasi gerçekliğin içinde, İslam birliği ve İslam devleti gibi ifadeler bize gerçekçi görünmemektedir. Bundan başka bu coğrafyanın en temel birleştirici gücü olarak görülen İslam dini de devletler ve toplumlar arasında büyük oranda siyasal ve ekonomik çıkarların gerisinde kalmış, mezhepsel ayrışmalarla birleştirici gücünü büyük oranda yitirmiştir. Dolayısıyla “bütün Müslümanlar kardeştir” hadis-i şerifinin çizdiği ideal, bugünün sosyolojik gerçekliğinde yerini düşmanlığa ve kardeş savaşına bırakmıştır. Hali hazırdaki bu sosyolojik gerçekliği göz ardı ederek hedeflenen siyasi ve toplumsal birlik düşünceleri de bize gerçekçi görünmemektedir.

Son olarak Karakoç’un devletin doğasına ilişkin yorumları ile idealize ettiği devlet anlayışında devlet-birey ve devlet-toplum ilişkilerine yönelik sorunların da göz önüne alınması gerekmektedir. İlk olarak devletin doğasını, bir takım İslami değerler ile temellendirmiş olması ve devleti bir bakıma dinin koruyucusu olarak ele alması, geleneksel “kutsal devlet” imajının Karakoç’ta da devam ettirilmesine neden olmuştur. Söz konusu bu durum, İslam tarihinde yaşanan tecrübeler dikkate alındığında din-devlet ilişkileri bağlamında bir takım sorunlara kapı aralamaktadır. Bu sorunların en başında ise devletin zamanla dinin önüne geçmesi, siyasal iktidarı ellerinde tutanların, dini kendi çıkarları doğrultusunda yozlaştırmaları ve bir “devlet dini” yaratmaları gelmektedir. Karakoç bu tarz durumları olumlu bulmasa da, idealize ettiği devlet anlayışının bu tarz sorunlara yol açacağını söyleyebiliriz.

Bundan başka baskın devletçi yaklaşım, siyasal iktidarın sınırlandırılmasını önemli bir sorun haline getirmektedir. Tarihte yaşanan birçok tecrübe göstermektedir ki siyasal iktidarın gücü genişledikçe, bireysel ve toplumsal hak ve özgürlükler gerilemekte, birey ve toplum siyasal iktidarın baskın gücü karşısında ezilmektedir. İktidarın gücü nispetinde yozlaştığı da yine tarihsel tecrübelerle sabittir. Karakoç her ne kadar bir takım yönetim ilkeleriyle idealize edilmiş bir siyasal iktidar çerçevesi çizse de tarihsel tecrübeyle sabit siyasal pratiğin, söz konusu ideallere uygun işlemediğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Acar, Z. (2019). *Sezai Karakoç kuşağı: ikinci yeni*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Akbayır, S. (2013). *Yoktur gölgesi Türkiye’de Sezai Karakoç*, Ankara: Lim Yayınları.
- Aydın, C. ve Duran, B. (2015). Arnold J. Toynbee and İslamism in cold war- era Turkey, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Vol. 35*
- Bağdatlı, Ö. (2018). *İslam siyaset düşüncesinin kavramsal temelleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Baş, M. K. (2008). *Diriliş taşları- Sezai Karakoç’un düşünce ve sanatında temel kavramlar* İstanbul: Lotus Yayınları.
- Bilge, M. (2011). Diriliş düşüncesinde toplum, millet ve devlet, *Bir uygarlık tasarımı olarak diriliş dergisi ve Sezai Karakoç*, Hece Dergisi, Sayı 73
- Bilge, M. (2015). *İslamcılık ve Sezai Karakoç*, Diriliş Dünya Görüşü ve Sezai Karakoç Sempozyumu. Malatya.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*, (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Çaylak, A. (2018). İslam siyasi düşüncesi: giriş, teorik çerçeve ve tarihsel kavramsallaştırma. A. Çaylak (Ed), *İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Çınar, A. (2018). Türkiye’de güncel İslami siyasi düşüncenin üretimi, dinamikleri ve ana kavramları: medeniyet, adalet ve düzen, Ankara.
- Diclehan, Ş. (2018). *Sanat ve düşünce dünyasında Sezai Karakoç* İstanbul: Dicle Yayınları
- Duran, B. (2013). Türkiye İslamcılığında medeniyet söylemi ve Sezai Karakoç düşüncesi, İ. Kara ve A. Öz (Ed). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Dursun, D. (2002). *Siyaset bilimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı’da millet sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Farabi (2017), *İdeal devlet*, (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Gelner, E. (1998). *Milliyetçiliğe bakmak*, (S. Coşar ve S. Özertürk, Çev). İstanbul: İletişim
- Giddens, A. (2008). *Ulus devlet ve şiddet*, (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon
- Güler, İ (2018). İslam siyasi düşüncesinin teo-politik ve tarihi yapısal sorunları, A. Çaylak (Ed), *İslam siyasi düşünceler tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Heywood, A. (2009). *Siyasi ideolojiler*, (H. İnanç, Çev.). İstanbul: Adres
- Kara, İ. (1987). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi* c.1. İstanbul: Risale Yayınları.
- Kara, İ. (2013). Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not, İ. Kara ve A. Öz (Ed). *Türkiye’de islamcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları.
- Karadeniz, İ. (2017). *Sezai Karakoç’ta toplum, millet ve devlet kavramları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Karakoç, S. (1989). “Hatıralar XLVS”, *Diriliş Dergisi*, 4, içinde (ss. 8).
- Karakoç, S. (1996). *Çağ ve ilham IV*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (1998a). *Çağ ve ilham III*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (1998b). *Fizikötesi açısından ufuklar ve daha ötesi u*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (1999a). *Tarihin yol ağzında*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (1999b). *Yapı taşları ve kaderimizin çağrısı ı*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (1999c). *Yapı taşları ve kaderimizin çağrısı u*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2000). *Dirilişin çevresinde*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2003). *Varolma savaşı ı*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2007). *Çağ ve ilham u*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2008a). *İnsanlığın dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2008b). *Fizikötesi açısından ufuklar ve daha ötesi ı*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2009). *Fizikötesi açısından ufuklar ve daha ötesi uu*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2010a). *Çıkış yolu u*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2010b). *Diriliş neslinin amentüsü*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2010c). *Ruhun dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2010d). *Sur günlük yazılar uu*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2011a). *Çıkış yolu uu*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

- Karakoç, S. (2011b). *Düşünceler II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2012a). *Çıkış yolu 1*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2012b). *İslam'ın dirilişi*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karataş, T. (2019). *Doğunun yedinci oğlu Sezai Karakoç*. İstanbul: İz Yayınları
- Kayalı, K. (2011). Sezai Karakoç'un düşünceleri konusunda bazı gözlemler, *Bir uygarlık tasarımı olarak diriliş dergisi ve Sezai Karakoç*, Hece Dergisi, Sayı 73
- Kotan, C. (2016). *Kültür, medeniyet ve teknik kavramları etrafında sezai karakoç ve nurettin topçu düşüncesinde islam-batı karşıtlığı*, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt. 28 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Mengüşoğlu, M.Ö. (2017). *Felsefe sıfır din bir'di Sezai Karakoç*. İstanbul: Metamorfoz Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2018). *İnsan felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Platon (2018). *Devlet*, (M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Zariç, M. (2019). *Sezai Karakoç*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Online Alışverişte Kişisel Verilerin Tüketici Mahremiyeti İle İlişkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma*

A Qualitative Study on the Relationship of Personal Data with Consumer Privacy in Online Shopping

Bilim Uzmanı Duygu KILIÇ¹, Doç. Dr. Murat ÖZ²

Öz

Bu araştırma müşteriler tarafından online alışverişte işletmelerle paylaşılan kişisel verilerin işletmelere depolanmasının tüketici mahremiyeti endişesi ile ilişkisinin anlaşılması amacı ile yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların düşünce ve duyguların detaylı bir şekilde anlaşılması ve incelenmesi için nitel araştırma yöntemi olan görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi çerçevesinde online alışveriş yapan bireyler arasından evreni temsil edebilecek 20 kişilik bir örneklem seçilmiştir. 18 yaşından büyük, online alışveriş yapan 20 bireye yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. 20 kişilik örneklemden elde edilen veriler MAXQDA 2020 Analiz Programı ile analizi yapılarak yorumlanmıştır. Elde edilen verilere göre, bireyler online alışverişte kişisel bilgilerinin korunduğuna inanmazken, online alışverişte kişisel bilgilerinin başkaları ile paylaşılmasına dair endişeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Erkek ve kadın katılımcıların online alışverişte kişisel bilgilerinin başkaları ile paylaşılmasına dair endişe duyma oranlarının eşit çıkması, cinsiyet açısından bir farklılaşma olmadığını ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda katılımcıların online alışverişte kullandıkları kredi kartı bilgilerinin ele geçirilebileceği yönünde endişeli oldukları görülmüştür. Kadın katılımcılar için mahrem ürün “cinsel içerikli ürünler” ve “hijyenik pedler” iken, erkek katılımcılar için mahrem ürün “cinsel içerikli ürünler” dir. Erkek katılımcılar internette mahrem olarak düşündükleri ürünleri satın almazken, kadın katılımcıların mahrem olarak düşündükleri ürünleri online alışverişte satın alacakları sonucuna ulaşmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulguların e-ticaret işletmelerine ve diğer işletmelere fayda sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahremiyet, mahrem ürün, mahremiyet endişeleri, kişisel veri, derinlemesine görüşme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research was conducted with the aim of understanding the relationship between the storage of personal data shared by customers with businesses in online shopping and consumer privacy concerns. For this purpose, the interview technique, which is a qualitative research method, was used to understand and examine the thoughts and feelings of the participants in detail. In the research, a sample of 20 people who can represent the universe was selected among individuals who shop online within the framework of purposive sampling method. A semi-structured interview technique was applied to 20 individuals over the age of 18 who shop online. The data obtained from the sample of 20 people were analyzed and interpreted with the MAXQDA 2020 Analysis Program. According to the data obtained, while individuals do not believe that their personal information is protected in online shopping, it has emerged that they have concerns about sharing their personal information with others in online shopping. The fact that male and female participants were equally concerned about sharing their personal information with others in online shopping revealed that there was no gender difference. At the same time, it was seen that the participants

* Bu çalışma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak savunulmuştur.

¹duygukilic947@gmail.com

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, muratoz@kmu.edu.tr

Atf için (to cite): Kılıç, D. ve Öz, M. (2023). Online alışverişte kişisel verilerin tüketici mahremiyeti ile ilişkisi üzerine nitel bir çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 138-156.

were worried that the credit card information they used in online shopping could be seized. While the intimate product for female participants is "sexual products" and "sanitary napkins", the intimate product for male participants is "products with sexual content". While male participants do not buy products that they consider private on the internet, it has been concluded that female participants will buy products that they consider private in online shopping. It is expected that the findings obtained within the scope of the research will benefit e-commerce businesses and other businesses.

Keywords: Privacy, privacy product, privacy concerns, personal data, in-depth interview

Paper Type: Research

Giriş

İnternet pazarlaması, işletmeler için muazzam bir tüketici potansiyeline sahiptir, ancak aynı zamanda gizlilik ihlallerine de neden olabilir (Wang, Lee ve Wang, 1998, s. 69). Rekabetin arttığı küresel dünyada işletmeler mevcut müşterilerini korumak, rekabet edebilmek ve yeni müşteriler çekmek adına tüketicilerin bilgilerine ihtiyacı vardır. Artık işletmelerin pazarlama stratejileri müşterilerinin kişisel bilgilerini veri tabanına kaydederek zamanı geldiğinde pazarlama iletişimde kullanmak ve elindeki bu imkânı onlarla daha iyi iletişim kurmak ve daha fazla ürün tanıtımı yapmak için fırsata dönüştürmekle gerçekleşmektedir. Bu nedenle işletmeler tüketicilerin bilgilerini toplayarak bu bilgileri depolamak veya stratejik ortaklık kurdukları üçüncü taraflara satmayı istemektedir (Ketizmen ve Kart, 2019, s. 68; Aguirre vd., 2015, s. 34). Fakat toplanan kişisel veriler tüketicilerde mahremiyet endişesi yaratmaktadır. Bu durum tüketici davranışlarında bir takım olumsuzluklara da sebebiyet vermektedir (Polater, 2019, s. 2).

Online ortamda geçirilen her anın izleri ve paylaşılan tüm kişisel bilgiler işletmelerce depolanmakta ve depolanan bu bilgiler üçüncü kişilere aktarılabilir. Ancak internet ortamındaki tüketiciler, kendileri hakkında hangi kişisel bilgilerin ifşa edileceğini, bu bilgilerin kime ve nasıl verileceğini bu bilgilerin nasıl kullanılacağını kontrol etmek isterler (Wang, Lee ve Wang, 1998, s. 69). Bu nedenle, Kişisel Verileri Koruma Kurumu "açık rıza metni" kavramını kişisel verileri koruma kanunu mevzuatına göre düzenleyerek kişisel verilerin tüketicinin rızası olmadan işlenemeyeceğini, 3.kişilere veya yurtdışına aktarılamayacağını açıkça belirtmiştir (Çelikel, 2021, s. 180-182). Depolanan, kullanılan ve üçüncü kişilerle paylaşılan bilgiler kişisel veri ihlali olarak karşımıza çıkarak mahremiyet endişelerine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda tüketici mahremiyetinin işletmelerle olan ilişkisi göz önünde bulundurularak hukuki açıdan önem kazanmıştır (Aydın ve Marangoz, 2018, s. 483). Bireysel bir hak olarak değerlendirilen kişisel verilerin korunması isteği bir kanun maddesine dönüştürülerek anayasal güvence altına alınmıştır (Sultanlı, 2021, s. 27). Bu bağlamda bu çalışmanın amacı online alışveriş yapan tüketicilerin, kişisel bilgilerin korunması konusundaki mahremiyet endişelerinin anlaşılmasına yönelik algılarının anlaşılabilmesidir.

1. Mahremiyet Kavramı

Öncelikle dini perspektifine göre değerlendirilen mahremiyet kavramı, insanların Allah'la arasındaki ilişkinin dışarıya karşı gizlenmesidir (Çatak, 2015, s. 94). Kişinin utanç duygusu ile bedenini örtmesi mahremiyetin temelidir ve tüm topluluklarda kaçınılmazdır çünkü kişinin bedenini yalnızca kendisinin görmesini istediği, başkalarından gizleme isteği evrensel bir durumdur (Altıparmak, 2019, s. 28; Duerr, 1999, s. 287). Mahremiyet kelimesi ilk defa Warren ve Brandeis tarafından 1890 yılında kaleme alınmış olup "*bireyin yalnız bırakılma hakkı*" olarak tanımlanmıştır (Warren ve Brandeis, 1890, s. 198; Ağıralan, 2015, s.47). Ardından Westin tarafından da tanımlaması yapılan mahremiyet kavramı bireyin kendisiyle ilgili hangi bilgilerin başkaları tarafından bilinmesi ve bu bilgilerin nasıl kullanılması gerektiğini belirleme hakkıdır (Westin, 2003). Altman'a göre ise mahremiyet bireyin kendisine olan erişimi denetim altında tutmasıdır (Şener, 2013, s. 4). Bu bağlamda mahremiyet bireysel haklar kategorisinde

değerlendirildiğinden, bireyin mahremiyeti ihlal edildiği zaman bireysel hakların da ihlali söz konusu olmaktadır (Karahisar, 2011, s. 4).

Teknolojideki gelişim internetin daha çok hayatımızda var olmasına zemin hazırlamış, bireylerin internette daha çok vakit geçirmelerine ve tüm yaşamlarını online ortama aktarmalarına sebep olmuştur (Eroğlu, 2018, s. 131). Bugün artık birçok birey tüketim aktivitelerinin pek çoğunu internet üzerinden gerçekleştirirken farkında olarak veya olmayarak tüm kişisel bilgilerini online ortama taşımaktadır. Bu bağlamda online ortama taşınan kişisel bilgiler günümüzde işletmelerin rekabet baskısına karşı koyabilmek amacıyla alıp sattıkları metalar haline dönüşmüştür (Eroğlu, 2018, s. 131). Kişisel bilgilerimize erişen işletmeler bu bilgileri başka işletmelere satabilmekte veya reklam avantajına dönüştürebilmektedir. Daha önce alışveriş yapmadığımız bir işletmelerden mail ya da sms alıyor olmamız kişisel bilgilerimizin 3. taraflarca kullanıldığının kanıtı niteliğindedir (Öztekin ve Öztekin, 2010, s. 537). Oysaki kişisel verileri açığa çıkan bireylerin izni olmadan kişisel bilgilerinin kaydedilmesi, kullanılması ve satılması mahremiyet ihlali gerekçesi ile hukuki bir suç olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2014, s. 101).

Günümüzde tüketiciler satın almak istedikleri ürünleri mağazaya gitmeden kredi kartı veya banka kartı sayesinde ödemesini yaparak adreslerinde teslim alabilme imkânına sahiptirler (Okmeydan, 2017, s. 366). Yaşanan teknoloji çağında mahremiyet ihlallerine zemin hazırlayan ortamlardan biri olan online alışveriş siteleri/ortamları her ne kadar tüketicilere zamandan tasarruf, hız ve kolaylık imkânı gibi bir avantaj sunuyor olsa da, mahremiyet ihlallerini meşrulaştırmakta, bireylerin kişisel bilgilerini depolanmakta ve tüketim mahremiyetine yol açmaktadır (Acılar, Olgun ve Görür, 2015, s. 365; Akça ve Başer, 2011, s. 28). Bu bağlamda tüketicilerin çekilen kişisel bilgilerinin, kaydedilmesi veya başkaları ile paylaşılması tüketici mahremiyeti konusunu karşımıza çıkarmaktadır (Korkmaz, 2014, s. 101).

1.1. Tüketici Mahremiyeti

Tüketici mahremiyeti, bireylerin tüketim davranışı sırasında kişisel bilgilerinin başkalarına ne zaman, nasıl ve ne ölçüde iletileceğini kontrol etme yeteneğidir (Yapraklı ve Unalan, 2017, s. 1). İşletmeler tüketicilerin çevrimiçi alışveriş esnasında sergiledikleri davranışların sonucunda ulaştıkları kişisel verilerin üzerinde kontrol sahibi olmak istemektedirler. Bu durum çevrimiçi ortamda bilgi ihlaline katkıda bulunarak tüketicilerde mahremiyet endişesi yaratmaktadır (Eastin, Brinson, Doorey ve Wilcox, 2016, s. 215). Tüketici mahremiyeti, tüketicilerin online alışveriş esnasında endişe duymadan kişisel bilgilerinin korunmasını istemelerinden ötürü önemli ve üzerinde durulması gereken bir konudur (Wong, Tan, Inkgo ve Lim, 2019, s. 42). Tüketici mahremiyeti, işletmelerin tüketici bilgisi ve rızası olmadan kişisel verileri toplayıp sattığı ve tüketicilerin onaylamayacakları şekilde kullanılmasını kapsamaktadır (Nehf, 2005, s. 2). Birçok tüketici kişisel bilgilerinin başkaları tarafından erişilebilir olmasından endişe duymakta ve tüketicilerin duydukları bu endişe satın alma kararlarını olumsuz etkilemektedir.

Toplumlardaki yaşayış biçimleri, dini inanış ve değerleri bireylerin kişiliklerine şekil veren etkenler olmakla birlikte tüketim davranışlarını da biçimlendirmektedir (Odabaşı ve Barış, 2012, s. 211). Dini inanış ve toplumsal değerler ürünlere yönelik tutum ve davranışları etkilemektedir (Bozacı, 2017, s. 132). Örneğin bazı tüketicilerin kişisel temizlik ürünleri veya cinsel içerikli ürün satın almaya ilişkin tutum ve tavırları toplumun dini ve ahlaki yapısından etkilenebilmektedir (Çubukçuoğlu ve Haşiloğlu, 2012, s. 6).

1.1.1. Mahrem Ürün Algısı

Günümüzde tüketici talebinin de etkisiyle cinsel içerikli ürünlerin üretilmesi ve çeşitli şekillerde pazarlanması daha da artış göstermektedir. Doğum kontrol hapları, cinsel içerikli ürünler, kadınların kullandıkları hijyenik pedler, cinsel içerikli ilaçlar ve destekleyiciler tüketicilerin mahremiyet endişesi taşıdıkları ürünler arasında yer almaktadır (Gould, 1992, s.

135). Bu tarz ürünlere erişim ise internet veya “sex shop” adı verilen dükkânlar vasıtası ile gerçekleşmektedir (Şimşek, 2016, s. 664). Cinsel içerikli ürünlerin satışının gerçekleştiği bu ticaret faaliyeti erotik perakendecilik olarak geçmekle birlikte, cinsel açıdan uyarıcı olan ancak pornografik olmayan ürünlerle ilgilenir. Fakat bireylerdeki mahrem algısından dolayı cinsel içerikli ürünlerin satışı her zaman kolay olmamaktadır (Kent ve Brown, 2006, s. 199-205). Çünkü tüketiciler cinsel içerikli ürünleri satın alırken başkalarının görebilme ihtimaline karşı mahremiyet endişesi hissederler (Gould, 1992, s. 137).

Ülkemizde mahrem olarak algılanan bir başka ürün grubu ise hijyenik pedlerdir. Bir dönem kadın tüketiciler utandıkları ve başkalarının görmesini istemedikleri için aldıkları hijyenik pedleri gazete kağıdına ya da görünmez koyu renkli poşetlere koymaktaydılar. Bunun üzerine Orkid markası farkındalık yaratmak adına hijyenik ped almanın utanılacak bir durum olmadığını, ambalaj değişikliğine giderek gösterme çabasına girmiş, nitekim başarılı olmuştur.

Mahrem olarak algılanan cinsel içerikli ilaçlar ise tüketicilerde utanma duygusuna sebep olmakta ve utanan bireyleri internet üzerinden ya da benzin istasyonundaki marketlerden satın almaya itmektedir. Cinsel içerikli ürünlerin internette satın alınmıyor olmasının altında yatan en temel etken kimsenin bilmemesini, gizli kalınmasını istemektir (Hürriyet Gazetesi-Erişim Tarihi: 20.08.2020). Bu bağlamda cinsel içerikli bir ürün ya da kişisel hijyenik ürünler satın alınırken tüketicilerde mahremiyet endişesine sebep olabilmektedir.

2. Literatür Taraması

Castano, (2015) yapmış olduğu çalışmada mahremiyet endişelerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak gizlilik endişesi duyan tüketicilerin davranışlarının etkilendiği ortaya çıkmıştır. Easley, (2016) çalışmasında Amerikalı ve İngiliz tüketiciler ile Amerikalı ve Hintli tüketiciler arasındaki çevrimiçi alışverişin risklerine yönelik tutumları incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre tüketiciler online alışverişini geleneksel alışverişe göre daha riskli görmektedir. Nguyen ve Khoa, (2019) Vietnamlı tüketicilerin online alışveriş yaparken algıladıkları zihinsel faydanın online güven ve kişisel verilerini paylaşmaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçta algılanan zihinsel faydanın tüketici güveni üzerinde yüksek etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Nwosu, (2004) yapmış olduğu çalışmada kredi kartı gibi kişisel bilgilerle ilgili güvenlik ve gizlilik konusunda mahremiyet endişesi düzeyinin zaman içinde değişip değişmediğini ve online tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi incelemiştir. Bazı tüketicilerin daha iyi güvenlik ve gizlilik sağlanması durumunda daha fazla online satın alma gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Lösing, (2016) çalışmasında Milenyum kuşağı ve X kuşağı grubu arasındaki gizlilik algısının online alışveriş davranışı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Elde ettiği sonuca göre, online alışverişte kişisel bilgilerin açıklanması ve izinsiz kullanımı riskinin Milenyum kuşağı ve X kuşağı açısından bir fark olmadığı sonucuna varmışlardır. Her iki kuşakta online alışverişte kişisel bilgilerin açıklanması ve izinsiz kullanımı riskinin online alışveriş davranışlarını etkilemediklerini belirtmişlerdir.

Eroğlu (2018), çalışmasında kişisel verilerle ilgili mahremiyet endişeleri ve farkındalıkları ortaya koymak adına Hacettepe Üniversitesi öğrencilerine uyguladığı anketten elde edilen bulgulara göre öğrencilerinin büyük çoğunluğunun kişisel verinin ne olduğunu bildikleri fakat kavramsallaştırma konusunda yetersiz oldukları anlaşılmıştır. Yabancı, Akça ve Ulutaş (2018), bu çalışmada çevrimiçi mahremiyet kaygısı ve duygusal zekâ arasında ilişkinin olup olmadığını araştırdığı çalışmada öğrencilerin çevrimiçi mahremiyet endişeleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Taşkaya ve Talay (2019) ise, çalışmalarında çerezlerin(cookies) kişisel veri ve kişisel veri güvenliği açısından araştırılmasını amaçlamışlardır. Türkiye’de yaşanan kişisel veri güvenliği ile ilgili sorunların verilerin korunmasıyla ilgili bilgi yetersizliğinden ve bireylerin kişisel bilgilerini paylaşmalarında sakınca görmediklerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Alakurt (2017), Buchanan, Paine, Joinson ve Reips tarafından geliştirilen “Çevrimiçi Mahremiyet Kaygısı Ölçeği” ni Türkiye’ye uyarlamak adına 40 kişiden oluşan bir grupta dilsel eşitlik çalışması

yapmıştır. Sonuçta 14 maddeli bir yapıya sahip olduğu anlaşılan ölçeğin, çevrimiçi mahremiyet endişesini ölçebilecek geçerlilik ve güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

3. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılarak internetten sık alışveriş yapan bireylerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Nitel araştırma bireyleri, toplulukları veya konuya dâhil ortamları sayısallaştırmadan araştırma imkânı sunmakla birlikte bireylerin günlük hayatlarında yaşadıkları olaylara bakış açıları, karşılaştıkları durumları nasıl anlamlandırdıklarını incelemeyi amaçlar (Berg ve Lune, 2015, s. 25; Aslan ve Güzel, 2018, s. 44).

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, online alışveriş yapan tüketicilerin kişisel bilgilerin korunması konusundaki mahremiyet endişelerinin anlaşılması ve kullandıkları mahrem ürünlere yönelik algılarının anlaşılabilmesidir. Araştırma için oluşturulan soru şu şekildedir: “Online alışverişte kişisel bilgilerin paylaşılması mahremiyet endişesine neden olur mu?” Bu sorudan yola çıkarak bir takım alt araştırma soruları belirlenmiştir. Bunlar;

- 1) Online alışverişte satın almayı etkileyen faktörler nelerdir?
- 2) Online alışverişte paylaşılan kişisel bilgiler tüketicide endişe yaratır mı?
- 3) Mahrem ürüne yönelik satın alma kararını etkileyen endişeler nelerdir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada online alışveriş yapan bireylerin kişisel bilgileri konusundaki mahremiyet endişelerinin anlaşılması ve mahrem ürüne yönelik algılarının anlaşılabilmesi için nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada örneklemin elde edilebilmesi için amaçlı örnekleme yönteminden ölçüt örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Ölçüt örnekleme seçilmesinin nedeni, araştırmacı tarafından belirli kriterleri ve ölçütleri karşılayan katılımcıların bulunmasıdır (Yağar ve Dökme, 2018). Bu bağlamda araştırmanın evrenini 18 yaşından büyük, internet üzerinden alışveriş yapan 20 bireyden oluşturmaktadır. Bu 20 bireyden 10'u erkek, 10'u ise kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Şehirlerarası uzaklıktan dolayı katılımcıların bir kısmı ile yüz yüze, bir kısmı ile telefon üzerinden yaklaşık 30 dakika sürecek şekilde derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Kod	İsim	Yaş	Cinsiyet	Yaşadığı Şehir	Eğitim Durumu	Meslek	Gelir Durumu	Medeni Hal
K1		28	Erkek	Karaman	Lisans	Mimar	9000	Bekâr
K2		27	Kadın	Karaman	Ön Lisans	İnsan Kaynakları	2500	Bekâr
K3		25	Kadın	Karaman	Lisans	Öğretmen	4000	Evli
K4		52	Erkek	Konya	Ön Lisans	Emekli	6000	Evli
K5		27	Kadın	İzmir	Lisansüstü	Öğretim Görevlisi	5600	Bekâr
K6		27	Kadın	Aydın	Lisans	Belediye Personeli	3200	Bekâr
K7		24	Kadın	Aydın	Lisans	Yeni Mezun	-	Bekâr
K8		25	Kadın	Ankara	Lisansüstü	Öğrenci	-	Bekâr
K9		24	Kadın	Ankara	Ön Lisans	Memur	2500	Bekâr
K10		30	Erkek	Konya	Lise	Şoför	4000	Evli
K11		26	Kadın	Konya	Lisansüstü	Öğrenci	1000	Bekâr
K12		50	Kadın	Bursa	Lise	Emekli	2500	Bekâr
K13		33	Erkek	Burdur	Lisansüstü	Mali Müşavir	2500	Bekâr
K14		37	Erkek	Burdur	Lisansüstü	İşsiz	-	Bekâr
K15		26	Kadın	Bursa	Ön Lisans	İşsiz	-	Bekâr
K16		28	Erkek	Kocaeli	Ön Lisans	Astsubay	6000	Bekâr
K17		22	Erkek	Aydın	Lisans	Öğrenci	-	Bekâr
K18		23	Erkek	Kocaeli	Lisans	Öğrenci	-	Bekâr
K19		33	Erkek	Aydın	Ön Lisans	Asansör Bakımı	4000	Evli
K20		32	Erkek	İzmir	Lise	Grafik Tasarım	5000	Evli

Literatürde daha önce mahrem ürünlere yönelik tüketicideki mahremiyet algısını ölçen bir ölçeğe rastlanılmadığı için “tüketicilerdeki mahrem ürün algısı”nın ölçülmesi maksadıyla yeni sorular oluşturulmuştur. Yararlanılan ölçeklerle birlikte oluşturulan görüşme sorularının test edilmesi ve görüşmelerin ne kadar süreceğinin belirlenmesi için 6 kişilik katılımcı ile pilot çalışma yapılmıştır. Yapılan pilot çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar, pilot sonrası yapılan çalışmada elde edilen sonuçlar ile örtüştüğü görülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmada doğru ölçüm tekniğinin kullanıldığı anlaşılmıştır.

Çalışma için hazırlanan görüşme formu, online alışverişteki mahremiyet endişelerini anlamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır. Araştırma için seçilen bireylerle görüşme yapılabilmesi için Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 07.09.2020 tarih ve E-95728670-044- sayı numarasıyla, Etik Kurul izini alınarak 7 Eylül 2020 tarihinde başlayan görüşme 3 Kasım 2020 tarihinde doygunluğa ulaşarak son bulmuştur. Ayrıca her bir katılımcıyla görüşme yapmadan önce ses kaydı alınmasına dair katılımcılardan izin alınmıştır. Her bir katılımcı ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler sırasında görüşmeciyi yönlendirecek herhangi bir soru veya söylem gerçekleştirilmemiştir.

3.3 Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırma yöntemi doğası gereği istatistiki ve matematiksel verilere dayanmadığından en çok eleştiriye maruz kaldığı nokta geçerlik ve güvenilirlik üzerinedir (Arastaman, Fidan ve Fidan, 2018, s. 47). Nitel araştırmada geçerlik araştırmacının konuyu tarafsızca ve gerçek bir biçimde ele alarak, doğru ölçüm tekniğini kullanarak ve elde ettiği sonuçları bir bütün olarak inceleyerek gözlemlemesine dayanmaktadır (Karataş, 2015, s. 76). Nitel araştırmada güvenilirlik ise, araştırmanın tekrar yürütüldüğünde aynı sonucu verip vermemesiyle ilgilidir (Karataş, 2015, s. 77). Bu bağlamda araştırmanın güvenilirliği açısından 6 kişiden oluşan bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot çalışma neticesinde yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcılara yöneltilecek olan sorular uzman akademisyenlerden görüş alınarak teyit edilmiş, nihai halini almış ve araştırmanın geçerliği sağlanmıştır. Ses kayıt cihazı yoluyla kaydedilen görüşmeler bilgisayar ortamında transkript yapılarak yazıya dökülmüştür. Transkript yapılan görüşmelerde yer alan soru ve cevaplar bir araya getirilerek ayrı ayrı tema haline getirilmiş ve Tablo 2 oluşturulmuştur. Görüşme yoluyla elde edilen veriler nitel ve nicel içerik analizi yapılarak betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Betimsel analiz, elde edilen verilerin belirli kategorilere veya temalara göre özetlenmesini ve yorumlanmasını kapsayan, görüşmecilerle ilgili doğrudan alıntılara yer verilen bir analiz türüdür (Özdemir, 2010, s. 336). Bu bağlamda araştırma için oluşturulan ana tema ve alt temalar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Görüşme formu ana ve alt başlıkları

Online Alışverişe Yönelik Davranışlar
Online Alışverişte Satın Alınan Ürünler
Online Alışverişte Satın Almayacağı Ürünler
Online Alışveriş Yapma Sıklığı
Online Alışverişte Kullanılan Ödeme Yöntemleri
Online Alışverişte Paylaşılan Kişisel Bilgiler ve Yarattığı Endişeler
Online Alışverişte Kişisel Bilgilerin Korunmasına Yönelik İnanç
Online Alışverişte Kişisel Bilgilerin Başkaları İle Paylaşılmasına Dair Endişe
Online Alışverişte Kişisel Bilgilerin Başka Şirketlere Verilebileceğine Dair Düşünce
Online Alışverişte Satıcılara Gönderilen Kişisel Bilgilere Yönelik Endişe
Kişisel Mahremiyet Algısı ve Mahremiyet Endişeleri
Kişisel Mahremiyetin Anlamı
Mahrem Ürün Algısı

4. Araştırma Bulguları

20 katılımcı ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmenin 10'u kadın katılımcıdan, 10'u erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Görüşme yapılan katılımcıların yaş ortalaması 30 olup, 22 ile 52 yaşları arasında dağılım göstermektedir. 22-32 yaş arası katılımcı sayısı 15 olmakla birlikte katılımcılar arasında yaş aralığındaki çoğunluğu oluşturmaktadır. Katılımcıların demografik özelliklerinin rakamsal değerleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların demografik dağılımları

Yaş	f	%	Gelir (TL)	f	%
25 yaş altı	13	36,1	0- 3.000	11	30,6
26-36	16	44,4	3.001-5.000	14	38,9
37-47	5	13,9	5.001-10.000	8	22,2
48-59	2	5,6	10.001 ve üzeri	3	8,3
60 ve üzeri	-	-	Eğitim	f	%
Cinsiyet	f	%	İlkokul	1	2,8
Erkek	23	63,9	Ortaokul	10	27,8
Kadın	13	36,1	Lise	16	44,4
Medeni Durum	f	%	Önlisans	5	13,9
Bekar	25	69,4	Lisans	4	11,1
Evli	11	30,6	Lisansüstü ve Diğer	-	-
Toplam				36	100

Tablo 3'te 20 katılımcı arasından 5'inin medeni durumu evli, 15'inin medeni durumu bekârdır. Katılımcılardan 5'inin gelir durumu 1000-2500 aralığında olup, 1'inin gelir durumu aralığı 2501-3500, 3'ünün gelir durumu 3501-4500 ve 4'ünün gelir durumu 4501-6500, 1'inin gelir durumu ise 6501-9000 aralığında bulunmaktadır. Görüşmede kodlanan bireylerin cinsiyetlerinin anlaşılması adına Tablo 4 oluşturulmuş ve aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların cinsiyetine ilişkin kodlar

Cinsiyet	Kod İsim
Kadın	K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K12, K15
Erkek	K1, K4, K10, K13, K14, K16, K17, K18, K19, K20

4.1. Online Alışveriş Davranışına Yönelik Bulgular

Katılımcıların online alışveriş davranışlarının ölçülmesi adına yöneltilen sorular neticesinde elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Online alışveriş davranışına yönelik alt başlıklar

Kod	Online Alışverişte Satın Alınan Ürünler	Online Alışverişte Satın Almayacağı Ürünler	Online Alışveriş Sıklığı	Online Alışverişte Kullanılan Ödeme Yöntemleri
K1	-Kıyafet -Ayakkabı	Yok	Ayda bir	Kredi Kartı
K2	-Giyim -Kozmetik	-Gıda	Ayda bir	Kredi Kartı
K3	-Kıyafet -Mutfak Malzemeleri	-Beyaz Eşya	Ayda 2-3 defa	Kredi Kartı
K4	-Temizlik Ürünleri -Gıda -Giyim -Teknolojik Ürünler	-Altın -Gıda	Haftada bir	Kredi Kartı
K5	-Kozmetik -Ayakkabı -Oyuncak -Ev Dekorasyon Ürünleri	-Kıyafet	Ayda bir	Kredi Kartı
K6	-Tekstil Ürünleri -Teknolojik Ürünler -Altın -Döviz	-Gıda	Her hafta	-Kredi Kartı -Banka Kartı
K7	-Tekstil Ürünleri -Kıyafet -Teknolojik Ürünler	-Gıda	Ayda bir	Banka Kartı
K8	-Kişisel Malzemeler -Kıyafet -Elektronik Ürünler -Yiyecek ve İçecek (Her Türlü ürün)	Yok	Haftada 4-5 defa	Kredi Kartı
K9	-Kıyafet -Ayakkabı -Takı	-Altın	Ayda bir	Kredi Kartı
K10	-Giyim -Ayakkabı	-Elektronik cihazlar	Ayda bir	Kredi Kartı
K11	-Giyim -Kitap -Cilt Bakımı Ürünleri -Makyaj Malzemeleri	-Elektronik Cihazlar	Ayda 3 defa	Kredi Kartı
K12	Her türlü ürünü satın alır	Cinsel İçerikli Ürünler	Ay en az 3 defa	Kredi Kartı
K13	-Elektronik Ürünler -Kozmetik Ürünleri	-Beyaz Eşya -Mobilya	Ayda 1-2 defa	Kredi Kartı
K14	-Giyim -Ayakkabı -Teknolojik Ürünler	-İç Çamaşırı	Ayda 1-2 defa	Kredi Kartı
K15	-Giyim -Dekorasyon ürünleri -Ev eşyaları	-İç çamaşırı	Haftada bir	Kredi Kartı
K16	-Giyim -Ev eşyaları -Spor Malzemeleri	-Lüks ürünler	2 ayda bir	-Kredi Kartı -Kapıda Ödeme
K17	-Kıyafet -Ayakkabı -Elektronik Sigara	-Yüksek meblağlı ürünler	2-3 ayda bir	-Kredi Kartı -Kapıda Ödeme
K18	-Kıyafet -Ayakkabı	Bilmiyorum	Senede 3-4 defa	-Kredi Kartı -Kapıda Ödeme
K19	-Giyim -Elektronik Ürünler	-Gıda	Ayda bir	Kapıda Ödeme
K20	-Kampanyalı ürünler	-Gıda ürünleri	Ayda bir	EFT, Havale

Katılımcıların online alışverişte satın aldığı ürünler sorulduğunda, 20 katılımcıdan 15'inin verdiği ortak cevap "giyim", 7 katılımcının verdiği ortak cevap ise "ayakkabı" olmuştur. Bu bağlamda 20 katılımcı arasında en çok tercih edilen ürünün giyim ve ayakkabı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların online alışverişte satın almayacağı ürünler sorulduğunda

20 katılımcıdan 6'sının verdiği ortak cevap "gıda" olmuştur. Katılımcıların internetten gıda almamalarının altında yatan nedenlerin, son kullanma tarihinin olması, ürünün bozulabilme ihtimalinin olması, kargonun hasar görme ihtimalinin olması ve gıda ürünlerinde hile yapılması olduğu anlaşılmıştır. K14 ve K15 online alışverişte iç çamaşırını satın almayacaklarını belirtmişlerdir. K14'ün online alışverişte iç çamaşırını satın almamasının sebebi görerek almayı tercih etmesinden dolayı iken, K5'in satın almamasının sebebi ise hijyen açısından risk oluşturmasından kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. K3 ve K13 online alışverişte beyaz eşya satın almayacaklarını, sebebinin ise ürün değişim imkanının zor olmasından dolayı fiziksel satın alma yöntemini tercih etmelerinden kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Araştırma çerçevesinde tüketicilerin gerçekleştirdikleri online alışverişlerinde satın almayacakları ürün grubu içerisinde en fazla gıda ürününü satın almayacakları sonucuna varılabilir.

Tablo 6. Online alışveriş yapmayı etkileyen etmenler

Online Alışveriş Yapmayı Etkileyen Faktörler	Katılımcılar	Katılımcı Sayısı
Fiyat Avantajı	K1, K4, K5, K6, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K18, K20	14
Mağaza Gezerken Yorulmak	K6, K7, K9, K12	4
Ürünün Evine Kadar Gelmesi	K8, K12, K14, K15	4
Kolaylık	K8, K9, K15	3
İndirim	K6, K8, K18	3
Yaşadığı Şehirdeki Alışveriş Kısıtı	K2, K3, K7	3
Mağazada Yaşadığı Zaman Kaybı	K7, K14, K17	3
Pandemi Sonrası Daha Sağlıklı Alışveriş İmkânı	K3, K8, K15	3
Daha Fazla Seçeneğin Bulunması	K6, K14	2
Kaliteli Ürünlerin Bulunması	K10, K11	2
Mağaza Gezmeye Üşenmek	K18, K19	2
Mağaza Gezmeyi Sevmemek	K1	1
Taksit İmkânı	K4	1
Aradığı Ürünü Filtreleyebilme	K7	1
Toplu Alışveriş İmkânı	K8	1
Yüz yüze Alışverişi Sevmeme	K10	1
Mağazada Bulunmayan Ürünlerin İnternette Bulunması	K18	1
Hava Koşulları	K16	1
Reklamların İlgisini Çekmesi	K19	1
Ürünleri Detaylı İnceleyebilme	K8	1
Ulaşımın Kolay Olması	K11	1
Mağaza Gezmeye Gerek Kalmaması	K16	1

Tablo 6'da görüldüğü üzere katılımcıların online alışveriş yapmalarını etkileyen faktörler sorulduğunda 20 katılımcıdan 14'ü fiyat avantajı derken, 4 katılımcı mağaza gezerken yorulduğunu, 4 katılımcı ürünün evine kadar gelmesini, 3 katılımcı online alışverişin daha kolay olmasını, 3 katılımcı indirimini, 3 katılımcı yaşadığı şehirdeki alışveriş kısıtını, 3 katılımcı mağaza gezerken yaşadığı zaman kaybını, 3 katılımcı pandemi sonrası sağlıklı alışveriş imkanının olduğunu ifade etmişlerdir. 2 katılımcı daha fazla seçeneğin bulunduğunu, 2 katılımcı kaliteli ürünlerin bulunduğunu, 2 katılımcı mağaza gezerken üşendiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda tüketicileri online alışverişe yönlendiren etkenlerin başında fiyat unsurunun geldiği bulgusuna rastlanmıştır.

Katılımcıların online alışverişte tercih ettikleri ödeme yöntemi sorulduğunda, 20 katılımcıdan 13'ü sadece kredi kartı, 3 katılımcı hem kredi kartı hem de kapıda ödeme, 1 katılımcı hem kredi kartı hem de banka kartı, 1 katılımcı sadece banka kartı, 1 katılımcı sadece kapıda ödeme yöntemini kullandıklarını ve 1 katılımcı da diğerlerinden farklı olarak EFT, Havale yöntemini kullandığını belirtmişlerdir. Katılımcılara online alışverişte en güvende

hissettikleri ödeme yönteminin hangisi olduğu sorulduğunda, K1, K2, K4, K6, K8, K10, K11, K12 ve K13 kredi kartıyla ödeme seçeneğini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu 9 katılımcıdan 7'si en güvende hissettikleri ödeme yönteminin kredi kartı olmasının sebebinin "3D Security" güvenlik mesajı ile ödeme yapmalarını belirtmiş, 2 katılımcı ise alışveriş yaptığı internet sitesine güvendiğini belirtmişlerdir. 20 katılımcıdan 10'unun en güvende hissettiği ödeme yönteminin kapıda ödeme seçeneği olarak belirtirken, aralarından K3, K5, K9, K14 ve K15'in ödeme yöntemi olarak sadece kredi kartını tercih ettiğini belirtmiştir. K20'nin ise en güvende hissettiği ödeme yönteminin EFT, havale olduğunu söylemiştir. Katılımcıların kullandıkları ödeme yöntemi kredi kartı iken neden en güvende hissettiği ödeme yönteminin kapıda ödeme olmasının sebebi sorulduğunda, katılımcılar sitede kapıda ödeme seçeneğinin bulunmadığını ve kapıda ödeme seçeneği seçildiğinde ekstra ücretin çıktığını belirtmişlerdir. Elde edilen verilere göre 20 katılımcıdan 17'sinin tercih ettiği ödeme yöntemlerinden biri kredi kartı olmasına karşın, 10 katılımcının en güvende hissettiği ödeme yönteminin kapıda ödeme olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcıların en güvenli ödeme yöntemi olarak kapıda ödemeyi tercih etmelerini belirtmelerine rağmen online alışverişlerini kredi kartı ödeme yöntemini kullanarak gerçekleştirmektedir.

4.2. Online Alışverişte Paylaşılan Kişisel Verilere Yönelik Bulgular

Katılımcıların online alışverişte paylaştıkları kişisel bilgilerin yarattığı endişelerle ilgili bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Online alışverişte kişisel bilgiler ve yarattığı endişelere yönelik alt başlıklar

Kod	Kişisel Bilgilerin Korunmasına Yönelik İnanç	Kişisel Bilgilerinin Başkaları İle Paylaşılmasına Dair Endişe	Kişisel Bilgilerin Başka Şirketlere Verilebileceğine Dair Düşünce	Satıcılara Gönderilen Kişisel Bilgilere Yönelik Endişe
K1	İnanmıyor	Endişe duymuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K2	İnanmak istiyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünmüyor	Endişe duymuyor
K3	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Kararsız	Endişe duyuyor
K4	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K5	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K6	Bazen	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünmüyor	Endişe duymuyor
K7	Kısmen	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K8	Kısmen	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K9	İnanıyor	Endişe duymuyor	Verildiğini düşünmüyor	Endişe duymuyor
K10	İnanıyor	Kararsız	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K11	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K12	İnanmıyor	Endişe duymuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duymuyor
K13	Kısmen	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K14	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K15	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K16	İnanmak istiyor	Endişe duyuyor	Telefon numarasının verileceğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K17	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini ve satıldığını düşünüyor	Endişe duyuyor
K18	İnanıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K19	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini düşünüyor	Endişe duyuyor
K20	İnanmıyor	Endişe duyuyor	Verildiğini ve satıldığını düşünüyor	Endişe duymuyor

"Online alışveriş esnasında kişisel bilgilerinizin korunduğuna inanıyor musunuz?" sorusuna 20 görüşmeciden 11 tanesi (K1, K3, K4, K5, K11, K12, K14, K15, K17, K19 ve K20) inanmadığını, 3 katılımcı (K9, K10 ve K18) inandığını, 2 katılımcı (K2 ve K16) inanmak istediğini, 3 katılımcı (K7, K8 ve K13) kısmen inandığını ve 1 katılımcı (K6) da bazen inandığını belirtmişlerdir. Bilgilerinin korunduğuna inanan katılımcılardan K10 ve K18'in

bilgilerinin korunduğuna inanmalarının ortak sebebi, şimdiye kadar başlarına herhangi bir şey gelmediğinden dolayıdır. Online alışverişte kişisel bilgilerinin korunduğuna inanmayan 11 katılımcıdan 6'sı erkek, 5'i kadın katılımcıdan oluşurken, korunduğuna inanan 3 katılımcıdan 2'si erkek, 1'i kadın katılımcıdan oluşmaktadır.

Bazı katılımcılar kişisel bilgilerinin korunduğunu kullandığı sitelerin güvenilirliğine bağlamıştır. Katılımcılara “Herhangi bir alışveriş sitesinin güvenilir olup olmadığını nasıl anlıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların çoğunluğunun online alışveriş sitesinin güvenilir olup olmadığını kendi alışveriş tecrübelerine göre, online alışveriş sitesinin herkes tarafından tercih edilmesine göre ve kullanıcı yorumlarına göre anladığı bulgusuna ulaşılmıştır. Görüşme neticesinde elde edilen verilere göre online alışverişte kişisel bilgilerinin başkaları ile paylaşılmasına dair endişesi olan katılımcı sayısının 16 olduğu görülmüştür. Cevaplayıcıların ise yarısının erkek, yarısını kadın katılımcıdan oluştuğu bulgusuna ulaşılmıştır. Endişe duymayan katılımcı (K1, K9 ve K12) sayısı 3 iken, kararsız olan katılımcı (K10) ise 1 kişiden oluşmaktadır.

“Online alışverişte kişisel bilgilerinizin online alışveriş siteleri tarafından 3. taraflara ya da diğer şirketlere verilebileceğini düşünüyor musunuz?” sorusuna 20 katılımcıdan 15'i düşünüyorum derken, 4 katılımcı (K2, K6, K9 ve K16) düşünmüyorum, 1 katılımcı (K3) ise kararsızım demiştir. Kişisel bilgilerinin online alışveriş siteleri tarafından 3. taraflara verilebileceğini düşünen bazı katılımcılara “Sizce kişisel bilgileriniz neden 3. taraflara veriliyordu?” sorusuna verdikleri cevap aşağıda yer almaktadır:

K1: “Kredi kartım paylaşılabilir, kopyalanabilir ve harcama yapılabilir. Ya da kimlik numaram, vergi numaram paylaşılabilir ve adıma sahte şirket kurulabilir. Yani kötü niyetle kullanılabilir”

K4: “Televizyonda bile dizi izlerken araya reklam giriyor, 15 dakika reklam izliyor. Reklamlar sayesinde ürünler cazip hale getiriliyor satabilmek için. Bu yüzden firmalar diğer firmalarla anlaşmalı olarak kişisel bilgilerimizi veriyorlar belki karşılığında belli bir ücret de alıyorlar onu da bilemeyiz. Ya da karşılıklı paylaşım içinde olabilirler yani onlar listelerini diğerine veriyordur, diğeri listesini onlara veriyordur. Satıldığını düşünüyorum”

K5: “Para karşılığında satılıyor. Şöyle gerçek bir örnek üzerinden açıklayayım. Daha önce çalıştığım bir firma çağrı merkeziydi ve kullanıcıların telefon numaraları, bireylerin hiçbir şekilde daha önce kullanmadıkları halde, daha öncesinde alışveriş yaptıkları veya bilgilerini vermek durumunda kaldıkları siteler, alışveriş kurumları, ticarethaneler tarafından Excel dosyaları halinde toplanıyor ve çağrı merkezi firmalarına bu bilgiler ücret karşılığında satılıyor. Çalıştığım kuruma bize verilen dataların nereden geldiğini sorduğumda aldığım yanıt bu olmuştu. Daha önce alışveriş yapılan sitelerden belli bir ücret karşılığında Excel dosyalarını satın alıyorlarmış. Bu Excel dosyalarında da isim, soy isim ve şahısların cep numaraları oluyor. Kişisel bilgilerimin en basitinden bu yolla başka kurumlara verilebileceğini düşünüyorum”

K8: “Firmalar reklam ve tanıtım amaçlı istedikleri bilgileri alıp bu bilgileri çok rahat kişiye özel kampanyalarda ya da birçok amaçla kullanmak istiyorlar ve bu amaç doğrultusunda kişisel bilgilere ihtiyaç duyuyorlar. Reklam ve tanıtım amaçlı diğer şirketlerin bu bilgileri istemesiyle para karşılığı kişisel bilgileri 3. taraflara verebiliyorlar”

K17: “Çünkü bunlar çok önemli şeyler, ona göre benim Google üzerinden göreceğim reklamlar, bana gelecek SMS'ler, benim daha sonra alacağım, kullanacağım şeyleri bana yönlentmeleri yani para kazanmaları için benim ne istediğimi, neyle ilgilendiğimi bilmeleri gerekiyor. Bunun için de mutlaka satın alıyorlardır. Bundan bizim bir yararımız, bizim iznimiz olmasa bile. Şirketler diğer şirketlere satıyorlar daha fazla para kazanabilmek için”

K20: “Mesela bankalardan yola çıkalım, sürekli telefon dolandırıcılığı oluyor bunu hesap bilgileri bilinen, banka hesabında belirli miktarları olanları arıyorlar yani parası olmayanları arıyorlar. Bu bilgilere de nereden ulaşıyorlar banka çalışanlarından veya şirket

çalışanlarından ulaşıyorlar. Belki şirketin kendisi satmayabilir ama oradaki çalışanlar satabilir. Alışveriş sitelerini bankayla karşılaştırdım ama sonuçta aynı mantalite”

Katılımcılara “Online alışverişte kişisel bilgilerinizin online alışveriş siteleri tarafından 3. taraflara ya da diğer şirketlere verilebileceğini düşünüyor musunuz?” sorusunun sorulması neticesinde birçoğundan gelen ortak cevap kişisel bilgilerin satılacağı yönünde olmuştur. Bu bağlamda katılımcıların kişisel bilgilerinin online alışveriş siteleri tarafından 3. taraflara verilebileceğini ve satılabileceğini düşündüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Kişisel bilgilerinin 3. taraflara verildiğini düşünen 15 kişiden 9’unun erkek, 6’sının ise kadın katılımcıdan oluştuğu anlaşılmıştır. Katılımcılara online alışverişte satıcılara gönderilen kişisel bilgilerin kötüye kullanılabilmesine yönelik endişeleri duyup duymadıkları sorulduğunda 20 katılımcıdan yarısı endişe duyduğunu, yarısı ise endişe duymadığını belirtmişlerdir. Katılımcılara online alışverişte kullandıkları kredi kartı bilgilerinin başkaları tarafından ele geçirilebileceği endişesini duyup duymadıkları sorulduğunda, 20 katılımcıdan 12’si endişe duyduğunu ifade ederken 8 katılımcı endişe duymadığını ifade etmiştir.

4.3. Mahremiyet Algısı ve Mahremiyet Endişelerine Yönelik Bulgular

Katılımcıların online alışverişlerinde kişisel mahremiyet algıları ile mahrem ürün kullanımına yönelik endişeleri ile ilgili bulgular Tablo 8’de gösterilmektedir. Tablo 8 “Mahremiyet Algısı ve Mahremiyet Endişeleri” adlı temanın alt temalarından oluşmaktadır.

Tablo 8. Kişisel mahremiyet algısı ve mahremiyet endişelerine yönelik alt temalar

Kod	Kişisel Mahremiyetin Anlamı	Mahrem Ürün Algısı
K1	Bir insanın kendi özel bilgilerinin ve davranışlarının başka insanların bilmesini istememesi	Kişisel ürünler, cinsel içerikli ürünler
K2	Bana ait olan özelliklerin dışarıya verilmemesi, yansıtılmaması. Bunun içinde kredi kartı bilgilerim, maddi durumum, fiziksel özelliklerim, bedenimden tutunda ayak numarama kadar her şey bir mahremiyettir	Mahrem ürün yok
K3	Bana göre mahremiyet benim birine söylediğim şeyleri gidip başkasına söylenmemesidir. Yani cinsiyetimden tutun her şeye kadar bunun yazdığım yerde kalması, başka kişilere iletilmemesidir	İç çamaşırı
K4	Bana ait olan bilgilerin başkaları tarafından bilinmemesi gerektiğidir. Yani bana karşı kullanılacak bilgilerdir	İç çamaşırı
K5	Kişinin kendine özel olması gereken her türlü bilgi, düşünce, inanışlardır. Bir diğer kişinin bilmemesi gereken özel kalması gereken her şey	Cinsel içerikli ürünler
K6	Kişinin özeli	İç çamaşırı, hijyenik pedler
K7	Dile getirilmemesi gereken, kişiye has şeyler	Cinsel içerikli ürünler
K8	Benim kişisel alanımdır ve bu alana dâhil edemeyeceğim her şeydir	Bütün ürünler
K9	Benim özelim, kişisel bilgilerim, sadece bana ait olan şeyler	Hijyenik ped
K10	Gizlilik, kendini kapatmak, korumak	İç çamaşırı, cinsel içerikli ürünler
K11	Başkalarına karşı korumakta olduğum özelim	Hijyenik ped
K12	Bana özel olan her şey mahremiyettir	Cinsel içerikli ürünler
K13	İnsanın kendine ait olan, dışarıya açıklamaktan çekindiği ya da sakladığı her şeydir	Cinsel içerikli ürünler
K14	Kişinin kendi özel hayatının ya da kendine özel bilgilerinin 2. 3.kişilere söylenmemesi, aktarılmaması	Mahrem ürün yok
K15	Kişiyeye has, kişiye özel	Hijyenik ped, cinsel içerikli ürünler
K16	Bir başkasını alakadar etmeyen bilgiler diyebilirim. Ya da bir başkası öğrendiğinde beni zora sokacak bilgiler olabilir	İç çamaşırı
K17	Benim evimde, dört duvarım arasında yaptığım şeydir, oradayken sadece kendimin gördüğü ve kendi telefonumda çektiğim fotoğraflardır, ses kayıtlardır. Yani başkasına göstermek istemeyeceğim, hiç paylaşmayacağım şeylerdir	Cinsel fantezi ürünler
K18	Özel hayata el uzatmak, birinin özel hayatına karışmak diyebilirim	İç çamaşırı
K19	Benim olan bütün bilgiler, şahsıma ait, eşime ait, çocuğuma ait aile huzurumu kaçırabilecek bilgiler	Cinsel içerikli ürünler
K20	İnsanın gizliliğidir, kendisidir	Cinsel içerikli ürünler

Katılımcılara “mahremiyet” kelimesinin onlar için neyi ifade ettiği sorulduğunda, 20 katılımcıdan 10’u ortak kelimeler telaffuz ederek “kişinin özeli, kendi özelim, kişiye has, bana

özel, insanın kendisine ait, kendine özel, kişiye özel” kavramlarını kullanmışlardır. 20 katılımcıdan 3’ü “bana ait bilgiler”, 20 katılımcıdan 3’ü “her şey”, 20 katılımcıdan 2’si “gizlilik” olarak ifade etmişlerdir. 20 katılımcıdan 1’i “özel hayata el uzatmamak” derken bir diğer katılımcı da “evimde yaşadığım şeyler, fotoğraflarım” demiştir. Katılımcıların mahrem ürüne yönelik algılarının anlaşılabilmesi için “Size göre mahrem ürün nedir, mahrem sayılabilecek ürünler nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Erkek katılımcılar açısından “cinsel içerikli ürünler” mahrem kategorisinde değerlendirilen ürünlerin başında gelmektedir. Bu bağlamda 10 erkek katılımcıdan 6’sı “cinsel içerikli ürünler” diyerek ortak cevap vermiştir. 10 kadın katılımcı açısından ise “cinsel içerikli ürünler ve hijyenik pedler” mahrem ürün kategorisinde değerlendirilen ürünlerin başında gelmektedir. Ayrıca 1 kadın katılımcı (K2) ve 1 erkek katılımcı (K14) kendisi açısından mahrem ürün olmadığını, 1 kadın katılımcı da (K8) bütün ürünlerin mahrem ürün olduğunu belirtmiştir. Elde edilen cevaplara göre katılımcılar için ilk akla gelen mahrem ürünün “cinsel içerikli ürünler” olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Katılımcılara online alışveriş sitelerinden mahrem ürün satın alıp almadıkları sorulmuş mahrem ürün satın alırım diyen 9 katılımcıdan 7’si kadın katılımcıdan oluşurken, 2 tanesi erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Online alışverişte mahrem ürün satın almam diyen 11 katılımcıdan 3’ü kadın katılımcıdan, 8’i ise erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Kadın katılımcıların büyük bir çoğunluğu online alışverişte mahrem ürün satın alacakken, erkek katılımcıların büyük bir çoğunluğunun online alışverişte mahrem ürün satın almayacağı anlaşılmıştır. Katılımcılara online alışverişte mahrem ürün satın almaya yönelik endişelerinin anlaşılması adına sorular yöneltilmiştir. Bu bağlamda elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Mahrem ürün satın almaya yönelik endişeler

Mahrem Ürün Satın Almaya Yönelik Endişeler	Katılımcılar	Katılımcı Sayısı
Aldığı Ürünün İçeriğinin Kargo Ambalajı Üzerinde Görünmesi	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20	18
Aldığı Ürünün Çevresi Tarafından Duyulması	K1, K3, K4, K5, K10, K11, K12, K13, K15, K16, K17, K19	12
Aldığı Ürün Bilgilerinin Arama Geçmişinde Kalması	K4, K11, K13, K15, K17	5
Kargocu Cinsiyeti	K3, K5, K7	3
Daha Önce İncelediği Ürünün Reklam Olarak Karşısına Çıkabilme Olasılığı	K13	1
Toplumun Kötü Gözle Bakması ve Dedikodu Yapması	K1	1
Hiç Endişe Duymayan	K2, K9	2

Görüşme yapılan 20 katılımcının online alışverişte mahrem ürün satın almaya ilişkin endişelerinin anlaşılması adına yöneltilen sorular neticesinde 6 adet kategori ortaya çıkmıştır. Bu kategoriler içerisinde en yüksek katılımcı sayısına ait kategori “Aldığı ürünü içeriğinin kargo ambalajı üzerinde görünmesi” olmuştur. İnternet üzerinden satın alınacak mahrem ürünün içeriğinin kargo ambalajında görünebilme ihtimali katılımcıları endişeye sürükleyerek tedirgin etmektedir. Ayrıca satın alınacak mahrem ürünün çevresi tarafından duyulabilme ihtimali de katılımcılarda endişe yarattığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Son olarak katılımcılara yaşanan Covid-19 Pandemi süreci dolayısıyla online alışveriş sıklıklarının ve online alışveriş güvenlerinin ne yönde değiştiği sorulmuştur. 20 katılımcıdan 11’i online alışveriş sıklığının pandemi öncesine göre daha da arttığını belirtirken, 5’i alışveriş sıklığının azaldığını, 4’ü ise alışveriş sıklığının değişmediğini belirtmiştir. Online alışveriş sıklığı artan 11 katılımcıdan 7’si kadın katılımcıdan (K3, K5, K8, K9, K11, K12, K15) oluşurken, 4’ü erkek katılımcıdan (K4, K14, K16, K20) oluşmaktadır. Alışveriş sıklığı azalan 5 katılımcıdan 4’ü erkek (K1, K13, K17, K19) iken yalnızca 1’i kadın katılımcıdan (K7) oluşmaktadır. Bu bağlamda pandemi süreci kadın katılımcıların online alışveriş sıklığını artırırken, erkek katılımcıların online alışveriş sıklığının azalttığı bulgusunu ortaya çıkarmıştır.

Yaşanan pandemi sürecinin katılımcıların güvenini ne yönde etkilediği sorulduğunda en fazla alınan cevap “değişen bir şey olmadı, olumlu ya da olumsuz etkilemedi, güvenimi etkilemedi” şeklinde olmuştur. Kadın katılımcılardan K7, K11, K12 ve K15’in pandemi sonrası online alışverişe olan güveni artarken, K3 ve K5’in güveninin azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Erkek katılımcılardan K1 ve K14 ise pandemi süreci dolayısıyla online alışverişe olan güveninin arttığını belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmaya başlamadan önce yapılan literatür taramasında mahremiyet ile ilgili genellikle hukuki açıdan, hasta mahremiyeti ve sosyal medya mahremiyeti açısından ele alınan çalışmalara rastlanmıştır. Fakat online alışverişteki tüketici mahremiyet endişeleri ve tüketicideki mahrem ürün algısına yönelik endişeler üzerine yapılan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda yapılan bu araştırmanın konusu gereği literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma için online alışveriş yapan 10 erkek katılımcı ve 10 kadın katılımcıdan oluşan toplamda 20 kişi ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonrası katılımcılardan elde edilen görüşlere göre, yaşanan Covid-19 Pandemi süreci dolayısıyla katılımcıların büyük bir çoğunluğunun online alışveriş sıklıklarının önceki alışveriş sıklığına göre arttığı görülmüştür. Bu artışın altında yatan etmenlerin sokağa çıkma yasakları, alışveriş merkezlerinin kapatılması ve temastan kaçınma isteği olduğu ortaya çıkmıştır. İri (2021), Covid-19 pandemi sürecinde sokağa çıkma yasakları nedeniyle tüketicilerin daha fazla dijital ortamda zaman geçirerek, pandemi öncesi döneme göre daha sık online alışveriş yaptıkları bulgusuna ulaşmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Covid-19 sorularına ilişkin elde edilen bulgular, İri’nin (2021) ve Narin’in (2021) çalışmasında elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir.

Katılımcıların online alışverişte en fazla giyim ürünleri satın alırken en az altın, döviz ve oyuncak satın aldıkları ortaya çıkmıştır. Online alışverişte en fazla kullanılan ödeme yönteminin kredi kartı olduğu, en güvenilir ödeme yönteminin ise yine kredi kartı ile ödeme ve kapıda ödeme yöntemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun sebebinin alışveriş yaptıkları internet sitesinde kapıda ödeme seçeneğinin bulunmamasından ya da kapıda ödeme seçeneğini seçtiklerinde ekstra ücret yükümlülüğü ile karşılaştıklarından dolayı olduğunu söylemişlerdir. Katılımcıların mağazadan alışveriş yapmak yerine online alışverişini tercih etmelerinin en büyük sebebinin online alışverişte fiyatların daha uygun olduğu sonucuna rastlanmıştır. Elde edilen bulgulara benzer şekilde Bittar ve Tekeoğlu (2022), Kırım’ın (2007) da yaptığı çalışmasında benzer sonuçlara rastlanmıştır.

Katılımcılar online alışverişte kişisel bilgilerinin korunduğuna inanmazken, katılımcıların online alışverişte kişisel bilgilerinin başkaları ile paylaşılmasına dair endişeleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bireylerin online alışverişte paylaştıkları kişisel bilgileri konusunda endişeli olmalarının sebebinin dolandırılmak gibi finansal bir kayıp yaşayabilme ihtimalinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Benzer sonuçlara rastlanan Cöddü, Çabuk ve Tanrıkulu (2017), yaptıkları çalışmada online alışverişe yönelik endişelerin başında finansal riskin geldiği bulgusuna ulaşmışlardır. Can ve Çakar (2019) çalışmasında online alışveriş sitelerinde yapılan alışverişe yönelik risk algılarının maddi açıdan zarara uğrayacaklarını düşünmelerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda elde edilen bulgu Cöddü vd. (2017) ve Can ve Çakar’ın (2019) elde ettiği bulguyla örtüşmektedir. Online alışverişte kişisel bilgilerinin korunduğuna inanmayan katılımcıların çoğunluğunun erkeklerden oluşması, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha az kişisel bilgilerinin korunduğuna inandıklarını ortaya koymuştur. Erkek ve kadın katılımcıların online alışverişte kişisel bilgilerinin başkaları ile paylaşılmasına dair endişe duyma oranlarının eşit çıkması, cinsiyet açısından bir farklılaşma olmadığını ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulgulara göre kişisel bilgilerin paylaşılmasıyla ilgili mahremiyet endişesi olan katılımcıların, kişisel bilgilerini online alışveriş sitelerine açıklamaktan geri kalmadıkları görülmektedir. Bu durum “mahremiyet paradoksu” kavramı ile açıklanabilmektedir. Bireyler gizliliklerinin ihlal edilmesiyle ilgili endişelerini dile getirirken

karşılığında kazanacakları bir şey olduğu sürece kişisel bilgilerini online perakendecilere vermeye isteklidirler. Kişisel bilgilerinin mahremiyeti konusunda endişe duyan bireyler mahremiyetlerini korumaya yönelik hareketlerde bulunmayarak kişisel bilgilerini online sitelerine aktarmaktadırlar. Bu durum mahremiyet paradoksu olarak adlandırılmaktadır (Kokolakis, 2017, s. 123).

Erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre daha fazla oranda kişisel bilgilerinin online alışveriş siteleri tarafından 3. taraflara verilebileceğini düşünmektedir. Katılımcıların yarısı online alışverişte satıcılara gönderilen kişisel bilgilerin kötüye kullanılabileceği yönünde endişe duyarken, yarısının endişe duymadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda katılımcılar online alışverişte kullandıkları kredi kartı bilgilerinin ele geçirilebileceği yönünde endişelidirler. Endişe duyan katılımcıların endişe duymalarının sebebinin ise online ortamda paylaşılan bilgilerin gizli kalmadığı inancından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Elde edilen bulguya göre online alışverişte kişisel bilgilerin gizliliği konusunda duyulan endişelerin online alışverişte satın alma davranışı üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Lösing'in (2016) yapmış olduğu çalışma da elde edilen bu bulguyu destekler niteliktedir. Offor (2016) elde ettiği bulguya göre bir tüketicinin kişisel bilgilerini ifşa etme niyeti, kişisel bilgilerinin online alışveriş sitesinde gizli kalma durumuna bağlıdır.

Katılımcılar için mahremiyet kelimesi kişiye has, kişiye özel olanı ifade etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgu İder'in (2019) bulgusunu desteklemektedir. Şen, Yetim ve Öztürk'ün (2019) çalışmasından elde ettikleri bulguya göre kadınlar mahremiyeti "özel alan ve hak" olarak tanımlarken erkeklerin "gizlilik" olarak tanımladıkları anlaşılmıştır. Kadın katılımcılar için mahrem ürün "cinsel içerikli ürünler ve hijyenik pedler" iken, erkek katılımcılar için mahrem ürün "cinsel içerikli ürünler"dir. Erkek katılımcılar internetten mahrem olarak düşündükleri ürünleri satın almazken, kadın katılımcıların mahrem olarak düşündükleri ürünleri online alışverişte satın alacakları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar genel olarak interneti kullanırken kişisel bilgilerinin mahremiyeti konusunda endişe duyarken, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre kişisel bilgilerinin mahremiyeti konusunda daha endişeli olduğu anlaşılmıştır. Bireylerin genel olarak interneti kullanırken mahremiyetleri konusunda endişeli olduklarına dair bulgu Acılar, Olgun ve Görür'ün (2015) çalışmasında elde ettiği bulguya örtüşmektedir. Bireylerin online alışveriş sitelerine verdikleri kişisel bilgilerin tüketicide mahremiyet endişesine sebep olduğu bulgusu Yapraklı, Hoş ve Ünalın (2018) elde ettiği bulguyu destekler niteliktedir. Son olarak yaşanan Covid-19 Pandemi süreci katılımcıların online alışverişe olan güvenini artırmadığı ve güvenini deştişirmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde daha önce mahrem ürün ve mahrem ürünle ilgili mahremiyet endişesi üzerine yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda mahrem ürünün tüketiciler açısından ne ifade ettiğinin derinlemesine araştırılması nedeniyle araştırmada nitel araştırma tekniği uygulanmıştır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalara öneriler; Araştırmanın genellenabilirliği açısından daha fazla örnekleme ulaşılması, mahrem ürünün yabancı tüketiciler için neyi ifade ettiğinin anlaşılması için yeni yapılacak olan araştırmaların örnekleme yabancı tüketicilerin de dâhil edilmesi, yabancı ve yerli bireylerden oluşan bir örneklem ile online alışverişteki tüketici mahremiyetine ilişkin sonuçların karşılaştırmalı analizi yapılabilir.

Online alışverişten mahrem ürün satın almaya ilişkin endişelerle ilgili işletmeler için öneriler; mahrem ürünü online alışveriş sitesinden satın almaya dair en fazla endişe duyulan konunun kargo ambalajı ile ilgili olması nedeniyle işletmelerin bu konuda daha hassas davranarak, kargo içeriğinin görünmemesi konusunda garanti vermesi ve daha açık beyanlarda bulunması gerekmektedir. Gizlilik konusu tüketiciler için önemli bir konu haline geldiğinden dolayı gizliliğin korunması yönünde şartları sağlayan işletmeler sağlamayan işletmelere göre rekabet avantajı elde edebilir. Günümüzde yaşanan Covid-19 Pandemi sürecinin katılımcıların alışveriş sıklığını artırdığı yöndeki bulgudan hareketle online satışı olmayan perakendecilerin, işletmelerin ve KOBİ'lerin e-ticarete yönelerek tüketicilere online ortamdaki ulaşmaları daha sağlıklı olacaktır.

Kaynakça

- Acılar, A., Olgun, H., ve Görür, A. (2015). Kamu Çalışanlarının İnternet'te Mahremiyet Kaygısı: Bursa İlinde Bir Çalışma. *Research Journal of Business and Management*, 2(3), 334-347.
- Aguirre, E., Mahr, D., Grewal, D., Ruyter, K., ve Wetzels, M. (2015). Unraveling the Personalization Paradox: The Effect of Information Collection and Trust-Building Strategies on Online Advertisement Effectiveness. *Journal of Retailing*, 91(1), 34-49.
- Ağralan, E. (2015). *Bilgi Güvenliği, Kişisel Verilerin Korunması ve Mahremiyet Etki Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akça, G. ve Başer, D. (2011). “Karanlığın Yok Oluşu” Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerindeki Etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 20-42.
- Alakurt, T. (2017). Çevrimiçi Mahremiyet Kaygısı Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 7(4), 611-636.
- Altıparmak, E., (2019). *Sosyal Medya İle Değişen Mahremiyet Algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö., ve Fidan, T. (2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlilik: Kuramsal Bir İnceleme. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.
- Aslan, Ş. ve Güzel, Ş., (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Eğitim Yayınevi, 560, Konya.
- Berg, B. L. ve Lune, H., (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Eğitim Yayınevi, 448, Konya.
- Bittar, M. ve Tekeoğlu, A. N. T., (2022). İnternette Satın Alma ve Marka Sadakati. *Working Paper Series*, 3(3), 34-41.
- Bozacı, İ., (2017). Dini Mesajların Tüketici Algılamaları ve Tercih Eğilimine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 130-142.
- Buchanan, T., Paine, C., Joinson, A. N., ve Reips, U. D. (2007). Development of Measures of Online Privacy Concern and Protection for Use on The Internet. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(2), 157-165.
- Can, P. ve Çakar, Ü., (2019). Risk Boyutlarının Genel Algılanan Risk Üzerine Etkisi: E-Ticaret Sitelerine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk İletişim Dergisi*, (17), 39-68.
- Castano, D. C., (2015). *Affect and Online Privacy Concerns*. Doctoral Dissertation, Nova Southeastern University.
- Cöddü, M. B., Çabuk, S., ve Tanrıkulu, C. (2017). İnternette Alışverişte Tüketiciler Tarafından Algılanan Riskin Etkileri ve Cinsiyet Farklılıkları Açısından İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 10(52), 982-994.
- Çatak, A. (2015). Mahremiyet Kavramının Farklı Anlam Alanları veya “Fıkıh-ı Batın” da Mahremiyet Algısı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 94-111.
- Çelikel, S. (2021). Kişisel Verilerin İşlenmesinde, Açık Rıza Hukuka Uygunluk Nedeninin, 95/46 Sayılı Direktif ve GDPR’la Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 9(17), 161-190.

- Çubukçuoğlu, M. E. ve Haşiloğlu, S. B., (2012). Dindarlık Olgusunun Satın Alma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*,
- Duerr, H. P., (1999). *Uygarlaşma Sürecinin Miti 1- Çıplaklık ve Utanç*. Dost Kitabevi Yayınları, 416, Ankara.
- Easley, D. W., (2016). An Exploratory Study on Perceived Risk, Benefits, and Online Buying Behavior From A Cross-Cultural Perspective. *Doctoral Dissertation*, Capella University.
- Eastin, M. S., Brinson, N. H., Doorey, A. ve Wilcox, G., (2016). Living in A Big Data World: Predicting Mobile Commerce Activity Through Privacy Concerns. *Computers in Human Behavior*, 58(2016), 214-220.
- Eroğlu, Ş. (2018). Dijital Yaşamda Mahremiyet (Gizlilik) Kavramı ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet ve Kişisel Veri Algılarının Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2), 130-153.
- Gould, S. J., (1992). The Production, Marketing, and Consumption of Sexually Explicit Material in Our Sexually Conflicted Society: A Public Policy Dilemma. *Journal of Public Policy ve Marketing*, 11(2), 135-148.
- Hürriyet Kelebek, (2020). <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/utananc-cinsel-ilaci-internette-aliyor-ama-26933623> - (Erişim Tarihi: 20.08.2020).
- İder, S. (2019). Yetişkinlerde Mahremiyet Algısının Kaynağına İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 109-122.
- İri, R., (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Niğde ve Yöresindeki Tüketicilerin İnternet Üzerinden Satın Alma Davranışlarına Etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37), 571-602.
- Karahisar, T. (2011). *Özel Hayatın Gizliliği ve İnternette İşlenen Suçlar*. Fırat Üniversitesi 2. Medya & Etik Sempozyumu, Elazığ.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manavi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kent, T. ve Brown, R. B., (2006). Erotic Retailing in the UK (1963-2003). *Journal of Management History*, 12(2), 199-211.
- Ketizmen, M. ve Kart, A., (2019). Kişisel Veri ve Rekabet Hukuku Kapsamında “Big Data”. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 1(1), 64-76.
- Kırım, M., (2007). *İnternet Kullanan Tüketicilerin İnternette Alışveriş Yapma Durumları ve Buna İlişkin Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kokolakis, S. (2017). Privacy Attitudes and Privacy Behaviour: A Review of Current Research on The Privacy Paradox Phenomenon. *Computers & Security*, (64), 122-134.
- Korkmaz, A. (2014). İnsan Hakları Bağlamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 99-103.
- Lösing, T., (2016). *How Does Privacy Perception Influence Online Shopping Behavior? A Comparison Between Millennials and Generation X*. Bachelor's Thesis, University of Twente.
- Narin, M., (2021). *COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Tüketicilerin Alışveriş Davranışlarındaki Değişimler*. In Proceedings of 12 th SCF International Conference on Contemporary Issues in Social Sciences, Antalya.

- Nehf, J. P., (2005). Shopping For Privacy Online: Consumer Decision – Making Strategies and The Emerging Market For Information Privacy. *Journal of Law, Technology & Policy*, (1), 1-54.
- Nguyen, H. M ve Khoa, B. T., (2019). The Relationship Between the Perceived Mental Benefits, Online Trust, and Personal Information Disclosure in Online Shopping. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(4), 261-270.
- Nwosu, S. C., (2004). *Effects of Security and Privacy Concerns on Online Consumer Purchase Behavior*. Doctoral Dissertation, Capella University.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G., (2012). *Tüketici Davranışı*. MediaCat Kitapları, 12. Baskı, 404, İstanbul.
- Offor, P. I. (2016). Examining Consumers Selective Information Privacy Disclosure Behaviors in an Organization's Secure e-Commerce Systems. *PhD Thesis, College of Engineering and Computing*, Nova Southeastern University.
- Okmeydan, S. B., (2017). Yeni İletişim Teknolojilerini Sorgulamak: Etik, Güvenlik ve Mahremiyetin Kesiştiği Nokta. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 347-372.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Öztekin, H. ve Öztekin, A., (2010). Modernleşme-Mahremiyet İlişkisi ve Siber Mekânda Mahremiyetin Aleniye Dönüşmesi. *E-Yeni Dünya Bilimleri Akademisi Dergisi*, 5(4), 527-540.
- Polater, S., (2019). Kişisel Verilerin Reklam Amaçlı İşlenmesinde Hukuka Uygunluk Sebepleri. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 1(1), 1-20.
- Sultanlı, İ. (2021). Anayasal Bir Hak Olan Kişisel Verilerin Korunması Hakkı ve Mahremiyet İle İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 4(1), 23-34.
- Şen, D. E., Yetim, E. ve Öztürk, E., (2019). Zihinde ve Sanal Mekânda Mahremiyet Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 875-891.
- Şener, G. (2013). *Sosyal Ağlarda Mahremiyet ve Yeni Mahremiyet Stratejileri*. Yeni Medya Çalışmaları-1. Ulusal Kongresi, Kocaeli, 7-8.
- Şimşek, G., (2016). Reklam Etiğinde Din İstismarı Örnek Olay İncelemesi: Hehal Sex Shop. *3rd International Congress on Social Sciences, China to Ardiatic*.
- Taşkaya, M. ve Talay, Ö. (2019). Dijital Gözetimin Pazarlama Amaçlı Aracıları: "Çerezler" ve Çerez Kullanımında "Açık Rıza". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Haziran (31), 356-376.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2020). *İstatistiklerle Aile, 2019*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2019-33730> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).
- Warren, S. D. ve Brandeis, L. D. (1890). The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, 4(5), 194-220.
- Wang, H., Lee, M. K., ve Wang, C. (1998). Consumer Privacy Concerns About Internet Marketing. *Communications of the ACM*, 41(3), 63-70.
- Westin, A. F. (2003).). Social and Political Dimensions of Privacy. *Journal of Social Issues*, 59(2), 431-453.

- Wong, W. P. M., Tan, K. L., Inkgo, I. A. ve Lim, C.Y. (2019). The Effect of Technology Trust on Customer E-Loyalty in Online Shopping and The Mediating Effect of Trustworthiness. *Journal of Marketing Advances and Practices*, 1(2), 38-51.
- Yabancı, C., Akça, F. ve Ulutaş, E. (2018). Çevrimiçi Mahremiyet Kaygısı ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (54), 191-218.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlilik ve Güvenirlilik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yapraklı, T. Ş., Hoş, B. ve Ünalın, M. (2018). *Tüketici Karar Verme Tarzları İle Algılanan Mahremiyetin Online Tekrar Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi*. IV. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi, Erzurum.
- Yapraklı, T. Ş. ve Unalan, M. (2017). Consumer Privacy in The Era of Big Data: A Survey of Smartphone Users' Concerns. *2nd World Conference on Technology, Innovation and Entrepreneurship*, 1(4), 1-10.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 07.09.2020

No: E.19107

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Tüketicilerin Sanal Kaytarma Davranışının Kompulsif Satın Alma (Alışveriş Bağımlılığı) Davranışı Üzerindeki Etkisi

The Effect of Cyberloafing Behavior of Consumers on Compulsive Buying Behavior (Shopping Addiction)

Doç. Dr. Filiz ÇOPUROĞLU ¹

Öz

Teknolojinin gelişmesi ile çalışanların internette gezinme, sosyal medya takibi, online alışveriş yapma gibi amaçlarla mesai saatlerinde kişisel internet kullanımı arttırmıştır. İş yerinde kişisel internet kullanımının artması satın alma davranışını etkileyebilecek bir durumdur. Teknolojinin ve internetin yaygınlaşması bilgi dolaşımının artmasını sağlarken, diğer yandan sanal kaytarma gibi iş yeri sorununun oluşmasına neden olmuştur. Sanal kaytarma, çalışanların teknolojiyi ve interneti mesai saatlerinde iş dışı faaliyetler için kullanmasıdır. Bu araştırmanın amacı, çalışanların sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisini ölçmeye yöneliktir. Araştırmada, “Sanal Kaytarma Ölçeği” ve “Kompulsif Satın Alma Davranışı Ölçeği” kullanılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan online anket, Kahramanmaraş ilinde görev yapmakta olan 400 kamu personeline uygulanmıştır. Elde edilen verilerin, IBM SPSS 25 ve AMOS 24.0 programları kullanılarak analizleri yapılmıştır. Veriler açıklayıcı faktör (AFA) analizi ve doğrulayıcı faktör (DFA) analizi, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modeli incelenmiştir. Araştırma sonucunda, sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve önemli sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte araştırmada önemsiz sanal kaytarma davranışı ve önemli sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışının yordayıcısı olduğu tespit edilirken, önemsiz sanal kaytarma davranışı ve önemli sanal kaytarma davranışı arttıkça kompulsif satın alma davranışının da arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, kompulsif satın alma davranışı, alışveriş bağımlılığı, sanal kaytarma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Employees have increased their personal internet use during working hours for purposes such as surfing the internet, following social media, and shopping online with the development of technology. The increase in personal internet use at work can affect purchasing behavior. While the spread of technology and the internet has increased the circulation of information, it has also caused workplace problems such as cyberloafing. Cyberloafing is when employees use technology and the Internet for non-work activities during working hours. The aim of this research is to measure the effect of employees' cyberloafing behavior on compulsive buying behavior. “Cyberloafing Scale” and “Compulsive Buying Behavior Scale” were used in this research. In this context an online questionnaire was prepared and applied to 400 public personnel working in Kahramanmaraş city. The obtained data were analyzed using IBM SPSS 25 and AMOS 24.0 programs. The data were analyzed by explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis, correlation analysis and structural equation modeling. As a result of the research, it was concluded that there is a low level and positive relationship between cyberloafing and compulsive buying behavior, and a medium level and positive relationship between important cyberloafing and compulsive buying behavior. At the same time, in this study it was determined that unimportant cyberloafing behavior and important cyberloafing behavior were predictors of compulsive buying behavior, when unimportant

¹Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, filizcokay@gantep.edu.tr

Atf için (to cite): Çopuroğlu, F. (2023). Tüketicilerin sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma (alışveriş bağımlılığı) davranışı üzerindeki etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 157-168.

cyberloafing behavior and important cyberloafing behavior increase, compulsive buying behavior also increases.

Keywords: Consumer, compulsive buying behavior, shopping addiction, cyberloafing

Paper Type: Research

Giriş

Bilgi ve teknoloji çağının gelişmesi internetin kullanımını arttırmış, teknolojik cihazların yaygınlaşması ise interneti her zaman ve her yerde ulaşılabilir hale getirmiştir. Teknolojinin ve internetin yaygınlaşması bilgi dolaşımının artması gibi gelişimlere sebep olurken, diğer yandan da sanal kaytarma gibi birçok kuruluş için ortak bir iş yeri sorunun oluşmasına da neden olmuştur. Çalışanların iş yerindeki teknoloji ve internet olanakları ile işle ilgili olmayan çevrimiçi eylemlerde bulunması, birçok işletme için yaygın bir iş yeri sorunu haline gelmiştir. Bu durum tüketicileri ve tüketicilerin davranışlarını da bir hayli etkilemiştir.

Tüketicilerin online satın alma kanallarına her an ve kolay bir biçimde erişiyor olması, ürün ya da hizmetlere ulaşımını kolaylaştırdığından kişilerin satın alma isteği de internet kullanımı ile doğrusal bir şekilde artış göstermiştir. İnternetin ve teknolojinin hızlanması ile güvenilir ve kolay alışveriş imkanlarının gelişim göstermesi tüketim toplumlarının varlığını ön plana çıkarmıştır (Günaydın, 2021:898).

Sanal kaytarma davranışı sergileyen çalışanların internette yoğun vakit geçirmelerinin kompulsif satın alma (alışveriş bağımlılığı) davranışı oluşturup oluşturmadığı belirsiz kalmaktadır. Bu maksatla yapılan bu araştırmada, sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışına etkisi incelenmiştir.

1. Sanal Kaytarma

Sanal kaytarma kavramı ilk olarak Lim tarafından 2002 yılında iş yerinden internetin kişisel kullanımı (Metin-Orta ve Demirtepe-Saygılı, 2021:2) ve işyeri çalışanlarının kurumun internet ağını çalışma süreleri dâhilinde kendi amaçları için kullanımı (Lim, 2002: 675) şeklinde tanımlanmıştır. Genel olarak sanal kaytarma, ofis saatleri içinde yalnızca kurumsal veya kişisel internetin iş dışı kullanımınıdır (Mazidi vd., 2020: 4). Türkçe literatürde sanal kaytarma kavramı, yabancı literatürde “cyberslacking”, “cyberloafing” ve “cyberbludging” gibi terimlere karşılık gelmektedir (Weatherbee, 2010; Candan ve İnce, 2016). Sanal kaytarma kavramı işletme çalışanların iş yerlerindeki interneti ya da kişisel cep telefonlarını mesai saatleri içerisinde iş dışında kullanmaları anlamına gelmektedir (Ugrin ve Pearson, 2013: 813).

İşletme çalışanlarının internete ve teknoloji kaynaklarına erişimi çok yaygın hale geldiğinden, internetin işle ilgili olmayan amaçlar için kullanılması çalışanlar tarafından eğlenceli bulunabilir (Blanchard ve Henle, 2008). Birçok işletme interneti ve teknolojik ulaşım araçlarını iletişim, araştırma ve yönetim için birincil araç olarak kullanırken, bazı çalışanlar bu sistemleri kötüye kullanmaktadır (Henle vd., 2009). Sanal kaytarma kavramı işyeri ortamlarında internet kullanımını içeren bir kavramdır (Lim, 2002; Blanchard ve Henle, 2008). Sanal kaytarma, geçici bir iyileşme sağladığından dolayı, iş yerindeki olumsuzluktan kurtulmanın etkili bir yoludur (Lim ve Chen, 2012).

Sanal kaytarmanın zarar verici veya bozucu sanal kaytarma, yaratıcı ve boş zamanları doldurucu sanal kaytarma ve öğretici sanal kaytarma olmak üzere üç türü bulunmaktadır (Anandarajan vd., 2004). Zarar verici ve bozucu sanal kaytarma, iş yerinde sunulan teknolojik ve sanal imkanlarla özel içerikli sitelere, bahis sitelerine ve oyun sitelerine girme anlamını taşıırken, boş zamanları doldurucu sanal kaytarma çevrimiçi alışveriş ve amaçsız başıboş internette gezinmeyi ifade eder. Öğretici sanal kaytarma ise çalışanların iş yerinde sunulan teknolojik imkanlarla yorum sitelerine, tartışma gruplarına katılma ve herhangi bir konuda internet ağları ve arama motorları yardımı ile bilgi toplamalarını içermektedir (Anandarajan vd, 2004).

Blanchard ve Henle (2008), sanal kaytarma kavramını önemsiz ve önemli sanal kaytarma olarak iki biçimde değerlendirmiştir. Önemsiz sanal kaytarma kısa süren internet gezinmeleri olarak nitelendirilmekte ve işletme kaynaklarına zarar vermemektedir. Önemli sanal kaytarma ise çalışanların bahis siteleri gibi kendileri için zararlı olan aktivitelerinde bulunmalıdır ve bu durum işletme kaynaklarına zarar vermektedir (Yıldız vd., 2015: 57).

Sanal kaytarma çalışanların mesai saatleri içerisinde online alışveriş sitelerinde vakit geçirmeleridir. Hizmet karşılığında ücret alan çalışanların, mesai süresi içerisinde iş dışında eylemlerde bulunmaları işletmelere kayda değer bir maliyet oluşturmaktadır. Sanal kaytarma işletmelerin yanında çalışanlara da zarar verebilir bir kavramdır (Avcı vd., 2022: 2089). Sanal kaytarmanın alışveriş bağımlılığını etkileyeceği düşüncesinden hareketle sanal kaytarmanın kompulsif satın alma (alışveriş bağımlılığı) davranışına etkisi incelenmektedir.

2. Kompulsif Satın Alma Davranışı (Alışveriş Bağımlılığı)

Günümüzde psikoloji, tüketici davranışları ve sosyoloji alanlarında üzerine araştırmalar yapılan kompulsif satın alma davranışı kavramı, 20. yüzyılın başında psikiyatri literatürüne obsesif satın alma bozukluğu ile girmiştir (Korur ve Kimzan, 2016: 46). Kompulsif satın alma davranışı (alışveriş bağımlılığı), Desrobo ve Edwards' a göre (1996: 232) dürtü kontrol eksikliği, depresyon, düşük benlik saygısı, onaylanma arayışı, anksiyete, materyalizm, dışlanma, mükemmeliyetçilik, eğlence arayışı ve olumsuz tecrübelerin kabullenilmeme durumu olarak tanımlanırken, Billieux ve çalışma arkadaşlarına göre (2008: 1433) insanların ailevi ve kişisel olarak sorunlar yaşamasına sebep olan ve kontrol edilemeyen satın alma davranışları olarak tanımlanmıştır.

Tüketiciler satın alma durumunun stresi azalttığı düşüncesi ile kompulsif bir satın alma eğilimi göstermektedir (Karaboğa ve Eroğlu Pektaş, 2020: 155). Kompulsif yani kontrolsüz satın alma davranışı talihsiz, kötü ve olumsuz olaylara, durumlara ve duygulara karşılık olarak kronikleşmiş ve tekrarlayan satın alma biçimidir (Faber ve O'Guinn, 1992; McElroy vd., 1994).

Kompulsif satın alma davranışı dört farklı aşamadan oluşmaktadır (Black, 2001:15). İlk aşama beklenti dönemidir. Beklenti döneminde tüketiciler belirli bir ürüne karşı düşünce ve dürtüler geliştirir. İkinci aşama hazırlık aşamasıdır. Hazırlık aşamasında tüketiciler satın alma durumunun ne zaman, nasıl olacağına ve hangi şekilde ödeme yapacağına karar verir. Üçüncü aşama satın almanın gerçekleştiği aşamadır. Bu aşamada gerçek satın alma durumu meydana gelir ve tüketici kendini mutlu ve rahatlamış hisseder. Dördüncü aşama ise satın alma sonrası durumdur. Bu aşamada tüketici pişmanlık, hayal kırıklığı, stres ve kaygı gibi duygular hisseder.

Online kompulsif alıcılar, günlük yaşamlarının büyük bir kısmını online alışveriş sitelerine ayırmakta ve bu alıcılar ayırt edici bir davranış bozukluğu göstermektedir (Duroy vd., 2014). Tüketicilerin ani, dürtüsel, takıntılı ve kontrol edilemeyen duyguları ile satın alma davranışı göstermeleri bu tüketicilerin kompulsif alıcı olduğunu göstermektedir (Türk, 2018: 1200). Kompulsif satın alma davranışı gösteren tüketiciler ürün veya hizmetleri satın aldıktan sonra, genellikle dürtülerine yenik düştükleri için suçluluk duymakta, sosyal ve finansal açıdan zorlanmakta ve yaşamlarında çeşitli olumsuz sonuçlarla karşılaşmaktadır (McElroy vd., 1994; Baker vd., 2016; Khare, 2013). Alışveriş bağımlılığı (kompulsif satın alma davranışı) yüksek olan ailelerin ve toplumların refah seviyesi dahi negatif yönde etkilenmektedir (Ridgway vd., 2008).

3. Sanal Kaytarma ve Alışveriş Bağımlılığı Arasındaki İlişki

Alan yazında, sanal kaytarma davranışının zararları olduğunu savunan (Lim vd., 2002; Ünal ve Tekdemir, 2015; Khansa ve ark. 2017; Ugrin vd., 2007; Liberman vd., 2011; Blau vd., 2006) araştırmalar olduğu kadar, faydasının olduğunu savunan (Greenfield ve Davis, 2002; Anandarajan vd., 2004; Cao vd., 2012) çalışmalar da mevcuttur. Pazarlama açısından sanal kaytarma davranışı incelendiğinde sanal kaytarma ve çevrimiçi satın alma davranışı (Nur vd.,

2020) incelenmiş olmasına rağmen, yerli ve yabancı literatürde sanal kaytarma ve kompulsif satın alma davranışını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Yine alan yazında kompulsif satın alma davranışı ile materyalizm (Dal ve Karagöz, 2021; Donnelly vd., 2013; Yurchisin and Kim, 2004; Xu, 2008; Moschis, 2017; Pham vd., 2012), depresyon (Black vd., 1998; Dittmar, Long ve Bond, 2007), dışsal uyaranlar (Rajagopal, 2008), etik tüketim ve hedonik tüketim (Yemez, 2021), kişilik özellikleri (Mowen, 2000; Shahjehan vd., 2012; Shoham ve Brencic, 2003; Wang ve Yang, 2008), benlik saygısı (Yurchisin and Kim, 2004); aile yapısı (Baker vd., 2016); stres (Ridgway vd., 2008; Sohn ve Choi, 2012); kaygı (Desarbo ve Edwards, 1996; Faber ve Christenson, 1996) gibi çeşitli konuların çalışıldığı tespit edilirken, yerli ve yabancı literatürde sanal kaytarma davranışı ile kompulsif satın alma ilişkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

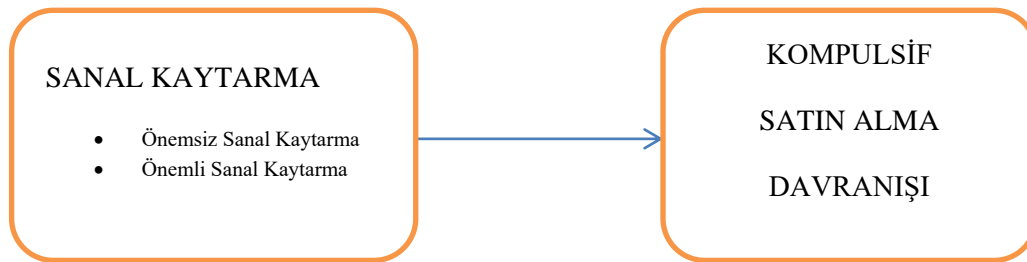
Çalışanların daha iyi ve daha hızlı kararlar alabilmeleri için işletme tarafından ile açık internet erişimi sağlanmaktadır. Ancak çalışanların mesai saatleri içerisinde internette ve sanal ortamlarda kişisel amaçlı fazlaca vakit geçirmelerinin satın alma davranışını etkileyebileceği ve bunun kompulsif satın alma davranışına dönüşebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışını etkileyip etkilemediği sorusu cevaplanacaktır ve bu araştırmanın temel amacı, kompulsif satın alma davranışı üzerinde sanal kaytarma davranışının ne düzeyde etkin olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın amaçlarına dayalı olarak iki hipotez aşağıdaki gibi geliştirilmiştir. Bu hipotezler:

H1: Sanal kaytarma davranışının önemsiz sanal kaytarma boyutu kompulsif satın alma davranışını etkilemektedir.

H2: Sanal kaytarma davranışının önemli sanal kaytarma boyutu kompulsif satın alma davranışını etkilemektedir.

Araştırmanın modelinde sanal kaytarma davranışı, sanal kaytarma davranışının önemsiz sanal kaytarma ve önemli sanal kaytarma olmak üzere iki boyutu ve bunlardan etkileneceğini düşünülen kompulsif satın alma davranışı yer almaktadır. Modele göre sanal kaytarma davranışı araştırmanın bağımsız değişkeni, kompulsif satın alma davranışı ise araştırmanın bağımlı değişkenidir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1' de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma sonucunda bulunan sonuçlar ise mesai saatleri içerisinde internet kullanımının ne derece satın alma davranışına etki ettiğini belirleme konusunda literatüre katkı sağlamanın yanında, kurum yöneticilerine de çalışanların internet kullanımları konusunda bilgi sağlayacaktır. Daha önce çalışılmamış bir konu olması da çalışmanın önemini arttıran önemli bir husustur.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçüm Araçları

Araştırmada geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi için gerekli olan verilerin toplanmasında veri toplama yöntemi olarak Google form üzerinden hazırlanan online anket yöntemi kullanılmıştır. Anket verileri kolayda örneklem yöntemine göre toplanmıştır.

Anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Anketin ikinci bölümünde katılımcıların sanal kaytarma davranışlarını ölçmeye yönelik 2008 yılında Blanchard ve Henle tarafından geliştirilen “Sanal Kaytarma Ölçeği” kullanılmıştır. Anketin üçüncü bölümünde ise katılımcıların kompulsif satın alma davranışlarını ölçmek için Faber ve O’Guinn tarafından 1989 yılında geliştirilen, 2008 yılında Lee ve Park tarafından tek boyutlu olarak kullanılan “Kompulsif Satın Alma Davranışı Ölçeği” kullanılmıştır. Sanal kaytarma ve kompulsif satın alma davranışına yönelik tutumlarının belirlenmesinde ise 5’li likert tipi ölçek (1.Kesinlikle Katılmıyorum - 5.Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu toplantısının, 08.11.2021 tarih ve 13 nolu kararında ilgili anketin etik kurul izni alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem

Araştırmanın kapsamını Kahramanmaraş’ta kamu sektöründe görev yapan tüm kamu personeli oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini %95 güven aralığında ve %5 hata payı ile 384 katılımcı olarak hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50). Bu çerçevede, Kahramanmaraş’ta kamu sektöründe görev yapan 400 kamu personelinden veri toplanmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

		Frekans	%			Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	203	50,7	Eğitim Seviyesi	Lise	62	15,5
	Erkek	197	49,3		Ön lisans	81	20,3
Medeni Durum	Bekar	186	46,5	Lisans	220	55,0	
	Evli	214	53,5	Lisansüstü	37	9,3	
Yaş Grubu	18-25	78	19,5	Kurumda Çalışma Süresi	1-5	186	46,5
	26-35	162	40,5		6-10	99	24,8
	36-45	117	29,3		11-15	58	14,5
	46-55	38	9,5		16-20	25	6,3
	56 ve üzeri	5	1,3		21 yıl ve üzeri	20	5,0

Araştırma katılımcılarının 203’ü (%50,7) kadın ve 197’si (%49,3) erkektir. Katılımcılar medeni durum açısından incelendiğinde 214’ünün (%53,5) evli ve 186’sının (%46,5) bekar olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların 78’inin (%19,5) 18-25 yaş aralığında, 162’sinin (%40,5) 26-35 yaş aralığında, 117’sinin (%29,3) 36-45 yaş aralığında, 38’inin (%9,5) 46-55 yaş aralığında ve 5’inin (%1,3) ise 56 ve üzeri yaşta olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, katılımcıların 62’sinin (%15,5) lise, 81’inin (%20,3) ön lisans, 220’sinin (%55,0) lisans ve 37’sinin (%9,3) yüksek lisans ve üzeri mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların 186’sının (%46,5) 1-5 yıl arası, 99’unun (%24,8) 6-10 yıl arası, 58’inin (%14,5) 11-15 yıl arası, 25’inin (%6,3) 16-20 yıl arası ve 32’sinin (%8,0) 21 yıl ve üzeri aynı kurumda çalıştıkları bulunmuştur.

5. Bulgular

5.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Bilimsel çalışmalarda güvenilir sonuçlar elde edebilmek için yapısal geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir. Yapısal geçerlilik, ölçek maddelerinin belirlenen özellikleri ne derece doğru ölçtüğü ile ilgili bir kavramdır. Çalışmalarda yapı geçerliliğini test edebilmek için açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizinin yapılması önem arz etmektedir (Akyüz, 2018: 186).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve yapısal geçerliliklerini incelemek amacıyla IBM SPSS 25 ve AMOS 24 istatistik programları aracılığı ile Cronbach α katsayısı, açıklayıcı faktör (AFA) analizi ve doğrulayıcı faktör (DFA) analizleri yapılmıştır. Araştırmada kullanılan “Sanal Kaytarma” ve “Kompulsif Satın Alma Davranışı” ölçeklerine ilişkin AFA sonuçları ve Cronbach α katsayıları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Sanal kaytarma ve kompulsif satın alma davranışı ölçeklerine ilişkin güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçları

Sanal Kaytarma ve Kompulsif Satın Alma Davranışı Ölçeklerine İlişkin Faktörler		İfade	Faktör Yükleri	Cronbach α	Öz Değer	Varyans %	Açıklanan Varyans	K-M-O Değeri
Sanal Kaytarma	Faktör 1: Önemsiz sanal kaytarma	11	,432- ,761	,846	4,966	44,829	48,792	,873
	Faktör 2: Önemli sanal kaytarma	9	,640- ,804	,880	4,793	23,963		
Kompulsif Satın Alma Davranışı	Faktör 1: Kompulsif satın alma davranışı	7	,797- ,890	,915	4,722	67,463	67,463	,931

Tablo 2’de uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucu KMO değerlerinin sanal kaytarma ölçeği için ,873 ve kompulsif satın alma davranışı ölçeği için ,931 olmasının yanı sıra Barlett Küresellik testinin üç ölçek için de anlamlı çıkması (,000) sonucu veri setinin faktör analizine uygun olduğu kabul edilmiştir. Sanal kaytarma ölçeğinin 2 boyutlu (toplam varyansın %48,792’sini açıkladığı) ve kompulsif satın alma davranışı ölçeğinin tek boyutlu (toplam varyansın %67,463’ünü açıkladığı) bir yapısının olduğu doğrulanmıştır. Sanal kaytarma ölçeğinin faktör yüklerinin ,432 ile ,804 arasında ve kompulsif satın alma davranışı ölçeğinin faktör yüklerinin ,797 ile ,890 arasında değişmesi her iki ölçeğe ait maddelerin içinde bulunduğu yapı ile uyumlu olduğu göstermektedir. Öte yandan, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin boyutlarına ait Cronbach α katsayılarının 70’in üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre iki ölçeğinde faktör yapılarının güçlü ve aynı zamanda ölçeklerin güvenilir olduğu da kanıtlanmıştır (Büyüköztürk, 2007: 171).

Araştırmada kapsamında kullanılan ölçeklere uygulanan AFA sonucu elde edilen faktör yapılarının uygunluğu kontrol etmek amacıyla DFA analizi uygulanmıştır. DFA sonucu elde edilen uyum indeksi değerleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu ölçeklerin uyum iyiliği değerleri

Ölçek/Model	$\Delta\chi^2$	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	AGFI	GFI	CFI	NFI	TLI
			≤ 5	$\leq,08$	$\geq,80$	$\geq,85$	$\geq,90$	$\geq,90$	$\geq,90$
Sanal Kaytarma	292,594	90	3,251	,075	,877	,918	,929	,901	,905
Kompulsif Satın Alma Davranışı	25,083	14	1,792	,045	,966	,983	,994	,987	,991

*p < 0.05

Tablo 3’te yer alan doğrulayıcı faktör analizi model uyumunun iyi olduğuna karar verilebilmesi için $\Delta\chi^2$ ’nin anlamlı ve RMSEA < .08, AGFI $\geq,80$, GFI $\geq,85$, CFI, IFI ve TLI > .90 değerlerini alması gerekir (Meydan ve Şeşen, 2011: 37). Bu kapsamda yapılan sanal kaytarma davranışı için doğrulayıcı faktör analizi sonucu faktör yüklerinin düşük olması nedeniyle iyi uyum değerlerini düşürdüğünden bazı maddeler (önemsiz sanal kaytarma 3, 8 ve 11’inci ifadelerinin yanı sıra önemli sanal kaytarmanın 13’üncü ifadesi) analize çıkarıldıktan sonra önemsiz sanal kaytarma ve önemli sanal kaytarma davranışlarından oluşan iki faktörlü yapısı doğrulanmıştır (Blanchart ve Henle, 2008). Aynı zamanda yapılan analiz sonucu kompulsif satın alma davranışı ölçeğinin tek faktörlü yapısı da doğrulanmıştır (Lee ve Park, 2008).

5.2. Hipotez Testi Sonuçları

Araştırma kapsamında incelenen değişkenlerine ait betimleyici istatistikler ve korelasyon katsayıları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Betimleyici istatistikler, korelasyon ve Cronbach α katsayıları

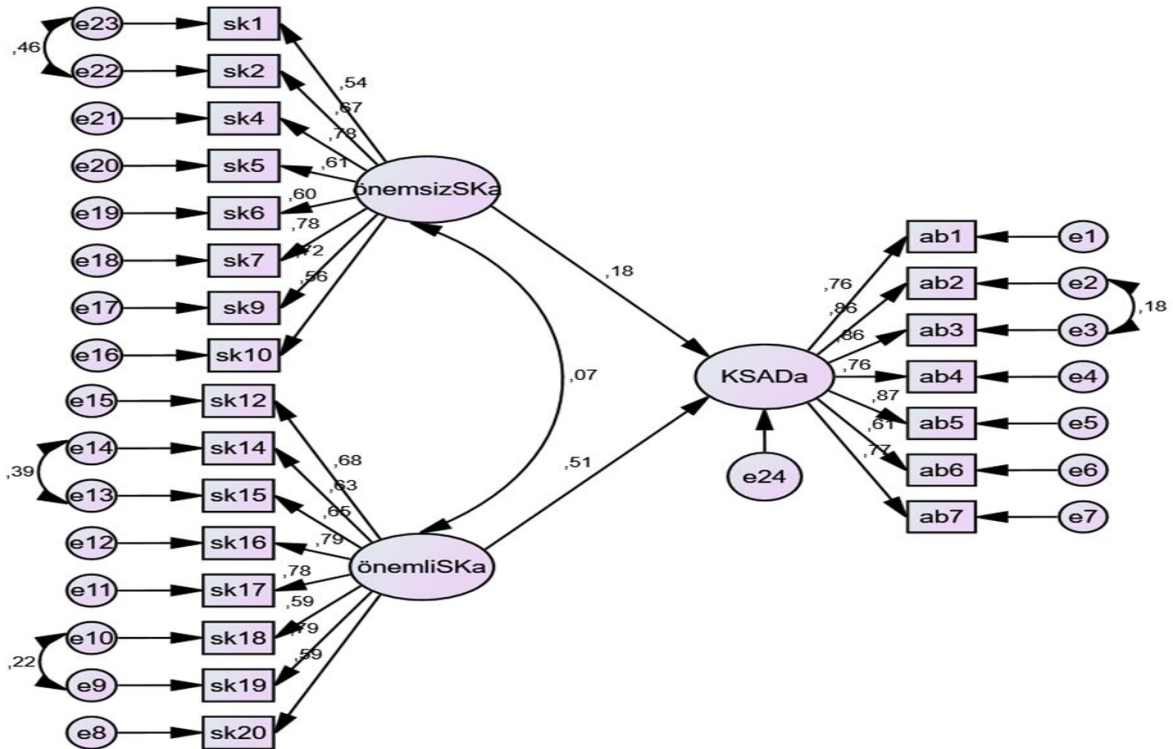
Değişkenler	Ort.	Standart Hata	Çarpıklık	Basıklık	Önemsiz Sanal Kaytarma	Önemli Sanal Kaytarma	Kompulsif Satın Alma Davranışı
Önemsiz Sanal Kaytarma	3,3566	,8736	-,213	-,648	1		
Önemli Sanal Kaytarma	2,4481	,9453	,186	-,727	,034	1	
Kompulsif Satın Alma Davranışı	2,1789	,9792	1,014	,140	,164**	,487**	1

**p<0.01

Tablo 4’te görüldüğü üzere korelasyon analizi sonucu önemsiz sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı (0.164**) arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve önemli sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı (,487**) arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkili olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte, önemsiz sanal kaytarmanın aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde 3,3566±,8736; önemli sanal kaytarmanın aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde 2,4481±,9453 ve kompulsif satın alma davranışının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelendiğinde 2,1789±,9792 olduğu belirlenirken, çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 sınırları içinde olduğu ve verilerin normal dağılım sağladığı tespit edilmiştir.

Sanal Kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışına etkisi yapısal eşitlik modeli test edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen yapısal eşitlik modeli Şekil 2’de ve regresyon ağırlıkları Tablo 5’de sunulmuştur.

Şekil 2. Yapısal eşitlik modeli

Şekil 2’de görüldüğü üzere yapısal eşitlik modeli analizi sonucu faktör yükleri önemsiz sanal kaytarma için 0,54 ile 0,78 aralığında; önemsiz sanal kaytarma için 0,59 ile 0,79 aralığında ve kompulsif satın alma davranışı için 0,61 ile 0,87 aralığında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışına etkisini açıklayan yapısal eşitlik modeli $\chi^2=510,453$; $df=208$; $p=,000$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Modele ilişkin $\chi^2/SD=2,454$; $GFI=,897$; $AGFI=,864$; $NFI=,902$; $TLI=,926$; $CFI=,939$ ve $RMSEA=,060$ olarak hesaplanmıştır. Bu uyum indekslerinin yapısal eşitlik modeli desteklediği söylenebilir (Meydan ve Şeşen, 2011: 37).

Tablo 5. Yapısal eşitlik modeli regresyon ağırlıkları

Test Edilen Yol	B	β	Std. Hata	C.R	Anlamlılık
Önemsiz Sanal Kaytarma Davranışı → Kompulsif Satın Alma Davranışı	0,243	0,175	0,071	3,431	***
Önemli Sanal Kaytarma Davranışı → Kompulsif Satın Alma Davranışı	0,551	0,509	0,069	7,957	***

Tablo 5’de görüldüğü üzere önemsiz sanal kaytarma davranışı ($\beta = 0,175$, $t = 3,431$, $p<.001$) ve önemli sanal kaytarma davranışı ($\beta = 0,509$, $t = 7,957$, $p<.001$) kompulsif satın alma davranışının yordayıcısıdır ($R^2 = ,302$). Modele göre önemsiz sanal kaytarma davranışı ve önemli sanal kaytarma davranışı arttıkça kompulsif satın alma davranışının da arttığı söylenebilir. Bu bulgulara göre araştırma kapsamında test edilen H1 ve H2 hipotezleri desteklenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde internetin kullanımının artması etkisiyle işletmeler çalışanlarına sınırsız internet ve gelişmiş teknoloji imkanları sunmaktadır. Bu durum işletmelerde mesai saatleri içerisinde internet gezinmelerini ve kişisel internet kullanımının bir hayli artmasına neden olmuştur. Çalışanların işyerindeki kişisel internet kullanımları gözlemlendiğinde, online alışveriş sitelerinde gezindikleri fark edilmiştir. Bu nedenle sanal kaytarma davranışının satın alma davranışına etki etmesi konunun hem pazarlama hem de verimlilik esaslı çalışan işletmeler için önemli bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada sanal kaytarma davranışının tüketicilerde alışveriş bağımlılığı oluşturup oluşturmadığı, yani kompulsif satın alma davranışı geliştirip geliştirmedeği incelenmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda Kahramanmaraş ilinde görev yapan 400 kamu personeline “Sanal Kaytarma” ve “Kompulsif Satın Alma Davranışı” ölçekleri uygulanmıştır.

Araştırmaya katılımcıların %50,7’si kadın ve %49,3’ ü erkektir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu 46-55 yaş aralığındadır ve yine büyük bir çoğunluğu lisans mezunudur. Araştırmada önemsiz sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı arasında düşük düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve önemli sanal kaytarma ile kompulsif satın alma davranışı arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü bir ilişkili olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada önemsiz sanal kaytarma davranışı ve önemli sanal kaytarma davranışının kompulsif satın alma davranışının yordayıcısı olduğu tespit edilirken, önemsiz sanal kaytarma davranışı ve önemli sanal kaytarma davranışı arttıkça kompulsif satın alma davranışının da arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmanın yapıldığı kurumun bir kamu kurumu olması, böyle bir sonucun ortaya çıkması şaşırtıcıdır. Kamu kurum ve kuruluşlarının izleme teknolojileri ile çalışanlarını takip ediyor olma ihtimaline rağmen, çalışanların sanal kaytarma yolu ile online alışveriş yapıyor olması ve bu durumun kompulsif satın alma davranışına neden olması çalışanların işyeri teknolojisini kişisel amaçlı kullanımlarını gözler önüne sermektedir. Pazarlama açısından değerlendirildiğinde çalışanların mesai saatleri içerisinde dahi alışveriş yapması, online alışverişin tüketicileri ne denli ele geçirdiğinin bir

göstergesidir. Teknolojinin ve internetin yaygınlaşması online alışverişin fazlaca artmasına ve alışveriş bağımlılığının oluşmasına neden olmuştur.

Teknolojinin ve internetin artması tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiş, tüketicileri fonksiyonel tüketimden ziyade hedonik tüketime yönlendirmiştir. İnsanların stres, kaygı, mutsuzluk gibi durumlarını gidermek için online alışveriş yapmaları, onları kompulsif satın alma davranışına itmektedir. Kompulsif satın alma davranışının oluşması, insanların alışveriş sonrası pişman olması, yüklü kredi kartı borçlarının artması, gerekli harcamalara bütçe ayırlamaması gibi olumsuz sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sanal kaytarma davranışının geliştiği kurum ve kuruluşlarda, çalışanlar arasındaki iletişimin artırılması, kurum içi sosyalleşmenin desteklenmesi, verimlilik ve etkinlik esaslı gözlemlerin artırılması gibi yöntemlerle kompulsif satın alma davranışının oluşması engellenebilir.

Bu çalışma zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı sadece Kahramanmaraş ilinde çalışan kamu personellerine yapılmış olup, kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmanın bir kısıtıdır. Aynı konunun özel sektör çalışanlarına da uygulanması ve kıyaslama yapılması, ilgili konuya pazarlama açısından farklı değişkenler eklenmesi ve farklı tüketici gruplarına yapılması daha çarpıcı sonuçlar doğurabilir.

Kaynakça

- Akyüz, H. E. (2018). Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi: uygulamalı bir çalışma. *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198.
- Anandarajan, M., Devine, P. ve Simmers, C. A. (2004). A multidimensional scaling approach to personal web usage in the workplace. a guide to effective human resources management, M. Anandarajan ve C. Simmers (Ed.), Information Science Publishing.
- Avcı, Y. E., Demir, S. ve Üce, Ö. (2022). İdari personellerde sanal kaytarma davranışı ile iş performansı ilişkisi. *Journal of History School*, 58, 2087-2103.
- Baker, A., Moschis, G.P., Rigdon, E. and Kwaifatt, C. (2016). Linking family structure to impulse control and obsessive-compulsive buying. *Journal of Consumer Behaviour*, 15(4), 291-302.
- Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M.M.L. ve Van der Linden, M. (2008). Are all facets of impulsivity related to self-reported compulsive buying behavior?. *Personality and Individual Differences*, 44, 1432-1442.
- Black, D.W., Repertinger, S., Gaffner, G. and Gabel, J. (1998). Family history and psychiatric comorbidity in persons with compulsive buying: preliminary findings, *The American Journal of Psychiatry*, 155, 960-963.
- Blanchard, A. L. and Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms And External Locus of Control. *Computers in Human Behavior*, 24(3): 1067-1084.
- Blau, G., Yang, Y. ve Ward-Cook, K. (2006). Testing a measure of cyberloafing, *Journal of allied health*, 35, 9-17.
- Black, D.W. (2001). Compulsive buying disorder: definition, assessment, *Epidemiology and Clinical Management*, CNS Drugs, 15, 17-27.
- Candan, H., ve İnce, M. (2016). Siber kaytarma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik emniyet çalışanları üzerine bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 229-235.

- Cao, X., Vogel, D., R., Guo, X., Liu, H. and Gu, J. (2012). Understanding the influence of social media in the workplace: an integration of media synchronicity and social capital theories. *In 45th Hawaii International Conference on System Science*, 3938–3947.
- Dal, N.E. & Karagöz, Ş. (2021). Materyalizmin kompulsif satın alma eğilimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(37), 266-280.
- Desarbo, W. S., ve Edwards, E. (1996). Typologies of compulsive buying behavior: A constrained clusterwise regression approach. *Journal of Consumer Psychology*, 5, 231–262.
- Dittmar, H., Long, K. and Bond, R. (2007). When a better self is only a button click away: associations between materialistic values, emotional and identity-related buying motives, and compulsive buying tendency online. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26, 334-361.
- Donnelly, G., Ksendzova, M. and Howell, R. T. (2013). Sadness, identity, and plastic in over-shopping: the interplay of materialism, poor credit management, and emotional buying motives in predicting compulsive buying. *Journal of Economic Psychology*, 39, 113-125.
- Duroy, D., Gorse, P. ve Lejoyeux, M. (2014). Characteristics of online compulsive buying in parisian students, *Addictive behaviors*, 39(12), 1827-1830.
- Faber, R.J. and O’Guinn, T.C. (1989). Classifying compulsive consumers: advances in the development of a diagnostic tool. *Advances in Consumer Research*, 16, 738–44.
- Faber, R.J. and O’Guinn, T.C. (1992). A clinical screener for compulsive buying. *Journal Of Consumer Research*. 19, 459-469.
- Faber, R.J. and Christenson, G.A. (1996). In the mood to buy: differences in the mood states experienced by compulsive buyers and other consumers. *Psychology and Marketing*, 13(8), 803- 819.
- Greenfield, B.N.ve Davis, R.A. (2002). Lost in cyberspace: the web@work” cyberpsychology and behavior, 5(4), 347-353.
- Günaydın, Ö. E. (2021). kompulsif satın alma üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 2(897-912).
- Karaboğa, K. ve Eroğlu Pektaş, G. Ö. (2020). Kompulsif satın alma davranış düzey ve biçimlerinin belirlenmesi üzerine kuşaklar arası deneysel bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 155-172.
- Khansa, L., Kuem, J., Siponen, M. and Kim, S.S. (2017). To cyberloaf or not to cyberloaf: the impact of the announcement of formal organizational controls. *Journal of Management Information Systems*, 34 (1), 141-176.
- Khare, A. (2014). Money attitudes, materialism, and compulsiveness: scale development and validation, *Journal of Global Marketing*, 27(1), 30-45.
- Korur, M. G., Kimzan, H. S. (2016). Kompulsif satın alma eğilimi ve alışveriş sonrası pişmanlık ilişkisinde kontrolsüz kredi kartı kullanımının rolü: avm müşterileri üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 43-71.
- Lee, Y. J. and Park, J.K. (2008). The mediating role of consumer conformity in e-compulsive buying. *Association for Consumer Research*, 35, 387-392.
- Lieberman, B.; Seidman, G.; McKenna, K. ve Buffardi, L. (2011). Employee Job Attitudes and Organizational Characteristics as Predictors of Cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2192-2199.

- Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafng on the job: Cyberloafng, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 675–694. <https://doi.org/10.1002/job.161>.
- Lim, V. K. G., and Chen, D. J. Q. (2012). Cyberloafing at the workplace: gain or drain on work? *Behav. Inform. Technol.* 31, 343–353. doi: 10.1080/ 01449290903353054.
- Mazidi, A. & Rahimnia, F. & Mortazavi, S. & Mehraeen, M. (2020). Cyberloafing in public sector of developing countries: job embeddedness as a context. *Personnel Review*. ahead-of-print. 10.1108/PR-01-2020-0026.
- McElroy, S., Phillips, K. and Keck, P. (1994). Obsessive compulsive spectrum disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 55, 33-53.
- Metin-Orta, I. ve Demirtepe-Saygılı, D.(2021). Cyberloafing behaviors among university students: Their relationships with positive and negative affect. *Curr Psychol*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02374-3>.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011), Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mowen, J. and Spears, N. (1999). Understanding compulsive buying among college students: a hierarchical approach. *Journal of Consumer Psychology*, 8(4), 407-430.
- Moschis, G.P. (2017). Research frontiers on the dark side of consumer behaviour: The case of materialism and compulsive buying. *Journal of Marketing Management*, 10.1080/0267257X.2017.1347341, 33(15-16), 1384-1401.
- Nur, E., Arslan, B. ve Küçük, F. (2020). Sanal kaytarma davranışları ile çevrimiçi satın alma davranışları arasındaki ilişki; kadın sağlık çalışanlar üzerine ampirik bir çalışma. *Teknoloji ve. Birinci Bölüm*, SRA Academic Publishing, Aztimur, H. ve Arslan, B, Ed.
- Pham, T. H., Yap, K. & Dowling, N. A. (2012). The impact of financial management practices and financial attitudes on the relationship between materialism and compulsive buying. *Journal of Economic Psychology*, 33, 461-470.
- Rajagopal, D. (2008). Point-of-sales promotions and buying stimulation in retail stores. *Journal of Database Marketing and Customer Strategy Management*, 15(4), 249-266.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. & Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new mesasure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622-639.
- Shahjehan, A., Qureshi, J.A., Zeb, F., Saifullah, K., 2012. The effect of personality on impulsive and compulsive buying behaviors. *African Journal of Business Management*, 6(6), 2187–2194. <https://doi.org/10.5897/AJBM11.2275>.
- Shoham, A. ve Brencic, M.M. (2003). Compulsive buying behavior. *The Journal of Consumer Marketing*, 20 (2-3), 127-138.
- Sohn, S. And Choi, Y. (2012). A model of compulsive buying: dysfunctional beliefs and self-regulation of compulsive buyers, *Social Behaviour and Personality*, 40(10), 1611- 1624.
- Türk, Z. (2018). Kompulsif satın alma davranışının demografik özelliklere göre değerlendirilmesi: görgül bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1198-1216.
- Ugrin, J. C. ve Pearson, J. M. (2013). The effects of sanctions and stigmas on Cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 29, 812-820.
- Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 95-118.

- Xu, Y. (2008). The influence of public self-consciousness and materialism on young consumers compulsive buying. *Young Consumers*, 9(1), 37-48.
- Weatherbee, T.G. (2010). Counterproductive use of technology at work: Information and communications technologies and cyberdeviancy. *Human Resource Management Review*, 20(1), 35-44.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yemez, İ. (2021). Etik tüketimin hedonik tüketim ve kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinin pls-sem ile incelenmesi. *TUJOM*, 6(2), 104-124, doi: <https://doi.org/10.30685/tujom.v6i2.110>.
- Yıldız, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal kaytarma davranışlarının sergilmesinde örgütsel adalet algısının rolü var mıdır?. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(2), 55-66.
- Yurchisin, J. and Kim, K. P. J. (2004). Compulsive buying behavior and its relationship to perceived social status associated with buying, materialism, self-esteem, and apparel-product involvement. *Family and Consumer Sciences*, 32(3), 29-314.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 08.11.2021

No: 14

COVID-19 Pandemisinde Sağlık Sektöründe Psikolojik Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effect of Psychological Empowerment on Employee Performance in the Health Sector in the COVID-19 Pandemic

Öğr. Gör. İbrahim TÜRKMEN¹, Dr. Öğr. Üyesi Emine ÇETİN ASLAN²

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarında psikolojik güçlendirme ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma, kesitsel tipte tanımlayıcı bir araştırmadır. Araştırma verileri katılımcıları tanıtıcı bilgi formu, Psikolojik Güçlendirme Ölçeği ve İşgören Performansı Ölçeğinden oluşan anket formu ile toplanmıştır. Veriler, Google Forms'ta oluşturulan online anket formu aracılığıyla, 580 sağlık çalışanından elde edilmiştir. Çalışmada psikolojik güçlendirme ve alt boyutlarından etki, anlamlılık ve yeterlilik boyutlarının işgören performansı üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuş, ancak özerklik alt boyutunun istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. İşgören performansı üzerinde en fazla etkisi olan boyutun yeterlilik alt boyutu olduğu görülmüştür. Ayrıca katılımcıların psikolojik güçlendirme ve işgören performansına ilişkin ortalama puanlarının cinsiyet, yaş, meslek ve çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Araştırmada sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin performanslarını olumlu olarak etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık çalışanlarının yeterliliğinin, etkilerinin ve mesleklerine yükledikleri anlamların geliştirilmesinin, performanslarının artırmasına büyük katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik güçlendirme, işgören performansı, sağlık çalışanları, COVID-19 pandemisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between psychological empowerment and employee performance in healthcare workers during the COVID 19 pandemic in Turkey. The study is a cross-sectional descriptive study. The research data were collected with a questionnaire consisting of the participants' introductory information form, the Psychological Empowerment Scale and the Employee Performance Scale. The data were obtained from 580 healthcare workers through the online questionnaire created in Google Forms. In the study, it was found that the psychological empowerment and its sub-dimensions of impact, significance and competence had a positive effect on employee performance, but the autonomy sub-dimension did not have a statistically significant effect. It has been seen that the dimension with the most impact on employee performance is the sub-dimension of competence. In addition, it was determined that the average scores of the participants regarding psychological empowerment and employee performance showed statistically significant differences according to gender, age, occupation and working time. In the study, it was concluded that the psychological empowerment of health workers would positively affect their performance. It is thought that improving the competence of health workers, their effects and the meanings they attribute to their professions may contribute to increasing their performance.

¹Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, ibrahim.turkmen@usak.edu.tr

²İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, emine.aslan@bakircay.edu.tr

Atf için (to cite): Türkmen, İ. ve Çetin Aslan, E. (2023). COVID-19 pandemisinde sağlık sektöründe psikolojik güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkisinin değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 169-184.

Keywords: Psychological empowerment, employee performance, healthcare workers, COVID-19 pandemic

Paper Type: Research

Giriş

Sağlık sistemlerinin çalışabilmesi ancak sağlık çalışanları ile mümkündür. Toplumun, en temel hak olan sağlık hakkından yararlanabilmesi; sağlık çalışanlarının mevcudiyetine, erişilebilirliğine, kabul edilebilirliğine ve kalitesine bağlıdır (Dünya Sağlık Örgütü-DSÖ, 2022a). Sağlık hizmetlerinin temel ve ortamdaki kaynaklı özellikleri nedeniyle, sağlık çalışanlarının çalışma koşulları genellikle zorluklar içermektedir (Hämmig, 2018). COVID-19 pandemisi bu ağır çalışma koşullarına yeni zorluklar eklemiştir. Pandemi döneminde sağlık çalışanları; fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hallerini etkileyen birçok tehlikeyle karşı karşıyadır. Bu süreçte sağlık çalışanları; yoğun bir hasta akını ile karşılaşmış, çalışan sayısı eksikliği, yer değişikliği, koruyucu ekipman eksikliği, damgalanma ve ayrımcılığa maruz kalmış (DSÖ, 2021), stres ve tükenmişlik yaşamışlardır (Travers, Schroeder, Norful, ve Aliyu, 2020:11). Çalışma koşullarındaki zorlukların yanında, sağlık çalışanlarında hastalığın görülme (Nguyen vd., 2020: e480) ve ölüm oranları (DSÖ, 2021), toplumun diğer kesimlerine göre oldukça yüksektir. COVID-19 pandemisinin başlamasından bu yana 580 milyondan fazla vaka ve 6,4 milyondan fazla ölüm gerçekleşmiştir (DSÖ, 2022b). Pandemi dönemindeki yoğun hasta başvurularına cevap verebilmek için sağlık çalışanlarının yüksek düzeyde performans göstermesine ihtiyaç devam etmektedir (Nguyen vd., 2020: e475).

Performans; “bireysel veya örgütsel etkinlik açısından, olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilebilen davranış” olarak tanımlanmıştır (Motowild, Borman ve Schmit, 1997, s. 72-73). Bir diğer tanıma göre ise performans, “işte elde edilen sonuçlar ve başarılarıdır” (Anitha, 2014, s. 309). Pradhan ve Jena (2017, s. 73) ise performansın kaynağına dikkat çekerek; bireyin teknik bilgisinden (işle ilgili uzmanlık bilgisi), beceri ve uyum yeteneğinden (işin uygulama sürecini bilme ve koşullara göre yürütme) ve kişilerarası ilişkilerden kaynaklanan bir davranışlar kümesi olduğunu belirtmiştir. Başka bir deyişle, çalışan performansı; yetenek, istek ve çevre tarafından belirlenmekte (Pawirosumarto, Sarjana ve Muchtar, 2017, s. 604) ve örgütün genel politikaları, uygulamaları ve yaklaşımlarından etkilenmektedir (Anitha, 2014, s. 309).

Sağlık çalışanlarının, zorlu ve stresli çalışma ortamında beklenen performansı göstermelerine katkı sağlayan unsurlardan birisi, psikolojik güçlendirmedir (Regina, Henny, ve Antonio, 2021: 1326). Psikolojik güçlendirme kavramı, Kanter’ın güç tanımına dayanmaktadır. Kanter (1977) güç kavramını “işleri yapma, kaynakları harekete geçirme, bir kişinin ulaşmaya çalıştığı hedefler için ihtiyaç duyduğu her şeyi elde etme ve kullanma yeteneği” olarak tanımlamıştır. Örgütlerde çalışanlar güçlendirildiğinde, diğer bir ifade ile koşullar ve kararlar üzerinde kontrol sahibi olmalarına izin verildiğinde, kişisel ve örgütsel başarı şansı artmaktadır. Bu anlamda güç kavramı, başkaları üzerinde tahakküm veya kontrol kurmak değil, “ustalık” veya “özerklik” ile ilgilidir. Çalışanın güçlendirilmesi, kararlara daha fazla katılım ve kaynaklara daha fazla erişim sağlayarak, etkin eylem için toplam kapasitesini arttırmaktadır (Kanter, 1977).

Çalışma ortamında güçlendirmenin, yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme olmak üzere, birbirini destekleyen iki unsuru bulunmaktadır (Stewart, McNulty, Griffin ve Fitzpatrick, 2010, s. 28). Yapısal güçlendirme; çalışanların bilgiye, kaynaklara, öğrenme ve büyüme fırsatlarına ve örgütsel desteğe erişimi ile ilgilidir. Bir diğer ifade ile yapısal güçlendirme, işyerinde güçlendirici koşulların varlığının algılanmasıdır. Psikolojik güçlendirme ise, çalışanların yapısal güçlendirme ile ilgili koşullara psikolojik olarak verdiği tepkidir (Laschinger, Finegan, Shamian ve Wilk, 2004, s. 528-529).

Thomas ve Velthouse (1990, s. 671-673) psikolojik güçlendirmeyi, bireyin işine yönelik içsel motivasyonunu etkileyen; etki, yetkinlik, anlamlılık ve seçim olarak dört boyut ile

tanımlamıştır. Spreitzer (1995) ise, Thomas ve Velthouse (1990)'ın çalışmasından yararlanarak seçim boyutu yerine, özerlik boyutunu getirmiş ve psikolojik güçlendirmeyi, dört bilişte ortaya çıkan motivasyonel bir yapı olarak tanımlanmıştır. Spreitzer'i izleyen araştırmacılar tarafından da bu boyutlar aynı kabul edilmiş ve aşağıda açıklandığı anlamlarda kullanılmıştır (Thomas ve Velthouse, 1990; Spreitzer, 1995; Laschinger vd., 2004):

- Etki: Bireyin işindeki amaçlara ulaşılmasında, davranışlarının etkisinin olduğuna yönelik inancını ifade etmektedir. Etki, bireyin örgüt içindeki önemli faaliyetleri ve iş sonuçlarını etkilediğine yönelik duygusudur.

- Yetkinlik: Bireyin görevlerini ustalıkla yerine getirebilmesidir. Kişinin işiyle ilgili yüksek performans gösterebilmesi için sahip olduğu yeteneklerine olan güvenini ifade etmektedir.

- Anlam: Bireyin kendi idealleri veya standartları ile değerlendirme yaparak, belirli bir göreve içsel bir önem atfetmesidir. Anlam, bir çalışanın inançları, değerleri ve davranışları ile yaptığı işin ve iş sonuçlarının uyumlu olmasıdır.

- Özerklik: Bireyin işi üzerindeki kontrol duygusuna sahip olmasını ve işiyle ilgili karar alabilme, seçim yapabilme, aldığı kararları uygulayabilme ve kontrol edebilme imkanına sahip olduğunu hissetmesidir.

Önceki çalışmalarda vurgulanan yönlerine dayanarak psikolojik güçlendirmeyi; işgörenin işini yapabilecek yeteneklere ve kontrol yetkisine sahip olduğunu, örgüt için faydalı, önemli ve değerli görevleri yerine getirdiğini hissetmesi olarak tanımlamak mümkündür. Psikolojik güçlendirme, çalışma hayatında örgütsel ve bireysel amaçların başarılmasına olumlu olarak katkı yapan önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir (Travers vd., 2020).

Günümüzün rekabet ortamı ve örgütlerin verimlilik ve etkililiği sağlama çabaları, çalışanların psikolojik güçlendirme ihtiyacını her zamankinden daha önemli hale getirmiştir (Taktaz, Shabaani, Kheyri ve Rahemipoor, 2012). Psikolojik güçlendirme işe yönelik davranışlar üzerinde önemli etkiye sahiptir ve psikolojik olarak güçlendirilen çalışanların iş performansları da artmaktadır (Bakan, Erşahan, Büyükbeşe, Okumuş ve Akmeşe, 2018). Psikolojik güçlendirmeye yönelik yapılan araştırma sonuçları, işgörenlerin psikolojik olarak güçlendirilmesinin hem kendilerinin hem de örgütün performansını arttırdığını göstermektedir (Taktaz vd., 2012; Can ve Kaya Özbağ, 2019).

Literatür verileri işgörenlerin; anlamlı işler yaptıklarını düşündüklerinde, iş sorumluluklarını yerine getirme becerisine sahip olduklarında, örgüt içindeki ve dışındaki bireyler üzerinde bir etkisi olduğunu hissettiklerinde ve motive olduklarında performanslarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, işyerinde özerkliğe sahip olan çalışanların, farklı beklenti ve talepleri karşılayabilme olasılıklarının daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Liden, Wayne ve Sparrowe, 2000). Bu çalışmada; COVID-19 pandemisi koşullarında sağlık çalışanlarının psikolojik güçlendirme durumlarını ve güçlendirme durumunun performanslarına etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca sağlık çalışanlarının, psikolojik güçlendirme ve kendi performanslarına ilişkin algılarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır;

- Psikolojik güçlendirme ve alt boyutları, çalışan performansını etkilemekte midir?
- Psikolojik güçlendirme ölçeği ve alt boyutlarının puan ortalamaları katılımcıların demografik değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?
- İşgören performansı ölçeğinin puan ortalamaları, katılımcıların demografik değişkenlerine göre farklılık göstermekte midir?

1. Yöntem

Araştırma nicel bir araştırma olup, kesitsel tipte saha araştırmasıdır. Araştırma için etik kurul onayı, Bakırçay Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmaları Etik Kurulu'dan alınmıştır (Tarih: 06.07.2021 ve sayı: 312). Ayrıca, tüm katılımcılar online anket formunu doldurmadan önce araştırma hakkında bilgilendirilmiştir ve gönüllü olarak katıldıklarına ilişkin katılımcılardan onay alınmıştır.

1.1. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evreni, Türkiye'de görev yapan 1.142.469 (Sağlık Bakanlığı, 2021: 7) sağlık çalışanından oluşmaktadır. Katılımcılarda, çalışılan kurum türü ve sektör ayırımı gözetilmemiş; kamu ve özel sağlık kurum ve kuruluşlarında aktif olarak çalışan tüm sağlık çalışanları araştırmaya dahil edilmiştir. Evren büyüklüğü 1.000.000 kişi ve üzerinde olduğunda, örneklem büyüklüğünün 384 kişi alınması yeterlidir (Sekaran ve Bougie, 2016, s. 264). Bu araştırmada da en az 384 katılımcıya ulaşmak hedeflenmiştir. Katılımcılara Google Forms'ta hazırlanan, çevrimiçi anket formu, sosyal medya (Whatsapp, Facebook) aracılığıyla ulaştırılmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacılar sosyal çevrelerinden, sağlık çalışanlarına anketi doldurmaları ve sağlık çalışanları olmayanlara da tanıdıkları sağlık çalışanları ile paylaşmalarını rica etmişlerdir. Ayrıca katılımcılardan anket formunu diğer sağlık çalışanları ile paylaşmaları istenmiştir. Bu paylaşım nedeniyle de kartopu örnekleme yönteminden de yararlanılmıştır. Araştırma verileri 15 Temmuz 2021 tarihinde toplanmaya başlanmıştır. Katılımcı sayısının 595'e ulaşması ve sayının daha fazla artmaması üzerine 30 Ağustos 2021 tarihinde veri toplama süreci sonlandırılmıştır. 15 katılımcının anket formundaki ifadelerin tümüne aynı puanı vermeleri nedeniyle, bu cevaplar analiz dışında bırakılmıştır. Böylece araştırmada, 580 katılımcının verileri analiz edilmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin elde edilmesi için kullanılan anket formu; katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular ile Psikolojik Güçlendirme ve İşgören Performansı Ölçeklerinden oluşturulmuştur. Her iki ölçekteki ifadeler 5'li Likert ölçeği ile derecelendirilmiştir (1: kesinlikle katılmıyorum-5: kesinlikle katılıyorum).

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri: Literatür (Çavuşoğlu ve Güler, 2017; Sürgevil, Tolay ve Topoyan, 2013) gözden geçirilerek katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile ilgili; cinsiyet, yaş, meslek ve çalışma süresi olmak üzere dört soru sorulmuştur.

Psikolojik Güçlendirme Ölçeği: Spreitzer (1995) tarafından geliştirilmiş ve Sürgevil ve diğerleri (2013) tarafından Türk kültürüne uyarlanması yapılmıştır. Ölçek; etki, özerklik, anlamlılık ve yetkinlik olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Her bir alt boyutunda üç ifade bulunan ölçek, toplam 12 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte ters kodlu ifade bulunmamaktadır. Cronbach's Alpha ($C\alpha$) katsayısı orijinal ölçekte 0,72 ve Türk kültürüne uyarlanmış şeklinde 0,70'tir.

İşgören Performansı Ölçeği: Sigler ve Pearson (2000) tarafından, Kirkman ve Rosen'in (1999) çalışmasından yararlanılarak sekiz ifade olarak geliştirilmiştir. Ölçek Türkçe'ye Çöl (2008) tarafından dört ifade olarak uyarlanmıştır. Ölçek tek boyuttan oluşmakta ve ölçekte ters kodlu ifade bulunmamaktadır. Ölçeğin orijinalinin $C\alpha$ katsayısı 0,94'tür. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmasının $C\alpha$ katsayısı ise 0,83'tür.

1.3. Verilerin Analizi

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri frekans tabloları ile özetlenmiştir. Ölçeklerin geçerliliği, açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve güvenilirliği $C\alpha$ katsayısı ile değerlendirilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesinde Skewness ve Kurtosis değerleri kullanılmıştır. Sosyo-demografik özelliklere göre, araştırma değişkenlerindeki farklılıklar Student's t-testi ve ANOVA testi; ölçümsel değişkenler arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir. Psikolojik güçlendirmenin iş performansı üzerine etkisi, regresyon

analizi ile değerlendirilmiştir. Bu araştırmada, %95 güven aralığı ve $<0,05$ anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır. Ölçeklerin ortalamalarının değerlendirilmesinde $(n-1)/n=4/5=0,80$ formülü kullanılmıştır. Buna göre ortalamalar; “1,00-1,79=çok düşük, 1,80-2,59= düşük, 2,60-3,39= orta, 3,40-4,19= yüksek ve 4,20-5,00= çok yüksek” olmak üzere beş düzeyde değerlendirilmiştir. Analizlerde SPSS.26 programından yararlanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin istatistikler Tablo 1’de özetlenmiştir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %69,7’si kadın, %21,9’u 40-44 yaş aralığında olup, katılımcıların ortalama yaşı $37,83 \pm 9,75$ bulunmuştur. Katılımcıların %40,5’i hemşire ve %18,3’ü 1-5 yıl arası çalışma süresine sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri (n=595)

	Özellikler	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	404	69,7
	Erkek	176	30,3
Yaş (yıl)	20-24	48	08,3
	25-29	93	16,0
	30-34	65	11,2
	35-39	103	17,8
	40-44	127	21,9
	45-49	77	13,3
	50 ve üstü	67	11,6
Meslek	Doktor	91	15,7
	Hemşire	235	40,5
	Ebe	56	09,7
	Acil tıp teknisyeni/Paramedik	43	07,4
	Anestezi Teknikeri	47	08,1
	Sağlık Teknikeri	86	14,8
İdari Personel	22	03,8	
Çalışma süresi (yıl)	1-5	106	18,3
	6-10	87	15,0
	11-15	103	17,8
	16-20	95	16,4
	21-25	76	13,1
	26-30	63	10,9
	31 ve üstü	50	08,6
	Toplam	580	100

2.2. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Psikolojik Güçlendirme Ölçeğinin geçerliliğini değerlendirmek için yapılmış olan AFA ve güvenilirliğini belirlemek için yapılan α katsayısına ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesinde, Nunnally ve diğerleri (1994) tarafından önerilen $\alpha > 0,70$ sınırı dikkate alınmıştır.

Psikolojik Güçlendirme Ölçeği için faktör analizi yapılabilmesi için yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır ($KMO = 0,829$, $\chi^2 = 4.776,401$, $df = 66$, $p=0,000$). Psikolojik Güçlendirme Ölçeğine uygulanan AFA sonuçlarına göre; ölçeğin orijinali ve Türkçe uyarlamasıyla uyumlu olarak özdeğeri 1’in üzerinde olan, dört faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Ölçek toplam varyansın %81,888’ini açıklamıştır. Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri; 0,794 ile 0,913 arasında değişmektedir. Ölçeğin $\alpha = 0,829$ ’dur. Ölçeğin alt boyutlarının α katsayısının 0,809 ile 0,936 arasında değişmektedir. Ölçeğin ve alt boyutlarının $\alpha > 0,70$ olduğu için yüksek güvenilirlik seviyesine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Psikolojik güçlendirme ölçeğine ilişkin AFA ve güvenilirlik analizi sonuçları

Psikolojik güçlendirme ölçeği ifadeleri	Etki	Özerklik	Anlam	Yetkinlik
Departmanımdaki faaliyetler üzerindeki etkim fazladır.	,913			
Departmanımda olanlar üzerinde önemli bir etkiye sahibim.	,910			
Departmanımda olanlar üzerinde büyük bir kontrole sahibim.	,873			
İşimi nasıl yapacağımı belirleme konusunda özgürüm.		,877		
İşimi nasıl yürüteceğime dair kararları kendim verebiliyorum.		,863		
İşimi yaparken farklı yöntemleri seçme konusunda özgürüm.		,851		
İşimle ilgili yaptığım faaliyetler benim için özel bir anlam taşır.			,874	
Yaptığım iş benim için anlamlıdır.			,860	
Yaptığım iş benim için önemlidir.			,794	
İşimi yapmak için gerekli kapasiteye sahibim.				,852
İşim için gereken becerilere uzmanlık seviyesinde sahibim.				,824
İşimi yapmak için gereken yeteneklere sahip olduğuma eminim.				,819
<i>Özdeğerler</i>	5,070	2,247	1,308	1,201
<i>Açıklayıcılık Oranı</i>	42,249	18,729	10,900	10,009
<i>Cronbach's Alpha</i>	,936	,903	,851	,809
<i>Ölçeğin Toplam Cronbach's Alpha</i>			0,871	
<i>Açıklanan Toplam Varyans Oranı</i>			81,888	
<i>Kaiser-Meyer-Olkin</i>			,829	
<i>Bartlett's Test of Sphericity</i>				$\chi^2 = 4.776,401; df=66, p=0,000$

İşgören Performansı Ölçeğinin geçerliliğini değerlendirmek için yapılmış olan AFA ve güvenilirliğini belirlemek için yapılan $C\alpha$ katsayısına ilişkin bulgular Tablo 3'de verilmiştir. İşgören Performansı Ölçeği için faktör analizi yapılabilmesi için yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır (KMO = 0,745; $\chi^2 = 601,998$; $df = 6$, $p=0,000$).

Tablo 3. İşgören performans ölççeğine ilişkin AFA ve güvenilirlik analizi sonuçları

İşgören Performans Ölçeği ifadeleri	Faktör yükleri
İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,817
Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	,811
Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,738
Bir sorun gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	,704
<i>KMO= 745; Bartlett's Test of Sphericity ($\chi^2=601,998$; $df = 6$; $p=,000$; $p < 0,05$)</i>	
<i>Özdeğer=2,365;</i>	
<i>Toplam Açıklanan Varyans=59,132</i>	
<i>Cronbach's Alpha= 0,765</i>	

İşgören Performansı Ölçeğine uygulanan AFA sonuçlarına göre, orijinali ve Türkçe uyarlamasıyla uyumlu olarak özdeğeri 1'in üzerinde olan, tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin tek faktörlü yapısı toplam varyansın %59,132'sini açıklamıştır. Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri; 0,704 ile 0,817 arasında değişmektedir. Ölçeğin $C\alpha = 0,765$ 'dir. Ölçeğin $C\alpha > 70$ olduğu için yüksek güvenilirlik seviyesine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 3).

2.3. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmanın değişkenleri ile ilgili minimum, maksimum, ortalama, standart sapma, Skewness ve Kurtosis değerleri Tablo 4'te verilmiştir. Katılımcıların Psikolojik Güçlendirme Ölçeğine verdikleri puanların ortalaması $3,67 \pm 0,62$ bulunmuştur. Puan ortalamaları; etki alt boyutu için $2,97 \pm 1,12$, özerklik alt boyutu için $3,10 \pm 1,07$, anlamlılık alt boyutu için $4,33 \pm 0,59$ ve yetkinlik alt boyutu için $4,30 \pm 0,62$ olarak hesaplanmıştır. İşgören Performansı Ölçeğine verilen cevapların genel puan ortalaması $4,01 \pm 0,59$ 'dur. Katılımcıların ölçeklere ve alt boyutlara verdikleri puanların ortalaması değerlendirildiğinde; psikolojik güçlendirme ve işgören performansı ortalamalarının "yüksek", anlamlılık ve yeterlilik alt boyutlarının

ortalamalarının “çok yüksek”, etki ve özerklik alt boyutlarının ise “orta” düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler

Ölçekler	n	Min	Max	Ort	SS	Skewness	Kurtosis
Etki	580	1,00	5,00	2,97	1,12	-,051	-,823
Özerklik	580	1,00	5,00	3,10	1,07	-,068	-,800
Anlam	580	2,00	5,00	4,33	0,59	-,620	,319
Yetkinlik	580	2,00	5,00	4,30	0,62	-,654	,196
Psikolojik Güçlendirme Ölçeği	580	1,83	5,00	3,67	0,62	-,088	-,177
İşgören Performans Ölçeği	580	1,00	5,00	4,01	0,59	-,368	,832

Ölçeklerin ve alt boyutlarının normallik varsayımında Skewness ve Kurtosis değerlerinin $\pm 1,500$ aralığında olma kriteri dikkate alınmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ölçeklerin ve alt boyutlarının Skewness değerleri -0,051 ile -0,654; Kurtosis değerleri -0,823 ile 0,832 arasında değişmektedir. Bu değerler araştırma verilerinin normal dağıldığını göstermektedir (Tablo 4).

2.4. Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Farklılıklarının İncelenmesi

Katılımcıların cinsiyet, yaş grupları, meslek ve çalışma yılına göre ölçekler ve alt boyutların puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark ($p < 0,05$) tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyetine göre; psikolojik güçlendirme ölçeği ve alt boyutlarından etki ve özerklik boyutlarının puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p < 0,05$) tespit edilmiştir. Erkek katılımcıların psikolojik güçlendirme ($3,78 \pm 0,58$), etki ($3,23 \pm 1,12$) ve özerklik ($3,26 \pm 1,03$) boyutlarına ait puanları kadınlara göre daha yüksektir (Tablo 5).

Katılımcıların yaş, meslek ve çalışma yıllarına göre farklılıkların tespit edilmesinde, karşılaştırılacak ikiden daha fazla grup olduğu için ANOVA testi kullanılmıştır. Gruplar arasında bulunan farklılıkların kaynağının belirlenmesi için, ölçeklerin varyansı homojen ise Tukey testi, homojen değilse Games-Howell testi yapılmıştır. Katılımcıların yaş gruplarına göre psikolojik güçlendirme ölçeğinin ve alt boyutlarından etki, özerklik, anlamlılık, yetkinlik boyutlarının ve iş performansı ölçeğinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p < 0,05$) olduğu görülmüştür. Tukey testi sonucuna göre; psikolojik güçlendirme ölçeğinin puan ortalamasının 25-29 ($3,49 \pm 0,60$) ve 30-34 ($3,46 \pm 0,72$) yaş grubunda, etki boyutunun puan ortalamasının 25-29 yaş grubunda ($2,56 \pm 1,05$), özerklik ($2,83 \pm 1,09$) ve anlamlılık ($4,15 \pm 0,67$) boyutu puan ortalamasının 30-34 yaş grubunda, yetkinlik boyutu puan ortalamasının 20-24 yaş grubunda ($4,06 \pm 0,60$) ve işgören performansı ölçeğinin puan ortalamasının 30-34 yaş grubunda ($3,83 \pm 0,68$), diğer gruplara göre daha düşük olduğu bulunmuştur (Tablo 5).

Katılımcıların mesleklerine göre psikolojik güçlendirme ölçeğinin yetkinlik alt boyutunda ve işgören performansı ölçeğinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p < 0,05$) bulunmuştur. Tukey testi sonucuna göre; yetkinlik alt boyutunun puan ortalaması idari birim çalışanlarında ($4,05 \pm 0,71$) diğer meslek gruplarından daha düşük ortalamaya sahip olduğu anlaşılmıştır. İşgören performansı ölçeğinin varyansı homojen olmadığı için Post-hoc testlerinden Games-Howell testi yapılarak grup farklılıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların mesleklerine göre idari birim çalışanlarının işgören performansı puan ortalamalarının ($3,73 \pm 0,85$) sağlık çalışanlarından daha düşük olduğu görülmüştür (Tablo 5).

Tablo 5. Psikolojik güçlendirme ve işgören performansı ölçeklerinin ortalama puanlarının sosyo-demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi

Değişkenler	Etki (ort±ss)	Özerklik (ort±ss)	Anlam (ort±ss)	Yetkinlik (ort±ss)	Psikolojik Güçlendirme (ort±ss)	İşgören Performansı (ort±ss)
Cinsiyet						
Kadın	2,86±1,08	3,03±1,08	4,32±0,59	4,31±0,64	3,63±0,64	4,00±0,59
Erkek	3,23±1,12	3,26±1,03	4,34±0,58	4,27±0,58	3,78±0,58	4,01±0,60
Student's T-test	3,723	2,409	0,432	-0,596	2,649	0,204
p	0,000**	0,016*	0,666	0,551	0,008**	0,839
Yaş (yıl)						
20-24	2,88±1,20	3,54±1,08	4,60±0,51	4,06±0,60	3,77±0,61	4,08±0,51
25-29	2,56±1,05	3,03±0,97	4,27±0,61	4,11±0,67	3,49±0,60	3,91±0,58
30-34	2,70±1,13	2,83±1,09	4,15±0,67	4,14±0,80	3,46±0,72	3,83±0,68
35-39	3,13±1,09	3,15±1,07	4,36±0,56	4,48±0,55	3,78±0,60	4,08±0,58
40-44	3,13±1,09	3,14±1,09	4,33±0,57	4,43±0,54	3,75±0,61	4,07±0,61
45-49	3,10±1,03	3,01±0,96	4,24±0,60	4,29±0,57	3,66±0,57	3,90±0,59
50 ve üstü	3,19±1,17	3,13±1,15	4,43±0,49	4,39±0,52	3,78±0,58	4,15±0,53
F	4,298	2,343	3,661	6,095	4,159	3,081
p	0,000**	0,030*	0,001**	0,000**	0,000**	0,006**
Meslek						
Doktor	3,85±1,17	3,18±0,95	4,22±0,64	4,11±0,68	3,59±0,63	3,94±0,54
Hemşire	3,03±1,10	3,15±1,07	4,36±0,58	4,36±0,61	3,72±0,62	3,98±0,60
Ebe	3,08±1,17	2,99±1,14	4,29±0,65	4,30±0,69	3,67±0,76	4,03±0,68
Acil tıp teknisyeni/ Paramedik	2,67±0,74	3,20±0,98	4,26±0,58	4,31±0,56	3,61±0,47	3,98±0,58
Anestezi Teknikeri	2,81±1,26	2,91±1,15	4,45±0,48	4,43±0,47	3,65±0,63	4,20±0,51
Sağlık Teknikeri	3,05±1,08	3,05±1,12	4,36±0,56	4,30±0,56	3,69±0,59	4,10±0,05
İdari Personel	3,12±1,38	2,95±1,14	4,33±0,62	4,05±0,71	3,61±0,61	3,73±0,85
F	1,220	0,664	1,178	2,719	0,653	2,305
p	0,294	0,679	0,316	0,013*	0,687	0,033*
Çalışma süresi (yıl)						
1-5	2,66±1,06	3,17±0,64	4,42±1,02	3,99±0,65	3,56±0,65	3,93±0,50
6-10	2,69±1,17	2,92±0,67	4,19±1,07	4,25±0,73	3,51±0,68	3,96±0,68
11-15	3,04±1,11	3,16±0,50	4,39±0,82	4,44±0,62	3,76±0,60	3,99±0,64
16-20	3,08±0,98	3,09±0,50	4,31±1,05	4,32±0,49	3,70±0,52	4,10±0,49
21-25	3,05±1,16	3,07±0,64	4,28±1,13	4,43±0,56	3,71±0,63	3,96±0,65
26-30	3,35±0,95	3,29±0,58	4,26±1,13	4,33±0,56	3,81±0,60	4,08±0,62
30 ve üstü	3,17±1,31	2,99±0,51	4,45±1,13	4,43±0,52	3,76±0,66	4,07±0,56
F	4,218	1,010	2,050	6,759	2,591	1,141
p	0,000**	0,418	0,057	0,000**	0,017*	0,337

*p<0,05, **p<0,01

Katılımcıların çalışma süresine göre psikolojik güçlendirme ölçeğinin etki ve yetkinlik alt boyutunda ve işgören performansı ölçeğinin puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark (p<0,05) olduğu bulunmuştur. Games-Howell testi sonucuna göre; etki alt boyutunun puan ortalaması 1-5 yıl (2,66±1,06) ve 6-10 yıl (2,69±1,17) çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarının diğer çalışma süresi gruplarından daha düşük ortalamaya sahip olduğu anlaşılmıştır. Tukey testi sonucuna göre; yetkinlik alt boyutunun puan ortalaması 1-5 yıl (3,99±0,65) çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarının diğer çalışma süresi gruplarından daha düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Tukey testi sonucuna göre; psikolojik güçlendirme puan ortalaması 1-5 yıl (3,56±0,65) ve 6-10 yıl (3,51±0,68) çalışma süresine sahip sağlık çalışanlarının diğer çalışma süresi gruplarından daha düşük olduğu görülmüştür (Tablo 5).

2.5. Korelasyon Analizi

Psikolojik güçlendirme ve alt boyutları ile işgören performansı değişkenleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Psikolojik güçlendirme ile işgören performansı değişkenlerine ilişkin korelasyon analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1 Etki	1					
2 Özerklik	,528**	1				
3 Anlam	,271**	,333**	1			
4 Yetkinlik	,259**	,291**	,422**	1		
5 Psikolojik güçlendirme	,804**	,816**	,605**	,589**	1	
6 İşgören performansı	,315**	,312**	,354**	,555**	,497**	1

*p<0,05, **p<0,01

Psikolojik güçlendirme ile işgören performansı arasında ($r= 0,497$, $p<0,01$) pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik güçlendirmenin alt boyutlarından etki boyutu ($r= 0,315$, $p<0,01$), özerklik boyutu ($r= 0,312$, $p<0,01$), anlamlılık alt boyutu ($r= 0,354$, $p<0,01$) ve yetkinlik alt boyutu ($r= 0,555$, $p<0,01$) ile işgören performansı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6).

2.6. Regresyon Analizi

Psikolojik güçlendirme ve alt boyutlarının işgören performansı üzerine olan etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları 0,7'den küçük, Variance Inflation factor (VIF) değeri 1,5'in altında ve tolerans değeri 0,6'dan daha yüksek olduğu için çoklu doğrusallık sorununun olmadığı tespit edilmiştir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014). Analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Psikolojik güçlendirmenin işgören performansı üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları

Değişken	İşgören performansı ²							
	β	p	t	F	R	R ²	Tolerance	VIF ³
Costant	2.264	.000	17.641	189.384	.497	.247	-	-
Psikolojik güçlendirme ¹	.474	.000	13.762				-	-
Costant	1.350	.000	7.922	78.600	.595	.353	-	-
Etki ¹	.129	.001	3.233				.705	1.419
Özerklik ¹	.078	.057	1.905				.674	1.484
Anlam ¹	.100	.009	2.618				.769	1.301
Yetkinlik ¹	.456	.000	12.087				.789	1.267

1: Bağımsız değişken, 2: Bağımlı değişken, 3: Variance Inflation Factor (VIF)

Psikolojik güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkisine yönelik kurulan regresyon modeli, istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=189.384$, $p<0.01$). Basit doğrusal regresyon modeline göre psikolojik güçlendirmenin işgören performansı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=.474$, $p<0.01$). Psikolojik güçlendirme +1 birim arttırıldığında işgören performansı değerinin 0.474 artacağı anlaşılmaktadır. Bağımlı değişken olan, işgören performansını açıklamada psikolojik güçlendirme önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik güçlendirme, işgören performansındaki değişimin %24,7'sini açıklayabilmektedir ($R^2= .247$).

Psikolojik güçlendirmenin alt boyutlarını oluşturan etki, özerklik, anlamlılık ve yetkinliğin işgören performansı üzerine etkisini belirlemeye yönelik kurulan çoklu regresyon modeli, istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=78.600$, $p<0.01$). Modele göre; etki alt boyutu ($\beta=.129$, $p<0.01$), anlamlılık alt boyutu ($\beta=.100$, $p<0.01$) ve yetkinlik alt boyutu ($\beta=.456$, $p<0.05$) işgören performansını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Özerklik alt boyutunun ($\beta=.078$, $p>0.05$) ise işgören performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Alt boyutlardan işgören performansı üzerine en fazla etkisi olan değişken yeterlilik alt boyutudur. Bağımlı değişken olan işgören performansındaki değişimin %35,3'ünü etki, anlamlılık ve yetkinlik boyutları açıklamaktadır ($R^2= .353$).

Tartışma

Araştırmada, sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin performanslarını da olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Travers ve diğerleri (2020) tarafından hemşire yardımcıları üzerinde yapılan araştırmada COVID-19 pandemisi sürecinde sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin bireysel performanslarının artırılmasının yanısıra, hastane performansı ve başarısı için kritik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alrige, Alshahrani, Alharbi, Aljuhani ve Aldini (2022) tarafından COVID-19 pandemisi sürecinde yapılan araştırmada Suudi Arabistan'daki sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin, küresel bir sağlık krizi sırasında çalışan stresini daha iyi yönetmelerine yardımcı olduğu ve performanslarına olumlu olarak katkı sunduğu tespit edilmiştir. Regina ve diğerleri (2021) tarafından pratisyen hekimler üzerinde yapılan araştırmada da benzer olarak, psikolojik güçlendirilmenin iş performansını olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca hastane yönetimlerinin, pandemi gibi özellikli süreçlerde hekimlerin psikolojik olarak güçlendirilmesine daha fazla önem vermelerini önermişlerdir. Llorente-Alonso ve diğerleri (2021) ise sağlık çalışanlarının COVID-19 sürecinde yüksek düzeyde strese ve iş yüküne maruz kalması nedeniyle ortaya çıkan duygusal bozukluklarının azaltılmasında, psikolojik güçlendirilmenin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hoşgör ve Yaman (2022) tarafından yapılan araştırmada da COVID-19 sürecinde psikolojik olarak daha dayanıklı hemşirelerin iş performanslarının daha yüksek olacağını öngörmüşlerdir. Bu bağlamda Pourteimour, Yaghmaei ve Babamohamadi (2021) yapmış oldukları araştırma sonucunda COVID-19 hastalarına bakım sağlayan hemşirelerin zihinsel iş yükünü hafifletmek ve iş performansını iyileştirmek için sosyal ve psikolojik olarak destek sağlanmasına yönelik stratejilerin uygulanmasını önermişlerdir. Mevcut ve daha önce yapılan çalışma bulguları, psikolojik güçlendirilmenin doğrudan ya da çalışanlarının yaşadığı stresi azaltmak yoluyla çalışan performansını artırdığını ortaya koymaktadır.

Psikolojik güçlendirilmenin performans üzerindeki olumlu etkisi, pandemi öncesi ve farklı sektörlerde yapılan çalışmalar ile de desteklenmektedir. Kanbur (2018) havacılık sektörü çalışanları, Bakan ve diğerleri (2018) ile Özdemir ve Gören (2017) öğretmenler, Erdem, Gökmen ve Türen (2016) eğitim sektöründeki kamu çalışanları, Tepe Küçükoglu (2018) akademisyenler, Chiang ve Hsieh (2012) otel çalışanları, Taştan (2012) gıda sektörü çalışanları, Chow, Lo, Sha ve Hong (2006) yemek sektörü çalışanları ve Liden ve diğerleri (2000) hizmet sektörü çalışanları üzerinde yapılan araştırmalarda da psikolojik güçlendirilmenin işe yönelik davranışlar üzerinde önemli etkiye sahip olduğu ve psikolojik olarak güçlendirilen çalışanların iş performanslarını artırmaları yönünde güdülendiğini bildirmektedir.

Araştırmada psikolojik güçlendirilmenin; etki, anlamlılık ve yetkinlik alt boyutlarının çalışan performansını artırdığı, özerklik boyutunun ise çalışan performansı üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. López-Cabarcos, López-Carballeira, ve Ferro-Soto (2020) çalışmalarında, sağlık çalışanlarının kişisel kaynaklarını ve kontrol duygusunu geliştirmek için gerekli araçların sağlanması, mesleklerine atfettikleri anlamın geliştirilmesi, özerklik ve esnekliğin sağlanmasının COVID-19 pandemisi ile mücadele sürecinin başarısında ve yüksek performans gösterilmesinde önemli unsurlar olduğunu belirtmişlerdir. Rani, Rahman ve Yusak (2021), otomotiv sektöründeki çalışanlarda, her dört boyutunda çalışan performansı ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Liden ve diğerleri (2000) tarafından hizmet sektöründe yapılan araştırmada psikolojik güçlendirilmenin alt boyutlarından yetkinlik boyutunun performans üzerinde anlamlı etkisi bulunurken, diğer boyutların etkisi tespit edilememiştir. Erdem ve diğerleri (2016) tarafından eğitim sektöründe yapılan araştırma sonucunda, psikolojik güçlendirilmenin tüm alt boyutlarının, çalışan performansını olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Kanbur (2018) tarafından havacılık sektöründe yapılan araştırmada ise psikolojik güçlendirilmenin alt boyutlarından; anlamlılık, yetkinlik ve özerklik boyutları ile iş performansının pozitif ilişki olduğu, etki alt boyutu ile arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Araştırmada katılımcıların psikolojik güçlendirme ve iş performansı ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermediği incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre; psikolojik güçlendirme alt boyutlardan etki ve özerklik alt boyutlarında, erkek sağlık çalışanlarının kadınlardan daha yüksek puan ortalamasına sahiptir. Ancak araştırma bulgularının karşılaştırılabileceği, pandemi döneminde ve sağlık sektöründe yapılmış bir çalışmaya ulaşamamıştır. Tepe Küçükoğlu (2018) tarafından akademisyenler, İhtiyaroğlu (2017) tarafından öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada ise kadın akademisyenlerin psikolojik güçlendirme puan ortalamalarının, erkek akademisyenlere göre daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Çavuşoğlu ve Güler (2017) tarafından konaklama işletmeleri çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada ise psikolojik güçlendirmenin cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaş gruplarına göre, psikolojik güçlendirmenin çalışan performansına etkisi incelendiğinde; daha genç yaştaki sağlık çalışanlarının daha ileri yaştakilere göre, psikolojik güçlendirme ve tüm alt boyutlarında daha düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Yaş ile çoğu zaman paralellik gösteren çalışma süresine göre değişkenler incelendiğinde ise, çalışma süresi kısa olan sağlık çalışanlarının etki ve yetkinlik alt boyutlarında daha düşük puan ortalamasına sahip oldukları görülmüştür. Bu bulguyu, her ne kadar sağlık çalışanlarında profesyonellik düzeyi yüksek olsa da alandaki deneyimin önemli olması ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Mesleğinin ilk yıllarında olan sağlık çalışanlarının, özerklik ve anlam boyutlarında, deneyimli meslektaşları ile uyumlu olmaları dikkat çekmektedir. Çalışma bulgularına benzer olarak; Durukan, Akyürek ve Coşkun (2010) çalışmalarında, hemşirelerde yaş ve mesleki tecrübe arttıkça psikolojik güçlendirme düzeylerinin arttığını bulmuşlardır. Tepe Küçükoğlu (2018) akademisyenlerde psikolojik güçlendirmenin 26 yaşından daha genç olanların ve çalışma yılı beş yıl ve daha az olanların, diğer gruplardan daha düşük olduğunu bulmuştur. Ancak Çavuşoğlu ve Güler (2017) ise konaklama sektöründe çalışanların yaş ve çalışma yılı daha az olanların psikolojik güçlendirme ve alt boyutlarının ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. İhtiyaroğlu (2017) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin psikolojik güçlendirme düzeyinin yaş ve çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık göstermediği bulunmuştur.

Sağlık çalışanları mesleklerine göre değerlendirildiğinde, idari birim çalışanlarının performans ve psikolojik güçlendirmenin yetkinlik alt boyutunun puan ortalamasının diğer meslek gruplarından daha düşük olduğu görülmüştür. Bu sonucun, idari birim çalışanlarının sağlık profesyoneli olmayışı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Sağlık profesyonelleri, lisanlı meslekler olmaları nedeniyle yaptıkları işin eğitimini almış olmak durumundadır. Ancak idari birim çalışanlarının, sağlık çalışanlarından farklı olarak sağlık sektörüne yönelik spesifik bir eğitim almak yerine, genel büro eğitimine sahip olmaları mümkündür.

İşgören performansı açısından incelendiğinde, cinsiyet ve çalışma süresi değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmazken, 30-34 yaş grubunun ve idari personelin düşük ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer olarak Tepe Küçükoğlu (2018) tarafından akademisyenler üzerinde yapılan araştırmada çalışan performansı değişkeni için kadın ve erkekler arasında anlamlı fark bulunmazken, 26 yaşından genç olanların en düşük değere sahip olduğu saptanmıştır. Özer (2019) tarafından yapılan araştırmada cinsiyet, yaş, tecrübe açısından hemşirelerin çalışan performansına ilişkin değerlendirmelerinde farklılık bulunmadığı belirtilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada COVID-19 pandemisi döneminde sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin, performanslarına olan etkisi incelenmiştir. Bu çalışma ve daha önce yapılan çalışma bulguları, sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin performanslarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Sağlık çalışanları genel olarak zor koşullarda çalışmaktadır. COVID-19 pandemisi süreci koşullarını daha da ağırlaştırırken, sürecin sağlık

hizmetlerine getirdiği yük nedeniyle, kendilerinden daha büyük performans beklenmektedir. Bu noktada psikolojik olarak güçlendirilmenin, sağlık çalışanlarını daha iyi hissettirmek ve kendilerinden beklenen performansı sergilemelerine destek olmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Daha önce yapılmış olan çalışma bulguları da bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir.

Bu çalışmada, sağlık çalışanlarının psikolojik olarak güçlendirilmesinin, performanslarını olumlu etkilediği, ancak bazı grupların bu açılardan dezavantajlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada kadınların, gençlerin, çalışma tecrübesi az olanların ve idari birim çalışanlarının psikolojik güçlendirme düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile bu gruplar, en fazla psikolojik güçlendirmeye ihtiyaç duyan grupları oluşturmaktadır. Sağlık yöneticilerinin ve sağlık politikacılarının özellikle bu grupların desteklenmesine önem vermesinin, değerli olacağı düşünülmektedir.

Çalışma süresi kısa olan sağlık çalışanlarının etki ve yeterlilik boyutlarında daha düşük ortalamaya sahip olmaları; mesleki bilgi ve deneyim eksikliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Meslekte yeni olanların, bilgi kaynaklarına ulaşmalarının sağlanması, meslek içi eğitimler ve seminerlere katılmalarının sağlanmasının bilgi birikimlerinin artırılmasına katkı sağlayabilecektir. Ayrıca deneyimli meslektaşlarından alacakları mentorluğun, genç sağlık çalışanlarının psikolojik olarak desteklenmesine, kurum değerlerinin daha kolay aktarılmasına katkı sağlayacağı gibi, mesleki deneyimlerin aktarılmasına da olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak araştırma verileri kişisel değerlendirmeye dayalıdır. İkinci olarak ise, araştırmanın kesitsel tipte olması, bulguların sebep-sonuç ilişkilerinin yorumu ve genellenebilirlik açısından sınırlılık oluşturmaktadır. İleriki çalışmalarda, daha yüksek psikolojik güçlendirilme sağlayacak faktörlerin araştırılmasının, sağlık çalışanlarına ve literatüre değerli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alrige, M., Alshahrani, F., Alharbi, A., Aljuhani, N., ve Aldini, N. (2022). The effects of empowerment on health care worker performance during the COVID-19 pandemic in Saudi Arabia. *Quality Management in Health Care*, 1-6. doi:10.1097/QMH.0000000000000337
- Anitha J. (2014). Determinants of employee engagement and their impact on employee performance. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(3), 308-323. doi:10.1108/IJPPM-01-2013-0008
- Bakan, İ., Erşahan, B., Büyükbeşe, T., Okumuş, M. T., ve Akmeşe, A. (2018). Psikolojik güçlendirme düzeylerine bağlı olarak öğretmenlerin işe yönelik davranışlarında farklılıklar oluşur mu? Bir alan araştırması. *Business ve Management Studies: An International Journal*, 6(1), 17-44. doi:10.15295/bmij.v6i1.142
- Can, M., ve Kaya Özbağ, G. (2019). Psikolojik güçlendirilmenin çalışan davranışlarına etkileri; ULAKBİM veri tabanında yayınlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of Business in the Digital Age*, 2(2), 103-111. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913791>
- Chiang, C.F., ve Hsieh, T.S. (2012). The impacts of perceived organizational support and psychological empowerment on job performance: the mediating effects of organizational citizenship behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 180-190. doi:10.1016/j.ijhm.2011.04.011
- Chow, I. H.-s., Lo, T. W.-c., Sha, Z., ve Hong, J. (2006). The impact of developmental experience, empowerment, and organizational support on catering service staff performance. *International Journal of Hospitality Management*, 25(3), 478-495. doi:10.1016/j.ijhm.2005.03.002

- Çavuşoğlu, F., ve Güler, M. E. (2017). Psikolojik güçlendirme ile örgütsel vatandaşlık davranışının ilişkisi ve demografik değişkenlere göre farklılıkları: İzmir şehir merkezindeki konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 14(2), 47-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/334553>
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 35-46. <https://core.ac.uk/download/pdf/290042887.pdf>
- DSÖ. (2022a). *Health workforce*. Erişim adresi: https://www.who.int/health-topics/health-workforce#tab=tab_1 (Erişim tarih: 20.05.2022).
- DSÖ. (2022b). *WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard*. Erişim adresi: <https://covid19.who.int/> (Erişim tarih: 09.08.2022).
- DSÖ. (2021). *The impact of COVID-19 on health and care workers: a closer look at deaths*. Erişim adresi: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/345300/WHO-HWF-WorkingPaper-2021.1-eng.pdf> (Erişim tarih: 20.05.2022).
- Durukan, S., Akyürek, Ç., ve Coşkun, E. (2010). Hacettepe Üniversitesi erişkin hastanesinde çalışan hemşirelerin örgütsel güven, güçlendirme ve bağlılık düzeylerinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 411-434. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/194558>
- Erdem, H., Gökmen, Y., ve Türen, U. (2016). Psikolojik güçlendirme boyutlarının iş performansı üzerine etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü: görgül bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 161-176. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152128>
- Hair, J. J., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis (Seventh edition)*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Hämmig, O. (2018). Explaining burnout and the intention to leave the profession among health professionals - A cross-sectional study in a hospital setting in Switzerland. *BMC Health Services Research*, 18(1), 1-11. doi:10.1186/s12913-018-3556-1
- Hoşgör, H., ve Yaman, M. (2022). Investigation of the relationship between psychological resilience and job performance in Turkish nurses during the Covid-19 pandemic in terms of descriptive characteristics. *Journal of Nursing Management*, 30(1), 44-52. doi:10.1111/jonm.13477
- İhtiyaroğlu, N. (2017). Yapısal ve psikolojik güçlendirmenin öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 361-377. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/335574>
- Kanbur, E. (2018). Havacılık sektöründe psikolojik güçlendirme, iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 147-162. doi:10.17130/ijmeh.2018137578
- Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kirkman, L., ve Rosen, B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *The Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74. <https://doi.org/10.2307/256874>
- Laschinger, H. K., Finegan, J. E., Shamian, J., ve Wilk, P. (2004). A longitudinal analysis of the impact of workplace empowerment on work satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 25(4), 527-545. doi:10.1002/job.256
- Liden, R. C., Wayne, S. J., ve Sparrowe, R. T. (2000). An examination of the mediating role of psychological empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships,

- and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 407-419. doi:10.1037//0021-9010.85.3.407
- Llorente-Alonso, M., García-Ael, C., Topa, G., Sanz-Muñoz, M. L., Muñoz-Alcalde, I., ve Cortés-Abejer, B. (2021). Can psychological empowerment prevent emotional disorders in presence of fear of COVID-19 in health workers? A cross-sectional validation study. *Journal of Clinical Medicine*, 10(8), 1614. doi:10.3390/jcm10081614
- López-Cabarcos, M. Á., López-Carballeira, A., ve Ferro-Soto, C. (2020). New ways of working and public healthcare professionals' well-being: the response to face the COVID-19 pandemic. *Sustainability*, 12(19), 8087. doi:10.3390/su12198087.
- Motowildo, S. J., Borman, W. C., ve Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71-83. doi:10.1207/s15327043hup1002_1
- Nguyen, L. H., Drew, D. A., Graham, M. S., Joshi, A. D., Guo, C. G., Ma, W., vd. (2020). Risk of COVID-19 among front-line health-care workers and the general community: a prospective cohort study. *The Lancet. Public Health*, 5(9), e475. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30164-X](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30164-X)
- Nunnally, J. C., ve Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory (Third edition)*. New York: McGraw-Hill.
- Özdemir, M., ve Gören, S. Ç. (2017). Psikolojik güçlendirme, liderlik uyumu ve öğretmen performansı ilişkisinde örgütsel bağlılığın aracı rolü. *İlköğretim Online*, 16(1), 342-353. doi:10.17051/io.2017.47449
- Özer, Ö. (2019). Hemşirelerde hizmetkar liderlik ve çalışan performansının incelenmesi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(1), 105-112. doi:10.17681/hsp.410569
- Pawirosumarto, S., Sarjana, P. K., ve Muchtar, M. (2017). Factors affecting employee performance of PT. Kiyokuni Indonesia. *International Journal of Law and Management*, 59(4), 602-614. doi:10.1108/IJLMA-03-2016-0031
- Pradhan, R. K., ve Jena, L. K. (2017). Employee performance at workplace: conceptual model and empirical validation. *Business Perspectives and Research* 5(1), 69-85. doi:10.1177/2278533716671630
- Pourteimour, S., Yaghmaei, S., ve Babamohamadi, H. (2021). The relationship between mental workload and job performance among Iranian nurses providing care to COVID-19 patients: a cross-sectional study. *Journal of Nursing Management*, 29(6), 1723-1732. doi:10.1111/jonm.13305
- Rani, R. M., Rahman, N. R. A., & Yusak, N. A. M. (2021). The effect of psychological empowerment on employee performance. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 15(6), 881-899. https://www.researchgate.net/profile/Normy-Abdul-Rahman-2/publication/352120743_The_Effect_of_Psychological_Empowerment_on_Employee_Performance/links/60b9f182299bf10dff92670e/The-Effect-of-Psychological-Empowerment-on-Employee-Performance.pdf
- Regina, M., Henny, S., ve Antonio, F. (2021). The antecedents of psychological empowerment and its impact towards general physician job performance. *Macedonian Journal of Medical Sciences*, 9(E), 1322-1330. doi:10.3889/oamjms.2021.7270
- Sağlık Bakanlığı. (2021). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2020 haber bülteni*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. Erişim Adresi: <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/41611/0/haber-bulteni-2020pdf.pdf>. (Erişim tarih: 20.05.2022).

- Sekaran, U., ve Bougie, R. (2016). *Research methods for business: A skill-building approach*, (Seven edition). Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Sigler, T. H., ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 57-52. doi:https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: dimensions, measurement, and validation. *The Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465. doi:https://doi.org/10.2307/256865
- Stewart, J. G., McNulty, S. R., Griffin, M. T., ve Fitzpatrick, J. J. (2010). Psychological empowerment and structural empowerment among nurse practitioners. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 22(1), 27-34. doi:10.1111/j.1745-7599.2009.00467.x
- Sürgevil, O., Tolay, E., ve Topoyan, M. (2013). Yapısal güçlendirme ve psikolojik güçlendirme ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri. *Journal of Yasar University*, 8(31), 5371-5391. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179409
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. (2013). *Using multivariate statistics (Six edition)*. Boston: Pearson.
- Taktaz, B., Shabaani, S., Kheyri, A., ve Rahemipoor, M. (2012). The relation between psychological empowerment and performance of employees. *Singaporean Journal of Business Economics, and Management Studies*, 1(5), 19-26. doi:10.12816/0003757
- Taştan, S. (2012). Bir pozitif psikoloji kavramı olarak örgütle özdeşleşmenin psikolojik güçlendirme algısı ve gönüllü performans davranışı arasındaki ilişkide ara değişken rolünün değerlendirilmesi: gıda sektöründe yapılan bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 227-238. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151018
- Tepe Küçükoğlu, M. (2018). Psikolojik güçlendirme, iş tatmini ve çalışan performansı arasındaki ilişkiler: Türkiye'deki üniversiteler genelinde bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 3(3), 143-164. https://dergipark.org.tr/en/pub/verimlilik/issue/37982/438669
- Thomas, K. W., ve Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: an "interpretive" model of intrinsic task motivation. *Academy of Management Review*, 15(4), 666-681. doi:10.5465/amr.1990.4310926
- Travers, J. L., Schroeder, K., Norful, A. A., ve Aliyu, S. (2020). The influence of empowered work environments on the psychological experiences of nursing assistants during COVID-19: a qualitative study. *BMC Nursing*, 19(98), 1-12. doi:10.1186/s12912-020-00489-9

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İzmir Bakırçay Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 06.07.2021

No: 312

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %55

2. yazar katkı oranı : %45

İç Savaşın İhracata Olan Etkisi: Türkiye ve Suriye Üzerine Bir İnceleme

The Impact of the Civil War on Exports: A Study on Türkiye and Syria

Doktora Öğrencisi Burak KILIÇ¹

Öz

Ekonomik kalkınmanın belirleyicileri; ekonomik, siyasal, yönetsel, hukuki, kurumsal ve sosyo-kültürel faktörlerdir. Bu çalışmada ekonomik kalkınmanın bir belirleyicisi olan ekonomi boyutunun ihracat ve ithalat yönü ele alınmaktadır. Ülkeler düşük maliyetli mal üretimi ve ihracı veya başka ülkelerde üretilmiş yüksek maliyetli malları yürürlükteki mevzuat çerçevesinde satın alma yoluna giderek refah düzeyinin artmasını sağlar. Bu sebeple uluslararası ticaret ülkeler için oldukça önemlidir. Şüphesiz savaş şartlarından en fazla etkilenen boyut bir ülkenin ekonomisidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yöntem olarak genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları neticesinde, Türkiye-Suriye arasında kusursuz kabul edilemeyecek dış ticaret faaliyetlerinin iç savaş sonrasında ihracatın daha da dalgalı bir hal almış olduğu ve Suriye'deki iç savaşın Türkiye'yi sadece ekonomik olarak etkilemediği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarındaki literatüre katkı sağlayacağı ve bu alanda çalışacak olanlara veri oluşturacağı beklenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, iç savaş, ekonomik kalkınma, Suriye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Determinants of economic development are economic, political, administrative, legal, institutional, and socio-cultural factors. In this study, the export and import aspects of the economic dimension, which is a determinant of economic development, are discussed. Countries increase welfare by producing and exporting low-cost goods or purchasing high-cost goods produced in other countries within the framework of current legislation. For this reason, international trade is essential for countries. Undoubtedly, the dimension most affected by war conditions is the economy of a country. This study aims to reveal the foreign trade relations between Türkiye and Syria, which is Türkiye's border neighbor and currently has a civil war. The general screening method was used as a method. As a result of the research findings, it was concluded that the foreign trade activities between Türkiye and Syria, which cannot be considered perfect, have become even more volatile after the civil war and that the civil war in Syria did not only affect Türkiye economically. It is expected that the study will contribute to the literature in the fields of Political Science and International Relations and will provide data for those who will work in this field.

Keywords: Foreign trade, civil war, economic development, Syria

Paper Type: Research

Giriş

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaşın devam ettiği Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu

¹Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, brk.klc.92@gmail.com

Atf için (to cite): Kılıç, B. (2023). İç savaşın ihracata olan etkisi: Türkiye ve Suriye üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 185-197.

çalışmanın metodolojisi genel tarama modelidir. Suriye iç savaşının literatür taraması neticesinde ülkemizi ekonomik olarak etkilemiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı geçmişten günümüze kadar olan Türkiye-Suriye dış ticaretini incelemiş olmasıdır. Araştırmanın konusu Türkiye-Suriye arasındaki ihracat ilişkisi ile sınırlandırılmıştır. Başka ülke veya ekonomik bir değişken çalışmaya dâhil edilmemiştir. Literatürdeki diğer araştırmaların sonuçları da bu çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir.

Suriye'deki iç savaş ülkemizi ekonomik olarak oldukça etkilemiştir. Daha önceki yapılmış olan araştırmalar genellikle barışın nasıl sağlanacağı, iç savaşın nasıl son bulacağı üzerine öneriler, bölgesel güçler, göç, savaşın nedenleri ve sonuçları, ekonomiye etkisi kapsamındadır. Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkı ve araştırılmasına ihtiyaç duyulmasındaki maksat, konuyu daha spesifik olarak ele almaktır.

Suriye iç savaşının hala sonuç doğurduğu ve diğer ülkeleri de etkilediği düşünüldüğünde, bu çalışmanın güncel bir konu olması da Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatürü açısından oldukça önemlidir. Bu durum ülkemizi ihracat kapsamında etkilemesinin yanı sıra güvenlik, göç vb. birçok sorun ile karşı karşıya da getirmiştir.

Orta Doğu; Türkiye'yi de içinde alan ve oldukça geniş bir bölgeye yayılan, uzun senelerdir savaş ve düzensizlikler içinde bunalmış ve hala da boğuşmaya devam eden, ilk medeniyetlerin de beşiği olan bir coğrafyadır. Coğrafi konum, tarihin her safhasında uluslararası ilişkilerin belirlenmesi konusunda oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi konum; doğal kaynaklar, coğrafi şartlar ve bu faktörlerin sunduğu imkânların bütünüdür. Uluslararası ortamın işleyişi ve bölgedeki güç mücadelesinde coğrafi konum oldukça önemli bir husustur. İbn-i Haldun "coğrafya kaderdir" sözü bulunan yerin coğrafi koşullarının, üzerindeki insanların yaşamına, yaşamının her noktasına etki etmesini anlatmaktadır. Söz konusu bölgenin Orta Doğu olması İbn-i Haldun'un bu sözünü daha da anlamlı kılmaktadır.

Ülkeler uluslararası alanda pazar paylarını arttırmak için ihracat yoluna gitmektedirler. Bu çalışmada, Suriye'de meydana gelen iç savaşın Türkiye-Suriye arasında olan ihracata etkisi ele alınmıştır.

1. Literatür Taraması

Reçber ve Ayhan (2013)'in "Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri" üzerine yapmış oldukları çalışmada, iç savaşın sonuçlarından Hatay ilinin ve halkının siyasi ve ekonomik olarak oldukça etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Karakoyun vd. (2013)'nin "Suriye Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi" üzerine yapmış oldukları çalışmada, Suriye'de devam eden iç savaşın, dış ticaret başta olmak üzere, birçok alanda sosyal ve ekonomik açıdan Türkiye'yi ve Suriye sınırında yer alan illeri olumsuz yönde etkilediği, sınır illerdeki yatırımların aksamasına sebebiyet olduğu sonucuna varılmıştır.

Bulut (2014)'ün "Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler" üzerine yapmış oldukları çalışmada, 1969-2012 yılları arasında iki ülke arasındaki ticareti incelemiştir. Suriye'de devam etmekte olan iç savaşın, zaten zayıf durumda olan Türkiye Suriye dış ticaretini daha da kötüleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Çağlar (2014)'in "2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi" üzerine yapmış olduğu çalışmada, iç savaşın her iki ülkenin karşılıklı yaptırımları beraberinde getirmesine sebebiyet verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kılıç vd. (2015)'nin "Suriyelilerin Ekonomik Etkisi: Kilis İli Örneği" üzerine yapmış olduğu çalışmada, Suriyeli göç dalgasının Kilis ilini sınırda da yer almasından dolayı birtakım sosyal, siyasi ve ekonomik olarak etkilediği sonucuna varılmıştır.

Göçer ve Çınar (2015)'ün "Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri" üzerine yapmış olduğu çalışmada, bölgede yaşanan gelişmelerin, Türkiye'nin Mısır, Libya, Suriye ve Tunus'la olan ekonomik ilişkilerini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Suriye ve Türkiye arasındaki Suriye iç savaşı sonrasına ilişkin literatür incelendiğinde, şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Kaypak ve Bimay (2016)'ın "Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği" üzerine yapılan çalışmada, iç savaşın Batman ilini ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda etkilediği sonucuna varılmıştır.

Altundeğer ve Yılmaz (2016)'ın "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası" üzerine yapmış oldukları çalışmada, Arap Baharından sonra Suriye'deki durumun meydana getirdiği istikrarsızlığın Türkiye'yi doğrudan ve dolaylı olarak etkileyeceği sonucuna varılmıştır. Arap Baharının etkisiyle Suriye'de başlamış olan savaşın Türkiye'yi olumsuz etkilediğine değinilmiştir. Bölgedeki istikrarsızlık iki ülke arasındaki ilişkileri her anlamda etkilemiştir.

Özdemir (2017)'in "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri" üzerine yapmış olduğu çalışmada, Türkiye'nin "açık kapı" politikası sebebiyle hiçbir Suriyeli vatandaşı göndermemiş olduğu ve bu durumun Türkiye'de bazı ekonomik ve göç sorunlarının yaşanmasına sebebiyet vermiş olduğu sonuna ulaşılmıştır.

Atlıoğlu (2018)'nin "Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma" başlıklı araştırmasında toplumsal kimlikler, sosyo-ekonomik statüler, psikolojik faktörler, dış müdahalecilik ve devlet otoritesinin parçalaması gibi seçilmiş değişkenler ile çatışmanın başlaması ve yayılması arasındaki ilişkiler müzmin toplumsal çatışma teorisi dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Çatuk ve Aydın (2019) Suriye'deki iç savaşın Güneydoğu Anadolu Bölgesinde dış ticarete etkisini analiz etmiştir. Savaştan ticaretin olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Türkiye ve Suriye'nin Jeopolitik Konumu, Suriye İç Savaşı ve Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi

Türkiye; 36⁰-42⁰ kuzey enlemler ile 26⁰-45⁰ doğu boylamları arasında yer alan bir ülkedir. Türkiye aynı zamanda denizlere, kıtalara, ticaret yollarına, boğazlara, yer şekillerine, yer altı ve yer üstü kaynaklarına, akarsulara, nehirlere, yükseltilere sahip, Asya ve Avrupa kıtasını da birbirine bağlayan bir ülkedir. Türkiye'nin sahip olduğu bütün bu ve benzeri özellikler ülkenin komşuları ile ekonomik beraberliklerini, politikalarını (Göney, 1993; Günel, 1994), mücadelelerini, tarihini, kültürünü, (İlhan, 1989), turizmini, kültürel etkileşimini, ulaşımını etkilemektedir. Türkiye'nin deniz ve kara sınırları olmak üzere sekiz adet sınır komşusu bulunmaktadır. Batısında Yunanistan ve Bulgaristan; doğu sınırında Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran; güney sınırında ise Irak ve Suriye yer almaktadır (Türkiye Coğrafya Kurumu, 2020).

Türkiye, Asya ile Avrupa arasında adeta bir köprü görevinde olan bir Avrasya ülkesidir. Başka bir ifade ile Türkiye sahip olduğu konumu itibarıyla Avrasya coğrafyasında ve Avrasya'daki güç mücadelesinde kilit bir devlettir. Bulunduğu konumun baş aktörlerinden biri olarak kabul edilebilir. Türkiye Orta Doğu'daki muvazeneyi değiştirme kabiliyetiyle Avrasya'daki iktidar mücadelesini etkileyebilecek güçte ve konumda bir ülkedir. Dolayısı ile Türkiye sıradan bir ülke olmaktan ziyade bölgede söz sahibi bir ülke olarak kendini göstermektedir (Brzezinski, 2005: s. 61).

Türkiye önemli güzergâhlar üzerinde yer alan bir devlet olarak dikkat çekmektedir. Bu yollardan biri, öncelerden beri birçok uygarlığın adeta merkezi olmuş Akdeniz ülkeleri ile Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu Asya ve Güney Asya ülkelerini birbirine bağlayan “İpek Yolu” ya da “Baharat Yolu” olarak bilinen yoldur. Bugün bu güzergâhın yerini modern yollar (karayolu, demiryolu) almıştır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, deniz ulaşımı açısından da oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle İstanbul ve Çanakkale boğazları, Karadeniz’i Marmara, Ege ve Akdeniz üzerinden okyanuslara bağlayan önemli deniz yollarıdır. Bu yollar deniz ulaşımını ve deniz ticaretini canlandırarak ülke ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır (Yazıcı ve Koca, 2018: s. 4). Türkiye’nin nüfusu her geçen sene daha da artmaktadır. 2018 senesi itibarı ile Türkiye’nin nüfusu 82.319.724 olarak ölçülmüştür. Türkiye’nin gayrisafi yurtiçi hasılası 766.509 milyar dolardır (The World Bank, 2018); yoksulluk oranı ise 13,5 olarak ölçülmüştür (The World Bank, 2017). Nüfus, zamanla değişen canlı, sosyal (toplumsal) bir olgudur. 2016 senesinde Türkiye’de ikamet izni ile bulunan yabancıların ilk 10 ülke dağılımına bakıldığında; Irak vatandaşları 55.983 kişi ile birinci sırada, Suriye vatandaşları 48.738 kişi ile ikinci sırada, Azerbaycan vatandaşları 39.184 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır (TÜİK, 2016).

Günümüzde ise iç savaştan dolayı Türkiye’ye gelen Suriyeli sayısı 3.658.250 olmuştur. Türkiye’de Suriyelilerin Türk vatandaşı nüfusuna oranla en yoğun bulunduğu il Kilis’tir (Mülteciler Derneği, 2019). Suriye kuzey yarımkürede, 320-370 kuzey enlemleri ile 350-420 doğu boylamları arasında bulunan ve Asya, Avrupa ve Afrika bölgelerinin birleştiği bir konumda yer alan bir ülkedir. Ülkenin resmi adı El Cumhuriyetü’l-Arabiyye es-Suriye’dir. Suriye’nin kuzeyinde Türkiye Cumhuriyeti; doğu ve güneydoğusunda Irak; güneyinde Ürdün; güneybatısında İsrail; batısında İran ve Akdeniz bulunmaktadır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı).

Suriye, yer aldığı jeopolitik konum gereği oldukça önemli stratejik bir mevkidedir. Suriye’nin konumu stratejik olarak değerlendirilirse, kuzeyde Türkiye Cumhuriyeti ile güneyde petrol devi Arap Yarımadası arasındaki bağlantıyı sağlaması ve direkt batıya Irak ile Mısır arasındaki geçişi sağlaması açısından oldukça önemli bir güzergâhta olduğunu söylenebilir. Ayrıca Suriye Arap ve İslam dünyasında birçok yeni fikrin ve hareketin çıkış noktası olmuştur. Kültürel, dini, entelektüel yönlerden bir merkez haline gelmesi Suriye’nin konumu ile özellikle coğrafi konumu ile ilgili bir durumdur. Suriye’nin siyasi fikir, hareket ve akımların merkezi konumunda yer alması, Suriye’nin kültürel ve entelektüel anlamda bölgedeki önemli bir merkez olduğuna da işaret etmektedir (Erciyes aktaran Ayrancı, 2006). Bu sebeplerden ötürü Suriye, Orta Doğu’da hem bir çatı noktası üzerinde yer almakta hem de bölgenin giriş kapısı kısmında bulunmaktadır. Suriye’nin oldukça önemli olan bu konumu Orta Doğuyu derinden etkileyen birden fazla fikir, akım ve hareketin temellerinin bu bölgede imza atılmasına zemin hazırlamıştır. Suriye’nin, Akdeniz’e kıyısı olması bir kıyı ve kenar devleti olarak, Akdeniz’den kıta içlerine denizden girişi sağlayabilme olanağı bakımından oldukça önemli bir coğrafi konumda yer almasını sağlamıştır (Cömert aktaran Sağlam, 2006).

Suriye’deki karışıklık ya da iç savaş günleri öncesine kadar yani 2011 yılı öncesine kadar Suriye’nin nüfusu 21 milyonu (The World Bank) aşmış bulunuyordu. Suriye nüfusu etnik, dini ve kültürel bakımdan oldukça çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Suriye nüfusunun dini yapısının en büyük bölümünü Sünni Müslümanlar oluştururken bunun yanında Nusayriler, Dürziler, İsmaililer, Hristiyan ve Yahudilerde bu bölgede varlığını göstermektedir. Bu cümlelerden de çıkarılabileceği üzere Suriye, biden fazla dini, etnik ve azınlık gruba ev sahipliği yapmıştır.

Bu zümrenin Suriye nüfusu içindeki oranları incelendiğinde Sünni Müslümanlar %75 ile en büyük grubu olduğu görülmektedir. Nusayriler %12, Dürziler %3, İsmaililer %1,5 oranlarına sahiptir. Suriye’nin etnik yapısı ise %77-83 Arap, %7-8 Kürt, %5-6 Türkmen, %2 Ermeni, %1 Çerkez, %1 diğerleri şeklindedir. Aynı zamanda ülkede az miktarda da olsa Yahudi nüfusta bulunmaktadır (Koyuncu, 2016).

2011’de başlayan iç savaş zamanla daha da ateşlenmiş ve içinden çıkılmaz, karşı koyulamaz bir hal almıştır. Fakat bu durum sadece Suriye’nin yakın dönemde yaşamış olduğu siyasi konjonktürden (ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda istatistiklerden, olgulardan, nesnel durumlardan yararlanarak olayların gelecekteki gelişmeleriyle ilgili kestirim) kaynaklanmamakta ve birden fazla etkeni bünyesinde barındırdığı belirtilmektedir. 2011’den bu yana devam eden iç savaş tüm Dünya’nın odak noktası olmuştur. Arap Baharının Suriye ayağı olarak kabul edilen bu iç savaşın zaman içinde çok daha büyük bir şekilde olduğu ve nedenlerinin daha derin sebeplere sahip olduğu da anlaşılmıştır. Gerek muhalif gerekse rejim yanlısı olarak savaşan grupların nitelikleri ve amaçları incelendiğinde bu durum daha net bir biçimde görülebilmektedir. Suriye’deki Otokratik (tek bir siyasal partinin gücü elinde bulundurması) yönetimler, yönetimin halk üzerindeki etkileri günümüzde yaşanan problemlerin en büyük ve en önemli sebebi olarak dikkat çekmektedir. Bu problemlerin başında Alevi–Sünni çatışması gelmektedir. Halkın büyük kısmını oluşturan Sünniler için Suriye’nin batısında bulunan ve genellikle çiftçilik ile geçimlerini sağlayan bir azınlık grubu olan Alevilerin özerklik kazanması, bunun da ötesinde, çeşitli bölgelerde güvenlik güçleri olarak silahlandırılmaları büyük bir rahatsızlık oluşturmuştur. Zamanla Sünniler orduda söz hakkı elde etmeye başlamışlardır. Ardı arkası kesilmeyen darbeler Sünniler arasında da uyuşmazlıklara sebebiyet vermiştir ve bu durum Alevilerin güçlenmesine yol açmıştır. 2000 yılında Hafız Esad’ın ölümü ile iktidara geçen oğlu Beşşar Esad kıyaslandığında umut verir bir tavırla vazifesine başlamıştır. Halka çeşitli vaatlerde bulunan ve birçok reform yapacağını söyleyen Beşşar Esad, her ne kadar kısa bir süre bu sözlerinin arkasında durmuş olsa da çok geçmeden o da babasının yolundan gitmeye ve sözlerini tutmamaya başlamıştır. Ekonominin içinde bulunduğu kötü durumla birlikte baskıcı, otokratik bir yönetime maruz kalan halk yer yer çeşitli başkaldırılarda/isyanlarda bulunmuştur. Arap Baharı (Arap Baharı, 2010 yılında başlamış olan ve bugün de süren, Arap Dünyasında yaşanan halk hareketlerine verilmiş olan ortak bir isimdir. Arap Baharı; Arap halklarının demokrasi, özgürlük ve insan hakları isteklerinden meydana gelmiş olan; bölgesel, toplumsal ve siyasi-silahlı bir harekettir.) ise bu başkaldırılar için bir milat olmuştur. 2011 yılında Dera’da başlayan gösteriler kısa sürede ülkenin geneline yayılmış, yönetimin bu gösterileri şiddetle bastırmayı tercih etmesinden sonra yani orantısız güç kullanmasıyla da bu durum bir iç savaşa dönüşmüştür (Özdemir, 2016: s. 81-102). Suriye iç savaşının sebepleri şu şekilde sıralanabilir: Fransız mandası, Baas Partisi ve Hafız Esad, Beşşar Esad, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler, psikolojik faktörler, rejimin politik baskıları, bölgesel ve küresel güçler, Sünni–Alevi çatışması...

Bütün bu söz edilenler beş yıldan daha fazla bir süredir devam eden Suriye iç savaşının sadece Arap Baharı’nın getirmiş olduğu halk hareketinin bir parçası olmadığını, aksine çeşitli sosyal ve politik nedenlerin, dış etkenlerin ve Suriye tarihinin bir birleşimi olarak meydana geldiğini göstermektedir.

Azar, iç ve dış faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan dinamiklerin etkisiyle derinlemesine bölünmüş toplumlarda oluşan çatışmaları ifade etmek amacıyla müzmin toplumsal çatışma teorisi terimini kullanmıştır. Azar’a göre (Edward Azar’ın Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi) müzmin toplumsal çatışmalar ilk olarak ırk, etnisite, din ve kültür bazlı olarak derinlemesine ayrılmış heterojen (ayrı türden) ve çok kimlikli toplumlarda yaygın olarak meydana gelmektedir (Azar, 1990: s. 7; Azar ve Haddad, 1986: s. 1339). Müzmin toplumsal çatışmanın doğuşunu hazırlayan şartların ikincisi temel insan ihtiyaçlarının (giyinme, beslenme, barınma) karşılanamamasıdır. Yani bu iki durumda da çatışmalar kaçınılmazdır. Bununla beraber Azar temel ihtiyaçların karşılanması veya karşılanmamasında devletin oldukça önemli bir rol oynadığını ve böylece devlet yapısının müzmin toplumsal çatışmanın ortaya çıkışını hazırlayan koşullardan biri haline geldiğini belirtmektedir. Müzmin toplumsal çatışmanın ortaya çıkmasını hazırlayan şartları, çok kimlikli toplum, temel insani ihtiyaçlar (gıda, giyim) ve devletin rolü gibi (ekonomik, siyasi, sosyal, hukuki) iç dinamikler ile sınırlandırmakta, iç siyasete etki eden uluslararası bağlantıları da çatışmanın bir kısmı olarak nitelendirmektedir. Uluslararası sistemdeki aktörlerle kurulan ilişkiler, devletin

işlevini/işleyişini ve ülke içindeki sosyal ve politik kurumsallaşmayı/kurumsal kimliği direkt kendi bünyesi altına alabilmektedir (Azar, 1990: s. 7-14).

Edward Azar, müzmin toplumsal çatışmaları uzun bir döneme yayılmış ve belli dönemlerle açık savaşılar/çatışmalara dönüşebilen karşılıklı düşmanca etkileşimler olarak tanımlamaktadır (Azar vd., 1978: s. 50-51).

Azar, örtülü çatışmanın etkin hale gelmesine sebep olan etkenleri kendi içinde gruplandırmıştır:

1. Toplumsal Grupların Eylem ve Stratejileri
2. Devletlerin Eylem ve Stratejileri

Azar, örtülü çatışmanın etkin hale gelmesini tetikleyen ilk faktörün toplumsal grupların eylem ve stratejileri olduğunu belirtmiştir. Azar'a göre örtülü çatışmanın etkin hale gelmesini ateşleyen ikinci faktör ise devletlerin eylem ve stratejileridir. Azar, son olarak her sosyal kesimin sahip olduğu deneyimler, korkular, kültürler ve inançlar hem devletin hem de toplumsal aktörlerin davranışlarının arkasındaki algıları ve motivasyonları etkilediğine de dikkat çekmektedir.

Deneyimler, korkular ve inanç grupları, karşılıklı olarak olumsuz izlenim geliştirme yoluyla toplumsal çatışmaları kalıcı bir hale getirmekte ve müzmin toplumsal çatışmayı da güçlendirmektedir. Azar'a göre müzmin toplumsal çatışmanın meydana geldiği toplumlarda hem devletin kurumsal yapısı üzerinde hem de toplumsal gruplar üzerinde oldukça büyük bir yıkıma yol açacağını açıklamaktadır (Azar, 1990: s. 14-15).

Buradan hareketle; Ramsbotham, Azar'ın müzmin toplumsal çatışma teorisiyle ortaya koymuş olduğu söylemlerin 2000'li senelere geldiğinde dahi hala geçerliliğini koruduğunu ifade etmiştir (Ramsbotham, 2005: s.118-126; Ramsbotham vd., 2011: s. 99-111).

Sınır komşumuz olan Suriye'de yaşanan bu olumsuzluklardan Türkiye Cumhuriyeti gerek ekonomik gerekse demografik anlamda oldukça etkilenmiştir. İç savaştan önce başlayan Suriye'den Türkiye'ye dış göç savaş sırasında ve sonrasında da artarak devam etmiş ve bu durum Türkiye'nin sosyal yapısını da oldukça etkilemiştir. Ayrıca Suriye'deki iç savaş hali Türkiye'nin ihracatını ve iki devlet arasındaki ticaret yoğunluğunu da daraltmıştır.

2.2. İhracat Kavramı ve Serbest Ticaret Anlaşması

Gelişmekte olan ülkeler hatta gelişmiş ülkelerde dâhil ihracatlarını sürekli olarak artırma eğilimindedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynaklarının (sınırlı) arttırılması için daha fazla ihracat yapma arzuları, ekonomi politikalarının en öncelikli çabaları arasında yer almaktadır (Takım, Ersungur, 2010: s. 289).

Bir ürünün, İhracat Mevzuatı ile Gümrük Mevzuatına uygun biçimde Türkiye gümrük alanı dışına veya serbest bölgelere çıkartılmasını ya da Müsteşarlıkça ihracat (dış satım) olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemler ihracat olarak tanımlanmaktadır. İhracatçı ise ihraç edeceği mala göre ilgili İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğine üye olan, vergi numarasına sahip gerçek veya tüzel kişiler ile tüzel kişilik statüsüne sahip olmamakla birlikte yürürlükteki mevzuat maddelerine dayanılarak hukuki tasarruf yapma imkânı (hukuki işlem) tanınan ortaklıkları belirtmek için kullanılan ifadedir (Kaya, 2009: s. 5).

İhracat; “Bir malın, yürürlükteki ihracat mevzuatı ile gümrük mevzuatına uygun şekilde Türkiye gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veyahut Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemleri” olarak tanımlanmaktadır (İhracat Yönetmeliği, Madde 4/d). “İhracat genel tanımı ile bir ülkede üretilen bir ürünün yurtdışına satılması” şeklinde tanımlanmaktadır.

İhracat; bir malın hem yerel hem de uluslararası mevzuata elverişli bir biçimde ücretli veya ücretsiz olarak, bedelli olarak satmış olsa dahi mal bedelini ülkeye getirme şartı aranmaksızın, gümrükleme işlemleri bitirilmiş bir biçimde Türkiye Gümrük Bölgesinden başka ülkelere ya da Türkiye Gümrük Bölgesinde Serbest Bölgelere yapılan satışı anlatmaktadır (Yılmaz, Özken, 2016: s. 11-12).

Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Irak, Amerika Birleşik Devletleri, İspanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İsrail, Romanya, Rusya, Polonya, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Çin, Bulgaristan, Suudi Arabistan, İran ve Yunanistan bulunmaktadır (TÜİK, 2018).

Türkiye ve Suriye arasındaki yani bu iki ülkedeki ticarete bilhassa 1 Ocak 2007'de yürürlüğe girmiş olan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında oldukça önemli artışlar olmuştur, anlaşmanın pozitif yönleri zaten ilk iki senede kendini belli etmiştir. Bu sonucun olumlu ve pozitif olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de 2008 senesinde Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat 2006 senesindekinin iki katına kadar yaklaşmıştır. 2009 ve 2010 yıllarında da ihracattaki artış eğilimi sürmeye devam etmiştir. 2010 yılı ihracatı %29,5 oranında artarak 1,8 milyar doları aşmıştır. Suriye'den yapılan ithalat ise dalgalı bir şekilde seyir etmekle birlikte 700 milyon doların altında seyretmiştir. Suriye'de Mart 2011'de başlayan yönetim karşıtı gösterilerin orantısız güç kullanılarak bastırılması diğer ülkelerin de tepkisine neden olmuştur. Amerika ve Avrupa Birliği Suriye yönetimine karşı iktisadi ve politik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu ülkeleri 27 Kasım 2011'de Arap Birliği ve 30 Kasım 2011'de Türkiye'nin aldığı yaptırım kararları (tepki olarak) takip etmiştir. Türkiye'nin koymuş olduğu yaptırımlar arasında şu noktalar göze çarpmaktadır: Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması, Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal mal varlıklarının dondurulması, Suriye hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması, Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması ve Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank Kredi Anlaşmasının askıya alınması gibi mühim ekonomik hükümler yer almaktadır. Suriye, 4 Aralık 2011'de, STA (Serbest Ticaret Anlaşması) anlaşmasının askıya alınması (İlk 2 senede iki katına ulaşan bir anlaşma söz konusu olduğu için tabi ki Türkiye bu durumdan negatif olarak etkilenecektir.) ve Suriye'den geçişlerde ek gümrük harcı talep edilmesi de dâhil olmak üzere Türkiye'ye birçok zıt yaptırım kararları almıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak iki ülke arasındaki ticaret, nitekim 2011 senesinin son çeyreğinden itibaren hızlı bir şekilde daralmaya başlamıştır. 2011'in tamamı dikkatle incelendiğinde Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı %12,6, ithalatı %21 aralığında daraldığı ölçülmüştür.

2011 senesinin son çeyreğinde de Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatı %51,8, ithalatı ise %57,3 oranında keskin bir daralma göstermiştir. 2012'de Türkiye ile Suriye arasında ikili ticaret oldukça azalmış neredeyse durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin ihracatı %68,8 azalarak 501 milyon dolara, ithalatı ise %87,2 azalarak 67 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılı sonrasında ise Türkiye'den Suriye'ye yapılan ihracat baya dalgalı bir seyir izlemiştir. 2013 yılında 1,02 milyar dolar olan ihracat, 2014 yılında 1,8 milyar doları aşarak maksimum seviyeye ulaşmış, 2018 yılında ise 1,3 milyar dolara gerilemiştir. 2011 sonrası Suriye'ye olan ihracat ise oldukça fazla gerilemiştir. Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat son yıllarda da dalgalı bir seyir izlemiştir. 2010'da 663 milyon dolar olan ihracat, 2011'de 524 milyon dolara gerilemiştir, sonraki senelerdeyse bu veri 50-115 milyon dolar seviyelerinde dalgalanarak 2018 senesinde 69 milyon dolar olarak belirtilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

3. Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın yöntemi genel tarama modelidir. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da

ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir. Bu araştırma betimleyici bir yöntemle ve literatürdeki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

4. Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşusu olan ve hâlihazırda iç savaş devam eden Suriye ile Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. İç savaşın sonuçlarının hala ülkemizi etkilemesi ve güncel bir konu olması sebebiyle bu konunun araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. İç savaşın ülkemizi ihracat kapsamında olumsuz olarak etkilemiş olduğu (Tablo 1)'de görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye-Suriye (milyon dolar) ihracat rakamları

Yıllar	İhracat
2003	411
2004	395
2005	552
2006	609
2007	798
2008	1 115
2009	1 425
2010	1 845
2011	1 610
2012	501
2013	1 024
2014	1 801
2015	1 522
2016	1 322
2017	1 363
2018	1 346

Kaynak: TÜİK, 2003-2018

Tabloda (Tablo 1) Türkiye'den Suriye'ye yapılmış olan ihracatın milyon dolar olarak yıllara göre dağılımı verilmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere Türkiye'nin Suriye'ye olan ihracatında yıllara göre artış ve düşüşlerin olduğu görülmektedir. Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret, özellikle 2011 yılının son çeyreğinden bu yana oldukça hızlı bir şekilde daralmaya başlamıştır. 2012 yılında ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. 2013 yılından itibaren de Suriye'ye ihracat oldukça dalgalı bir hale gelmiştir. Savaş başlamadan önce yapılan Serbest Ticaret Anlaşması sayesinde resmen ilk iki yılda iki katına ulaşan bir ticaretin iç savaş sonrası yaptırımlarla beraber hızla daralmaya başlaması Türkiye için ekonomik olarak iyiye giden bir ilişkiyi sonlandırmasına sebep olmuştur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) Suriye'nin 2003 ve 2017 yılları arasında Türkiye'den ithal ettiği yani Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği ürünlerin dağılımı yer almaktadır. Serbest Ticaret Anlaşması yıllarındaki artış ve Savaş yıllarındaki özellikle 2011 ve sonrasındaki oranların düşmesi hususu iki ülke arasındaki ticaretin daraldığının bir göstergesidir.

Tablo 2. Türkiye'den Suriye'ye ihraç edilen ürünlerin yıllara göre dağılımı

Ürün	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ayakkabı ve Şapkalar	0.032	0.29	0.066	0.094	0.10	0.10	0.10	0.082	0.099	0.10	0.099	0.72	0.49	0.57	0.55
Ağaç Ürünleri	0.23	0.14	0.45	1.2	1.8	0.37	0.28	0.23	0.30	1.2	0.097	0.098	0.14	0.17	0.47
Enstrümanlar	0.19	0.25	0.46	0.46	0.72	0.72	0.32	0.22	0.26	0.48	0.35	0.81	0.57	1.2	0.68
Gıda Maddeleri	0.77	0.87	1.5	1.9	1.1	5.5	3.5	2.6	3.3	10	18	19	16	18	19
Hayvan Derileri	0.033	0.063	0.042	0.040	0.059	0.068	0.047	0.059	0.034	0.058	0.066	0.24	0.039	0.055	0.059
Hayvansal ve Bitkisel Ürünler	2.3	3.7	4.3	5.3	3.8	7.7	3.2	2.2	4.1	12	18	15	13	14	12
Hayvansal Ürünler	0.032	0.11	0.18	0.21	0.83	1.3	1.2	2	1	1.1	4.8	5.3	5.9	5.6	5.3
Kâğıt Ürünleri	2.5	3.5	2.5	1.6	2	2.6	1.2	1.5	1.3	5.1	6.7	4	4.3	4.2	3.9
Kimyasal Ürünler	4.2	5.3	4.4	4.3	4.1	4.9	3.6	3.1	3.8	5.4	3.6	4.1	5.4	5.9	5.2
Kıymetli Madenler	0.0067	0.032	0.00019	0.0029	0.013	0.070	0.0062	0.0066	0.018	0.050		0.023	0.00068		0.00035
Madenler	10	12	12	16	13	18	17	14	28	13	6	7.2	9.2	6.3	7
Makineler	19	13	14	12	23	14	11	7.3	9.3	9.2	4.5	5.6	5.2	6.7	6.3
Mineral Ürünler	35	30	28	18	27	18	34	46	29	9.3	5.4	6.5	7.3	4.4	5.8
Plastik ve Kauçuk	6.5	9.3	5.8	7.8	8	7.2	4.9	4	5.5	5.5	3.6	3.7	4.6	4.7	5.1
Sebze Ürünleri	1.1	1.4	7.3	8.3	1.9	2.7	5.9	5.1	3.3	14	15	11	10	15	14
Silahlar	0.0070				0.072	0.27	0.033	0.032	0.016		0.21	0.052	0.10	0.054	0.013
Taş ve Cam	1.5	1.6	2.8	3.5	1.6	2	1.8	1.8	1.5	0.68	0.61	0.60	0.32	0.26	0.41
Taşıma	3.7	4.5	7	8.3	4	3.4	3.6	2.8	2	0.84	2.4	4.6	6.2	6.2	6.1
Tekstil	12	14	8.7	10	7	9.4	7.5	6	6.7	11	9.2	11	9.2	6.3	6.8
Sanat ve Antika		0.00025			0.00054		0.0016	0.00025					0.00015		
Çeşitli	0.25	0.35	0.29	0.21	0.81	1.3	0.70	0.93	0.97	0.77	0.55	0.88	1.5	0.65	0.94

Kaynak: The Observatory of Economic Complexity, 2003-2017

2018 yılı temel alınırca Türkiye'nin Suriye'ye ihraç etmiş olduğu asal kaynaklar şunlardır: yolcu beraberindeki ürünler, hayvan yemi, buğday unu, bisküvi, canlı tavuk, ayçiçeği yağı, çimento, su ve petrol gazlarıdır. İç savaşın yaşandığı 2011 yılında (Tablo 2) ihraç edilen ürünlerindeki payların hemen hemen hepsinde bir azalma yaşandığı görülmektedir.

Sonuç

Ülke ekonomisi için ithalat ve ihracat çok önemlidir. Dış satım anlamına gelen ihracat kavramı ülkelerin yaşam kalitesi için oldukça önemlidir (Kaya, 2009: s. 5). Uluslararası alanda söz sahibi olabilmenin en temel şartı güçlü bir ekonomiye sahip olmaktır. Güçlü bir ekonomi için de ülkeler pahalıya mal edebilecekleri ürünleri ithal ederken aynı mantıkla hareket eden diğer ülkelere de mal ihraç ederler. Bu durum ülkelere ekonomik olarak oldukça önemli kazançlar sağlar. Türkiye'nin dış ticaret ortakları arasında Suriye'nin yerinin diğer ticaret ortaklarına kıyasla ihmal edilebilir bir seviyede olduğu söylenebilir. Türkiye'nin 2018 yılı temel alındığı zaman Suriye'ye ihraç edilen asal kaynaklar şunlardır: yolcu beraberindeki ürünler, hayvan yemi, buğday unu, bisküvi, canlı tavuk, ayçiçeği yağı, çimento, su ve petrol gazlarıdır (OEC, 2003-2017).

Komşu bir ülkede veya herhangi bir Dünya ülkesinde yaşanacak olan herhangi bir olumsuzluğun sonuçlarının kimi ülkeye az kimi ülkeye de fazla yansıtacağı kabul edilmelidir. Tabi ki o ülke ile sınır komşusu durumunda olmak bu olumsuzluklardan daha fazla etkilenme olasılığını da arttıracaktır çünkü ister istemez olumsuzluklardan bir veya birden fazlası o ülkeye sıçrayacaktır. Bu sorunların başında ekonomi gelirken sosyal, siyasal vb. diğer sorunları da beraberinde getireceği bir gerçektir. Bu çalışmada, Suriye'deki iç savaşın sınır komşusu olan Türkiye'ye ekonomik olarak etkisi değerlendirilmiştir. Tabi ki tek sorun ekonomik olmamıştır. 2011 yılında Suriye'de iç savaş başlamış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu durum tüm Dünya'nın odak noktası olmuştur. Bu savaşın tek sebebi olmadığı birden fazla sebebi olduğu oldukça açıktır. Fransız mandası, Baas Partisi ve Hafız Esad, Beşşar Esad, ekonomik nedenler, sosyal nedenler, siyasi nedenler, psikolojik faktörler, rejimin politik baskıları, bölgesel ve küresel güçler, Sünni-Alevi çatışması... Azar, iç faktörler ve dış faktörlerin sonucu olarak beliren etkenlerin etkisiyle derinlemesine bölünmüş cemiyetlerde ortaya çıkan sorunları ifade etmek için "*Müzmin Toplumsal Çatışma Teorisi*" terimini kullanmıştır. Suriye'deki iç savaşın nedenleri bu teoriye göre de değerlendirilebilir (Azar, 1990: s. 7; Azar ve Haddad, 1986: s. 1339; Atlıoğlu, 2018).

Türkiye ve Suriye arasındaki yani bu iki ülkedeki ticarete bilhassa 1 Ocak 2007'de yürürlüğe girmiş olan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında oldukça önemli artışlar olmuştur, Anlaşma'nın pozitif yönleri zaten ilk iki senede kendini belli etmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

İki ülke arasındaki dış satım (Türkiye'den Suriye'ye) neredeyse iki katına ulaşmıştır. 2011 yılında meydana gelen Suriye iç savaşı uluslararası toplumların tepkilerine sebep olmuş ayrıca ekonomik ve siyasi olarak da yaptırımları beraberinde getirmiştir. Amerika ve Avrupa Birliği'nin yanında Türkiye Cumhuriyeti de bir takım yaptırım kararları almıştır. Tabi ki bu karşılık Suriye'de Türkiye'ye karşı bir takım yaptırım kararları almıştır. Bunların bir sonucu olarak Türkiye ve Suriye arasındaki ticaret 2011 senesinin son çeyreğinden itibaren hızlıca daralmıştır. Bir sonraki senede yani 2012 senesinde ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Suriye'de yaşanmış ve yaşanmaya devam eden bu olumsuzluklardan Türkiye'nin ihracatı da etkilemiştir. Her ne kadar diğer ülkelere kıyasla daha az ihracat yaptığı bir ülke de olsa sonuçta Türkiye ekonomisini etkilemiş olduğu gerçeği yadsınamaz bir gerçektir. 2013 yılından itibaren de Suriye'ye ihracat oldukça dalgalı bir hale gelmiştir. İç savaş öncesi ve sonrası dönemlerde Türkiye ve Suriye arasındaki ihracat değerlerinde farklılıklar olduğu bulunmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı; OEC, 2003-2017).

Suriye iç savaşının öncelikle kendisine ve sonrasında da bölgedeki komşu ülkelere hatta diğer ülkelere olan etkileri, iç savaşın bölgesel anlaşmazlıklarının yanı sıra çevre ülkelerde de

yerel problemlere sebep olduğu görülmektedir. Genel olarak Suriye'deki iç savaş ülkelerin ve Suriye'nin ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. Suriye iç savaşının bölge ülkelerine olan etkilerini göç, devlet yapısına etki, radikalleşme, sosyal yapıya etki, ekonomi ve güvenlik olmak üzere sıralamak mümkündür. *Ekonomik bağlamda Suriye iç savaşı nedeniyle Türkiye'nin bölgedeki ekonomik pazarlarında kayıp yaşadığı ve bu durumun Türkiye'yi yeni pazarlar aramaya yönelttiği yadsınamaz bir gerçektir. Krizin en büyük yükünü Türkiye'nin taşıdığı da söylenebilir. Türkiye'den Suriye'ye olan ihracat payında azalma olmasının yanı sıra mültecilerinde/sığınmacılarında Türkiye'ye akın etmesiyle beraber ekonomik olarak yükü oldukça artmıştır. Türkiye meydana gelen iç savaş sonrasında hem hâlihazırdaki ihracat pazarını kaybetmiş, yeni pazar arayışına girmek zorunda kalmış hem de sosya-kültürel olarak etkilenmiştir. Türkiye'nin bu bağlamda sadece ekonomik olarak da etkilenmediği ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur.*

Bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacılar, bu çalışmada yer verilen ülkeleri daha da genişletebilir veya ekonomik değişkenleri farklılaştırabilir. Araştırmacılar küresel anlamda hangi ülkenin ekonomisini ne derece etkilediği üzerinde çalışabilecekleri gibi farklı sorunları (sosyal, siyasal, kültürel) da ele alabilirler. İthal veya ihraç edilen ürünleri de bu çalışmadaki gibi kalem kalem ayrıca inceleyebilirler.

Kaynakça

- Altundeğer, N. ve Yılmaz, M.E. (2016). "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, Vol. 21 Issue 1, p. 289-301.
- Athioğlu, Y. (2018). Suriye iç savaşı ve müzmin toplumsal çatışma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 129-156.
- Ayrancı, Z. Ş. (2006). *Türkiye-Suriye İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Azar, E. (1990). *The Management of Protracted Social Conflict: Theory and Case*, (Aldershot: Dartmouth Publishing Company).
- Azar, E. ve Robert H. (1986). "Lebanon: An Anomalous Conflict?", *Third World Quarterly*, 8(4), 1337-1350.
- Azar, Edward; Paul, Jureidini ve Ronald Mc Laurin. (1978). "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East", *Journal of Palestine Studies*, 8 (1): 41-60.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, s. 61.
- Bulut, E. (2014). "Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticaretindeki Gelişmeler", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7, s. 143-156.
- Çağlar, M. T. (2014). "2011 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi", Lisansüstü Seminer Çalışmaları Serisi, TÜBİTAK 1001 Projesi, Proje No: 112K172.
- Çatuk, C., & Aydın, K. (2019). Suriye Savaşının Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Dış Ticarete Etkisi Esat Atalay. *Euroasia Journal*, 25.
- Göçer, İ. Ve Çınar, S. (2015). "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, 2015, ISSN: 1309 – 4289, s.51-68.
- Göney, S. (1993). *Siyasi Coğrafya*, Cilt: 2, İstanbul Üniversitesi, Yayın No: 3820, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 103, İstanbul.

- Günel, K. (1994). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- İhracat Yönetmeliği (2021). “Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar”, Erişim: 19.07.2021
- Karakoyun, İ., Özbek, A. ve Demircan, A. (2013). “Suriye Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 477, s. 223-238.
- Kaya, F. (2009). *Dış Ticaret İşlemeleri Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 3-13.
- Kaypak, Ş. ve Bimay, M. (2016). “Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-kültürel Etkileri: Batman Örneği”, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1, Batman.
- Kılınç, E., Koçarslan, H., Paksoy, M.H. ve Tunç, A. (Mayıs 2015). “Suriyelilerin Ekonomik Etkisi: Kilis İli Örneği”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, s. 143.
- Koyuncu, A. A. (2016). *Suriye’de Azınlıklar Arası İlişkiler*, Okur, M. A. ve Salık, N. (ed.), Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mülteciler Derneği. (2019). Türkiye’deki Suriyeli Sayısı, <https://multeciler.org.tr/>, Erişim Tarihi: 30.09.2019.
- Özdemir, Ç. (2016). “Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?”, Sayfa: 81–102.
- Özdemir, E. (2017). “Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 114-140.
- Ramsbotham, O., Hugh M. ve Tom W. (2011). “*Contemporary Conflict Resolution*”, (Cambridge: Polity Press).
- Ramsbotham, Oliver. (2005). “The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar”, *Review of International Studies*, 31 (1): s. 109-126.
- Reçber, K. ve Ayhan, V. (2013). “Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri”, *Alternatif Politika Dergisi*, Sayı: 5, s. 324-340.
- Sağlam, Z. (2006). *Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konuları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2018). Türkiye’nin Suriye’ye İhracatı, <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 31.12.2019.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2018). Türkiye’nin Suriye’ye İhracatı, <https://ticaret.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 31.12.2019.
- Takım, A. ve Ersungur, Ş. M. (2010). “Dâhilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, Sayfa 289.
- The Observatory of Economic Complexity: OEC. (2003-2017). Türkiye’den Suriye’ye İhraç Edilen Ürünler, <https://oec.world/en/>, Erişim Tarihi: 25.10.2019.
- The World Bank. (2017-2019). Population Total, Nüfus Verileri, <https://www.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 25.08.2019.
- TÜİK. (2015-2019). Temel İstatistikler, İstatistik Göstergeler, Veritabanları, Nüfus İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, Erişim Tarihi: 31.01.2020.
- Türk Coğrafya Kurumu. (06 Mayıs 2020). Dünya Haritaları ve Türkiye Haritası, Turkish Geographical Society, <http://www.tck.org.tr/kaynak/tr/haritalar/>, Erişim Tarihi: 01.02.2020.

Yazıcı, H. ve Koca, N. (2018). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Pegem Akademi, Ankara, s. 4.

Yılmaz, M. ve Özken, A. (2016). “İhracat Prosedürleri”, Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği İhracat Danışmanlığı Programı, <http://www.daib.org.tr/index>, s. 11-12.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

COPRAS-ARAS Hibrit ÇKKV Modeli İle AB Ülkelerinin Mevcut Yaşam Maliyetinin Bir Analizi

An Analysis of the Current Cost of Living of EU Countries with a COPRAS-ARAS Hybrid MCDM Model

Doç. Dr. Nazlı ERSOY ¹

Öz

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin mevcut yaşam maliyeti analizinin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırma için gerekli veriler Numbeo adlı siteden elde edilmiştir ve 2021 yıl ortasını kapsamaktadır. Çalışma kapsamına 27 alternatif ve beş kriter (kira endeksi, yaşam maliyeti+kira endeksi, bakkaliye endeksi, restaurant fiyat endeksi, yerel satın alma gücü endeksi) dâhil edilmiştir. Entropy yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılması için kullanılırken, COPRAS-ARAS entegre modeli alternatifleri değerlendirmek için kullanılmıştır. Sonuçların sağlamlığı ve güvenilirliği duyarlılık analizi uygulanarak test edilmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak kriterlere eşit ağırlık verilmiş ve kriter ağırlıklarının sonuçlar üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci aşamada ise Entropy temelli COPRAS-ARAS entegre modeli ile elde edilen sonuçlar Entropy temelli SAW, PIV, ROV, CoCoSo ve MARCOS yöntemleri ile elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılmıştır. Son adımda ise çeşitli ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sonuçlar Copeland yöntemi kullanılarak rasyonel nihai bir sıralama haline getirilmiştir. Çalışma sonunda, mevcut yaşam maliyeti açısından en ucuz ülke Romanya olarak tespit edilirken, Lüksemburg en pahalı ülke olarak tespit edilmiştir. Bu çalışma, mevcut yaşam maliyeti analizini ÇKKV yöntemleri ile ele alan ilk çalışma olması bakımından önemlidir ve çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam maliyeti analizi, ÇKKV, Entropy, COPRAS-ARAS

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aimed to measure the current cost of living analysis of European Union (EU) countries by using Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. The data of the research was obtained from a site called Numbeo and the data covers mid-2021. 27 alternatives and five criteria (rent index, cost of living + rent index, grocery index, restaurant price index, local purchasing power index) were included in the scope of the study. While the Entropy method was used to weight the criteria, the COPRAS-ARAS integrated model was used to evaluate the alternatives. The robustness and reliability of the results were determined by applying sensitivity analysis. In this context, first, the criteria were equally weighted and the effect of criteria weights on the results was examined. In the second stage, the results obtained with the Entropy-based COPRAS-ARAS integrated model were compared with the Entropy-based SAW, PIV, ROV, CoCoSo and MARCOS methods. In the last step, the results obtained by various MCDM methods were turned into a rational final ranking using the Copeland method. It was concluded that, Romania was the cheapest country in terms of current cost of living, while Luxembourg was the most expensive country. This is the first study to focus the current cost of living analysis with MCDM methods and it is thought that this study will fill the gap in the literature.

Keywords: Cost of living analysis, MCDM, Entropy, COPRAS-ARAS

Paper Type: Research

¹Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ersoynazli3@gmail.com

Atf için (to cite): Ersoy, N. (2023). COPRAS-ARAS hibrit ÇKKV modeli ile AB ülkelerinin mevcut yaşam maliyetinin bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 198-214.

Giriş

Yaşam maliyeti endeksi, sabit bir yaşam standardını sürdürmek için gereken tüketim maliyetlerindeki değişikliği ölçen bir fiyat endeksidir. Bu endeks, yaşam standardını etkileyen tüm değişkenlerin maliyetleri de dâhil olmak üzere sabit kabul edilen bazı değişkenlere bağlı olabilmektedir (Triplett, 2001, s. 312). Tek bir kişi için yaşam maliyeti endeksi, belirli bir süre boyunca belirli bir yaşam standardına ulaşmanın minimum maliyetinin, aynı yaşam standardına ulaşmanın minimum maliyetine bölünmesi yoluyla elde edilmektedir (Diewert, 1990).

Ülkelerin mevcut yaşam maliyeti çeşitli kriterler temelinde ölçülmektedir. Bu durum, pek çok alternatif ve birbiriyle çelişen birden çok kriterin varlığını gerekli kılmaktadır. Bir problemin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemi sayılabilmesi için en az iki alternatif ve birden fazla kriterin varlığı gerekmektedir. ÇKKV yöntemleri, karar vericinin uygun bir çerçeve ile birden çok çelişkili kriter ve alternatifin varlığında çözüme ulaşmasını sağlamaktadır. ÇKKV, birbiriyle çelişen birden çok kriteri göz önünde bulundurarak en iyi alternatif seçmek için kullanılan önemli bir karar analizi sürecidir (Wen vd., 2020). ÇKKV süreci genel olarak, alternatif ve kriterlerin belirlenmesi, kriter ağırlıklarının belirlenmesi, her alternatifin tüm kriterler karşısında aldığı ağırlıklandırılmış değerlerin bütünleştirilerek genel bir değer elde edilmesi ve son olarak genel değerler üzerinden en iyi alternatifin seçilmesinin ya da sıralanmasının sağlanması şeklinde özetlenebilir (Triantaphyllou ve Sánchez, 1997, s.154).

ÇKKV yöntemlerinde kriter ağırlıkları objektif, sübjektif, karma olmak üzere üç farklı şekilde belirlenmektedir. Sübjektif yöntemlerde kriterler karar vericilerin tercih ve yargılarına göre ağırlıklandırılırken, objektif yöntemlerde ağırlıklandırma karar vericilerin kararlarına ihtiyaç duymadan sadece karar matrisi elemanları kullanılarak yapılır. Bütünleşik (karma) yöntemlerde karar vericilerin kararları ve karar matrisi verileri birlikte kullanılarak ağırlıklandırma yapılır (Wang ve Luo, 2010, s. 1).

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin mevcut yaşam maliyeti analizinin ÇKKV yöntemleri kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Numbeo adlı siteden elde edilen veriler 2021 yıl ortasını kapsamaktadır. Çalışma kapsamına 27 alternatif ve beş kriter (kira endeksi, yaşam maliyeti+kira endeksi, bakkaliye endeksi, restaurant fiyat endeksi, yerel satın alma gücü endeksi) dâhil edilmiştir. Objektif bir yöntem olan Entropy, kriterlerin ağırlıklandırılması için kullanılırken, COPRAS-ARAS entegre modeli alternatifleri değerlendirmek için kullanılmıştır. Son aşamada, önerilen modelin sağlamlığı ve güvenilirliği duyarlılık analizi yoluyla test edilmiştir ve çeşitli ÇKKV yöntem sonuçları (SAW, PIV, ROV, CoCoSo, MARCOS) ile kıyaslanmıştır. Copeland yöntemi ile ise nihai sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışmanın özgünlüğü ve literatüre katkısı aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

1. AB ülkelerinin yaşam maliyet analizi COPRAS-ARAS entegre modeli ile ilk kez gerçekleştirilmiştir.
2. Karar vericilerin sübjektif değerlendirmelerinden bağımsız olarak Entropy yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesi sağlıklı bir değerlendirme yapılması açısından önemlidir.
3. Duyarlılık analizini gerçekleştirmek amacıyla COPRAS-ARAS entegre modeli ile beş farklı ÇKKV yönteminin (SAW, PIV, ROV, CoCoSo, MARCOS) karşılaştırılması, farklı algoritmalara sahip olan yöntemlerin sonuçlar üzerindeki etkisini görmek bakımından önemlidir. Ayrıca, duyarlılık analizi kapsamında farklı ağırlıklandırma tekniklerinin kullanılması, kriter ağırlıklarının sonuçlar üzerindeki etkisini görmek bakımından önemlidir.
4. Bu çalışma, benzer problemin farklı ÇKKV yöntemleri ile ele alınması noktasında araştırmacılara referans olmaktadır.

Makalenin geri kalan bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir: Birinci bölümde, konuyla ilgili olan çalışmalar ve bu çalışmalarda kullanılan yöntemler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci

bölümde, çalışmada kullanılan yöntemlerin açıklamalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, uygulama kısmına yer verilirken, son bölümde elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

1. Literatür Taraması

ÇKKV, birden çok alternatif ve kriter seti arasından en iyi alternatifin seçimine dayanan yöntemler bütünüdür. Bir problemin ÇKKV problemi sayılabilmesi için ise en az iki alternatif ve birden çok kriterin olması yeterlidir. ÇKKV yöntemleri son yıllarda araştırmacılar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. ÇKKV yöntemleri kullanılarak enerji (Mostafaeipour vd. 2021), teknoloji (Torkayesh ve Torkayesh, 2021), finans (Kandpal, 2021), sağlık (Khalilzadeh vd. 2021) gibi farklı sektörler ve tedarikçi seçimi (Liu vd. 2021), kurumsal sürdürülebilirlik değerlendirmesi (Pérez-Gladish vd. 2021) gibi farklı konu başlıkları altında analizler gerçekleştirilmiştir. COPRAS ve ARAS yöntemleri de yaygın bir şekilde kullanılan ÇKKV yöntemleri arasındadır. COPRAS ve ARAS yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. COPRAS ve ARAS yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar

Yazar(lar)	Amaç	Ağırlıklandırma Yöntemi	Kullanılan yöntem/(ler)
Narayanamoorthy vd. (2021)	Sera gazı emisyonlarının etkisinin kontrolü için en iyi alternatif yakıtı seçmek	DEMATEL	COPRAS
Hezer vd. (2021)	Dünyadaki 100 bölgenin güvenlik seviyelerini COVID-19 açısından değerlendirmek ve analiz etmek	Eşit ağırlık yöntemi (Equal weighting method)	TOPSIS, VIKOR, COPRAS
Balali vd. (2021)	Şiraz'daki kentsel doğalgaz projelerindeki riskleri belirlemek ve değerlendirmek	ANP	COPRAS
Ünvan ve Ergenç (2021)	Türkiye’de faaliyet gösteren yedi bankanın finansal performans analizinin ölçülmesi	Entropy	Bulanık COPRAS, COPRAS
Nweze ve Achebo (2021)	Yumuşak çelik kaynak mekanik özelliklerinin karşılaştırması	AHP	ARAS, COPRAS
Ecer (2021)	Akülü elektrikli araçların performans değerlendirilmesi	SECA	SECA, MARCOS, MAIRCA, CoCoSo, ARAS, ve COPRAS
Goswami vd. (2020)	Tedarikçi seçimi	AHP	ARAS, TOPSIS, COPRAS
Kamali Saraji vd. (2021)	Fintech şirketlerinde endüstri 4.0'ın benimsenmesinin önündeki zorlukları belirlemek ve şirketlerin ağırlıklı zorluklarla ilgili performansını değerlendirmek	Bulanık CRITIC	Bulanık COPRAS
Yuan vd. (2021)	Üçüncü parti lojistik sağlayıcı seçimi	DEMATEL	COPRAS
Ghenai vd. (2020)	Yenilenebilir enerji sistemleri için sürdürülebilirlik göstergelerinin seçimi	SWARA	ARAS
Hoan ve Ha (2021)	VPAF savaş uçağı seçimi	FUCOM	ARAS
Balki vd. (2020)	Motor çalışma parametrelerinin optimizasyonu	SWARA	ARAS
Goswami ve Behera (2021)	En iyi mühendislik malzemelerinin seçimi	Entropy	ARAS
Büyüközkan ve Güler (2020)	Akıllı saat seçimi	Bulanık SAW	ARAS
George vd. (2021)	Tedarikçi seçimi	CRITIC	ARAS-TOPSIS
Ozkaya vd. (2021)	Ülkelerin bilim, teknoloji ve yenilik politikası göstergeleri bakımından kıyaslanması	Entropy	TOPSIS, PROMETHEE I-II, VIKOR, COPRAS, ARAS, MULTIMOORA, SAW, ELECTRE, MAUT
Mostafaeipour vd. (2021)	Özbekistan'da geliştirilen yenilenebilir hidrojen projelerinin kapsamlı bir analizi	BWM	EDAS, WASPAS, ARAS, WSM
Goswami ve Mitra (2020)	En iyi telefon modeli seçimi	AHP	COPRAS, ARAS

Tablo 1’de verilen örnek çalışmalarda görüldüğü gibi COPRAS ve ARAS yöntemleri optimizasyon, seçimi, performans değerlendirmesi, proje analizi gibi pek çok farklı konu başlığı altında ele alınmıştır. COPRAS ve ARAS yöntemlerinin ayrı ayrı ya da birlikte yer aldığı çalışmalara Tablo 1’de yer verilmiştir. Fakat COPRAS ve ARAS yöntemlerinin entegre şekilde kullanıldığı çalışmalara literatürde nadiren rastlanmaktadır. Goswami vd. (2021) yeni bir entegre model önermişler ve 12 alternatif robotu beş seçim kriteri temelinde entegre TOPSIS-ARAS ve COPRAS-ARAS modeli ile değerlendirmişlerdir. Kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemi ile belirlenmiş, alternatifler ise entegre TOPSIS-ARAS ve COPRAS-ARAS modelleri ile sıralanmıştır. Çalışma sonunda uygulanan iki model ile elde edilen sıralamalar birbirinden farklı olsa da robot 12’nin en iyi seçim olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde, ÇKKV yöntemleri kullanılarak çeşitli endekslerden elde edilen veriler yardımıyla analizlerin gerçekleştirildiği pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bahsi geçen çalışmalar Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Örnek çalışmalar ve kullanılan ÇKKV yöntemleri

Yazar/lar	Amaç	Kullanılan Yöntem/(ler)
Ulutaş ve Karaköy (2019)	AB ülkelerinin lojistik performans endeksinin analiz edilmesi	SWARA-CRITIC, PIV
Dissanayake vd. (2020)	Sri Lanka, Kandy şehrinin yaşam kalitesinin analizi	AHP
Çınaroglu (2021)	AB üyesi ülkelerinin yaşam kalitesinin ölçülmesi	CRITIC, CODAS, ROV
Yıldız vd. (2019)	AB üyesi ülkelerinin yaşam kalitesinin ölçülmesi	Bulanık AHP, TOPSIS
Ayyıldız ve Demirci (2018)	Türkiye’de yer alan şehirlerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	SWARA, TOPSIS
Orakçi ve Özdemir (2017)	Türkiye ve AB üyesi ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi	Entropy, CRITIC, GİA, MOORA
Seyhan ve Seyhan (2021)	AB üyesi ülkelerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	ARAS, TOPSIS
Küçükcal vd. (2021)	Türkiye’deki illerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	GİA, MOORA, PROMETHEE
Çağlar (2020)	Türkiye’deki illerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	VZA
Özbek (2019)	Türkiye’deki illerin yaşam kalitesinin ölçülmesi	EDAS, WASPAS

Tablo 2’de görüldüğü gibi yapılan çalışmaların pek çoğu yaşam kalitesi analizinin ölçülmesiyle ilgilidir. Bunun yanı sıra, lojistik performansının ve insani gelişmişlik düzeylerinin ölçüldüğü çalışmalara da rastlamak mümkündür. Objektif ve subjektif olmak üzere pek çok farklı ÇKKV yönteminin kullanıldığı da görülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Entropy Yöntemi

Entropy, literatürde ilk kez Rudolph Clausius (1865) tarafından bir sistemdeki düzensizliğin ve belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Zhang vd., 2011, s. 444) ve Shannon (1948) tarafından geliştirilerek, faydalı bilginin miktarını ölçmek için kullanılmaktadır (Wu vd., 2011, s. 5163). Entropy, karar matrisinde yer alan verilere dayalı olarak nesnel ağırlıkları hesaplamak için kullanılan bir yöntemdir. Entropy yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Wang ve Lee, 2009, s. 8982).

Adım 1: Karar matrisi oluşturulur.

$$\begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

Adım 2: Karar matrisi, eşitlik (1) kullanılarak normalize edilir.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (1)$$

P_{ij} normalize edilmiş karar matrisi elemanlarının değerini ifade eder.

Adım 3: Kriterlerin Entropy ölçüsü eşitlik (2) kullanılarak hesaplanır.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^n P_{ij} \ln P_{ij, \forall j} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de k bir sabittir ve $k = \frac{1}{\ln(m)}$ formülü ile gösterilir.

E_j , j . kriterin Entropy değerini gösterir.

m alternatif sayısını göstermektedir.

Adım 4: Kriterlerin farklılaşma derecesi eşitlik (3) yardımıyla hesaplanır.

$$d_j = 1 - e_j, \forall j \quad (3)$$

d_j , j yapısındaki bir karşıtlık yoğunluğunu gösterir.

Adım 5: Kriter ağırlıkları eşitlik (4) kullanılarak hesaplanır.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{k=1}^n d_k} \forall i \quad (4)$$

$$0 \leq w_j \leq 1 \text{ ve } \sum_{j=1}^n w_j = 1$$

2.2. COPRAS-ARAS Entegre ÇKKV Modeli

Sağlam bir ÇKKV yöntemi olarak COPRAS yöntemi Zavadskas vd. (1994) tarafından tanıtılmıştır. Bu yöntem, hem maliyet hem de fayda kriterlerini dikkate alması, alternatifler karşılaştırıldığında hangi alternatifin en iyi olduğunu gösterebilmesi ve fayda dereceleri aracılığıyla her bir alternatif ile optimal alternatif arasındaki benzerliği bulmaya yardımcı olması nedeniyle avantajlıdır (Ecer, 2021, s. 6). Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından geliştirilen ARAS yönteminde ise, bir alternatifin optimalite fonksiyonu değerinin alternatifin optimalite fonksiyonu değerine bölünmesi ile fayda derecesi elde edilir. Fayda derecesi ne kadar büyükse o alternatifin optimal kabul edilen alternatife benzerliği o denli fazla yani sıralamadaki konumu daha üst sıralardadır (Ecer, 2020, s. 245). Goswami vd. (2021) tarafından COPRAS ve ARAS yönteminin niceliksel fayda ve fayda derecesi kavramı, iki ayrı ÇKKV aracının avantajlarını yansıtmak için hibrit modelde birleştirilmiştir ve COPRAS-ARAS entegre modeli ortaya çıkmıştır. ARAS yöntemi dört adımdan, COPRAS yöntemi ise beş adımdan oluşan yöntemlerdir ve ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması dışında bahsi geçen iki yöntemin ortak bir adımı bulunmamaktadır. COPRAS-ARAS hibrit metodolojisi aşağıda adım adım gösterilmektedir (Goswami vd., 2021, s. 16-17).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması ilk adımı oluşturmaktadır, ardından eşitlik 5 kullanılarak karar matrisi elemanları normalize edilir.

$$N_{ij}^{ca} = \frac{e_{ij}}{\sum_{i=1}^m e_{ij}} \quad (5)$$

Adım 2: İkinci adımda, ağırlıklı değerler ($D_{ij}^{(ca)}$) ve her bir alternatifin göreceli önemleri (R_i) sırasıyla eşitlik 6 ve 7 kullanılarak hesaplanır.

$$D_{ij}^{ca} = N_{ij}^{ca} * w_j \quad (6)$$

$$R_i = S_{+i} + \frac{S_{-min} \sum_{i=1}^m S_{-i}}{S_{-i} \sum_{i=1}^m \left(\frac{S_{-min}}{S_{-i}}\right)} = S_{+i} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{-i}}{S_{-i} \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{-i}}} \quad (7)$$

$$i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$$

R_i , i . alternatifin göreceli önemini gösterir. Eşitlik 7’de yer alan S_{+i} ve S_{-i} , i . alternatifin fayda ve maliyet yönlü kriterlerinin ağırlıklı değerlerinin toplamını göstermektedir. S_{+i} ve S_{-i} sırasıyla eşitlik 8 ve 9’da sunulmuştur. S_{-min} , S_{-i} değerleri içinde yer alan en küçük değeri ifade eder.

$$S_{+i} = \sum_{j=1}^n D_{+ij}^{(ca)} \rightarrow \sum_{i=1}^m S_{+i} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n D_{+ij}^{(ca)} \quad (8)$$

$$S_{-i} = \sum_{j=1}^n D_{-ij}^{(ca)} \rightarrow \sum_{i=1}^m S_{-i} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n D_{-ij}^{(ca)} \quad (9)$$

$i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n$. $D_{+ij}^{(ca)}$ ve $D_{-ij}^{(ca)}$ sırasıyla fayda ve maliyet yönlü kriterlerin ağırlıklı değerlerini ifade etmektedir.

Adım 3: Son adımda ise her bir alternatife ait göreceli önem değerleri (QU_i) eşitlik 18 kullanılarak hesaplanır.

$$QU_i = \frac{R_i}{R_0} \quad (10)$$

$$i = 1, 2, \dots, m. R_0 \text{ ideal alternatifin göreceli önemini ifade eder.}$$

2.3. Copeland Yöntemi

Copeland yöntemi, her bir belirleyici faktör için kazanma ve kaybetme sayısına göre çeşitli alternatifleri sıralar (Naderi vd., 2013: 63). Yöntemin adımları aşağıdaki gibidir (Eş, 2013, s. 57-58):

Adım 1: Alternatiflerin sıra değerleri belirlenir.

Tablo 3’te yer alan matris, alternatiflerin her bir yöntem ile elde ettiği sıra değerleri belirlenerek hazırlanır.

Tablo 3. Alternatiflere ait sıra değerleri

Yöntem \ Alternatif	Y ₁	Y ₂	Y ₃	Y _M
A ₁	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X _{1M}
A ₂	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X _{2M}
A ₃	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X _{3M}
A _N	X ₄₁	X ₄₂	X ₄₃	X _{NM}

M: ÇKKV yöntemlerinin toplam sayısını,

N: Alternatiflerin toplam sayısını,

X_{NM}: N. alternatifin M. yöntem ile elde ettiği sıra değerini göstermektedir.

Adım 2: Sıra değerleri standartize edilir.

Alternatiflere ait sıra değerlerinin 2 katının 1 eksiği alınarak yeni bir matris elde edilir.

Tablo 4. Alternatiflerin standart sıra değerleri

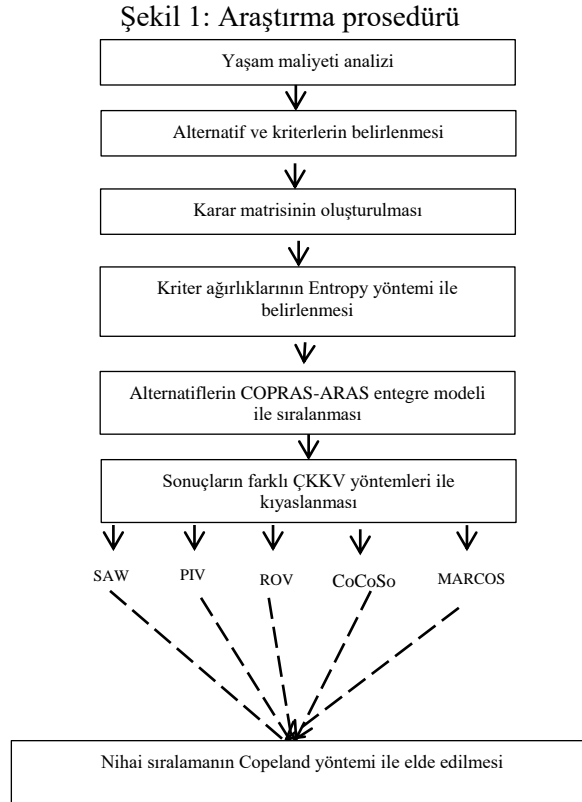
Sıra Değeri	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Standart Değer	1	3	5	7	9	11	13	15	17	19

Adım 3: Ortalama sıra değerleri elde edilir.

Alternatiflerin standart değerleri toplamı alternatif sayısına bölünerek ortalama sıra değerleri elde edilir. Alternatifler küçükten büyüğe doğru sıralanır.

3. Uygulama

Bu çalışmada, AB ülkelerinin mevcut yaşam maliyeti analizinin ÇKKV yöntemleri kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Veriler 15.11.2021 tarihinde Numbeo adlı siteden elde edilmiş ve güncel olması bakımından 2021 yıl ortası dikkate alınmıştır. Çalışma kapsamına 27 alternatif ve beş kriter (kira endeksi, yaşam maliyeti+kira endeksi, bakkaliye endeksi, restaurant fiyat endeksi, yerel satın alma gücü endeksi) dahil edilmiştir. Entropy yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılması için kullanılırken, COPRAS-ARAS entegre modeli alternatifleri değerlendirmek için kullanılmıştır. ÇKKV yöntemlerinin uygulaması karar matrisinin oluşturulmasıyla başlamaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan karar matrisi Tablo 3'te sunulmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Değerlendirme kriterlerinin ağırlıklarını belirlemek için Entropy yöntemine başvurulmuştur. Entropy yöntemi, karar vericilerin öznel yargılarından uzak, nesnel bir değerlendirme yapılmasına imkân tanıdığı için tercih edilmiştir. Alternatifleri sıralamak amacıyla ise yeni bir model olduğu için COPRAS-ARAS entegre modeli tercih edilmiştir. Duyarlılık analizini gerçekleştirmek amacıyla tercih edilen SAW, PIV, ROV, CoCoSo ve MARCOS yöntemleri ise farklı algoritmalara sahip olmaları, uygulanabilirliklerinin kolay olması ve gerçek dünya problemlerine uygun olmaları nedeniyle tercih edilmiştir. Altı farklı yöntemle elde edilen farklı sıralamaları bütünlük tek bir sıralama haline getirmek için ise Copeland yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 5. Karar matrisi

	Kira Endeksi (K1)	Yaşam Maliyeti + Kira Endeksi (K2)	Bakkaliye Endeksi (K3)	Restoran Fiyat Endeksi (K4)	Yerel Satın Alma Gücü Endeksi (K5)
	min	min	min	min	max
Almanya	38,35	54,23	56,00	60,74	107,29
Avusturya	34,78	52,52	61,38	66,91	79,13
Belçika	32,99	54,56	64,00	76,45	86,93
Bulgaristan	14,25	28,86	36,27	38,45	55,46
Çek cumh.	26,16	39,66	44,77	42,45	71,05
Danimarka	48,75	69,34	70,60	105,48	90,86
Estonya	19,07	38,33	42,37	58,16	65,15
Finlandiya	38,09	58,49	68,87	83,20	83,62
Fransa	48,67	67,19	82,93	81,10	80,23
Hırvatistan	17,13	34,17	41,25	39,96	54,85
Hollanda	55,01	68,29	63,82	85,02	94,66
İrlanda	61,57	70,57	63,58	82,73	80,53
İspanya	31,42	45,56	48,07	61,85	75,10
İsveç	43,66	61,94	69,80	81,38	94,95
İtalya	37,00	54,62	61,82	69,74	51,10
Kıbrıs cumh.	18,98	42,83	52,00	65,49	58,81
Letonya	14,80	34,00	38,63	50,63	52,69
Litvanya	19,03	33,58	36,42	47,93	62,34
Lüksemburg	61,79	72,43	75,29	92,37	99,50
Macaristan	15,48	30,96	37,77	40,37	52,65
Malta	31,24	53,86	67,96	81,46	48,62
Polonya	20,33	32,55	33,57	41,01	65,56
Portekiz	31,11	41,88	39,93	50,43	47,08
Romanya	14,63	27,89	32,94	39,19	53,48
Slovakya	22,96	36,98	41,83	45,28	62,22
Slovenya	23,45	41,01	48,80	51,39	60,35
Yunanistan	17,73	39,12	46,34	58,41	40,02

3.1. Entropy Yöntemi ile Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Entropy yöntemiyle kriter ağırlıklarının belirlenmesi için ilk adım, değerlendirme kriterlerinin ve alternatiflerin yer aldığı karar matrisinin oluşturulmasıdır (Tablo 5). İkinci adımda, farklı ölçü birimlerine sahip olan kriterleri benzer standartlara kavuşturmak ve karşılaştırılabilir kılmak amacıyla, Tablo 5'te yer alan karar matrisi elemanları eşitlik (1) yardımıyla normalize edilmiştir ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Normalize edilmiş karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5
Almanya	0,046	0,042	0,039	0,036	0,0572
Avusturya	0,041	0,041	0,043	0,039	0,0422
Belçika	0,039	0,042	0,045	0,045	0,0464
Bulgaristan	0,017	0,022	0,025	0,023	0,0296
Çek cumh.	0,031	0,031	0,031	0,025	0,0379
Danimarka	0,058	0,054	0,049	0,062	0,0485
Estonya	0,023	0,03	0,03	0,034	0,0348
Finlandiya	0,045	0,046	0,048	0,049	0,0446
Fransa	0,058	0,052	0,058	0,048	0,0428
Hırvatistan	0,02	0,027	0,029	0,024	0,0293
Hollanda	0,066	0,053	0,045	0,05	0,0505
İrlanda	0,073	0,055	0,045	0,049	0,043
İspanya	0,037	0,035	0,034	0,036	0,0401
İsveç	0,052	0,048	0,049	0,048	0,0507
İtalya	0,044	0,042	0,043	0,041	0,0273
Kıbrıs cumh.	0,023	0,033	0,036	0,039	0,0314
Letonya	0,018	0,026	0,027	0,03	0,0281
Litvanya	0,023	0,026	0,026	0,028	0,0333
Lüksemburg	0,074	0,056	0,053	0,054	0,0531
Macaristan	0,018	0,024	0,026	0,024	0,0281
Malta	0,037	0,042	0,048	0,048	0,0259
Polonya	0,024	0,025	0,024	0,024	0,035
Portekiz	0,037	0,033	0,028	0,03	0,0251
Romanya	0,017	0,022	0,023	0,023	0,0285
Slovakya	0,027	0,029	0,029	0,027	0,0332
Slovenya	0,028	0,032	0,034	0,03	0,0322
Yunanistan	0,021	0,03	0,032	0,034	0,0214

Üçüncü adımda, kriterlerin Entropy ölçüsü eşitlik (2) yardımıyla hesaplanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. E_j değerleri

K1	K2	K3	K4	K5
0,969	0,987	0,989	0,987	0,990

Dördüncü adımda, bilginin farklılaşma derecesini hesaplamak için eşitlik (3) kullanılmıştır (Tablo 8).

Tablo 8. d_j değerleri

K1	K2	K3	K4	K5
0,031	0,013	0,011	0,013	0,010

Son adımda ise eşitlik (4) yardımıyla her bir kriterin d_j değerleri toplamına bölünmesi yoluyla kriter ağırlıkları belirlenmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. w_j değerleri

K1	K2	K3	K4	K5
0,398	0,164	0,140	0,170	0,128

Tablo 9'a göre önem derecesi en yüksek kriter K1 (kira endeksi), önem derecesi en düşük kriter ise K5 (yerel satın alma gücü endeksi)'tir.

3.2. COPRAS-ARAS Entegre Modeli ile Alternatiflerin Değerlendirilmesi

COPRAS-ARAS entegre modeli ile alternatiflerin değerlendirilmesi için ilk adım olarak karar matrisi oluşturulmuştur (Tablo 3). İkinci adımda, karar matrisi elemanları eşitlik 5 kullanılarak normalize edilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Normalize edilmiş karar matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5
Almanya	0,046	0,042	0,039	0,036	0,057
Avusturya	0,041	0,041	0,043	0,039	0,042
Belçika	0,039	0,042	0,045	0,045	0,046
Bulgaristan	0,017	0,023	0,025	0,023	0,03
Çek cumh.	0,031	0,031	0,031	0,025	0,038
Danimarka	0,058	0,054	0,050	0,062	0,048
Estonya	0,023	0,030	0,030	0,034	0,035
Finlandiya	0,045	0,046	0,048	0,049	0,045
Fransa	0,058	0,052	0,058	0,048	0,043
Hırvatistan	0,02	0,027	0,029	0,024	0,029
Hollanda	0,066	0,053	0,045	0,050	0,051
İrlanda	0,073	0,055	0,045	0,049	0,043
İspanya	0,037	0,035	0,034	0,036	0,04
İsveç	0,052	0,048	0,049	0,048	0,051
İtalya	0,044	0,043	0,043	0,041	0,027
Kıbrıs cumh.	0,023	0,033	0,036	0,039	0,031
Letonya	0,018	0,027	0,027	0,030	0,028
Litvanya	0,023	0,026	0,026	0,028	0,033
Lüksemburg	0,074	0,056	0,053	0,054	0,053
Macaristan	0,018	0,024	0,027	0,024	0,028
Malta	0,037	0,042	0,048	0,048	0,026
Polonya	0,024	0,025	0,024	0,024	0,035
Portekiz	0,037	0,033	0,028	0,030	0,025
Romanya	0,017	0,022	0,023	0,023	0,029
Slovakya	0,027	0,029	0,029	0,027	0,033
Slovenya	0,028	0,032	0,034	0,030	0,032
Yunanistan	0,021	0,030	0,033	0,034	0,021

Üçüncü adımda, Entropy yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları (Tablo 9) kullanılarak eşitlik 6 yardımıyla ağırlıklı değerler hesaplanmıştır. Eşitlik 7 yardımıyla ise her bir alternatifiin göreli önemleri hesaplanmıştır. Elde edilen tüm sonuçlar Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Ağırlıklı değerler (D_{ij}^{ca}) ve göreli önem değerleri (R_i)

	K1	K2	K3	K4	K5	D_{ij}^{ca}	R_i
Almanya	0,018	0,007	0,006	0,006	0,007	0,044	0,033
Avusturya	0,016	0,007	0,006	0,007	0,005	0,041	0,032
Belçika	0,016	0,007	0,006	0,008	0,006	0,043	0,032
Bulgaristan	0,007	0,004	0,004	0,004	0,004	0,022	0,056
Çek cumh.	0,012	0,005	0,004	0,004	0,005	0,031	0,041
Danimarka	0,023	0,009	0,007	0,011	0,006	0,056	0,025
Estonya	0,009	0,005	0,004	0,006	0,005	0,028	0,044
Finlandiya	0,018	0,008	0,007	0,008	0,006	0,046	0,029
Fransa	0,023	0,009	0,008	0,008	0,006	0,053	0,025
Hırvatistan	0,008	0,004	0,004	0,004	0,004	0,024	0,050
Hollanda	0,026	0,009	0,006	0,008	0,007	0,056	0,025
İrlanda	0,029	0,009	0,006	0,008	0,006	0,058	0,023
İspanya	0,015	0,006	0,005	0,006	0,005	0,037	0,035
İsveç	0,021	0,008	0,007	0,008	0,007	0,050	0,028
İtalya	0,018	0,007	0,006	0,007	0,004	0,041	0,029
Kıbrıs Cumh.	0,009	0,006	0,005	0,007	0,004	0,030	0,04
Letonya	0,007	0,004	0,004	0,005	0,004	0,024	0,050
Litvanya	0,009	0,004	0,004	0,005	0,004	0,026	0,048
Lüksemburg	0,029	0,009	0,007	0,009	0,007	0,062	0,024
Macaristan	0,007	0,004	0,004	0,004	0,004	0,023	0,053
Malta	0,015	0,007	0,007	0,008	0,003	0,040	0,029
Polonya	0,01	0,004	0,003	0,004	0,005	0,026	0,049
Portekiz	0,015	0,005	0,004	0,005	0,003	0,032	0,036
Romanya	0,007	0,004	0,003	0,004	0,004	0,021	0,057
Slovakya	0,011	0,005	0,004	0,005	0,004	0,029	0,043
Slovenya	0,011	0,005	0,005	0,005	0,004	0,030	0,040
Yunanistan	0,008	0,005	0,005	0,006	0,003	0,027	0,042

Son adımda ise her bir alternatife ait göreceli önem değerleri eşitlik 10 kullanılarak hesaplanmıştır ve Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. COPRAS-ARAS entegre modeli ile elde edilen sıralamalar

Alternatif	Değer	Sıra	Alternatif	Değer	Sıra
Almanya	58,1024	16	İtalya	50,1712	21
Avusturya	55,6157	18	Kıbrıs cumh.	70,3453	12
Belçika	55,7874	17	Letonya	88,0517	4
Bulgaristan	99,212	2	Litvanya	83,719	7
Çek cumh.	71,8765	11	Lüksemburg	42,0755	26
Danimarka	44,4808	24	Macaristan	93,0877	3
Estonya	76,9586	8	Malta	51,1354	19
Finlandiya	50,8544	20	Polonya	85,8605	6
Fransa	44,2516	25	Portekiz	62,5231	14
Hırvatistan	87,0556	5	Romanya	100	1
Hollanda	44,8629	23	Slovakya	75,6572	9
İrlanda	41,1459	27	Slovenya	70,1418	13
İspanya	61,3611	15	Yunanistan	74,2297	10
İsveç	49,4545	22			

Tablo 12’de yer alan sonuçlara göre AB ülkelerinin ilk 10 sıralaması şu şekildedir; Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Letonya, Hırvatistan, Polonya, Litvanya, Estonya, Slovakya ve Yunanistan. En son sırada ise İrlanda yer almıştır.

4. Duyarlılık Analizi

AB üyesi ülkelerin mevcut yaşam maliyeti analizi için önerilen çerçevenin uygunluğu, kapsamlı bir duyarlılık analizi ile doğrulanabilir. Duyarlılık analizi, farklı kriter ağırlıklarının sonuçlara etkisinin karşılaştırılması ve farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak elde edilen sıralamaların karşılaştırılması yoluyla iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, ilk olarak her bir kritere eşit ağırlık verilerek işlem adımları tekrarlanmıştır. Bu doğrultuda, Entropy temelinde COPRAS-ARAS entegre modeli ve Eşit ağırlık temelinde COPRAS-ARAS entegre modeli ile elde edilen sonuçlar Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Farklı ağırlıklandırma teknikleri ile elde edilen sıralamalar

	Entropy		Eşit Ağırlık	
	COPRAS-ARAS		COPRAS-ARAS	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra
Almanya	58,1024	16	68,54	15
Avusturya	55,6157	18	62,28	17
Belçika	55,7874	17	62,01	18
Bulgaristan	99,212	2	98,17	2
Çek cumh.	71,8765	11	78,67	9
Danimarka	44,4808	24	52,52	24
Estonya	76,9586	8	78,53	10
Finlandiya	50,8544	20	57,45	20
Fransa	44,2516	25	51,53	26
Hırvatistan	87,0556	5	87,61	5
Hollanda	44,8629	23	54,91	21
İrlanda	41,1459	27	50,73	27
İspanya	61,3611	15	68,46	16
İsveç	49,4545	22	57,94	19
İtalya	50,1712	21	54,87	22
Kıbrıs cumh.	70,3453	12	70,03	13
Letonya	88,0517	4	86,01	7
Litvanya	83,719	7	86,82	6
Lüksemburg	42,0755	26	52,35	25
Macaristan	93,0877	3	92,65	3
Malta	51,1354	19	53,41	23
Polonya	85,8605	6	91,53	4
Portekiz	62,494	14	69,28	14
Romanya	100	1	100	1
Slovakya	75,6101	9	80,47	8
Slovenya	70,0924	13	73,44	11
Yunanistan	74,229	10	72,33	12

Tablo 13'te yer alan sonuçlara göre ilk ve son sırada yer alan ülkelerin yeri değişmemiş fakat iki farklı ağırlıklandırma yöntemi ile elde edilen sıralamalar küçük sapmalar göstermiştir ve birebir aynı değildir. Bu durum, kriter ağırlıklarının ÇKKV sıralama sonuçları üzerindeki etkisini göstermektedir. Literatürde farklı kriter ağırlıklarının farklı sıralama sonuçlarına neden olacağı pek çok çalışma (Sahin, 2021; Zavadskas ve Podvezko, 2016) tarafından tespit edilmiştir.

Duyarlılık analizinin ikinci aşamasında ise Entropy temelinde COPRAS-ARAS entegre modeli elde edilen sonuçlar Entropy temelli SAW, PIV, ROV, CoCoSo ve MARCOS modelleri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma için bu yöntemlerin seçilmesinin nedenleri (i) kullanım kolaylığı, (ii) basitlik, (iii) gerçek dünya problemlerine uyum, (iv) farklı algoritmalara sahip olmalarıdır. Elde edilen farklı sıralamalar ise Copeland yöntemi ile birleştirilmiştir (Tablo 14).

Tablo 14. Çeşitli MCDM yöntemleri kullanılarak elde edilen konsolide sıralamalar

	COPRAS-ARAS		SAW		PIV		ROV		CoCoSo		MARCOS		Copeland	
	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra	Değer	Sıra
Almanya	58,1024	16	0,550	16	0,093	16	0,2901	16	5,9572	15	0,51068	16	3,5185	14
Avusturya	55,6157	18	0,518	17	0,099	17	0,266	17	5,7803	17	0,48017	17	3,8148	15
Belçika	55,7874	17	0,517	18	0,1002	18	0,2614	18	5,734	18	0,47985	18	3,963	16
Bulgaristan	99,212	2	0,9196	2	0,0201	2	0,4441	2	7,04	2	0,85332	2	0,4444	2
Çek cumh.	71,8765	11	0,6739	11	0,0545	10	0,3723	10	6,5673	10	0,62528	11	2,3333	9
Danimarka	44,4808	24	0,4182	24	0,1613	25	0,126	25	4,0597	26	0,38803	24	5,4815	23
Estonya	76,9586	8	0,7157	8	0,0464	8	0,3822	9	6,6295	9	0,66406	8	1,8519	7
Finlandiya	50,8544	20	0,4725	20	0,121	21	0,2143	21	5,349	21	0,43845	20	4,5556	19
Fransa	44,2516	25	0,4167	25	0,1573	23	0,1337	24	4,1417	24	0,38661	25	5,4074	22
Hırvatistan	87,0556	5	0,8056	5	0,0334	6	0,4128	5	6,8225	5	0,74752	5	1,1481	5
Hollanda	44,8629	23	0,4324	23	0,1598	24	0,1408	23	4,6626	23	0,40117	23	5,1481	21
İrlanda	41,1459	27	0,4047	27	0,1795	26	0,0989	26	4,1144	25	0,37553	27	5,8519	24
İspanya	61,3611	15	0,5722	15	0,0799	15	0,3141	15	6,1493	13	0,53095	15	3,2593	13
İsveç	49,4545	22	0,4636	22	0,1313	22	0,1964	22	5,1921	22	0,43016	22	4,8889	20
İtalya	50,1712	21	0,4663	21	0,1171	20	0,2219	19	5,4017	19	0,43272	21	4,4815	18
Kıbrıs cumh.	70,3453	12	0,6642	12	0,0597	13	0,3455	13	6,3502	12	0,61631	12	2,7407	11
Letonya	88,0517	4	0,8289	4	0,0328	5	0,411	6	6,8016	7	0,76916	4	1,1111	4
Litvanya	83,719	7	0,7716	7	0,0362	7	0,4098	7	6,82	6	0,71595	7	1,5185	6
Lüksemburg	42,0755	26	0,4059	26	0,1852	27	0,084	27	3,4429	27	0,37661	26	5,8889	25
Macaristan	93,0877	3	0,8608	3	0,0269	3	0,4279	3	6,9193	3	0,79872	3	0,6667	3
Malta	51,1354	19	0,4726	19	0,1135	19	0,2216	20	5,3661	20	0,43851	19	4,2963	17
Polonya	85,8605	6	0,7945	6	0,0325	4	0,4221	4	6,9102	4	0,73716	6	1,1111	4
Portekiz	62,5231	14	0,5928	14	0,0768	14	0,3213	14	6,1389	14	0,55006	14	3,1111	12
Romanya	100	1	0,9221	1	0,0198	1	0,4462	1	7,0475	1	0,85563	1	0,2222	1
Slovakya	75,6572	9	0,6995	9	0,0486	9	0,3827	8	6,6308	8	0,64908	9	1,9259	8
Slovenya	70,1418	13	0,6471	13	0,0594	12	0,354	12	6,4216	11	0,6004	13	2,7407	11
Yunanistan	74,2297	10	0,6958	10	0,0547	11	0,3565	11	5,9293	16	0,64567	10	2,5185	10

Tablo 14'te yer alan sonuçlara göre altı farklı ÇKKV yöntemi ile (COPRAS-ARAS, SAW, PIV, ROV, CoCoSo, MARCOS) elde edilen sıralamalar birbiri ile aynı değildir. COPRAS-ARAS entegre modeli, SAW ve MARCOS yöntemleri ile elde edilen sıralamalar aynıdır. PIV, ROV ve CoCoSo yöntemleri ile elde edilen sıralamalar ise diğer yöntemlerle elde edilen sıralamalardan farklıdır. Diğer taraftan, Romanya'nın sırası kullanılan bütün yöntemlerde aynı kalmıştır. Farklı algoritmalara sahip olan ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamalar farklı olabilmektedir. Bu durum literatürde pek çok çalışma (Ecer, 2021; Ozkaya vd. 2021; Valipour vd., 2018) sonucu ile desteklenmiştir. Copeland yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre ise ilk sırada Romanya yer alırken, Lüksemburg son sırada yer almıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerinin mevcut yaşam maliyeti analizinin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırma için gerekli veriler Numbeo adlı siteden elde edilmiştir ve veriler 2021 yıl ortasını kapsamaktadır. Çalışma kapsamına 27 alternatif ve beş kriter (kira endeksi, yaşam maliyeti+kira endeksi, bakkaliye endeksi, restaurant fiyat endeksi, yerel satın alma gücü endeksi) dahil edilmiştir. Entropy yöntemi kriterlerin ağırlıklandırılması için kullanılırken, COPRAS-ARAS entegre modeli alternatifleri değerlendirmek için kullanılmıştır. Son aşamada, önerilen modelin sağlamlığı ve güvenilirliği duyarlılık analizi yoluyla test edilmiştir ve çeşitli ÇKKV yöntem sonuçları birbiriyle kıyaslanmıştır. Copeland yöntemi ile ise nihai sonuçlar elde edilmiştir.

Entropy yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıklarına göre önem derecesi en yüksek olan kriter K1 (kira endeksi) olarak tespit edilirken, K5 (yerel satın alma gücü endeksi) önem derecesi en düşük olan kriter olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan, kriterlere eşit ağırlık verilerek analiz tekrarlanmış ve kriter ağırlıklarının sıralama sonuçları üzerinde farklı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. COPRAS-ARAS entegre modeli ile elde edilen sonuçlar farklı ÇKKV yöntemleri ile kıyaslanmış ve COPRAS-ARAS entegre modeli, SAW ve MARCOS yöntemleri ile elde edilen sıralamaların aynı olduğu; PIV, ROV ve CoCoSo yöntemleri ile elde edilen sıralamaların ise diğer yöntemlerle elde edilen sıralamalardan farklı olduğu tespit edilmiştir. Farklı algoritmalara sahip olan ÇKKV yöntemleri ile elde edilen sıralamalar birbirinden farklı olabilmektedir. Çalışmada varılan bu sonuç literatürde pek çok çalışma (Štirbanović vd. 2019; Aldalou ve Perçin, 2020) sonucunu desteklemektedir. Farklı sıralamaları rasyonel bir şekilde nihai tek bir sıralama haline getirmek amacıyla Copeland yöntemi kullanılmıştır. Copeland yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre ilk beş sırada yer alan ülkeler Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Hırvatistan olurken, son beş sırada yer alan ülkeler Lüksemburg, İrlanda, Danimarka, Fransa, Hollanda olmuştur.

Karar matrisi incelendiğinde minimum yönlü kriter değerleri düşük, maksimum yönlü kriter değerleri yüksek olan ülkelerin sıralamalarda üst sıralarda yer tespit edilmiştir. Numbeo adlı sitede 41 Avrupa ülkesi yaşama maliyet endeksine göre sıralanmış ve elde edilen sonuçlar bu çalışma ile varılan sonuçlarla uyumludur. Lüksemburg, İrlanda, Danimarka, Hollanda yaşam maliyeti yüksek ülkeler olarak ilk 6 sıra içinde yer alırken, Fransa 16. sırada yer almıştır. Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Hırvatistan ise yaşam maliyeti düşük ülkeler arasında yer almıştır.

Yaşam maliyeti, ülkelerin cazibesi ve şirketlerin yer seçimi kararları gibi pek çok konu üzerinde etkilidir. Ayrıca, ülkelerin yaşam maliyeti bakımından sıralanması sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi noktasında faydalar sağlayacaktır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, ülkelerin yaşam maliyeti bakımından hangi sırada olduğunun ve ülke sıralamalarını etkileyen unsurların belirlenmesi bakımından önemlidir ve sonuçların yaşam maliyeti yüksek olan ülkelerin odaklanması gereken alanlarda yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın, farklı ÇKKV yöntem sonuçlarının karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınması bakımından literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, objektif ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Objektif yöntemler, karar vericilerin öznel yargılarından uzak, nesnel bir değerlendirme yapılmasına imkân tanıdığı için avantajlı görülmektedir. Subjektif yöntemlerde ise konunun uzmanı kişilerin görüşleri sürece dâhil edildiği için sağlıklı bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan, çalışmada yalnızca objektif yöntemlerin kullanılması çalışmanın kısıtı olarak görülmektedir. Gelecekte yapılması düşünülen çalışmalarda subjektif ÇKKV yöntemleri kullanılarak sonuçlar üzerindeki etki ortaya konulabilir. Ayrıca, farklı bölge ülkelerine ait yaşam maliyet analizi farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Aldalou, E. ve Perçin, S. (2020). Application of integrated fuzzy MCDM approach for financial performance evaluation of Turkish technology sector. *International Journal of Procurement Management*, 13(1), 1-23.
- Ayyıldız E. ve Demirci, E. (2018). Türkiye'de yer alan şehirlerin yaşam kalitelerinin SWARA entegreli TOPSIS yöntemi ile belirlenmesi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 30, 67-87.
- Balali, A., Valipour, A., Edwards, R. ve Moehler, R. (2021). Ranking effective risks on human resources threats in natural gas supply projects using ANP-COPRAS method: Case study of Shiraz. *Reliability Engineering & System Safety*, 208(2021), 1-9.

- Balki, M. K., Erdoğan, S., Aydın, S. ve Sayın, C. (2020). The optimization of engine operating parameters via SWARA and ARAS hybrid method in a small SI engine using alternative fuels. *Journal of Cleaner Production*, 258(2020), 1-12.
- Büyüközkan, G. ve Güler, M. (2020). Smart watch evaluation with integrated hesitant fuzzy linguistic SAW-ARAS technique. *Measurement*, 153(2020), 1-14.
- Clausius, R. (1865). *Ueber Verschiedene für die Anwendung Bequeme Formen der Hauptgleichungen der Mechanischen Wärmetheorie*: Vorgetragen in der Naturforsch. Gesellschaft den 24.
- Çağlar, A. (2020). İllerin yaşam kalitesi: Türkiye istatistik kurumu verileriyle veri zarflama analizi'ne dayalı bir endeks. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 875-902.
- Çınaroglu, E. (2021). CRITIC Temelli CODAS ve ROV Yöntemleri ile AB Ülkeleri Yasam Kalitesi analizi. *Bingol University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 5(1), 337-364.
- Diewert, W.E. (1990). The theory of the cost-of-living index and the measurement of welfare change, *Contributions to Economic Analysis*, 196(1990), 79-147.
- Dissanayake, D. M. S. L. B., Morimoto, T., Murayama, Y., Ranagalage, M. ve Perera, E. N. C. (2020). Analysis of life quality in a tropical mountain city using a multi-criteria geospatial technique: A case study of Kandy City, Sri Lanka. *Sustainability*, 12(7), 2918.
- Ecer, F. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme, Geçmişten Günümüze Kapsamlı Bir Yaklaşım*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ecer, F. (2021). A consolidated MCDM framework for performance assessment of battery electric vehicles based on ranking strategies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143(2021), 1-19.
- Eş, A. (2013). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türkiye Ekonomisinde Yer Alan Sektörlerin Finansal Performanslarının Karşılaştırılması* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- George, J., Badoniya, P. ve Xavier, J. F. (2021). Hybrid Optimisation for Supply Chain Management: A Case of Supplier Selection by CRITIC, ARAS and TOPSIS Techniques. P. Agarwal, L. Bajpai, C. P. Singh, K. Gupta, J. P. Davim (Eds). *Manufacturing and Industrial Engineering* içinde (ss. 161-174). CRC Press.
- Ghenai, C., Albawab, M. ve Bettayeb, M. (2020). Sustainability indicators for renewable energy systems using multi-criteria decision-making model and extended SWARA/ARAS hybrid method. *Renewable Energy*, 146, 580-597.
- Goswami, S. S. ve Behera, D. K. (2021). Implementation of ENTROPY-ARAS decision making methodology in the selection of best engineering materials. *Materials Today: Proceedings*, 38, 2256-2262.
- Goswami, S. S., Behera, D. K. ve Mitra, S. (2020). *Supplier Selection Problem by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Methodology*. International Conference on Thermal Engineering and Management Advances, Singapore.
- Goswami, S. S., Behera, D. K., Afzal, A., Razak Kaladgi, A., Khan, S. A., Rajendran, P., ... & Asif, M. (2021). Analysis of a robot selection problem using two newly developed hybrid MCDM models of TOPSIS-ARAS and COPRAS-ARAS. *Symmetry*, 13(8), 1331.

- Goswami, S. ve Mitra, S. (2020). Selecting the best mobile model by applying AHP-COPRAS and AHP-ARAS decision making methodology. *International Journal of Data and Network Science*, 4(1), 27-42.
- Hezer, S., Gelmez, E. ve Özceylan, E. (2021). Comparative analysis of TOPSIS, VIKOR and COPRAS methods for the COVID-19 Regional Safety Assessment. *Journal of infection and public health*, 14(6), 775-786.
- Hoan, P. ve Ha, Y. (2021). ARAS-FUCOM approach for VPAF fighter aircraft selection. *Decision Science Letters*, 10(1), 53-62.
- https://www.numbeo.com/cost-of-living/rankings_current.jsp, (Erişim tarihi: 15.11.2021)
- Kamali Saraji, M., Streimikiene, D. ve Kyriakopoulos, G. L. (2021). Fermatean fuzzy CRITIC-COPRAS method for evaluating the challenges to industry 4.0 adoption for a sustainable digital transformation. *Sustainability*, 13(17), 1-20.
- Kandpal, V. (2021). Determining interlinkages between the measures of financial literacy: An MCDM approach. *Journal of Public Affairs*, 1-8.
- Khalilzadeh, M., Ghasemi, P., Afrasiabi, A. ve Shakeri, H. (2021). Hybrid fuzzy MCDM and FMEA integrating with linear programming approach for the health and safety executive risks: a case study. *Journal of Modelling in Management*, 16(4), 1025-1053.
- Küçük, N. T., Ayaş, P., Köse, D. ve Kaya, G. K. (2021). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin karşılaştırmalı kullanımı ile Türkiye'deki illerin yaşam kalitelerinin değerlendirilmesi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 150-168.
- Liu, G., Fan, S., Tu, Y. ve Wang, G. (2021). Innovative Supplier Selection from Collaboration Perspective with a Hybrid MCDM Model: A Case Study Based on NEVs Manufacturer. *Symmetry*, 13(1), 1-28.
- Mostafaiepour, A., Dehshiri, S. S. H., Dehshiri, S. J. H., Almutairi, K., Taher, R., Issakhov, A. ve Techato, K. (2021). A thorough analysis of renewable hydrogen projects development in Uzbekistan using MCDM methods. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(61), 31174-31190.
- Naderi, H., Shahosseini, H. ve Jafari, A. (2013). Evaluation MCDM multi-disjoint paths selection algorithms using fuzzyCopeland ranking method, *International Journal of Communication Networks and Information Security*, 5(1), 59– 67.
- Narayanamoorthy, S., Ramya, L., Kalaiselvan, S., Kureethara, J. V. ve Kang, D. (2021). Use of DEMATEL and COPRAS method to select best alternative fuel for control of impact of greenhouse gas emissions. *Socio-Economic Planning Sciences*, 76, 1-20.
- Nweze, S. ve Achebo, J. (2021). Comparative Enhancement of Mild Steel Weld Mechanical Properties for Better Performance Using COPRAS–ARAS Method. *European Journal of Engineering and Technology Research*, 6(2), 70-74.
- Orakçı, E. ve Özdemir, A. (2017). Telafi edici çok kriterli karar verme yöntemleri ile Türkiye ve AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 61-74.
- Ozkaya, G., Timor, M. ve Erdin, C. (2021). Science, Technology and Innovation Policy Indicators and Comparisons of Countries through a Hybrid Model of Data Mining and MCDM Methods. *Sustainability*, 13(2), 1-49.
- Özbek, A. (2019). Türkiye'deki İllerin Edas ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 177-200.

- Pérez-Gladish, B., Ferreira, F. A. ve Zopounidis, C. (2021). MCDM/A studies for economic development, social cohesion and environmental sustainability: introduction. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 28(1), 1-3.
- Sahin, M. (2021). Location selection by multi-criteria decision-making methods based on objective and subjective weightings. *Knowledge and Information Systems*, 63(8), 1991-2021.
- Seyhan, A. G. D. N. ve Seyhan, A. G. B. (2021). COVID-19 Salgın Sürecinde AB Ülkelerindeki Yaşam Kalitesinin Çok Kriterli Karar Verme ile Değerlendirilmesi. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 7(13), 158-180.
- Shannon, C.E. (1948). A Mathematical Theory Of Communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379-423.
- Štirbanović, Z., Stanujkić, D., Miljanović, I. ve Milanović, D. (2019). Application of MCDM Methods for Flotation Machine Selection. *Minerals Engineering*, 137, 140-146.
- Torkayesh, A. E. ve Torkayesh, S. E. (2021). Evaluation of information and communication technology development in G7 countries: An integrated MCDM approach. *Technology in Society*, 66, 1-9.
- Triantaphyllou, E. ve Sánchez, A. (1997). A Sensitivity Analysis Approach for Some Deterministic Multi-Criteria Decision-Making Methods. *Decision Sciences*, 28(1), 151–194.
- Triplett, J. E. (2001). Should the Cost-of-living Index Provide the Conceptual Framework for a Consumer Price Index?. *The Economic Journal*, 111(472), 311–334.
- Ulutaş, A. ve Karaköy, C. (2019). An analysis of the logistics performance index of EU countries with an integrated MCDM model. *Economics and Business Review*, 5(4), 49-69.
- Ünvan, Y. A. ve Ergenç, C. (2021). Financial Performance Analysis with the Fuzzy COPRAS and Entropy-COPRAS Approaches. *Computational Economics*, 1-29.
- Valipour, A., Sarvari, H. ve Tamošaitiene, J. (2018). Risk assessment in PPP projects by applying different MCDM methods and comparative results analysis. *Administrative Sciences*, 8(4), 1-17.
- Wang, T. C. ve Lee, H. D. (2009). Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights. *Expert systems with applications*, 36(5), 8980-8985.
- Wang, Y. M. ve Luo, Y. (2010). Integration of Correlations with Standard Deviations for Determining Attribute Weights in Multiple Attribute Decision Making. *Mathematical and Computer Modelling* Volume, 51(1–2), 1–12.
- Wen, Z.; Liao, H. ve Zavadskas, E.K. (2020). MACONT: Mixed aggregation by comprehensive normalization technique for multi-criteria analysis. *Informatica*, 31, 857–880
- Wu, Z., Sun, J., Liang, L. ve Zha, Y. (2011). Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy. *Expert Systems With Applications*, 38(5), 5162–5165.
- Yıldız, A., Ayyıldız, E., Gümüş, A. T. ve Özkan, C. (2019). Ülkelerin yaşam kalitelerine göre değerlendirilmesi için hibrit pisagor bulanık AHP-TOPSIS metodolojisi: Avrupa Birliği örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 17, 1383-1391.
- Yuan, Y., Xu, Z. ve Zhang, Y. (2021). The DEMATEL–COPRAS hybrid method under probabilistic linguistic environment and its application in Third Party Logistics provider selection. *Fuzzy Optimization and Decision Making*, 1-20.
- Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technol Econ Dev Econ*, 16(2):159–72.

- Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A. ve Sarka, V. (1994). The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technol Econ Dev Econ*, 1(3):131-9.
- Zavadskas, E. K., ve Podvezko, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology Decision Making*, 15(02), 267-283.
- Zhang,H., Gu, C., Gu, L. ve Zhang, Y. (2011). The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy - A Case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

İstanbul'da Yabancı Sermaye Eliyle Yürütülen Elektrik İşleri (1910-1937)

Electricity Investments in Istanbul by Foreign Capital (1910-1937)

Dr. Öğr. Üyesi Murat ARISAL ¹

Öz

Toplumların dönüşümünü hızlandıran milatlar ve süreçler vardır. 14 Şubat 1914 tarihi, İstanbul halkının hayatında böyle bir etkiye sahiptir. Silahtarağa Elektrik Santrali'nden şehir şebekesine elektrik verilmesi ulaşımdan aile hayatına, yükselen apartmanlardan ışıklı sokaklara kadar geri dönülmeyecek bir şekilde dönüşümün ve değişimin başlangıcını temsil etmektedir. Elektrik kullanımının yaygınlaşması, modernleşme sürecinin toplumun genelini kapsaması ve gündelik hayat içinde alışkanlıkları değiştirerek yeni davranış kalıpları oluşturması bakımından önemli bir kavşaktır. Elektriğin İstanbul'daki serüveni ise Silahtarağa Santrali'nin hikayesinde gizlidir. Santralin yapım aşamasından başlayan süreç, zaman içerisinde yeni yatırımlarla artırılan kurulu güç kapasitesinin performansına değin İstanbul'un aydınlanma yolculuğunu etkilemiştir. Literatür taraması, Belediye ve Kurum belgeleri ışığında elektrik konusu, 1910 yılından itibaren yabancı sermayeli özel sektör tarafından üstlenilmesinden 1937 yılında millileştirilinceye kadar geçen süreç zarfında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik, Silahtarağa Santrali, iktisat tarihi, modernleşme, yabancı sermaye, işçiler.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

There are critical moments and processes in the history of societies that accelerate social change. February 14, 1914 was such a moment in the life of Istanbul's inhabitants. Generating electricity at the Silahtarağa Power Station and transmitting it through the grid for the first time marked the starting point of irreversible changes in many aspects of life; from family life to rising apartment buildings and electrically lighted sparkling streets. The widespread use of electricity was a turning point for the diffusion of modernization across all strata of society, and for the emergence of new behavioral patterns following the changes of everyday practices. The story of electricity in Istanbul is embedded in the story of Silahtarağa Power Station. The process that has started with the construction of the Power Station and continued with the gradual increase in power capacity impacted the lighting story of Istanbul. In this paper, we discuss the history of production and use of electricity starting from its onset with the construction of the power station with foreign private capital in 1910 until its nationalization in 1937, through a review of the secondary literature as well as a study of municipal and corporate documents.

Keywords: Electricity, Silahtarağa Power Plant, economic history, modernization, foreign capital, workers

Paper Type: Research

Giriş

Aydınlatma araçları bakımından İstanbul'un geleneksel dönemden modern evreye geçiş arayışları 19. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmıştır. Yüzyılın ikinci yarısı sadece aydınlatmada değil ulaşımdan su teminine modern yaşamın alt yapısını oluşturan birçok sahada

¹Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, murat.arisal@marmara.edu.tr

Atf için (to cite): Arisal, M. (2023). İstanbul'da yabancı sermaye eliyle yürütülen elektrik işleri (1910-1937). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 215-243.

benzer süreçlere tanıklık etmektedir. Modern şehir altyapısına ait kamusal hizmetlerin önemli bir kısmı ise yabancı sermaye eliyle yürütülmektedir.

İstanbul'un elektriğe kavuşma çabaları önce Avusturya-Macaristan daha sonra ağırlıklı olarak Alman bankalarının finanse ettiği bir sermaye grubunun girişimiyle kurulan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin faaliyete geçmesiyle hayat bulmuştur. Santral, uzun yıllar İstanbul'un tek enerji kaynağı konumunda hizmet vermiştir. Asu Aksoy, Funda Açıkbaş ve Ayşenur Akman, literatür üzerinden santralin hikayesini ele aldıkları çalışmalarında santralin kuruluş aşamasını, üretim evrelerini, elektrik kullanımının yaygınlaşmasını ve elektrik işlerinin millileştirilmesi sürecini açıklamışlardır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, ss.1-53).

Osmanlı Devleti'nde elektrik kullanımının başlangıcını ve gelişim safhalarını arşiv belgeleri ışığında inceleyen Vahdettin Engin ve Ufuk Gülsoy, "ülkemizde ilk elektrik fabrikasının 1888'de Haliç'teki Tersane bünyesinde" (Engin & Gülsoy, 2016, s.149) kurulduğunu ve İstanbul'da elektrik kullanımının Silahtarağa Santrali'nden çok öncelere gittiğini ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmayla Osmanlı Devleti döneminde başkentin elektriğe kavuşması ve Cumhuriyet devrinde yeni yatırımlarla gelişmesi detaylı şekilde açıklanmıştır.

Osman Nuri Ergin "Mecelle-i Umûr-ı Belediye"de elektrik imtiyazının sözleşmesine yer vermiş şartnamenin tadil edilmesini ve elektrik işlerinin gelişim safahatını detaylandırmıştır (Ergin, 1995, s.2693).

Naziye Özdemir, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Elektriğin Gelişimi" adlı çalışmasında, Cumhuriyet döneminde Ankara Hükümeti'nin mevcut imtiyazları devam ettirmesinin yanında birçok şehrin yeni elektrik imtiyazlarının Alman ve İtalyan kökenli şirketlere verildiğini belirtmiştir (Özdemir, 2016, s.22).

"Kent ve Sokak Işıkları" başlıklı çalışmasında Nurçin İleri ise İstanbul sokaklarının fenerlerle başlayan aydınlatma serüveninin hava gazı ve elektrikle devam ettiğini vurgulamıştır. Yaklaşık elli yıllık bir dönemin ele alındığı çalışmada "kent ışıklarının çoğu zaman görsel bir şölenle insanları büyülediği" belirtilmiş, aydınlatma konusu üzerinden toplumsal gerilim ve çelişkiler ele alınmıştır (İleri, 2015, s.37).

Modern şehir hayatının ana unsurlarından biri olan elektrik işletmesi, İstanbulluların gündelik hayatlarını temelden değiştirmeye namzettir. Elektrikle sağlanan daha hızlı ve konforlu ulaşım hizmeti, sokak ve caddelerin aydınlatılması, hanelerde ev işlerinin elektrikli aletlerle görülmesi, sonuçları irdelenmesi gereken önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu konuların önemli ölçüde yapılan çalışmalarda tartışıldığı yapılan literatür taramasında görülmektedir.

Santralin yapım ihalesine çıkıldığı 1910 yılından, millileştirildiği 1937 sonuna kadar özel teşebbüs eliyle yürütülen şehrin elektriğe kavuşma süreci, sonuçları ve işletme performansı bakımından daha detaylı incelenmeyi hak etmektedir. Bu dönemde modernleşme sürecinin altyapısı niteliğindeki elektrikle alakalı konular, yabancı sermayenin ürettiği hizmetin boyutları kadar gelişim göstermiştir. Santral 1951 yılı sonuna kadar İstanbul'un tek enerji kaynağı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Elektrik Şirketi zamanla İstanbul'un tamamına iletim ve dağıtım hizmeti verme yükümlülüğünü üzerine almıştır. Çalışmada santralin işletme göstergeleri, abone sayısı ve tarifelerdeki değişim üzerinden şehrin elektrik kullanma performansı irdelenmektedir.

Çalışma literatür taramasının yanı sıra kurum belgeleri ve faaliyet raporları icmalleri ve Belediye istatistik raporları çerçevesinde Elektrik Şirketi'ni, millileştirmeden önceki dönem itibarıyla tartışmaktadır. Yabancı sermaye tarafından işletilen santral çalışanlarının durumu daha önce incelenmemiştir. İşçilerin mesai süreleri ve özlük hakları grafik analizleriyle detaylandırılmıştır.

Elektrik üretim miktarı ve abone sayısı temel alınarak elektrik işletmesinin millileştirmeden önceki ve sonraki dönemlerini karşılaştırmak mümkündür. Yabancı sermayeli özel sektör süreci ve 1938 yılından itibaren Belediye tarafından yürütülen kamu dönemi aynı parametreler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Böylelikle yabancı şirket tarafından üretilen toplam elektrik hizmetinin kamu performansının ilerisinde veya gerisinde olduğunu incelemek imkânı elde edilmektedir. Çalışmada bu sorulara cevap aranarak millileştirme öncesi yabancı sermayeli özel teşebbüsün faaliyetlerinin değerlendirilmesinin yapılması hedeflenmektedir.

1. İstanbul'da Aydınlatma

Bütün dünya şehirleri gibi İstanbul da yüzyıllar boyunca geleneksel yöntemlerle aydınlatılmıştır. Kapalı mekanlarda aydınlatma aracı olarak mum kullanımının öne çıktığı görülmektedir. Zeytinyağı, yağ mumu, ispermeçet mumu, balmumu gibi değişik mumlar yanında yağ kandillerinin de kullanıldığı bilinmektedir (Engin & Gülsoy, 2016, s.14).

1874 yılında İstanbul'a gelip şehri gezen ünlü İtalyan edebiyatçı Edmondo de Amicis, seyahat anılarını kaleme aldığı kitabında İstanbul'u gündüzleri Avrupa'nın en parlak, geceleri ise en karanlık şehri olarak tasvir eder. Kimi sokaklar aralıklarla konulmuş tek tük fenerlerle aydınlatılırken büyük çoğunluğunun mağara gibi ürpertili bir karanlık içerisinde bulunduğunu belirtir (Amicis, 1993, s.133). Dış mekanların aydınlatılmasında fener ve kandiller kullanılsa da 19. yüzyılın ortalarına kadar başkent, güneşin batışıyla beraber binlerce ara sokağıyla birlikte zifiri karanlığa gömülmektedir. Ahali nadir olarak geceleri dışarı çıkmak durumunda kaldığında bu karanlık yollarda ancak ellerinde fenerlerle gidecekleri yerlere ulaşmaya çalışmaktadır (TTA, Belge No:01581785010). Asayiş tedbirleri kapsamında geceleri fenersiz dışarı çıkmak yasaklanmıştır. Sokak devriyeleri geceleri fenersiz gördüklerini karakola götürmektedir (Toprak, 1994, s.476).

İstanbul limanlarında yaşanan hırsızlık ve cinayet gibi adli vakaların artması aydınlatmanın yetersizliği tartışmalarını alevlendirmiştir. Galata köprüsünün üzeri ve vapur iskeleleri, karanlık olmasından dolayı kişisel güvenlik ve kamu düzeni açısından sorun teşkil eden mahaller olarak öne çıkmaktadır. Kadın yolcuların tacize uğraması, erkekler arasında çıkan kavgalar sık karşılaşılan hadiseler haline gelmiştir. Basiretçi Ali Efendi gibi gazeteciler, geceleri zifiri karanlıktan şikâyet ederek olayın başka bir boyutunu gündeme getirmektedirler. Karanlık sokaklarda önlerini dahi göremeyen İstanbulluların maruz kaldıkları köpek saldırıları gündemden düşmemektedir (İleri, 2015, ss.33-34).

Petrolün kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber içinde mum yanan fenerlerin yerini (Aytar, 1957, s.23), gaz yağı fenerleri almıştır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s.3). Osmanlı başkentinde geceleri fener taşımak, hane ve dükkân önlerine kandil asmak güvenlik tedbirleri açısından önemlidir. Daha önceki dönemlerde de güvenliği sağlamak için kimi uygulamalar görülmekle birlikte 19. yüzyıla birlikte aydınlatmanın nizamnamelerle düzenlendiği ve sokakların geceleri aydınlık olmasının devlet tarafından teşvik edildiği ve denetlendiği bir süreç başlamıştır (İleri, 2015, s.33).

19. yüzyılın ortalarından itibaren başkent in cadde ve sokaklarının geceleri karanlık ve tekinsiz haline kamusal çözümler aranmaya başlanmıştır. 1847 yılında yayımlanan resmi bir belgede, Osmanlı Devleti'nin sokakların aydınlatılmasını medeniyet ile ilişkilendirdiği görülmektedir (İleri, 2015, s.31). Tanzimat sonrası dönemde başlayan modern şehirleşme çalışmaları kapsamında sokakların aydınlatılmasına özel bir önem verilmiş, kamu çalışanlarından evlerinin önüne asacakları kandillerle sokakları aydınlatmaları istenmiştir. 1864 yılında İstanbul'da başlayan ve gittikçe bir statü sembolü haline gelen evlerin önünün aydınlatılması, zamanla ahalinin de benimsemesiyle yaygınlaşmıştır. Çarşı için de bazı tedbirler alınmış, esnafın dükkânlarının 40-50 adım mesafesine kadar olan alanı fenerle aydınlatmaları şart koşulmuştur (Engin & Gülsoy, 2016, ss.15-16).

Şehrin sokaklarının aydınlatılması görsel bir şölen olmasının yanında kamu otoritesi açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. “Uygarlık ve İlerlemeyi” temsil eden şehrin ışıkları modern yaşamın da sınırlarını çizmektedir (İleri, 2015, s.37). Cadde ve sokakları aydınlatılmış şehir anlayışı güvenlik kaygılarının ötesinde modernleşme çabaları kapsamında önemsenmiş, medeniyetin temel bir unsuru olarak ele alınmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.16). Dönemin Osmanlı aydınları da cadde ve sokakları aydınlatılmış bir şehri “uygar” ve “ileri” kavramlarıyla ele almışlardır (İleri, 2015, s.32).

Geleneksel aydınlatma aracı olan mumların yanında kullanılan fener ve kandillerin (Engin & Gülsoy, 2016, s.16) yerini alacak teknolojik bir ürünün İstanbul’u renklendirmesi gecikmemiştir. Gaz yağı fenerlerinin İstanbul sokaklarını aydınlatmasından kısa bir süre sonra modern hayatın bir parçası olarak hava gazı kullanımı 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı’nın aydınlatılmasıyla başlamıştır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s.3). Dolmabahçe Gazhanesi sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Ancak Gazhane zaman içerisinde üretim fazlası vermiştir (Kayserilioğlu, Mazak & Kon, 1999, s.49). Dolmabahçe Gazhanesi’nde üretilen hava gazının üretim fazlası ticarethanelerin, bankaların, mağazaların, konsoloslukların ve eğlence merkezlerinin bulunduğu Cadde-i Kebir’in aydınlatılmasında kullanılmıştır. Bugünkü adıyla İstiklal Caddesi İstanbul’da sokak aydınlatmasının uygulandığı ilk cadde olma unvanını 1856 yılında almıştır (İleri, 2015, s.32). Cadde-i Kebir’i, Beyoğlu ve Galata’nın ara sokakları takip etmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi’nde üretilen hava gazının kullanımı giderek yaygınlaşmış Boğaz hattı, Yıldız ve Beşiktaş bölgeleriyle devam etmiştir. Gümüşsuyu ve Hamidiye Etfal hastanelerinin aydınlatılmasında da hava gazı kullanılmıştır (Kayserilioğlu, Mazak & Kon, 1999, ss.49-51).

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul’da dört gazhane olduğu anlaşılmaktadır: Bunlar Dolmabahçe, Kuzguncuk, Yedikule ve Hasanpaşa gazhaneleridir. Avrupa yakasında Dolmabahçe Gazhanesi’nin ardından 1880 yılında Yedikule Gazhanesi inşa edilmiştir. Anadolu yakasında ise Beylerbeyi Sarayı ve civarının aydınlatılması amacıyla Kuzguncuk Gazhanesi 1865 yılında tesis edilmiştir. Anadolu yakasının yaygın olarak hava gazıyla aydınlatılması, Hasanpaşa Gazhanesi’nin faaliyete başlamasıyla mümkün olmuştur. 1891 yılında büyük bir tesis olarak yapımı tamamlanan ve üretime başlayan Hasanpaşa Gazhanesi, Kadıköy ve civarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurulmuştur (Engin & Gülsoy, 2016, ss.16-17).

Hava gazı dış mekân aydınlatmasında da kullanılmıştır. Sokak aydınlatması yapan hava gazı lamba sayısı İstanbul tarafında 3.943, Beyoğlu’nda 1.815, Üsküdar ve Kadıköy bölgesinde 2.989’dur. Sokakların elektrikle aydınlatılmaya başlamasıyla bu sayı azalmıştır. 1932 yılına gelindiğinde 8.277 hava gazı lambasından sadece 2.324’ü sokakların aydınlatılmasında kullanılmaktadır (İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 1934, s.3).

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk elektrik kullanımı Avrupa kentlerinde elektriğin yaygın olarak kullanılmaya başlandığı tarihe kadar götürülebilir. Haliç Tersanesi’nde 1888 yılında açılan ilk elektrik ünitesi Avrupa şehirlerinde elektriğin aydınlatma, ısınma, sanayi ve ulaşımda yaygın kullanımıyla eş zamanlıdır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.3). İstanbul Haliç Tersanesi’nde gerçekleştirilen küçük çaplı elektrik üretimiyle donanmaya ait gemiler ile şehir hatları vapurlarının aydınlatılması sağlanmıştır. Deniz araçlarının yanı sıra tersane elektriği, önemli binaların aydınlatılmasında ve tıbbi cihazların çalıştırılmasında da kullanılmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.148). Mide şikâyeti çeken veya sinirsel rahatsızlık geçiren yahut kolları ve bacakları uyuşan hastalar, Doktor Pepo Akşiyote’nin muayenehanesinin yolunu tutmaktadırlar. Yüklüce bir muayene ücreti karşılığında elektrikle çalışan bir oda dolusu alet edevatla tedavi görmenin ayrıcalığını yaşamaktadırlar (Alus, Mayıs 1942, s.6).

1880’li yıllardan itibaren elektriğin teknik okullarda ders olarak müfredata girdiği görülmektedir. 1900’lü yıllarda ise üniversite eğitiminde elektrik dersinin tahsiline başlanmıştır. Darülfünun’da Genel Fizik dersi içerisinde müstakil bir bölüm olarak Salih Zeki Bey tarafından okutulan elektrik konusu üniversite eğitiminde ilk elektrik dersi olarak kabul edilmektedir

(TTA, Belge No: 001583229010). Ülkeye elektriğin getirilmesi hazırlıkları kapsamında uluslararası elektrik sergileri ve kongrelerine bürokrasiden uzmanların gönderildiğine şahit olunmaktadır. Aynı zamanda elektrik mühendisliği tahsili için yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir (Engin & Gülsoy, 2016, s.149). Nitekim 1902 yılında Adana Tarsus'ta kurulan küçük bir su santralinden elektrik üretilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2016, s.21).

İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak üzere büyük bir santral yapılması çalışmaları 20. yüzyılın başlarında ivme kazanmıştır. Bu çerçevede İstanbul ve çevresinde tribünlerin su ile çalışacağı güçte bir nehir bulunmadığı için termik santral yapılmasına karar verilmiştir (Kıraç & Kaptı, 2009, s.30). İktidarda olan İttihat ve Terakki yönetimi modernleşme hareketlerini hızlandırmış, elektrik santrali kurulması öncelikli konular arasına girmiştir. Santralin kurulmasıyla birlikte elektrik kullanımı önce kamusal alanlarda yaygınlaşacak daha sonra varlıklı insanların evlerine kadar girecektir (Shaw & Shaw, 1983, s.368).

2. Silahlara Elektrik Santrali

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında kamu hizmeti yürüten şirketlerin tamamına yakını yabancı sermayenin elindedir (Özdemir, 2016, s.22). 1910 yılında yabancı şirketlere verilen imtiyazları düzenleyen yeni bir yasa çıkarılmıştır (Özdemir, 2016, s.24). Kamu yararına ilişkin imtiyazları düzenleyen yasanın yürürlüğe girmesinin ardından Hükümet İstanbul'a elektrik sağlamak üzere elektrik santralini kurulumu, işletilmesi ve dağıtımına işine ait 10 Haziran 1910 tarihinde uluslararası bir ihale açmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.3).

Yüklenicilerin 28 Mayıs 1910 tarihine kadar teknik şartnameyle uyumlu ihale dosyalarını Nafia Nezareti'ne teslim etmeleri şart koşulmuştur (Engin & Gülsoy, 2016, s.59). İstanbul'un elektrikle aydınlatılması için yapılan ihaleye Macar, Alman, Fransız ve İsviçreli sekiz konsorsiyum dosya sunmuştur (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.18). 1 Kasım 1910 tarihinde sonuçlanan ihaleyi Budapeşte merkezli bir Avusturya Macaristan şirketi olan Ganz Electricitats Gesellschaft isimli şirket kazanmıştır (Özdemir, 2016, s.24). İhaleye ait Şura-yı Devlet kararları Bakanlar Kurulu'nda da uygun bulunarak onay için padişaha arz edilmiş, Sultan V. Mehmet Reşat'ın onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir (Engin & Gülsoy, 2016, s.59).

Böylelikle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarından itibaren kamu hizmetlerinin imtiyaz yoluyla özel şahıslar veya şirketlerin teşebbüsü ile yürütmesi politikası çerçevesinde, İstanbul'un elektrik işleri imtiyaz yoluyla özel bir şirkete 50 yıllığına verilmiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.18). Nafia Nezareti ile Ganz şirketi arasında yapılan sözleşme gereğince Şirket, Avrupa yakasında ilk on iki belediye ile yirminci belediyeye elektrik dağıtım imtiyazını elde etmiştir. Buna göre Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Tarabya, Büyükdere ve Yeniköy, imtiyaz kapsamında elektrik dağıtım şebekesine dahil olmuştur. Ancak ilk beş belediye ve yirminci belediye bölgelerinde elektrik dağıtımını, İstanbul Hava Gazı Şirketi ile anlaşma şartına bağlanmıştır (Ergin, 1995, s.2692).

İstanbul'a elektrik sağlamakla ilgili imtiyazı elde eden Ganz Şirketi 44 maddelik bir nizamname hazırlamıştır (Önay, 1972, s.30). Nizamname çerçevesinde Ganz, Banque Generale de Credit Hongrois, La Banque de Bruxelles ve bir Belçika şirketi olan Societe Financiere de Transports et d'Entreprises Industrielles a Bruxelles (SOFINA) ile birlikte 1911 yılında "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" (Societe Anonyme Ottomane d'Electricite) ünvanlı bir şirket kurmuşlardır. Toplam sermayesi 528.000 lira olan Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin direktörlüğüne M. Auguste Becker getirilmiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.21). İstanbul'un elektrik işlerini yürütmek üzere yeni kurulan şirketin adres bilgisi Tünel Meydanı'nda bulunan Metrohan binasının 453-455 numaraları odaları olarak bildirilmiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.19).

İhale öncesi ilan edilen teknik şartname hükümlerinden bazıları sözleşme aşamasında düzeltilmiştir. Teknik şartnamede 3.000 Kw olarak belirlenen santral kapasitesi, Ganz Şirketi ile 24 Ekim 1910 tarihinde imzalanan sözleşmenin ikinci maddesinde iyileştirilerek 13.400 Kw'a çıkarılmıştır. Bunun yanında Şirket'in bedelsiz olarak İstanbul sokaklarına koyacağı sokak aydınlatmalarının sayısı 100'den 600'e çıkarılmıştır (Ergin, 1995, s.2693). Şirket, sözleşmedeki bu hükümleri kabul edip imzaladıktan sonra ihalenin onay süreçleri yürütülmüştür.

İstanbul'a uzun yıllar elektrik sağlayacak olan santralin yapım yeri, Kâğıthane ve Alibeyköy derelerinin beslediği Haliç'te bulunan Silahtarağa havzası olarak belirlenmiştir. Fabrikanın Haliç'te kurulması kararına; konut ve sanayi bölgelerine yakınlığı, deniz ulaşımına uygun olması, Kâğıthane ve Alibeyköy derelerinin beslediği Haliç'in su kaynaklarına erişimin kolaylığı etki etmiştir. Haliç kıyıları örneğine az rastlanılan doğal bir liman hüviyetindedir. Sahip olduğu derin su kanalı, Boğaz'a ve Marmara Denizi'ne açılması endüstriyel üretim için elverişli bir ortam sağlamaktadır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.21).

Dönem itibarıyla buhar makinalarıyla çalışan sanayi tesislerinin faaliyet alanı olarak Unkapanı ile Haliç arasındaki bölge tahsis edilmiştir. Unkapanı'nın doğu kısmında yani Boğaziçi ve çevresindeki meskûn mahallerde çevre duyarlılığından dolayı sanayi tesislerinin kurulmasına izin verilememektedir. Haliç kıyılarında ise tersane yapılarının yanı sıra irili ufaklı birçok sanayi kuruluşu faaliyet yürütmektedir (Engin & Gülsoy, 2016, s.74). Silahtarağa Elektrik Santrali, Unkapanı'nın batısında belirlenen sanayi bölgesinin tam ortasında, Pera ve tarihi yarımada gibi meskûn bölgelere uzak olmayan merkezi bir konumdadır. Santralin yeri, elektrik dağıtımı için yatırım yapılması gereken kablo ve diğer tesisatlar dahil iletim hatları maliyetlerinin yüksek rakamlara ulaşmasını önlemiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.23).

Ganz Şirketi ihale kararının ardından Silahtarağa havzasında hemen işe başlamış, ilk olarak santral sahası olarak belirlenen 118.000 metrekarelik alanın satın alma işlemini gerçekleştirmiştir. (Cengizkan, 2000, s.33). Silahtarağa Elektrik Santrali kömürle elektrik üreten bir termik santral olduğundan Haliç'te seçilen konumu deniz ve karayoluyla kömürün kolaylıkla nakline imkân sağlamaktadır (Kıraç & Kaptı, 2009, s.30). Elektrik üretimi esnasında tribünlerin soğutulmasında kullanılacak suyun santralin hemen yanındaki derelerden temin edilmesi önemli bir işletme kolaylığı sağlamıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.23).

Santral inşaatı 1911 yılının ikinci yarısından itibaren hızlanmış ve 1913 yılının Haziran ayında tamamlanması planlanmıştır. İşlerin zamanında bitirilmesi amaçlanmış, çalışmalar bu doğrultuda ilerlemiştir (Cengizkan, 2000, s.35). Ancak Balkan Harbi dolayısıyla santralde çalışan özellikle yabancı çalışanların işten çıkarılmaları işlerin bir miktar yavaşlamasına neden olmuştur. Nitekim 8 Kasım 1912 tarihli idareye gönderilen yazıda (talimatlar çerçevesinde) Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ vatandaşı çalışanların iş akitlerinin derhal feshedildiği anlaşılmaktadır (İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmesi, Belge No: 7103-02594-165). Balkan Harbi santralin yapımında gerekli ekipmanın yurt dışından temininde de zorluklar yaşanmasına yol açmış, malzeme fiyatlarındaki hızlı artışlar tedarik güçlükleri doğurmuştur (Ergin, 1933, s.82). 15 Eylül 1913 günü İstanbul'da yaşanan büyük sel felaketi santralin sular altında kalmasına neden olmuştur. Selin yarattığı tahribat santralin çalışması için gerekli olan bazı ekipmanı kullanılamaz hale getirmiştir. Yaşanan mücbir sebepler santralin açılışını geciktirmiştir. Bütün olumsuz durumlara rağmen yoğun çalışmalar neticesinde eksikler tamamlanmış ve Silahtarağa Elektrik Santrali 11 Şubat 1914 tarihinde hizmete açılmıştır (Ergin, 1995, ss.921-922). Sisteme ilk elektriğin verilmesinin ardından santraldeki diğer işlerin hızla toparlandığı ve 3 Mart 1914 tarihinde teslim aşamasına gelindiği yazışmalardan anlaşılmaktadır (Cengizkan, 2000, s.35).

Silahtarağa Santrali'nden şehre iletilen ilk elektrik, tramvay şebekesine verilmiştir (Toprak, 1994, s.478). 11 Şubat 1914 tarihinde Beşiktaş-Ortaköy tramvay hattı Silahtarağa'dan sağlanan elektrikle işletmeye açılmıştır (Arısal, 2021, s.111). Şehir şebekesine elektriğin verilme tarihi ise 14 Şubat 1914 olarak gerçekleşmiştir (İETT Dergisi, 1956, s.18). 20. yüzyılın

başlarında İstanbul'da ışık namına sokaklarda, binalarda ve hanelerde elektrik bulunmamaktadır. Ana caddeler, resmi daireler, yatılı okullar, kimi tiyatrolar, mağazalar, nadiren de bazı konaklar hava gazı ile aydınlatılmaktadır. Geri kalan hanelerde büyüklü küçüklü petrol lambaları kullanılmaktadır. Elektrik yaygınlaştıkça ücra köşelere kadar zamanla ulaşmıştır (Alus, Mayıs 1942, s.6).

İstanbul sokaklarının santral elektriğiyle aydınlatılması için açılışın üzerinden beş altı sene geçmesi gerekmiştir. Sokakların aydınlatılmasına ancak 1920 yılında başlanabilmektedir (Ergin, 1995, ss.921-922). Bu haliyle İstanbul sokaklarının aydınlatılması işinin Avrupa şehirlerinin hayli gerisinde kaldığı ortadadır. Sokakların aydınlatılmasına ilk olarak tramvayın geçtiği güzergâh üzerindeki ana caddelerden başlanmıştır. Sözleşme gereği bedelsiz olarak konulması gereken aydınlatma lambaları için tramvayın geçtiği güzergahlar tercih edilmiştir. Şehrin ikinci ve üçüncü derece sokaklarına elektrik götürülmemiştir (Ergin, 1933, s.82). İstanbul sokaklarının bir kısmı önce gaz yağı daha sonra hava gazı ve nihayet elektrikle aydınlatılmıştır (Toprak, 1994, s.476).

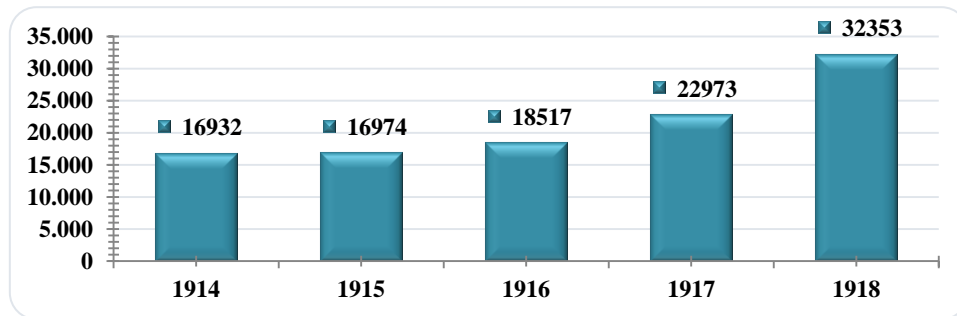
2.1. Santralin İşletme Performansı

Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın 1914 başında hizmete girmesiyle şehre elektrik üç ana indiriciden iletilmiştir. İstinye indirici merkezi, Sarıyer ve Boğaz bölgesini; Tozkoparan, Galata ve Pera'yı; Beyazıt ise sur içi İstanbul'unu beslemektedir. Zamanla büyüyen elektrik şebekesi öncelikle İstanbul'un modern yüzünü temsil eden varlıklı semtlere ulaşmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.35). Fabrikada 10.300 volt gerilimle üretilen enerji, açık hava trafo merkezinde 35.000 volta yükseltilmektedir. Beyazıt, Zeytinburnu, Vanıköy ve Terkos trafo merkezlerine iletilen elektrik enerjisi buralarda yeniden 10.000 volta düşürülerek şehrin muhtelif semtlerindeki abonelere ulaştırılmaktadır (Kiper, 1956, ss.28-29).

Kömürün yanmasıyla elde edilen buhar gücünün türbinleri döndürmesi sonucunda elektrik enerjisi üretilmektedir. Makine ve ekipman kurulumundan sonra kesintisiz kömür temini, santralin çalışması açısından en önemli gündem maddesi olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere savaşın ilk yıllarında kömür tüketimi aynı düzeyde kalmış, sonlara doğru artan elektrik talebi doğrultusunda hızlı bir artış göstermiştir. Santralde istihlak edilen kömür miktarı 1914 ve 1915 yıllarında 16 ton düzeyinde kalırken 1918 yılında 32 tona çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında kömür arzında ve lojistiğinde yaşanan aksamalar elektrik üretiminde kesintilere neden olmuş; ulaşımdan aydınlatmaya şehir bu durumdan son derece olumsuz etkilenmiştir. 1914-1918 döneminde resmî kurumlar dışında İstanbul'a düzenli elektrik sağlanamadığı görülmektedir. Tramvayların seferlerini gecikmeli yapmak zorunda kaldığı ve bu durumun şehir içi ulaşımı olumsuz etkilediği gözlenmektedir. Tedarik zincirinde yaşanan sorunlar enflasyonu tetiklediğinden dört haneli rakamlara ulaşan elektrik fiyatlarındaki artış oranı, elektrik temini sağlanan aboneleri ciddi mali zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.148).

Grafik 1. Silahtarağa Santrali'nde tüketilen kömür miktarı-ton (1914-1918)

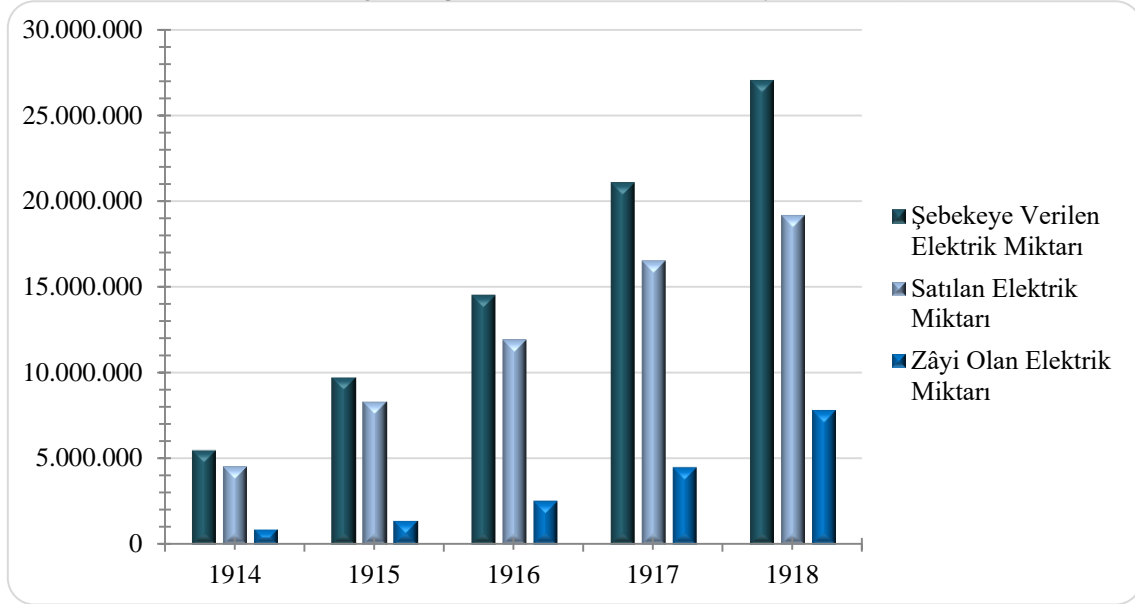

Kaynak: İETT,7103-04946-043 nolu belge

Ankara Hükümeti, Elektrik Şirketi ile 1923 yılında yaptığı imtiyaz sözleşmesinde yerli kömür kullanımını teşvik etmek amacıyla yurt dışından kömür ithalini yasaklamıştır. Üretim kesintisiz sürdürülebilmesi için yeterli miktarda kömürün iç piyasadan temini yolları zorlanmıştır. Ülke içinde ocaklardan çıkarılan kömür arzının santralin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı anlaşılınca müzakereler sonucunda 1926 yılında kömür ithalatına konulan yasak kaldırılmıştır (Öztürk, 2010, s.272).

Silahtarağa Elektrik Fabrikası hizmete girdiğinde yeraltında döşeli olan elektrik şebekesinin toplam uzunluğu 230 km'yi bulmaktadır (Ergin, 1995, s.2692). 1914 sonu itibarıyla şirketin döşediği elektrik şebekesinin toplam uzunluğu 258.320 metreye, abone sayısı ise 2.055 kişiye ulaşmıştır (Öztürk, 2010, s.261). Santralden elektrik şebekesine verilen 4.694.073 Kw elektriğin abonelere satışı gerçekleşmiştir. Satışı gerçekleşen enerjinin yaklaşık dörtte üçü tramvay şebekesinde kullanılmıştır (İETT Dergisi, 1956, s.18). Belediyeye verilen elektriğin satış bedeli Kwh başına 21,6 para olarak belirlenmiştir. İlan edilen elektrik tarifesi Avrupa şehirlerinin birçoğunda uygulanan tarifenin üçte birinden daha ucuzdur. Paris'te uygulanan tarife ise İstanbul'dan dört kat daha pahalıya gelmektedir (Ergin, 1995, s.2692).

Grafik 2. Şebekeye verilen elektrik miktarı (1914-1918)

Kaynak: İETT, 7103-04946-043 nolu belge.

Grafik 2'de görüldüğü üzere Silahtarağa Santrali'nden şebekeye verilen enerji, 1914 yılında 5,5 milyon Kwh civarındadır. İlerleyen yıllarda ortalama 5 milyon Kwh yıllık üretim artışı izlenmektedir. 1915'te yaklaşık 9,8 milyon Kwh, 1916'da 14,5 milyon Kwh, 1917 yılında 21 milyon Kwh elektrik iletilmiştir. 1918 yılına gelindiğinde şebekeye verilen elektrik enerjisi 27 milyon Kwh'yi geçmiştir.

Fabrikada üretilen elektrik miktarı ile dağıtım neticesinde tüketicinin kullanımına sunulan elektrik arasındaki fark, şebeke kaybını vermektedir. Şebekede zayı olan elektrik yüzdesi iletim hatlarına yüklenen elektrik miktarına bağlı olarak değişmektedir. Başlangıçta %15 ile sınırlı olan zayı oranı, 1916'da %18'e, 1917'de %21'e ve 1918 yılında %28 seviyesine yükselmiştir. %20'nin üzerindeki zayı oranı yüksek bir kayıp seviyesi olarak dikkat çekmektedir. Zayı miktarı, iletim hattının yük durumundan, elektrik iletimi için kurulan şebeke tesisatının izolatörlerinde meydana gelen kayıplara kadar birçok etkene bağlı olarak değişmektedir. Elektrik zayı miktarındaki değişim teknik boyutta ele alınması gereken ayrı bir çalışmanın konusu olarak durmaktadır.

Tablo 1. Kurulu güç ve iletim hatları

Yıl	Santral Kurulu Güç (Kilovat)	Trafo Merkezleri (Adet)	İletim Hatları				Santral Üretim Miktarı (Kwh)
			Yeraltı (Kilometre)		Havai (Kilometre)		
			Alçak Gerilim	Yüksek Gerilim	Alçak Gerilim	Yüksek Gerilim	
1923	34.000	152	223	175	36	-	34.406.680
1924	36.000	161	233	179	69	-	40.010.486
1925	48.000	175	261	190	87	-	45.825.860
1926	48.000	183	278	197	99	-	52.203.004
1927	48.000	187	305	201	121	11	55.690.567
1928	48.000	193	322	205	138	19	62.243.655
1929	48.000	195	340	212	153	19	66.515.060
1930	50.300	198	356	217	188	25	74.775.250
1931	69.300	226	389	272	253	51	84.703.398
1932	69.300	242	399	293	292	51	87.780.260

Kaynak: T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932. İstanbul Belediye Matbaası, s.5

Şehir şebekesi elektrik iletim hatlarının toplam uzunluğu 1914'ten 1923'e ilk on yılda, 258 km'den 434 km'ye çıkmıştır. Artış oranı yaklaşık %70 civarındadır. İkinci on yılda (1923-1932) elektrik iletim hatlarının uzunluğunda gerçekleşen artış yaklaşık %140 seviyesindedir. 1923 yılında mevcut olan 434 km toplam şebeke uzunluğu 1932 yılında 1.035 km'ye çıkmış; Ortaköy ve Bebek semtlerinden Yedikule'ye kadar havai hat şebekesi uzatılmıştır. İstinye, Pera, Şişli ve Beyazıt bölgelerinde yeraltı iletim hatları mevcuttur.

Cumhuriyet döneminde yapılan yatırımlarla trafo merkezi sayısı yaklaşık %60 artmıştır. 1923 yılında var olan 152 trafo merkezi 1932 yılında 242'ye yükseltilmiştir. Aynı şekilde cumhuriyetin ilk on yılında santralin kurulu güç kapasitesi iki katına çıkarılmıştır. Fabrikada üretilen elektrik miktarı ise 1923 yılında 34,4 milyon Kwh iken 1932'de bu rakam %155'lik artışla 87,8 milyon Kwh seviyelerine yükseltilmiştir.

Tablo 2. İstanbul bölgesel elektrik kullanımı

Yıl	İstanbul ve Beyoğlu Bölgeleri*		Kadıköy ve Üsküdar Bölgeleri**		Toplam Tüketim (Kwh)
	Tüketim Miktarı (Kwh)	Kullanım Oranı (%)	Tüketim Miktarı (Kwh)	Kullanım Oranı (%)	
1923	27.672.227	100	-	-	27.672.227
1924	33.456.237	100	-	-	33.456.237
1925	38.926.246	100	-	-	38.926.246
1926	44.051.793	100	-	-	44.051.793
1927	46.390.528	99	307.350	1	46.697.878
1928	51.467.443	99	682.317	1	52.149.760
1929	54.293.649	98	1.183.770	2	55.477.419
1930	60.400.457	97	1.831.695	3	62.232.152
1931	65.876.179	93	4.854.255	7	70.730.434
1932	65.347.226	90	7.028.658	10	72.375.884

Kaynak: T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932. İstanbul Belediye Matbaası, s.5

Cumhuriyetin kurulduğu tarihlerde İstanbul dışında elektrik üretimi Adapazarı, İzmit ve Tarsus ile sınırlıdır. Bu dönemde kişi başına yıllık elektrik tüketimi 5 Kwh'nin altına düşmüştür. 1918 yılında tüketilen elektrik miktarı 16,5 milyon Kwh iken bu rakam 1920'de 20,5 milyon Kwh seviyesine çıkmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.128).

Avrupa yakası 1914 yılından itibaren şehir elektriğinden yararlanmaya başlamıştır. Anadolu yakasının elektriğe kavuşması ilk olarak 1926 yılına rastlamakla beraber asıl kullanım 1927 yılında gerçekleşmiştir (Erengil, 1957, s.3). 1928 yılında Silahtarağa ile Boğaziçi arasında yüksek gerilim hattı inşa edilmiştir (İETT Dergisi, 1956, s.18). Üsküdar ve Kadıköy başta olmak üzere Anadolu yakasındaki yerleşim yerleri ile Adalar'da yaygın elektrik kullanımı ancak 1930'lu yıllarda mümkün olmuştur (Ergin, 1933, s.82). Deniz altından döşenen kablolar sayesinde Silahtarağa Elektrik Fabrikası İstanbul'un her iki yakasını besler hale gelmiştir. 1930'lu yıllarda elektrik kullanımı Adalar, Maltepe, Kartal ve Pendik'e kadar uzamıştır. Bu yıllarda elektrik abone sayısı da artarak 50.000'i aşmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.128).

* İstanbul ve Beyoğlu bölgesine, Bakırköy ve Avrupa yakası Boğaz hattının tamamı dahildir.

** Üsküdar ve Kadıköy bölgesine Adalar ve Anadolu yakası Boğaz hattının tamamı dahildir.

İstanbul'da yakalar arası bölgesel dağılımda Avrupa yakası ana elektrik tüketicisidir. Anadolu yakası ilk yıllarda şehirde tüketilen elektriğin ancak %1'ini kullanırken daha sonraki yıllarda bu oran yükselmiştir. 1932 yılında Anadolu yakası toplam elektrik tüketiminden %10 pay alır hale gelmiştir. Avrupa yakası %90 seviyesindedir. Daha sonraki yıllarda elektrik enerjisi tüketim oranı yaklaşık %75'i Avrupa yakasında, %25'i Anadolu yakasında olmak üzere şekillenmiştir (Erengil, 1957, s.3).

2.2. Silahtarağa Santrali Çalışanları

Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nda işçiler vardiya esasına göre çalışmaktadırlar. İşçilerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak tesisler santral bünyesinde bulunmaktadır. Yemekhane, revir, sağlık yardım odaları, dinlenme salonları, modern bir mutfak ve itfaiye teşkilatı yerleşke içerisindeki tesislerden bazılarıdır (Kiper, 1956, ss.28-29).

“Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi, 1921 Yılında Silahtarağa Fabrikası'nda Çalışan Daimî ve Yevmiyeli İşletme ve Tamirat-ı Daim Personelinin Tahlil Cetveli” başlığı altında santral çalışanlarının özlük durumlarını içeren rapor (Ek 2 ve 3), dikkat çekici bilgiler içermektedir. 18 Eylül 1922 tarihinde V. Frounbourg ve A. Ansens isimli Elektrik Şirketi yetkilileri tarafından hazırlanan ve Nafia Nezareti'ne onaya sunulan analiz raporu, Nezaret Komiseri Ziya Bey imzasıyla 3 Ekim 1922 tarihinde onaylanmıştır.

Bahsi geçen ve aşağıda verilen tablo halindeki rapora göre 1921 yılında santralde belirtilen pozisyonlarda 98 kişi çalışmaktadır. Tablonun ilk sütunu yıl boyunca her bir çalışanın mesaisinin toplamını göstermektedir. Yıl boyunca santralde bulunan 98 çalışan, günlük 9 saat mesai esası ve 365 gün üzerinden toplam 322.737 saat iş gücü üretmiştir. 98 personel için 1921 yılında ödenen toplam ücret tutarı 52.483 liraya ulaşmıştır. Çalışan başına yıllık ödenen maaş tutarı ortalama 535,54 lirayı bulurken aylık ortalama ise 44,63 lira olarak gerçekleşmiştir. *** Aylık mesai ortalaması ise 274 saat hesaplanmıştır.

Santral çalışanları iki gruba ayrılarak incelenmiştir. İlk grup daha nitelikli işler yapan meslek sahibi çalışanları kapsamaktadır. İkinci grubu ise niteliksiz işçiler oluşturmaktadır. Grafik analizleri ile benzer iş kollarının çalışma süreleri ve aldıkları ücretler karşılaştırılmıştır.

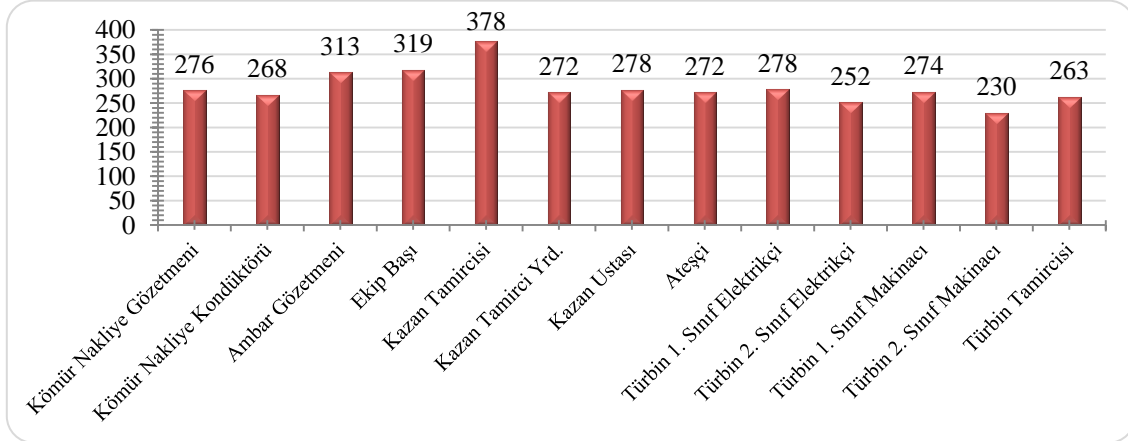
*** Orijinal belgede, çalışan başına yıllık ödenen maaş tutarının ortalaması 537,56 lira, aylık maaş ortalaması ise 44,55 lira olarak hesaplanmıştır. Küsurat seviyesindeki farklılığın, işlem hatasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. 1921 yılında Silahtarağa Santrali işletme ve bakım ünitelerinde çalışan daimî ve geçici çalışanların analizi

Birim/Görev	Yıllık Toplam İş Gücü (saat)	İşçi Sayısı	Personelin Aylık Çalışma Saati	Yıllık ödenen Toplam Ücret (Lira)	Personel Başına Yıllık Ücret (Lira)	Personel Aylık Maaşı (Lira)
Kömür Nakliye Dairesi						
Gözetmen	3.317	1	276	981,55	981,55	81,80
Kondüktörler	6.421	2	268	1.319,23	659,62	54,97
İşçiler	19.337	6	269	2.705,32	450,89	37,57
Toplam	29.075	9	269	5.006,10	556,23	46,35
Ambar Çalışanları						
Gözetmen	3.761	1	313	930,72	930,72	77,56
İşçiler	14.314	4	298	1.796,91	449,23	37,44
Toplam	18.075	5	301	2.727,63	545,53	45,46
Destgahlar						
Bekçiler	30.519	9	283	4.293,05	477,01	39,75
Bahçıvanlar	7.359	2	307	982,52	491,26	40,94
Temizlik Personeli	7.657	3	213	797,30	265,77	22,15
Ekip	7.656	2	319	1.243,37	621,69	51,81
İşçi	4.145	1	345	188,29	188,29	15,69
Toplam	57.336	17	281	7.504,53	441,44	36,79
Kazan Dairesi						
Tamirciler	13.619	3	378	2.990,16	996,72	83,06
Tamirci Muavinleri	19.590	6	272	2.966,34	494,39	41,20
Ustalar	6.667	2	278	1.735,63	867,82	72,32
Ateşçiler	32.668	10	272	7.442,24	744,22	62,02
Kantar İşçileri	8.205	3	228	1.378,19	459,40	38,28
Kül Nakliye İşçisi	22.852	7	272	2.796,69	399,53	33,29
İşçiler	36.002	11	273	4.989,19	453,56	37,80
Toplam	139.603	42	277	24.298,44	578,53	48,21
Kazancılar Tathirat Dairesi						
İşçiler	14.134	4	294	1.246,63	311,66	25,97
Türbin ve Levhalar Dairesi						
Birinci Sınıf Elektrikçiler	6.678	2	278	1.693,85	846,93	70,58
İkinci Sınıf Elektrikçiler	6.043	2	252	1.032,88	516,44	43,04
Birinci Sınıf Makinacılar	9.858	3	274	2.704,06	901,35	75,11
İkinci Sınıf Makinacılar	8.295	3	230	1.480,32	493,44	41,12
Tamirciler	12.628	4	263	2.293,15	573,29	47,77
İşçiler	21.013	7	250	2.496,07	356,58	29,72
Toplam	64.515	21	256	11.700,33	557,16	46,43

Kaynak: İETT, 7103-04946-033 nolu belge.

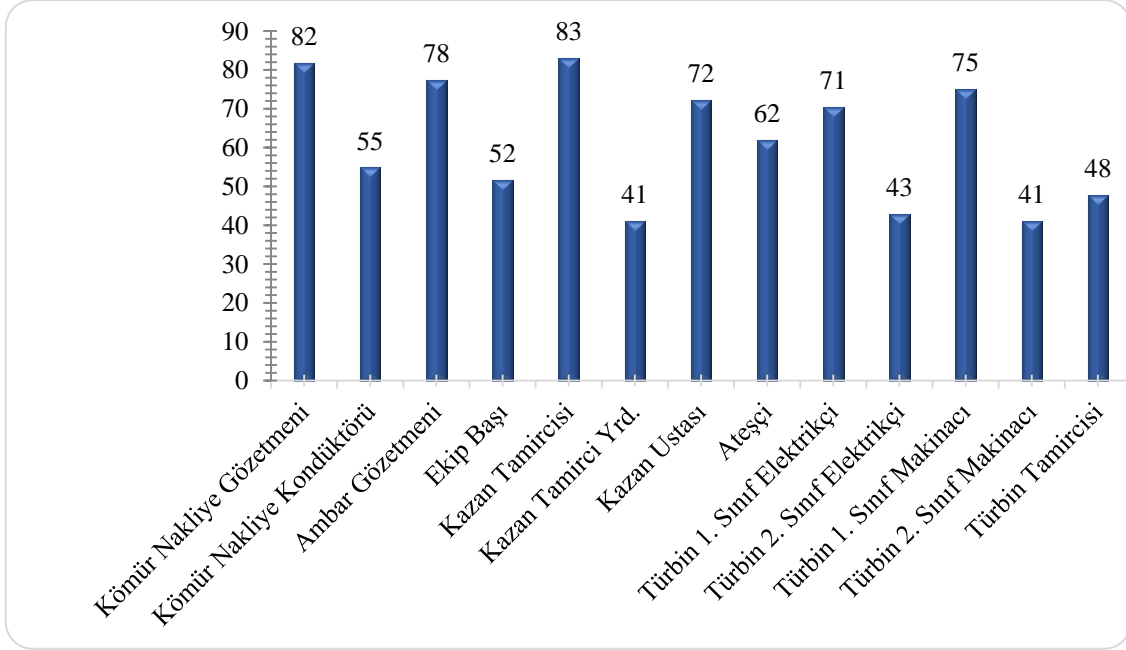
Grafik 3. 1921 yılı Silahtarağa Santrali nitelikli iş gücünün aylık çalışma performansı (saat)

Kaynak: İETT, 7103-04946-033 nolu belge.

Nitelikli iş gücüne sahip personelden en çok mesai yapanların kazan tamircileri olduğu görülmektedir. Kazan tamircileri aylık 350 saatin üzerinde mesai yapmıştır. Diğer çalışanların ağırlıklı olarak aylık 250-300 saat aralığında birbirlerine yakın mesai süreleri dikkat çekmektedir. Ambar gözetmeni ve ekip başlarının da aylık 300 saati geçen mesaiyeri bulunmaktadır.

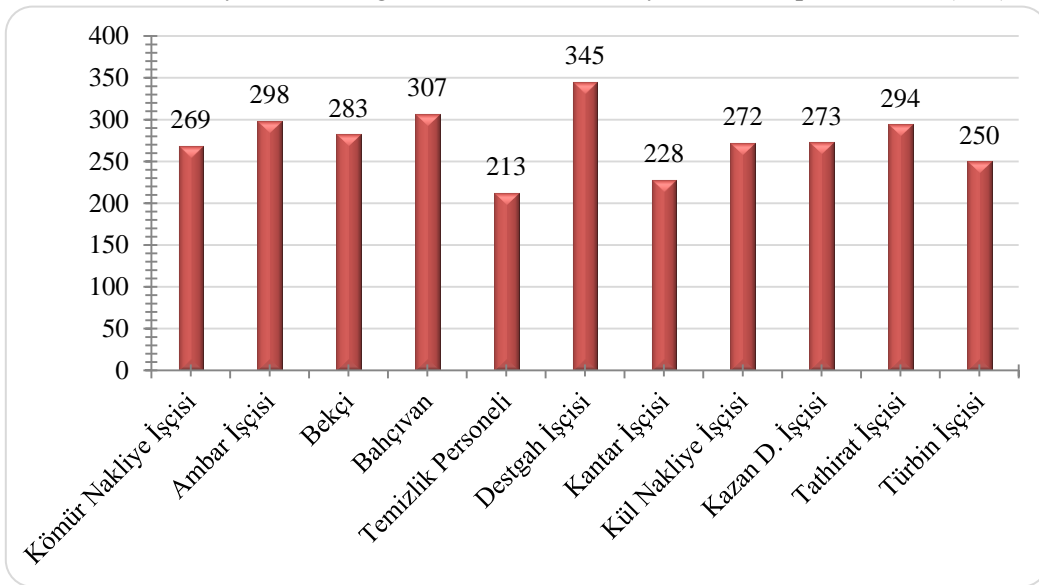
Grafik 4. 1921 yılı Silahtarağa Santrali nitelikli iş gücünün aylık maaşı (lira)

Kaynak: İETT, 7103-04946-033 nolu belge.

Mesai sürelerinin uzunluğu ile uyumlu olarak en yüksek ücreti aylık 83 lira ile kazan tamircileri elde etmişlerdir. Onları aylık 82 lira ile kömür nakliye gözetmeni ve 77,5 lira ile ambar gözetmeni takip etmiştir. Birinci sınıf makinacı, elektrikçiden aylık 5 lira daha fazla kazanmaktadır. Makinecinin mesaisinin daha uzun olmasının ücret farkında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

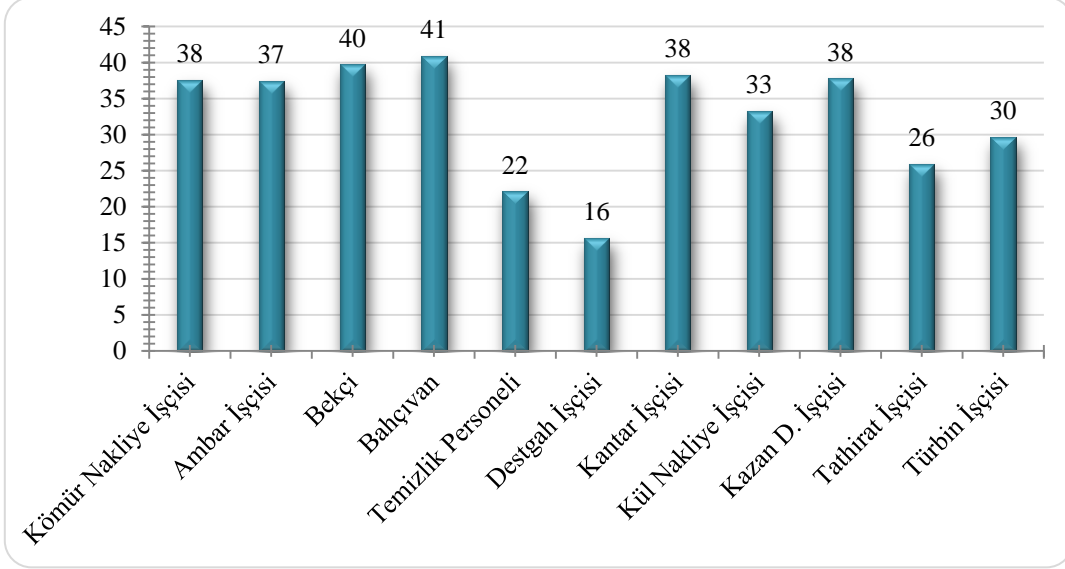
Grafik 5. 1921 yılı Silahtarağa Santrali işçilerinin aylık çalışma performansı (saat)

Kaynak: İETT, 7103-04946-033 nolu belge.

İşçilerin aylık çalışma süreleri ortalama 250-300 saat aralığında değişmektedir. Destgah işçileri aylık 350 saate yakın mesai yapmıştır. Temizlik işçileri aylık 213 ve kantar işçileri 228 saat ile en az çalışan işçi gruplarını teşkil etmektedir. Vasıfsız işçilerin nitelikli iş gücü üreten gözetmen, usta ve tamircilerle benzer mesai sürelerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Grafik 6. 1921 yılı Silahtarağa Santrali işçilerinin aylık maaşı (lira)

Kaynak: İETT, 7103-04946-033 nolu belge.

Çalışma süreleri aynı olsa da vasıfsız işçilerin aldıkları ücretler daha düşüktür. En yüksek aylık ücreti 41 lirayla bahçıvan, 40 lirayla bekçi ve 38 lirayla kantar, kazan ve kömür nakliye işçileri almaktadır. Ambar işçileri 37 lira aylık gelir elde ederken en düşük ücreti en çok çalışma süresine sahip destgah işçileri almaktadır. Destgah işçileri aylık 16 lira ile ortalamanın hayli altında kalmaktadırlar.

Santral'de gözetmen, kondüktör, ustalar, tamirciler, elektrikçiler, mekanikçiler gibi nitelik ve maharet gerektiren işlerde çalışan personelin aldıkları aylık ücretlerin ortalaması 61 liradır. Kazan ve türbinlerde çalışan işçiler dahil kömür nakliye ve ambar işçileri, temizlik personeli ve diğer düz işçilerin maaşlarının aylık ortalaması 31 lira civarındadır. Ustalığı ve tecrübesi olan çalışanlar hiçbir vasfı olmayanlardan yaklaşık iki kat daha fazla ücret almaktadır. Silahtarağa Santrali çalışanlarına ödenen ücretlerin vasıflı ve vasıfsız personel arasındaki ikiye bir oranının Osmanlı iş gücü piyasasıyla uyumlu bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

3. Elektrik Şirketi'nin Mali Durumu

Budapeşte merkezli Avusturya-Macaristan firması Ganz'ın kurduğu Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin sermaye yapısı santral açıldıktan sonra değişmiş, şirketin sermaye hakimiyeti Belçika merkezli bir grubun eline geçmiştir. Altyapı ve ulaşım işlerinde uzmanlaşmış SOFINA, daha öncesinden küçük ortağı olduğu Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ni satın almıştır. Uluslararası SOFINA grubunun en büyük ortaklarından üçünün büyük Alman bankaları olduğunu belirtmek gerekir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.25).

Cumhuriyet sonrası dönemin ilk on yılında Türkiye'de yatırımları finanse edecek yeterli sermaye birikimi oluşmadığından ekonomik yatırımlar özel teşebbüs eliyle yürütülmüştür. 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yaklaşımını ortaya koymuş, 1923-1932 yılları arasında özel sektör eksenli bir iktisadi politika uygulanmasına ve yabancı sermaye imtiyazlarının devamına karar verilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti döneminden beri faaliyette bulunan imtiyaz şirketlerinin sözleşmelerinin uzatılması prensibi benimsenmiştir (Engin & Gülsoy, 2016, ss.124-125).

SOFINA, Ankara hükümetiyle 17 Haziran 1923 tarihinde yeni bir sözleşme imzalamış, santral kapasitesinin artırılması ve şebekenin genişletilmesi karşılığında sermaye yapısının güçlendirilmesi yoluyla imtiyaz hakkını devam ettirmiştir. Şirketin unvanı yeni sözleşmeyle “Türk Anonim Elektrik Şirketi” olarak değiştirilmiştir. 1923'teki sözleşmenin ardından kuruluş aşamasında yapılmış ilk türbin-jeneratör gruplarından biri sökülerek AEG marka 10.000 Kw üretim kapasiteli yeni bir grup devreye alınmıştır. Böylelikle santralin elektrik üretim kapasitesi 30.000 Kw'ye yükseltilmiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.29).

SOFINA grubu 21 Nisan 1931'de imzalanan sözleşme ile Kadıköy Elektrik ve Hava Gazı Şirketi'ni de satın alarak İstanbul'un elektrik tekeli eline almıştır. Grup, satın alma bedeli olarak hava gazı şirketine 2.785.506 İsviçre frankı ödemiştir. Böylelikle Silahtarğa Elektrik Santrali'nden üretilen elektrik Pendik'ten Adalar'a kadar bütün İstanbul'a yayılmıştır. Şirket yeni faaliyet sahaları için 4 milyon İsviçre Frank'ı ilave yatırım yapmıştır. 1932 yılında Kartal'dan Büyükada'ya ulaşan yaklaşık 4 kilometrelik bir denizaltı kablosu döşenmiş ve santralin elektriği Heybeliada'ya kadar ulaştırılmıştır (İETT Dergisi, 1956, s.18).

Tablo 4. Elektrik şirketi faaliyet tablosu (1914-1939)

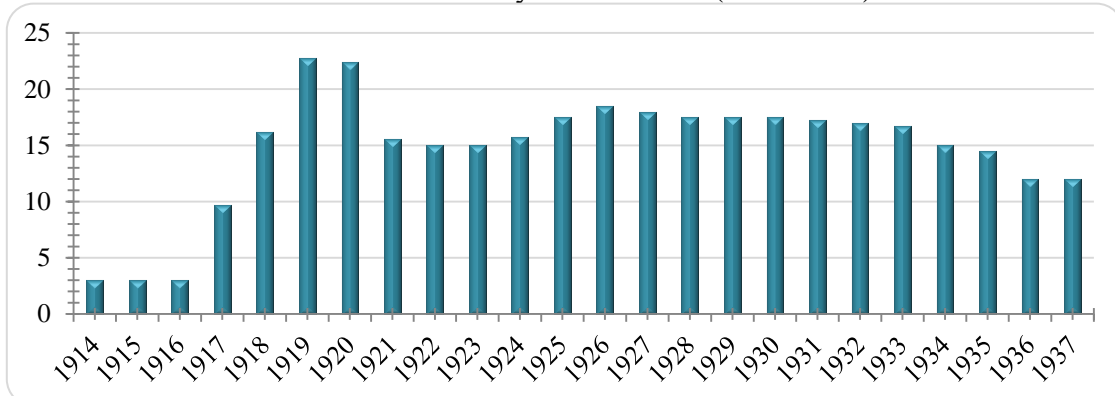
Yıl	Elektrik Tüketim (Milyon Kwh)	Abone Sayısı	Brüt Gelir (Milyon TL)	Net Gelir (Milyon TL)
1914		2055	0,3	0,004
1918	16,5	12.894	1,6	0,2
1920	20,5	17.207	2,2	0,1
1925	38,9	35.267	2,5	0,9
1930	55,4	55.371	3,8	1,3
1935	86,7	97.542	4,7	1,6
1939	122	123.781	5,4	2,1

Kaynak: Öztürk, A.İ. (2010). Osmanlıdan cumhuriyete imtiyaz usulü ile yürütülen İstanbul belediye hizmetleri (1852-1964). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, s.273.

1914 yılı sonunda Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin brüt geliri 341.117 lira, net kazancı ise 4.344 lira olarak gerçekleşmiştir. 1918 yılında brüt gelir yaklaşık beş kat artışla 1,6 milyon olurken, net kâr yaklaşık 200 bin lirayı bulmuştur. Şirket gelirlerinin artmasında elektrik üretim miktarındaki yükselişin yanında, yaşanan hayat pahalılığının enerji fiyatlarına yansımalarının da etkisi bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da yaşanan enflasyonist ortam rekor düzeylere ulaşmıştır. 1914-1920 yılları arasında ısınma ve aydınlatmadaki enflasyon %1.073, ev kirasında %1.767, giyim harcamalarında ise %847 seviyesindedir. 1923 öncesinde devlete ait kurumlar, özel sektör tarafından işletilen elektrik kurumuna olan elektrik borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir (Engin & Gülsoy, 2016, s.122).

Grafik 7. Elektrik fiyat tarifesi-lira (1914-1937)

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış, İstanbul: İETT Matbaası, ss.43-44.

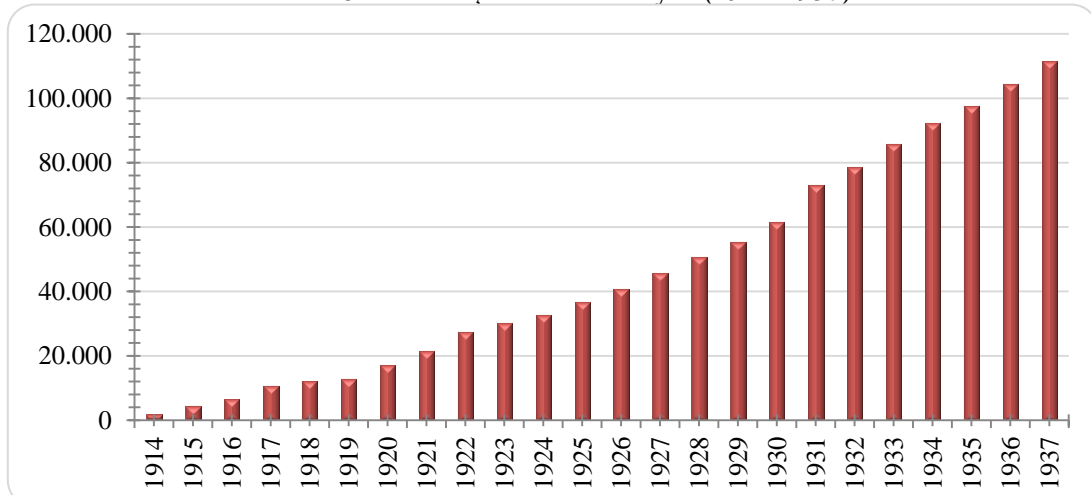
Elektrik fiyat tarifesi, 1914-1917 yılları arası 3 lira civarı sabit bir seyir izlemiştir. Elektrik fiyatları, yüksek enflasyon baskısına daha fazla dayanamayıp 1917 yılında üç kat artarak 9,7 liraya, 1918'de ise 16,2 liraya yükselmiştir. 1921 yılında İstanbul'da zaruri harcamalardaki enflasyon oranı, %1.127 ile dört haneli rakamları bulmuştur. Gıda ürünlerinde enflasyon oranı %1.255 seviyelerine çıkmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.122). İstanbul'un işgal altında kaldığı 1919-1920 yıllarında elektrik tarifesinin 22,8 lira ile rekor kırdığı yukarıdaki grafikte görülmektedir. Daha sonraki yıllarda 17 lira bandında bir fiyat istikrarı göze çarpmaktadır. 1935 yılında 16,75 olan tarife, 1934'te 15 liraya ve 1937 yılında 12 liraya düşürülmüştür.

Cumhuriyet döneminde sanayi tesislerinde ve konut sayısında yaşanan artışlar elektrik talebini de yukarı çekmiştir. Bu çerçevede SOFINA firması, Silahtarağa Elektrik Santrali'nin üretim kapasitesini 1926 yılında 40.000 Kw'ye, 1931'de ise 56.000 Kw'ye çıkartmıştır. (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.29). 1925 yılında İstanbul geneli elektrik tüketimi 38,9 milyon Kwh'dir. Bu miktarın 10,7 milyon Kwh'ı konutlarda, 8 milyon Kwh'ı tramvay şebekesinde, 15,3 milyon Kwh'ı ise sanayide kullanılmıştır. Elektrik satış fiyatı konutlarda 12,95 kuruş, tramvay şebekesinde 3,5 kuruş, sanayide 3,7 kuruş, sokak aydınlatmalarında ise 5,26 kuruş olarak belirlenmiştir. Elektrik sektörler itibariyle satış fiyatının ortalaması 6,4 kuruş düzeyindedir. 1925-1930 yılları arasında tarifede artışlar olmuş, konutlarda kullanılan elektrikliğin fiyatı 14 kuruşa çıkmıştır (Öztürk, 2010, ss.272-273). 1928 yılında Elektrik Şirketi, İstanbul sanayicisinin neredeyse tamamını teşkil eden 1.850 aboneye hizmet verecek düzeye gelmiştir (Engin & Gülsoy, 2016, s.143).

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımı neticesinde İstanbul sınırlarındaki kişi sayısı 690.857 olarak tespit edilmiştir (Behar, 1996, s.78). 1935 sayımında İstanbul'un nüfusu geçen 8 sene boyunca 50.291 kişi artarak 741.148 kişiye ulaşmıştır (Toprak, 1992, s.109). 1927-1935 yılları arasında nüfus artışı %7,3 ile sınırlı kalırken abone sayısı 45.809'dan 97.542'ye ulaşarak %129'luk bir artış göstermiştir. 1930'lu yıllar itibariyle İstanbul hane halkı sayısı 140.000 olarak hesaplandığında, konutlarda elektrik abonesi olmayan önemli bir kesimin olduğu anlaşılmaktadır (Öztürk, 2010, s.273).

Elektrik Şirketi'nin abone sayısı aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi lineer bir seyir takip ederek her geçen yıl istikrarlı ve orantılı bir artış göstermiştir. 1914 yılında 2.055 ile başlayan abone sayısı, geçen 24 yılda yıllık ortalama 4.500 artmış ve 1937 yılında 111.774 sayısına ulaşmıştır. 1918 yılı abone sayısı 12.137 ile sınırlı kalırken 1919 yılında 12.894 rakamıyla en düşük abone artışı gerçekleşmiştir.

Grafik 8. Elektrik şirketi abone sayısı (1914-1937)

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış, İstanbul: İETT Matbaası, ss.43-44.

Yabancı sermayenin yönetimindeki elektrik işletmesinde üst düzey Türk memur bulunmamaktadır. Elektrik ve tramvay işletmeleri gibi teknik konuların olduğu kamu hizmet sahalarında Türkler yönetim kademelerinden uzak tutulmuştur. İmtiyaz sahibi yabancı sermayeli şirketler teknik iş kollarında Türkleri ancak işçi olarak çalıştırmışlardır (Kaynar, 2012, s.266). Elektrik Şirketi'nin idareyle olan ilişkileri de genel anlamda gergin bir seyirde ilerlemiştir. Ruhsatsız olarak Şehremaneti arsaları üzerine kurulan trafo merkezlerine ecri misil ödemeyi kabul etmeyen Şirket yönetimiyle tarifelerin belirlenmesinde de sorunlar yaşanmıştır. Kömür fiyatlarının 1915 yılında düşüş eğilimine geçmesiyle Silahtarağa'da üretilen elektriğin fiyatında doğal olarak indirim beklentisi oluşmuştur. Elektrik Şirketi, elinde yüksek fiyattan alınmış kömür bulunduğu gerekçesiyle tarifelerde indirime gidilmesine şiddetle karşı çıkmıştır (Öztürk, 2010, s.272).

1929 yılında bütün dünyayı etkisine alan Büyük Ekonomik Buhran sonrası, Türk parasının istikrarını sağlamak amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Yurt dışına para çıkartılması yasaklandığından, SOFINA yurt dışına verdiği siparişlerin bedellerini ödemekte zorlanmış ve Şirket'in dış borçlanma stoku artmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.29). Brüksel'deki şirket merkezinden de gerekli yardımları alamayan Elektrik Şirketi yurt dışı borçlarını ödeyemez duruma düşmüştür. Şirket'in yurt içinde bankalarda bulunan mevduatına verilen faiz yetersiz gelmektedir. Yurt dışından malzeme getiremeyen Şirket, elektrik santraline ve iletim hatlarına gerekli yatırımları yapamamıştır. 1934 tarihinde yurt dışı borçların bir kısmının buğday ihracı ile ödenmesine müsaade edilmesi üzerine bu imkândan yararlanılmış ancak yapılan ticari faaliyet, Şirket'in beklentilerini karşılamamıştır. İşçi ücretlerindeki artışlar ve tarife komisyonunun elektrik fiyatlarına tavan uygulamasına geçmesi, karlılığı hayli sınırlandırmıştır. Bu dönemde elektrik tarifesi 17 kuruştan 15 kuruşa düşürülmüştür. Fiyat indirimleri 1934 yılından 1937'ye kadar devam etmiş nihayet 23 Temmuz 1937 tarihinde elektrik tavan fiyatı 12 kuruşa kadar indirilmiştir (İETT Dergisi, 1956, s.26).

Hükümetin günden güne artan tedbirleri karşısında Şirket'in mali beklentileri sarsılmaya başlamıştır. Kârlılığı düşen Elektrik Şirketi, sözleşme hükümlerinin dışına çıkarak gelirlerini daha fazla artırma yoluna gitmekten geri durmamıştır. İmtiyaz sözleşmesine göre ilk kurulum esnasında yurt dışından getirilen ekipmanlar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Ergin, 1995, s.2694). Elektrik Şirketi, Anadolu yakasında ilk defa kuracağı tesislerin inşası için gümrükten muaf olarak ithal ettiği malzeme ve ekipmanları Avrupa yakasındaki şebekenin bakım çalışmalarında kullanmıştır. Kamu otoritesi tarafından konunun anlaşılması üzerine şirket yetkilileri, vergi kaçırma suçuyla mahkemeye verilmiştir (Öztürk, 2010, s.273).

Elektrik Şirketi'nin gelirleri ile ilgili tartışmalar kamuoyunun gündemini sürekli meşgul etmiştir. 1938 yılında Şirket'in tahmini geliri yıllık 5 milyon lira olarak beyan edilirken Şirketin masrafları 3 milyon lira olarak gösterilmiştir. Ancak yapılan incelemelerde Şirket'in işletme masraflarının 2 milyon lira ile karşılanabileceği hesaplanmıştır. Bu sonuca göre Şirket, cironun %60'ına tekabül eden yıllık 3 milyon lira net kâr elde etmektedir. Kamuoyunda Elektrik Şirketi'nin elde ettiği fahiş kârın, İstanbul'un imarı ile ilgi konulara harcanması öncelikli bir beklenti halini almıştır (Öztürk, 2010, s.274).

Sözleşme gereği tanınan gümrük muafiyeti ayrıcalığının şirket yetkilileri tarafından 1935 yılından sonra kötüye kullanılması kamuoyunda tepkilere yol açmış ve dava süreci başlatılmıştır. Aynı dönemde Şirket hakkında halka elektriği pahalıya satma gerekçesiyle başka bir dava daha açılmıştır. SOFINA bu davalarla yolsuzluk ve sözleşme hükümlerini kötüye kullanmakla suçlanmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.35). Elektrik Şirketi'nde çalışan Türk işçilerin hakarete uğradığına dair haberlerin de dönem gazetelerinde yer alması kamuoyunu şirket aleyhinde daha çok bilemiştir (Kaynar, 2012, s.266).

Yaşanan hadiseler elektrik imtiyazını elinde bulunduran Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin, Hükümet ile arasındaki anlaşmalara uymadığını ortaya koymaktadır. 1937 yılında konu siyasetin ve basın gündemini hayli meşgul etmiştir. Elektrik Şirketi'nin sözleşme dışı

davranışlar gösterdiğinin kamu idaresi tarafından tespit edilmesi sonucu açılan davalar ve Şirket aleyhinde oluşan kamuoyu, satın alma sürecini hızlandırmıştır (İETT Dergisi, 1956, s.26). 1930'lu yılların dünya genelinde yükselen korumacı politikaları da sürece eklenince Hükümet, Elektrik Şirketi'ni satın almaya tam anlamıyla karar vermiştir. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın yürüttüğü müzakereler neticesinde, 31 Aralık 1937 tarihinden geçerli olmak üzere Türk Anonim Elektrik Şirketi, imtiyaz sözleşmesinden kaynaklı sahip olduğu tüm hakları; elektrik fabrikası, trafo merkezleri, şebekeler, envanterindeki bütün malzemeler, taşınır ve taşınmaz bütün mal varlığı ile 11.500.000 Türk lirası bedel karşılığında Hükümet'e devretmiştir. Nafia Vekaleti ile Türk Anonim Elektrik Şirketi arasında yapılan sözleşme 22 Haziran 1938 sayılı tarih ve 3480 sayılı kanunla onaylanmıştır. Devlet, satın alma bedelini 20 yıl vade ve %5 faiz ile ödemeyi taahhüt etmiştir. Tarafların anlaşmazlığı durumunda İsviçre Federal Mahkemeleri yetkili kılınmıştır (Öztürk, 2010, ss.274-275). İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin yüksek sesle işitilmeye başlandığı dönemde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, İstanbul'un elektrik işleri gibi kritik öneme sahip bir işletmeyi başarıyla devletleştirmiştir.

4. Millileştirme Öncesi-Yabancı Sermaye Dönemi-

Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın Ocak 1914'ten itibaren üretime başlaması İstanbul'un gündelik yaşamında hızlı dönüşümler meydana getirmiştir. Şehir yaşamındaki en büyük dönüşüm ulaşım sektöründe meydana gelmiştir. Atların çektiği tramvayların kaldırılarak elektrikle çalışan tramvayların devreye girmesi şehir içi ulaşımın hızını yaklaşık üç kat arttırmıştır. Haliç üzerine çelik konstrüksiyonla inşa edilen Karaköy (Galata) Köprüsü'nden tramvayın geçmesi ile birlikte İstanbul'da şehir içi ulaşım bir ağ haline dönüşmüştür. Böylelikle Bebek'ten Yedikule'ye, Şişli'den Topkapı'ya, Fatih'ten Harbiye'ye kadar semtler raylı sistemle birbirine bağlanmış ve ulaşım hızındaki yükselişe bağlı olarak şehir içi hareketlilik artmıştır. Şehir sakinleri Eminönü, Galata ve Beyoğlu gibi merkezi iş alanlarına daha kolay erişme imkânı elde ettiklerinden şehrin çeperinde yer alan kuzey mahalleleri hızla büyümeye ve gelişmeye başlamıştır (Arısal, 2021, ss.304-305).

Elektriğin ulaşımında kullanılmasıyla kamu taşımacılığı hizmeti bir üst seviyeye taşınarak artan hız ve konfora bağlı olarak gelişmiştir. Modern hayatın unsurlarının vazgeçilmez altyapı desteği elektrikle sağlanmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.45). Kara ulaşımının omurgası elektrikli tramvaylar şehir içerisinde daha uzak mesafelere görece daha kısa sürede erişilmesini mümkün kılmıştır (Özdemir, 2016, s.24).

İstanbul'da elektrik kullanımının yaygınlaşması şehrin tamamına sirayet eden bir yenilik olmuştur. Sokakların aydınlatılmasından konut ve işyeri desantralizasyonuna kadar geniş bir etki sahası söz konusudur. Elektrikli tramvaylarla toplu taşıma araçlarının yolcu sayısındaki keskin artış, şehirde alt merkezlerin oluşmasını ve konut alanlarının merkezin dışına doğru kaymasını beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve toplumsal statüye bağlı olarak farklılaşan kesimlerin yeni yaşam alanları bu süreçle birlikte belirgin hale gelmiştir. Deniz ulaşımının hava şartlarına bağlı düzensiz arzından bağımsız olarak elektrikli tramvayla sağlanan kesintisiz ulaşım hizmetleri, işgücündeki kayıpları gidermiştir. Geleneksel konut, işyeri ve sanayi mimarilerinde yaşanan değişim gündelik hayat ritminin yeni atılımları olarak kendini göstermiştir. Beden gücüne dayalı üretim tekelinin kırılması ve makineleşmeye geçilmesi, toplum hayatında çok daha önemli ve belirleyici bir engelin aşıldığını ifade etmektedir. Elektriğin toplumun geniş kesimleri tarafından kullanımının yaygınlaşması geleneksel toplum örgütlenmesinden modern yapıya geçişin öncüsü niteliğindedir (Güvenç, 2009, s.105).

Ulaşım altyapısının geliştiği bölgelerde, arazi kullanım fonksiyonlarının dönüştüğü ve artış gösterdiği bilinmektedir. Gelişen ekonomik ve sosyal şartların da etkisiyle, tramvayın hizmet sunduğu şehrin kuzey mahallelerinde apartman tarzı yeni yapıların hızla arttığı gözlenmektedir (Arısal, 2021, ss.304-305). Apartman tarzında binaların inşa edilmesi elektriğin yaygın olarak kullanımından sonra mümkün olmuştur. Gün ışığına bağlı olmadan yaşanabilecek mekânların inşa edilebilmesi fikri, apartman mimarisinin doğmasına etki etmiştir. Elektrik

enerjisi sayesinde yüksek katlı binalarda düşey hareketi sağlamak üzere asansörün kullanımı da çok katlı yapıların işlevsellik kazanmasına katkı sağlamıştır. İstanbul'da modern anlamda inşa edilen ilk apartman yapısı, 1922 yılında Mimar Kemalettin Bey tarafından Laleli'de yapımı tamamlanan Harikzedegan Apartmanı'dır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.47).

Elektrikle aydınlatılan ilk semt Beyoğlu'dur. Beyoğlu'nun ardından Şişli gelmektedir. Şişli bölgesinde elektriğin yaygınlaşması ve tramvayla sunulan ulaşım hizmeti bu bölgede apartmanlaşmayı hızlandırmıştır. Halaskargazi Caddesi boyunca çift taraflı bitişik nizam lüks apartmanlar sıralanmaya başlamıştır. Şişli yeni bir çekim merkezi olarak Kuledibi ve Cihangir'den taşınmalara ve yeni yerleşimlere ev sahipliği yapmıştır. Şişli'yi Pangaltı, Kurtuluş ve Teşvikiye semtleri takip etmiştir. Topağacı'nın da apartmanlaşan mahalleler arasında yerini alması gecikmemiştir. Elektriğin ulaşım ve mimaride sağladığı olanaklar arazi kullanım fonksiyonlarını dönüştürerek artırmıştır. Örneğin 1910 yılında Şişli ve Harbiye bölgesinde bulunan apartman sayısı 350 civarındayken 1922 yılında bu rakam 1.000'i aşmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, ss.35-47).

İstanbul'da elektriğin kullanımının yaygınlaşması modernleşme sürecinin hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Elektrikli tüketim ürünleri modern hayatın vazgeçilmez bir unsuru olarak pazarlanmış ve yeni yaşam koşulları içerisinde sağladığı kolaylıklar vurgulanmıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.145). Şehrin ekonomik ve sosyal hayatında değişimin altyapısını hazırlamış ve tüketim toplumunun ilk tohumlarının atılmasına önyak olmuştur. Elektrikli mutfak, temizlik ve bakım aletlerinin tanıtımı abonelere gönderilen Ameli Elektrik Dergisi'nde yoğun olarak yapılmıştır. Dergi, elektriğin pazarlanmasında ve elektrikli aletlerin kullanımının yaygınlaşmasında önemli bir işlev görmüştür. Ameli Elektrik Dergisi posta yoluyla doğrudan adrese gönderilen ilk süreli yayın olarak dikkat çekmektedir. Türk Anonim Elektrik Şirketi tarafından çıkarılan dergi 1924-1936 yılları arasında basılmıştır. İlk başlarda aylık daha sonrasında iki ayda bir yayınlanan Ameli Elektrik, bütün elektrik abonelerine doğrudan yollanmıştır. Dergide elektriğin tehlikeli olup olmadığından prizin nasıl kullanılacağına, elektrikli mutfak aletleriyle yapılacak yemeklerden pasta tariflerine kadar birçok pratik bilgi abonelere sunulmuştur. Bunun yanında ampul markalarının reklamından ev aletlerine kadar birçok ürünün tanıtım ve pazarlaması da dergide yer almıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, ss.35-39).

Elektrikle çalışan ev aletlerinin tanıtımında hedef kitle İstanbul'un özellikle zengin hanımları olmuştur. Elektrikli mutfak aletleri, zayıflama aletleri, dikiş makinaları, fırınlar, ocaklar, su ısıtıcıları ve ızgaralar "asri mutfak ürünleri" olarak pazarlanmıştır. İstanbul hanelerinin mutfaklarında elektriğin kullanılmaya başlanması yemek kültürünü de değişime zorlamıştır (Engin & Gülsoy, 2016, s.143-144). Ev içi fonksiyonlarda yaşanan değişim, bakım ve güzellik konularını öne çıkartmış, aile içerisinde kadın ve erkeğin rollerinin yeniden şekillenmesine yol açmış ve modern aile düzenine geçişi hızlandırmıştır (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.45).

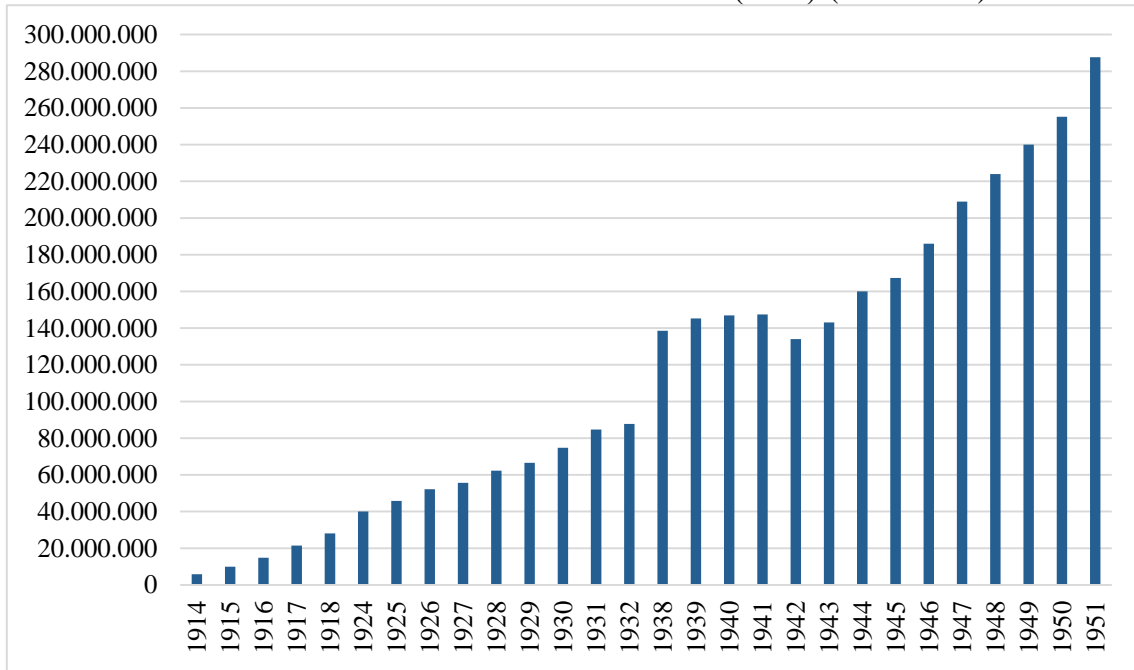
Elektrik evlerde ilk kullanılmaya başlandığı vakit yeni evlilerdeki sevinç görülmeye değerdir. Gaz doldurmaktan, şişe silmekten, fitil kesmekten bıkmış hanımlar, ellerinin kirlenmesinden, yerlere dökülen gaz yağının tahtalara sinmesinden, patiska perdeler ve minderlerin örtülerine çöreklenen gaz kokusundan kurtulmayı büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Hane halkları özellikle de hanımlar, hayatlarına giren bu yeni teknolojinin sağladığı kolaylık ve temizlik karşısında büyük bir memnuniyet yaşamıştır. Zahmete girmeden elektriğin düğmesini döndürüp yakmak veya kapatmak gündelik hayatın akışını kolaylaştırmıştır. Bir taraftan da bir korku ve telaş söz konusudur. Elektrik çarpması endişesi karşısında alınması gereken tedbirlerle alışılmaya çalışılmaktadır. Özellikle çocuklar priz deliklerine ellerini sokmamaları konusunda sıkı sıkı tembihlenmektedir (Alus, Mayıs 1942, s.6).

Elektrikle aydınlatılan sokaklar ve meydanlar insanların geceleri evlerinin dışında vakit geçirme alışkanlıklarını artırmıştır. Işıltılı vitrinlere bakarak caddelerde dolaşmak yeni bir

alışkanlık haline dönüşmüştür. Reklamcılık faaliyetleriyle birlikte ışıklı panolar ve mağaza vitrinleri daha bir çekici hale gelmiştir. Kamu güvenliği sokak ve caddeleri aydınlatılmış bir şehirde önemli bir kazanım olarak öne çıkmaktadır (İleri, 2015, s.32). Elektrikle renklenen gece hayatı eğlence sektörünü hareketlendirmiştir. Sahne sanatlarında hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Işıklarılandırılan sahneler, mikrofon ve hoparlörlerin kullanımı gösteri dünyasının boyut değiştirmesine yol açmıştır. 1913 yılından itibaren İstanbul'da sinema salonları açılmaya başlamış, konser ve tiyatro salonları büyük seyirci kitlelerine hitap etme sürecine girmiştir (Aksoy, Açıkbaş & Akman, 2009, s.45).

Gündelik hayatta elektrik kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte başlayan değişim ve dönüşümün boyutları, yabancı sermaye eliyle yürütülen özel sektör deneyiminin performansı ile orantılı bir gelişim göstermiştir. Elektrik üretim miktarı ve abone sayısı esas alınarak yabancı sermayeli özel şirket ve kamu idaresi yılları incelendiğinde çalışma dönemi hakkında karşılaştırma ve değerlendirmeler yapmak mümkün gözükmemektedir.

Grafik 9. Fabrikada üretilen elektrik miktarı (Kwh)-(1914-1951)

Kaynak: İETT,7103-04946-043 nolu belge, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932. İstanbul Belediye Matbaası, s.5, İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış, İstanbul: İETT Matbaası, s. 260.

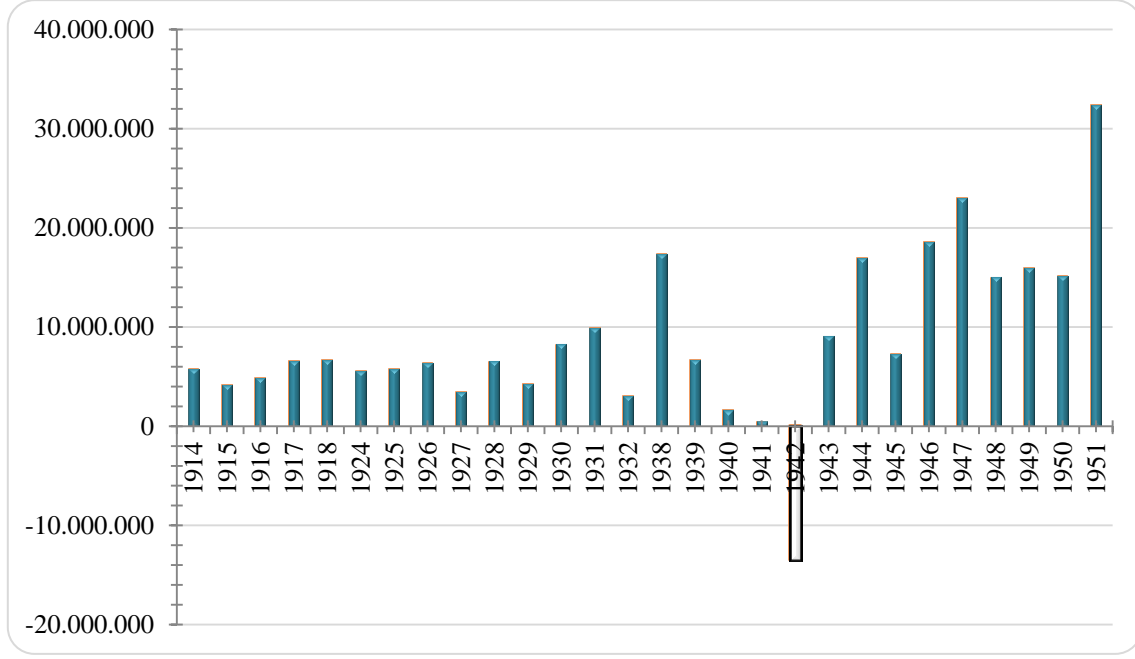
Silahtarağa Elektrik Santrali'nde üretilen elektrik miktarı, yıllar içerisinde düzenli bir artış eğilimi göstermiştir. Grafik 9'da görüldüğü üzere yabancı sermaye grubu SOFINA döneminde (1914-1937) elektrik üretim miktarı lineer bir artış içerisindedir. Birinci Dünya Savaşı ile aynı yıl hizmete giren elektrik santrali, savaşın yol açtığı lojistik sıkıntılarına maruz kalmış olsa da henüz elektrik kullanımı çok yaygınlaşmadığından etkisi sınırlı düzeydedir. Savaşın etkisiyle 1915-1916 yılları arasındaki üretim artışı ortalamanın altında gerçekleşmiştir.

1914-1951 yılları arasında santralin yıllık üretim artışında meydana gelen değişim Grafik 10'dan izlenmektedir. SOFINA döneminde yıllık elektrik üretim artış miktarı ortalama 5-6 milyon Kwh bandında birbirine yakın değerlerde değişim göstermiştir. Bu dönemde elektrik üretim miktarında meydana gelen yıllık ortalama artış miktarı 5,8 milyon Kwh olarak gerçekleşmiştir. En büyük yıllık artış 1931 yılında 10 milyon Kwh ile yakalanmıştır.

İstanbul'da elektrik işlerinin millileştirilmesinden sonra üretim miktarında hızlı bir yükseliş göze çarpmaktadır. 1938 yılında gerçekleşen elektrik üretimi yıllık 17.384.259 Kwh'lik

bir artışla, 138.529.824 Kwh seviyesine ulaşmıştır. 1938 yılında gerçekleşen üretim artışı özel sektör dönemindeki yıllık üretim artışının üç katıdır. Kamu idaresine geçen santralin ürettiği elektrik miktarı faaliyete başladığı 1914 yılından bu yana rekor bir sıçrayış göstermiştir. Bu durum üretim yönetimi, çalışan motivasyonu ve verimliliği açılarından millileştirme hamlesinin umut verici performansını ortaya koymaktadır.

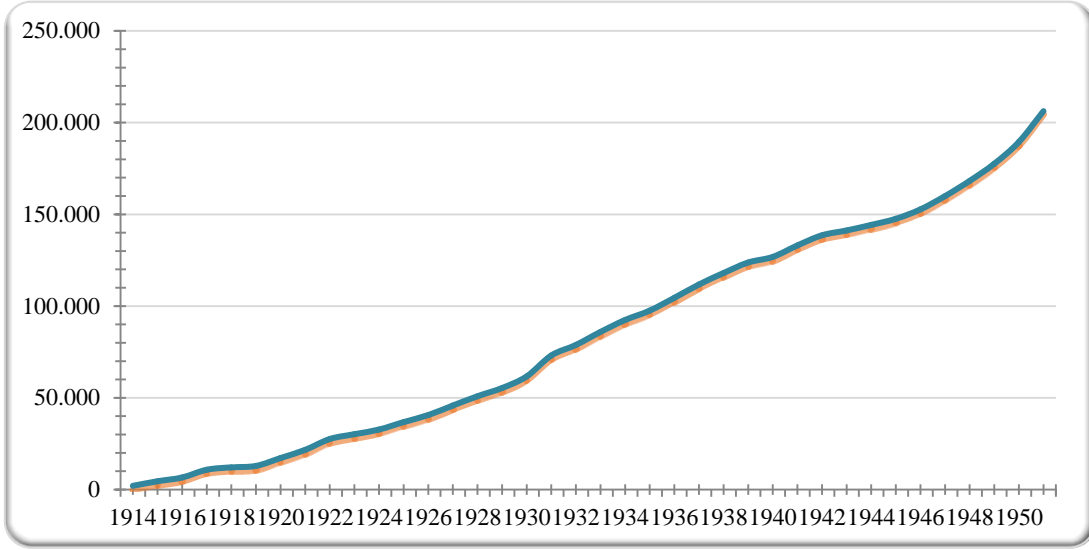
Grafik 10. Elektrik üretiminin yıllık artış miktarı (Kwh)-(1914-1951)

Kaynak: İETT,7103-04946-043 nolu belge, T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932. İstanbul Belediye Matbaası, s.5, İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış, İstanbul: İETT Matbaası, s. 260.

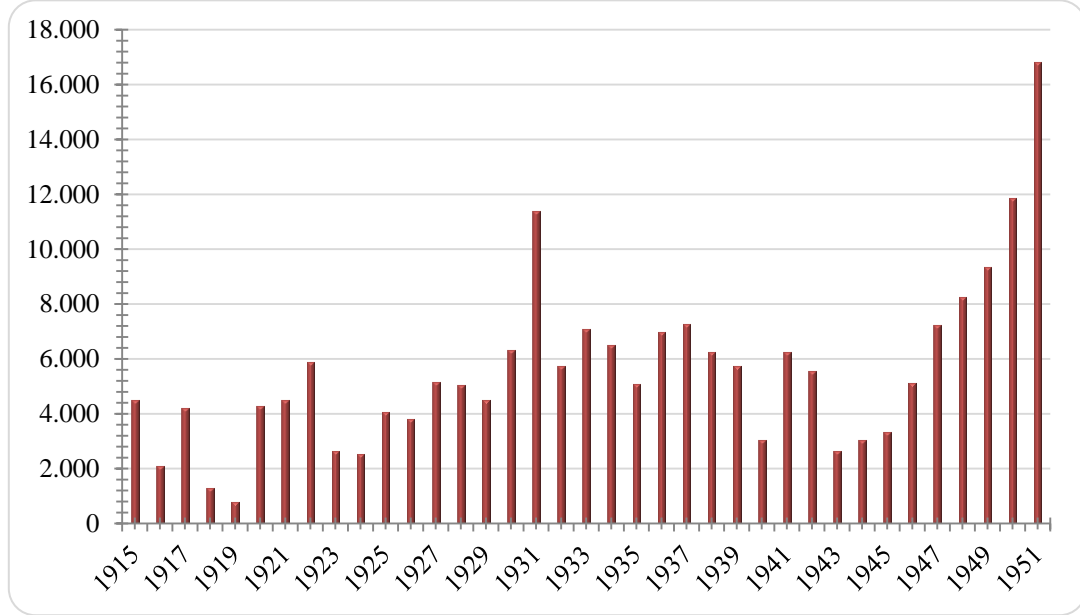
İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşen elektrik işlerinin özel sektörden kamuya geçme hamlesi, savaş yıllarında bazı zorluklara rast gelmiştir. 1939 yılında üretim artışı yıllık 6.715.691 Kwh, 1940'ta 1.687.405 Kwh ve 1941'de 489.558 Kwh seviyelerine gerilemiştir. Savaşın etkilerinin en çok hissedildiği 1942 yılında kömür tedarikinde yaşanan büyük zorluklar nedeniyle elektrik kesintileri yaşanmış ve elektrik üretimi bir önceki yıla göre 13.415.728 Kwh düşerek 134.006.750 Kwh seviyesine gerilemiştir. 1944 yılından itibaren elektrik üretimi yeniden hızlı bir artış trendine girmiştir. Savaş sonrası 1944 yılında, 1940 yılına göre elektrik üretiminde meydana gelen artış 20 milyon Kwh olmuştur. 1946 yılında yıllık artış 18.619.870 Kwh, 1947'de 23.003.025 Kwh ve 1951'de 32.436.143 Kwh olarak gerçekleşmiştir. Savaş sonrası 1944-1951 yılları arası elektrik üretiminin yıllık ortalaması 17 milyon Kwh düzeyindedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan tedarik sıkıntılarının yol açtığı üretimde yaşanan aksamalara rağmen elektrik üretiminde gerçekleşen yıllık ortalama değer 11,9 milyon Kwh ile yabancı sermayeli özel sektör yönetimindeki ortalamanın iki katından daha fazladır.

Grafik 11. Kümülatif abone sayısı (1914-1951)

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış, İstanbul: İETT Matbaası, ss.43-44.

Grafik 12. Yıllık abone sayısı (1914-1951)

Kaynak: İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1951). 1950 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri. İstanbul:Hüsnütabiat Basımevi, s.s.32-33, İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1952). 1951 Senesi Bilançosu ve İşletme Neticeleri. İstanbul:Hüsnütabiat Basımevi, s.32.

1914'te 2.055 abone ile başlayan elektrik kullanımı, 1937 yılında 111.774 abone sayısına ulaşmıştır. Abone sayısındaki artışın yeni abone sayısından aboneliği sonlandırılanların çıkarılmasıyla elde edildiği göz önüne alındığında 1914-1937 yılları arasında abone sayısında gerçekleşen yıllık artış miktarı, 4.657 abone olarak hesaplanır. En büyük yıllık artış miktarının 11.391 abone ile 1931 yılında yaşanması tesadüf değildir. Zira aynı yıl elektrik üretim miktarı da yaklaşık 10 milyon Kwh artış göstermiştir.

1938 yılında abone sayısı 118 bini aşmıştır. 1951 yılına gelindiğinde abone sayısının 206.279 ile neredeyse SOFINA döneminin iki katına çıktığı görülmektedir. Millileştirmeden sonra elektrik abone sayısındaki artış miktarı yıllık 6.750 olarak hesaplanmıştır. Savaş sonrası dönemdeki artış ise özel sektör yıllarındaki artışın iki katına ulaşarak 8.859 olarak gerçekleşmiştir. Sadece 1951 yılında yeni abone olanların miktarı (aboneliği sonlandırılanlar düşüldükten sonra) 16.829 sayısına ulaşmıştır.

Sonuç

İstanbul'un elektrikle ilk tanışması 1888 yılına kadar gitmektedir. Haliç Tersanesi'nde kurulan küçük çaplı ünitelerden üretilen elektrik, donanma ve şehir hatları gemilerinin aydınlatılmasında ve sağlık sektöründe kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru şehir elektrik gelmesine yönelik teknik düzeyde yürütülen gayretler göze çarpmaktadır. Elektriğin ders olarak eğitim müfredatına girmesi ve tahsil için yurt dışına öğrenci gönderilmesi, bahsedilen çabalar arasındadır. Çeyrek asırlık elektrikle olan hazırlık niteliğindeki temaslar 1910 yılında İstanbul için elektrik üretimi ve dağıtımına işine ait yapılan uluslararası imtiyaz ihalesiyle başka bir boyuta evrilmiştir. İhaleyi kazanan Avusturya-Macaristan firması Ganz, 50 yıl süreyle İstanbul'un Avrupa yakasında yer alan Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Tarabya, Büyükdere ve Yeniköy belediyelerinin sınırları içerisinde kalan bölgelere elektrik dağıtım işini de üstlenmiştir.

Şehrin elektrik ihtiyacını karşılaması planlanan santral için Haliç kıyıları seçilmiştir. Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinin birleşip Haliç'e döküldükleri havza, santral yeri olarak belirlenmiştir. Bahsedilen Silahtarağa mevki lojistik olarak uygun olduğu gibi şehrin konut ve sanayi bölgelerine de yakınlığı ile dikkat çekmektedir. 1911 yılında başlayan inşaat çalışmaları yaşanan mücbir aksaklıklara rağmen 1914 yılı başında tamamlanmıştır.

Silahtarağa Elektrik Santrali'nden şehre ilk elektrik 11 Şubat 1914 tarihinde tramvay şebekesine verilmiş ve Beşiktaş-Ortaköy tramvay hattında kullanılmıştır. Santralden şehir şebekesine elektriğin ilk verilme tarihi ise 14 Şubat 1914 olarak kayıtlara geçmiştir. Elektriğin ilk başlarda en büyük tüketicisi tramvay işletmesi olmuştur. Satılan elektrik enerjisinin yaklaşık dörtte üçü tramvay şebekelerinde tüketilmiştir. İlk yıl abone sayısı 2.055 olarak gerçekleşirken yıllar içerisinde doğrusal olarak artış eğilimi sürmüştür. Millileştirmeden önceki 1937 yılında abone sayısı 120 bin sınırına dayanmıştır.

Santral ilk açıldığında belirlenen elektrik tarifesinin Avrupa şehirlerine göre üçte bir mertebesinde daha ucuz olduğu anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yaşanan yüksek enflasyonist ortam, tarife bedellerinin hızlı artışına neden olmuştur. 1916 yılında 3 lira olan ortalama elektrik tarifesi 1917 yılında 9,7 liraya fırlamıştır. Savaş sonrası dönemde 22 lirayı aştığı gözlenen elektrik fiyatları sonraki yıllarda 17 lira bandında yatay bir seyir izlemiştir.

Elektrik, tramvayda ve binalarda hızla kullanılmaya başlanmıştır. Aynı performansın İstanbul'un karanlık cadde ve sokaklarında gösterildiğini söylemek mümkün değildir. 1920 yılına kadar İstanbul sokaklarının aydınlatılması hava gazı ile yapılmıştır. 1920 sonrası elektrikle aydınlatılan sokaklar için ilk olarak tramvayın geçtiği güzergahlar seçilmiştir. Şehrin diğer sokaklarında aydınlatma çalışmaları 1923 yılından itibaren hız kazanmıştır.

Silahtarağa Elektrik Santrali'nin sermaye hakimiyeti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Alman bankalarının büyük ortağı olduğu SOFINA grubunun eline geçmiştir. SOFINA aynı zamanda tünel ve tramvay imtiyazlarını da elinde bulunduran yapıdır. Sermaye hareketliliğinden sonra elektrik, tünel ve tramvay tek bir şirketin yönetimi altına girmiştir. Elektrik işletmesinin zamanla imtiyaz sahası yeni satın almalarla genişletilmiş, 1926 yılından itibaren Anadolu yakasına kadar ulaşmıştır. Böylelikle Silahtarağa Santrali, Bakırköy'den Pendik ve Adalar'a kadar İstanbul'un tamamına elektrik sağlayan tek santral haline gelmiştir.

Anadolu yakasında 1927 yılı itibarıyla tüketilen toplam elektrik enerjisi İstanbul genelinin yüzde birini teşkil ederken 1932 yılında bu oran %10 seviyesine çıkmıştır.

Silahtarağa Santrali'nin kurulu güç kapasitesi ihale şartnamesinde 3.000 Kw olarak belirlenmiş, sözleşme aşamasında revize edilerek 13.400 Kw'ye çıkartılmıştır. Sanayi ve binalarda elektrik kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber yeni yatırımlarla kurulu güç kapasitesi sürekli arttırılmıştır. 1923 yılında kurulu güç 34.000 Kw'ye çıkarılmış, 1925'te 48.000 Kw'ye ve 1931 yılında 69.300 Kw'ye yükseltilmiştir.

Santral çalışanları günde 9 saat esaslı üzerine yılın 365 günü mesai yapmaktadırlar. Aldıkları ücretler vasıflı ve vasıfsız iş gücü olarak sınıflandırıldığında belli bir vasfı ve ustalığı olan personelin aldığı aylık ücretin, hiçbir vasfı olmayan düz işçilerin yaklaşık iki katı olduğu hesaplanmaktadır. Mesai süresi daha uzun olan çalışanların benzerlerinden biraz daha fazla ücret aldıkları anlaşılmaktadır.

İstanbul'un elektrik enerjisi ihtiyacı, 1952 yılına kadar tek başına Silahtarağa Santrali tarafından karşılanmıştır. Çalışma aralığı yabancı sermayeli özel bir şirketin işletme dönemiyle sınırlandırılmıştır. Ancak söz konusu özel işletmenin verimliliği kamu idaresi tarafından yönetilen 1938-1952 yıllarıyla, elektrik üretimi ve abone sayısı temelinde karşılaştırılmıştır. Buna göre kamu şirketi olan İETT idaresindeki elektrik üretimi, yabancı sermaye grubu SOFINA dönemine göre yıllık bazda iki kattan daha fazla artış göstermiştir. Benzer şekilde İstanbul geneli abone sayısında gerçekleşen yıllık artış miktarı da yabancı sermayeli özel şirkete nazaran kamu idaresi döneminde iki kata yakın artmıştır.

Gündelik hayatta elektriğin kullanımı modernleşme sürecini hızlandırıcı bir etkiye bulunmuştur. Şehir içi ulaşım sektörünün bel kemiğini oluşturan tramvayın elektrik enerjisi ile çalışmaya başlaması ulaşım hızını yaklaşık üç kat artırmıştır. Seyahat sürelerinin kısalması şehir içi hareketliliği önemli ölçüde canlandırmış, şehrin kuzeyinde bulunan dış mahalleleri hızla gelişmeye başlatmıştır. Ekonomik farklılıklara göre şekillenen yeni yaşam alanları ulaşım altyapısının sağladığı erişim olanaklarından beslendiği gibi elektrik teknolojisinin mimariye yansmasıyla fonksiyon değişikliğine de uğramıştır. Bu dönemde Beyoğlu-Şişli tramvay güzergahı boyunca hızlı bir apartmanlaşma eğilimi gözlenmektedir. Şişli ve Harbiye bölgesinde bulunan apartman sayısı 1910 yılında 350 civarındayken 1922'de bu rakam 1.000'i aşmıştır.

Hanelerde elektrik kullanımı, gaz yağının isinden, kirinden kurtulan hanımları oldukça mutlu etmiştir. Elektrikli ev aletleri özellikle varlıklı İstanbul ailelerinin mutfaklarını süslemeye başlarken ev işleri hafifleyen kadınların bakım ve güzellik konularına daha fazla eğilmelerine ortam hazırlamıştır. Reklam sektörü hızla gelişen ve yeni teknolojik imkanları kullanarak büyüyen yüzüyle şehrin ışıltısı haline gelmiştir. Sokakların daha aydınlık olması geceleri kamusal mekanların kullanımı konusunda güvenlik endişelerini gidermiş, dışarıda vakit geçirmeyi, ışıltılı mağaza vitrinlerini seyrederek cadde ve sokaklarda gece gezintilerini mümkün kılmıştır. Görüntü ve ses sitemlerinin kapasite ve etki sahalarının genişlemesi sinema, tiyatro ve konser salonlarına olan ilgiyi yukarı çekmiş, eğlence sektörünü canlandırmıştır. İstanbul halkı gün batımından sonra dış mekanları daha yoğun ve farklı şekillerde kullanmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Aksoy, A, Açıkbaş F. & Akman, A. (2009). "Silahtarağa elektrik santralinin hikâyesi", Aksoy, A. (Ed.) *Silahtarağa elektrik santrali 1910-2004* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-61.
- Alus, S.M. (1942, 25 Mayıs). İstanbul'da İlk Elektrik, *Akşam Gazetesi*, s.6.
- Amicis, E. (1993). *İstanbul (1874)*. (Çev. Beynun Akyavaş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Arısal, M. (2021). *Millileştirme öncesi İstanbul'da ulaşım (1869-1938)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aytar, A. L. (1957). İstanbul umumi tenvirat işleri, *İETT Dergisi*, 8, 23-24.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi*. Cilt 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Cengizkan, A. (2000). Türkiye'de fabrika ve işçi konutları: İstanbul silahtarağa elektrik santrali. Ankara: *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(1-2)29-55.
- Elektrik, (1956). *İETT Dergisi*, 1, 18-26.
- Engin, V., & Gülsoy, U. (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da elektrik*. İstanbul: İETT Yayınları.
- Erengil, S. (1957). İstanbul boğazının 154 Kv ile atlanması lüzum ve faydaları. *İETT Dergisi*, 7,3-5.
- Ergin, O. N. (1933). *Cumhuriyet ve İstanbul mahalli idaresi*. İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye*. II. Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye*. IV. Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Güvenç, M. (2009). "İstanbul'da İkinci Sanayi Devrimi: Yeni Bir Kentsel Araştırma Programına Doğru". Aksoy, A. (Ed.) *Silahtarağa elektrik santrali 1910-2004* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.101-109.
- İleri, N. (2015). *Geç dönem Osmanlı İstanbul'unda kent ve sokak ışıkları*. Toplumsal Tarih Dergisi, 254, 30-37.
- İstanbul Belediyesi İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü, (1968). *İETT Umum Müdürlüğüne Umumi Bakış*, İstanbul: İETT Matbaası.
- İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Arşivi, İETT, 7103-04946-043 nolu belge.
- İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Arşivi İETT, 7103-04946-033 nolu belge.
- İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Arşivi İETT, 7103-02594-165 nolu belge.
- Kaynar, H. (2012). Projesiz modernleşme, cumhuriyet İstanbul'undan gündelik fragmanlar. (1.Baskı) İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kayserilioğlu, S.& Mazak, M. Kon, K. (1999). *Osmanlıdan günümüze havagazının tarihçesi* Cilt 1. İstanbul: İGDAŞ Yayınları.
- Kıraç, B. & Kaptı, M. (2009). Monografik bir çalışma, silahtarağa elektrik fabrikası. 7-9 Mayıs 2004 VIII. Eyüp Sultan sempozyumu tebliğler, (2.Baskı) İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Kiper, H. (1956). İstanbul'a ışık veren silahtar fabrikası. *İETT Dergisi*, 2, 28-29.
- Marmara Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Belge No: 01581758010, <http://hdl.handle.net/11424/137897>
- Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, Belge No: 001583229010, <http://hdl.handle.net/11424/146167>
- Önay, A. (1972). Türkiye'de ilk elektrik tesisi. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, 59, 28-31.

- Özdemir, N. (2016). *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de elektriğin tarihsel gelişimi*. Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 2(3), 17-32.
- Öztürk, A.İ. (2010). *Osmanlıdan cumhuriyete imtiyaz usulü ile yürütülen İstanbul belediye hizmetleri (1852-1964)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye* (Çev. Mehmet Harmancı). Cilt 2, (1. Baskı) İstanbul: E Yayınlar AŞ.
- T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, (1934). *İstanbul şehri tenvirat istatistiği 1923-1932*, İstanbul Belediye Matbaası.
- Toprak, Z. (1992). *Tarihsel nüfusbilim açısından İstanbul’un nüfusu ve toplumsal topografyası*. Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, 3, 109-120.
- Toprak, Z. (1994). *Aydınlatma*. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Tarih Vakfı. 1, 476-481.

Ekler

Ek 1: Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ne ait Yıllık İşletme Verilerinin Mukayeseli İstatistik Cetveli

شركة أنونيم الكهربية عثمانی					مقایسه تطبیقی مقایسه ای استاتستیک جدولی				
۱۹۱۸	۱۹۱۷	۱۹۱۶	۱۹۱۵	۱۹۱۴	بیاناتی				
۴۴۷۵۵۴.۸۷	۲۲۲۷۵۸.۲۰	۱۲۸۰۱۲.۶۰	۷۰۹۹۰.۷۰	۳۱۲۷۲.۱۶	ایستلته حاصلاتی				
۶۵۴۲۵۷.۵۹	۲۵۷۷۲۰.۲۰	۱۲۷۴۱۷.۴۹	۷۰۸۶۲.۱۷	۳۱۱۸۸.۰۱	ایستلته مصارفی				
۲۰۶۷۰۲.۷۲	۲۴۹۷۲.۱۰	۱۰۵۹۵.۱۱	۱۲۸.۵۲	۱۸۵.۱۵	ایستلته تناییمی				
۵۴۶۹.۶۸	۵۰۴۶.۴۹	۲۰۲۵.۴۲	۲۸۶۷.۷۱	-	امسا آقچه سی				
۲۱۲۱۷۲.۴۰	۴۰۰۱۸.۵۹	۷۵۶۹.۶۸	۲۷۲۹.۱۸	۱۸۵.۱۵	باقی				
۲۹۰۲۰.۸۵	۹۷۴۲.۶۸	۴۷۴۷.۱۲	۸۱۲.۰۴	۱۲۰۵۰.۵۹	فائض				
۲۰۱۹۲.۲۵	۴۹۷۶۱.۲۷	۲۸۲۲.۵۵	۱۹۲۷.۱۴	۱۲۹۰.۲۴	منه مالیه تشبیه سی				
۲۸۵۷۱.۶۹	۴۴۵۲۱.۴۴	۵۲۳۹.۸۲	۲۴۱۷.۲۸	۴۳۴۰.۴۲	متراکبات تشبیه سی				
					۱۹۱۳ منه سی نهایتده کی کل				
					۲۹۵۴.۱۸ لیرای عثمانی				
۱۲۱۲۷.	۱۰۸۲۱	۶۶۱۶	۴۵۴۴	۱۹۶۶	منه نهایتده ریپ ایدیلن مشتریلر				
۱۴۸۲۴.۶	۱۳۸۷۷.۵	۱۰۸۲۸.۴	۹۱۲۷.۲	۶۳۱۲	منه نهایتده ریپ ایدیلن کیلووات				
۲۸۱۱۱۱۰۰	۲۱۴۴۳۰۰۰	۱۴۸۱۸۹۰۰	۹۹۶۸۵۰۰	۵۸۱۶۳۵۵	قارینهده اتمجصل اولتان کیلووات ساعت				
۲۷۰۴۴۶۷۰	۲۱۰۹۰۰۲۰	۱۴۵۲۶۷۲۰	۹۷۶۵۲۲۰	۵۵۱۶۲۶۲	مشیکه په اعطا اولتان کیلووات ساعت				
۱۹۲۱۵۹۵۱	۱۶۵۸۵۴۰۴	۱۱۹۷۸۴۵۰	۸۲۴۷۸۲۹	۴۵۹۴۰۷۲	استعمال و فروش ایدیلن کیلووات ساعت				
۸۲۸۷۱۹	۴۵۰۴۶۱۶	۲۶۵۸۲۸۰	۱۴۱۷۲۸۱	۸۲۲۱۸۹	ضایع اولان کیلووات ساعت				
۲۸ یوزده	۲۱ یوزده	۱۸ یوزده	۱۵ یوزده	۱۵ یوزده	یوزده ضایعات				
۲۲۰۲۰۲۵۸	۲۲۹۷۲.۱۴۲	۱۸۵۱۶.۷۴۰	۱۶۹۷۴.۱۹۹	۱۶۹۲۲.۱۱۲	صرف ایدیلن کور مقداری				
۱۳.۸۲	۶.۹۸	۴.۲۵	۱.۹۵	۱.۰۲	طون باشه لیرای عثمانی اولورق نسی واحد و سنی				
۲۷۷۵۶۸.۰۲	۸۲۱۹۵.۹۹	۲۶۲۴۲.۴۲	۲۹۷۴۲.۴۵	۱۴۵۸۸.۸۰	تمتعات سنویه تک کفایت اینته بین مقداری				
۴۲۰۲۲۸.۲۱	۱۵۲۷۷۰.۱۸	۷۰۵۷۴.۱۹	۴۴۲۲۱.۲۵	۱۴۵۸۸.۸۰	تمتعات متراکه تک کفایت اینته بین مقداری				

در سعادت . س ۲۱ تشرین اول منه ۱۹۱۹

Kaynak: İETT Arşivi, 7103-04946-043 nolu belge (15 Ekim 1919).

Ek 2: Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi, 1921 Yılında Silahtarağa Fabrikasında Çalışan Daimî ve Yevmiyeli İşletme ve Tamirat-ı Daime Personelinin Tahlil Cetveli (a)

عنوانی آونیم الکتریک شرکتی		سنه حسابیه ۱۹۲۱	
صاحبدار آنا مرکز خابریقه سنه مستخدم دائمی و یومیه لی ایستلته و تعمیرات			
دائمه مستخدمیننک تحلیل جدولی			
نومرو	مفسرداتسی	جالیشیلان آپس صا - تتری عددی	مفروض عمله عددی
مأمور یا ضمه و صط سنویسی لی ای عثمانی	اجورات سنویه لی ای عثمانی	مأمور یا ضمه و صط سنویسی لی ای عثمانی	اجورات سنویه لی ای عثمانی
۱	کسور نقلیه دائره سی		
	مبصرلر	۳۳۱۷	۱
	قوندوکتورلر	۶۴۲۱	۲
	عمله لیر	۱۹۳۳۷	۶
		۲۹۰۷۵	۹
۲	آنیار عمله لری		
	مبصرلر	۳۷۶۱	۱
	عمله لیر	۱۴۳۱۴	۴
		۱۸۰۷۵	۵
۳	دستکاملر		
	بکچیلر	۳۰۵۱۹	۹
	بفجوانلر	۷۳۵۹	۲
	نویزه بیجیلر	۷۶۵۷	۳
	طاشمه لیر	۷۶۵۶	۲
	عمله لیر	۴۱۴۵	۱
		۵۷۳۳۶	۱۷
۴	قرغمان دائره سی		
	تعمیرچی لیر	۱۳۶۱۹	۳
	تعمیرچی معاونلری	۱۹۵۹۰	۶
	مفخصص عمله لیر	۶۶۶۷	۲
	آتشچیلر	۳۲۶۶۸	۱۰
	قنطار عمله لری	۸۲۵۵	۳
	کول نقلیه عمله سی	۲۲۸۵۲	۱
	صله لیر	۳۶۰۰۲	۱۱
		۱۳۹۶۰۳	۴۲
۵	قرغمانلر تعمیرات دائره سی		
	مصرف عمله	۱۴۱۳۴	۴
		۳۱۱۰۶۵	۴

صاحبدار آنا مرکز خابریقه سی عمله سنک ۱۹۲۱ سنه سی حساباتنه تماماً مراعته و .
 سا ۳۳۳۸ اول ۱۳۳۸ نافذ ضیا

Kaynak: İETT Arşivi, 7103-04946-033 nolu belge (3 Ekim 1922).

Ek 3: Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi, 1921 Yılında Silahtarağa Fabrikasında Çalışan Daimî ve Yevmiyeli İşletme ve Tamirat-ı Daime Personelinin Tahlil Cetveli (b)

- ۲ -

نومرو	مفردات	چالیشان آیدن صا - مشوری مددی	مفروض عولسه عسادی	اجورات مشوری لیرای عثمانی	مأمور بام وسط نم لیرای عثمانی
۶	توربین و لوحه لرد آره سی	۶۶۷۸	۲	۱۶۶۲۰۸۵	۸۴۶۰۴۲
	برنجی صنف الکتروقیلیسو	۶۰۴۲	۲	۱۰۳۲۰۸۸	۵۱۶۰۴۴
	ایکتچی "	۹۸۵۸	۳	۲۷۰۴۰۰۶	۹۰۱۰۳۵
	برنجی صنف ماکینیستر	۸۲۹۰	۲	۱۴۸۰۰۳۲	۴۹۳۰۶۴
	ایکتچی "	۱۲۶۲۸	۴	۲۲۹۲۰۱۵	۵۷۲۰۲۸
	تعبیر چیتر	۲۱۰۱۲	۷	۲۴۹۶۰۰۷	۲۵۶۰۵۸
	عولسه لیر	۶۴۵۱۵	۲۱	۱۱۶۹۹۰۳۳	۵۵۷۰۱۰
اجسجال					
۱	گور تقویه دآره سی	۲۹۰۳۵	۹	۵۰۰۶۰۱۰	۵۵۶۰۲۲
۲	آبساو عولسه لری	۱۸۰۷۵	۵	۲۷۲۷۰۶۲	۵۴۵۰۵۲
۳	دستگاه لیر	۵۷۲۲۶	۱۷	۷۵۰۴۰۵۲	۴۴۱۰۴۵
۴	قرغاسانلرد آره سی	۱۳۹۶۰۲	۴۲	۲۴۲۹۹۰۰۴	۵۷۸۰۵۵
۵	قرغاسانلرد تهرات آره سی	۱۴۱۲۴	۴	۱۲۴۶۰۶۲	۲۱۱۰۶۵
۶	توربین و لوحه لرد آره سی	۶۴۵۱۵	۲۱	۱۱۶۹۹۰۳۳	۵۵۷۰۱۰
	سنوی بکون عومسی	۲۲۲۷۲۸	۹۸	۱۵۲۴۸۲۰۲۶	۵۲۴۰۵۶
	۱۹۲۱ سنه سی ایچون حاصل اولان وسطی شهری	۲۶۹۰۰	۹۸	۴۳۷۲۰۶۰	۴۴۰۵۵
صلا حقات ..					
۱ -	۱ نومردلی سنون ۱۹۲۱ سنه حسابیه سی طرفده مستخدمینک صنفی امتیازوله چالیشلمش اولان ساعاتک مجموعنی ارانه ایدر .				
۲ -	۲ نومردلی سنون هر آی ایچون مفروض مستخدمینک عددینی محتویدر . بو عددی بولمک ایچون چالیشلمش ساعات عددی برنجی سنون ۳۶۵ کونک طرفده حاصل طرفنه تقسیم اولور بونی $\frac{۳۳۷۳۸}{۹ \times ۳۶۵} = ۹۸۰۱$ و کمصومز اولمق ۹۸				
۳ -	۳ نومردلی سنون اجورات سنویه یی حاویدر . بو اجوراتک مفروض مستخدمینک " ایکتچی سنون " عددینه تقسیمیه بمر مأمور ایچون اجورات سنویه تک وصلیشنی اصلا ایدر .				
۴ -	۴ عولسه تک هیمت مجموعیه سی ایچون وسطی سنوی ۵۳۴۰۵۶ لیرای عثمانی بولمک اون ایکیه تقسیم ایدلرکی حالده شهری ۴۴۸۵۵ لیرای عثمانی دیسک اولور .				
۵ -	۵ فرموسنج . آ . شانسس درمسادات . سا ۱۸ ایلول ۱۳۳۸				
اشیز جدولده کومنیویلان ارقام شرکتک دفاتر اساسیه سی اوزرندن تحقیق ایدیلرک ۱۹۲۱ سنه سی صلحد اولما مرکز قاپریقه سی عمله سی حسابیه موافقه اولدینی آلا شلمش اولمقله تصدیق قلدی .					
سا ۳ تشرین اول ۱۳۳۸					
مؤسسات فاتمه قومیسری					
فاتمه ضیا					

Kaynak: İETT Arşivi, 7103-04946-033 nolu belge (3 Ekim 1922).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

G20 Ülkelerinin Sağlık Sistemleri Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*

Comparative Examination and Evaluation of Health Systems in G20 Countries

Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA¹, Doç. Dr. Ümit NALDÖKEN²

Öz

Ülkelerin sağlık harcamalarını dolayısıyla sağlıkla ilgili etkinlik çıktılarını etkileyen en önemli faktörlerden biri uygulayıcısı olduğu sağlık sistemi modelleri ve bu modellerin özellikleridir. Çalışmada G20 üyesi 19 ülkenin 2000-2015 dönemine ilişkin veriler doğrultusunda sağlık sistemi modelleri sağlık, demografik ve ekonomik göstergeler açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme de kötü durumda olan model ve ülkelerin ABD haricindeki Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcıları olduğu görülmektedir. Değerlendirme de iyi durumda olan model ve ülkeler Bismarck Sistemi uygulayıcıları Almanya, Japonya; Beveridge Sistemi uygulayıcıları Avustralya, İtalya'dır. Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin bir yansıması olarak Türkiye'de sağlık ile ilgili etkinlik çıktıları ve sağlığa ayrılan finansman diğer G20 üyesi ülkelere göre düşük görünmesine rağmen sağlık göstergelerinde gösterilen iyileşme ve bunun bir anlamda refah düzeyinde yansıtmasının sonucu iyi durumda olduğu; elde edilen başarıların devamının ve reformların sürekliliğinin gerekliliğini belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: G20, sağlık sistemi, karşılaştırmalı analiz

Makale Türü: Araştırma

Abstract

One of the most important factors affecting the health expenditures of the countries, and therefore the health-related efficiency outputs, is the health system models that it implements and the characteristics of these models. In the study, health system models of 19 G20 member countries were examined and evaluated comparatively in terms of health, demographic and economic indicators in line with the data for the period of 2000-2015. In the evaluation, it is seen that the models and countries that are in bad shape are the practitioners of the Free Market System, except for the USA. Models and countries in good standing in evaluation Bismarck System practitioners Germany, Japan; Beveridge System practitioners are Australia, Italy. As a reflection of the economic development of the countries, although the health-related efficiency outputs and the financing allocated to health in Turkey seem low compared to other G20 member countries, the improvement in health indicators and its reflection in a sense of welfare are in good condition; It is possible to state the necessity of the continuation of the achievements and the continuity of the reforms.

Keywords: G20, health system, comparative analysis

Paper Type: Research

Giriş

* Bu araştırma, Doç. Dr. Ümit NALDÖKEN danışmanlığında Öğr. Gör. Mehmet Veysi KAYA tarafından yapılan "Türk Sağlık Sisteminin Panel Veri ve Karşılaştırmalı Analiz Yöntemleriyle İncelenmesi ve Bir Değerlendirme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Batman Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, mehmetveysi.kaya@batman.edu.tr

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, unaldoken@cumhuriyet.edu.tr

Atf için (to cite): Kaya, M. V. ve Naldöken, Ü. (2023). G20 ülkelerinin sağlık sistemleri açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 244-256.

Sağlığı geliştirmeye, yeniden tesis etmeye ve sürekliliğini sağlamaya yönelik olan hizmetlerin ve faaliyetlerin tümü, sağlık alanında ya da sektöründe faaliyet yürüten tüm kurumlar/kuruluşlar ve sağlık hizmetlerinde kullanılmak üzere tahsis edilen kaynaklar sağlık sistemi şeklinde ifade edilmektedir (WHO, 2000, s. 5). Sağlık sisteminin bileşenleri; israf edilmeden minimum kaynak kullanımı ile sağlanan iyi sağlık hizmetlerine sahip olması, iyi performans gösteren bir sağlık insan kaynağı, iyi işleyen bir sağlık bilişim sistemi, temel tıbbi ürünlere ve teknolojilere eşit erişim, yeterli finansman, etkin liderlik ve yönetimidir (WHO, 2007, s. 24). Toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak bu sistemin kalitesi sadece sağlık politikası yapıcıları, sağlık yöneticileri ve sağlık çalışanlarını değil aynı zamanda doğrudan toplumu ve tüm bireyleri de ilgilendirmektedir (Sezer vd., 2018, s. 90). Sağlık hizmetinin halkın tümüne ihtiyaç olduğu anda adalet ile kalite unsurları çerçevesinde sunulması, gereklilik arz eden kaynakların tahsisi, farklılaştırılması, yükseltilmesi ve etkin/verimli yönde teşkilatlanıp kullanılması için ülkeler sağlık sistemlerini revize ederek yeni yapılanmaları izlemektedir (Sezer ve Karadeniz, 2018, s. 47). Sağlık sistemi politika yapıcılarının sisteme hâkim olmaları, sağlık sisteminin performansını iyileştirecek araçları ve müdahaleleri bilmeleri, reform planlamaları için gelişmiş ülke sistemlerini araştırmaları ve bilmeleri gerekir (Hsiao, 2003, s. 1). Başarılı bir sağlık sistemi kurmak için öncelikle sistemin ne olduğunu bilmek ve sağlık sisteminin neden önemli olduğunun kavranması gereklidir. Bu sayede sağlık sisteminin önemi ile ilgili farkındalık oluşabilir ve mevcut problemlerin fark edilmesi sağlanabilir. Sağlık hizmetlerine yönelik küresel harcamalar 21. yüzyılın ilk on yılında dünya GSYH'ın (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla) yaklaşık %8'ini oluşturmuştur. Bu değer dünyanın ürettiği kaynakların önemli bir kısmının sağlık hizmetlerine gittiğini ve bugünkü sağlık sistemlerinin dünya ekonomisindeki en büyük, en karmaşık ve en maliyetli sektörlerden birini temsil ettiğini göstermektedir (Burazeri ve Kragelj, 2013, s. 5; Ateş, 2011, s. 65).

DSÖ'ye (Dünya Sağlık Örgütü) göre farklı ülkelerde mevcut olan sağlık sistemleri ilgili toplumlarda geçerli olan normlar ve değerler tarafından güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Diğer insani hizmet sistemleri gibi sağlık hizmetleri de genellikle vatandaşların derinden kökleşmiş sosyal ve kültürel beklentilerini yansıtmaktadır. Bu temel değerler, sağlık sisteminin biçimsel yapısı dışında oluşturulmasına rağmen genellikle genel karakterini ve kapasitesini tanımlar. Bu nedenle sağlık sistemleri dünyanın her yerinde farklıdır ve her bir ülkenin benzersiz tarihi, gelenekleri ve politik sistemi tarafından güçlü bir şekilde etkilenmektedir (Freeman ve Frisina, 2010, s. 164).

Sağlık sistemlerinin sınıflandırılmasına ilişkin kapsamlı çalışmalar Roemer (1989; 1993) tarafından yapılmıştır. Roemer, sağlık sistemlerini ülkenin ekonomik düzeyi ve sağlık sistemlerini yöneten politik ideoloji üzere iki sosyal özelliğine göre belirlemiş; sağlık sistemlerini devletin üstlendiği görevlerin en az olduğu sistemden en merkezi yönetim sistemine göre sıralamıştır. Bu dört ana başlıkta değerlendirilen sağlık sistemi modelleri şunlardır: (1) Serbest Piyasa Sağlık Sistemi; sağlık hizmetlerinin arz olarak asıl unsurun özel sektör olduğu ve talep boyutunda ise kişisel ya da özel harcamalar ve özel sağlık sigortaları ile finansman sağlandığı sistemdir (Wallace, 2013, s. 84). (2) Refah Yönelimli Sağlık Sistemi; belirli oranda görece çalışanlar, işverenler ile devlet tarafından sağlanan fonlar vasıtasıyla sosyal güvenlik sigortalarını çerçeveleyen ve devlet tarafından yönetilen bir sosyal sigorta modelinin ilk örneği olarak 1883 yılında Almanya Başbakanı Otto Von Bismarck tarafından ortaya konmuştur. Riskin bölüşülmesi ve önceden ödeme yapmayı gerektiren bu sistem de hem işverenler çalışanlar adına hem de sigorta kapsamına dahil edilen çalışanlar gelirlerine karşılık geldiği kadarı ile sağlık sigortası primi ödemektedirler (Barnighausen ve Sauerborn, 2002, s. 1560; Mendi, 2016, s. 14). (3) Ulusal Sağlık Sistemi, II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Başbakanı William Beveridge tarafından ortaya atılmış; sağlık hizmetlerinin devlet tarafından finansmanın sağlandığı vergiye dayalı olarak yürütülen sistemdir (Daştan ve Çetinkaya, 2015, s. 106). (4) 1920'lerin başında, Sovyetler Birliği'nin ilk Sağlık Bakanı olan Doktor Semashko tarafından oluşturulan Sosyalist Sağlık Sistemi, sağlık hizmetleri sunumunun ve finansmanının devlet tarafından sağlandığı ve devletin kısıtlı imkânlarla rağmen koruyucu hekimlik hizmetlerini,

tanısal testleri, hastane hizmetlerini ve yatan hasta ilaçlarını ücretsiz olarak sunduğu sistemdir (Korkmaz vd., 2015, s. 28; Mendi, 2016, s. 17-18).

Alan yazınında Türkiye ile OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) ve AB (Avrupa Birliği) ülkeleri, çeşitli seçilmiş ülkelere dair farklı zaman aralıkları ve göstergeler dikkate alınarak karşılaştırmalı analiz bulgularına rastlanmıştır (Karagan, 2008; Dürrü, 2012; Yılmaz, 2012; Çelebi ve Cura, 2013; Daştan ve Çetinkaya, 2015; Loş, 2016; Ünsal, 2016; Karaman, 2019; Lkhagvaa, 2019); fakat Türkiye ile G20 (Group of Twenty) ülkeleri ve Roemer'ın sağlık sistemleri sınıflandırmasına göre karşılaştırılmasına dair herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle zaman içinde ülkelerde yaşanan değişiklikler ile birlikte farklı bulgu ve sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir. Çalışmada sağlık sistemlerini karşılaştırmak için belirlenen göstergeler üç başlık ile ilişkilendirilerek incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu yönüyle özgün bir yapıda olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bir ülkenin mevcut sağlık sisteminin toplum ihtiyaçlarına ne düzeyde cevap verdiğinin ve dünya gerçekleriyle ne oranda örtüştüğünün belirlenmesi, buna göre gerekli tedbirlerin alınması veya geliştirilmesi için bu tür çalışmaların gerekliliğini ve önemini vurgulamaktır. Bu düşünceden hareketle çalışmanın amacı G20 ülkeleri sağlık sistemi modellerinin sağlık, demografik ve ekonomik göstergeler açısından karşılaştırılması olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda sistemin değerlendirilmesini mümkün kılacak 7 temel soru oluşturulmuş ve bu sorulara cevap aranmıştır:

S1: G20 ülkelerinin seçilen sağlık göstergeleri açısından durumu nedir?

S2: G20 ülkelerinin seçilen demografik göstergeler açısından durumu nedir?

S3: G20 ülkelerinin seçilen ekonomik göstergeler açısından durumu nedir?

S4: Anne ölüm hızı açısından Bismarck Sistemi'ni uygulayan ülkelerde diğer sistemleri uygulayan ülkelere göre anne ölüm hızı daha düşük müdür?

S5: Bebek ölüm hızı açısından Bismarck Sistemi'ni uygulayan ülkelerde diğer sistemleri uygulayan ülkelere göre bebek ölüm hızı daha düşük müdür?

S6: Beklenen yaşam süresi açısından Bismarck Sistemi'ni uygulayan ülkelerde diğer sistemleri uygulayan ülkelere göre beklenen yaşam süresi daha yüksek midir?

S7: Doğurganlık oranı açısından Bismarck Sistemi'ni uygulayan ülkelerde diğer sistemleri uygulayan ülkelere göre doğurganlık oranı daha yüksek midir?

1. Yöntem

G20 ülkelerinin ekonomik büyüklükleri dikkate alındığında dünyada üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal olarak yaklaşık %85'ine, dünya ticaretinin ise yaklaşık dörtte üçüne (TMSF, 2019); global finansal sisteminin yapı taşları arasında yer alan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası içerisinde de yaklaşık %80 oranında temsil gücüne sahiptirler (Yıldız, 2017, s. 66). 5 milyara yakın nüfusa hitap eden G20, 7,4 milyarlık dünya nüfusunun yaklaşık üçte ikisini (%64) barındırması ile dünya nüfusunun önemli bir kısmını kapsamına aldığı ortaya koymaktadır (Yıldız, 2017, s. 64). Global sağlık giderlerinin (7,2 trilyon ABD doları) %77,8'ini (5,6 trilyon ABD doları) G20 ülkelerinin harcamaları oluşturmaktadır (WHO, 2019). Bu bilgiler ışığında, G20 ülkeleri sağlık sistemlerinin değerlendirmesi araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamında G20 üyesi ülkelerin sağlık sistemlerinin mevcut durumun belirlenmesi ve sağlık sistemleri karşılaştırılmasıyla; başarılı bir sağlık sisteminin oluşturulması, sağlık sistemlerinin mevcut problemlerinin tanımlanması ve çözüm önerilerinin belirlenmesi için farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. G20, 19 ülke ve Avrupa Birliği Komisyonu olmak üzere 20 temsilci üyeden oluşmak ile birlikte Avrupa Birliği Komisyonu verileri belirsizlik gösterdiği için çalışma da analiz dışı bırakılmıştır. Araştırma da 19 ülkenin yıllık verileri ile tablolar da belirtilen OECD ve Dünya ortalamaları, OECD ve Dünya Bankası istatistiklerinden

elde edilmiştir. Ayrıca tablolarda belirtilen bir G20 ortalaması ve sağlık sistemlerinin ortalamaları yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

En yaygın kullanılan ve bilinen, sağlık sistemlerini finansman kaynaklarına göre gruplandıran Milton I. Roemer'ın sağlık sistemi modelleri sınıflandırması kullanmıştır. Dünya Bankası verilerine göre G20 organizasyonunda bulunan 19 ülkenin 7'si toplam sağlık harcamalarında özel sektör katılımının %60'dan fazla olması itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika, Brezilya, Çin, Meksika, Endonezya, Hindistan Serbest Piyasa Sağlık Sistemi (Özel Sağlık Sigortası); 8'i toplam sağlık harcamalarında devletin katılımının %60'tan fazla olduğu Almanya, Fransa, Japonya, Kanada, Güney Kore, Arjantin, Türkiye, Rusya Refah Yönelimli Sağlık Sistemi (Bismarck); 4'ü toplam sağlık harcamalarında devletin katılımının %90'dan fazla olduğu Avustralya, Birleşik Krallık, İtalya, Suudi Arabistan Ulusal Sağlık Sistemi (Beveridge) olarak ele alınmıştır. Sosyalist Sağlık Sistemi uygulayıcısı G20 ülkesi bulunmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Uygulamaya geçmeden önce Cumhuriyet Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (09.10.2019 tarihli, 2019-10/04 sayılı) yazılı izin alınmıştır.

2. Bulgular

Tablo 1. G20 ülkelerinin sağlık göstergeleri

Ülkeler	Anne Ölüm Hızı (binde)				Bebek Ölüm Hızı (binde)				
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015	
Avustralya	9	7	6	6	5,1	4,8	4,1	3,2	
Birleşik Krallık	12	12	10	9	5,5	5,1	4,4	3,8	
İtalya	5	4	4	4	4,7	3,8	3,4	3,1	
Suudi Arabistan	23	18	14	12	18,7	14,2	10,3	7,2	
Almanya	8	7	7	6	4,4	3,9	3,5	3,3	
Arjantin	60	58	58	52	17,7	14,7	13,1	10,2	
Fransa	12	10	9	8	4,4	3,8	3,5	3,5	
Güney Kore	16	14	15	11	6,4	4,7	3,5	3,1	
Japonya	10	7	6	5	3,3	2,8	2,4	2,1	
Kanada	9	9	8	7	5,3	5,2	4,9	4,7	
Rusya	57	42	29	25	16,6	11,9	8,9	7,3	
Türkiye	79	57	23	16	31,9	23,1	16,4	11,6	
ABD	12	13	14	14	7,1	6,8	6,2	5,8	
Brezilya	66	67	65	44	30,4	22,1	16,7	14	
Çin	58	48	35	27	30,1	20,3	13,6	9,2	
Endonezya	265	212	165	126	40,9	33,5	27,5	22,9	
Güney Afrika	85	112	154	138	53,3	52,1	38,4	31,8	
Hindistan	374	280	215	174	66,7	55,7	45,3	35,3	
Meksika	77	54	45	38	22,5	17,6	14,9	12,7	
Ortalamalar	USS Ülkeleri	12,3	10,3	8	7,8	8,5	7	5,6	17,3
	RYSS Ülkeleri	31,4	25,5	19,4	16,3	11,3	8,8	7	5,8
	SPSS Ülkeleri	133,9	112,3	86,6	80,1	35,9	29,7	23,2	18,8
	G20	65,1	54,3	46,4	38	19,7	16,1	12,6	10,2
	OECD	12,2	9,2	7,89	7,25	6,7	5,4	4,5	3,8
	Dünya	342	296	248	219	53,2	44,6	37,1	31,4

Kaynak: World Bank Data

Tablo 1'de 2000 yılında G20 ülkeleri arasında anne ölüm hızı 9 ülkede 20'den az, 4 ülkede ise 20 ile 60 arasında ve 6 ülkede 60'tan fazladır. Sonraki her 5 yılda bir azalmaya başlamış; 2015 yılında anne ölüm hızı 20'den az olan 11 ülke olup, 20 ile 60 arasında 5 ve 60'tan fazla olan ülke sayısı sadece 3'tür. Türkiye de 2000 yılında 79, 2005 yılında 57, 2010 yılında 23 ve 2015 yılında bu oran 16 olarak 2000 yılına göre yaklaşık 5 kat azalmıştır. Anne ölüm hızı kıyaslaması bakımından kötü durumda olan Serbest Piyasa Sağlık Sistemi (SPSS) uygulayıcıları Güney Afrika, Brezilya, Çin, Meksika, Endonezya, Hindistan ülkeleridir.

ABD’de (Amerika Birleşik Devletleri) ise oran düşük olmasına rağmen küçük bir miktar yükselmiştir. Anne ölüm hızı az olan Ulusal Sağlık Sistemi (USS) uygulayıcıları Avustralya, Birleşik Krallık, İtalya, Suudi Arabistan; Refah Yönelimli Sağlık Sistemi (RYSS) uygulayıcı ülkelerde ise durum diğer iki sistem arasında yer almaktadır.

Tablo 1’de 2000 yılında G20 ülkeleri arasında bebek ölüm hızı 10’dan az 9 ülke, 10-20 arasında 3 ülke ve 20’den fazla olan Türkiye dâhil 7 ülke bulunmaktadır. Dönemler dahilinde farklılıklar olmasına karşın incelenen ülke sağlık sistemleri bakımından her 5 yılda bir bebek ölüm hızı azalma yönelimi göstermekte; 2015 yılında 10’dan az olan ülke 12, 10 ile 20 arasında Türkiye dahil 4 ülke ve 20’den fazla olan 3 ülke olduğu gözlenmektedir. Türkiye özelinde bebek ölüm hızınının 2000 yılında 31,9; 2005 yılında 23,1; 2010 yılında 16,4; 2015 yılında 11,6 olduğu ve 2000 yılına göre yaklaşık 3 kat azaldığı görülmektedir. 2015 yılında bebek ölüm hızı yüksek olan ülkeler yine anne ölüm hızında olduğu gibi Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcıları Güney Afrika, Brezilya, Çin, Meksika, Endonezya, Hindistan ülkeleri olmak üzere; Beveridge ve Bismarck uygulayıcı ülkelerden daha kötü durumdadırlar.

Tablo 2. G20 ülkelerinin sağlık göstergeleri

Ülkeler	Beklenen Yaşam Süresi (yıl)				Doğurganlık Oranı (%)			
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015
Avustralya	80,2	80,8	81,6	82,4	1,75	1,81	1,82	1,81
Birleşik Krallık	77,7	79,1	80,4	80,9	1,64	1,76	1,92	1,81
İtalya	79,7	80,7	82,1	82,5	1,26	1,34	1,46	1,35
Suudi Arabistan	72,4	73,1	73,5	74,4	3,97	3,41	2,96	2,57
Almanya	77,9	78,9	79,9	80,6	1,38	1,34	1,39	1,51
Arjantin	73,8	74,7	75,5	76,4	2,56	2,45	2,37	2,31
Fransa	79,1	80,1	81,6	82,3	1,89	1,94	2,03	1,96
Güney Kore	75,9	78,1	80,1	82,1	1,46	1,07	1,22	1,23
Japonya	81,1	81,9	82,8	83,7	1,35	1,26	1,39	1,45
Kanada	79,1	80,1	81,2	81,9	1,48	1,54	1,62	1,56
Rusya	65,4	65,5	68,8	71,1	1,19	1,29	1,56	1,77
Türkiye	70,1	72,4	74,1	75,4	2,53	2,27	2,15	2,07
ABD	76,6	77,4	78,5	78,6	2,05	2,05	1,93	1,84
Brezilya	70,1	72,1	73,8	75,2	2,31	1,97	1,81	1,74
Çin	71,9	73,9	75,2	76,1	1,49	1,56	1,59	1,61
Endonezya	66,2	67,1	68,1	69,1	2,51	2,51	2,48	2,38
Güney Afrika	56,3	52,5	55,8	61,9	2,82	2,67	2,58	2,48
Hindistan	62,5	64,5	66,6	68,3	3,31	2,96	2,61	2,35
Meksika	74,3	75,3	76,1	76,9	2,71	2,49	2,34	2,21
Ortalamalar								
USS Ülkeleri	77,5	78,4	79,4	80,1	2,16	2,08	2,04	1,89
RYSS Ülkeleri	75,3	76,5	78	79,2	1,73	1,65	1,72	1,73
SPSS Ülkeleri	68,3	69	70,6	72,3	2,46	2,32	2,19	2,09
G20	73,1	74,1	75,5	76,8	2,07	1,98	1,95	1,89
OECD	76,8	78	79,4	80,4	1,65	1,5	1,73	1,67
Dünya	67,5	68,9	70,5	71,9	2,69	2,58	2,51	2,45

Kaynak: World Bank Data ve OECD Data

Tablo 2’de beklenen yaşam süresinin dönemler içinde artış trendini sürdürdüğü görülmektedir. Beklenen yaşam süresi sıralaması bakımından ise sağlık sistemlerinin dağılımı yine bebek ve anne ölüm hızında olduğu gibi kötü durumda olan Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcıları Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Bismarck uygulayıcısı Rusya’dır. Güney Afrika 2000-2015 döneminde beklenen yaşam süresi bakımından 19 ülke içinde son sırada yer almasına rağmen artış gerçekleşmiştir. Türkiye de ise 2000 yılında 70,1; 2005 yılında 72,4; 2010 yılında 74,1 ve son olarak 2015 yılında 75,4 olarak düzenli olarak artış olduğu görülmektedir. Beklenen yaşam süresinde iyi örnekler yine Beveridge ve Bismarck uygulayıcı ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 2’de genel olarak doğurganlık oranı zaman içinde azalmaktadır. Ayrıca yıllar geçtikçe doğurganlık oranı 1,5 ile 2,5 arasındaki ülke sayısının artış gösterdiği görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye de doğurganlık oranı 2000 yılında 2,53; 2005 yılında 2,27; 2010 yılında 2,15 ve 2015 yılında 2,07 olup bu süreçte logaritmik artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3. G20 ülkelerinin demografik göstergeleri

Ülkeler	Nüfus (milyon)				Nüfus Artış Hızı (%)				
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015	
Avustralya	19,1	20,3	22,1	23,8	1,1	1,3	1,5	1,4	
Birleşik Krallık	58,8	60,4	62,7	65,1	0,3	0,6	0,7	0,7	
İtalya	56,9	57,9	59,2	60,7	0,04	0,4	0,3	-0,09	
Suudi Arabistan	20,6	23,8	27,4	31,7	2,2	2,9	2,9	2,5	
Almanya	82,2	82,4	81,7	81,6	0,1	-0,05	-0,1	0,8	
Arjantin	36,8	38,8	40,7	43,1	1,1	1,1	0,7	1,1	
Fransa	60,9	63,1	65,1	66,5	0,6	0,7	0,4	0,4	
Güney Kore	47	48,1	49,5	51	0,8	0,2	0,4	0,5	
Japonya	126,8	127,7	128,1	127,1	0,1	0,009	0,01	-0,1	
Kanada	30,6	32,2	34,1	35,7	0,9	0,9	1,1	0,7	
Rusya	146,5	143,5	142,8	144,1	-0,4	-0,3	0,04	0,1	
Türkiye	63,2	67,9	72,3	78,5	1,5	1,3	1,4	1,6	
ABD	282,1	295,5	309,3	320,7	1,1	0,9	0,8	0,7	
Brezilya	174,7	186,1	195,7	204,4	1,4	1,1	0,9	0,8	
Çin	1.263,1	1.304,2	1.338,4	1.371,8	0,7	0,5	0,4	0,5	
Endonezya	211,5	226,2	241,8	258,3	1,3	1,3	1,3	1,2	
Güney Afrika	44,9	47,8	51,2	55,3	1,4	1,2	1,4	1,5	
Hindistan	1.057,1	1.148,3	1.234,7	1.315,1	1,7	1,5	1,3	1,1	
Meksika	98,8	106,1	114,1	121,8	1,4	1,4	1,4	1,2	
Ortalamalar	USS Ülkeleri	38,9	40,6	42,9	45,3	0,91	1,3	1,35	1,13
	RYSS Ülkeleri	74,5	75,5	76,8	78,5	0,59	0,48	0,49	0,64
	SPSS Ülkeleri	447,5	473,5	497,9	521,1	1,29	1,13	1,08	1
	G20	204,3	214,8	224,8	234,5	0,91	0,89	0,88	0,86
	OECD	12,2	9,2	7,89	7,25	0,7	0,7	0,73	0,53
	Dünya	342	296	248	219	1,32	1,24	1,20	1,17

Kaynak: World Bank Data

Tablo 3’te G20 ülkelerinin nüfusu incelendiğinde 2000 yılında nüfusu 50 milyondan az olan ülke sayısı 6 iken 50 milyon ile 150 milyon arasında 8 ülke; 150 milyondan fazla olan ülke sayısı da 5’tir. 2015 yılında nüfusu 50 milyondan az olan ülke 4; 50 milyon ile 150 arasında olan 10 ülke; 150 milyondan fazla olan ülke sayısı da 5 olmuştur. Buna göre incelenen ülkelerin yıllar içinde nüfusun arttığı görülmektedir. Dönemler içinde 50 milyon ile 150 milyon arasında olan ülkelere dahil olan Türkiye nüfusunun sürekli arttığı da görülmektedir.

Tablo 3’te 2000 yılında nüfus artış hızı az olan 5 ülke Japonya, Almanya, Çin, Rusya ve Güney Kore olduğu görülmektedir. İncelenen yıllar itibarıyla sağlık sistemleri açısından dönem içinde Brezilya, Japonya ve İtalya gibi ülkelerde düşüş gösterse de genel olarak nüfus artış hızı pozitif yönde gerçekleşmiştir. Türkiye için 2000 yılında nüfus artış hızı %1,5; 2005 yılında %1,3; 2010 yılında %1,4 ve 2015 yılında %1,6 olarak pozitif yönelimli gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 4. G20 ülkelerinin demografik göstergeleri

Ülkeler	Hekim Sayısı (binde)				Toplam Yatak Kapasitesi (binde)				
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015	
Avustralya	2,4	2,7	3,2	3,5	4	3,9	3,7	3,8	
Birleşik Krallık	1,9	2,4	2,6	2,7	4	3,7	2,9	2,6	
İtalya	3,4	3,7	3,8	3,8	4,7	4	3,6	3,2	
Suudi Arabistan	0,7	1,3	2,3	2,5	2,3	2,3	2,2	2,7	
Almanya	3,2	3,4	3,7	4,1	9,1	8,4	8,2	8,1	
Arjantin	3,1	3,2	3,2	4	4,1	4	4,5	5	
Fransa	3,2	3,3	3,2	3,3	7,9	7,2	6,4	6,1	
Güney Kore	1,3	1,6	2	2,2	4,6	5,9	8,7	11,6	
Japonya	1,9	2	2,2	2,4	14,6	14	13,5	13,1	
Kanada	2,1	2,1	2,3	2,6	3,7	3,1	2,7	2,6	
Rusya	4,6	4,8	5	3,9	11,4	11	9,4	8,3	
Türkiye	1,3	1,4	1,7	1,8	2,1	2,5	2,7	2,6	
ABD	2,2	2,4	2,5	2,6	3,5	3,2	3	2,8	
Brezilya	1,3	1,6	1,8	2,1	2,8	2,5	2,3	2,2	
Çin	1,2	1,2	1,4	1,8	1,6	1,8	2,4	3,8	
Endonezya	0,1	0,1	0,1	0,3	0,6	0,6	0,7	0,9	
Güney Afrika	0,5	0,7	0,7	0,8	3,1	2,9	2,3	2,7	
Hindistan	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,4	0,4	0,6	
Meksika	1,5	1,7	2	2,3	1,7	1,6	1,5	1,3	
Ortalamalar	USS Ülkeleri	2,1	2,53	2,98	3,13	3,75	3,48	3,1	3,06
	RYSS Ülkeleri	2,59	2,73	2,91	3,04	7,19	7,01	7,01	7,16
	SPSS Ülkeleri	1,04	1,19	1,31	1,51	1,99	1,86	1,8	2,04
	G20	1,9	2,1	2,3	2,5	4,5	4,3	4,2	4,4
	OECD	2,7	2,9	3,2	3,4	7,3	7,9	8,5	8,9
	Dünya	1,2	-	-	1,5	2,6	2,8	2,7	-

Kaynak: OECD Data

Tablo 4'te 2015 yılında her 1000 kişiye düşen hekim sayısı 1'in altında olan Serbest Piyasa Sistemi'ni uygulayan Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan olmuştur. Rusya hariç sağlık sistemleri açısından dönem içinde genel olarak hekim sayıları pozitif yönde artış gerçekleşmiştir. Türkiye için 2000 yılında her 1000 kişiye düşen hekim sayısı 1,3; 2005 yılında 1,4; 2010 yılında 1,7 ve 2015 yılında 1,8 olarak artış az olsa da pozitif yönde gerçekleşmiştir. Ayrıca sağlık sistemleri açısından Bismarck ve Beveridge Sistemi uygulayıcı G20 ülkelerinde hekim yoğunluğu ABD haricinde Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcı ülkelere göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4'te 2000 yılında her 1000 kişiye düşen yatak sayısı 2'nin altında olan ülkeler Serbest Piyasa Sağlık Sistemi uygulayıcıları Çin, Endonezya, Meksika ve Hindistan olmuştur. 2015 yılı itibarıyla sağlık sistemleri açısından dönem içinde 2005 yılında 4'ün üstü olan ülkelerde azalış olsa da genel olarak yatak sayıları artış göstermiştir. Ayrıca Bismarck Sistemi uygulayıcıları Almanya, Japonya, Fransa, Rusya, Güney Kore ve Arjantin gibi ülkeler diğer sağlık sistemini uygulayan ülkelere göre yatak sayıları daha fazladır. Türkiye için 2000 yılında her 1000 kişiye düşen yatak sayısı 2,1; 2005 yılında 2,5; 2010 yılında 2,7 olarak artış az olsa da pozitif yönde ve 2015 yılında 2,6 olarak bir miktar düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo 5. G20 ülkelerinin ekonomik göstergeleri

Ülkeler	Kişi Başına Düşen GSYH (ABD Doları)				GSYH Büyüme Hızı (%)				
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015	
Avustralya	21679	33997	52022	56748	3,9	3,2	2,1	2,3	
Birleşik Krallık	27987	41803	39079	44472	3,4	3,1	1,7	2,3	
İtalya	20051	31959	35849	30170	3,7	0,9	1,6	0,9	
Suudi Arabistan	9171	13791	19262	20627	5,6	5,5	5,1	4,1	
Almanya	23718	34696	41785	41394	2,9	0,7	4,1	1,7	
Arjantin	7708	5109	10385	13789	-0,7	8,8	10,1	2,7	
Fransa	22364	34760	40638	36613	3,9	1,6	1,9	1,1	
Güney Kore	11947	18639	22086	27105	8,9	3,9	6,4	2,7	
Japonya	38532	37217	44507	34524	2,7	1,6	4,1	1,2	
Kanada	24190	36266	47450	43495	5,1	3,2	3,1	0,6	
Rusya	1771	5323	10674	9313	10	6,4	4,5	-2,3	
Türkiye	4316	7384	10672	10948	6,6	9,1	8,4	6,1	
ABD	36334	44114	48466	56803	4,1	3,5	2,5	2,8	
Brezilya	3749	4790	11286	8814	4,3	3,2	7,5	-3,5	
Çin	959	1753	4550	8033	8,4	11,3	10,6	6,9	
Endonezya	780	1263	3122	3331	4,9	5,6	6,2	4,8	
Güney Afrika	3032	5381	7328	5733	4,2	5,2	3,1	1,2	
Hindistan	443	714	1357	1605	3,8	7,9	8,4	7,9	
Meksika	7157	8277	9271	9605	4,9	2,3	5,1	3,2	
Ortalamalar	USS Ülkeleri	19722	30387	36553	38004	4,15	3,18	2,63	2,4
	RYSS Ülkeleri	16818	22424	28525	27148	4,93	4,41	5,33	1,73
	SPSS Ülkeleri	7493,4	9470,3	12917	13418	4,94	5,57	6,2	3,33
	G20	13994	19328	24199	24374	5,4	4,5	5,1	2,4
	OECD	23258	28853	34790	41261	4,1	2,9	3	2,6
	Dünya	5491	7287	9538	10217	4,3	3,8	4,2	2,8

Kaynak: World Bank Data

Tablo 5'te 2015 yılında kişi başına düşen GSYH 9000 ABD doları altında olan ülkeler Serbest Piyasa Sağlık Sistemi uygulayıcıları Çin, Hindistan, Brezilya, Endonezya ve Güney Afrika olmuştur. 2015 yılına kadar genellikle artış olsa da 2015 yılında Kanada, Fransa, İtalya, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika gibi ülkelerde düşüş göstermiştir. Türkiye için 2000 yılında 4316; 2005 yılında 7384; 2010 yılında 10672 ve 2015 yılında 10948 ABD doları olarak 2010 yılına göre az da olsa artış gerçekleşmiştir.

Tablo 5'te 2015 yılında %6 üstü GSYH büyüme hızına sahip olan ülkeler Çin, Hindistan ve Türkiye'dir. Ayrıca 2015 yılı itibarıyla incelenen 19 ülkeden 13'ünde büyüme logaritmik artış olarak; Brezilya ve Rusya' da ise 2015 yılı gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı eksi olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 6. G20 ülkelerinin ekonomik göstergeleri

Ülkeler	Sağlık Harcamaları GSYH Oranı (%)				Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması (ABD Doları)				
	2000	2005	2010	2015	2000	2005	2010	2015	
Avustralya	7,6	7,9	8,4	9,3	2154	2872	3595	4381	
Birleşik Krallık	5,9	7,1	8,4	9,6	1561	2318	2871	3703	
İtalya	7,5	8,3	8,9	8,9	2029	2504	3103	3129	
Suudi Arabistan	4,2	3,4	3,6	5,9	276	340	435	851	
Almanya	9,8	10,2	11,1	11,1	2889	3421	4412	5291	
Arjantin	8,4	7,6	8,6	8,7	705	390	890	1298	
Fransa	9,5	10,2	11,2	11,4	2686	3265	4048	4676	
Güney Kore	4	4,9	6,2	7	726	1142	1890	2488	
Japonya	7,1	7,7	9,1	10,8	1851	2471	3170	4517	
Kanada	8,2	9,1	10,7	10,5	2451	3292	4167	4551	
Rusya	5,1	4,7	4,9	5,2	447	704	1205	1425	
Türkiye	4,6	4,9	5,1	4,1	432	588	843	1040	
ABD	12,5	14,6	16,3	16,7	4557	6443	7939	9505	
Brezilya	8,3	8,1	7,9	8,8	539	662	987	1279	
Çin	4,5	4,1	4,1	4,9	95	170	352	641	
Endonezya	1,9	2,5	2,9	3,1	61	112	213	278	
Güney Afrika	7,4	6,7	7,4	8,2	504	613	865	1075	
Hindistan	4,1	3,9	3,3	3,5	86	117	146	194	
Meksika	4,4	5,8	5,9	5,7	506	761	927	1075	
Ortalamalar	USS Ülkeleri	6,3	6,68	7,33	8,43	1505	2009	2501	3016
	RYSS Ülkeleri	7,09	7,41	8,36	8,6	1523	1909	2578	3161
	SPSS Ülkeleri	6,16	6,53	6,83	7,27	907	1268	1633	2007
	G20	6,5	6,9	7,5	8	1292	1693	2213	2705
	OECD	7,2	7,9	8,7	8,8	1761	2429	3177	3633
	Dünya	8,6	9,3	9,5	9,8	472	680	907	1001

Kaynak: World Bank Data ve OECD Data

Tablo 6’da sağlık harcamalarının GSYH’ye oranı genel olarak 2000 yılından 2015 yılına kadar artış göstermiş olduğu %7 üstü olan ülke sayılarındaki artışlardan görülmektedir. Türkiye için 2000 yılında %4,6 iken 2015 yılında ise %4,1 olarak düşmüştür. Ancak çoğu ülkedeki sağlık harcamalarının GSYH’ye oranında pek bir değişiklik olmamıştır. Sağlık harcamalarının GSYH’ye oranı açısından ülkeler incelendiğinde, 2000-2015 yılları arasında gerçekleşen kişi başına düşen GSYH’deki sıralamaya ve demografik değişkenlerdeki dağılımına benzer şekilde aynı ülkelerin sağlık harcamalarına ayırdıkları paylar önceki dönemlere kıyasla görece artmıştır. Seçilen ülkelerdeki dönem ortalamaları bakımından toplam sağlık harcamalarının GSYH’ye oranının artması dolayısıyla diğer etkinlik göstergelerinde de istisnaların olması haricinde genel itibarıyla pozitif değişimin olduğu bir yönelim gerçekleşmiştir.

Tablo 6’da G20 ülkelerinin 2015 yılı için ilk sırada yer alan ABD vatandaşlarına sağlık harcamaları için kişi başı ortalama 9505 ABD doları ayırmıştır. 2015 yılına ilişkin G20 ülkeleri içinde en az kişi başı toplam sağlık harcaması gerçekleştiren ülkeler ise Çin, Hindistan, Endonezya ve Suudi Arabistan’dır (Serbest Piyasa Sistemi). Türkiye kişi başına sağlık harcaması 2000 yılında 432 iken 2015 yılında 1040’a yükselmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Karagan (2008), Ünsal (2016), Karaman (2019) çalışmalarında AB ülkeleri ile Türkiye; Dürrü (2012) tarafından yapılan OECD ve AB ülkeleri ile Türkiye; Yılmaz (2012), Çelebi ve Cura (2013), Daştan ve Çetinkaya (2015), Loş (2016), Lkhagvaa (2019) çalışmalarında OECD ülkeleri ile Türkiye karşılaştırmalarında bu çalışmanın bulguları ve sonuçlarına paralel olarak sağlık göstergeleri, hekim ve yatak sayıları, sağlık harcamaları gibi pek çok gösterge dayanak alındığında geri de olmasına rağmen sağlık sistemi ülkenin refah düzeyi açısından tatmin edici olduğu ortaya konmuştur.

Sağlık sistemleri ülkelerin yaşam, kültürel ve sosyal dokuları, refah, ekonomik ve politik koşulları hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle sağlık sistemleri tüm dünyada farklılıklar göstermekte ülkeler tek tipte bir politika benimseyememektedirler. Ayrıca farklı sağlık sistemlerinin yanında ülkeler sabit bir hizmet sunucusunu da benimseyememekte zamanın doğal akışı içerisinde sağlık hizmetleri ve politikaları ekonomik ve politik seyre bağlı olarak değişim göstermektedir.

Ülkelerin birbirlerinden öğrenecekleri olması bağlamında çalışmanın bulgularında görüldüğü gibi Türkiye'nin göstergeleri bakımından üyesi olduğu G20 organizasyonundaki ülkelere göre konumu gelişmiş ülke olma yolunda bu öğrenme sürecini daha da önemli hale getirmektedir. Ayrıca çevresel durumlar ve yaşam tarzları gibi insan sağlığını etkileyen temel faktörlerin değişkenliği ülkelere göre değişebildiği için Türkiye'nin, sağlıkta başarılı G20 ülkelerinin başarıya nasıl ulaştıklarını iyi tahlil edip dersler çıkararak politikalarını ona göre şekillendirmesi gerekmektedir.

Sağlık göstergeleri karşılaştırması açısından sağlık sistemlerinin dağılımı benzer şekilde olmak ile birlikte kötü durum da olanlar Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcıları Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'dır. İyi durum da olan ülkeler ise Bismarck Sistemi'nin geçerli olduğu Almanya, Japonya; Beveridge Sistemi'nin geçerli olduğu Avustralya, İtalya'dır. Türkiye anne ve bebek ölüm hızı, beklenen yaşam süresi bakımından orta sıralarda; doğurganlık oranı bakımında ise ortalamanın üstünde bulunmaktadır. Göstergeler doğrultusunda ortaya konan veriler durum belirtilerek S1 sorusuna cevap bulunmuştur.

Sağlık sistemleri açısından Bismarck ve Beveridge Sistemleri uygulayıcısı ülkelere hekim sayısı ABD hariç Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcılarına göre daha fazla ve iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir. Göstergeler açısından ortalama altında olan Serbest Piyasa Sistemi uygulayıcısı ülkeler Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan olmuştur. ABD hariç sağlık sistemleri açısından dönem içinde genel olarak göstergeler de pozitif yönde artış gerçekleşmiştir. Türkiye nüfus, hekim ve yatak sayısı bağlamında yine sağlık göstergelerinde olduğu gibi orta sıralarda; nüfus artış hızına göre ikinci sıra da yer almaktadır. Göstergeler doğrultusunda ortaya konan veriler durum belirtilerek S2 sorusuna cevap bulunmuştur.

Yıllar içinde gerçekleşen ekonomik göstergeler açısından sıralamaya ve sağlık göstergeleri dağılımına benzer şekilde aynı ülkelerin sağlık harcamalarına ayırdıkları paylar önceki dönemlere kıyasla görece artmıştır. G20 ülkeleri dönem ortalamaları bakımından sağlık harcamalarının artması dolayısıyla diğer etkinlik göstergelerinde de istisnaların olması haricinde genel itibarıyla pozitif değişimin olduğu bir yönelim gerçekleşmiştir. Türkiye kişi başına GSYH ve sağlık harcamaları, sağlık harcamaları GSYH payı diğer G20 ülkelerinin ortalamasının altında; GSYH büyüme hızına göre sıralama da üçüncü sıra da yer almaktadır. Göstergeler doğrultusunda ortaya konan veriler durum belirtilerek S3 sorusuna cevap bulunmuştur.

Çalışmaya dahil edilen ülkeler ve kapsam dolayısıyla zaman aralıkları, nominal değerler itibarıyla ve diğer değişkenler sabit tutularak eşit değerlerde değerlendirme yapıldığı için genelleme yapılmasını kısıtlamaktadır. Farklı sağlık sistemi modelleri uygulayıcıları veya aynı sağlık sistemi modelleri uygulayıcıları olsalar da tüm G20 üyesi ülkelerin kişi başı sağlık harcamaları ve bu sağlık harcamalarının GSYH'deki paylarının farklılık göstermesi ve artması sağlık göstergeleri ile sağlık sistemlerinin başarı ve verimlilikleri ile birebir bir ilişki içinde olmadığı görülmektedir. Ekonomik olarak etkinlik seviyesinin ne miktarda sağlığa yansıtıldığının ortaya konulması ile sağlık hizmetleri kalitesinin artması ve refah düzeyi artması arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması hedefiyle toplam sağlık harcamalarının GSYH'ye oranı ve kişi başına düşen toplam sağlık harcamaları göstergeleri seçilmiştir.

Genel olarak ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin bir yansıması olarak Türkiye'de sağlık ile ilgili etkinlik çıktıları ve sağlığa ayrılan finansman G20 ülkelere göre düşük görünmesine rağmen sağlık hizmetleri ve bir anlamda o ülkenin ekonomik gelişmişliğini de yansıtmasının sonucu iyi durum da olduğu; elde edilen başarıların devamlılığının sağlanması ve

hala kat edilmesi gereken yol olduğu değerlendirilebilir. Anne ölüm hızı, bebek ölüm hızı, beklenen yaşam süresi, doğurganlık oranı açısından Bismarck Sistemi'ni uygulayan ülkelerde diğer sistemleri uygulayan ülkelere göre göreceli olarak durumun daha iyi olduğu Türkiye'nin ekonomik açıdan göstergelerine dayanarak sağlık harcamalarının düşük seviye de olmasına dönem içinde gerçekleşen gelişmenin dikkate alınması ile model değişikliği boyutunda bir farklılığın gerekmediği görülmektedir. Bulgular doğrultusunda genel değerlendirme ile S4, S5, S6 ve S7 sorularına cevap bulunmuştur.

Sağlık göstergeleri kapsamında sağlık hizmetinde ve çıktılarında iyileşmenin devamı veya istenen daha iyi sonuçların alınabilmesini için sağlık politikalarını oluştururken veya sağlık reformlarını gerçekleştirirken sağlığın bir devlet politikası olmasının gerekliliği unutulmamalıdır. Türkiye sağlıkta mevcut durumu ve kaynakları ile tıbbi çıkarımlar yapmak ve vatandaşlarının ihtiyaçlarına cevap vermek noktasında büyük oranda yeterlidir. Uluslararası karşılaştırma ve daha iyi göstergelere sahip oldukları için Almanya, Avustralya, Fransa, İtalya, Japonya gibi ülkeler sağlık sistemi ve ekonomisi açısından detaylı olarak incelemeler/araştırmalar yürütülmelidir. Sağlık harcamalarıyla ilişkili faktörlerin bilgisi, ileride sağlık politikalarıyla ilgili atılacak adımlarda ülkenin ekonomik gelişimi ve ilişkili sağlık etkinlik çıktılarındaki gelişme; sağlık hizmetlerinde yapılan karşılaştırmalı analizler ile hem daha kaliteli hem daha etkin duruma gelebilmesine katkı sağlayan sağlık politikalarının koyduğu hedeflere ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

Bulgular ve sonuçlar kapsamında sağlık sisteminin yönetimi, kalitesi ve finansmanı bakımından revize edilmesi için şu öneriler ortaya konulmuştur. Hizmetin ve sistemin iyi yönetilmesi, hizmet kalitesi, global standartların takibi, hizmet teknolojileri yeniliklerinin doğru şekilde yürütülmesi için bakanlık-kurumlar/kuruluşlar-hasta arasında üç taraflı entegrasyona dayalı bilgi sistemi kurulmalıdır. Sağlık göstergeleri kapsamında sağlık hizmetindeki sorunların giderilmesi ve kalite bakımından istenen sonuçların alınabilmesini öngören Sağlıkta Dönüşüm Programı ile gerçekleşen değişimin başarı oranını düşürmemek için reformların devam ettirilmesi gereklidir. Sağlık göstergeleri kapsamında düşük kalite ile hizmet sunumu yapan kurumların/kuruluşların kaliteyi artırmaya yönelik teşvik politikaları uygulamalıdır. Anne ve bebek ölüm oranının azaltılması için hamile kadınlar ve ailelere yönelik sağlık eğitim programı uygulanması, standartlara göre ihtiyaç duyulan ekipman ve insan kaynağının sağlanması amacıyla ücretleri ve bütçedeki payı artırılması gerekliliğini sağlamalıdır. Sağlık hizmetleri maliyetlerinin yükselmemesi veya maliyetlerin kontrolü amacıyla gerekirse devlet destekleri ile yerli ve milli teknolojinin üretebilir duruma getirilmesi, maliyet etkililik ve maliyet fayda analizleri ile etkinliğe/verimliliğe yönelik çalışmalar yürütülmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Ateş, M. (2011). *Sağlık sistemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Barnighausen, T., ve Sauerborn, R. (2002). One hundred and eighteen years of the german health insurance system: are there any lessons for middle and low income countries?. *Social Science & Medicine*, 54(1), 1559-1587.
- Burazeri, G. ve Kragelj, L. Z. (2013). *Health: systems–lifestyle–policies*. Lage: Jacobs Publishing Company.
- Çelebi, A. K., ve Cura, S. (2013). Etkinlik göstergeleri açısından sağlık sistemleri: karşılaştırmalı bir analiz. *Maliye Dergisi*, 164, 47-67.
- Daştan, İ., ve Çetinkaya, V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.
- Dürrü, Z. (2012) *OECD üyesi AB ülkelerinin sağlık ekonomisi yönünden karşılaştırılması*. (Yüksek lisans tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Freeman, R., ve Frisina, L. (2010). Health care systems and the problem of classification. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 12(1-2), 163-178.
- Hsiao, W. C. (2003). *What is a health system? why should we care?*. Cambridge: Harvard School of Public Health.
- Karagan, E. (2008). *Bazı Avrupa Birliği ülke sağlık sistemleri ile Türk sağlık sisteminin karşılaştırılması*. (Yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, S. (2019). *Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sağlık sistemleri ile Türk sağlık sisteminin karşılaştırılması: Türkiye- Almanya örneği*. (Yüksek lisans tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Korkmaz, C., Biçer, M., Uzcan, D. ve Zurnacı, M. (2015). *Dünya'da sağlık hizmetlerinin finansman politikaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lkhagvaa, U. (2019). *OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin karşılaştırılması*. (Yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Loş, N. (2016). *Sağlık ekonomisi çerçevesinde sağlık hizmetleri ve sağlık harcamalarının karşılaştırmalı analizi: OECD ülkeleri ve Türkiye örneği*. (Yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mendi, B. (2016). *Sağlık bilişimi ve güncel uygulamalar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Roemer, M. I. (1989). National health systems as market interventions. *Journal of Public Health Policy*, 10(1), 62-77.
- Roemer, M. I. (1993). National health systems throughout the world. *Annual Review of Public Health*, 14, 335-353.
- Sezer, C., Elezi, O. ve Durmuş, A. (2018). *Satisfaction perception in private health care services: a case study*. 5. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Konferansı Özet Kitabı, 89-94.
- Sezer, C., ve Karadeniz, G. (2018). Hastane olgusuna atfedilen metaforik ve açık anlamlar üzerinden sağlık hizmeti algısının belirlenmesi ve analizi. *Reforma International Economic Journal*, 4(80), 45-58.
- TMSF. <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Info/g20.ulkeler> (Erişim Tarihi: 05.09.2019).
- Ünsal, A. (2016). *Avrupa birliği ülkeleri ve Türkiye'nin sağlık sistemleri ve sağlık göstergelerinin karşılaştırmalı analizi*. (Yüksek lisans tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Wallace, L. S. (2013). A view of health care around the world. *Annals of Family Medicine*, 11(1), 84.
- WHO. https://www.who.int/gho/health_financing/en/ (Erişim Tarihi: 05.09.2019).
- World Health Organization. (2007). *Strengthening health systems to improve health outcomes: who's framework for action*.
- World Health Organization. (2000). *The world health report 2000: health systems: improving performance*.
- Yıldız, N. (2017). *G20 gelişimi, yapısı, politikaları, sosyal boyutu ve L20*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik analizi ve OECD ülkeleriyle karşılaştırılması*. (Yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Cumhuriyet Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 09.10.2019

No: 2019-10/04

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %70

2. yazar katkı oranı : %30

Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi: Bir Model ve Uygulama Önerisi*

Enterprise Risk Management Based on Strategic Management Tools: A Model and Implementation Proposal

Murat SONER¹, Doç. Dr. Hakan KARABACAK²

Öz

Kurumsal risk yönetimi (KRY) alanındaki en önemli kavramsal modellerden birini temsil eden COSO KRY Çerçevesi, tüm dünyada kurumların risk yönetimi tasarım ve uygulamalarına rehberlik etmektedir. Strateji vurgusu bulunan COSO KRY 2017 Çerçevesinde strateji ile risk yönetimi işlevi arasında güçlü bağlar kurulmaktadır. KRY ile stratejik yönetim alanı arasında bu bağlantıların, KRY'nin özellikle 21. Yüzyılda kat ettiği mesafe dikkate alındığında daha kapsamlı ele alınmasına ve somutlaştırılmasına ihtiyaç bulunduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma, KRY ile stratejik yönetimin bütünleştirilmesinde stratejik yönetim araçlarına kilit bir rol yükleyerek bu ihtiyacı karşılamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, COSO KRY 2017 Çerçevesince kurumsal olarak ortaya konan strateji odaklı risk yönetimi yaklaşımının kurumlarca hayata geçirilebilmesine yönelik bir Model ve Endeks hesaplamasına dayalı bir uygulama önerisi geliştirilmektedir. Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) adı verilen Model, stratejik yönetim araçlarının kilit rolü aracılığı ile KRY ve stratejik yönetim alanlarını somut olarak bütünleştirmektedir. SYAD-KRY Endeksi ise KRY'de stratejik yönetim araçlarının ne ölçüde kullanıldığı ve bu araçlar temelinde KRY ile stratejik yönetim arasındaki bütünleşmenin ne ölçüde sağlandığına ilişkin nesnel bir ölçüt ortaya koymaktadır. Bu ölçütün KRY ile stratejik yönetim arasındaki bütünleşme düzeyine ilişkin bir olgunluk düzeyini göstermesi ve kurumsal risk yönetimlerinin gelişimi için bir öz değerlendirme aracı olarak işlev görmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal risk yönetimi, stratejik yönetim, stratejik yönetim araçları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

COSO ERM Framework, which represents one of the most important conceptual models in the field of enterprise risk management (ERM), guides the risk management design and practices of institutions all over the world. Strong links are established between strategy and risk management function in the COSO ERM 2017 Framework, which has a strategy emphasis. It is considered that these links between the ERM and the strategic management field need to be addressed and concretized in a more comprehensive way, especially considering the developments of the KRY, especially in the 21st century. This study aims to meet this need by assigning a key role to strategic management tools in integrating ERM and strategic management. In the study, a Model and an application proposal based on Index calculation are developed for the implementation of the strategy-oriented risk management approach, which is theoretically put forward by the COSO ERM 2017 Framework. The Model, called Enterprise Risk Management Based on Strategic Management Tools (ERM - SMT), concretely integrates the fields of ERM and strategic management through the key role of strategic management tools. The ERM - STM Index, on the other hand, presents an objective criterion regarding the extent to which strategic management tools are used in the ERM and the extent to which the integration between ERM and strategic management is achieved on the basis of these tools. It is aimed that this criterion will indicate a level of maturity regarding the level of

*Bu çalışmanın ilk hali, 04-05 Aralık 2021 tarihinde düzenlenen e-ICOAEF VIII Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, murat.soner@student.asbu.edu.tr

²Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakan.karabacak@asbu.edu.tr

Atf için (to cite): Soner, M. ve Karabacak, H. (2023). Stratejik yönetim araçlarına dayalı kurumsal risk yönetimi: Bir model ve uygulama önerisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 257-274.

integration between ERM and strategic management and function as a self-assessment tool for the development of ERM.

Keywords: Enterprise risk management, strategic management, strategic management tools

Paper Type: Research

Giriş

Günümüzde stratejik yönetim, küreselleşme, rekabet ve teknolojik gelişmeler gibi faktörlerin yoğun etkisi altındadır. Hızla değişen ve dönüşen iş yapma ortamlarında, stratejik yönetimi başarabilmek, karar alıcı ve stratejistlerin bir takım stratejik yönetim araçlarını etkin kullanmalarını gerektirmektedir. Bu araçlar, kurumların risk yönetim becerilerini geliştirmekte ve bu sayede etkin biçimde faaliyet gösterebilmelerine, rekabetçi üstünlüklerini koruyabilmelerine ve sürdürülebilir değer yaratmalarına katkıda bulunmaktadır.

Stratejik yönetim araçları ile kurumsal risk yönetimi arasındaki ilişkinin günümüze kadar stratejik yönetim araçları odaklı olarak ele alındığı görülmektedir. Dahası, kurumsal risk yönetiminin sadece bir parçasını oluşturan risk analizi, stratejik yönetimin bir aracı olarak incelenmektedir (Qehaja vd. 2017; Çelik ve Aytar, 2019; AOF, 2018). Bu yaklaşım, risklerin iç kontrol işlevi içine hapsedildiği ve sadece risklerin analiz edilmesinin amaçlandığı geleneksel yönetim anlayışına uygun düşmektedir. Diğer yandan, bu geleneksel anlayışın kurumsal risk yönetimi ile stratejik yönetim araçları arasındaki ilişkiyi doğru yansıtmak bakımından yeterli olmadığı değerlendirilmektedir. Bunun nedeni KRY'nin, çok boyutlu bir alan olarak nispeten yakın dönemde gelişmesine rağmen, bu gelişmenin stratejik yönetim araçları bağlamında literatüre henüz yansıtılmamış olmasıdır.

Her ne kadar iş dünyasında stratejik yönetim anlayışı özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişme göstermiş olsa da (Hoskisson vd., 1999; Qehaja vd. 2017), kurumsal risk yönetiminin gelişmesi 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Kurumsal risk yönetimi, organizasyonların risklerini etkin yönetebilmelerine yardımcı olabilmek üzere geliştirilen çeşitli çerçeveler (rehberler, modeller) ile önemli bir mesafe almıştır. Küresel olarak yaygın biçimde kabul gören en önemli kurumsal risk yönetimi çerçevelerinden biri COSO (The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) tarafından yayınlanan KRY çerçevesidir. Bu Çerçevenin ilk versiyonu "COSO KRY - Bütünleşik Çerçeve" adıyla 2004 yılında, güncellenmiş versiyonu ise "KRY – Strateji ve Performansla Bütünleştirmek" adıyla 2017 yılında yayınlanmıştır (COSO, 2004; COSO, 2017).

COSO KRY Çerçevesi kurumsal risk yönetimi pratiklerinin tasarlanması ve uygulanmasına dâhil olan tüm yönetim düzeyleri için temel tanımları, bileşenleri ve ilkeleri ortaya koymaktadır (COSO, 2017). Bu Çerçeve, kurumların risk yönetimi tasarım ve uygulamalarına yol gösteren bir rehberdir. Kurumlar, COSO KRY Çerçevesince belirlenen esasları model alarak, içinde buldukları koşullar ve ihtiyaçları doğrultusunda risk yönetimini tasarlamakta ve uygulamaktadırlar.

COSO KRY 2004 Çerçevesinden farklı olarak COSO KRY 2017 Çerçevesinde strateji vurgusu bulunmakta ve strateji ile risk yönetimi işlevi arasında daha kapsamlı bağlar kurulmaktadır. Güncellenmiş Çerçeve, risk yönetimini, bir yandan seçilmiş stratejilerin barındırdığı risklere ilişkin çıkarımlar yaparak yönetimin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, diğer yandan seçilecek stratejilerin organizasyonun misyonuna, vizyonuna ve temel değerlerine uyumlu olmasına odaklanan stratejilerle bütünleşen bir kapsam içine yerleştirmiştir.

COSO risk yönetimi anlayışına göre stratejiler, organizasyonun misyonu, vizyonu ve temel değerlerini organizasyonun performansına ve nihayetinde paydaş değerine bağlayan bir köprüdür. Organizasyonların stratejileri ve hedeflerinin oluşturulması kapsamında risklerin dikkate alınmasının, KRY'nin örgütsel çıktıların iyileştirilmesine yardımcı olacağı değerlendirilmektedir (Karabacak, 2021). KRY'nin kat ettiği mesafe dikkate alındığında, risk

yönetiminin stratejik yönetim araçları ile ilişkisinin, KRY odaklı yeni bir yaklaşımla ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir. Böylece, kurumsal risk yönetimlerini COSO KRY Çerçevesini esas alarak tasarlayacak ve uygulayacak kurumlara bir model önerilmesi ve rehberlik edilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmada, COSO KRY 2017 Çerçevesince kurumsal olarak ortaya konan strateji odaklı risk yönetimi yaklaşımının kurumlarca hayata geçirilebilmesi için Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Modeli ve bir uygulama önerisi geliştirilmektedir. SYAD-KRY Endeksi adı verilen uygulama önerisi, KRY ile stratejik yönetimin bütünleşme düzeyine ilişkin nicel bir ölçüt sunmaktadır. Bu yeni yaklaşım, KRY'nin kapsamlı olarak ortaya konduğu günümüzde KRY ile stratejik yönetim alanındaki bağları kuvvetlendirmektedir.

İzleyen bölümde, bu çalışmanın kavramsal altyapısını oluşturan risk yönetiminde yaşanan dönüşüm süreci incelenmektedir. Üçüncü bölümde, KRY süreçleri ile bağlantılı olarak stratejik yönetim araçları tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde SYAD-KRY Modeli ve SYAD-KRY Endeksi önerilmiştir. Son bölümde ise tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve: Risk Yönetimindeki Dönüşüm Süreci

Risk yönetimindeki dönüşüm sürecini, tarihsel olarak kesin çizgilerle ayırt etmek mümkün olmamakla birlikte “geleneksel risk yönetimi”, “kurumsal risk yönetimi” ve “stratejik risk yönetimi” olmak üzere üç temel kategoride incelemek mümkündür. 1960'lı yıllarda sigortacılık temelinde ortaya çıkan ve finansal risklere daha fazla odaklanan geleneksel risk yönetimi anlayışı, risk etkilerinin bağımsız olduğu ve bu nedenle bir birimde tespit edilen risklerin diğer birimlerin görevlerini etkilemeyeceği düşüncesine dayanmaktadır (Kızılboğa, 2012). Geleneksel risk yönetimi anlayışını yansıtan çalışmalar içerisinde en fazla dikkat çeken modellerden birinin COSO İç Kontrol Bütünleşik Çerçevesi olduğu görülmektedir. 1985 yılında beş bağımsız meslek örgütüncü oluşturulan COSO, kurumsal yönetimlere yol göstermek amacıyla ilk rehberini 1992 yılında “İç kontrol Bütünleşik Çerçeve” adıyla yayımlamıştır (COSO, 1992; Özbek, 2012). Yönetişim süreçleri ve rekabet dünyasına uyum sağlamak için 2013 yılında güncellenerek tekrar yayımlanan bu rehber, 1992 çerçevesinde olduğu gibi risklerin yönetilmesine değil belirlenmesine odaklanmakta ve dolandırıcılık risklerini ön plana çıkarması nedeniyle esas olarak finansal riskleri dikkate almaktadır (COSO, 2013).

Küreselleşme ve iş yapma ortamlarında yaşanan dönüşümler, riskleri iç kontrol içerisinde ele almanın yeterli olmadığına yönelik farkındalığı artırmıştır. Finansal risklere ve risklerin ayrı birimler tarafından yönetilmesine odaklanan geleneksel risk yönetimi kavrayışının ötesine geçilerek, risklerden kaçınmanın mümkün olmadığı ve personel, tedarik, lojistik gibi tüm risklerle bütüncül bir şekilde mücadele etme anlayışının kabul edildiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde, KRY ile kurumsal performansın artırılması, maliyetlerin azaltılması, risklerin barındırdığı fırsatlardan yararlanılarak rekabet avantajı sağlanması ve değer yaratılması amaçlanmıştır (Kızılboğa, 2012, Akçakanat, 2012; Woon vd., 2011; Hall, 2007). KRY için ayrı bir rehber geliştirme ihtiyacına karşılık vermek üzere 2004 yılında COSO Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) Çerçevesi yayımlanmıştır (COSO, 2004).

KRY anlayışındaki değişimleri yansıtacak şekilde COSO KRY Çerçevesi revize edilmiş ve 2017 yılında KRY'nin kurumun stratejik yönetim süreçleriyle bütünleşebilmesine yön gösterecek yeni bir rehber olarak yayımlanmıştır. “Kurumsal Risk Yönetimi - Strateji ve Performansla Bütünleştirmek” adındaki bu yeni rehber, getirdiği bileşenler ve ilkelerle strateji ve risk arasında güçlü bağlar ortaya koymaktadır. Bu yeni rehber içerisinde, yönetişim ve kültür, strateji ve hedef oluşturma, performans, inceleme ve revizyon, bilgi, iletişim ve raporlama başlıkları olmak üzere tüm yönetim süreçlerinin birbirleri ile bütünlük içerisinde olduğu vurgulanmıştır (COSO, 2017).

KRY, kendisinden beklenen verimliğe ulaşabilmek ve stratejik yönetim anlayışı ile bütünleşmek için stratejik risk yönetimine evrilmeye ihtiyaç duymaktadır. KRY'nin başarılı bir şekilde uygulanarak stratejik risk yönetimi haline dönüşebilmesi için atılması gereken birçok

adım bulunduğu değerlendirilmektedir. Öncelikle KRY'nin stratejik bir bakış açısı kazanabilmesi için üst yönetim tarafından sahiplenilmesi gerekmektedir. Üst yönetimin desteğini almayan uygulamalar prosedür ve bürokrasiden öteye gidemeyecektir. Üst yönetimin yaklaşımı ve desteği kurum çapında oluşan risk kültürü ile doğrudan ilişkilidir. Risklerin tanımlanması, cevap yöntemlerinden hangisinin seçileceği gibi KRY'nin temel yapılarının işleyişi bu kültürün bir yansımasını oluşturmaktadır (Anderson ve Frigo, 2020).

Stratejik bir perspektif kazanabilmesi için KRY'nin örgütün tüm süreç ve faaliyetlerinde yer almasına yönelik kararlar alınmalıdır (COSO, 2017; COSO CRM 2020). Tüm çalışanların günlük sorumluluklarının kurum çapında oluşan risk yönetimine katkı sağlayacağı gerçeğiyle, çalışanlarda KRY farkındalığı sağlanması ile stratejik yönetim süreçlerinin planlanması ve uygulanmasında mümkün olduğunca fazla personelin katılımının sağlanması amaçlanmalıdır (AOF, 2018).

KRY, stratejik yönetimin amaçlarını başarabilmesi için gerekli girdileri sağlamaktadır. Stratejik yönetim, organizasyonun çevresiyle uyumlu misyonunu gerçekleştirmek üzere yürüttüğü yönetim süreçlerinin bütünü ilgilendirmekte ve uzun vadeli hedeflere ulaşabilmek için organizasyonun güçlü ve zayıf yönleri ışığında dış fırsat ve tehditlerin değerlendirilmesini içermektedir (Chaneta, 2011; Grunig, 1992). KRY'nin, stratejik yönetim amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olabilmesi, stratejik yönetim ile bütünleşmesine bağlı olacaktır (COSO, 2017). Bu bütünleşme de nihayetinde risk yönetimi işlevinin de etkin çalışabilmesine imkân verecektir. Stratejik yönetimin risk yönetiminin etkin işlenmesini sağlayarak dış ve iç değişimlerden haberdar etmesi ve kaynak ve bütçe tasarrufu sağlaması ve bu sayede kurumun rekabet gücünü arttırmak, paydaşların çıkarlarını korumak ve uzun vadeli performansı arttırmak gibi faydalar ortaya çıkarması mümkün olabilecektir (Chaneta, 2011; Çelik ve Aytar, 2019). KRY'nin stratejik yönetim ile bütünleştirilmesi, stratejik yönetimin amaçlarına katkı sağlamanın yanı sıra, KRY'nin stratejik bakış açısının hataya geçirilebilmesini de olanaklı kılacaktır (Karabacak, 2021).

Bu çalışma, KRY'nin stratejik bakış açısının hayata geçirilmesinde, stratejik yönetim araçlarına kilit bir rol yüklemektedir. Stratejik yönetim araçları, karar alıcılar tarafından COSO KRY Çerçevesi bileşenlerinin stratejik bir perspektifle hayata geçirilebilmesine olanak sağlayabilecektir. KRY bileşenleriyle ilişkili stratejik yönetim araçları, stratejik yönetim amaçlarını desteklediği sürece, KRY'nin de stratejik yönetim ile bütünleşmesi mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla stratejik yönetim araçları ile KRY'nin bütünleştirilmesi, nihayetinde stratejik yönetimin KRY'nin gücünü arkasına almasını sağlayacaktır. Aşağıdaki bölümde, KRY perspektifinden stratejik yönetim araçları tanıtılacaktır.

2. Stratejik Yönetim Araçları

Kurumlar amaç ve hedeflerine ulaşabilmek için stratejilere ve bu stratejileri uygulayabilmek üzere stratejik yönetim araçlarına ihtiyaç duyarlar. Stratejik yönetim araçlarının tercih ve kullanım şekillerinde kültür ve demografik yapı farklılıklarının etkisi olduğu görülmektedir (Rigby, 2001; Çağatay, 2019; Nouri, 2017; Afonina, 2015). Ayrıca, farklı zamanlarda aynı kişiler üzerinde yapılan çalışma sonuçlarından da demografik etkenlerin yanı sıra zamansal faktörlerin de tercihler üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Qehaja vd., 2017). Literatürde stratejik yönetim araçlarına yönelik standart bir liste bulunmamakta, benimsenen stratejik yönetim araçları kurumların niteliğine, sektörel etkenlere, demografik yapıya, maliyete ve zamansal faktörlere göre değişiklikler göstermektedirler (SYAD, 2020).

Stratejik yönetim araçlarının ilişkisel durumunu analiz eden birçok çalışma bulunmakla birlikte, kurumsal risk yönetimi amaçları doğrultusunda kullanılabilen değerlendiren stratejik yönetim araçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Stratejik yönetim araçları

Görev/Aşama	Clark (1997)	Cagliano vd. (2015)
Misyon	FÜTZ, Kritik Başarı Faktörleri, Temel Yeterlilik	-
Çevre Analizi	Porter's 5F Analizi, FÜTZ, Kıyaslama, Senaryo Analizi	-
Organizasyon Yapısı	FÜTZ, Kıyaslama, Kritik Başarı Faktörleri, Temel Yeterlilik	-
Kültür	FÜTZ, Kritik Başarı Faktörleri	-
Hedeflerin Belirlenmesi	FÜTZ, Kritik Başarı Faktörleri, Elektronik Tablolar	-
Stratejilerin Belirlenmesi	FÜTZ, Kritik Başarı Faktörleri, Porter's 5F Analizi, Temel Yeterlilik	-
Stratejilerin Analiz Edilmesi	FÜTZ, Senaryo Analizi, Elektronik Tablolar, Beyin Fırtınası, Fayda-Maliyet Analizi, Kritik Başarı Faktörleri, Kıyaslama	-
Risklerin Tanımlanması	-	Beyin Fırtınası, Kontrol Listeleri (Checklist), Olay Ağacı Analizi (ETA), "What-if" Analizi,
Risklerin Analiz Edilmesi (Nicel)	-	Olay Ağacı Analizi (ETA), Risk Olasılığı Matrisi, Etki Matrisi
Risklerin Analiz Edilmesi (Nitel)	-	Karar Ağacı Analizi, Olay Ağacı Analizi (ETA), Hata Etkileri Analizi (FMECA), Monte Carlo Simülasyonu
Risklere Cevap Verilmesi	-	Karar Ağacı Analizi, Hata Ağacı Analizi (FTA), Beyin Fırtınası, Neden ve Etki Diyagramı
Stratejilerin Uygulanması	Bütçeleme, Fayda/Maliyet Analizi, Elektronik Tablolar,	-
Stratejilerin İzlenmesi ve Düzeltilmesi	Bütçeleme, Kritik Başarı Faktörleri, Elektronik Tablolar, Kıyaslama	-

Kaynak: Cagliano vd. (2015); Clark (1997)

Çalışma bağlamında incelenen Clark (1997) ve Cagliano vd. (2015)'nin çalışmalarında kullanılan SYA'nın yanı sıra COSO bileşenleri ile ilişkilendirilecek stratejik yönetim araçları şunlardır:

Temel Yeterlilik: Organizasyona nitelik ve değer katan yönetsel, teknolojik ve örgütsel yetenekler gibi içsel unsurlar temel yetkinlikler olarak ifade edilmektedir (Çağatay, 2019).

Porter 5 Güç Analizi (Porter's 5 Forces): Bu modele göre rekabet ortamını etkileyen mevcut rakipler arasındaki rekabet, potansiyel yeni girenlerin tehdidi, tedarikçilerin pazarlık gücü, alıcıların pazarlık gücü ve ikame ürün veya hizmet tehdidi şeklinde beş faktör bulunmaktadır (Porter, 1979).

FÜTZ Analizi (SWOT Analysis): Stratejik yönetimin "tasarım okulu" tarafından ortaya konulan bu yöntemde fırsatlar, üstünlükler, tehditler ve zayıflıklar tespit edilmekte ve bu bilgiler stratejik planlamanın verimli olarak yürütülmesini ve kararların zamanında alınmasını sağlamaktadır (Wijngaarden vd. 2012; SPK, 2018).

Kıyaslama (Benchmarking): Bu yöntem, daha önceden belirlenmiş kriterlere göre benzer kuruluşların analiz edilmesini ve en iyi uygulamaların kuruma uyarlanmasını ifade etmektedir (SYAD, 2020).

Misyon ve Vizyon: Vizyon geleceğe yönelik iddialı ve kısa ifadelerle tanımlanmakta iken misyon örgütün varoluş amacını da içeren daha uzun ve kapsamlı cümlelerden oluşmaktadır (Çağatay, 2019).

Toplam Kalite Yönetimi – TKY (Total Quality Management – TQM): Ürün ve faaliyet sonrasında yapılacak kontroller yerine, hatasız çıktıya ulaşmayı amaçlayan ve stratejik planlama sürecini destekleyen bir anlayışı ifade etmektedir (İlğan vd. 2008).

Beyin Fırtınası (Brainstorming): Beyin fırtınası, çalışanların demografik özellikleri ve eğilimlerindeki çeşitliliğinin fikir geliştirme sürecine dâhil edilmesi anlayışına dayanmaktadır (SYAD, 2020).

Senaryo Analizi (What-if Analysis): Bu yöntemde, hayali gelecek kurgularında meydana gelecek olay ve durumların şirketin varlığına etkilerinin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır (Huss, 1988). Senaryo analizini diğerlerinden ayıran temel farklılığı organizasyonun “*biz bunu yapsak ne olur?*” gibi sorularla kendi eylem sonuçlarının tahmin edilmesine yönelik olduğu görülmektedir (Fairhurst, 2019).

Fayda Maliyet Analizi (Cost Benefit Analysis): Bu yöntemde, uygulanacak politikalar ve yapılacak yatırımdan elde edilecek getirilerle bu süreçte harcanacak maliyetler birlikte değerlendirilmektedir (Karayılmazlar ve İşler, 2019).

Kritik Başarı Faktörleri Analizi: Yönetim süreçlerinin başarısına dolaylı veya doğrudan etkisi bulunan kaynakların ve yeteneklerin belirlenmesi, tahsis edilmesi ve yönetilmesini amaçlamaktadır (Boyton ve Zmud, 1984).

Bütçeleme ve Finansal Analiz: Bütçeleme organizasyonun finansal kaynaklarını etkili bir şekilde yönetmek için kullanılmaktadır. Mevcut kaynakların planlama, tahsis ve yönetilmesinden oluşmaktadır. Finansal analiz ise bütçe uygulaması öncesi ve sonrasında bütçe planlamalarının etkinliğinin değerlendirilmesini amaçlamaktadır (Blumentritt, 2006; Dalifinans, 2020).

Hata Türü ve Etki Analizi – HTEA (Failure Mode and Effect Analysis - FEMA): HTEA yönteminde, muhtemel hatalar kategorik olarak sınıflandırılmakta ve her hata için ayrı olasılık, şiddet ve fark edilebilirlik faktörlerinin hesaplandığı “Risk Öncelik Sıralaması” ortaya konulmaktadır. Literatürde dört çeşit HTEA uygulaması bulunduğu görülmektedir. Bunlar “*Tasarım HTEA*”, “*Süreç HTEA*”, “*Sistem HTEA*” ve “*Hizmet HTEA*” olarak sıralanmaktadır (Yılmaz, 2000; Akın, 2005).

Risk Olasılığı Matrisi: Bazı çalışmalarda risk değerlendirme matrisi olarak da ifade edilen bu yöntemde, risklerin değerlendirmesi için “olasılık X etki” parametreleri esas alınmaktadır. Bulunan sonuçların puan karşılığı sonucunda risk derecelendirmeleri yapılmaktadır (Çeliktaş ve Ünlü, 2018).

Hata Ağacı Analizi (Fault Tree Analysis - FTA): FTA, istenmeyen olayın ortaya çıkmasına neden olan hata ve olayların belirlenmesinde kullanılmaktadır. Yapısal olarak sonuçtan yola çıkarak nedenlere ulaşılması hedeflendiği için tümdengelim yönteminin kullanıldığı görülmektedir. (Erdoğan, 2015).

Olay Ağacı Analizi (Event Tree Analysis - ETA): FTA’daki ağaç yapısında bulunan bilgilerin çözümlenmesindeki zorluğa alternatif olarak ortaya konulmuştur. Tümevarım yöntemine dayanmaktadır. Bir olayın gerçekleşmesi sonrasında hangi olayların etkileneceğini öngörmek için yapılan bir analiz yöntemidir (Stringfixer, 2021).

Monte Carlo Simülasyonu (Monte Carlo Simulation): Risklerin meydana gelme ihtimalindeki rastlantısallığın belirlenmesi sayesinde sayısal parametrelere sahip risk bilgilerinin çözümü için kullanılan bu yöntem ile riskin tüm faaliyetler üzerindeki etkisine ulaşılması amaçlanmaktadır. (Kwak ve Ingall, 2007).

Kontrol Listeleri (Checklist): Beşeri hataları asgari düzeye indirmek üzere sistematik bir sıranın takip edildiği bir çizelge şeklinde kullanılmaktadır. Faaliyetin özelliğine göre kontroller sonrasında tespit edilecek eksiklere yönelik alınacak düşük maliyetli tedbirler ile işletmenin uğrayacağı zararların önlenmesi amaçlanmaktadır (ISG, 2021).

Dengeli Puan Kartı (Balance Scorecard): Bu yöntem, başlangıç yıllarında performans ölçme tekniği olarak kullanılırken, daha sonrasında stratejilerin başarısını sayısal olarak ölçümlemeyi hedefleyen bir stratejik yönetim aracı olarak kullanılmıştır (SYAD, 2020).

Elektronik Tablolar (Spreadsheets): Bilgi girişi, depolanması, analiz edilmesi ve gözden geçirilmesi için geniş bir kullanım alanı bulunan yazılım teknolojisi araçlarındandır (Broman ve Woo, 2017).

Balık Kulçığı Diyagramı - Sebep Sonuç Diyagramı (Fishbone Diagram): Akademik çalışmalarda sebep-sonuç veya Ishikawa diyagramı olarak da bilinen bu yöntem, belirlenen bir soruna neden olan tüm faktörlerin ortaya konulmasını amaçlamaktadır (SYAD, 2020).

Müşteri Memnuniyeti Analizi: Müşterinin bağlılığını arttırmak ve alınacak kararların müşteri tatmini ile karşılık bulmasını sağlamak için müşteri faktörlerinin iyi analiz edilmesini amaçlamaktadır (Eroğlu, 2005).

Halkla İlişkiler Yönetimi (Müşteri İlişkileri Yönetimi): Halkla ilişkiler yönetimi, kurumun hedef kitle ve paydaşları arasında iletişim kurmasını hedefleyen ve bu amaçla yasal ve ticari zorunluluklar ile toplumsal beklentiler arasında denge kurmayı sağlayan bir iletişim stratejisidir. İşletmeler tarafından kullanıldığında müşteri ilişkileri, kamu sektöründe uygulandığında ise halkla ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Demir, 2015).

Bilgi Yönetimi: Doğru bilgiye ulaşım, depolama, yorumlama, paydaşlara ulaştırma gibi yönetim süreçlerini bulunduran bilgi yönetimi, stratejik yönetim süreçlerinin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır (Özdemirci ve Aydın, 2007).

3. Model ve Uygulama Önerisi

Aşağıdaki alt başlıklarda öncelikle stratejik yönetim araçları ile COSO KRY Çerçevesi ilişkilendirilerek Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı KRY Modeli (SYAD-KRY Modeli) kavramsal olarak tanıtılacak ve ardından bir uygulama önerisi olarak Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı KRY Endeksi (SYAD-KRY Endeksi) geliştirilecektir.

3.1. Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Modeli

Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı KRY Modeli, COSO KRY 2017 Çerçevesinde yer alan bileşenlere ve ilkelere dayanmaktadır. COSO KRY 2017 birbiriyle ilişkili beş adet bileşenden oluşmaktadır. Bunlar, (1) yönetim ve kültür, (2) strateji ve hedef oluşturma, (3) performans, (4) inceleme ve revizyon ve (5) bilgi, iletişim ve raporlamadır. Bu bileşenler farklı sektörlerde veya büyüklüklerde kurumlara uygulanabilecek ilkeler seti ile desteklenmektedir. Bu bileşenler ve ilkeler seti Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. COSO 2017 KRY Çerçevesi bileşenler ve ilkeler

Yönetişim ve Kültür	1. Yönetim Kurulu stratejinin gözetimini yapar ve strateji ve hedeflerin başarılmasında yönetimi desteklemek üzere yönetim sorumluluklarını yürütür. 2. Organizasyon, strateji ve hedeflerin belirlenmesi doğrultusunda faaliyet gösteren yapıları kurar. 3. Organizasyon, arzu edilen kültürü ve bu kültürü betimleyen, arzu edilen davranışları tanımlar. 4. Organizasyon kurumun temel değerlerine bağlılığını gösterir. 5. Organizasyon, strateji ve hedeflere uygun olarak beşeri sermayeyi geliştirmeye kararlıdır; yetenekli kişileri çeker geliştirir ve tutar.
Strateji ve hedeflerin belirlenmesi	6. Organizasyon iş ortamının risk portföyüne muhtemel etkilerini dikkate alır. 7. Organizasyon değeri yaratma, koruma ve sürdürme bağlamında risk iştahını tanımlar. 8. Organizasyon alternatif stratejileri ve risk portföyüne etkilerini değerlendirir. 9. Organizasyon stratejiye uyum sağlayan ve stratejiyi destekleyen biçimde çeşitli düzeylerde hedefleri oluştururken riski dikkate alır.
Performans (Uygulama)	10. Organizasyon, strateji ve hedeflerin performansına etki eden riski tanımlar. 11. Organizasyon risk şiddetini değerlendirir. 12. Risklere verilecek karşılıkları belirlemek üzere riskleri önceliklendirir. 13. Organizasyon riske verilecek karşılıkları tanımlar ve seçer. 14. Organizasyon bir risk portföyü bakış açısı geliştirir ve değerlendirir.
İnceleme ve Revizyon	15. Organizasyon strateji ve hedeflere önemli ölçüde etki edebilecek değişimleri tanımlar ve değerlendirir. 16. Organizasyon performansı gözden geçirir ve riski dikkate alır. 17. Organizasyon KRY'nin iyileştirilmesi arayışında olur.
Bilgi, İletişim ve Raporlama	18. Organizasyon KRY'yi desteklemek üzere bilgi ve teknoloji sistemlerini güçlendirir. 19. Organizasyon KRY'yi desteklemek üzere iletişim kanalları kullanır. 20. Organizasyon birçok düzeyde ve kurum çapında risk, kültür ve performans ilişkili raporlama yapar.

Kaynak: (COSO, 2017)

Bu çalışmada, COSO KRY anlayışla ilişkili olduğu değerlendirilen stratejik yönetim araçları belirlenerek Tablo 3'de gösterilen "Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi Modeli" oluşturulmuştur.

Tablo-3: SYAD-KRY Modeli

STRATEJİK YÖNETİM ARAÇLARI	Temel Yeterlilikler	X			X	
	Porter 5 Güç Analizi	X				
	FÜTZ (SWOT)	X			X	
	Kıyaslama	X				
	Misyon ve Vizyon Belirlenmesi	X				
	Toplam Kalite Yönetimi	X	X			
	Beyin Fırtınası		X			
	Senaryo Analizi		X			
	Fayda-Maliyet Analizi		X			
	Kritik Başarı Faktörleri Analizi		X			
	Bütçeleme ve Finansal Analizler		X			
	Hata Türleri ve Etki Analizi		X	X		
	Risk Olasılığı Matrisi			X		
	Hata Ağacı Analizi			X		
	Olay Ağacı Analizi			X		
	Monte Carlo Simülasyonu			X		
	Kontrol Listeleri			X	X	
	Dengeli Puan Kartı				X	
	Elektronik Tablolar				X	
	Balık Kılıçığı Diyagramı				X	
	Düzeltilme Araçlarının Kullanımı				X	
	Müşteri Memnuniyet Analizi				X	
	Bilgi Yönetimi Araçları				X	
	Halkla İlişkiler Yönetimi (Müşteri İlişkileri Yönetimi)			X	X	
	COSO KRY Bileşenleri	Yönetişim ve Kültür	Strateji ve Hedeflerin Belirlenmesi	Performans (Uygulama)	İnceleme ve Revizyon	Bilgi, İletişim ve Raporlama

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

COSO KRY bileşenleri altında yararlanılabilecek stratejik yönetim araçlarına ilişkin olarak aşağıda açıklamalara yer verilmektedir.

3.1.1. Yönetişim ve Kültür

Yönetişim ve kültür bileşeni ile kurumlar arzu edilen kültürü ve bu kültürü betimleyen davranışları tanımlamakta ve kurumun temel değerlerine bağlılığını göstermektedir (COSO, 2017). Kurumun kültürünün ve arzu edilen davranışların betimlenmesinin bir aracı olarak *Toplam Kalite Yönetimi* anlayışına sahip kurumsal *Misyon ve Vizyonun* tanımlanmasına ihtiyaç

bulunduğu değerlendirilmektedir. Misyona, organizasyonu rakiplerinden ayıran kriterlerin tanımlanması ve belirlenen hedeflere yönelik olarak çalışanların sorumluluklarının ortaya konulmasını sağlamalı, vizyon ise değişen koşullara uygun olarak gerçekçi bir gelecek hayalini ifade etmelidir (Altıok, 2011).

Misyona etkin biçimde gerçekleştirilebilmesi ve vizyona ulaşılabilmesi, kurumun temel yeterliliklerini, iç çevresini ve rakipler başta olmak üzere dış çevresini analiz edebilmesine bağlı olacaktır. Bir kuruluşun büyüklüğü ne olursa olsun belirlenecek stratejilerin amacı rakipleri karşısında rekabetçi üstünlük sağlamaktır. Bu doğrultuda, *Temel yeterlilik* bir organizasyonu rakiplerinden ayırtan yönetim yapısı ve kültür gibi nitelikler olarak tanımlanmaktadır (Çağatay, 2019). Temel yeterliliklerin ortaya konulmasından sonra dış ve iç çevre faktörlerini analiz için ihtiyaç duyulan bilgilere *Porter'in 5 Güç Analizi* ve *FÜTZ Analizi* ile ulaşılması mümkündür. Ayrıca, kurumun güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konulabilmesi, sadece bu analizlerle veri elde edilmesiyle değil, bu verilerin rakiplere oranla ne ifade ettiğinin belirlenmesi ile fayda sağlayacaktır. Bu nedenle, elde edilen verilerin kültür, organizasyon yapısı gibi sosyal değerler içerisinde incelendiği *Kıyaslama (benchmarking)* yöntemi ile bulunacak bulguların, vizyonun şekillenmesine ve stratejilerin ve hedeflerin gerçekçi bir şekilde belirlenmesine fayda sağlayacağı öngörülmektedir (Doğan ve Demiral, 2008).

3.1.2. Strateji ve Hedeflerin Belirlenmesi

Strateji ve hedeflerin belirlenmesi süreci sadece yönetim kademelerinin değil, tüm çalışanların katılımını gerektiren bir süreçtir. Çalışanların baskı altında olmadan, kendi demografik yapılarına uygun olarak üreteceği fikirler, daha önce hiç önemsenmeyen veya fark edilmeyen bir riskin tespit edilebilmesini sağlayabilecektir (Uysal, 2020). Bu doğrultuda *Beyin Fırtınası* yöntemi, çalışanların aktif katılım sağlayabilecekleri bir süreçte alınacak kararları benimsemesine imkân sağlayacaktır.

Bu süreçte benimsenecek *Toplam Kalite Yönetimi* yaklaşımının stratejilerin belirlenmesinde müşteri tatmini, rekabet üstünlüğü ve itibarın sağlanması gibi alanlarda faydalar elde edilmesini destekleyeceği değerlendirilmektedir. Benzer şekilde stratejilerin mukayese ve değerlendirmesi öncesinde organizasyonun başarısına katkısı olan *Kritik Başarı Faktörlerinin Analizi* edilmesi hassas ve kritik yönlerin ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır. Diğer yandan, stratejik yönetim sürecinin planlama aşamasında belirlenen organizasyon yapısının işlerlik kazanması ve kararların gerçekleşmesi için bütçe planlaması ve tahsisinin yapılması gerekmektedir. Bütçe desteğinden mahrum planlamaların ve kaynak aktarılmayan stratejilerin beklenti veya niyet olmaktan öteye geçemeyeceği açıktır. Bu nedenle, *Bütçeleme ve Finansal Analizler* sonrasında ortaya konulan bütçe sayesinde, stratejik yönetim planlamasının uygulamaya geçirilebilmesi mümkün olacaktır. Bu doğrultuda, *Fayda-Maliyet Analizi*'nin kullanılması, belirlenen strateji ve hedeflerin etkilerinin kapsamlı olarak ortaya çıkarılabilmesini sağlayacaktır. Nitekim bütçeleme sadece teknik olarak finansal tahsisten oluşmamaktadır (Taner, 2015). Başlangıçta tasarruf tedbirlerine aykırı bir harcama gibi görünen tahsis işlemi, çevresel etki veya sosyal sorumluluk gibi katkıları nedeniyle kuruluşun itibar kazanması sayesinde stratejik hedeflere ulaşmasını sağlayabilecektir.

Strateji ve hedeflerin belirlenmesi sürecinde birçok stratejiden en optimal faydayı sağlayacak olanın tespit edebilmesi için bu stratejilerin kurgusal bir biçimde tasarlanması ve sonuçlarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kullanılacak yönetim araçlarından birisinin *Senaryo Analizi* olduğu değerlendirilmektedir. Bu yöntem ile her bir strateji için “biz bunu yapsak ne olur?” sorusu ile belirlenen alternatif hareket tarzlarının ortaya çıkarılması sağlanabilecektir. Ayrıca, tanımı içerisindeki tasarımların uygulanmasından önce olası hata ve etkilerinin belirlenebildiği bir yöntem olan *Hata Türleri ve Etki Analizi (FMEA)* yöntemi de stratejilerin belirlenmesi için katkı sağlayabilecektir.

3.1.3 Performans (Uygulama)

Stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması sürecinde riskler dikkate alınmalıdır. Performans (veya uygulama) bileşeni, risklerin tanımlanmasını, risk şiddetinin değerlendirilmesini, risklerin önceliklendirilmesini, risklere verilecek karşılıkların tanımlanarak seçilmesini ve organizasyonun bir risk portföyü bakış açısı geliştirmesini içermektedir. Bu süreçte risklerin tanımlanması için “stratejimizin uygunluğunu ve uygulanabilirliğini neler etkileyebilir?” sorusunu yanıtlayabilmek gerekmektedir (COSO, 2017). Stratejiler ile ilişkili risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi için birçok nicel ve nitel analiz yöntemi kullanılabilir. Bu kapsam içine *Hata Türleri ve Etki Analizi (FMEA)*, *Risk Olasılığı Matrisi*, *Hata Ağacı Analizi (FTA)*, *Olay Ağacı Analizi (ETA)*, *Monte Carlo Simülasyonu* dâhil edilebilecektir.

Riske cevap yöntemleri genel olarak, kabul etmek, kaçınmak, kontrol etmek ve devretmek (sigorta) olarak kategorize edilse de “riske nasıl yanıt verilecek?” sorusunun cevabı vizyon, iş ortamı, kültürü, risk iştahı gibi birçok faktöre göre değişiklik göstermektedir. Diğer cevap yöntemlerinin yanı sıra, *Halkla İlişkiler Yönetiminin* de kurumun hedef kitle ve paydaşları arasında iletişim kurmasını sağlayan bir iletişim aracı olması nedeniyle cevap yöntemleri içerisinde kullanılabilirliği değerlendirilmektedir (Koçyiğit ve Salur, 2014). Benzer şekilde, *Kontrol Listeleri* uygulamasının risklerin önlenmesi amacıyla kullanılabilirliği değerlendirilmektedir.

3.1.4. İnceleme ve Revizyon

Stratejik yönetim süreçlerinden beklenen nihai hedef, belirlenen stratejilerin organizasyona değer katmasıdır. Bu nedenle, planlama aşamasında belirlenen stratejilerin uygulamaya konulması ve bu uygulamadan beklenen fayda ve etkilerin gerçekleşmesi gerekmektedir. İnceleme ve revizyon aşamasında bu beklentilerin karşılanıp karşılanmadığının tespit edilmesi ile karşılanmasına yönelik düzeltici tedbirlerin alınması bulunmaktadır (COSO, 2017). Bu bileşenin ilkeleri göz önüne alındığında *Temel Yeterliliklerde* meydana gelen değişiklikler ile *FÜTZ Analizi* sayesinde organizasyonun iç ve dış çevresindeki değişikliklerinin izlenebilmesine imkân sağlanacak ve yaşanan bu değişimlere uyum sağlayabilmesi desteklenebilecektir.

İnceleme ve revizyon sürecinde *Müşteri Memnuniyet Analizi*, *Kontrol Listeleri*, *Dengeli Puan Kartı*, *Elektronik Tablolar* olarak sıralanabilecek araçların, stratejilerin performansını ölçmek üzere kullanılması mümkündür. Bu araçların kullanımı, inceleme ve revizyon süreçlerinde mevcut durumun tespit edilebilmesine katkı sağlayacaktır. Bu süreçte *Balık Kılıcı Diyagramı* da tespit edilen olumsuz bir sonucun nedenlerini araştırmak için yardımcı olabilecektir. Elde edilen bulgular ışığında hedeflenenler ile gerçekleşenler arasında farkların giderilmesine yönelik olarak ise *Düzeltilme Araçlarının* kullanılabilirliği değerlendirilmektedir. Düzeltme araçları genel bir tanımla ifade etmekte olup, bütçe tahsisi düzenlemeleri, hiyerarşik ilişki değişiklikleri, görev ve sorumlulukların gözden geçirilmesi gibi birçok düzeltme aracını kapsayabilmektedir.

3.1.5. Bilgi, İletişim ve Raporlama

Yarım asır öncesine kadar sadece bölgesel düzeyde faaliyet gösteren organizasyonların rekabet yapıları küreselleşmenin etkisiyle uluslararası boyutlara taşınmıştır. Bu değişen rekabet ortamına uygun etkin bir KRY'nin varlığı için dikey ve yatay yönde, kuruluşun iç ve dış kaynaklarından gerekli bilgilerin elde edilmesi ve paylaşılmasına yönelik iletişim süreçlerinin oluşturulması gerekmektedir (COSO, 2017). Yeni düzen içerisinde organizasyonların ayakta kalma başarısı, doğru bilgiye zamanında ulaşabilme ve bu bilgiyi işleyip hedef kitleye iletebilme yeteneğiyle ilişkilidir. Bilginin karar mekanizmalarına eksilmeden ulaştırılabilmesi, işlenmesi ve amaca uygun nitelikte yeniden düzenlenerek hedef kitleye ulaştırılması düşüncesi *Bilgi Yönetimi* kavramını gerektirmektedir. Bilgi yönetiminde başarı, sadece teknolojik yeteneklere değil bir organizasyondaki yapısal ve kültürel uyumluluğa da bağlıdır. Yapısal

durum iletişim teknolojisini kullanarak, bilginin “Nasıl?” ulaştırılacağını, kültürel yapı ise bu bilginin “Neden?” ulaştırılacağını belirlemektedir (Gümüştekin, 2004).

Başlangıç yıllarında iletişim süreçlerinde sadece yazılı ve görsel bilgi yönetim araçları kullanılmaktayken, teknolojinin gelişmesine paralel olarak bilgisayar, internet, yapay zekâ gibi farklı ve daha süratli yönetim araçları da bu süreçlere dâhil edilmiştir. İletişim araçlarının nicel ve nitelik olarak her geçen gün daha fazla artması, bilgi kirliliği gibi nedenlerle rekabet ortamında müşterilerin organizasyona bağlılıklarını kontrol etmeyi giderek zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda, bilgi kaynaklarının tanımlanması, sınıflandırılması ve bunların etkin bir şekilde hedef kitleye ulaştırılması ile hedef kitle üzerinde beklenen davranış değişikliğinin sağlanabilmesi ihtiyacı *Halkla İlişkiler Yönetimini* ortaya çıkarmıştır (Özdemirci ve Aydın, 2007). Bu nedenle, halkla ilişkiler yönetiminin stratejik yönetimin amaçlarına hizmet eden bir araç olarak bu süreçte fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.2. Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Endeksi

SYAD-KRY Modeli, COSO KRY Modelinde yer alan bileşenlerle stratejik yönetim araçlarını ilişkilendirmektedir. Bu Model, stratejik yönetim araçlarının risk yönetimi ve stratejik yönetim alanları ile bağ kurmasına ve bu iki alanın karşılıklı olarak birbirlerini desteklemesine rehberlik etmektedir. Kurumlarda, risk yönetimi ile stratejik yönetiminin ne ölçüde bütünleşebildiğinin ortaya çıkarılması ise bu Modelin uygulama sürecine rehberlik edecektir. KRY’yi hayata geçiren kurumlarda şu iki sorunun yanıtı, risk yönetimi ile stratejik yönetim alanının ne kadar bütünleştirilebildiğini ve bu iki alanın birbirlerini ne ölçüde desteklediğini ortaya koyacaktır: (1) KRY bileşenleri kapsamında stratejik yönetim araçları ne ölçüde kullanılıyor? (2) SYAD-KRY Modeli ne ölçüde hayata geçirilebildi?

Gerek KRY bileşenleri kapsamında stratejik yönetim araçlarını kullanma gerekse Modelin gerçekleşme seviyesinin ortaya çıkarılabilmesi için nicel bir ölçüte ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaçla çalışmada, Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Endeksi önerilmektedir. Endeksin hesaplanma yöntemi olarak “denge yöntemi” esas alınmaktadır. Bu yöntem Kandır (2013)’da belirtildiği üzere ülkemizde, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na hazırlanan Tüketici Güven Endeksinde de temel hesaplama yöntemi olarak kullanılmaktadır. Denge Yönteminde kapalı uçlu sorulardan oluşan her bir eğilim sorusu için, pozitif cevapların yüzdesinden negatif cevapların yüzdesi çıkarılmakta, denge katsayısına 100 eklenerek her bir soru için yayılma endeksleri oluşturulmaktadır. Genel Endeks ise seçilen soruların yayılma endekslerinin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır. (TÜİK, 2021).

SYAD-KRY Endeksi, risk yönetimi ile stratejik yönetim bütünleşmesinin ne ölçüde sağlanabildiğine ilişkin nesnel bir ölçüt ve bu bütünleşmenin artırılmasına yönelik bir perspektif sunmaktadır. SYAD-KRY Endeksi, toplam 30 “evet” veya “hayır” yanıtı verilmesi gereken bir Endekstir. Endeks 0 ila 200 (veya 0 ila 1) aralığında değerler almakta ve 200 (veya 1)’e yaklaşan değerler, KRY bileşenleri kapsamında stratejik yönetim araçlarının daha yüksek düzeylerde, sıfıra yaklaşan değerler ise daha düşük düzeylerde kullanıldığını göstermektedir.

Bu Endeksin tek bir kişi tarafından (örneğin kurum üst yöneticisi) yanıtlanması halinde endeks değerinin bulunabilmesi için evet cevabı verilen soruların, toplam soru sayısına oranını bulmak yeterli olacaktır. Diğer yandan, Endeks hesaplamasına organizasyon çalışanlarının dâhil edilmesi gerek KRY gerekse stratejik yönetim anlayışına uygun düşmektedir. COSO KRY Çerçevesine göre KRY bir fonksiyon veya departman değildir. Bir kurumun kültürü, yetenekleri ve uygulamalarıdır. Bunlar, değeri yaratma, koruma ve sürdürme amacıyla organizasyonun strateji oluşturması ile bütünleşmekte ve bu stratejiler yürütülürken uygulanmaktadır. KRY, riskleri etkin biçimde yönetmek üzere benimsenen yönetim uygulamalarını içermekte ve organizasyonun tüm kademelerine veya fonksiyonların geneline uygulanabilen bir ilkeler seti veya bir sistem olarak tanımlanmaktadır. (COSO, 2017). Benzer biçimde, stratejik yönetim de bir veya birkaç departmanı ilgilendiren bir yaklaşım değildir. Stratejik yönetimin tüm

organizasyona ve tüm çalışanlara yayılması gerekmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013). Endeks formunun birden fazla kişi tarafından doldurulması söz konusu olduğu ise, denge yönetimi hesaplamasına ihtiyaç bulunmaktadır.

SYAD-KRY Endeksinin hesaplanmasına ilişkin olarak aşağıdaki bir örnek uygulamaya yer verilmektedir. Aşağıdaki tabloda stratejik yönetim araçlarının kullanımına ilişkin formun aynı kurumda görev yapan 4 birim yöneticisi tarafından doldurulduğu varsayılmaktadır. Tabloda yer alan rakamlar, toplam 30 adet stratejik yönetim aracı için “evet” veya “hayır” cevaplarının toplam sayılarını göstermektedir. Örneğin, ilk sırada yer alan stratejik yönetim aracının kullanımı konusunda 3 kişi evet yanıtını verirken, 1 kişi ise hayır yanıtını vermiştir. Katılımcıların yüzde 75’i evet seçeneğini, yüzde 25’i ise hayır seçeneğini işaretlemiştir. Dolayısıyla ilk sırada yer alan stratejik yönetim aracı için Endeks hesaplaması sonucunda 150 rakamı bulunacaktır.

Tablo 4. SYAD-KRY Endeksi ve örnek uygulama

COSO KRY bileşenlerinin ve ilkelerinin gerçekleştirilmesine yönelik olarak kurumunuzda uygulanan stratejik yönetim araçları için EVET, kurumunuzda uygulanmayan stratejik yönetim araçları için HAYIR seçeneğini işaretleyiniz.		EVET	HAYIR	ENDEKS PUANI	
Yönetişim ve Kültür	• Kurulunun Risk Gözetimini Uygulaması	Temel Yeterlilikler	3	1	(75 – 25)+100 = 150
	• Operasyonel Yapının Oluşturulması	Porter 5 Güç Analizi	4	0	(100 – 0)+100 = 200
	• İstenen Kültür Yapısının Tanımlanması	FÜTZ	2	2	(50 – 50)+100 = 100
	• Temel Değerlere Olan Bağlılığın Gösterilmesi	Kıyaslama	0	4	(0 – 100)+100 = 0
	• Kabiliyetli Personeli Kazanma, Geliştirme ve Elde Tutma	Misyon ve Vizyon Belirlenmesi	3	1	(75 – 25)+100 = 150
		Toplam Kalite Yönetimi	3	1	(75 – 25)+100 = 150
		Toplam Kalite Yönetimi	2	2	(50 – 50)+100 = 100
Strateji ve Belirlenmesi	• İş Ortamını Analiz Etme	Beyin Fırtınası	2	2	(50 – 50)+100 = 100
	• Risk İştahının Tanımlanması	Senaryo Analizi	3	1	(75 – 25)+100 = 150
	• Alternatif Stratejileri Değerlendirme	Fayda-Maliyet Analizi	4	0	(100 – 0)+100 = 200
	• İş Hedeflerini Oluşturma	Kritik Başarı Faktörleri Analizi	0	4	(0 – 100)+100 = 0
		Bütçeleme ve Finansal Analizler	4	0	(100 – 0)+100 = 200
		Hata Türleri ve Etki Analizi	0	4	(0 – 100)+100 = 0
		Kontrol Listeleri	2	2	(50 – 50)+100 = 100
Performans	• Risklerin Tanımlanması	Halkla İlişkiler Yönetimi	2	2	(50 – 50)+100 = 100
	• Risk Şiddetlerinin Değerlendirilmesi	Hata Türleri ve Etki Analizi	1	3	(25 – 75)+100 = 50
	• Risklerin Derecelendirilmesi	Risk Olasılığı Matrisi	0	4	(0 – 100)+100 = 0
	• Risk Yanıtlarının Uygulanması	Hata Ağacı Analizi	1	3	(25 – 75)+100 = 50
	• Bütüncül Bir Akış Bakış Açısının Geliştirilmesi	Olay Ağacı Analizi	2	2	(50 – 50)+100 = 100
		Monte Carlo Simülasyonu	0	4	(0 – 100)+100 = 0
		Temel Yeterlilikler	2	2	(50 – 50)+100 = 100
İnceleme ve Revizyon	• Yapısal Değişikliklerin Değerlendirilmesi	FÜTZ	2	2	(50 – 50)+100 = 100
	• Risk ve Performansı Gözden Geçirme	Kontrol Listeleri	4	0	(100 – 0)+100 = 200
	• Kurumsal Risk Yönetimindeki Gelişmeleri Takip Etmek	Dengeli Puan Kartı	1	3	(25 – 75)+100 = 50
		Elektronik Tablolar	2	2	(50 – 50)+100 = 100
		Balık Kılıcı Diyagramı	3	1	(75 – 25)+100 = 150
		Düzeltilme Araçlarının Kullanımı	4	0	(100 – 0)+100 = 200
		Müşteri Memnuniyet Analizi	3	1	(75 – 25)+100 = 150
B. İletişim raporlama	• Bilgi Yönetim Sisteminin Güçlendirilmesi	Bilgi Yönetimi Araçları	0	4	(0 – 100)+100 = 0
	• Riskle İlişkin Bilginin Paylaşılması	Halkla İlişkiler Yönetimi	1	3	(25 – 75)+100 = 50
	• Risk, Risk Kültürü ve Performansın Raporlanması				
ENDEKS PUANLARININ ORTALAMASI				3000 / 30 = 100	
SYAD-KRY ENDEKS DEĞERİ				100 / 200 = 0.5	

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tabloda yer alan endeks puanlarının toplamının (3000) aritmetik ortalaması alınarak ($3000 / 30 = 100$), SYAD-KRY Endeks değeri olan 0,5 oranına ulaşılmaktadır. Bu örnekte çıkan oran KRY bileşenleri kapsamında stratejik yönetim araçlarının yüzde 50 oranında bir kullanımı olduğunu göstermektedir. Bu Endeks, stratejik yönetim araçlarının anahtar rolü aracılığıyla, KRY'nin stratejik yönetim ile ne ölçüde bütünleştirildiğini sayısal olarak tespit edebilmektedir.

Sonuç

Kurumsal risk yönetimi alanı kavramsal olarak yaklaşık 20 yıldır önemli bir mesafe kat etmiştir. COSO yayınladığı ve güncellediği KRY Çerçevesi ile KRY'nin bu gelişme sürecinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. KRY alanındaki en önemli kavramsal modellerden birini temsil eden COSO KRY Çerçevesi, tüm dünyada kurumların risk yönetimi tasarım ve uygulamalarına kılavuzluk etmektedir. Gerek özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler gerekse kamu kurumları, COSO KRY Çerçevesince belirlenen esaslar rehberliğinde, içinde buldukları koşullar ve ihtiyaçları doğrultusunda risk yönetimini tasarlamakta ve uygulamaktadırlar.

COSO KRY 2017 Çerçevesinde strateji vurgusu bulunmakta ve strateji ile risk yönetimi işlevi arasında derin ve kapsamlı bağlantılar kurmaktadır. Bu çalışma COSO KRY 2017 Çerçevesince kurumsal olarak ortaya konan strateji odaklı risk yönetimi yaklaşımının kurumlarca hayata geçirilebilmesine yönelik bir Model ve uygulama önerisi ortaya koymaktadır.

Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Modeli olarak adlandırılan bu Model, risk yönetiminin stratejik yönetim araçları ile ilişkisini, KRY bileşenleri odaklı yeni bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu Model, stratejik yönetim araçlarına kilit bir rol yüklemekte ve bu araçları, KRY ve stratejik yönetim ilişkilerinin somutlaştırılmasında bir vasıta olarak kullanmaktadır. Böylece, stratejik yönetim temelinde, kurumsal risk yönetimlerini COSO KRY Çerçevesini esas alarak tasarlayacak ve uygulayacak kurumlara rehberlik edilmesi hedeflenmiştir. SYAD-KRY Modeli, stratejik yönetim araçlarının kilit rolü aracılığı ile stratejik yönetim ve KRY alanlarını kavramsal olarak bütünleştirmektedir.

Bu çalışmada, risk yönetimi ile stratejik yönetim alanının ne kadar bütünleştirilebildiğini ve bu iki alanın birbirlerini ne ölçüde desteklediğini ortaya koyabilmek üzere bir uygulama önerisi geliştirilmiştir. Stratejik Yönetim Araçlarına Dayalı Kurumsal Risk Yönetimi (SYAD-KRY) Endeksi adıyla önerilen bu Endeks gerek KRY bileşenleri kapsamında stratejik yönetim araçlarının kullanımının gerekse Modelin gerçekleşme seviyesinin ortaya çıkarılabilmesi için nicel bir ölçüt ortaya koymaktadır. SYAD-KRY Endeks değeri, KRY'de stratejik yönetim araçlarının ne ölçüde kullanıldığı ve bu araçlar temelinde KRY ile stratejik yönetim arasındaki bütünleşmesinin ne ölçüde sağlandığına ilişkin nesnel bir ölçüt niteliğindedir. Bu ölçütün bir yandan, KRY ile stratejik yönetim arasındaki bütünleşme düzeyine ilişkin bir olgunluk düzeyini göstermesi, diğer yandan ise kurumlar açısından KRY bileşenleri bağlamında stratejik yönetim araçlarının ne kadar kullanıldığına ilişkin bir öz değerlendirme aracı olarak işlev görmesi öngörülmektedir.

SYAD-KRY Modeli ve Endeksinin, stratejik yönetim araçları temelinde KRY ile stratejik yönetim arasındaki bütünleşmeyi gözeterek uygulamaya dört boyutta katkı sağlaması öngörülmektedir. Öncelikle, SYAD-KRY Modeli ve Endeksi, risk yönetim sürecinin herhangi bir aşamasında (COSO KRY benimsemeden önce veya sonra) periyodik olarak uygulanabilecek ve böylece stratejik yönetim araçlarının KRY'de kullanımına ve stratejik yönetim ile KRY bütünleşmesine ilişkin zamansal karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılabilecektir. İkinci olarak, Model ve Endeks, kurum yönetimlerine stratejik yönetim ile risk yönetiminin bütünleştirilmesi bağlamında uygun tedbirlerin alınması ve politikaların geliştirilmesine yardımcı olabilecektir. Üçüncü olarak, SYAD-KRY Modeli ve Endeksi, farklı departmanlar arasındaki uygulama farklarının ortaya çıkarılmasına ve departmanlar arasında iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılmasına imkân sağlayabilecektir. Son olarak, bu çalışmada önerilen Model ve Endeks, farklı sektörler (örneğin kamu veya özel sektör; özel sektör içerisindeki

farklı sektörler) veya kurumlara uygulanarak, stratejik yönetim araçlarına dayalı KRY uygulamaları arasındaki sektörel veya kurumsal farklar tespit edilebilecektir.

Kaynakça

- Afonina, A. (2015). Strategic management tools and techniques and organizational performance: findings from the Czech republic. *Journal of Competitiveness*, 7(3), 19 – 36.
- Akçakanat, Ö. (2012). Kurumsal risk yönetimi ve kurumsal risk yönetimi süreci. *Vizyoner Dergisi, Süleyman Demirel Üniversitesi*, 4(7), 30-46.
- Akın, H.B. (2005). Hata Türü ve Etkileri Analizi (FMEA) ve bir uygulama. *Öneri*, 6 (24), 271-278, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/946745>, (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Altıok, P. (2011). Applicable vision, mission and the effects of strategic management on crisis resolve. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 61–71.
- Anderson, R. J. ve Frigo, M. L. (2020). Creating and protecting value: Understanding and implementing enterprisk risk management, <https://www.coso.org/Documents/COSO-ERM-Creating-and-Protecting-Value.pdf> (Erişim tarihi: 10.08.2021).
- AOF, (2018). *Stratejik yönetim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın, 2681.
- Blumentritt, T. (2006). Integrating strategic management and budgeting. *Journal of Business Strategy*, Vol. 27 Iss,6 pp. 73 – 79, <http://dx.doi.org/10.1108/02756660610710382>, (Erişim tarihi: 15.11.2021).
- Broman, K.W. ve Woo, K.H. (2017). Data organization in spreadsheets. *The American Statiscan*, Doi:10.1080/00031305.2017.1375989.
- Boyton, A.C. ve Zmud, R.W. (1984). An assesment of critical success factors. *Sloan Management Review (pre-1986); Summer 1984*; 25, 4; ABI/INFORM Global pg. 17.
- Cagliano, A.C., Grimaldi. S. ve Rafele C. (2015). Choosing project risk management techniques. A theoretical framework. *Journal of Risk Research*, 18, 2, 232-248, DOI: 10.1080/13669877.2014.896398.
- Chaneta, I. (2011). Strategic Management Process. <http://www.aabri.com/papers/JCR07-2.pdf>, (Erişim tarihi: 15.10.2021).
- Clark, D.N.(1997). Strategic management tool usage: a comparative study. *Strategic Change*, Vol. 6,417-427.
- COSO, (1992). *Internal control-integrated framework*. <http://coso.org>, (Erişim tarihi: 10.09.2021).
- COSO, (2004). *Enterprise risk management*. <http://coso.org>, (Erişim tarihi: 12.09.2021).
- COSO, (2013). *Internal control-integrated framework*. <http://coso.org>, (Erişim tarihi: 12.09.2021).
- COSO, (2017). *Enterprise risk management-integrating with strategy and performance*. <http://coso.org>, (Erişim tarihi: 15.09.2021).
- COSO CRM, (2020). *Compliance risk management: applying the Coso Erm Framework*. <http://coso.org>, (Erişim tarihi: 12.10.2021).
- Çağatay, A. (2019). *Kamu ve özel hastanelerdeki yöneticilerin stratejik yönetim araçları kullanım görüşleri hakkında karşılaştırmalı bir araştırma (Doktora Tezi)*. Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Çelik, B.K. ve Aytar, O. (2019). Örgütlerde stratejik yönetim farkındalığı: Kırşehir ili örneği. *Eurasian Journal of Research in Social and Economics (EJRSE)*, 6(8), 129-146.
- Çelikaş, B. Ve Ünlü, N. (2018). Risk değerlendirme karar matrisi yöntemi kullanılarak örnek bir risk değerlendirme raporunun oluşturulması. *International Journal of Social Science*, 65, 483-504, DOI:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7527>.
- Dalifinans, (2020). Finansal analiz nedir?. <http://www.dalifinans.com/finansal-analiz-nedir>, (Erişim tarihi: 30.11.2021).
- Demir, İ.B. (2015). *Hastane yöneticilerinin stratejik yönetim araçları bilgi ve kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma (Yüksek Lisans Tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, S. ve Demiral, Ö. (2008). İşletmelerde stratejik yönetimin etkinliğini arttırmada önemli bir araç: Benchmarking. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 1-22.
- Erdoğan, A. (2015). Hata Ağacı Analizi, literatür araştırması ve orta ölçekli bir işletmede uygulama. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 3(1), 106-122.
- Eroğlu, E. (2005). Müşteri memnuniyeti ölçüm modeli. İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Dergisi, 34(1), 7-25.
- Fairhurst, D.S. (2019). Sensitivities, Scenarios, What-if Analysis-What's the Difference?. <https://fpa-trends.com/article/sensitivities-scenarios-what-if-analysis-whats-difference> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).
- Grunig, J.E. (1992). *Excellence in public relations and communication management*, London: Roulledge.
- Gümüştekin, G.E.(2004). Bilgi yönetiminin stratejik önemi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3-4, 201-212.
- Hall, J. (2007). *Internal auditing and ERM: Fitting in and adding value*, https://global.theiia.org/about/about-the-iiia/Public%20Documents/Sawyer_Award_2007.pdf (Erişim tarihi: 15.09.2021).
- Hoskisson, R. E., Wan, W. P., Yiu, D., ve Hitt, M. A. (1999). Theory and research in strategic management: Swings of a pendulum. *Journal of management*, 25(3), 417-456.
- Huss, W.R. (1998). A Move Toward Scenario Analysis. *International Journal of Forecasting*, 4, 377-388.
- ISG, (2021). *Checklist Risk analizi*, <https://www.isgnedir.com/checklist-risk-analizi/>, (Erişim tarihi: 30.11.2021).
- İlğan, A., Erdem, M., Taşdan, M. ve Memduhoğlu, B.H. (2008). Örgütsel yönetim araçları olarak toplam kalite yönetimi ile stratejik yönetim ve planlama yaklaşımları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(35), 72-92.
- Kandır, S.K., Çerçi, G., ve Uzkaralar Ö. (2013). “Yatırımcı duyarlılığı temsilcileri: Yatırım ortaklıkları iskontosu ve tüketici güven endeksi örneği”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(2): 55-75.
- Karabacak, H. (2021). Kurumsal risk yönetimini biçimlendiren eğilimlere ilişkin bir değerlendirme ve geleceğe bakış. H. Karabacak (Ed.), *Uzmanların kaleminden farklı boyutlarıyla risk ve risk yönetimi* 331-358, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karayılmazlar, E. ve İşler, İ. (2019). Kamu yatırım projelerinde fayda maliyet analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 65-82.
- Kızılboğa, R. (2012). Geleneksel risk yönetiminden kurumsal risk yönetim sistemine geçiş. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (3), 297-316.

- Koçyiğit, M. ve Salur, M.N. (2014). Stratejik kurumsal iletişim aracı olarak, finansal halkla ilişkiler: BİST’te bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 241-250.
- Kwak, Y. ve Ingall, L. (2007). Exploring monte carlo simulation applications for project management. *Risk Management*, 9(1), 44–57.
- Nouri, B.A. (2017). Analyzing the use of strategic management tools and techniques between Iranian firms. *Electronic Business Journal*, 16(1), 263-272.
- Özbek, Ç. (2012). *İç denetim, kurumsal yönetim, risk yönetimi, iç Kontrol*. İstanbul: Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları.
- Özdemirci, F. ve Aydın, C. (2007). Kurumsal bilgi kaynakları ve bilgi yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2), 164-185.
- Porter, M. (1979). How competitive forces shape strategy, Harvard Business Review, March Issues. <https://hbr.org/1979/03/how-competitiveforces-shape-strategy> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).
- Qehaja A.B, Kutllovci E. ve Pula, J. S (2017). Strategic management tools and techniques: A comparative analysis of empirical studies, *Croatian Economic Survey*, 19(1), 67-99.
- Rigby, D. (2001). Management tools and techniques: A survey. *California Management Review Reprint Series (CMR)*, 43(2), 138-160.
- SPK, (2018). *Kamu idareleri için stratejik planlama kılavuzu*, Kalkınma Bakanlığı, Ankara http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/VrllQ+Kamu_Idareleri_Icin_Stratejik_Planlama_Kilavuzu.pdf, (Erişim tarihi: 15.10.2021).
- Stringfixer, (2021). *Olay ağacı analizi*, https://stringfixer.com.tr/Event_tree_analysis (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- SYAD, (2020). İşletmelerde stratejik yönetim sürecinde uygulanabilecek ve literatürde yer alan bazı araç, teknik ve yaklaşımlar. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Taner, A. (2015). Kamuda stratejik yönetim ve bütçe. *Sayıştay Dergisi*, 99, 29-46.
- TÜİK, (2021). *Türkiye İstatistik Kurumu, “Tüketici güven endeksi: veri: kapsam, dönem ve zamanlama”*. <https://data.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 28.08.2021).
- Uysal, M.C.(2020). Stratejik risklerin yönetilmesi ve örgütlerde sürekli risk yönetimi entegrasyonu. *Denetim Dergisi*, 21, 39-52.
- Ülgen, H. ve Mirze, S.K. (2013). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Wijngaarden, J.D.H, Scholten, G.R.M. ve Wijk, K.P. (2012). Strategic analysis for health care organizations: the suitability of the SWOT-analysis. *International Journal Of Health Planning And Management*, 27, 34–49.
- Woon, L.F., Azizan N. A. ve Samad M.F.A. (2011). A strategic framework for value enhancing enterprise risk management. *Journal of Global Business and Economics*, 2(1), 23-47.
- Yılmaz, B.S. (2000). Hata türü ve etki analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 133-150.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

Yenilikçi İş Davranışı ve Öncülleri Üzerine Bir Araştırma*

A Research on Innovative Work Behavior and Its Antecedents

Öğr. Gör. Mustafa Ali ÖZAY¹, Prof. Dr. Kurtuluş KAYMAZ²

Öz

Bu çalışma, yenilik yönetiminin en kritik unsurlarından biri olan insan kaynağının “yenilikçi iş davranışı” olgusu üzerine odaklanmakta, bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik boyutlarının, yenilikçi iş davranışı üzerinde ne derecede etkili olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcıların bir kısmına elektronik ortamda anketler uygulanırken bir kısmıyla yüz yüze olacak şekilde uygulama gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanmadan önce şirketin insan kaynakları yetkilileri ile görüşülmüştür. Katılımcılara toplam 53 ifade yönetilmiştir. Araştırma nicel bir çalışmadır. Toplamda 289 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada doğrulayıcı faktör analizi, normallik ve varyansların homojenliği ve çoklu doğrusal regresyon analizi testleri yapılmıştır. Bilgi paylaşma, yenilikçi öz yeterlilik, eğitim ve geliştirme boyutlarının yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın, bilgi gizleme, yenilikçi kültür ve yenilikçi liderlik boyutlarının yenilikçi iş davranışı üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Yenilik temelli birey davranışı, büyük ölçüde bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik öncüllerinin etkisi altında şekillenmektedir. Bu çerçevede, araştırma, yenilikçi çabaların ancak “davranış değişimi” ile mümkün olabileceğini ortaya koymak ve insan kaynakları uygulamalarının inovatif iş süreçlerinin en kritik unsuru olduğunu belirtmek açısından alana katkı sunma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilikçi iş davranışı, bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi öz-yeterlilik, yenilikçi liderlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to reveal the extent to which information sharing, information hiding, innovative culture, innovative leadership, training and development, and innovative self-efficacy have an impact on innovative work behavior. Survey methodology was used in the research. The survey was sent to participants via electronic platform and some of them were implemented face to face. Before implementing the survey, a meeting was conducted with human resources staff for assessing the items. A total of 53 statements were administered to the participants. The research is a quantitative study. It was held with a total of 289 participants. Confirmatory factor analysis, normality, homogeneity of variances and multiple linear regression analysis tests were performed in the study. The findings reveal that information sharing, innovative self-efficacy, training and development have a positive and significant effect on innovative work behavior. However, information hiding, innovative culture and innovative leadership do not seem to have any significant impact on innovative work behavior. Innovation-based individual behavior is shaped to a large extent under the influence of information sharing, information hiding, innovative culture, innovative leadership, training and development, innovative self-efficacy. The study carries potential value for related literature to show that innovative efforts could be more possible under “behavioral change” and to proof human resources practices are critical for innovative work processes.

* Bu çalışmanın ilk hali, 25.08.2020 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

¹Milli Savunma Üniversitesi, Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu, mustafaaliozay@hotmail.com

²Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kurtuluskaymaz@uludag.edu.tr

Atf için (to cite): Özay, M. A. ve Kaymaz K. (2023). Yenilikçi iş davranışı ve öncülleri üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 275-293.

Keywords: Innovative work behavior, information sharing, information hiding, innovative culture, innovative self-efficacy, innovative leadership

Paper Type: Research

Giriş

Yenilikçi iş davranışı, işletmelerin rekabet gücü üzerinde etkili olan kritik kavramlardan biridir. İşletmeler, yenilikçilik kavramını maddi süreçler (Ar-Ge süreçleri, yenilikçi ürünler, yenilikçi teknolojiler, dijitalleşme vb.) üzerinden açıklamaya çalışmaktadırlar. Buna karşın, yenilikçilik esasen “bireyden” hareketle dizayn edilmesi gereken bir bakış açısı gerektirmektedir. Diğer bir deyimle, sürdürülebilir bir yenilikçilik perspektifi ancak bireyin yenileşim girişimlerine olan katılımıyla mümkün olabilecektir. Yenilikçilik çabaları birey düzeyinde bir davranışa evrilmediği ölçüde kısıtlı katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, mühim olan bireyin yenilikçiliği bir “davranış biçimi” olarak algılamasını sağlamak, davranışların iş süreçlerine ve sonuçlarına yansımalarını temin etmektir. Bu noktadan hareketle çalışma, maddi süreçlerden daha öte yenilikçiliğin birey davranışına dönüşmesine ve söz konusu davranış için gerekli olan öncüllere odaklanmaktadır.

Hiç şüphe yok ki yenilik kavramı işletmeler için artan oranda değer taşımaktadır. Yenilik yapan işletmeler, pazar değişimine uyum sağlayarak, müşteri bağlılığı yaratabilecek güçlü bir pazar alanı elde edebilmektedirler. Yenilikçilik, işletme becerilerini artırmakta ve işletmelerin kapasitelerini güçlendirmektedir. Yenilikçilik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ürün, süreç, sistem ve teknolojiler aracılığı ile yaratılan sürdürülebilir yenilikçilik, işletmelerin rakiplerine göre daha rekabetçi konumlanabilmesine fırsat tanımaktadır (Hornsby vd., 2002, s. 254-256). Başka bir tanımda ise yenilikçilik, bir kişi, grup, organizasyon, endüstri veya toplum için önemli etkiye sahip örgütsel süreçlerin yaratılması veya mevcut ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ya da yeni ürün ve hizmetlerin yaratılması süreci olarak belirtilmektedir (Güleş ve Bülbül, 2004, s. 124). OECD yenilikçiliği, yeni ürünlerin geliştirilmesi veya imal edilmiş mevcut ürünlerin başarılı bir şekilde pazarlanması için gerekli olan tüm bilimsel, teknik, ticari ve finansal adımlar olarak ifade etmektedir (OECD, 1981, s. 15-16). Yenilikçilik, işletmeler rekabet üstünlüğü sağlayan, karlılık düzeyini ve nakit akışını destekleyen, kritik bir belirleyicidir (Tekin vd, 2003, s. 139).

İşletmelerin yenilikçi süreçleri “yenilikçi iş davranışı” kavramıyla yakından ilişkilidir. De Jong (2007, s.19) yenilikçi iş davranışını, yeni ve faydalı fikirleri, süreçleri, ürünleri veya prosedürleri ortaya çıkaran bireysel davranışlar olarak tanımlamaktadır. Ancak bu davranış, çeşitli öncüllerin varlığını gerekli kılmaktadır. Söz konusu öncüller aşağıdaki detaylı bir biçimde açıklanmaktadır ancak kısaca bahsedilecek olursa; yenilikçi iş davranışı ile ilişkili en önemli vurgulardan birisinin “bilgi paylaşma” kavramı olduğu görülmektedir. En yalın haliyle, çalışanların işle ilgili bilgilerini çalışma arkadaşları ile paylaşması olarak ifade edilebilecek bu kavram, yenilikçi bir davranışın ortaya çıkabilmesi için en kritik öncüllerden birisidir (Van Den Hooff ve De Ridder, 2004, s.118). Buna karşın, çalışma ortamında iş görenlerin bilgi saklama tutumu göstermeleri yenilikçi faaliyetlere ket vurmaktadır (Cerne, 2014, s.2). Bilgi paylaşma ve bilgi gizleme olguları kadar işletmenin yenilikçi kültüre sahip olması da önem arz etmektedir. Yenilikçi perspektifin çalışanlar tarafından paylaşılması, yenilikçi fikirlere açık olma, karar süreçlerine katılımı sağlama, yeni olanı ödüllendirme ve teşvik etme vb. sıralanabilecek tüm faaliyetler yenilikçi kültürü desteklemekte, yenilikçi davranışın ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır (Stoffers, 2015:199).

Yenilikçi iş davranışını destekleyen diğer bir önemli öncül ise yenilikçi liderlerin varlığıdır. Yeniliklere açık olan ve yeniliğe teşvik eden bir lider, yenilikçi iş davranışının ortaya çıkmasını sağlamakta, yenilikçiliği teşvik etmektedir (Pelz ve Andrews, 1966, s.293). Benzer biçimde, eğitim ve geliştirme faaliyetleri de yenilikçi iş davranışını şekillendirmekte (Jong ve

Hartog, 2010, s.24), yenilikçi öz yeterliliği arttıracak bilgi, beceri ve yetkinliklerin kazanılmasına zemin hazırlamaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000, s.6).

Bu çerçevede, araştırmada genel olarak ilgili literatür gözden geçirilmiş ve yenilikçi iş davranışı, bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik kavramlarının kavramsal çerçevesi çizilmiş, değişkenler arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Sonraki aşamada, değişkenler arası etkiler nicel yöntemler ile ortaya konulmuş, bulgular literatür kapsamında tartışılmıştır. Çalışma, sonuç ve öneriler ile sonlandırılmıştır.

1. Yenilikçi İş Davranışı ve Öncülleri

Yenilikçilik kavram olarak “bir düşünceyi pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir üretim ya da dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi” ifade etmektedir (Mete, 2007, s.73). Yenilikçi iş davranışı, tüm organizasyonel süreçlerin verimliliğini ve etkinliğini geliştirmeyi amaçlayan bir içerik sunmaktadır. Bu çerçevede yenilikçi iş davranışları, hızlı ekonomik değişimlerin yönetilmesinde ve kuruluşların rekabet avantajlarının artırılmasında en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle işletmeler, aralarındaki artan etkileşim ve rekabet nedeniyle rutin çalışma metotlarını bırakarak iş süreçlerini geliştirmeye başlamışlardır. Böylece, çalışanlar da yaratıcı ve deneysel düşünce vasıtasıyla yenilikçi ürünler geliştirmeye zorlanmaktadır (Anderson, 2004, s.148).

West ve Far (1989, s.9) yapmış oldukları tanımlamayla yenilikçiliği, bir organizasyonda bilinçli geliştirilen ve uygulanan yeni ve faydalı süreçler, fikirler ve ürünler olarak ifade etmektedirler. Bu fikirler, süreçler ve ürünler, çalışanların bireysel çabalarının ve/veya çalışanlar arasındaki sosyal etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yenilikçi iş davranışı, yenilik süreçlerinin ana kaynağı olarak “bireyi” merkeze almakta (Abstein, 2014, s.211), bireyi yenileşim için gerekli temel bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip olan kişi olarak değerlendirmekte ve yeni fikirleri geliştiren, uygulayan, sonuç alan aktörün kendisi olarak öne çıkarmaktadır (Van de Ven, 1986, s.604).

Yenilikçi iş davranışı, birey, birey performansı, iş tatmini gibi konulara odaklanmakla birlikte, (Janssen, 2000) yenilikçi iş davranışının, örgütsel performans ile neticeleneceğine vurgu yapmayı da ihmal etmemektedir. Benzer biçimde, Pukiene (2016, s.12) yenilikçi iş davranışının, örgütün dinamik bir ortamda başarısı için hayati önem taşıdığını, organizasyonel süreçlerin etkinliğini artırdığını ve örgütün rekabet avantajını korumasına katkı sağladığını belirtmektedir.

Yenilikçi iş davranışının birey eksenli olarak ortaya çıkarılabilmesi için çeşitli öncüllerin varlığına ihtiyaç bulunmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, yenilikçi iş davranışını etkileyen birçok öncül olmasına rağmen genel olarak bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik kavramları çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir. Ancak yenilikçi iş davranışlarının sebeplerinin tek bir boyuta indirgenerek incelenmesi bazı eksiklikler doğurmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada yenilikçi iş davranışını etkileyen ve literatürde en çok bahsedilen değişkenler birlikte ele alınmıştır. Bilgi paylaşma bazında (Dyer, 1996; Radaelli, 2014; Phung, 2016; Jabari, 2016), bilgi gizleme bağlamında (Cerne, 2014; Labafi, 2014), yenilikçi kültür bağlamında (Stoffers vd., 2015; Aslam vd., 2017), yenilikçi liderlik bağlamında (Ruhnke ve Mulder, 2016; Contreras vd., 2012; Nödl, 2017), eğitim ve geliştirme bağlamında (Vemic, 2007; Hartog, 2010 ve Choi; 2014), yenilikçi öz yeterlilik bağlamında ise (Momeni vd., 2014; Kroes, 2015; Hou vd., 2011) tarafından yürütülen araştırmalar literatürde öne çıkmaktadır. Çalışmanın bu aşamasında, yenilikçi iş davranışının öncülleri detaylandırılacaktır.

1.1. Bilgi Paylaşma

Bilgi, belli bir düzen içindeki deneyimlerin, değerlerin, amaca yönelik enformasyonun ve uzmanlık görüşünün, yeni deneyimlerin ve enformasyonun bir araya getirilip değerlendirilmesi için bir çerçeve oluşturan esnek bir bileşimden oluşmaktadır. Bilgi paylaşma, bir nevi iletişim ve enformasyon yayılımı olarak bilinmektedir. Bu paylaşım, iki veya daha fazla katılımcının karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Demirel ve Seçkin, 2008, s.195-196). Bilgi paylaşma, yenilikçi iş davranışının önemli bir öncülü olarak kabul edilmektedir. İlgili yazın, yenilikçi iş davranışı ile bilgi paylaşma arasında bir korelasyonun bulunduğunu ifade eden bulgular sunmaktadır.

Bu çerçevede, Phung vd. (2017), Hanoi Üniversitesi'nde 320 akademisyenle bir araştırma yürütmüş, bilgi paylaşma konusundaki istekliliğin akademide yenilikçi iş davranışını geliştirdiği bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer biçimde Radaelli vd. (2014), sağlık sektöründe, bakım ünitelerinde çalışan 155 kişi üzerinde yürüttükleri araştırmalarında, iş ortamındaki bilgilerini paylaşan çalışanların daha fazla yenilikçi iş davranışı sergiledikleri bulgusuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Jabari (2016), bir hastanede 279 personel ile yürüttüğü çalışmada, bilgi paylaşma ile yenilikçi iş davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ortaya koymuştur. Buna karşın Işık ve Aydın'ın (2015), 62 konaklama işletmesinde, 236 personel üzerinde gerçekleştirdiği diğer bir araştırmada, çalışanların yenilikçi iş davranışı sergiledikleri ve bilgi paylaşma düzeylerinin yüksek olduğu ortaya konulsa da yenilikçi iş davranışı ile bilgi paylaşma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

1.2. Bilgi Gizleme

Bilginin gizlenmesi, bir iş görenin veya yöneticinin ihtiyaç duyduğu bilginin başka bir iş gören veya yönetici tarafından saklanması ya da ihtiyaç duyulan bilginin yetkisi olmayan iş gören veya yöneticiler ile paylaşılması durumu olarak tanımlanmaktadır (Takala ve Urpilainen, 1999, s.191). Bir çalışan, başka bir çalışandan şirketin yıllık satışlarına dair raporun bir kopyasını talep edebilir, kendisinden bilgi talep edilen çalışan raporun sadece yetkilendirilmiş kişilere açık olduğunu ifade ederek bilgiyi paylaşmayabilir. Bu durumda, yetkisi olmadığı için istediği bilgiye ulaşamamaktadır. Cerne vd. (2014)'e göre bilgi gizleme, çalışanlar arasında yenilikçi fikirler üretilmesini engellemekte ve hatta bilgi gizleyen çalışanın bile yenilikçi davranışları açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Mesai arkadaşlarından bilgi gizlemek, zamanla karşı tarafın da bilgi gizleme eğilimini ortaya çıkarmakta, her iki taraf arasında güvensizlik duygularının oluşmasına neden olabilmektedir. Güvensizlik ise çalışanlar arasında motivasyon kaybını tetiklemektedir. Cerne vd. (2014), bilgi gizlemenin olumsuz etkilerine yönelik 240 çalışan ve 34 denetçi kapsamında gerçekleştirdikleri çalışmalarında, bilgi gizlemenin, bireylerin çok yönlü tartışma zeminini kısıtladığına ve yenilikçi fikirlerin ortaya çıkışını engellediğine vurgu yapmaktadırlar.

1.3. Yenilikçi Kültür

Wallach (1983) yenilikçi kültürü, yenilikçi alanlarda risk alabilen, cesaretli, girişimciliği destekleyen, hareketli bir örgütü nitelemek için kullanmaktadır. Sashittal ve Jassawalla (2002) tarafından yenilikçi kültür, örgüt çalışanlarının ve yöneticilerinin tutum ve davranışlarını kalıcı şekilde etkileyen rasyonel ve sosyal örgüt çevresi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka çalışmada, Kenny ve Reedy (2007) yenilikçi kültürü, örgüt performansını artırmak için gerekli olan değişim hareketlerini ve fikir yeniliklerini destekleyen, yaygınlaştıran düşünce tarzları ve davranış biçimlerinin tümü olarak ifade etmektedir.

İlgili yazında, yenilikçi kültürün, yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini ortaya koyan çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür. Bu çerçevede, Stoffers vd. (2015) ambalaj makinaları üreticisi bir firmanın 51 çalışanı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yenilikçi kültürün yenilikçi iş davranışı ile anlamlı bir ilişkisinin olduğunu doğrulamaktadırlar. Bankacılık sektöründe çalışan 200 profesyonel ile yürütülen diğer bir araştırmada (Aslam vd., 2017), yenilikçi kültüre sahip bir örgütte yenilikçi iş davranışının destek bulacağı belirtilmektedir. Benzer biçimde, Aksay (2011)'da özel hastaneler nezdinde gerçekleştirdiği

çalışmasında, yenilikçi kültür ile yenilikçi iş davranışı arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, yukarıda belirtilen araştırmalar, yenilikçi kültürel özelliklerin, yenilikçi iş davranışının sergilenmesini desteleyecek etkiler yarattığını kanıtlamaktadır.

1.4. Yenilikçi Liderlik

Pelz ve Andrews (1966), liderlik unsurunu yenilikçi iş davranışının biçimlendirilmesinde kritik faktör olarak değerlendirmektedirler. Scott ve Bruce (1994), Ong vd. (2003), Janssen (2005) liderin destekleyici tutum ve davranışlarının, yenilikçi iş davranışının sergilenmesinde önemli bir öncül olduğunu ifade etmektedirler. Albrecht (2005), çalışanların liderlik algılarının yenilikçi davranışa yönelimlerdeki motivasyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır. Buna ilave olarak Afsar vd. (2014), Kroes (2015) dönüşümcü liderliğin, yeni fikir üretme ve fikrin uygulaması süreçlerine olumlu düzeyde etkide bulunduğunu ifade etmektedirler. Benzer biçimde, Contreras vd. (2012) dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışını desteklediğini doğrulamaktadırlar.

1.5. Eğitim ve Geliştirme

Eğitim ve geliştirme, çalışanların yeni durumlara uyumunu kolaylaştırmak, karar verme ve sorun çözme yeteneklerini arttırmaya yönelik olan, süreklilik arz eden bir İnsan Kaynakları Yönetimi fonksiyonudur (Uygun, 2015, s. 1). OECD (2011), yenilikçilik ve araştırma becerileri isimli raporunda, işyerindeki eğitimin, firmaların teknolojik yeteneklerine katkıda bulunduğunu ve eğitim ile yenilikçiliğin pozitif yönde ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Becker (2009), Acemoğlu ve Pischke (1999) eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin, yenilikçi iş davranışını olumlu yönde etkilediğini ve çalışan performansına pozitif şekilde katkı sağladığını ifade etmektedirler.

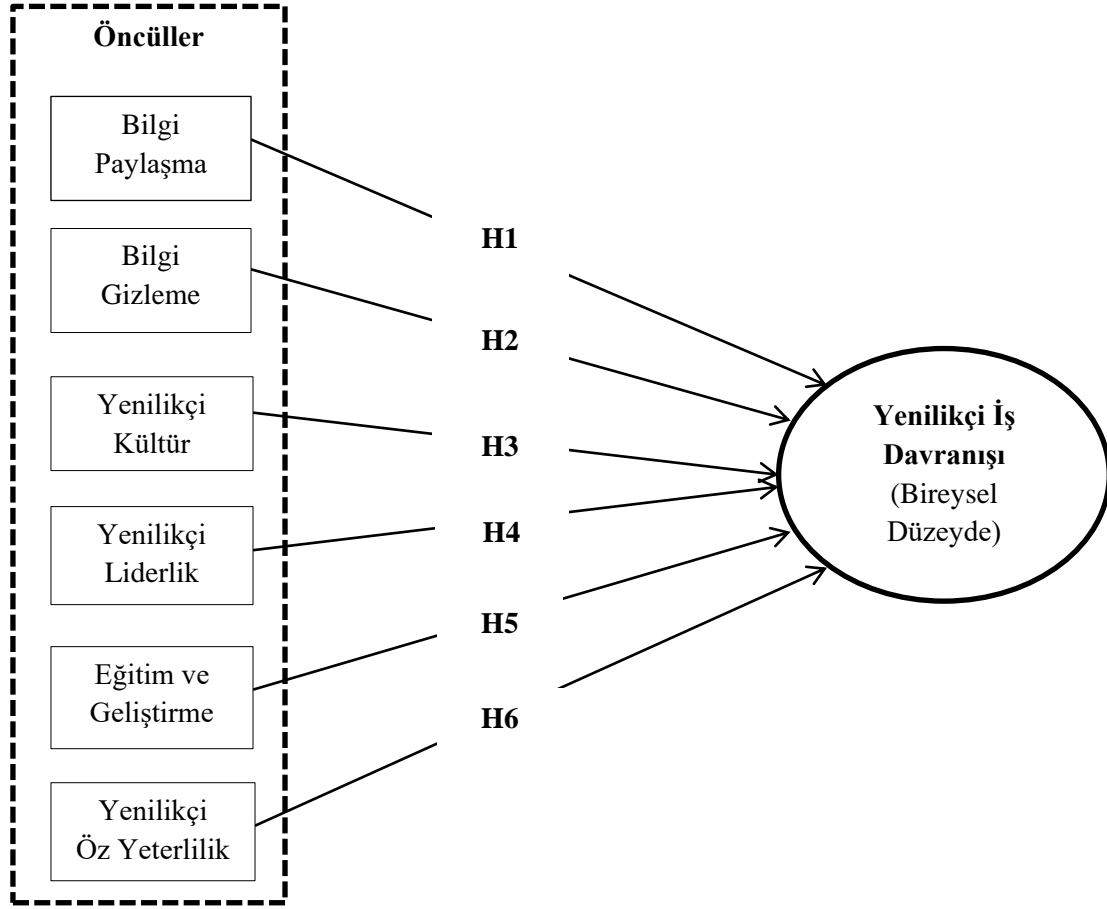
Eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara rastlamak mümkündür. Hashim vd. (2005), Malezya’da faaliyet gösteren 48 küçük ve orta ölçekli işletmenin eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile yenilikçi çıktılar arasında pozitif yönde ilişkinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Benzer biçimde Falck vd. (2015), Almanya’da faaliyet gösteren bir firmanın yenilikçilik konusundaki gelişiminin, eğitim ile olan ilişkisi kanıtlayan bulgulara ulaşımlardır. Buna ilave olarak Dostie (2018) tarafından yürütülen diğer bir araştırmada ise eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin işletmede daha fazla ürün ve süreç yeniliğine yol açtığı belirtilmektedir.

1.6. Yenilikçi Öz Yeterlilik

Öz yeterlilik, Sosyal Bilişsel Teori’nin (Bandura, 1989, s. 50) ana unsurlarından biridir. Bandura öz yeterliliği “bireylerin, olası durumlar ile başa çıkabilmek için gerekli olan eylemleri ne kadar iyi yapabildiklerine ilişkin yargıları” olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, yenilikçi öz yeterlilik, yenilikçilik faaliyetleri kapsamında bireyin kendi yeteneklerine olan özgüvenini yansıtan inanç olarak ifade edilebilmektedir (Tierney ve Farmer, 2002, s. 1137). İlgili yazında, yenilikçi öz yeterlilik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Bu kapsamda, Momeni vd. (2014), 500 sosyal güvenlik görevlisi üzerinde yürüttüğü araştırmalarında yenilikçi öz yeterlilik ile yenilikçi iş davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu ispatlamaktadırlar. Diğer taraftan Kroes (2015), Hou vd. (2011) yenilikçi öz yeterlilik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi doğrulamakta, çalışanların yenilikçi öz yeterliliği arttıkça daha fazla yenilikçi davranışlar sergiledikleri ortaya konulmaktadır.

2. Araştırmanın Modeli

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırmada iki temel soruya yanıt bulunmaya çalışılmaktadır. Birincisi, birey düzeyinde yenilikçi iş davranışının öncülleri nelerdir? İkincisi, söz konusu öncüller yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili midir?

Yukarıda yer alan araştırma modeli çerçevesinde ilgili hipotezler şu şekilde oluşturulmuştur.

H1: Bilgi paylaşma, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

H2: Bilgi gizleme, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkiye sahiptir.

H3: Yenilikçi kültür, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

H4: Yenilikçi liderlik, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

H5: Eğitim ve geliştirme, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

H6: Yenilikçi öz yeterlilik, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.

3. Yöntem

Araştırmada, anket tekniği kullanılmıştır. Katılımcıların bir kısmına elektronik ortamda anketler uygulanırken bir kısmıyla da yüz yüze olacak şekilde uygulama gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanmadan önce şirketin insan kaynakları yetkilileri ile görüşülmüş ve sorular üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Bu aşamada, şirket çalışanlarının daha iyi anlayabilmesi için sadece 1 ifadede düzeltme yapılmıştır. Ankette 2 ana bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde demografik verilere (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, kıdem) yer verilmiştir. İkinci bölümde ise yenilikçi iş davranışı ve yenilikçi iş davranışını etkileyen öncüllere (bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme, yenilikçi öz yeterlilik) yer verilmiştir. Bu çerçevede, katılımcılara toplam 53 ifade yönetilmiştir. Teknik olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin evreni temsil edeceği kabul edilmiştir. Veriler, SPSS İstatistiksel Paket Programı aracılığı ile analize tabi tutulmuştur.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırma, bir gıda işletmesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamında, yönetici ve idari personel olmak üzere toplam 289 çalışandan oluşan örneklem elde edilmiştir. Katılımcıların %15,9'u kadın (n=46) ve %83,7'si ise erkeklerden (n= 242) oluşmaktadır. Bir kişi bu soruya cevap vermemiştir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu 25-31 yaş grubu arasında (n=92) yer almaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu lise mezunudur (n=102). Katılımcıların büyük bir çoğunluğu henüz 1 ile 3 yıllık bir kıdeme sahiptir (n=102).

3.2. Veri Toplama Araçları

Ankette yer alan tüm boyutlar için 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Beş boyut için [Kesinlikle Katılmıyorum (1)- Kesinlikle Katılıyorum (5)], iki boyut için ise [Hiçbir Zaman (1)- Nadiren (2)- Bazen (3)- Sık Sık (4)- Her Zaman (5)] skalaları kullanılmıştır.

Ankette kullanılan ölçekler, ölçeklere ait ifade sayıları ve istatistiksel veriler aşağıda ayrıntılarıyla belirtilmektedir.

3.2.1. Bilgi Paylaşma Ölçeği

Bilgi paylaşma ölçeğinde yer alan ifadeler Radaelli vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmadan alınmıştır. Söz konusu çalışmadan 4 ifade alınmış, 1 ifade ise araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Tarafımızca eklenen ifade için pilot çalışma yapılmış ve uygun olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla bu ölçekte toplam 5 ifade kullanılmıştır. Bütün ifadeler uzman eşliğinde Türkçe 'ye çevrilmiştir. Orijinal ölçekte yer alan ifadeler için Cronbach Alpha değeri 0,84 düzeyindedir. Bu çalışma için ise Cronbach Alpha 0,81 olarak hesaplanmıştır.

3.2.2. Bilgi Gizleme Ölçeği

İlgili literatür tarandığında bu konuda geliştirilmiş bir ölçek olmadığı görülmektedir. Bu nedenle ölçekte yer alan ifadelerin tamamı ilgili literatür baz alınarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Toplam 8 ifade kullanılmıştır. Elde edilen ölçek için pilot çalışma yapılmış ve ölçeğin uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırma için ifadelerin Cronbach Alpha değeri 0,83 seviyesindedir.

3.2.3. Yenilikçi Kültür Ölçeği

Bu ölçekte toplam 9 ifade kullanılmıştır. İfadelerden 8 tanesi Hurley vd. (1998) tarafından kaleme alınan makaleden elde edilmiştir. Hurley vd. tarafından gerçekleştirilen çalışmada Cronbach Alpha değerinin 0,72 ve üzerinde olduğu görülmektedir. 1 ifade ise araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Tarafımızca eklenen ifade için pilot çalışma yapılmış ve uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırma için toplam 9 ifade bazında Cronbach Alpha değeri 0,85 düzeyindedir.

3.2.4. Yenilikçi Liderlik Ölçeği

Bu ölçekte toplam 11 ifade kullanılmıştır. İfadelerden 6 tanesi Jong ve Hartog (2010) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmadan alınmıştır. 6 ifade için Cronbach Alpha değeri 0,87'dir. Diğer 5 ifade ise araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Tarafımızca eklenen ifadeler için pilot çalışma yapılmış ve uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırmada kullanılan toplam 11 ifade için Cronbach Alpha değeri 0,95 seviyesindedir.

3.2.5. Eğitim ve Geliştirme Ölçeği

İlgili literatür tarandığında ölçmek istediğimiz duruma uygun olan bir ölçek bulunamamıştır. Bu nedenle ölçekte yer alan 6 ifadenin tamamı ilgili literatürden faydalanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Elde edilen ölçek için pilot çalışma yapılmış ve ölçeğin uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırmada, ifadelerin Cronbach Alpha katsayısı 0,93 düzeyindedir.

3.2.6. Yenilikçi Öz Yeterlilik Ölçeği

İlgili literatür tarandığında ölçmek istediğimiz duruma uygun olan bir ölçek bulunamamıştır. Bu ölçekte yer alan 5 ifadenin tamamı ilgili literatürden faydalanılarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Elde edilen ölçek için pilot çalışma yapılmış ve ölçeğin uygun olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırmada kullanılan ifadelerin Cronbach Alpha katsayısı 0,75 düzeyindedir.

3.2.7. Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği

Yenilikçi iş davranışı orijinal ölçeğinde 9 ifade bulunmaktadır (Jong ve Hartog, 2008). Bu çalışmada söz konusu 9 ifadeden 7'si kullanılmış ve uzman eşliğinde Türkçe 'ye çevrilmiştir. Jong ve Hartog (2008) çalışmalarında Cronbach Alpha değeri 0,70 ve üzerindedir. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha değeri 0,88 olarak tespit edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılan çalışanlardan elde edilen demografik veriler (cinsiyet, yaş, eğitim, kıdem) Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik verileri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	46	15,9
	Erkek	242	83,7
	Cevapsız	1	0,4
Yaş	18-24	18	6,2
	25-31	92	31,8
	32-38	87	30,1
	39-45	61	21,1
	46 ve üstü	29	10,0
	Cevapsız	2	0,8
Eğitim	Lise	102	35,3
	Yüksek Okul	73	25,3
	Lisans	76	26,3
	Yüksek Lisans	27	9,3
	Doktora	1	0,3
	Cevapsız	10	3,5
Kıdem	1-3	102	35,3
	3-6 yıl	59	20,4
	7-10 yıl	36	12,5
	10-15 yıl	46	15,9
	15 yıl ve üstü	42	14,5
	Cevapsız	4	1,4

4.2. Betimsel İstatistikler

Araştırmada ayrıca betimsel istatistiklere (N, minimum ve maksimum değerler, ortalama ve standart sapma) ilişkin bulgulara da yer verilmektedir (Ek-1). Ek-1 incelendiğinde, katılımcıların genel olarak bilgi paylaşımı içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Diğer taraftan skorlar, uygulamanın yürütüldüğü kurumda çalışanların bilgi gizleme yönünde herhangi bir tutum içerisinde olmadıklarını göstermektedir. Buna paralel olarak, yenilikçi kültür bağlamında örgütün güçlü ve zayıf yönlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, işletme yönetiminin çalışanlardan yenilikçi fikirler talep ettiği görülmekte (3,58), kurumda kararlar alınırken teknik verilerin dikkate alındığı ortaya çıkmaktadır (3,65). Buna karşın yenilikçi kültür bağlamında, yenilikçi fikirlerin ödüllendirilmediği (3,05), kararlar alınırken çalışanlara söz hakkı tanınmadığı (3,24), karar alma sürecinde çalışanlarla kararların yeterince tartışılmadığı (3,19), alınan kararlarda çalışan geri bildirim alınmadığı (3,27) ve başarısızlık durumunda sorumluluğun paylaşılmadığı (3,02) anlaşılmaktadır.

Buna ilave olarak araştırmanın yürütüldüğü kurumda yöneticiler, çalışanlarının fikirlerini almakta (3,60), işlerin nasıl yapılabileceği konusunda çalışanlarından tavsiye istemektedir (3,53). Yöneticiler yenilikçi fikirlere açıktır (3,64) ve yeni yöntem, bilgi ve süreçler geliştirmeye de çalışmaktadırlar (3,60). Buna karşın yöneticiler, önemli bir değişiklik olacağına çalışanlarına danışmamakta (3,19), uzun vadeli planlamalarda çalışanlara söz hakkı vermemekte (3,24), çalışanlarının kendi hedeflerini belirlemelerine imkan tanımamakta (3,36), bağımsız ve özgür çalışma konusunda çalışanlara gerekli ortamı sağlamamakta (3,43), yenileşim ile ilgili faaliyetlere kişisel düzeyde zaman ayırmamakta (3,42), yenileşim ile ilgili faaliyetlerde yetkisi dâhilinde çalışanlarına maddi kaynak temin etmemekte (3,14) ve çalışanlarının yenileşim odaklı eğitim, seminer veya sempozyumlara katılmalarını teşvik etmemektedirler (3,34).

Eğitim ve geliştirme perspektifi ile bakıldığında, kurum bünyesinde verilen eğitimlerin çalışanların daha yenilikçi düşünmelerine katkı sağladığı, yeni yöntemler geliştirilmesini desteklediği (3,55), değişimi teşvik ettiği (3,56), çalışanlara karşılaştıkları sorunlarda yeni yöntemler geliştirmelerine destek olduğu (3,59) anlaşılmaktadır. Buna karşın, kurumun eğitim planlamalarında yenilikçiliğin öncelikli alan olarak ele alınmadığı (3,29), eğitim ihtiyaç analizlerinde yenileşim kavramının hassasiyetle irdelenmediği (3,33) ve yenilikçilik temasının gerçekleşen eğitimlerin önemli bir kısmında yer almadığı (3,30) görülmektedir.

Yenilikçi öz yeterlilik bağlamında çalışanlar, yenileşim odaklı eğitimlere daha fazla katılmaları gerektiğini (3,59) ve yeni yöntem, fikir ve süreçleri daha fazla araştırmaları gerektiğini düşünmektedirler (3,55). Araştırmanın yürütüldüğü kurumda ayrıca çalışanların, zorlu meselelerde yeni fikirler üretebildiği (3,88), yeni teknoloji, çalışma yöntemi ve teknikleri araştırdıkları (3,74), sorunlara özgün çözümler üretebildikleri (3,77), yenilikçi fikirleri destekledikleri (3,97) ve yenilikçi fikirleri faydalı uygulamalara dönüştürebildikleri (3,70) görülmektedir.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında kullanılan ve başka yazarlar tarafından geliştirilmiş olan ölçekler için doğrulayıcı faktör analizi de gerçekleştirilmiştir. Ölçek uyarlama çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanılması uygulamada farklılıklar göstermekte iken, varlığı daha önceden kanıtlanmış olan bir yapının yeni bir örneklem ile olan uyumunun araştırılmasında doğrulayıcı faktör analizi önem arz etmektedir (Orçan, 2018, s.2). Bu bağlamda yapılan analiz kapsamında yapısal eşitlik modelinde yer alan CMIN/DF, CFI, NFI, RMSEA ve SRMR uyum indeksleri ele alınmıştır. İndekslere ilişkin veriler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Modelin geneline ilişkin veriler

İndeks	Önerilen Model	Kabul Edilebilir Uyum	Kaynak
CMIN/DF	1,747	≤ 3 = mükemmel uyum	(Kline, 2015)
CFI	,930	≥ 0.90 = iyi uyum	(Tabachnick ve Fidell, 2001)
NFI	,853	≥ 0.90 = iyi uyum	(Hu ve Bentler, 1999)
RMSEA	,057	≤ 0.80 = iyi uyum	(Steiger ve Lind, 1980)
SRMR	,060	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$ = kabul edilebilir uyum	(Hu ve Bentler, 1999)

Tablo 2 incelendiğinde CMIN/DF indeksimizin mükemmel bir uyuma, CFI ve RMSEA değerimizin iyi bir uyuma, SRMR değerimizin ise kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğunu söyleyebilmek mümkündür. NFI değerimizde ise ,853 olması nedeniyle iyiye yakın bir uyum gözlenmiştir. Sonuçların elde edilmesinde Hooper vd. (2008)'nin bahsettiği üzere farklı boyutlar arasında kovaryanslar oluşturulmamıştır. İlgili kovaryanslar e2-e3; e3-e5; e4-e5; e14-e15; e24-e25; e25-e26; e26-e31; e27-e28; e29-e30; e30-e31; e32-e33; e44-e45 ve e44-e46 maddeleri arasında oluşturulmuştur.

Tablo 3'te ise modelde yer alan her bir boyut için kullanılan ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda yapısal eşitlik modelinde yer alan CMIN/DF, CFI, NFI, RMSEA ve SRMR uyum indekslerine yer verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklere ilişkin DFA sonuçları

DFA Sonuçları	Bilgi Paylaşma Ölçeği	Bilgi Gizleme Ölçeği	Yenilikçi Kültür Ölçeği	Yenilikçi Liderlik Ölçeği	Eğitim ve Geliştirme Ölçeği	Yenilikçi Özyeterlilik Ölçeği	Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği
CMIN/DF	21,485	5,123	2,695	8,171	13,262	4,600	6,336
CFI	,764	,845	,923	,843	,901	,919	,902
NFI	,758	,818	,884	,826	,894	,901	,887
RMSEA	,297	,134	,085	,175	,229	,124	,151
SRMR	,110	,073	,057	,062	,058	,057	,065

Tablo 3'te yer alan CMIN/DF değerleri ki kare/serbestlik derecesini, CFI karşılaştırmalı uyum endeksini, NFI normlaştırılmış uyum endeksini, RMSEA yaklaşık hataların ortalama karekökünü ve SRMR değeri ise standartlaştırılmış hata kareleri ortalamasının karekökünü vermektedir. Bu indekslerin kabul edilebilir aralıklarına ilişkin bilgiye Tablo 2'de yer verilmiştir. Buna göre Tablo 3'te verilen CMIN/DF değerlerinden mükemmel uyuma sahip tek bir ölçek (Yenilikçi Kültür Ölçeği) bulunmaktadır. Diğer ölçekler mükemmel değil ancak iyi orta ve kötü olarak değerlendirilebilir. CFI değerlerine bakıldığında 4 ölçeğin iyi bir uyuma sahip olduğu görülmektedir. NFI değerlerine göre 1 ölçek iyi uyuma sahiptir. RMSEA değerlerine göre tüm ölçeklerin iyi bir uyuma sahip olduğu görülmektedir. Son olarak SRMR değerlerine göre ise 6 ölçeğin kabul edilebilir uyum değerlerinde yer aldığı görülmektedir.

4.4. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Birden fazla açıklayıcı değişkenin yer aldığı regresyon modeline çoklu regresyon modeli denir (Kutner vd., 2005, s.214, Montgomery ve Runger, 2010, s.411). Çoklu doğrusal regresyon analizi, iki veya daha fazla bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki değişim etkisini açıklamakta kullanılmaktadır. Regresyon analizinde, nedensel durum saptanabilmekte ancak ilişki tanımlanamamaktadır (Ural ve Kılıç, 2015, s.91).

Çoklu doğrusal regresyon analizine geçmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Normallik testi sonuçlarına bakıldığında (Tablo 4), araştırmada kullanılan yedi ölçeğin çarpıklık ve basıklık değerlerinin genel olarak -2 ile +7 arasında olması beklenmektedir (Güzel ve Papatya, 2014: 41). Çok değişkenli normal dağılım özelliği için 2'den küçük olması istenen çarpıklık (skewness) değerinin -1,598 ile 0,016 arasında olduğu, 7'den küçük olması beklenen basıklık (kurtosis) değerinin ise 3,722 ile -0,362 arasında olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle, tüm ölçeklerin genel olarak kabul edilebilir limitler arasında normallik

varyansını karşıladığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan, regresyon analizinin diğer bir ön şartı olan varyansların homojenliği testi de uygulanmıştır. Tablo 4'te yer alan değerlere göre tüm ölçeklere ilişkin verilerin varyansı genel olarak homojendir (sig. $\geq 0,05$). Dolayısıyla çoklu doğrusal regresyon analizi için ön varsayımlar sağlanmıştır.

Tablo 4. Normallik ve varyansların homojenliği testi sonuçları

Ölçekler	Normallik Testi		Varyansların Homojenliği Testi			
	Çarpıklık	Basıklık	Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
Bilgi Paylaşma	-1,598	3,722	0,216	1	286	0,642
Bilgi Gizleme	-.258	-.104	4,057	1	286	0,045
Yenilikçi Kültür	-.316	-.074	0,802	1	286	0,371
Yenilikçi Liderlik	-.690	.020	4,068	1	285	0,045
Eğitim ve Geliştirme	-.527	-.040	0,003	1	283	0,959
Yenilikçi Öz Yeterlilik	.016	-.315	0,362	1	283	0,548
Yenilikçi İş Davranışı	-.106	-.362	0,129	1	286	0,720

Tablo 5. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ortalama, standart sapma ve korelasyon katsayıları

	N	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4	5	6	7
Bilgi Paylaşma	289	4,07	0,77	1						
Bilgi Gizleme	289	3,38	0,80	.291**	1					
Yenilikçi Kültür	289	3,29	0,84	.427**	.393**	1				
Yenilikçi Liderlik	288	3,41	0,90	.459**	.359**	.651**	1			
Eğitim ve Geliştirme	286	3,44	0,93	.289**	.203**	.560**	.507**	1		
Yenilikçi Öz Yeterlilik	286	3,35	0,74	.220**	.085	.224**	.168**	.165**	1	
Yenilikçi İş Davranışı	289	3,77	0,72	.299**	.173**	.273**	.276**	.287**	.356**	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 5 incelendiğinde, değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. En güçlü pozitif yönlü ilişkinin yenilikçi liderlik ile yenilikçi kültür boyutları arasında olduğu görülmektedir (0,651). Diğer taraftan yenilikçi kültür ile eğitim ve geliştirme (0,560), yenilikçi liderlik ile eğitim ve geliştirme (0,507) arasında da pozitif yönlü güçlü ilişkiler tespit edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı en zayıf ilişkinin ise eğitim ve geliştirme ile yenilikçi öz yeterlilik arasında olduğu (0,165) anlaşılmıştır. Tablo 5'e bakıldığında, değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının genel olarak %70 ve altında olması nedeniyle değişkenler arasında bir ayrışmanın olduğu görülmektedir.

Araştırma modelinde yer alan öncüllerin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkilerine dönük çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere, D.W testi sonucu (1,775) modelde otokorelasyon olmadığını ortaya koymaktadır. F testi (13,247, $p < 0,05$) modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Belirlilik katsayısı ($R^2=0,223$) yenilikçi iş davranışı bağımlı değişkeninin %22,3'ünün modele dahil edilen bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir.

Model'e dahil edilen parametrelerin anlamlılık katsayılarına bakıldığında, bilgi paylaşmanın, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olduğu ($t=2,358$, $p<0,05$) görülmektedir. Bu noktada, bilgi paylaşmadaki bir birimlik artışın, yenilikçi iş davranışı üzerinde 2,358 birimlik bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, "*H1: Bilgi paylaşma, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi doğrulanmıştır. Benzer biçimde, araştırma kapsamında eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olduğu ($t=2,515$, $p<0,05$) bulgulanmıştır. Buna göre, eğitim ve geliştirme faaliyetlerindeki bir birimlik artış, çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde 2,515 birimlik bir artış yaratmaktadır. Dolayısıyla "*H5: Eğitim ve geliştirme, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi doğrulanmıştır. Bir diğer taraftan, yenilikçi öz yeterliliğin de yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olduğu ($t=5,163$, $p<0,05$) bulgulanmıştır. Buna göre, yenilikçi öz yeterlilikteki bir birimlik artış, çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde 5,163 birimlik artış yaratmaktadır. Bu çerçevede "*H6: Yenilikçi öz yeterlilik, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi doğrulanmıştır.

Buna karşın, bilgi gizlemenin, yenilikçi iş davranışı üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ($t=0,856$, $p>0,05$) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda "*H2: Bilgi gizleme, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi reddedilmiştir. Buna paralel olarak, yenilikçi kültürün de çalışanların yenilikçi iş davranışı üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı ($t=0,071$, $p>0,05$) bulgulanmıştır. Dolayısıyla, "*H3: Yenilikçi kültür, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi reddedilmiştir. Son olarak, yenilikçi liderlik boyutuna bakılmıştır. Buna göre, yenilikçi liderlik boyutunun da yenilikçi iş davranışı üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı ($t=0,823$, $p>0,05$) anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, "*H4: Yenilikçi liderlik, yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkiye sahiptir.*" hipotezi reddedilmiştir.

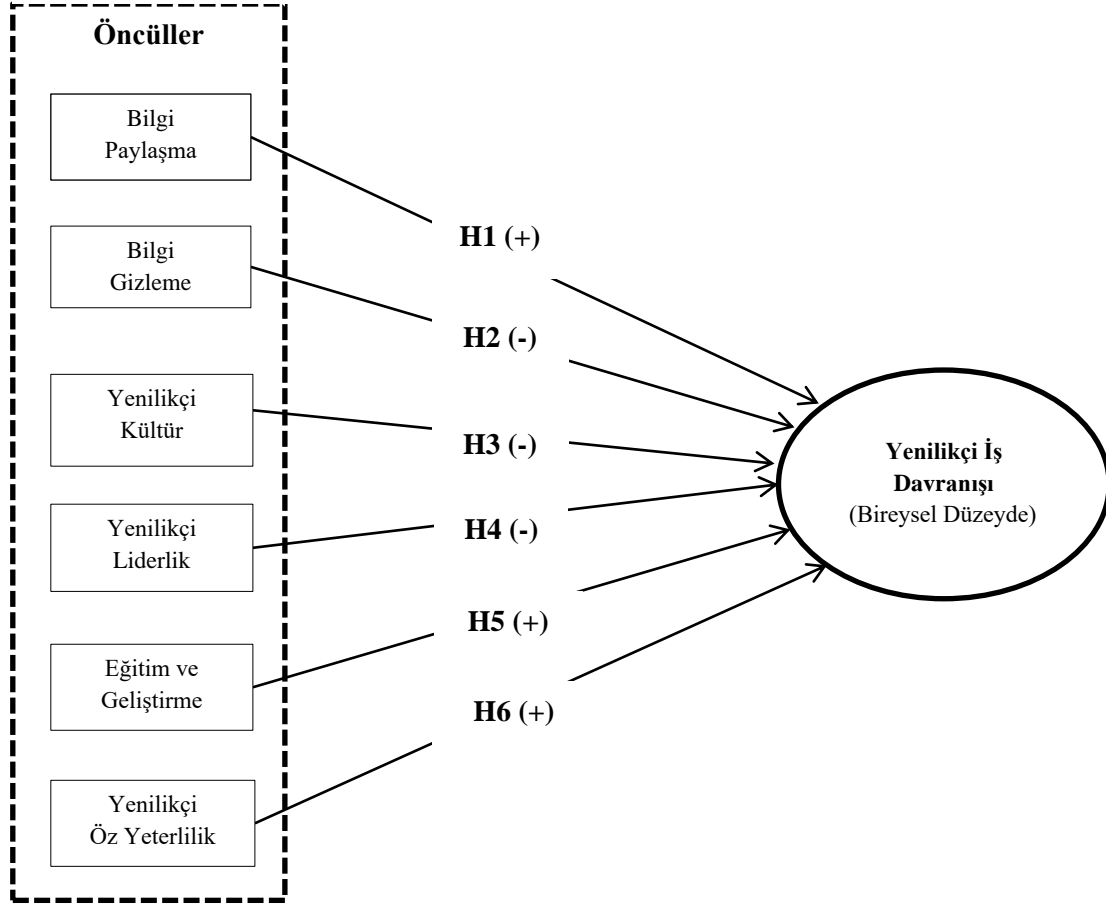
Tablo 6. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Enter Method N=284	Model Özeti		Anova			Katsayılar			
	R	R ²	Durbin Watson	F	df	Sig.	Beta	t	Sig.
(Kesme Terimi- Constant)							5,531	0,000	
Bilgi Paylaşma							0,146	2,358	0,019
Bilgi Gizleme							0,050	0,856	0,393
Yenilikçi Kültür	0,472	0,223	1,775	13,247	6	0,000	0,005	0,071	0,944
Yenilikçi Liderlik							0,061	0,823	0,411
Eğitim ve Geliştirme							0,166	2,515	0,012
Yenilikçi Öz- Yeterlilik							0,284	5,163	0,000

Bu aşamada ayrıca, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olan değişkenlerden hangilerinin görece olarak daha fazla etkiye sahip olduğu sorgulanmıştır. Ulaşılan bulgular yenilikçi öz yeterliliğin, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olan en önemli öncül olduğunu doğrulamaktadır (0,284). Bağımlı değişken üzerinde etkiye sahip ikinci derecede önemli öncülün eğitim ve geliştirme olduğu görülmüştür (0,166). Bağımlı değişken üzerinde üçüncü derecede etkili olan son öncülün ise bilgi paylaşma olduğu anlaşılmıştır (0,146).

Yukarıda yer alan regresyon analizi çerçevesinde hipotez testi sonuçları toplu olarak Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Hipotez testi sonuçları

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın amacı, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olduğu düşünülen öncüllerin neler olduğunu ilgili literatür bağlamında ortaya koymak ve söz konusu öncüllerin (bilgi paylaşma, bilgi gizleme, yenilikçi kültür, yenilikçi liderlik, eğitim ve geliştirme ve yenilikçi öz yeterlilik) yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkilerini ölçümlemektir.

Bu amaç çerçevesinde, araştırmada dikkati çeken ilk bulgu bilgi paylaşma ile yenilikçi iş davranışı arasındadır. Söz konusu bulgu irdelendiğinde, bilgi paylaşmanın yenilikçi iş davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Dyer (1996), Phung vd. (2017) ve Radaelli vd. (2014) tarafından yürütülen araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmada dikkat çeken ikinci önemli bulgu, eğitim ve geliştirme ile yenilikçi iş davranışı değişkenleri arasındadır. Bu çerçevede, eğitim ve geliştirmenin yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç, Sung ve Choi (2014), Gonzales vd. (2017), Hashim vd. (2005) ve Valencia vd. (2017) tarafından yürütülen araştırma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Araştırmadan elde edilen başka bir bulgu ise yenilikçi öz yeterlilik ile yenilikçi iş davranışı arasındadır. Bu bulgu doğrultusunda, yenilikçi öz yeterliliğin, yenilikçi iş davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Söz konusu bulgu, ilgili literatür bağlamında Momeni vd. (2014), Kroes (2015), Hou vd. (2011), Basım vd. (2008) ve Özkan (2017) tarafından yürütülen araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.

Buna karşın, araştırmada yenilikçi kültürün, yenilikçi iş davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, Stoffers vd. (2015) ve Aslam vd. (2017) tarafından yürütülen araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Benzer şekilde, bilgi gizleme değişkeninin, yenilikçi iş davranışı değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Son olarak, yenilikçi liderliğin de yenilikçi iş davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür. Bu bulgu, Aslam vd. (2017) tarafından yapılan araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Ayrıca bu çalışmada, ankette yer alan ifadelerle ilişkin çalışan tutumları da ortalama değerler üzerinden irdelenmiştir. İfadelerle ilişkin ortalama değerler esas alındığında, uygulamanın yapıldığı kurumda “yenilikçi kültür” açısından yenilikçi fikirlerin ödüllendirilmediği, kararlar alınırken çalışanlara söz hakkı tanınmadığı, alınan kararlar doğrultusunda çalışan geri bildiriminin alınmadığı ve başarısızlık durumunda sorumluluğun paylaşılmadığı görülmüştür. Söz konusu iyileştirme alanlarından hareketle, yenilikçi fikir kategorisinin, işletmenin ödüllendirme sistematığı içerisinde daha fazla ön plana çıkartılması ve daha etkin ödüller ile cazibesinin artırılması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, yenilikçi fikirlerin ödüllendirme sürecine girdi oluşturacak şekilde yöneticilerce teşvik edilmesi ve ödüllendirme sistematığına yönlendirilmesi sağlanabilir. Yenilikçi fikirlerin ödül bileşenleri zenginleştirilebilir. Yenilikçi fikirler kurum içerisinde teşvik edilirken, hata yapma kültürü yaygınlaştırılabilir. Buna ilave olarak, yenilikçi fikirlerin geliştirilmesinde alınan kararlara çalışanların daha fazla oranda katılımı sağlanabilir. Bu doğrultuda, yenilikçi fikirlerle ilgili yapılacak toplantılara çalışanların katılımına fırsat tanınabilir, alınan kararlar sonrasında çalışanların ilave fikir beyan etmelerini sağlayacak geri bildirim mekanizması işletilebilir. Geri bildirim amaçlı elektronik ortam daha efektif kullanılabilir. Benzer şekilde, yenilikçi kültür çerçevesinde başarısızlık durumunda tüm ilgili çalışanların mevcut başarısızlığı paylaşmaları teşvik edilebilir, başarısızlığın işletme yönetiminde olağan bir süreç olduğu bilinci geliştirilebilir.

İyileştirme alanları değerlendirildiğinde, uygulamanın yürütüldüğü kurumda yöneticilerin, özgür çalışma konusunda çalışanlara gerekli ortamı sağlamadıkları, yenileşim ile ilgili faaliyetlerde yetki dâhilinde yeterli düzeyde maddi kaynak temin edemedikleri, çalışanlarını yenileşim odaklı eğitim, seminer veya sempozyumlara katılmaya teşvik etmekte zorlandıkları görülmüştür. Bu doğrultuda, daha serbest ve yaratıcı bir çalışma ortamının oluşturulması gereği açıktır. Yenileşim faaliyetlerinin ciddi düzeyde bütçe gerektirdiği noktasından hareketle, her yöneticinin kendi yetkisi dâhilinde bölüm/birim yenileşim faaliyetlerini destekleyecek daha yüksek oranlarda bütçe temin etmeye çalışması zaruri görünmektedir. İlave olarak uygulamanın yürütüldüğü kurumda her yöneticinin çalışanlarını daha fazla kurum içi ve kurum dışı eğitim, seminer ve sempozyuma yönlendirmesi sağlanmalı, üst yönetim tarafından bu durum sistematik olarak takip edilmelidir. Hatta, “astları yetiştirme” performans kriteri çerçevesinde söz konusu durum dönemsel olarak değerlendirilmelidir.

Son olarak, uygulamanın yapıldığı kurumda, yenilikçi iş davranışını destekleyecek eğitimlerin, yenileşim olgusunu yeterince ele almadığı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, eğitim ihtiyaç analizi aşamasında, yönetici ve birey bazındaki taleplerin yenileşim odaklı olmasına gayret sarf edilmeli, yıllık eğitim planlamalarında yenileşim konusunu irdeleyen eğitim sayısının artırılmasına özen gösterilmelidir. Yenileşim odaklı eğitimleri destekleyecek şekilde elektronik veri tabanlarının oluşturulması, yenileşim temalı dergi ve yayın aboneliklerinin sağlanması faydalı sonuçlar yaratacaktır.

Araştırmanın en önemli kısıtı, yenileşim kavramının işletmelerde ölçülenmesindeki zorluktur. Aynı zamanda, yenileşim ile ilgili örgüt pratiklerinin çalışanlar tarafından benimsenmesi ve tekrar eden davranışlar biçimine dönüşmesi uzun zaman almakta, işletmeleri zorlamaktadır. Bu çerçevede, yenilikçi iş davranışı öncüllerine ilişkin kurumsal uygulamaların ne denli başarılı olduğu konusunu çözümlenmek oldukça güçtür. Yenileşim kavramı çok yönlü

sistemsel bakış açısı gerektirmekte ve ülkemizde ulusal kültür kodları yenileşim uygulamaları ile tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Çalışmada karşılaşılan diğer bir önemli kısıt ise ülkemizde ve dünyada görülmekte olan COVID-19 virüs salgınıdır. Salgın nedeniyle uygulamanın yapıldığı işletmede vardiya sistemine geçilmiştir. Vardiyalı sistem anketlerin cevaplanması aşamasında sıkıntılar yaşatmış ve anketlerin geri dönüşünde gecikmelere sebep olmuştur. Buna ilave olarak, şirket üst yönetiminin anket uygulamasına bakış açısı salgının ilerleyen aşamalarında ortaya çıkan ekonomik kriz nedeniyle zamanla olumsuzla dönmüştür. Dolayısıyla, anket sayıları istenen düzeye ulaştırılamamıştır.

Gelecek araştırmalar için öneriler kapsamında bir sonraki çalışmanın yenileşim kültürünün daha yerleşik olduğu bilinen otomotiv ve bilişim sektörlerinde yürütülmesi planlanmaktadır. Bu sayede, yenilikçi iş davranışı üzerinde etkili olmadığı görülen bilgi gizleme, yenilikçi kültür ve yenilikçi liderlik boyutlarının da yeniden irdelenmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Abstein, A., and Spieth, P. (2014). Exploring HRM meta-features that foster employees' innovative work behaviour in times of increasing work-life conflict. *Creativity and innovation management*, 23(2), 211-225.
- Acemoglu, D., and Pischke, J. S. (1999). Beyond Becker: Training in imperfect labour markets. *The economic journal*, 109(453), 112-142.
- Afsar, B., Badir, Y. F., and Saeed, B. B. (2014). Transformational leadership and innovative work behavior. *Industrial Management and Data Systems*. 114 (8), 1270-1300.
- Albrecht, S. (2005). Leadership climate in the public sector: Feelings matter too!. *Intl Journal of Public Administration*, 28(5-6), 397-416.
- Anderson, N., De Dreu, C. K., and Nijstad, B. A. (2004). The routinization of innovation research: A constructively critical review of the state-of-the-science. *Journal of organizational Behavior*, 25(2), 147-173.
- Aslam, H., Aslam, B., Ismail, L., and Cheema, H. (2017). The effect of employee's innovative work behaviour on innovative output. *Global Journal of Research in Business and Management*, 6(2), 461-468.
- Bandura, A. (1989). Social Cognitive Theory. *Annals of Child Development*, Volume 6. Six theories of child development R. Vasta Greenwich, CT. 1-60.
- Basim, H. N., Korkmazıyrek, H., and Tokat, A. O. (2008). Çalışanların Öz Yeterlilik Algılamasının Yenilikçilik Ve Risk Alma Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 121-130.
- Bauernschuster, S., Falck, O., and Heblich, S. (2009). Training and innovation. *Journal of Human Capital*, 3(4), 323-353.
- Becker, G. S. (2009). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago press.
- Cerne, M., Nerstad, C., Dysvik, A., and Skerlavaj, M. (2014). The Negative Effects of Knowledge Hiding on Organizational Trust and Creativity. *Academy of Management*, 57(1), 172-192.
- Contreras, F., Cuero Acosta, Y. A., Espinosa, J. C., and Dornberger, U. (2012). *Leadership and employees' innovative work behavior: Test of a mediation and moderation model*. Canadian Center of Science and Education., 13 (9), 9-25.

- Csikszentmihalyi, M., and Seligman, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55(1), 5-14.
- De Jong, D. D. H., and Hartog, D. N. (2010). Measuring Innovative Work Behaviour, Creativity and Innovative Management. *Journal of Management*, 19, 23-36.
- De Jong, J. P., and Den Hartog, D. N. (2007). How leaders influence employees' innovative behaviour. *European Journal of innovation management*. 10 (1), 41-64.
- Demirel, Y., and Seçkin, Z. (2008). Bilgi ve bilgi paylaşımının yenilikçilik üzerine etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 189-202.
- Dostie, B. (2018). The impact of training on innovation. *ILR Review*, 71 (1), 64-87.
- Dyer, J. H., and Nobeoka, K. (2000). Creating and managing a high-performance knowledge-sharing network: the Toyota case. *Strategic management journal*, 21(3), 345-367.
- Güle, H. K., and Bülbül, H. (2004). Yenilikçilik İşletmeler için Stratejik Rekabet Aracı. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.*, Ankara.
- Güzel, F. Ö., and Papatya, N. (2014). Deneyim Pazarlaması ve Satın Alma Sonrası Eğilimlere Etkisi: Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası Hakemli Pazarlama ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 31.
- Hashim, M. K., Ali, J., and Fawzi, D. A. (2005). Relationship between human resource practices and innovation activity in Malaysian SMEs. *Jurnal Manajemen and Bisnis Sriwijaya*, 3(6), 1-12.
- Hooper, D., Coughlan, J., and Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), (pp. 53-60).
- Hornsby, J. S., Kuratko, D. F., and Zahra, S. A. (2002). Middle managers' perception of the internal environment for corporate entrepreneurship: assessing a measurement scale. *Journal of business Venturing*, 17(3), 253-273.
- Hu, L. T., and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Hurley, R. F., and Hult, G. T. M. (1998). Innovation, market orientation, and organizational learning: an integration and empirical examination. *Journal of marketing*, 62(3), 42-54.
- Işık, C., and Aydın, E. (2016). Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisi: Ayder Yaylası konaklama işletmeleri üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetim Dergisi*, 5(2), 75-103.
- Jaberi, E. (2016). The effect of knowledge sharing on innovative behavior among employee of Besat hospital in city of Hamedan. *International Academic Journal of Accounting and Financial Management*, 3(4), 41-47.
- Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort-reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and organizational psychology*, 73(3), 287-302.
- Janssen, O. (2005). The joint impact of perceived influence and supervisor supportiveness on employee innovative behaviour. *Journal of occupational and organizational psychology*, 78(4), 573-579.
- Jassawalla, A. R., and Sashittal, H. C. (2002). Cultures that support product-innovation processes. *Academy of Management Perspectives*, 16(3), 42-54.

- Kenny, B., and Reedy, E. (2006). The impact of organisational culture factors on innovation levels in SMEs: An empirical investigation. *Irish Journal of Management*, 27(2). 1-17.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Kroes, B. (2015). The Relationship Between Transformational Leadership and Innovative Work Behavior. *Tilburg University, Sosyal ve Davranış Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 1-47.
- Labafi, S. (2017). Knowledge hiding as an obstacle of innovation in organizations a qualitative study of software industry. *AD-minister*, (30), 131-148.
- Mete, G. (2007). *Örgütsel öğrenme ve yenilikçi iş davranışı* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Michael, H. K., Christopher, J. N., John, N., and William, L. (2005). Applied linear statistical models. *5th ed. Boston: McGraw-Hil*.
- Michael, L. H., HOU, S. T., and FAN, H. L. (2011). Creative self-efficacy and innovative behavior in a service setting: Optimism as a moderator. *The Journal of Creative Behavior*, 45(4), 258-272.
- Momeni, M., Ebrahimpour, H., and Ajirloo, M. B. (2014). The Effect Of Employees' self-Efficacy On Innovative Work Behavior At Social Security Organization Employees in Ardabil Province. *Kuwait Chapter of the Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(8), 29.
- Montgomery, D. C., and Runger, G. C. (2010). *Applied statistics and probability for engineers*. John wiley and sons.
- OECD, F. M. (1981). The measurement of scientific and technical activities. *Frascati Manual*. Paris: OECD, 15-16.
- Ong, C. H., Wan, D., and Chng, S. H. (2003). Factors affecting individual innovation: an examination within a Japanese subsidiary in Singapore. *Technovation*, 23(7), 617-631.
- Orçan, F. (2018). Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi: İlk hangisi kullanılmalı. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 9(4), 413-421.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *Skills for innovation and research*. Paris: OECD. 1-144.
- Öğüt, A., and AKSAY, K. (2011). Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 39-63.
- Özkan, G. V. (2017). Çalışanların özyeterlilik düzeyinin yaratıcı ve yenilikçi iş davranışlarına etkisi: Farklı sektörlerde faaliyet gösteren örgütler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12(47), 181-191.
- Pelz, D. C., and Andrews, F. M. (1966). Scientists in organizations: Productive climates for research and development. *Industrial and Labor Relations Review*, 17 (6), 1-317
- Phung, V. D., Hawryszkiewicz, I., Chandran, D., and Ha, B. M. (2017). Knowledge sharing and innovative work behaviour: A case study from Vietnam. *Australasian Conference on Information Systems*, Australia, 1-11.
- Pukienė, A., and Škudienė, V. (2016). *Innovative work behavior-the role of human resource management and affective commitment* (Master's thesis, ISM University of Management and Economics). 1-112

- Radaelli, G., Lettieri, E., Mura, M., and Spiller, N. (2014). Knowledge sharing and innovative work behaviour in healthcare: A micro-level investigation of direct and indirect effects. *Creativity and Innovation Management*, 23(4), 400-414.
- Ruhnke, M., and Mulder, R. H. (2016). *Ambidextrous Leadership and Innovative Work Behaviour*. Working paper. 1-15. Retrieved from: https://www.ufhrd.co.uk/wordpress/wp-content/uploads/2016/10/paper_86.pdf.
- Scott, S. G., and Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of management journal*, 37(3), 580-607.
- Steiger, J. H. (1980). Statistically based tests for the number of common factors. In *the annual meeting of the Psychometric Society*. Iowa City, IA. 1980.
- Stoffers, J., Neessen, P., and van Dorp, P. (2015). Organizational culture and innovative work behavior: A case study of a manufacturer of packaging machines. *American Journal of Industrial and Business Management*, 5(04), 198-207.
- Sung, S. Y., and Choi, J. N. (2014). Do organizations spend wisely on employees? Effects of training and development investments on learning and innovation in organizations. *Journal of organizational behavior*, 35(3), 393-412.
- Tabachnick, B.G., and Fidell, L.S. (2001). Using multivariate statistics (4th ed.) Boston: Allyn and Bacon.
- Takala, T., and Urpilainen, J. (1999). Managerial work and lying: A conceptual framework and an explorative case study. *Journal of Business Ethics*, 20(3), 181-195.
- Tekin, M., Güleş, H. K., and Ögüt, A. (2003). Değişim Çağında Teknoloji Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Ankara, 139.
- Tierney, P., and Farmer, S. M. (2002). Creative self-efficacy: Its potential antecedents and relationship to creative performance. *Academy of Management journal*, 45(6), 1137-1148.
- Ural, A., and Kiliç, İ. (2005). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi.
- Uygun, H. (2015). *İnsan kaynakları yönetiminde eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin çalışan motivasyonuna etkileri ve sağlık sektöründen bir vaka analizi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Van de Ven, A. H. (1986). Central problems in the management of innovation. *Management science*, 32(5), 590-607.
- Van Den Hooff, B., and De Ridder, J. A. (2004). Knowledge sharing in context: the influence of organizational commitment, communication climate and CMC use on knowledge sharing. *Journal of knowledge management*.
- Vemić, J. (2007). Employee training and development and the learning organization. *Facta universitatis-series: Economics and Organization*, 4(2), 209-216.
- Wallach, E. J. (1983). Organizations: The cultural match. *Training and development journal*, 37(2), 29-36.
- West, M. A., and Farr, J. L. (1989). Innovation at work: Psychological perspectives. *Social behaviour*.

EK-1

Betimsel İstatistikler	N	Min.	Maks.	Ort.	SS
İş içindeki vaktimi aynı zamanda meslektaşlarımla bilgi paylaşmak için de kullanırım.	289	1	5	4,00	0,91
Çalışma arkadaşlarımla bir araya geldiğimizde (toplantı, iş yemeği vb.) aktif olarak bilgilerimi paylaşmaya çalışırım.	287	1	5	3,69	1,06
Çalışma arkadaşlarım bilgime başvurduğunda hızlı yanıt vermeye çalışırım.	288	1	5	4,23	0,93
Çalışma arkadaşlarım bilgime başvurduğunda bilgim dahilinde bir konu ise mutlaka cevaplarım.	288	1	5	4,36	0,93
Çalışma arkadaşlarımdan bilgi taleplerim karşılıksız kalır.	289	1	5	2,28	1,03
Çalışma arkadaşlarımdan bilgi talebime hızlı bir şekilde cevap alamayabiliyorum.	288	1	5	2,79	1,16
Çalışma arkadaşlarımdan hatalı veya yanlış bilgi aldığım olur.	288	1	5	2,80	1,06
Çalışma arkadaşlarımdan aldığım bilgiler tatmin edici düzeyde olamayabiliyor.	288	1	5	3,05	1,10
Kurumumdaki çalışanlar arasında rekabet olduğu için bilgi paylaşımından kaçınılıyorum.	287	1	5	2,46	1,22
Kurum yönetimi bilgi paylaşımını teşvik etmiyor.	289	1	5	2,35	1,28
Yapılan formal(resmi) ve informal (resmi olmayan) toplantı ve görüşmelerde bilgi paylaşımından kaçınılıyorum.	288	1	5	2,60	1,16
Yönetim aktif olarak bizden yenilikçi fikirler talep eder.	289	1	5	3,58	1,19
Kurumumda yenilikçi fikirler ödüllendirilir.	289	1	5	3,05	1,21
Kurumumda kararların uygulanmasında çalışanların söz hakkı vardır.	288	1	5	3,24	1,16
Kurumumda karar alınırken araştırmalar, veriler ve teknik değerlendirmeler mutlak ölçüde dikkate alınır.	288	1	5	3,65	1,09
Kurumumda kararlar açıkça tartışılır.	288	1	5	3,19	1,20
Kurumumda kararlar alındıktan sonra yönetim sonuçları paylaşır ve çalışanların geri bildirimini sağlar.	288	1	5	3,27	1,13
Kurumumda başarısızlık durumunda sorumluluk paylaşılır.	279	1	5	3,02	1,22
Bağlı olduğum yöneticim çeşitli konularda fikirlerimi alır.	288	1	5	3,60	1,10
Bağlı olduğum yöneticim işleri nasıl yapabileceğimiz konusunda tavsiye ister.	287	1	5	3,53	1,13
Bağlı olduğum yöneticim önemli değişiklikler söz konusu olduğunda bana danışır.	288	1	5	3,19	1,19
Bağlı olduğum yöneticim uzun vadeli planlamalarda ve alınan kararlarda bana da söz hakkı verir.	288	1	5	3,24	1,18
Bağlı olduğum yöneticim kendi hedeflerini belirlememe izin verir.	288	1	5	3,36	1,15
Bağlı olduğum yöneticim bağımsız ve özgür çalışma konusunda bana gerekli ortamı sağlar.	287	1	5	3,43	1,09
Bağlı olduğum yöneticim yenilikçi fikirlerime açıktır.	287	1	5	3,64	1,11
Bağlı olduğum yöneticim yeni bilgi, yöntem ve süreçler geliştirmeye çalışır.	288	1	5	3,60	1,05
Bağlı olduğum yöneticim yenileşim ile ilgili tüm faaliyetlere kişisel düzeyde zaman ayırır.	286	1	5	3,42	1,01
Bağlı olduğum yöneticim yenileşim ile ilgili faaliyetlerde yetkisi dahilinde maddi kaynak temin eder.	287	1	5	3,14	1,14
Bağlı olduğum yöneticim yenileşim odaklı eğitim, seminer veya sempozyumlara katılmama teşvik eder.	288	1	5	3,34	1,19
Kurumumdaki eğitim planlamalarında inovasyon, öncelikli alan olarak ele alınır.	286	1	5	3,29	1,10
Eğitim ihtiyaç analizi sürecinde yenileşim kavramı hassasiyetle ele alınır.	286	1	5	3,33	1,08
Yenilikçilik teması, gerçekleştirilen eğitimlerin önemli bir kısmında yer alır.	283	1	5	3,30	1,07
Kurum bünyesinde aldığım eğitimler daha yenilikçi düşünmemi, yeni yöntemler geliştirmemi destekliyor.	283	1	5	3,55	1,11
Kurum bazında aldığım eğitimler değişimi destekliyor.	285	1	5	3,56	1,05
Aldığım yenileşim odaklı eğitimler işimde karşılaştığım sorunların çözümünü için farklı yöntemler geliştirmemi destekliyor.	283	1	5	3,59	1,04
Yenileşim mantalitemi daha fazla geliştirmem gerekliliğini hissediyorum.	286	1	5	3,44	1,02
Yeni fikir, yöntem ve süreçleri daha fazla araştırmam gerektiğini düşünüyorum.	284	1	5	3,55	1,00
Yenileşim odaklı eğitimlere daha fazla katılmam gerektiğini düşünüyorum.	282	1	5	3,59	1,04
Mevcut iş yapma alışkanlıklarımı değiştirmem gerektiğini düşünüyorum.	285	1	5	2,90	1,11
Daha fazla oranda yenileşim temalı dergi, kitap, TV programı vs. takip etmem gerektiğini düşünüyorum.	286	1	5	3,29	1,09
Zorlu meselelerde yeni fikirler üretebilirim.	289	1	5	3,88	0,91
Yeni teknolojileri, süreçleri, çalışma yöntemlerini, teknikleri ve ürün fikirlerini araştırırım.	289	1	5	3,74	0,97
Sorunlara özgün çözümler üretirim.	286	1	5	3,77	0,89
Yenilikçi fikirlerin desteklenmesini sağlarım.	288	1	5	3,97	0,91
Yenilikçi fikirlerin ne kadar fayda yaratacağını değerlendiririm.	287	1	5	3,92	0,93
Yenilikçi fikirleri faydalı uygulamalara dönüştürürüm.	288	2	5	3,70	0,91
Kurumumdaki çalışanları yenilikçi fikir üretmek için harekete geçiririm.	287	1	5	3,40	1,09

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih: 26.03.2021

No: 2021-03

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Analysis of Competitiveness of Türkiye Among E7 Countries in Terms of Selected Chapters*

Türkiye'nin E7 Ülkeleri Arasındaki Rekabet Gücünün Belirlenmiş Fasıllar Bazında Analizi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVACIK ¹

Abstract

This study aims to analyze the competitiveness of Türkiye, which is among the E7 countries, with other countries in this group in terms of some selected sectors. The Comparative Export Performance (CEP) Index was used to measure competitiveness with these countries. The first five chapters in which Türkiye has achieved the highest increase in exports in the last ten years were considered through HS (Harmonized System) codes. In comparing these chapters, the CEP indexes were calculated using the 2011-2020. Chapters subject to research are 97-Works of art, collector's pieces, and antiques, 81-Other base metals employed in metallurgy and articles thereof, 96-Miscellaneous manufactured articles (pens and brushes, etc.), 75-Nickel and articles thereof and 23-Residues and waste from the food industries, prepared animal fodder. According to the findings, in 97, Türkiye has a higher export performance than Russia and Mexico, and its export performance has also increased against Indonesia since 2016. In 81, Türkiye has a better export performance against India, Indonesia, and Mexico. In, there is a higher export performance than other countries except for China. In 75, the export performance of Türkiye increased against China, India, and Brazil, especially after 2016, and showed a better performance despite a changing graphic with Mexico. Also, in 23, it can be said that although the export performance against China and Mexico has differed over the years, it has gained momentum in this process.

Keywords: Competitiveness, comparative export performance index, E7 countries, Türkiye

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışma, E7 ülkeleri içerisinde yer alan Türkiye'nin bu gruptaki diğer ülkelerle arasındaki rekabet gücünün belirlenmiş fasıllar açısından analizinin yapılmasını amaçlamaktadır. Bu ülkelerle rekabet gücünü ölçmek için Karşılaştırmalı İhracat Performansı (KİP) Endeksi kullanılmıştır. Türkiye'nin son 10 yılda ihracatında en fazla artış oranı elde ettiği ilk beş fasılın HS (Harmonized System) kodları yardımıyla sınıflandırılması dikkate alınmıştır. Bu fasılların karşılaştırılmasında 2011-2020 arası yıllara ait veriler kullanılarak KİP endeksleri hesaplanmıştır. Araştırmaya konu olan fasılların 97-Sanat eserleri, kolleksiyon eşyası ve antikalar, 81-Diğer adi metaller, 96- Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.), 75- Nikel ve nikelde eşya ve 23- Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemlerdir. Bulgulara göre, Türkiye 97- nolu fasılda, Rusya ve Meksika karşısında daha yüksek ihracat performansına sahiptir ve Endonezya karşısında da 2016 yılından itibaren artmıştır. 81-nolu fasılda Türkiye Hindistan, Endonezya ve Meksika karşısında daha iyi ihracat performansına sahiptir. 96- nolu fasılda Çin dışında kalan diğer ülkelerden daha yüksek ihracat performansı bulunmaktadır. 75- nolu fasıla bakıldığında, ihracat performansının Çin, Hindistan ve Brezilya karşısında özellikle 2016 yılından sonra artmış ve Meksika ile inişli çıkışlı bir grafik çizse de daha iyi bir performans sergilemiştir. 23- nolu fasılda ise Çin ve Meksika'ya karşısında ihracat performansı yıllar itibarıyla farklılık gösterse de bu süreçte yükselme ivmesi kazandığı söylenebilir.

* The first version of this study was orally presented as an abstract at the 7th International Conference on Business and Economics Studies (ICBES 2021) held in Erzurum on September 5, 2021.

¹Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mustafa.kavacik@erbakan.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Rekabet gücü, karşılaştırmalı ihracat performansı endeksi, E7 ülkeleri, Türkiye

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Adam Smith determined the first theoretical framework of international trade with his Theory of Absolute Advantage. Within the scope of the theory, he stated that countries should export the goods they produce at a low cost and import them at a high cost. David Ricardo, who introduced the Theory of Comparative Advantage in 1812, contributed to the Theory of Absolute Advantage and stated that countries should not focus on the prices of the goods they produce but on the relative price differences of these goods compared to the goods in other countries, and only in this way countries could trade with each other. In the Theory of Comparative Advantage, physical and natural effects were emphasized, and later contributing economists added factor endowment, technology, and human variables to their theories. These theorists tried to reveal the importance of free trade to ensure economic growth by basing their thoughts on the Comparative Advantage Theory (Erkan, 2012, p. 197).

After 1980, with the effect of globalization, countries struggle to get a share in world trade has grown over time. Countries with other economic development have made an effort to increase their production and product diversity in this struggle. Nowadays, products have diversified, and competitors have increased. Accordingly, it has become essential for countries and businesses to gain competitiveness in international markets. The concept of competitiveness includes both macro and micro variables. Variables such as economic growth, total export-import, national income, employment level, per capita income, etc., are mentioned in the macro extent, and sectoral comparisons in the micro extent. Policies implemented in the micro extent determine the macro variables. For this reason, it can be ensured that the right policies are implemented on time by comparing the sectoral competitiveness of the countries or making a competitiveness analysis (Sarıçoban ve Kösekaçhaoğlu, 2017, p. 425-426).

International competitiveness refers to the institutional arrangements that provide the necessary conditions for sustainable growth in a country's production. The only way to achieve a sustainable increase in the country's national income is a productivity increase in production. It also increases people's living standards in the country (Herciu, 2013, p. 276). Many indices have been developed to measure the competitiveness of countries in international trade. There are indices such as Revealed Comparative Advantage Index, Comparative Export Performance Index, Export Specialization Index, Export-Import Ratio Index, Intra-Industry Trade (Grubel-Lyold) Index, Gini-Hirschmann (Trade Intensive Index), Herfindahl-Hirschman Index and Export Similarity Index (Sarıçoban ve Kösekaçhaoğlu, 2017).

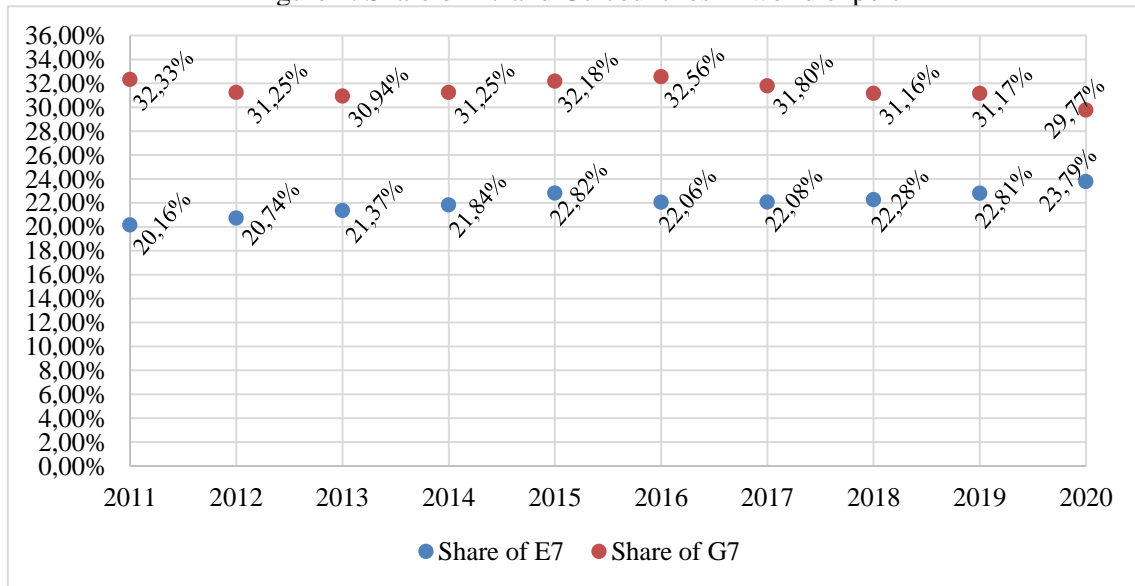
The Revealed Comparative Advantages Index (RCA), founded by Liesner (1958), provides the basis for these indices. Bela Balassa (1965) developed the index that Liesner found and brought the index that measures whether there is an advantage to reveal the comparative advantage between countries to the literature. Balassa's index is formulated as $RCA_{ij} = (X_{ij} / X_{it}) / (X_{nj} / X_{nt})$. In this formula, RCA_{ij} shows the declared comparative advantage coefficient of country i in the product group j , X_{ij} shows the exports of country i in the product group j , X_{it} shows the total exports of country i , X_{nj} shows the world's exports in the product group j , and X_{nt} shows the world's total exports. If the value is higher than 0.50, it means that the country has a comparative advantage in the relevant product group. If it is less than -0.50, the country has a comparative disadvantage in the related product group. When the index takes a value between 0.50 and -0.50, there is neither advantage nor a disadvantage. Balassa later developed different versions of this index and brought it to the literature (Kalaycı, 2017, p. 141).

Thomas L. Vollrath (1991) developed Balassa's index because imports were not sufficiently included in Balassa's indices and double counting occurred. He suggested that three different measurements should be made to measure the international competitiveness of

countries. These are the Relative Trade Advantage Index (RTA), the Relative Export Advantage Index (RXA), and the Revealed Competitiveness Index (RC). These metrics also refer to the Relative Import Advantage Index (RMA). The Relative Trade Advantage Index (RTA) represents the difference between the Relative Export Advantage Index (RXA) and the Relative Import Advantage Index (RMA) (Sarıçoban ve Kösekaşhaoğlu, 2017, p. 428).

The Comparative Export Performance Index (CEP), which was found by Balassa and developed by Donges et al. (1982), is also used to measure a country's export performance against other competing countries on the basis of a product or product group. Donges et al. (1982, p. 83) stated that interventions with tariffs and non-tariff barriers on imports would cause errors in calculating the index, and incentive policies on exports will not affect it much. For this reason, they suggested that the competitiveness of countries should be estimated according to their relative export shares by subtracting the imports from the RCA index. The CEP index provides the opportunity to compare the competitiveness of two countries in a particular product group. Indices measuring competitiveness have been used in many studies. It has been observed that the Comparative Export Performance (CEP) Index has been used in very few studies. The CEP index reveals the export competitiveness of the countries compared to each other.

Figure 1. Share of E7 and G7 countries in world export

Source: Compiled by author

This study contributed to the current investigations by revealing the comparative advantage of Türkiye among E7 countries within the framework of the Comparative Export Performance Index, which is used to measure the international competitiveness of nations. By looking at the previous studies, it is seen that there is no focus on E7 countries. E7 (Emerging Seven) economically developing countries, including China, Russia, India, Brazil, Türkiye, Indonesia, and Mexico. E7 countries are countries that do not have much research on them and are waiting to be discovered. They are among the top 30 exporting countries in the world. In the report published by the international consulting company PricewaterhouseCooper (PwC), it is underlined that these countries will double the economic size of the G7 countries, which are called industrialized countries, in 2050 (PwC, 2017, p. 5). These countries comprised more than 25% of world production and more than 50% of growth in world production in the period 2010-2015 (Huidrom et al., 2020, p. 48). Furthermore, Jakovljevic et al. (2020) stated that about half of the world economic growth belongs to E7 countries and only a quarter of it belongs to G7 countries until 2017. Figure 1 shows the proportion of E7 and G7 countries in world export between 2011-2020. In this period, E7 countries have increased their share by 3,63% and G7

countries have decreased their share by 2,55%. While the difference between two groups was 12,16% in 2011, it decreased to 5.98% in 2020.

It is stated in the literature that E7 countries will have a strong position in the world economy by 2050 (Su et al., 2021). Therefore, in order for Türkiye to have a strong structure in this position and dominate the world, it should give importance to specialization and competition in export. It can realize specialization by increasing the export figures within the framework of particular chapters. In order to identify the chapters, this study can be considered as a road map.

The study was carried out according to the 2011-2020 period. The 2008 financial crisis affected all world countries and its effects continued in 2010. Although there was a rapid recovery in both economic growth and trade volume in 2010, monetary and fiscal policies had an impact on this situation (Kalaycı, 2012, p. 170-171). For this reason, the period of 2011-2020 was preferred in the study in terms of being a crisis-over period. It was thought that this period could allow evaluation in the context of a comparative advantage in the near future.

This study consists of four parts. In the first section after the introduction, a literature review about Comparative Export Performance (CEP) Index is given. Export competitiveness is analyzed using CEP index, after giving information about the data sources and methodology of the study. In the conclusion part of the study, there are results and suggestions for Türkiye to sustain its competitiveness in terms of selected chapters in E7.

1. Literature Review

Bobirca and Miclaus (2007) analyzed the competitiveness of Romania and Bulgaria in service sector trade against the EU-25 and other world countries as of 2003-2005. According to the CEP index values they calculated, it has been observed that Romania has a comparative advantage in the transportation and travel sectors against the EU-25 countries and the transportation sector against the other world countries. It has been found that Bulgaria is increasing its competitiveness in the transport and travel sector against EU-25 countries. It has been determined to have a better export performance than other countries.

Suntharalingam et al. (2011) used the Revealed Comparative Advantage and Comparative Export Performance indices to determine the competitiveness of Malaysia against other exporting countries in the fruit sector in their study. According to the CEP index, Malaysia has a strong export performance against Singapore and Hong Kong in watermelon and papaya export, a moderate export performance against Singapore in banana export, and a weak performance against Singapore in pineapple export.

Bhattacharyya (2012) aimed to measure India's competitive advantage against Southeast Asian countries in vegetable, fruit, and flower trade to Asian, EU, and North American markets within the Revealed Comparative Advantage and Comparative Export Performance indices. According to the CEP index, while India had a higher export performance against only Indonesia in flower exports in 2005, China and Thailand also had higher exports than India. In 2009, India had a higher export performance than Indonesia and Malaysia. Between 2005 and 2009, China had a comparative advantage over India in the sectors subject to research. In 2009, India ultimately gained competitiveness against Malaysia and Indonesia in exporting the industries that are the research subject.

Erkan and Sarıçoban (2014) tried to measure and compare Türkiye's competitiveness against EU+13 countries (Bulgaria, Romania, Hungary, Czech Republic, Slovenia, Cyprus, Malta, Lithuania, Latvia, Poland, Slovakia, Estonia, and Croatia) in research-based goods. Between 1993 and 2012, six different indices were calculated from the SITC Technology Classification. According to the CEP index they have calculated, it has been determined that Türkiye has a comparative disadvantage to EU+13 countries in hard-to-imitate research-based

goods and has a comparative advantage against Estonia, Cyprus, and Latvia in easily imitated research-based goods.

Abdikoğlu and Unakıtan (2016) used the Revealed Comparative Advantage and Comparative Export Performance indices in their study to determine Türkiye's competitiveness against other hazelnut-exporting countries. According to the CEP index, Türkiye has a strong comparative advantage in hazelnut export against Germany and Italy between 2004 and 2013. While it has a relative disadvantage against Georgia, the advantage situation against Azerbaijan has varied.

In their research, Alidou et al. (2017) used the Comparative Export Performance Index to reveal the competitiveness of Benin's cotton and cashew export against neighboring countries Burkina Faso and Nigeria between 1964 and 2014. Accordingly, Benin has a comparative disadvantage against Burkina Faso in cotton production and export and a comparative advantage against Nigeria in cashew production and export.

Ceylan et al. (2018) used the Revealed Comparative Advantage (RCA), Revealed Competitiveness (RC), and Comparative Export Performance indices to measure and compare Türkiye's competitiveness against other competitor countries in grape and cherry export. According to the availability of country information, export figures between 1996 and 2017 were used. According to the results of the CEP index, Türkiye lost its comparative advantage over time in grape export against other countries except for Spain and France. In the export of cherries, it has been observed that it has more comparative advantage against other countries (Spain, Italy, Poland, France, and the Netherlands) except Greece and Poland.

Ayyaz et al. (2019) analyzed Pakistan's competitiveness in mango export by comparing it with other leading mango exporting countries based on trade data between 2010-2016. They used the Revealed Comparative Advantage, Revealed Symmetric Comparative Advantage and Comparative Export Performance indices in this comparison. According to the CEP index, Pakistan has a comparative advantage against other mango-exporting countries such as India, China, Thailand, Indonesia, Brazil, Bangladesh, Nigeria, and Egypt, except Mexico and the Philippines.

Khasanah et al. (2019), in their study, compared Indonesia's performance and competitive advantage in crab export with China, Vietnam, Korea, and the Philippines, which are the other top crab exporting countries. Trade Balance, Normalized Revealed Comparative Advantages, and Comparative Export Performance indices were used. Indonesia has a competitive advantage against other countries in processed crab products. Frozen crab products have a competitive advantage against the Philippines and Korea, but there is no advantage against China and Vietnam.

Varshini and Manonmani (2019) used the Comparative Export Performance, Market Share, and Net Foreign Flow Rate indices to measure India's international competitiveness in the pharmaceutical industry during 2000-2014. Accordingly, they found that India had a weak performance in pharmaceutical-related exports in this period.

2. Research Methodology

In this study, the competitiveness of Türkiye against other E7 countries within the framework of some determined chapters is measured using the Comparative Export Performance (CEP) Index. As a chapter, the first five chapters in which Türkiye has had the highest increase in export in the last ten years have been selected, and the chapters classified with the help of HS (Harmonized System) codes have been considered. Comparative Export Performance (CEP) indexes were calculated using the data from the years 2011-2020 for comparing these chapters. The sectoral and total export figures of the countries were taken from the Trademap database of the International Trade Center (ITC). The absence of a study that

measures the competitiveness of Türkiye among the E7 countries, which is seen as the power of the future in the literature, reveals the importance of this study.

The Comparative Export Performance (CEP) Index is formulated (Şahin, 2016, p. 711):

$$CEP_{ij} = (X_{ij} / X_{rj}) / (\sum X_{it} / \sum X_{rt})$$

CEP_{ij} represents the coefficient of the comparative export performance index of country i against the other competitor countries in product group j , X_{ij} denotes the export of country i in j product group, X_{rj} export of another competitor country in j product group, X_{it} shows the total export of country i , X_{rt} indicates total export of another competitor country. If the CEP_{ij} coefficient is greater than 1, the country has an advantage in exporting that product group, while if it is less than 1, it has a disadvantage.

On the other hand, Hinloopen and Marrewijk (2001, s. 18) divided the index into 4 classes for easier interpretation:

Class a: $0 < \text{Index value} \leq 1$, no comparative advantage

Class b: $1 < \text{Index value} \leq 2$, weak comparative advantage

Class c: $2 < \text{Index value} \leq 4$, normal degree to comparative advantage

Class d: $4 < \text{Index value}$, strong comparative advantage

The years between 2011-2020 were considered in the data selection, and the first five chapters, in which Türkiye had the highest increase in export in the previous ten years, were compared. These chapters are 97-Works of art, collector's pieces, and antiques, 81-Other base metals employed in metallurgy and articles thereof, 96-Miscellaneous manufactured articles (pens and brushes etc.), 75-Nickel and articles thereof and 23-Residues and waste from the food industries, prepared animal fodder. Assessments were made over Türkiye's Comparative Export Performance (CEP) indices calculated in these five chapters against China, India, Russia, Brazil, Indonesia, and Mexico.

3. Discussion and Analysis

In this section, first of all, the export figures of E7 countries between the years 2011-2020 are given. Then, Türkiye's competitiveness within the E7 countries was evaluated within the framework of Comparative Export Performance based on five chapters that provided the highest numerical increase in Türkiye's export as of these years. The results are given in the tables below.

Table 1. The annual variation in total exports of E7 countries (2011-2020) (US Dollar thousand)

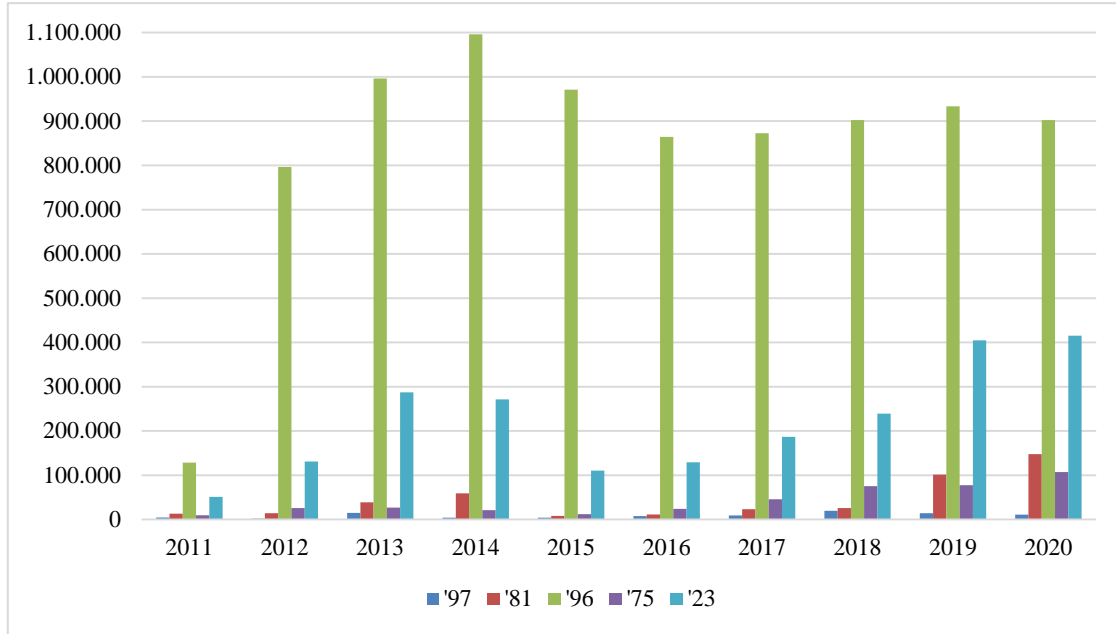
	TÜRKİYE	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	-	-	-	-	-	-	-
2012	13,01%	7,92%	-3,95%	1,50%	-5,41%	-6,62%	6,12%
2013	5,92%	7,82%	16,25%	0,48%	-3,09%	-3,94%	2,49%
2014	3,11%	6,03%	-5,66%	-5,58%	-5,00%	-3,57%	4,46%
2015	-13,61%	-2,58%	-16,90%	-33,01%	-13,48%	-14,63%	-4,06%
2016	-0,86%	-7,14%	-1,11%	-14,40%	-3,09%	-3,85%	-1,81%
2017	10,09%	7,21%	13,37%	25,08%	17,55%	16,83%	9,51%
2018	6,96%	9,79%	9,51%	25,84%	10,17%	6,76%	10,12%
2019	7,71%	0,17%	-0,23%	-5,91%	-6,62%	-6,95%	2,17%
2020	-6,20%	3,68%	-14,78%	-20,26%	-6,62%	-2,61%	-9,24%
Mean	2,90%	3,66%	-0,39%	-2,92%	-1,73%	-2,06%	2,20%

Source: Author's calculations

Table 1 demonstrates the export figures of E7 countries between 2011 and 2020. As of the base period, the export figures of the countries showed a fluctuating graphic. By considering the means, it has been calculated that the export figures of Türkiye, China, and Mexico have

increased in the ten years. According to 10-year average, Türkiye's export increased by 2.9%, China's by 3.6%, and Mexico's by 2.2%. In addition, export decreased by 0.39% in India, 2.92% in Russia, 1.73% in Brazil, and 2.06% in Indonesia based on 10-year average.

Figure 2. Export figures of Türkiye's most exported five chapters between 2011-2020 (US Dollar thousand)

Source: Compiled by author

Figure 2 shows the first five chapters in which Türkiye's export experienced the highest increase between 2011 and 2020. The first five chapters were considered in this study, and analyzes were made according to them. In this period these chapters demonstrated a fluctuating increase. Chapter 96 raised substantially in 2012, and then the increase rate continued at smaller levels.

Table 2. The annual variation of Türkiye's most exported five chapters between 2011-2020

	'97	'81	'96	'75	'23
2011	-	-	-	-	-
2012	-55,69%	6,03%	520,07%	167,09%	157,16%
2013	642,25%	174,09%	25,08%	3,54%	119,06%
2014	-73,51%	52,05%	10,05%	-20,55%	-5,51%
2015	3,19%	-86,22%	-11,44%	-43,53%	-59,25%
2016	86,48%	41,23%	-10,97%	99,13%	16,82%
2017	19,69%	102,78%	0,95%	91,40%	44,61%
2018	113,19%	11,54%	3,42%	64,60%	27,92%
2019	-28,22%	291,01%	3,44%	3,11%	69,39%
2020	-22,48%	45,48%	-3,35%	38,21%	2,62%
Mean	76,10%	70,89%	59,69%	44,78%	41,42%

Source: Author's calculations

Table 2 shows the annual increase rates and mean of Türkiye's the first five chapters. These chapters in which Türkiye has achieved the highest rate of increase in export in the last ten years are '97-Works of art, collectors' pieces and antiques, '81-Other base metals; cermets; articles thereof, '96-Miscellaneous manufactured articles, '75-Nickel and articles thereof and '23-Residues and waste from the food industries; prepared animal fodder. Annual increases calculated after 2011. In the last ten years, Türkiye has recorded an average increase of 76.10%

in chapter 97, 70.89% in chapter 81, 59.69% in chapter 96, 44.78% in chapter 75, and 41.42% in chapter 23.

Table 3. Proportions of five chapters in total exports of countries

HS CODE	Years	TÜRKİYE	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
97	2011	0,003%	0,020%	0,092%	0,0005%	0,022%	0,006%	0,002%
	2020	0,006%	0,027%	0,019%	0,002%	0,029%	0,004%	0,001%
	Increase Rate	89,29%	35,88%	-78,78%	241,62%	29,28%	-37,5%	-54,08%
81	2011	0,010%	0,196%	0,024%	0,157%	0,066%	0,002%	0,021%
	2020	0,087%	0,106%	0,016%	0,210%	0,051%	0,005%	0,025%
	Increase Rate	779,80%	-46,09%	-33,55%	34,36%	-22,81%	112,95%	19,46%
96	2011	0,095%	0,535%	0,124%	0,002%	0,068%	0,132%	0,193%
	2020	0,532%	0,713%	0,187%	0,098%	0,086%	0,222%	0,272%
	Increase Rate	458,51%	33,34%	50,63%	5811,09%	25,99%	68,17%	40,85%
75	2011	0,007%	0,055%	0,013%	0,907%	0,237%	0,599%	0,010%
	2020	0,063%	0,021%	0,019%	0,897%	0,028%	0,495%	0,040%
	Increase Rate	781,97%	-61,90%	44,16%	-1,10%	-88,34%	-17,29%	303,55%
23	2011	0,038%	0,108%	0,914%	0,080%	2,357%	0,247%	0,048%
	2020	0,245%	0,113%	0,535%	0,424%	3,084%	0,602%	0,072%
	Increase Rate	547,95%	3,98%	-41,42%	432,54%	30,84%	143,46%	51,43%

Source: Author's calculations

Table 3 shows ratios of five chapters in total exports of countries in 2011 and 2020. Additionally, increase rates for proportions of chapters have been calculated according to 2020. It is observed that the share of these five chapters in Türkiye's exports increased usually at a high rate in this process. It more clearly reveals the importance of increased competitiveness in export for Türkiye. Furthermore, Russia has raised its proportion of chapter 96, 23 and 97 at a high rate in this process. Mexico increased share of chapter 75 in total exports by a high rate of 303,55%.

Table 4. The comparative export performance (CEP) indexes for 97- works of art, collector's pieces, and antiques

	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	0,17	0,04	7,47	0,15	0,54	1,51
2012	0,05	0,02	2,03	0,07	0,14	0,56
2013	0,20	0,11	10,59	0,18	1,07	2,70
2014	0,09	0,03	2,27	0,07	0,44	1,26
2015	0,11	0,05	2,22	0,05	0,57	1,05
2016	0,27	0,04	1,94	0,05	1,10	4,20
2017	0,95	0,18	3,26	0,07	1,04	3,81
2018	1,48	0,27	5,70	0,09	3,74	13,43
2019	0,26	0,19	5,40	0,04	2,62	9,79
2020	0,24	0,33	4,14	0,22	1,64	6,21
Mean	0,38	0,13	4,50	0,10	1,29	4,45

Source: Author's calculations

Due to the CEP values based on chapter 97 in Table 4, it is seen that Türkiye has solid competitive power and a good export performance against Russia and Mexico. It is observed that Türkiye has a weak export performance against Indonesia and has started to get a competitive advantage, especially in 2016. There is no competitive advantage against China, India, and Brazil.

Table 5. The comparative export performance (CEP) indexes for 81- other base metals employed in metallurgy and articles thereof

	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	0,05	0,41	0,06	0,15	4,01	0,47
2012	0,06	0,35	0,05	0,10	1,07	0,46
2013	0,17	1,10	0,16	0,25	3,82	0,87
2014	0,24	1,81	0,22	0,38	4,53	0,60
2015	0,05	0,33	0,03	0,07	0,54	0,16
2016	0,07	0,53	0,03	0,10	1,28	0,45
2017	0,10	0,88	0,06	0,21	2,08	0,60
2018	0,10	0,79	0,06	0,22	1,88	0,61
2019	0,40	3,65	0,24	0,81	7,95	2,06
2020	0,82	5,47	0,41	1,70	16,58	3,48
Mean	0,20	1,53	0,13	0,40	4,37	0,98

Source: Author's calculations

According to the CEP values of chapter 81 in Table 5, it is seen that Türkiye has solid competitive power and a good export performance against Indonesia among the E7 countries. Türkiye has a weak export performance against India, and its competitive advantage has increased rapidly, especially in the last two years. Export performance against Mexico increased in 2019 and 2020. Türkiye'nin There is no competitive advantage against China, Russia, and Brazil.

Table 6. The comparative export performance (CEP) indexes for 96- miscellaneous manufactured articles (pens and brushes etc.)

	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	0,18	0,77	57,23	1,40	0,72	0,49
2012	0,88	3,47	19,35	5,24	3,21	2,18
2013	1,04	4,06	16,90	6,56	3,30	2,03
2014	1,08	4,03	12,75	6,52	3,10	2,09
2015	1,05	3,30	9,97	5,14	2,87	1,98
2016	0,85	2,82	7,37	4,89	2,37	1,69
2017	0,81	3,03	4,68	6,28	2,54	1,65
2018	0,81	2,88	8,13	7,06	2,40	1,76
2019	0,72	2,67	7,11	6,44	2,14	1,83
2020	0,75	2,85	5,41	6,19	2,40	1,96
Mean	0,82	2,99	14,89	5,57	2,51	1,76

Source: Author's calculations

Based on chapter 96 in Table 6, the CEP values show that Türkiye has a higher export performance than other countries, excluding China. While the export performance was more robust against Russia and Brazil, it was moderate against India and Indonesia and weak against Mexico. Özbaş and Yıldırım (2022) determined that chapter 96 was one of the chapters in the top ten products increase competitiveness in the period of 2001-2019.

Table 7. The comparative export performance (CEP) indexes for 75- nickel and articles thereof

	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	0,13	0,55	0,01	0,03	0,01	0,72
2012	0,39	0,16	0,02	0,09	0,03	2,52
2013	0,37	0,11	0,02	0,09	0,03	1,75
2014	0,14	0,05	0,02	0,10	0,02	0,79
2015	0,25	0,03	0,01	0,06	0,02	0,44
2016	1,08	0,32	0,02	0,33	0,04	0,79
2017	1,58	2,09	0,05	1,15	0,08	1,37
2018	2,46	2,42	0,08	2,06	0,10	1,09
2019	1,17	1,48	0,06	1,62	0,09	0,89
2020	2,99	3,33	0,07	2,29	0,13	1,57
Mean	1,05	1,05	0,04	0,78	0,05	1,19

Source: Author's calculations

Based on chapter 75 in Table 7, the CEP values show that Türkiye has weak competitiveness against China, India, and Mexico among the E7 countries. Even though the export performance against Brazil increased in 2017, the competitiveness of Brazil is better according to the last ten years. Additionally, there is no competitive advantage against Russia and Indonesia.

Table 8. The comparative export performance (CEP) indexes for 23- residues and waste from the food industries, prepared animal fodder

	CHINA	INDIA	RUSSIA	BRAZIL	INDONESIA	MEXICO
2011	0,35	0,04	0,47	0,02	0,15	0,79
2012	0,60	0,09	0,55	0,03	0,26	1,40
2013	1,44	0,16	0,90	0,06	0,44	2,66
2014	1,17	0,25	0,66	0,05	0,37	3,18
2015	0,66	0,19	0,27	0,02	0,20	1,65
2016	0,69	0,31	0,27	0,03	0,24	1,90
2017	1,02	0,24	0,49	0,05	0,33	1,95
2018	1,14	0,27	0,59	0,05	0,32	1,98
2019	1,99	0,50	0,75	0,08	0,47	3,29
2020	2,17	0,46	0,58	0,08	0,41	3,38
Mean	1,12	0,25	0,55	0,05	0,32	2,22

Source: Author's calculations

Looking at the CEP values based on chapter 23 in Table 8, although the export performance of Türkiye against China and Mexico has differed, it has increased in the ten years. On the other hand, there is no competitive advantage against India, Russia, Brazil, and Indonesia. By using RCA and TBI indices, Bashimov (2017) found that Türkiye had comparative disadvantage for this chapter and was net importer in the period of 2002-2015. Furthermore, Keskingöz (2018) discovered that Türkiye had comparative disadvantage for this chapter and was net importer in the period of 2001-2017 by measuring with RCA, RSCA and TBI.

Conclusion and Recommendations

Especially in the 2000s, countries with a high development rate started to draw attention. These countries were China, Brazil, India and Russia, which are referred to as the BRICS countries. Then, subsequently Mexico, Indonesia and Türkiye joined these countries. Firstly they were called BRICS+3. Afterwards, In 2006, they were expressed in the literature as Emerging Seven (E7) countries by famous economists John Crofton Hawksworth and Gordon Cookson. Their economic growth rates especially are relatively higher among the developing countries in recent years.

This study contributes to export competitiveness research in the literature in several dimensions. First, it has enabled to determine the chapters that Türkiye has given importance to export in last decade. Second, by using total export and some selected chapters' export figures, it gives the opportunity to specify Türkiye's export performance against other E7 countries. Third, it provides guidance on whether it is necessary to specialize and increase competitiveness in these chapters.

In this study, Türkiye's competitiveness within the E7 countries is revealed by calculating the Comparative Export Performance indices. As a sector, the first five chapters, which demonstrated the highest increase in Türkiye's export in the last ten years, were used as of 2011-2020. These chapters are 97-Works of art, collector's pieces, and antiques, 81-Other base metals employed in metallurgy and articles thereof, 96-Miscellaneous manufactured articles (pens and brushes etc.), 75-Nickel and articles thereof and 23-Residues and waste from the food industries, prepared animal fodder. Assessments were made over Türkiye's Comparative Export Performance (CEP) indices calculated in these five chapters against China,

India, Russia, Brazil, Indonesia, and Mexico. After 2008 financial crisis affected all the world, countries could eliminate its effects at the end of 2010. For this reason, in this study the period of 2011-2020 was preferred. It was thought that this period could be appropriate in the context of a comparative advantage for the near future.

According to the calculated CEP indices, it has been determined that Türkiye has strong export performance against Russia and Mexico in chapter 97, Indonesia in chapter 81, and Russia and Brazil in chapter 96. Türkiye needs to maintain its strong export competitiveness against the countries mentioned in these chapters. Türkiye should strengthen its weak export performance against Indonesia in chapter 97, its weak export performance against India in chapter 81, its moderate export performance against India and Indonesia, and its weak export performance against Mexico in chapter 96. Besides, Türkiye should try to increase its export performance against China, India, and Mexico in chapter 75 and its export performance against China and Mexico in chapter 23. Similar to this study, Yalçın and Bakan (2021) also found that Türkiye has a weak comparative advantage in Chapter 96 by using RCA.

The CEP index reveals the export competitiveness of the countries compared to each other. Other comparative advantage indexes, especially Balassa's RCA index, can be used to make comparisons with all the world countries. Thus, a different evaluation can be made. In this study, the five chapters in which Türkiye's exports increased the most during the period of 2011-2020 were evaluated. Considering the share of these chapters in world export, Türkiye's share varies in the range of 0,1-1,7. But, according to competitiveness, other E7 countries has fallen back in recent years. Tuerxun (2017) found that China decreased its comparative advantage for chapters 81, 96 and 97 in the period of 2006-2015. Chapters 23 and 75 had negative Revealed Comparative Advantage indices during this period. On the other hand, in future studies the chapters that Türkiye has a high rate of world export share may be thought. Türkiye can be compared with other competitor countries or country groups in this context. Politicians evaluate whether the chapters are value-added products and may direct awareness studies to increase their exports and incentives. Türkiye should invest more in technology, innovation and branding.

References

- Abdikoğlu, D.İ. and Unakıtan, G. (2016). 'International competitiveness analysis of hazelnut export in Turkey', *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series Proceeding Book*, Bulgaria, March 12-13, 76-80.
- Bashimov, G. (2017). 'Comparative advantage in agro-food products of Turkey'. *Turkish Journal Of Agricultural And Natural Sciences*, 4 (3), 319-330.
- Bhattacharyya, R. (2012). 'Revealed comparative advantage and competitiveness: a case study for India in Horticultural Products', *Journal of European Economy*, 11. Special Issue, 22-37.
- Bobirca, A. and Miclaus, P.G. (2007). 'A Multilevel Comparative Assessment Approach to International Services Trade Competitiveness: The Case of Romania and Bulgaria', *International Journal of Human and Social Sciences*, 2(5), 263-268.
- Ceylan, N.F., Sayın, C., Özkan, B., Akpınar, M.G. and Ilbasmıs, E. (2018). 'Comparative Advantage Analysis For Turkish Grape And Cherries Export Market', *International Journal of Agriculture, Forestry and Life Science*, 2 (2), 75-86.
- Donges, J. B., Krieger-Boden, C., Langhammer, R. J., Schatz, K.-W.; Thoroe, C. S. (1982). *The Second Enlargement of the European Community Adjustment Requirements and Challenges for, Policy Reform*, Kieler Studien, 171. Kiel.

- Erkan, B. (2012). 'Determining with the Indices of Revealed Comparative Advantage of Countries' Comparative Export Performances: A Case Study for Turkey and Syria', *ZKU Journal of Social Sciences*, 8, Number 15, 195-218.
- Erkan, B. and Sarıçoban, K. (2014). 'Comparative Analysis of The Competitiveness in the Export of Science-based Goods Regarding Turkey and the Eu+13 Countries', *International Journal of Business and Social Science*, 5, 8 (1), 117-130.
- Herciu, M. (2013). 'Measuring International Competitiveness of Romania by Using Porter's Diamond and Revealed Comparative Advantage', *Procedia Economics and Finance*, 6, 273 – 279.
- Huidrom, R., Ayhan Kose, M., Matsuoka, H., & Ohnsorge, F. L. (2020). 'How Important Are Spillovers from Major Emerging Markets?', *International Finance*, 23 (1), 47-63.
- Jakovljevic, M., Timofeyev, Y., Ranabhat, C. L., Fernandes, P. O., Teixeira, J. P., Rancic, N., & Reshetnikov, V. (2020). 'Real GDP Growth Rates and Healthcare Spending—Comparison Between the G7 and the EM7 Countries'. *Globalization and Health*, 16(1), 1-13.
- Kalaycı, C. (2017). 'The Effects of Free Trade Agreements on Turkey's Foreign Trade: The Application of Revealed Comparative Advantage Index', *International Journal of Economics and Innovation*, 3 (2), 133-147.
- Kalaycı, İ. (2012). 'Financial Crisis Conjuncture (2007-2009) and Anatomy of Global Trade'. *Eurasian Studies*, 41(1), 145-182.
- Kesgingöz, H. (2018). 'The Analysis of Turkey's Competition Power By Revealed Comparative Advantage Method (2005-2018)'. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(2), 508-523.
- Özbaş, H. and Yıldırım, O. (2022). 'Contrasting Advantages Announced in Turkey's Foreign Trade (2001-2019)', *Third Sector Social Economic Review*, 57(3), 1547-1571.
- PwC (2017), *The Long View How Will The Global Economic Order Change by 2050?*, 1-72.
- Sarıçoban, K. ve Kösekahyaoglu, L. (2017). 'A Literature Review on the Indices Used for Measuring Competitiveness with Post-trade Data', *The Journal of Academic Social Science*, 5, 47, 424-444.
- Su, C.-W., Sun, T., Ahmad, S., Mirza, N., 2021. 'Does Institutional Quality and Remittances Inflow Crowd-in Private Investment to Avoid Dutch Disease? A Case for Emerging Seven (E7) Economies'. *Resour. Pol.* 72, 102111. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102111>.
- Suntharalingam, C., Ahmad T.M.A.T., Ali A.K., Rusli R., Halim N.A. (2011). 'Competitiveness of Malaysia's fruits in the global agricultural and selected export markets: analyses of revealed comparative advantage (RCA) and Comparative Export Performance (CEP)', *Economic and Technology Management Review*, 6, 1- 17.
- Şahin, D. (2016). 'Measurement of the competitiveness of the manufacturing industry: the case of Turkey and The BRIC countries', *Ege Academic Review*, 16, 4, 709-718.
- Tuerxun, A. (2017). *Chinese global competitiveness's evaluation with the method of revealed competitive advantages*, (Master's thesis), İstanbul University Graduate School Of Foreign Trade.
- Varshini, N.M. and Manonmani, M. (2019). 'Export performance of pharmaceutical industry in India', *International Journal of Management and Social Sciences (IJMSS)*, Special Issue 2019, 8 (2.1), 5-9.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Organizasyonlarda Yöneticilerin Nepotik Tutumlarının Çalışan Memnuniyeti ve Sabotaj Eğilimi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

An Investigation of the Effects of Managers' Nepotic Attitudes on Employee Satisfaction and Sabotage Tendency in Organizations

Dr. Nuri AVCI¹, Dr. Öğr. Üyesi Onur YARAR²

Öz

Nepotizm ve sabotaj eğilimi konusu; katılımcı duyarlılığı nedeniyle literatürde araştırılması güç ve çalışmaların sığ olduğu bir alana işaret etmektedir. Bu eğilimin farklı düzeylerde de olsa her kurumda varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir. Araştırma süreci öncesinde evren ve örneklem seçimi denemelerinde bazı sinik ve entropik tutum ve davranışlara muhatap olunmuştur. Çalışma bir sosyal medya platformu üzerinde tümü beyaz yakalı çalışanlardan oluşan, sabotaj eğilimin en düşük seviyede görülebileceği düşünülen insan kaynakları (İK) profesyonelleri üzerinde yürütülmüştür. Bu çalışmanın amacı; yöneticilerin nepotik tutum ve davranışlarının çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimini üzerindeki etkilerini ve çalışan memnuniyeti ile sabotaj eğilimi arasındaki etkileşimin yönü ve niteliğini incelemektir. Araştırma nicel araştırma deseninde planlanmış ve LinkedIn sosyal medya platformunda 520 İK profesyoneli ile internet üzerinden çevrim içi anket olarak yürütülmüştür. Her bir katılımcıya birer mesaj ile çalışmanın amacı hakkında bilgi ve gerekli güvenciler verilmiştir. Çalışmaya 134 kişinin katılımı sağlanmıştır. Anket formu; kişisel bilgiler, her biri tek boyut ve dokuz maddeden oluşan Nepotik Tutum Ölçeği ve Çalışan Memnuniyeti Ölçeği ile kendini sabotaj ve kurumsal sabotaj boyutlarından ve toplam 22 maddeden oluşan Sabotaj Eğilimi Ölçeğinden oluşmaktadır. Araştırma sonucuna göre; örgütte yöneticilerin ayrımcı tutumlarına ilişkin algının yükselmesi çalışan memnuniyetinde düşüşe; kurumsal ve kendine sabotaj eğiliminde ise yükselmeye neden olmaktadır. Çalışan memnuniyetindeki düşüşün kendini sabotaj eğiliminden çok kurumsal sabotaj eğilimini etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici ayrımcı tutumu, çalışan memnuniyeti, kendini sabotaj, dışa dönük sabotaj

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The subject of nepotism and sabotage tendency; It points to an area where research is difficult and studies are shallow in the literature due to participant sensitivity. It is thought that this tendency continues in every institution, albeit at different levels. Before the research process, some cynical and entropic attitudes and behaviors were encountered in the universe and sample selection experiments. The study was conducted on human resources (HR) professionals, all of whom are white-collar employees, who are thought to have the lowest sabotage tendency on a social media platform. The aim of this study; The aim of this study is to examine the effects of managers' nepotic attitudes and behaviors on employee satisfaction and sabotage tendency, and the direction and nature of the interaction between employee satisfaction and sabotage tendency. The research was planned in a quantitative research design and was conducted as an online survey on the LinkedIn social media platform with 520 HR professionals. Information about the purpose of the study and necessary assurances were given to each participant with a message. 134 people participated in the study. Survey form; Personal information consists of the Nepotic Attitude Scale and Employee Satisfaction Scale, each consisting of one dimension and nine items, self-handicapping and corporate sabotage dimensions, and the Sabotage Tendency Scale consisting of 22 items in total. According to the results of the research; the increase in the perception of the discriminatory

¹navci1959@gmail.com

²Istanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, onur.yarar@okan.edu.tr

Atf için (to cite): Avci, N. ve Yazar, O. (2023). Organizasyonlarda yöneticilerin nepotik tutumlarının çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 307-325.

attitudes of the managers in the organization decreases the employee satisfaction; institutional and self-sabotage tendency causes an increase. It is seen that the decrease in employee satisfaction affects the tendency towards institutional sabotage rather than self-handicapping.

Keywords: Manager nepotic attitudes, employee satisfaction, self- sabotage, extroverted sabotage

Paper Type: Research

Giriş

Çalışan memnuniyeti kavramı; modern işletme yazınının erken dönemlerinde ortaya çıkan iş gören memnuniyeti, iş doyumunu ve iş tatmini gibi farklı isimler altında zengin bir literatüre sahip bulunmaktadır. Ayrıca performans- motivasyon- verimlilik- yenilikçilik/ yaratıcılık, kalite- kültür ve örgüt iklimi gibi temel işletmecilik konuları ile doğrudan ilintisi nedeniyle çalışan memnuniyeti olgusu, araştırmacılar için hep çekici bir konu olmuştur. Her tür organizasyon için kar maksimizasyonunu sağlamak temel amaçtır. Bunu gerçekleştirmek için temel yönetsel araçlardan birisi de çalışan memnuniyetini sağlamaktır.

Nepotizmin çalışan memnuniyeti üzerinde entropik etkiler gösterebilecek olumsuz içeriklere sahip olduğu düşünülmektedir. Nepotizm sonucu oluşan çalışan memnuniyetsizliğinin çalışanın kendisine ve çalıştığı örgüte karşı ne tür yıkıcı ve bozucu tutum ve davranışa dönüşeceğinin bilinmesi önem taşımaktadır. Bunun yanında nepotizmin büsbütün olumsuz içeriğe sahip bir olgu olarak da görülmemesi gerektiği düşünülmektedir. Nepotizm farklı kültürlerde farklı anlamlar taşıyabilir. Çalışanlara karşı yeterli güven ortamının oluşmadığı girişimciliğin başlangıç safhasında ve özellikle küçük aile şirketlerinde kurumsallaşma öncesi dönemlerde bir zorunluluk olarak da ortaya çıkabilir.

Nepotizm, dezavantajlı durumdaki çalışanların korunmasında ya da yetenekli çalışanların kurumda muhafazası ve kişisel gelişimleri için bir araç olarak da kullanılabilir. Nepotizmi tümünden olumsuzlayan iki olgu bulunmaktadır. Bunlar nepotizm uygulamalarının liyakat karşıtı “kalıcı” bir uygulama haline gelmesi ve çalışanın “örgütsel adalet” duygusuna bir saldırı algısına dönüşmesidir. Bu çalışmada nepotizmin bu yönüne odaklanılacaktır.

Çalışanlarda sabotaj eğiliminin diğer çalışanlarca ve yöneticilerce kolayca farkına varılamayacak sinsi bir olgu olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Bu çalışmada literatüre bağlı olarak kısaca konunun kavramsal çerçevesi çizilecek ve buradan edinilen kanaatler doğrultusunda araştırmanın modeli tasarlanacaktır. Seçilen uygun istatistiksel analiz teknikleri ile modelin testi için geliştirilen ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri sınılandıktan sonra modelin testi yapılacaktır. Elde edilen bulgular mevcut literatür ile karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Daha sonra araştırma bulguları ile desteklenen ve araştırma amaçlarına hizmet etmesi düşünülen öneriler sıralanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Nepotizm

Nepotizm farklı adlar ve uygulama şekilleri altında, az ya da çok tüm coğrafyalarda ve kültürlerde karşılaşılabilen, ağırlıklı olarak olumsuz içeriklere sahip bir olgu olmaktadır. Bu çalışmada nepotizm kavramı, organizasyonların insan kaynakları yönetimi (İKY) süreçlerinde, çalışanlara “liyakat” ilkesi yerine yönetici duygusallığı ve değerleri bağlamında, bir tür yakınlık bağı kurularak davranılması anlamında, kayırmacılık kavramı ile eş anlamda kullanılacaktır. Dökümbilek'e (2010, s. 44) göre nepotizm, bir kimsenin beceri, yetenek, başarı ve eğitim seviyesi gibi özellikleri dikkate almadan veya işin gerektirdiği nitelikleri kişilerde aramadan yalnız akrabalık ilişkilerine göre yapılan işlem kayırmacılığı olarak adlandırılırken, Sarpün (2012, s. 85) farklı bir bakış açısıyla nepotizmi aynı grup içindeki fertlere avantaj sağlama ve grupsal farklılıkları ortaya çıkarma olarak tanımlamaktadır.

İKY işlevlerinin tümünde nepotizmin izleri ile karşılaşmaktadır. Ancak en yoğun uygulama olanağı bulunduğu alanlar; işe alma, atanma ve terfi, ödeme ve bonuslar ile performans değerlemedir. Nepotizmin kökeninde yazgıcılık, güvensizlik, öngörüsüzlük ve kısa vadecilik ve yetersizlik duygu ve anlayışının bulunduğu düşünülmektedir. Nepotizm uygulaması ile kurumsallaşmanın ve profesyonelleşmenin yeterince oluşmadığı, aile odaklı ve güç aralığı dar, paydaş kompozisyonunu değiştirme olanağı az, güven ihtiyacı yüksek, maço ve hiyerarşik kültür tipolojisi egemen yapılarda yaygın şekilde karşılaşmaktadır.

Nepotizmin olumsuz sonuçları olarak; çalışanları üst- etki yönetimine açık hale getirmesi, motivasyon düşüklüğü nedeniyle performans ve verimlilik azalması, örgüt yapılarında kurumsallaşma, profesyonelleşme ve markalaşmayı geciktirmesi, çalışanlarda sosyalleşmeyi azaltması, çalışanların kariyer basamaklarında tıkanma, açık tavan yaklaşımı ve aşırı şahsileştirilmiş (örneğin adrese teslim iş ilanları) kariyerler sayılabilir (Avcı, 2021, s.22). Sonuçta yöneticinin ayrımcı tutumunun; çalışanda iş memnuniyetsizliği, işe devamsızlık, katılım ve paylaşım zayıflığı, adalet ve aidiyet duygusunun zedelenmesi, bağlılık, performans yetersizliği vb. kendini sabotaj eğiliminden kuruma yönelik sabotaj eğilimine değin bir yığın bozucu etkiye yol açabileceği düşünülmektedir. Yöneticinin tutum ve davranışlarının nepotizm olarak algılanması durumunda, çalışanlarca yöneticinin kişiliği ve mesleki liyakati sorgular hale gelebilir. Bu durum çalışana her türlü sabotaj eğilimine açık hale getirebilir. Kurum için asıl olası tehlike budur. Diğer yandan mesleki yönden yetersiz ve liyakatsiz yöneticiler, bu yetersizliklerini örtük bir şekilde de olsa ayrımcı eğilimlerle maskelediklerinde, çalışanlarda performans yetersizliği ya da vasat performans sergilemelerine yol açabilir. Bu durumda, çoğu potansiyel yüksek performans çalışanlarının potansiyellerini sergilemeleri olanağı da kendiliğinden yok edebilmektedir.

1.2. Çalışan Memnuniyeti

Çalışan memnuniyetinden; iş görenin işinden elde ettiği ekonomik ve psikolojik kazanımların yarattığı duygusallık (Eren, 2004, s. 202), çalışanın işinden ve işyerinden duyduğu genel memnuniyet düzeyi (Zaim ve Koçak, 2010, s. 2987) anlaşılmalıdır. Literatürde çalışan memnuniyeti yerine iş tatmini ve iş doyumunu kavramları yaygın şekilde kullanılmakta ise de bu çalışmada, çalışan memnuniyeti kavramı daha kapsayıcı görüldüğünden tercih edilmiştir. Çalışan memnuniyetini etkileyen önemli unsurlar arasında örgüt iklimi ve kültürü, yönetim tarzı, özerklik ve yetkilendirme, kariyer planlama olanakları, çalışan adalet algısı, iş güvencesi, katılım olanakları, değerlendirme- ödüllendirme ve yaptırımlar, müşteri portföyü, örgüt içi iletişim yapıları ve yapılan işin anlamı ve güvenlik ihtiyacını karşılama durumu vb. faktörler sayılabilir.

1.3. Sabotaj

Sabotaj olgusu çalışanın yetki aşımında bulunarak, bilerek ve isteyerek iş süreçlerini ve kurallarını aşındırması sonucu mal veya hizmet üretimini engellemesi ya da aksatması davranışıdır. Sabotaj davranışları, açık bir şekilde ya da misilleme davranışı olarak ortaya çıkmaktadır. Planlı ve sıra dışı bir davranış kalıbıdır. Kurumsal sabotaj, çalışanın örgütün fiziki varlıklarını, hizmeti, iş arkadaşlarını (Chai vd., 2017, s. 174), müşterileri ve paydaşları (Crino, 1994, s. 312) zarara uğratma davranışıdır. Çalışanın sabotaj davranışı; doğrudan kuruma yönelik sabotaj ve kuruma etkileri dolaylı olarak yansıyan sinsi bir sabotaj biçimi olarak kendine sabotajdan oluşmaktadır. Sabotaj olayında bilinçli olma hali ve kastilik söz konusudur.

Kendine sabotaj eylemi; fiziki ya da pasif davranış (davranışsal kendine sabotaj) ya da yayılım hızı yüksek yıkıcı ve bozucu etkisi büyük “dedikodu” gibi (sözel kendine sabotaj) şeklinde ortaya çıkabilir (Akın vd, 2011). Her iki tür kendine sabotaj eğilimini benimseyen çalışanın ana amacı, kendisine yönelik “benlik ve yeterlik” algılarını korumaya çalışmaktır (Hirt vd., 2003).

Ambrose ve diğerlerine (2002, s.948) göre, sabotaj davranışlarının nedenleri olarak; güce sahip olmama, hayal kırıklığı; işleri kolaylaştırma düşüncesi, sıkıntı ve eğlence düşüncesi;

adaletsizlik algısıdır. Algılama, bireyin davranışlarını yönlendirerek kişilik özellikleri ile birleştiğinde sabotaj ortaya çıkmaktadır (Özdevecioğlu ve Aksoy, 2005, s. 101). Kendine sabotaj davranışının, "adaletsizlik" algısı tarafından beslenen hastalıklı kişilik yapısının ürünü olduğu söylenebilir. Kıskançlık, mazeretler, misilleme ve öç alma gibi dolaylı bir tutum söz konusu olmaktadır. Kapalı hiyerarşik yapılarda bir çalışanın örtük şekilde, kurum içi dedikodu makinesi haline gelmesi olasıdır. Örgütlerde dedikodu ikliminin uzun dönemli can sıkıcı ve yıkıcı sonuçları olacaktır.

2. Yöntem

Çalışma nicel araştırma deseninde planlanmış ve anket tekniğinden yararlanılarak yürütülmüştür.

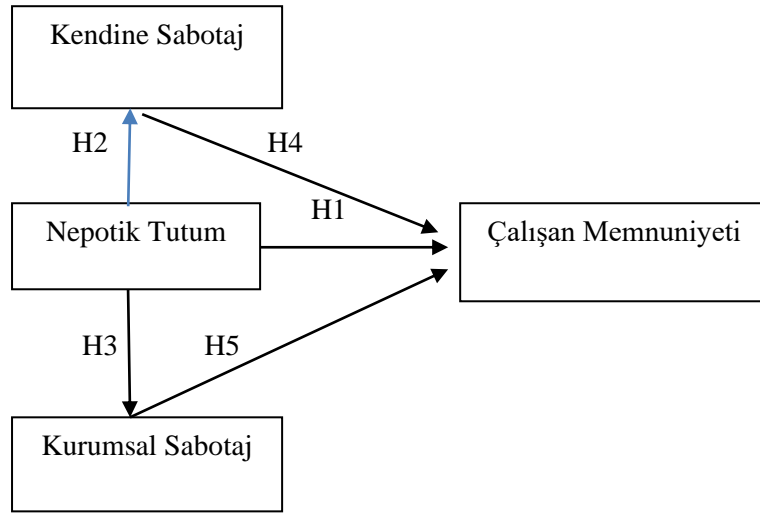
2.1. Örneklem

Çalışmanın örneklemini, LinkedIn sosyal medya platformu üyesi arasından yargısal örnekleme ile seçilen orta ve üst düzey 520 İK profesyonelinden oluşmaktadır. Çalışma için, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Yayın Etiği Kurulu'ndan 2021/144 karar numaralı yazılı izin alınmıştır.

2.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın bağımsız değişkenini nepotik tutum, bağımlı değişkenini ise çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimi oluşturmaktadır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Hipotezler:

H1: Nepotik tutum algısının çalışan memnuniyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H2: Nepotik tutum algısının kendine sabotaj eğilimi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H3: Nepotik tutum algısının kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H4: Çalışan memnuniyetinin kendine sabotaj eğilimi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H5: Çalışan memnuniyetinin kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplam aracı olarak; Kişisel Bilgi Formu (cinsiyet, medeni durum, yaş durumu, eğitim durumu ve aynı işyerinde çalışma süresi) ile tarafımızca geliştirilen üç adet ölçekten oluşan anket formu kullanılmıştır.

2.3.1. Nepotik Tutum Ölçeği

Abdalla vd. (1998) tarafından geliştirilen ölçek üç boyutlu (terfide kayırmacılık, işlem kayırmacılığı ve işe alma sürecinde kayırmacılık) ve toplam 17 ifadeden oluşmaktadır. Asunakutlu ve Avcı (2010)'nın çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı sırasıyla 0.88, 0.83, 0.67 bulunmuştur. Katılımcı katılımını artırmak için faktör yükleri nispeten düşük 8 madde ölçekten çıkarılmıştır. Tek boyutlu ve 9 ifadeli olarak yeniden düzenlenen ölçek, örgütlerde yöneticilerin hangi tip tutum ve davranışlarının çalışanlarca kendilerine yönelik nepotizm olarak algılandığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin ölçüm düzeyi Likert 1-6'dır.

2.3.2. Çalışan Memnuniyet Ölçeği

Yakışır (2020) tarafından geliştirilen 4 ifadeli ve Likert 1-5 ölçüm düzeyli tek boyutlu Çalışan Memnuniyet Ölçeği ile Bryfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen Judge, vd. (1998) tarafından 5 maddelik kısa formu oluşturulan İş Tatmin Ölçeğinin birleştirilmesiyle yeni bir çalışan memnuniyet ölçeği oluşturulmuştur. Tek boyut ve dokuz ifadeden oluşan ölçek, çalışanların iş tatmininden kaynaklı memnuniyet algısını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin ölçüm düzeyi Likert 1-6'dır.

2.3.3. Sabotaj Eğilimi Ölçeği

Bu çalışmada kullanılan Sabotaj Eğilimi Ölçeği, çalışanların yöneticilerin nepotik tutumlarından kaynaklı işteki tatminsizlik duygusunun kendini geri çekme, performans düşüklüğü, aidiyet duygusunda zayıflama vb. tutum ve davranış olarak yansımaları sonucunda çalışanlarda oluşan bir tür sinik eğilim olan sabotaj eğilimini ölçmeyi amaçlamaktadır. Literatürdeki benzer çalışmalar içsel sabotaj (kendini sabotaj) eğilimi üzerinde yoğunlaşmakta, dışsal sabotaj (kuruma dönük sabotaj) boyutunun ihmal edildiği görülmektedir. Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlaması Akın (2012) tarafından yapılan Likert 1-6 ölçüm düzeyli 25 ifadeli Kendini Sabotaj Ölçeğinden faktör yükleri nispeten düşük 14 ifade çıkarılarak 11 ifadeli kendini sabotaj boyutu oluşturulmuştur. Kurumsal sabotaj boyutu ise Altıntaş (2009) tarafından geliştirilen Kurumsal Temel Sabotaj Unsurları (Bilgi, sabotajı, şiddet sabotajı ve görev sabotajı) Ölçeğinden faktör yükleri yüksek 11 madde alınarak oluşturulmuştur. Sabotaj Eğilimi Ölçeği iki boyuttan (içe dönük sabotaj ya da kendini sabotaj ile dışa dönük sabotaj ya da kurumsal sabotaj) ve toplam 22 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeğin ölçüm düzeyi Likert 1-6'dır.

Ölçeklerdeki sadeleştirme işlemlerinde, katılımcıların zaman duyarlılıkları ve anket formunu özenle doldurmalarını sağlamak amaçlanmıştır. Yeniden düzenlenen her üç ölçekte yer alan ifadelerde olası çarpıklığı önlemek için 40 kişi ile pilot uygulama yapılmıştır. Faktör yükleri yetersiz maddeler ölçeklerden çıkarılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde SPSS 21.0 istatistik programı kullanılmıştır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında açıklayıcı faktör analizi (AFA), madde toplam korelasyonu ($30 \geq$) Cronbach Alpha ($>0,70$) yöntemleri kullanılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizinde (AFA), öncelikle örneklemin yeterli olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO $>0,70$) ve Barlett's Küresellik Testi ($p<0,05$) ile değerlendirilmiştir. Madde faktör yükleri 0,40 ila 0,30 olmayan ve aynı yapıyı ölçmeyen maddelerin ayıklanmasında Varimax tekniği kullanılmıştır. Araştırma modeli ve hipotezlerin testi için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Model uyumunun değerlendirilmesinde "Ki-kare istatistiğinin

serbestlik derecesine oranı” (X^2/sd), “bireysel parametre tahminlerinin istatistiksel anlamlılığı” (t değeri), “kalıntılara dayanan uyum indeksleri” (SRMR, GFI), “bağımsız modele dayanan uyum indeksleri” (NNFI, CFI) ve “yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA)” olarak sınıflandırılan uyum indeksleri kullanılmıştır. Model uyum indeksleri için uygun değerler tablo 1’de dir.

Tablo 1. Model uyum indeksleri için uygun değerler

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Mükemmel Uyum
X^2/sd	< 5	<3
SRMR	≤0,08	<0,05
GFI	≥0,90	>0,95
NNFI	≥0,90	>0,95
CFI	≥0,90	>0,95
RMSEA	≤0,10	<0,08

Kaynak: Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

3.1.1. Nepotik Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Nepotik Tutum Ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi açısından uygunluğunu anlamak için öncelikle örneklem yeterlilik ölçümü yapılması gerekmektedir. Bu amaçla 134 çalışandan elde edilen veriler Kaiser Meyer Olkin (KMO) ve Bartlett’s küresellik testlerine tabi tutulmuştur. KMO değeri 0,89 ve Bartlett’s Küresellik testi ki-kare istatistiği anlamlı olarak tespit edilmiştir ($p<0,05$). Bu sonuca göre araştırmanın örneklem büyüklüğü yeterlidir. Tablo 2’de açıklayıcı faktör analizi varimax döndürmesi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Nepotik tutum ölçeği Varimax döndürmeli AFA bulguları

Madde	λ
1. Kurumunda çalışanların terfi ettirilmesinde liyakat ikinci plandadır.	0,745
2. Ne kadar başarılı olursam olayım yöneticilerinin tanıdıklarının önüne geçemem.	0,823
3. İşimde yükselmemde yöneticilerle akrabalık ve yakınlık ilişkilerinin önemini inkâr edemem	0,809
4. Yöneticilerle kişisel bağları güçlü olanlar adeta terfi basamaklarını atlayarak çıkarlar.	0,849
5. Kurumda ücret ve ödüllendirmede performans kriterlerinden ziyade yöneticilerle yakınlık bağları kurmak önemlidir.	0,784
6. Kurumda personel alımında tanıdıklara öncelik verilmektedir	0,776
7. Bu kurumda işe alımda “hamili kart yakınımıdır” uygulaması ve yönetim kadrosunda yer alan kişilerin referansı belirleyicidir.	0,817
8. Kurumda kolay ve risksiz işler hep yöneticilerle özel bağı olanlara verilir.	0,839
9. Bu kurumda özellikli alt ve orta kademedeki yöneticilerde ahbab çavuş ilişkisi daha yaygındır.	0,814
Toplam Varyans (%)	65,098
KMO- Örneklem Yeterlilik Ölçümü	0,893
Bartlett’s Küresellik Testi (X^2)	881,30
sd	36
p	0,000

Açıklayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre 9 maddeden oluşan ve tek boyutlu olarak planlanan ölçekte açıklanan toplam varyansın %65,10 ve tüm maddelerin faktör yüklerinin 0,40’tan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre tek boyutta geçerli olduğu tespit edilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen uyum indeksleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Nepotik tutum ölçeği doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indeksleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA 9 madde tek boyut	İkinci DFA* 9 madde tek boyut
X ² /sd (p)	5,106	2,270
SRMR	0,053	0,036
GFI	0,825	0,921
NNFI	0,830	0,948
CFI	0,873	0,964
RMSEA	0,176	0,098
Faktör yükü	0,71/0,83	0,69 / 0,86
Kovaryans bağlantısı	-	m36-m37, m37-m38

*: Kovaryans bağlantıları sonrası

Doğrulayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre madde faktör yüklerinin uygun aralıklarda olduğu, buna karşın uyum indekslerinin uygun aralıklarda olmadığı tespit edildiğinden öncelikle modifikasyon önerilerine uygun iki kovaryans bağlantısı (m7-m8, m8-m9) sonucunda uyum indekslerinin tümünün iyi ve çok iyi düzeylere ulaştığı tespit edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri, faktör yüklerine ait t değerleri ve güvenilirlik analizi kapsamında elde edilen madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha katsayıları Tablo 4’te gösterilmiştir.

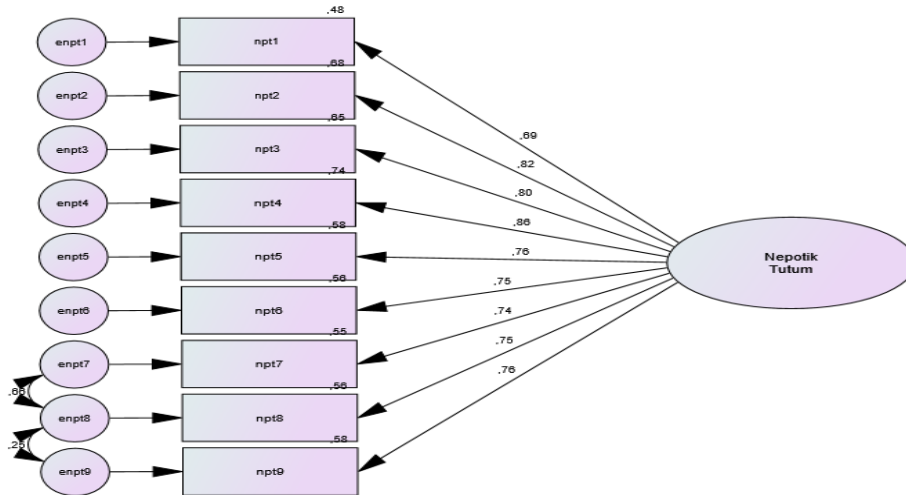
Tablo 4. Nepotik tutum ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

Madde	Std. β	t	r
1. Kurumunda çalışanların terfi ettirilmesinde liyakat ikinci plandadır.	0,69		0,68
2. Ne kadar başarılı olursam olayım yöneticilerinin tanıdıklarının önüne geçemem.	0,82	8,77**	0,77
3. İşimde yükselmemde yöneticilerle akrabalık ve yakınlık ilişkilerinin önemini inkâr edemem	0,80	8,60**	0,75
4. Yöneticilerle kişisel bağları güçlü olanlar adeta terfi basamaklarını atlayarak çıkarlar.	0,86	9,13**	0,80
5. Kurumda ücret ve ödüllendirmede performans kriterlerinden ziyade yöneticilerle yakınlık bağları kurmak önemlidir.	0,76	8,17**	0,72
6. Kurumda personel alımında tanıdıklara öncelik verilmektedir	0,75	8,04**	0,71
7. Bu kurumda işe alımda “hamili kart yakınımıdır” uygulaması ve yönetim kadrosunda yer alan kişilerin referansı belirleyicidir.	0,74	7,97**	0,76
8. Kurumda kolay ve risksiz işler hep yöneticilerle özel bağı olanlara verilir.	0,75	8,05**	0,79
9. Bu kurumda özellikli alt ve orta kademedeki yöneticilerde ahbab çavuş ilişkisi daha yaygındır.	0,76	8,18**	0,76
Cronbach Alpha (α)			0,93

**p<0,01; r: Madde toplam korelasyonu

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan 9 maddenin faktör yüklerinin 0,40’tan yüksek ve tüm maddelerin t değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha katsayısı 0,93 ve tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu 0,30’dan yüksek (0,68 ile 0,80 aralığında) olarak tespit edilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizi bulgularına göre Nepotik Tutum Ölçeğinin 9 madde ve tek boyutlu yapısı ile güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Nepotik tutum ölçeği DFA diyagramı

3.1.2. Çalışan Memnuniyeti Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Çalışan Memnuniyeti Ölçeği için ulaşılan 134 çalışandan elde edilen verilerin açıklayıcı faktör analizi açısından uygunluğu için Tablo 5'teki Kaiser Meyer Olkin (KMO) örneklem yeterlilik ölçümü ve Bartlett's küresellik testlerinden yararlanılmıştır. Tablo 5'e göre KMO değeri 0,92 ve Bartlett Küresellik testi ki-kare istatistiği anlamlı olarak tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Buna göre 134 çalışandan oluşan araştırma örneklemini yeterlidir. Tablo 5'te açıklayıcı faktör analizi varimax döndürmesi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Çalışan memnuniyeti ölçeği Varimax döndürmeli AFA bulguları

Madde	λ
1. Bu kurumda çalışmaktan çok memnunum	0,908
2. Bu kurumda çalışmayı çevremdekilere tavsiye ederim	0,898
3. Kendimi bu kuruma ait hissediyorum	0,871
4. Çalıştığım kurumda kendimi güvende hissediyorum	0,848
5. Bilgi ve becerilerimi sergileme olanağına sahibim	0,724
6. Kurum içi iletişimde sorun yaşamıyorum.	0,856
7. Kurumda çalışanların öneri ve şikayetleri dikkate alınmaktadır	0,846
8. Yöneticiler yenilikçi ve yaratıcı düşünceleri dikkate alırlar.	0,851
9. Yöneticiler başarılı olanları adil şekilde ödüllendirirler	0,817
Toplam Varyans (%)	71,945
KMO- Örneklem Yeterlilik Ölçümü	0,919
Bartlett's Küresellik Testi (X^2)	1165,4
sd	36
p	0,000

Açıklayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre 9 maddeden oluşan ve tek boyutlu olarak planlanan ölçekte açıklanan toplam varyans %71,95 ve tüm maddelerin faktör yüklerinin 0,40'tan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte ölçekte iki maddenin (m1, m2) faktör yüklerinin 0,90 düzeyinde olması diğer maddelerle yüksek kovaryans içerdiğine işaret etmektedir. Söz konusu maddeler doğrulayıcı faktör analizinde tekrar gözden geçirilecektir.

Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre tek boyutta geçerli olduğu tespit edilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeksleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Çalışan memnuniyeti ölçeği doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indeksleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA	İkinci DFA*	Son DFA*
	9 madde tek boyut	9 madde tek boyut	7 madde tek boyut
X^2 /sd (p)	6,017	4,183	2,270
SRMR	0,060	0,055	0,036
GFI	0,759	0,849	0,921
NNFI	0,845	0,902	0,948
CFI	0,884	0,934	0,964
RMSEA	0,194	0,155	0,098
Faktör yükü	0,66/0,93	0,65 / 0,94	0,69 / 0,86
Kovaryans bağlantısı	-	m3-m4, m5-m6, m8-m9	m3-m4, m5-m6, m8-m9

*: Kovaryans bağlantıları sonrası

Doğrulayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre madde faktör yüklerinin 0,40'tan yüksek olmakla birlikte iki maddenin (m1, m2) faktör yüklerinin 0,90'ın üzerinde olduğu, ayrıca uyum indekslerinin uygun aralıklarda olmadığı tespit edildiğinden öncelikle modifikasyon önerilerine uygun kovaryans bağlantıları (m3-m4, m5-m6, m8-m9) ile uyum indeksleri iyileştirilmeye çalışılmıştır. Kurulan kovaryans bağlantıları sonrasında model uyum indekslerinin uygun aralıklara ulaşmadığı tespit edildiğinden aşırı yüksek faktör yüküne sahip iki madde (m1, m2) ölçekten çıkarıldıktan sonra uyum indekslerinin iyi ve çok iyi düzeylere ulaştığı tespit edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri, faktör yüklerine ait t değerleri, açıklayıcı faktör analizindeki madde sayısının değişmesi nedeniyle açıklayıcı faktör analizi varyans ve faktör yükleri ile güvenirlilik analizi kapsamında elde edilen madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha katsayıları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Çalışan memnuniyeti ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

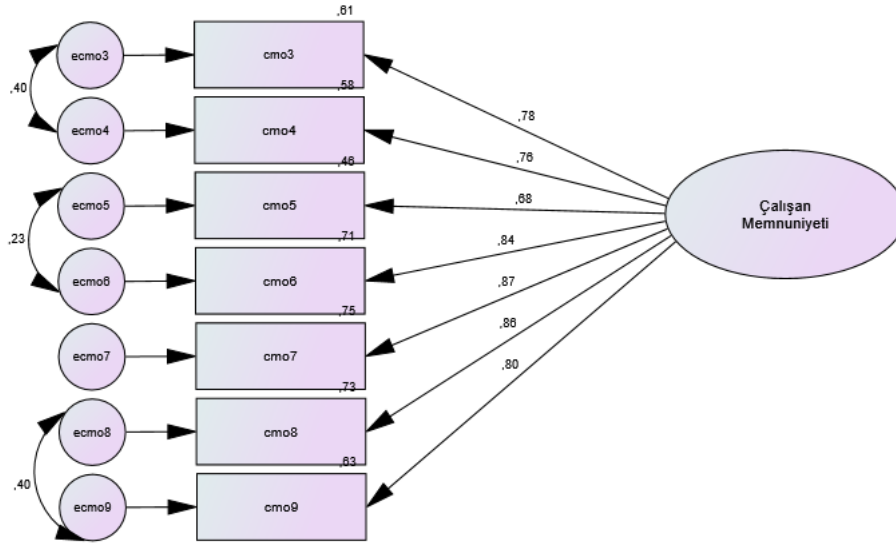
Madde	λ	Std. β	t	r
3. Kendimi bu kuruma ait hissediyorum	0,808	0,78		0,77
4. Çalıştığım kurumda kendimi güvende hissediyorum	0,845	0,76	12,13**	0,76
5. Bilgi ve becerilerimi sergileme olanağına sahibim	0,799	0,68	8,07**	0,66
6. Kurum içi iletişimde sorun yaşamıyorum.	0,777	0,84	10,56**	0,82
7. Kurumda çalışanların öneri ve şikayetleri dikkate alınmaktadır	0,828	0,87	10,92**	0,82
8. Yöneticiler yenilikçi ve yaratıcı düşünceleri dikkate alırlar.	0,853	0,86	10,74**	0,82
9. Yöneticiler başarılı olanları adil şekilde ödüllendirirler	0,833	0,80	9,78**	0,77
Toplam Varyans (%)	67,36			
Cronbach Alpha (α)				0,93

**p<0,01; r: Madde toplam korelasyonu

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte kalan 7 maddeye ait tek boyutta faktör yüklerinin 0,40'tan yüksek ve tüm maddelerin t değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ölçekte kalan 7 madde ile tekrarlanan açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre madde faktör yüklerinin uygun aralıklarda olduğu ve açıklanan toplam varyansın azalmakla birlikte oldukça yüksek düzeyde (%67,36) olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha katsayısı 0,93 ve tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu 0,30'danyüksek (0,66 ile 0,82 aralığında) olarak tespit edilmiştir.

Geçerlik ve güvenilirlik analizi bulgularına göre Çalışan Memnuniyeti Ölçeğinin 7 madde ve tek boyutlu yapısı ile güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3. Çalışan memnuniyeti ölçeği DFA diyagramı

3.1.3. Sabotaj Eğilimi Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Bulguları

Bu çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen Sabotaj Eğilimi Ölçeği için ulaşılan 134 çalışandan elde edilen verilerin açıklayıcı faktör analizi açısından uygunluğu için Tablo 8'deki Kaiser Meyer Olkin (KMO) örneklem yeterlilik ölçümü ve Bartlett's küresellik testlerinden yararlanılmıştır Tablo 8'e göre KMO değeri 0,89 ve Bartlett Küresellik testi ki-kare istatistiği anlamlı olarak tespit edilmiştir (p<0,05). Buna göre 134 çalışandan oluşan araştırma örneklemini yeterlidir. Tablo 8'de açıklayıcı faktör analizi varimax döndürmesi ilk sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. Sabotaj eğilimi ölçeği Varimax döndürmeli ilk AFA bulguları

Madde ve Boyut	λ	λ
Kendini Sabotaj (İçe Dönük Sabotaj) (F1)		
1.Başarısızlık için sürekli bahaneler üretirim ya da kendimi suçlarım	0,352	0,578
2.İşlerimi mümkün olan en son zamanda yapmaya çalışırım.	0,021	0,862
3.Aslında huzurlu bir insanım ancak kolayca keyfim kaçabilir.	0,533	0,551
4.Ne olursa olsun her zaman elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışırım	-0,082	-0,025
5.Bir işi yaparken çevreden duyduğum sesler veya hayallerim kolaylıkla dikkatimi dağıtır	0,783	0,111
6.Başarılı olmamı güçleştirecek ortamlarda bulunmayı istemem	0,345	0,426
7.Sıklıkla spor, şans oyunu ve yetenek gerektiren diğer alanlarda şansımın kötü olduğunu düşünürüm.	0,245	0,427
8.Bazen kolay işleri bile başarmamı zorlaştıracak derecede kötümser olurum	0,721	0,189
9.Bir işe ya da etkinliğe başlamadan önce kendimi son derece kaygılı hissederim	0,718	0,223
10.İşte ve yarışmalarda başarılı olamamak korkusu motivasyonumu düşürür.	0,718	0,313
11.Anlık zevkler ve başarılar vaat edilenlerden daha çok beni etkiler.	0,703	0,122
Kurumsal Sabotaj (Dışa Dönük Sabotaj) (F2)		
12.Bana bir haksızlık yapıldığını hissedersen bunu yapının yanına kar bırakmam	0,136	0,000
13.Kendimi bu işyerine ait hissetmiyorum	0,140	0,685
14.İşyerinde hep üç maymunu oynarım: Bilmiyorum, görmedim, duymadım.	0,483	0,508
15.İşyerinde şu an bulunduğum konum yeteneklerimle uyumuyor.	0,267	0,707
16.İş yerinde karşılaştığım herhangi bir hatayı ya da arzayı yöneticilere haber verirsem olumsuz bir davranışla karşılaşabilirim.	0,181	0,694
17.İşyerinde işini yapanda yapmayanda aynı ücreti alıyor.	0,126	0,712
18.İş yerinde şikâyet ve öneri sistemi çalışmıyor.	-0,022	0,857
19.Yöneticiler başarıyı kendilerinden, başarısızlığı ise bizden biliyorlar.	0,109	0,771
20.Birlikte çalıştığım kişilerle işle ilgili fikirlerimi paylaşmıyorum	0,405	0,552
21.Burada kendime bir kariyer geleceği görmüyorum.	0,073	0,797
22.Bu işyerini benim eklemek tekne olarak görüyorum	0,170	-0,368
Varyans (%)	28,555	14,731
Toplam Varyans (%)	43,286	
KMO- Örneklem Yeterlilik Ölçümü	0,832	
Bartlett's Küresellik Testi (X^2)	1213,98	
Sd	231	
p	0,000	

Açıklayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre 22 maddeden oluşan ve iki boyutlu olarak planlanan ölçekte 9 maddenin (m1, m2, m3, m4, m6, m7, m12, m14, m22) faktör yükleri 0,40'tan düşük ve ait oldukları faktördeki yük değeri ile diğer faktörlerdeki yük değerleri arasındaki fark 0,10'dan düşüktür. Ölçekte açıklanan varyansın da yeterli düzeyde olmadığı tespit edildiğinden uygun olmayan maddeler aşamalı olarak ölçekten çıkarılarak açıklayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır ve Tablo 9'daki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9. Sabotaj eğilimi ölçeği Varimax döndürmeli son AFA bulguları

Madde ve Boyut	λ	λ
Kendini Sabotaj (İçe Dönük Sabotaj) (F1)		
5.Bir işi yaparken çevreden duyduğum sesler veya hayallerim kolaylıkla dikkatimi dağıtır	0,132	0,756
8.Bazen kolay işleri bile başarmamı zorlaştıracak derecede kötümser olurum	0,246	0,701
9.Bir işe ya da etkinliğe başlamadan önce kendimi son derece kaygılı hissederim	0,104	0,801
10.İşte ve yarışmalarda başarılı olamamak korkusu motivasyonumu düşürür.	0,153	0,824
11.Anlık zevkler ve başarılar vaat edilenlerden daha çok beni etkiler.	0,004	0,675
Kurumsal Sabotaj (Dışa Dönük Sabotaj) (F2)		
13.Kendimi bu işyerine ait hissetmiyorum	0,669	0,166
15.İşyerinde şu an bulunduğum konum yeteneklerimle uyumuyor.	0,701	0,282
16.İş yerinde karşılaştığım herhangi bir hatayı ya da arzayı yöneticilere haber verirsem olumsuz bir davranışla karşılaşabilirim.	0,702	0,148
17.İşyerinde işini yapanda yapmayanda aynı ücreti alıyor.	0,731	0,095
18.İş yerinde şikâyet ve öneri sistemi çalışmıyor.	0,869	-0,035
19.Yöneticiler başarıyı kendilerinden, başarısızlığı ise bizden biliyorlar.	0,788	0,091
20.Birlikte çalıştığım kişilerle işle ilgili fikirlerimi paylaşmıyorum	0,566	0,360
21.Burada kendime bir kariyer geleceği görmüyorum.	0,807	0,058
Varyans (%)	34,036	24,004
Toplam Varyans (%)	58,040	

Tablo 9'daki son açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçekte kalan 13 maddenin 2 boyutta açıkladığı toplam varyans %58,04 düzeyine yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle 22 madde ile 2 boyuttan elde edilen %43,29 düzeyindeki toplam varyanstan daha yüksek bir toplam varyans elde edilmiştir. Boyutlardaki varyans oranları sırasıyla %34,04 ve %24,00 olarak tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizinin son adımında kalan 13 maddenin faktör yüklerinin 0,40'tan yüksek olduğu, her maddenin yalnızca ait olduğu boyutta yüksek faktör yüküne sahip olduğu ve diğer faktörlerdeki faktör yükleri farkının 0,10'dan yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada açıklayıcı faktör analizi sonucunda kalan 13 madde ve 2 boyutlu yapı ile gerçekleştirilen doğrulayıcı uyum indeksleri Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10. Sabotaj eğilimi ölçeği doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen model uyum indeksleri

Model Uyum İndeksleri	İlk DFA	Son DFA*
	13 madde 2boyut	13 madde 2boyut
X ² /sd (p)	2,273	1,833
SRMR	0,077	0,072
GFI	0,860	0,902
NNFI	0,870	0,915
CFI	0,893	0,935
RMSEA	0,098	0,079
Faktörler arası korelasyon	0,35	0,37
Faktör yükü	0,56 / 0,83	0,58 / 0,86
Kovaryans bağlantısı	-	ids9-ids10, dds2-dds4, dds4-dds5, dds7-dds9

*: Kovaryans bağlantıları sonrası

Doğrulayıcı faktör analizi ilk sonuçlarına göre madde faktör yüklerinin uygun aralıklarda olduğu ancak model uyum indekslerinin uygun aralıklarda olmadığı tespit edildiğinden öncelikle modifikasyon önerilerine uygun dört kovaryans bağlantısı (ids9-ids10, dds2-dds4, dds4-dds5, dds7-dds9) sonucunda uyum indekslerinin iyi ve çok iyi düzeylere ulaştığı tespit edilmiştir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yükleri, faktör yüklerine ait t değerleri ve güvenilirlik analizi kapsamında elde edilen madde toplam korelasyonu ve Cronbach Alpha katsayıları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Sabotaj eğilimi ölçeği DFA ve güvenilirlik analizi bulguları

Madde ve Boyut	Std. β	t	r	α
Kendini Sabotaj (İçe Dönük Sabotaj) (F1)				0,82
5.Bir işi yaparken çevreden duyduğum sesler veya hayallerim kolaylıkla dikkatimi dağıtır	0,72		0,45	
8.Bazen kolay işleri bile başarmamı zorlaştıracak derecede kötümser olurum	0,73	7,37**	0,52	
9.Bir işe ya da etkinliğe başlamadan önce kendimi son derece kaygılı hissederim	0,65	6,32**	0,45	
10.İşte ve yarışmalarda başarılı olamamak korkusu motivasyonumu düşürür.	0,73	6,71**	0,51	
11.Anlık zevkler ve başarılarla vaat edilenlerden daha çok beni etkiler.	0,58	7,54**	0,31	
Kurumsal Sabotaj (Dışa Dönük Sabotaj) (F2)				0,89
13.Kendimi bu işyerine ait hissetmiyorum	0,61		0,56	
15.İşyerinde şu an bulunduğum konum yeteneklerimle uyum sağlamıyor.	0,65	6,97**	0,66	
16.İş yerinde karşılaştığım herhangi bir hatayı ya da arızayı yöneticilere haber verirsem olumsuz bir davranışla karşılaşabilirim.	0,66	6,17**	0,58	
17.İşyerinde işini yapmada yapmayanda aynı ücreti alıyorum.	0,71	6,85**	0,58	
18.İş yerinde şikâyet ve öneri sistemi çalışmıyor.	0,86	5,75**	0,62	
19.Yöneticiler başarıyı kendilerinden, başarısızlığı ise bizden biliyorlar.	0,75	6,97**	0,63	
20.Birlikte çalıştığım kişilerle işle ilgili fikirlerimi paylaşmıyorum	0,61	5,80**	0,59	
21.Burada kendime bir kariyer geleceği görmüyorum.	0,76	7,02**	0,62	
Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha (α)				0,87

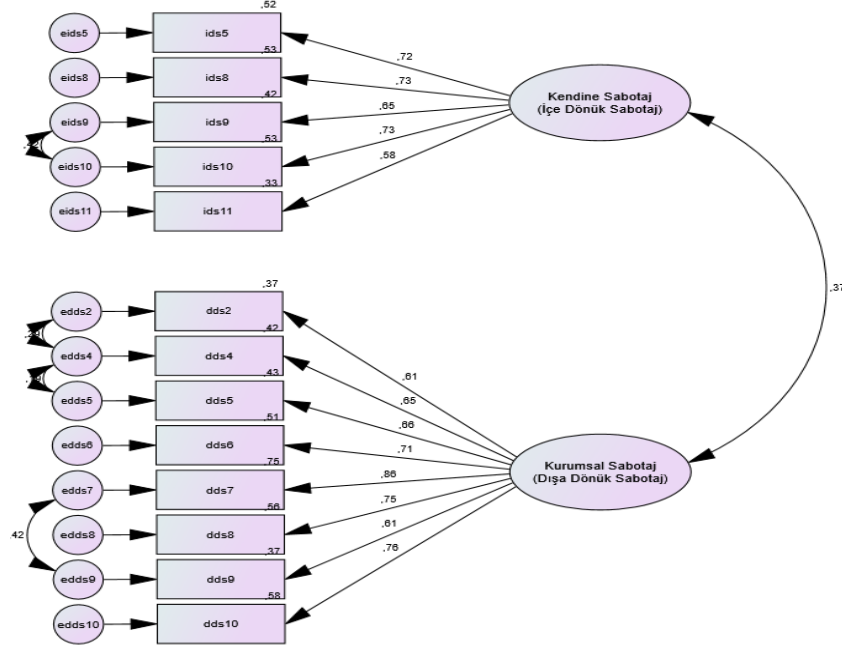
**p<0,01; r: Madde toplam korelasyonu

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte kalan 13 maddenin ait oldukları 2 boyuttaki faktör yüklerinin 0,40'tan yüksek ve tüm maddelerin t değerlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Ölçeğin tümüne ait Cronbach Alpha katsayısı 0,87; alt boyutların Cronbach Alpha katsayıları 0,82 ve 0,89 düzeyinde ve tüm maddeler için madde-toplam korelasyonu

0,30'dan yüksek (0,31 ile 0,66 aralığında) olarak tespit edilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizi bulgularına göre Sabotaj Eğilimi Ölçeğinin 13 madde ve 2 boyutlu yapısı ile güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 4. Sabotaj eğilimi ölçeği DFA diyagramı

3.2. Betimsel Bulgular

Tablo 12'de ölçek puanlarının betimsel istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo 12. Ölçek puanlarına ait betimsel istatistikler

Ölçek ve Boyut	N	Alınabilecek		Elde Edilen		\bar{X}	SS	Çarpıklık	Basıklık
		Min.	Maks.	Min.	Maks.				
NEPOTİK TUTUM	134	1	6	1,00	6,00	3,45	1,41	-0,10	-0,98
ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ	134	1	6	1,00	6,00	3,87	1,32	-0,45	-0,60
Kendini Sabotaj Eğilimi	134	1	6	1,00	6,00	2,83	1,18	0,34	-0,52
Kurumsal Sabotaj Eğilimi	134	1	6	1,00	5,63	3,23	1,28	-0,12	-0,99
SABOTAJ EĞİLİMİ	134	1	6	1,00	5,51	3,03	1,01	0,19	-0,46

Tablo 12'ye göre nepotik tutum ölçek puanı $3,45 \pm 1,41$ olarak tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların yöneticilerin nepotik tutumuna ilişkin algı düzeyinin düşük-orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 12'ye göre çalışan memnuniyeti ölçek puanı $3,87 \pm 1,32$ olarak tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların işyerinden memnuniyetinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 12'ye göre sabotaj eğilimi ölçek puanı $3,03 \pm 1,01$ olarak tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların sabotaj eğiliminin düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Sabotaj eğilimi alt boyutları incelendiğinde kurumsal sabotaj eğilimi alt boyut ($2,83 \pm 1,18$), kendini sabotaj eğilimi alt boyut ($3,23 \pm 1,28$) puanlarının da benzer şekilde düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Değişkenler Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Tablo 13'te ölçek puanları arasındaki Pearson korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 13. Değişkenler arasındaki ilişki

Ölçek ve Boyut	N	2	3	4	5
NEPOTİK TUTUM	150	-0,55**	0,20*	0,67**	0,54**
ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ	150	1	-0,17	-0,71**	-0,55**
Kendini Sabotaj Eğilimi	150		1	0,35**	0,80**
Kurumsal Sabotaj Eğilimi	150			1	0,84**
SABOTAJ EĞİLİMİ	150				1

Tablo 13'e göre katılımcıların nepotik tutum algı puanları ile memnuniyet puanları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=-0,55$; $p<0,05$). Buna göre, yöneticilerin nepotik tutumuna ilişkin algı düzeyi yüksek olan çalışanların memnuniyeti düşük düzeydedir.

Katılımcıların nepotik tutum algı puanları ile kendini sabotaj ($r=0,20$; $p<0,05$), kurumsal sabotaj ($r=0,67$; $p<0,05$) alt boyut puanları ve sabotaj eğilimi ölçek puanı ($r=0,54$; $p<0,05$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, yöneticilerin nepotik tutumuna ilişkin algı düzeyi yüksek olan çalışanların kendini ve kurumsal sabotaj eğilimi yüksektir.

Tablo 13'e göre katılımcıların memnuniyet ölçek puanları ile kurumsal sabotaj ($r=-0,71$; $p<0,05$) alt boyut puanları ve sabotaj eğilimi ölçek puanı ($r=-0,55$; $p<0,05$) arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, işyerindeki memnuniyet düzeyi yüksek olan çalışanların kurumsal sabotaj eğilimi düşük düzeydedir.

Tablo 14'te örgütsel nepotik tutumun çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimi üzerindeki etkisine ait yol analizi bulguları gösterilmiştir.

Tablo 14. Nepotik tutumun çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimi üzerindeki etkisine ait yol analizi sonuçları

Model	Bağımsız Değişken	Hipotez	Bağımlı Değişken	β	t	p	R ²
1	Nepotik Tutum	H1	Çalışan Memnuniyeti	-0,63	-5,97	0,000	0,391
		H2	Kendine Sabotaj Eğilimi	0,22	2,18	0,029	0,050
		H3	Kurumsal Sabotaj Eğilimi	0,77	5,89	0,000	0,593
X ² /sd=1,69		SRMR=0,07	GFI=0,77	NNFI=0,90	CFI=0,91	RMSEA=0,07	
2	Çalışan Memnuniyeti	H4	Kendine Sabotaj Eğilimi	-0,20	-1,97	0,049	0,040
		H5	Kurumsal Sabotaj Eğilimi	-0,78	-6,57	0,000	0,610
X ² /sd=1,61		SRMR=0,07	GFI=0,85	NNFI=0,93	CFI=0,94	RMSEA=0,07	

Tablo 14'teki birinci ve ikinci modele ait uyum indekslerinin GFI haricinde uygun olduğu tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğüne duyarlı olan ve örneklem hacmi yükseldikçe artan, örneklem hacmi düştükçe azalan GFI değeri haricindeki indeks değerlerinin iyi ve çok iyi düzeylerde olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada örneklem sayısının düşük olması (N=134) ve diğer uyum indekslerinin iyi ve çok iyi düzeylerde olması her iki modelin uygun olduğunu göstermektedir. Nepotik tutum algısı çalışan memnuniyetindeki değişimin yaklaşık %39'unu (R²=0,391), kendine sabotaj eğilimindeki değişimin yaklaşık %5'ini (R²=0,050) ve kurumsal sabotaj eğilimindeki değişimin yaklaşık %59'unu (R²=0,593) açıklamaktadır. Birinci modeldeki standardize edilmiş regresyon katsayısı (β) ve katsayının anlamlılığı (t) ışığında, nepotik tutum algısının çalışanların memnuniyeti ($\beta=-0,63$; $t=-5,97$; $p<0,05$) üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu; kendine sabotaj eğilimi ($\beta=0,22$; $t=2,18$; $p<0,05$) ve kurumsal sabotaj eğilimi ($\beta=0,77$; $t=5,89$; $p<0,05$) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Önem sırasına göre incelendiğinde nepotik tutumun en fazla kurumsal sabotaj eğilimine neden olduğu tespit edilmiştir. Birinci modele göre örgütte nepotik tutuma ilişkin algının yükselmesi çalışanların memnuniyetinde düşüşe; kurumsal ve kendine sabotaj eğiliminde yükselmeye neden olmaktadır.

H1Kabul: Nepotik tutum algısının çalışan memnuniyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H2Kabul: Nepotik tutum algısının kendine sabotaj eğilimi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H3Kabul: Nepotik tutum algısının kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Tablo 14'teki ikinci modele göre çalışan memnuniyeti kendine sabotaj eğilimindeki değişimin yaklaşık %4'ünü ($R^2=0,040$), kurumsal sabotaj eğilimindeki değişimin yaklaşık %61'ini ($R^2=0,610$) açıklamaktadır. İkinci modeldeki standardize edilmiş regresyon katsayısı (β) ve katsayının anlamlılığı (t) ışığında, çalışan memnuniyetinin kendine sabotaj eğilimi ($\beta=-0,20$; $t=-1,97$; $p<0,05$) ve kurumsal sabotaj eğilimi ($\beta=-0,78$; $t=-6,57$; $p<0,05$) üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Önem sırasına göre incelendiğinde, çalışan memnuniyetinin en fazla kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. İkinci modele göre çalışan memnuniyetinin yükselmesi kurumsal sabotaj ve kendine sabotaj eğilimde azalmaya neden olmaktadır.

H4Kabul: Çalışan memnuniyetinin kendini sabotaj eğilimi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

H5Kabul: Çalışan memnuniyetinin kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi vardır.

Tartışma

Geçerlik ve güvenilirlik analizi bulgularına göre; Nepotik Tutum Ölçeği ve Çalışan Memnuniyet Ölçeği Cronbach alfa katsayısı 0.93, Sabotaj Eğilimi Ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı ise 0.87'dir. Çalışmada kullanılan her üç ölçeğin de yapılan sadeleştirme sonunda yüksek düzeyde geçerli ve güvenilir bir yapıya kavuştukları görülmektedir.

Nepotik tutum ölçeğinin tüm maddelerinin faktör yüklerinin Çokluk ve diğerlerinin (2010) Model Uyum İndeksleri Tablosundaki (Tablo1) iyi uyum aralığında olmasının, katılımcıların nepotik davranış standartları ve kabullerindeki benzerlik ya da örtüşmeyle açıklanabileceği düşünülmektedir. Bu durum nepotik uygulamaların erkenden fark edilerek çalışanlarda sabotaj eğilimine dönüşmeden uygun önlemlerin alınmasına olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Çalışan memnuniyet ölçeğindeki faktör yükleri bakımından uyumsuz iki maddenin (md.1: *Bu kurumda çalışmaktan çok memnunum*, md.2. *Bu kurumda çalışmayı çevremdekilere tavsiye ederim*) katılımcıların kurumsal aidiyet ve örgütsel güven duyguları ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Her iki ifadenin faktör yüklerindeki farklılaşma aynı zamanda çalışanların yaşadıkları duygusal kırılma ya da duyarlılıklara işaret etmektedir. Katılımcıların gerçek düşüncelerini belirtebilmeleri, araştırmacı tarafından verilen güvencelerin katılımcıları ikna edici olmasına bağlıdır. Çalışan memnuniyetin ölçülmesi, oldukça popüler bir konu olsa da kurum içi çalışan memnuniyet ölçümünün performans değerlendirme, verimlilik, karlılık gibi somut çıktılara dayandırılması gerekmektedir.

Sabotaj eğilimi ölçeğindeki faktör yükleri uyumsuz 9 maddenin (m1, m2, m3, m4, m6, m7, m12, m14, m22) katılımcıların kişilik özellikleri ve zafiyet alanlarına yönelik ifadeler içermesi nedeniyle, bu maddelere katılımcılardan uygun yanıtlar alınmayacağı konusunda Etik Kurul Üyelerinin uyarıları doğrulanmış olmaktadır. Bu maddeler için ölçekte tersine kodlama yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Ölçek puanlarına ait betimsel istatistikler incelendiğinde katılımcıların; yöneticilerin nepotik tutumuna ilişkin algı düzeyinin düşük-orta düzeyde olduğu; işyerinden memnuniyetinin yüksek düzeyde olduğu, sabotaj eğilimi ve alt boyutlarında düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Bu sonuçta katılımcıların tamamının orta ve üst düzey İK profesyonelinden oluşması onların çalıştıkları kurumda avantajlı konumları nedeniyle olabileceği düşünülmektedir. Çalışanın “yönetici nepotik tutum algısı” azaldıkça çalışan memnuniyeti artmakta, sabotaj eğimi ise azalma eğilimine girmektedir.

Nepotik tutumun çalışan memnuniyeti ve sabotaj eğilimi üzerindeki etkisine ait yol analizi bulgularına göre; birinci modelde (nepotik tutum bağımsız değişken, çalışan memnuniyeti, kendine sabotaj eğilimi ve kurumsal sabotaj eğilimi bağımlı değişken), nepotik tutum algısının çalışanların memnuniyeti ($\beta=-0,63$; $t=-5,97$; $p<0,05$) üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu; kendine sabotaj eğilimi ($\beta=0,22$; $t=2,18$; $p<0,05$) ve kurumsal sabotaj eğilimi ($\beta=0,77$; $t=5,89$; $p<0,05$) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Önem sırasına göre incelendiğinde nepotik tutumun en fazla kurumsal sabotaj eğilimine neden olduğu tespit edilmiştir. Birinci modele göre örgütte nepotik tutuma ilişkin algının yükselmesi çalışanların memnuniyetinde düşüşe; kurumsal ve kendine sabotaj eğiliminde yükselmeye neden olmaktadır. İkinci modele (Çalışan memnuniyeti bağımsız değişken, kendine sabotaj eğilimi ve kurumsal sabotaj eğilimi bağımlı değişken) göre, çalışan memnuniyetinin kendine sabotaj eğilimi ($\beta=-0,20$; $t=-1,97$; $p<0,05$) ve kurumsal sabotaj eğilimi ($\beta=-0,78$; $t=-6,57$; $p<0,05$) üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Önem sırasına göre incelendiğinde, çalışan memnuniyetinin en fazla kurumsal sabotaj eğilimi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. İkinci modele göre çalışan memnuniyetinin yükselmesi kurumsal sabotaj ve kendine sabotaj eğilimde azalmaya neden olmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli konu, çalışanın algıladığı sabotaj eğiliminin olumsuz sonuçlarını öncelikle kendisine ya da yöneticilere yansıtmaktan ziyade planlı (kasıtlı) ya da plansız (kasıtsız) olarak kuruma yönetebileceği tehlikesidir. Kurum içinde her düzey yönetici tarafından sabotaj eğilimine karşı zamanında ve yerinde proaktif önlemler alınmasında duyarsız kalınması da mevcut olası tehlikenin büyümesine yol açabilecektir. Ekim 2001'de merkezi Amerika Birleşik Devletleri, Teksas eyaleti, Houston şehrinde bulunan Amerikan enerji devi Enron şirketinin iflası ile sonuçlanan yolsuzluk olayı bu duyarsızlığın ulaşabileceği boyutu gözler önüne sermektedir (Wikipedia, 2021). Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada gibi birçok ülkede her düzey kurumda organizasyon içerisindeki yanlış ve kötü davranış ve eylemlerin açığa çıkarılması amacıyla Whistleblowing (ifşa ve ihbar) sistemi kurulması yasal dayanağa kavuşturulmuştur. Bu sistemin açıklık ve demokratikleşme politikaları çerçevesinde politik konularda çeşitli kısıtlar getirilerek ulusal kültürel duyarlılıklara saygılı bir biçimde ülkemizde de yasal dayanağa kavuşturulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgularla, literatürdeki diğer benzer çalışmalardan elde edilen bulgularla karşılaştırılarak anlamlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir.

Literatürdeki çalışmalar, nepotizm ile çalışan memnuniyeti ilişkisinden ziyade nepotizm -iş tatmini ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konuda Asanakutlu ve Avcı (2010) ile Büte'nin (2011) çalışmaları bulguları itibariyle öne çıkmaktadır. Bu çalışmada her iki ölçekte tek boyutlu olarak düzenlenmişken, Asanakutlu ve Avcı (2010) ile Büte (2011) çalışmalarında üç boyutlu nepotizm ölçeği (terfide kayırmacılık, işlem kayırmacılığı ve işe alma sürecinde kayırmacılık) ile beş boyutlu (işin yapısından tatmin, ücret tatmini, yükselme olanaklarından tatmin, yönetimden tatmin ve iş arkadaşlarından tatmin) iş tatmini ölçeği kullanmışlardır. Asanakutlu ve Avcı (2010) aile işletmelerinde nepotizm algısı ve iş tatmini ilişkisini inceleyen çalışmalarının sonuçlarına göre “iş yapısından tatmin” ve “iş arkadaşları tatmini” ile nepotizmin hiçbir boyutu arasında anlamlı bir ilişki görülmemiş ve en yüksek anlamlı negatif ilişki terfi kayırmacılığı ile iş tatmininin diğer boyutları arasında olduğu tespit edilmiştir. Ücret tatmini ile nepotizmin bütün boyutları arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Büte (2011) ise nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracılık rolünü inceleyen çalışmasında, nepotizmin her bir boyutunun genel iş tatmini düzeyi ile olan ilişkisini incelenmiş; çalışmadan elde ettiği sonuçlara göre terfi ve işlem kayırmacılığın iş tatmini ile anlamlı negatif bir ilişkisi olduğu

görülmüş, işe alma sürecinde kayırmacılık ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Asanakutlu ve Avcı'nın (2010) çalışması ile Büte'nin (2011) çalışması arasında ortak nokta, terfi kayırmacılığı ile iş tatmini arasındaki anlamlı negatif ilişkinin görülmesi ve kayırmacılık algısının oluşumuna beşerî ilişkilerle bağlantılı yönü olmamasıdır. Her iki çalışmanın diğer sonuçları ise paralellik göstermemektedir. Her iki çalışmanın sonuçları, bu çalışmayla büyük ölçüde örtüşse de çalışanların nepotizm algısının örgüt içindeki insani ilişkilerden etkilenmeyeceği düşüncesinin ön yargılı bir kabul olabileceği düşünülmektedir. Yöneticinin nepotik tutum ve davranışını birer avantaj olarak kullanabilme olanağına sahip çalışanlarla dezavantajlı konumdaki diğer çalışanlar arası ilişkilerin nepotizm olgusundan etkilenmemesi olası görülmektedir. Aksi takdirde neo klasik örgüt kuramı, enformel grup davranışlarını açıklayamazdı diye düşünülmektedir.

Literatürde nepotizm ile sabotaj eğilimi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik çalışma yok denecek kadar azdır. Mevcut çalışmalarda nepotizm ile sabotaj eğiliminin spesifik alanlarına yöneliktir. Sabotaj eğiliminin kendine sabotaj ve kurumsal sabotaj boyutları ile nepotizm ilişkisini araştıran bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Bu çalışma nepotizmin hem çalışan memnuniyeti ve hem de sabotaj eğilimi ile ilişkisini aynı araştırma deseninde inceleyen bütüncül bir çalışma olmaktadır. Burada nepotizm ile sabotaj eğilimi üzerine yapılmış iki çalışmayı anmak gerekecektir.

Araslı ve diğerlerinin (2015) Kamerun'da turizm sektöründe çalışan ön büro elemanlarının hizmet sabotajı eğilimi üzerinde nepotizmin ve istihdam edilebilirliğin rolü adlı çalışmalarında; nepotizm olgusunun hizmet sabotajı davranışının bir parçası haline geldiğini, çalışanların bilgi, eğitim, beceri ve yeteneklerinden çok yakın aile ilişkileri, siyasi bağlantılar veya arkadaşlıkların ön planda tutulduğu sonucuna varmışlardır. Nepotizmin hizmet sabotajı üzerinde anlamlı pozitif etkisi ($r = 0,36$, $p > 0-01$) olduğunu ve nepotizm değişkeninin hizmet sabotajının önemli bir yordayıcısı olduğunu bulmuşlardır. Nepotizm 1 birim arttığında hizmet sabotajı 0,32 birim artmaktadır. Bu sonucun çalışmanın sonuçlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

Hussain ve diğerlerinin (2019) Pakistan'da orta eğitimde akademik sabotaj üzerinde öğretmen kayırmacılığın etkisi ile ilgili öğrenciler üzerinde yürüttükleri çalışmalarında; öğrencilerin algılarına dayalı olarak, öğretmen kayırmacılığı ile akademik sabotaj arasında ille pozitif ve orta derecede ilişki tespit etmişlerdir ($r = .22$, $p \leq .05$). Bu sonuç, bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Nepotizm olgusu, toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklı derece ve genişlikteki uygulama biçimleri ile varlığını sürdürmektedir. Nepotizme tamamen olumsuz içeriklere sahip bir kavram olarak bakmak da pek olası değildir. Ancak nepotizmin örgüte açık ya da kapalı şekilde yansımaları, konunun temel bir İK problemi teşkil edebileceğine işaret etmektedir. Nepotizmin önlenmesi ile ilgi önerilerden bazıları; kurumsallaşma, iş etiği kurallarına bağlılık, çift yönlü açık iletişim kanalları, çalışanları güçlendirme, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık sayılabilir. Ancak nepotizm yöneticilerden kaynaklı bir işyeri ayrımcılık problemi olması, onun bir İK problemi olarak çözümünü imkânsız hale getirebilmektedir. Ayrıca problemin inkârı ve ispatı da bir başka güçlüktür. Örgütlerin temel yetkinlik alanının en önde geleni çalışanları olmaktadır. İş yerinde çalışanların iş tatmini kaynaklı memnuniyetsizliklerinin çalışanları bir rekabet unsuru olmaktan çıkarabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada çalışanın nepotizm algısı ile çalışan memnuniyeti algısı arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki olduğu; nepotizm algısı ile sabotaj eğilimi algısı arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki olduğu; yine çalışanın memnuniyeti algısı ile sabotaj eğilimi algısı arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre; çalışanlarda nepotizm algısı yükseldikçe, çalışanların memnuniyet algıları azalmakta, sabotaj eğilimi algısı ise yükselmektedir. Çalışan memnuniyet algısının azalması, en fazla kurumsal sabotaj eğilimi

algısını etkilemektedir. Buradan hareketle denilebilir ki nepotizmden en fazla etkilenen çalışan gibi görünse de yıkıcı etkilerin yansımaları kurumda daha fazla görülebilecektir. Bu arada kurumdaki tüm sabotaj eğilimlerini nepotizmle açıklamak da olası değildir.

Bu çalışmanın esas kısıdını örneklem büyüklüğü olarak yeterli sayıya ulaşamaması, katılımcıların tamamının aynı meslek grubundan ve beyaz yakalılardan oluşmasıdır. Bu durum kısıt olarak ölçek puanlarının uyum indeksinde GFI değerinin diğer değerlere göre nispeten düşük olması ve özellikle kendine sabotaj eğiliminde altı ifadenin faktör yükünün yetersiz olmasında aşırı benzeşme sorunu ile karşılaşmıştır. Araştırmacının üniversite dışından saha çalışması yürütmesi bir diğer kısıdı oluşturmaktadır. Bu kısıt etik kurul izni almada ciddi bir engel teşkil etmektedir. İlgili yasa gereği her kamu kuruluşunda bir etik komisyon bulunmakla birlikte bu komisyonların görev tanımlarında akademik çalışmaların denetimi işlevi bulunmamaktadır. Pratik bir çözüm olarak üniversitede çalışan bir akademik personeli çalışmaya ortak etmek ya da bu engelin aşılması için araştırmacıya en yakın konumda bulunan üniversitelerin etik kurullarının görevlendirilmesi uygun bir çözüm olarak görülmektedir.

Nepotizm ve sabotaj konularının araştırılmasına her düzey yönetici olumsuz önyargı ile yaklaşmakta “şirket sırrı” gibi genel geçer bir kavramın arkasına saklanmaktadırlar. Ayrıca sabotaj olgusu sonuçları uzun dönemde ortaya çıkabilen sinsi bir örgüt problemi olmaktadır. Bu ve benzeri engeli aşabilmek için örgüt içinde açık iletişim kanallarına da içeren örgütsel vatandaşlık davranışını teşvik eden örgüt iklimi oluşturulmalıdır.

Özellikle çalışanların nepotizm ve sabotaj eğilimi konularındaki kültürel duyarlılıkları ve değerler sistemi dikkate alınarak bu duyarlılıkları anlamaya yönelik ölçek ifadeleri ters kodlanmalıdır. Yabancı akademisyenlerince geliştirilmiş hazır ölçeklerin Türkçeye uyarlanmasında yerel kültürel duyarlılıklar dikkate alınmalıdır.

Örgüt içinde nepotik uygulamalardan kaynaklı çalışan memnuniyetsizliğinin çalışanlarda sabotaj eğimine dönüşmeden erkenden fark edilerek uygun önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu amaçla Whilistblowing benzeri yasal ve kültürel alt yapısı oluşturulmuş bir ihbar ve ikaz sistemi kurulmalıdır. Örgüt kültürünün bu sitemle uyumlu hale getirilmesi için kurum içi eğitim programları geliştirilmelidir.

Birçok yerel yönetim kuruluşunda eski devlet memurları sicil sisteminin yerine geçmek üzere, her yıl üst- ast, ast- üst ve eşitler arasındaki üçlü açık değerlendirme şeklinde uygulanan çalışan memnuniyet anketleri, çalışan memnuniyetine katkı sağlama yerine çalışanları çatışmaya açık hale getirdiğinden bu uygulamaya son verilmelidir.

Bu konuda yapılacak benzeri çalışmalarda, nepotizm- çalışan memnuniyeti- sabotaj eğilimi ilişkisinde, örgütsel güven algısının aracı değişken rolü üstlenip üstlenemeyeceğinin incelenmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Abdalla, H. F., Maghrabi, A.S. ve Raggad, B.G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism, a crosscultural study. *International Journal of Manpower*, 19(8), ss.554- 570.
- Akın, A., Abacı, R., ve Akın, Ü. (2011). Self-handicapping: A conceptual analysis. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(3), 1155- 1168.
- Akın, A. (2012). Kendini sabotaj ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(164), 176-187.
- Altıntaş, Ç. F. (2009). Kişiliğin algılanan örgütsel sabotaj davranışları üzerindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 95-111. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/huniibf/issue/29197/312634>

- Araslı, H, Alpler, N. ve Winifred D. (2015). The role of employability and nepotism on frontline employees service sabotage. *International Interdisciplinary Business- Economics Advancement, Conference*, Las Vegas, Nevada, USA
- Asunakutlu, T. ve Avcı U. (2010). Aile işletmelerinde nepotizm algısı ve iş tatmini ilişkisi üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2, 93–109.
- Avcı, N. (2021), *Organizasyonlarda insan kaynakları problemlerinin çözümü*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm. *Cumhuriyet Üniversitesi DDBF Dergisi*, Cilt:26, No:1,1-13.
- Büte, Mustafa. (2011). Nepotizmin iş stresi, iş tatmini, olumsuz söz söyleme ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 20, Sayı 1, 177–194.
- Chai, L.T., Rahim, F.A. ve Yat, D.N.C. (2017). Service sabotage by front line employees: A study of antecedents and consequences. *Social Sciences & Humanities*, 25(S), 173-180.
- Crino, M. D. (1994). Employee sabotage: A random or preventable phenomenon? *Journal of Managerial Issues*, 6(3), 311–330.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: PEGEM Yayınları.
- Doğan, S. ve Karataş, A. (2015). Örgütsel etiğin çalışan memnuniyetine etkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (37), 1-40. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5894/77940>
- Dökümbilek, F. (2010). *Aile şirketlerinde nepotizm ve bir uygulama*, Bahçeşehir Üniversitesi SBE. Yüksek lisans tezi, İstanbul
- Eren, E. (2004). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Hirt, E. R., McCrea, S. M., ve Boris, H. I. (2003). I know you self-handicapped last exam: Gender differences in reactions to self-handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 177-193.
- Hussain, T., Rafiq, N. ve Malik, M. (2019). Effect of teachers' favoritism on academic sabotage: An empirical evidence of elementary education students in Pakistan. *Journal of Elementary Education*, Volume 29(2) , 100-108
- Jones, E. E. ve Rhodewalt, F. (1982). *The-self handicapping scale*. (Available from Frederick Rhodewalt, Dept. of Psychology, University of Utah, Salt Lake City, UT 84112).
- Karacaoğlu, K. ve Yörük, D. (2012). Çalışanların nepotizm ve örgütsel adalet algılamaları: Orta Anadolu Bölgesinde bir aile işletmesi uygulaması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(3), 43-64.
- Özdevecioğlu M. ve Aksoy, M.S. (2005). Organizasyonlarda sabotaj: Türleri, amaçları, hedefleri ve yönetimi. *Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(1), 95–109.
- Sarpün, Ş. (2012). *Denetçilerin etik pozisyon, hile, sorumluluk ve nepotizm algılarının denetçi bağımsızlığına etkisi: Bağımsız denetçiler üzerinde bir araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Bolu
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill-building approach*. 4th edition New York: John Wiley&Sons
- Wikipedia (2021). Enron Skandalı. https://tr.wikipedia.org/wiki/Enron_skandal%C4%B1 (Erişim: 24.08.2022)

- Yakışır, C. (2020). *Etkileşimci ve karizmatik liderliğin çalışan memnuniyeti üzerine etkilerinin incelenmesi: Ankara ili sınırları içerisindeki beş yıldızlı otellerin üzerine bir araştırma*. Basılmamış doktora tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Zaim, H. ve Koçak, O. (2010). Bilgi çalışanının memnuniyeti, *Journal of Yasar University*, 18(5), 2985-2994.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Okan Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 10.11.2021

No: 144

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Türkiye’de Bağımsız Denetçinin Sürekli Eğitim Yükümlülüğü: Lojistik Regresyon Analizi

Auditor’s Continuing Education Liability in Türkiye: A Logistic Regression Analysis

Öğr. Gör. Dr. Sibel DİNÇ AYDEMİR ¹

Öz

Bağımsız denetçilerin sürekli eğitimi dünyadaki hemen tüm otoriteler tarafından büyük ölçüde vurgulanan bir konu olmuştur. Bunun da ötesinde, Türkiye’de denetim mesleği özellikle 2017 ve 2018 yıllarında yürürlüğe girmiş önemli düzenlemelere tanıklık etmiştir. Ne yazık ki, hemen hiçbir araştırma bu zorlayıcı hükümlerin doğasını anlamak üzere bu konuyu araştırmalarına dâhil etmiş görünmemektedir. Bu çalışma, denetçilerin sürekli eğitim yükümlülüklerini yerine getirememesi olasılığı üzerinde denetim kuruluşu (sicil sırası, idari yaptırımlar, sermaye, en büyük dört firmadan biri olup olmama) ve denetçi (sicil sırası ve cinsiyeti) bazı kimi özelliklerin etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. 1638 denetçi bazlı örneklem kullanılarak, lojistik regresyon modeli tahmin edilmiştir. Ne yazık ki, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Bağımsız denetim kuruluşunun sicil sırası, en büyük dört denetim firması olup olmadığı, idari yaptırımlarının varlığı, sermayesi, bağımsız denetçilerin sicil sırası ve cinsiyeti bağımsız denetçilerin sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirememesinde anlamlı etkiler ortaya koymamıştır. Yine de, sürekli eğitim yükümlülüğünün daha önce hiç araştırılmadığı ve sürekli eğitim konusunun derin bir geçmiş araştırma birikimine sahip olmadığı düşünüldüğünde, pratik anlamlılığa işaret çeken araştırma sonuçlarının akademisyenler ve düzenleyici kuruluşlar için faydalı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, denetim kalitesi, sürekli eğitim yükümlülüğü

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Auditors’ continuing education has been overwhelmingly emphasized issue in nearly all audit jurisdictions in the world. Furthermore, in Türkiye, audit profession has witnessed demanding regulations released especially in 2017, 2018. However, no research seems to have included this topic in their research design in order to comprehend the inherent problem of these compulsory regulations before. This study aims to establish the role of both AF and AP related attributes on the likelihood of fulfilling auditors’ continuing education liability. Through 1638 auditor-based observations, logistic regression model has been estimated. Unfortunately, the analyses did not document any significant influence on the dependent variable. Specifically, independent audit firm’s registration rank, big four, the existence of administrative sanctions, capital, auditor registration rank and gender were not found as significant. Still, considering that the new challenging regulations haven’t priorly been examined and the issue has not a deep prior research, the results referring to practical importance will be of interest to scholars and the regulators.

Keywords: Auditing, audit quality, continuing education liability

Paper Type: Research

Giriş

¹Gebze Teknik Üniversitesi, Rektörlük, saydemir@gtu.edu.tr

Atf için (to cite): Dinç Aydemir, S. (2023). Türkiye’de bağımsız denetçinin sürekli eğitim yükümlülüğü: Lojistik regresyon analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 326-339.

2000’li yılların muhasebe/denetim skandallarından sonra denetim mesleğine güveni yeniden inşa etmek, her gün giderek çok miktarda bilginin salındığı iş dünyasında bilgi asimetrisini azaltmak amacıyla, bağımsız denetime, finansal raporlama sistemlerine ilişkin sürekli yasal düzenlemeler ortaya çıkmakta yahut mevcut yasal düzenlemelerde, standartlarda, etik kurallarda değişiklikler yapılmaktadır. Düzenleme ve değişikliklere uyum sağlamanın ve denetim kalitesini artırmanın önemli bir yolu, (1) denetçilerin sürekli olarak eğitiminden ve (2) bağımsız denetim firmalarının bunu bir politika olarak belirlemesi, izlemesi ve sürdürmesinden geçmektedir. Bu bakımdan, tüm dünyada her geçen gün sürekli eğitim politikası, denetim kalitesini artırmada güçlü ve ilişkili bir araç olarak sıklıkla vurgulansa da, sürekli eğitim konusuna değinen araştırmalarda gerek yerel gerek global akademik yazında, soyut ve normatif yaklaşım hakim olmuştur. Özellikle, yerel yazında, şeffaflık raporları aracılığıyla konuya odaklanan çalışmalar olsa da, bu çalışmalar ne yazık ki daha ziyade betimsel çalışmalar olarak kalmıştır.

Türkiye’de ise, son dört yılda sürekli eğitim konusunda getirilen düzenlemeler, denetim ortamını öncekine göre zorlaştırmış görünmektedir çünkü sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getiremediğinden gayri faal sayılan denetçiler Kamu Gözetim Kurumu (KGK) web sitesinde kamuya açıklanmaktadır (KGK, 2022). Özellikle kamu yararını ilgilendiren kuruluşların (KAYİK) denetimini yapan bağımsız denetim kuruluşları (BDK) açısından, daha rekabetçi ve çetin bir ortamda faaliyet gösterdikleri düşünülürse, denetim gelirleri üzerinde muhtemel etkisi bulunabilir. Bağımsız denetçiler (BD) açısından ise, yükümlülüğün yaptırımları oldukça bağlayıcı gözükmektedir. Ancak hiçbir araştırma sürekli eğitim yükümlülüğü konusuna doğrudan odaklanmış görünmemektedir. Bu bakımdan bu çalışmanın amacı, denetim kuruluşu ve denetçi temelli kimi özelliklerin denetçilerin sürekli eğitim yükümlülüklerinin yerine getirememe olasılığı üzerindeki muhtemel etkisini belirlemeye yöneliktir. Denetçilerin gayri faal olma (sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirememe) olasılığını belirlemede BDK sicil sırası, en büyük dört denetim firmasından biri olma, BDK idari yaptırımları, BD sicil sırası ve BD cinsiyeti değişkenlerinden yararlanılmıştır. 1638 denetçi bazlı örneklem kullanılarak lojistik regresyon modeli tahmin edilmiştir. Ne yazık ki, hem model hem model katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ancak, tanımlayıcı istatistikler pratik anlamlılığa işaret etmektedir. Bu çalışmanın, sürekli eğitim yükümlülüğünü son düzenlemeler ışığında doğrudan araştıran ilk çalışma olması bakımından literatüre katkısı olması beklenmektedir. Denetim kuruluşlarının güncel sürekli eğitim yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği, yükümlülüğünü yerine getirmeyenleri ayırt edici özelliklerin ne olduğu açıklığa kavuşturacaktır.

Çalışmada, 1638 denetçi bazlı örneklem kullanılmak suretiyle lojistik regresyon modeli tahmin edilmiştir. Ne yazık ki, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Bağımsız denetim kuruluşunun sicile kaydolma sırası, en büyük dört denetim firması olup olmadığı, idari yaptırım cezalarının varlığı, sermayesi, bağımsız denetçilerin sicil sırası ve cinsiyeti bağımsız denetçilerin sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirememesinde anlamlı etkiler ortaya koymamıştır. Ancak, sürekli eğitim yükümlülüğü konusunun ampirik olarak incelendiği bu çalışma, yerel akademik yazında öncü bir çalışma sayılabilir ve daha anlamlı BDK ve BD özelliklerinin sürekli eğitim yükümlülüğü üzerindeki rolünün incelenmesi konusunda gelecek araştırmalara katkıda bulunabilir.

1. Literatür Gelişimi

1.1. Yapılan Araştırmalar

Bağımsız denetçiler, denetimini üstlendikleri müşteri firmanın finansal tablolarının doğruluğu yansıttığına ilişkin güvence beyanı vermek ve her gün bilgi çağlayanlarının olduğu iş dünyasında bu tabloların başta yatırımcılar olmak üzere tüm dış kullanıcılarının maruz kaldığı bilgi asimetrisini azaltmak gibi hayati işlevlere sahiptir. Öte yandan, bağımsız denetim, başından sonuna yoğun bilgi toplama, bilgiyi işleme ve yorumlama, belirsizlik altında karar verme içeren, zor, karmaşık bir yargıda bulunma sürecidir. Bunun da ötesinde, yerel ve global

otoriteler tarafından hem bağımsız denetime hem de finansal raporlama sistemlerine ilişkin sürekli yasal düzenlemeler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, denetim kalitesini, finansal raporlama sisteminin güvenilirliğini, müşteri ve denetim firmalarının şeffaflığını artırmak, bilgi asimetrisini azaltmak ve yatırımcıyı korumak üzere mevcut yasal düzenlemelerde değişiklikler yapılmaktadır. Mevcut denetim faaliyetleri arasında BDK ve BD'ler bütün bu düzenlemelere çok hızlı uyum sağlamak zorundadır.

Özellikle (KAYİK) denetimi yapan BDK ve BD'ler çok çetin, rekabetçi, belirsiz bir ortamda bu önemli görevlerini yürütmek durumundadır. Düzenleme ve değişikliklere uyum sağlamanın ve denetim kalitesini artırmanın belki en önemli yolu, (1) denetçilerin sürekli olarak eğitiminden ve (2) bağımsız denetim firmalarının bunu bir politika olarak belirlemesi, izlemesi ve sürdürmesinden geçmektedir. Genel anlamda da olsa, Raghunandan ve diğerleri (2003) Amerika'da mesleki eğitim alınan toplam saat ile mali müşavirlik sınavı performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve olumlu ilişki raporlamışlardır. Yani, eğitimin mesleki performans üzerindeki etkisi kanıtlanmıştır.

Aslında yabancı yazında denetim kalitesi üzerine yapılan çok fazla sayıda çalışma bulunmaktadır (örn., Gates, Lowe, Reckers, 2007; Jackson, Moldrich, Roebuck, 2008; Kumar ve Lim, 2015; Meckfessel and Sellers, 2017). Ancak bu çalışmalar daha ziyade denetimin bağımsızlığını sağlayıcı denetçi rotasyonu (örn., Gates ve diğ., 2007; Jackson ve diğ., 2008), denetçinin aynı müşteri firmayı denetlemede geçirdiği ardışık süre (Deis, ve Giroux, 1992; Fargher, Lee, Mandel, 2008; Almutairi, Dunn, Skantz, 2009), en büyük dört denetim firması olma (Fuerma ve Kraten, 2009; Campa, 2013; Lee and Lee, 2013; Meckfessel and Sellers, 2017) gibi faktörlerin denetim kalitesindeki rolünü incelemeye dönük olmuştur. Endüstride uzmanlaşma, denetçinin sektör tecrübesi gibi denetçinin bilgisine vurgu yapan çalışmalar olsa da (örn., Nagy, 2012 Muttakin, Khan ve Mihret, 2017) bunlar doğrudan eğitimle, özel olarak da sürekli eğitim ile ilgili araştırmalar olmamıştır. Doğrudan denetçinin sürekli eğitimiyle denetim kalitesi arasındaki ilişkiye hemen hiçbir çalışma odaklanmamıştır. Türkiye'deki çalışmalar ise denetim kalitesinin görece betimsel ve kavramsal olarak tartışmıştır. Örneğin Durukan ve Kapucugil-İkiz (2007) çalışmalarında, kalite, denetim kalitesi kavramlarına odaklanmış ve kalite modellerine ilişkin kavramsal çerçeve sunmuşlardır. Acar ve Senal (2011) bağımsız denetim kalitesinin artırılmasında Kamu Gözetim Kurumu (KGK)'nın rolünü incelemişlerdir. Şenyiğit ve Zeytinoglu (2014) denetçi rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkisini tartışan literatürü ortaya koymuşlardır. Akçay ve Bilen (2018) ise çalışmalarında denetim kalitesi, önemi, denetim kalitesi standartları ve denetim kalitesi göstergeleri hakkında bilgi vermişlerdir.

Şeffaflık raporu araştırmalarında ise sürekli eğitim politikası, BDK'nın şeffaflık düzeyini ölçmek üzere bir boyut olarak kullanılmıştır. Ancak bu çalışmalarda odak noktası, denetim firmalarının sürekli eğitim politikası da dâhil şeffaflık raporlarında açıklaması gereken birçok bileşene ilişkin bilginin varlığıdır. Sürekli eğitim politikası normatif olarak ele alınmıştır. Yani, şeffaflık raporlarının ne kadar şeffaf olduğu ve firmaların raporlarının şeffaflık düzeyinin birbirinden farklılaşma gösterip göstermediği bu raporların yasal olarak zorunlu bilgiyi içerip içermediğiyle gözlemlenmiştir (Deumes, Schelleman, Bauwhede ve Vanstraelen, 2012; Fu, Carson ve Simnett, 2015). Örneğin, Deumes ve diğerleri (2012), Avusturya, Almanya, Hollanda ve İngiltere'den toplam 103 denetim firmasına ait şeffaflık raporunu incelemişler ve bu raporların şeffaflık düzeyini belirledikleri çalışmalarında denetim kalitesiyle en fazla ilişkili gördükleri sürekli eğitim politikaları dâhil birkaç politikaya odaklanmışlardır. Fu ve diğerleri (2015) ise, önde gelen Avustralya denetim firmalarının şeffaflık raporlarını söz konusu ülke için ilk kez yayımlandığı 2013 yılı bazında incelemişler ve firmaların asgari açıklama şartlarını yerine getirdikleri bulgusunu elde etmişlerdir. Daha da önemlisi, bu raporların içerdiği bilgiye bakıldığında, denetim firmalarının denetçi ücretlendirme politikası, kalite kontrol sistemleri ve sürekli eğitim konuları bakımından farklılık gösterdiği ortaya konmuştur.

Türkiye'deki çalışmalara bakıldığında, şeffaflık raporlarını sürekli eğitim konuları yönünden inceleyen çalışmalar vardır. Örneğin, Tanç ve Gümrah (2016), 2014 yılına ait 69

şeffaflık raporu üzerinde sürekli eğitim politikası başlığına odaklanmış ve yazarlar, bağımsız denetim kuruluşlarının bağımsız denetimde sürekli eğitimin önemini yeterince anlamadığı görüşüne varmışlardır. Coşkun ve Aydın (2018) ise BD ve sayıştay denetçilerini, aldıkları mesleki eğitimler bakımından karşılaştırmış, kavramsal olarak benzerlik ve farklılıklarını doküman tarama yöntemi ile tespit etmişlerdir. Çetin ve Yaşar (2020), 2020 yılının şeffaflık raporlarını içerik analizi yoluyla incelemişler ve firmaların sürekli eğitim konularında farklılıklar gösterdiğini ama genel olarak eğitim konularının Bağımsız Denetim Standartları, Türkiye Finansal Raporlama Standartları, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Tablo Standartları, Vergi Mevzuatı, Türkiye Muhasebe Standartları ve Bağımsız Denetimde Etik İlkeler etrafında toplandığını belirtmişlerdir.

Özetlenecek olursa, gerek yerel gerekse yabancı yazın, sürekli eğitim politikasına soyut ve normatif olarak yaklaşmışlardır. Ne yazık ki, bağımsız denetçilerin sürekli eğitim konusunu hiçbir araştırma somut ve ampirik olarak ele almamıştır. Hemen tüm dünyada denetim kalitesini artırmak noktasında ilişkili bir faktör olarak vurgulanan sürekli eğitim konusuna daha derin, gözlemlenebilir biçimde araştırmalarda yer verilmemiş olması ilginçtir. Özellikle, izleyen bölümde detaylı anlatılacağı gibi, Türkiye özelinde, 2017 ve 2018’de getirilen yasal düzenlemelerle sürekli eğitim yükümlülüğü aslında denetim kuruluşları ve denetçileri açısından daha zorlayıcı bir mesele haline gelmiştir.

1.2. Kurumsal Arka Plan

Sürekli eğitim politikasının, öncü bir düzenleme olarak Avrupa Birliği, 8. Direktifi Şeffaflık Raporu başlıklı 40. Maddesi ile ilk kez vurgulandığı söylenebilir (Avrupa Birliği Resmi Gazetesi, 2006). Bu maddede, 2008 yılı itibariyle üye devletlerin KAYİK denetimini üstlenen BDK’ların şeffaflık raporu düzenleyeceklerinden bahsedilmektedir. Bu raporun on başlık altında zorunlu bileşenleri sayılmıştır ve sürekli eğitim politikası, hukuki yapı ve ortaklık, bağlı bulunan denetim ağı, yönetim yapısı, iç kalite kontrol sistemi, en son geçirilen kalite güvence denetimlerinin değerlendirmesi, denetimi yapılan KAYİK listesi, denetim bağımsızlığı, finansal gelirlere ilişkin bilgi ve ücretlendirme esaslarına ilişkin bilgiyle birlikte şeffaflık raporlarında açıklanması gerekli bilgi olmuştur.

Neredeyse tüm dünyadaki otoritelerin ortak odağı, 2000’li yılların başında daha evvel eşi benzeri görülmemiş muhasebe/denetim skandalları nedeniyle finansal raporlama sistemlerine ve bu sistemlerin aktörlerine olan güveni sağlamak üzere daha yüksek denetim kalitesini sağlamak olmuştur. Şeffaflık raporları da, bir BDK’nın nasıl titizlikle ve yüksek kalitede denetim gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından güçlü bir araç haline gelmiştir.

Türkiye’de ise sürekli eğitim kavramı, 26 Aralık 2012 tarihli ve 28509 sayılı Bağımsız Denetim Yönetmeliğinin 25. maddesiyle düzenlenmiştir ve 36. maddeyle getirilen şeffaflık raporu düzenlemede raporların içermesi gereken zorunlu ögesi olmuştur. Bu ilk düzenlemeye göre, denetçiye beş yıl içerisinde sürekli eğitim zorunluluğunu sağlama yükümlülüğü getirilmiştir. Ancak, 21 Temmuz 2017 tarih ve 30130 sayılı Bağımsız Denetim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğe göre 25. maddenin ikinci fıkrasında “sürekli eğitim yükümlülüğü denetçinin sicile tescil edildiği tarihi izleyen ikinci takvim yılından başlar. Yetkilendirildiği tarih ile tescil tarihi arasında iki yıl ve daha fazla süre bulunanlar için ilave yükümlülükler getirilebilir” denmekte ve üçüncü fıkrasında ise “Sürekli eğitim yükümlülüğünün başlamasından itibaren, denetçilerin her yıl, yıllık ve üçer yıllık dönemler için Kurum tarafından öngörülen sürekli eğitim yükümlülüğüne ilişkin şartları karşılamaları zorunludur” diye belirtilmektedir. 2012 tarihli ilk düzenlemenin 25. Maddesi ikinci, beşinci fıkralarında sürekli eğitim zorunluluğu ve eğitime ilişkin hususların Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından belirleneceği belirtilmiştir. Denetim kuruluşlarına sadece denetçilerinin sürekli eğitim programlarını tamamlamaları için gerekli tedbirleri alması bırakılmıştır.

21 Temmuz 2017 tarihindeki Bağımsız Denetim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliği müteakiben birkaç ay sonra, 04.11.2017 tarihli ve 30230 sayılı

Resmi Gazetede yayımlanan Bağımsız Denetçiler İçin Sürekli Eğitim Tebliği yayınlanmıştır. Özetle, bahsi geçen yönetmelik ve tebliğe göre, öncelikle sürekli eğitime ilişkin şartları beş yılda karşılama zorunluluğunu yıllık ve üç yıllık düzeye indirilmiş, dolayısıyla BD'ler açısından şartları daha sıkı hale getirmiştir. Sürekli Eğitim Tebliğinin eğitim yükümlülüğü başlıklı beşinci maddesinin önemli sonuçlar doğuran beş maddesi aşağıda sıralanmıştır:

1. Denetçiler, 3 yıllık dönem içerisinde; en az 60 kredisi temel mesleki konulardan olmak üzere, 120 kredi karşılığı eğitimi tamamlamak zorundadır,
2. 3 yıllık dönemde "Etik Kurallar" konusundan en az 5 kredi karşılığı eğitimin tamamlanması gerekir,
3. Denetçiler, temel mesleki konulardan her yıl en az 20 kredi karşılığı eğitimi tamamlamak zorundadır,
4. 3 yıllık dönem içerisinde 120 kredinin en çok 60 kredisi destekleyici konulardan elde edilen kredilerle sağlanabilir.
5. 120 kredinin sağlanıp sağlanmadığına ilişkin değerlendirme her yıl, eğitime tabi olunan önceki 2 yıl da dâhil edilerek yapılır.

Bunu müteakiben, 23 Kasım 2018 tarihli ve 30604 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bağımsız Denetim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin birinci maddesi, 26/12/2012 tarihli ve 28509 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Bağımsız Denetim Yönetmeliğinin 17 nci maddesinin üçüncü fıkrasını şu şekilde değiştirmiştir: "*Faaliyet izni askıya alınanlar, denetim faaliyetinde bulunmayacağını beyan edenler ve sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeyenler sicilde gayri faal olarak gösterilir*" olarak düzenlenen 25. maddesine ise şu fıkra eklenmiştir: "*Sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeyen denetçiler, bu yükümlülüklerini yerine getirene kadar denetim yapamazlar ve denetim ekiplerinde görevlendirilemezler.*"

Özetlenecek olursa, 26 Aralık 2012 tarihli yönetmeliğin ilk haliyle denetçiye verilen beş yıl içerisinde sürekli eğitim şartlarını sağlama yükümlülüğü 21 Temmuz 2017 tarihli değişiklik ile hem genel olarak üç, özel olarak bir yıla düşürülmüş hem de etik konular, temel mesleki konular ve destekleyici konular olmak üzere konu bazında yükümlülük şartları konulmuştur.

İkinci olarak, adı geçen tebliğ ile eğitim yükümlülüğünün başlangıcı açıkça "*eğitim yükümlülüğü denetçinin sicile tescil edildiği tarihi izleyen ikinci takvim yılının başından itibaren başlar*" olarak belirtilmiş ve mevcut denetçiler için ise bu başlangıç, "1/1/2017 tarihinden önce sicile kaydedilmiş olan denetçilerin eğitim yükümlülüğü 1/1/2018 tarihinde başlar" hükmüyle açıklığa kavuşturulmuştur.

Üçüncüsü, 23 Kasım 2018 tarihli Bağımsız Denetim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile sürekli eğitim yükümlülüğünü tamamlayamayanların tıpkı idari yaptırımlar ile faaliyet izni askıya alınan denetçiler gibi sicilde gayri faal sayılacağı ve yükümlülüklerini yerine getirene kadar denetim yapamayacakları, denetim ekibinde bile görevlendirilemeyecekleri hükme bağlanmıştır.

Denilebilir ki, BDK ve BD'ler yaklaşık son dört yıl içerisinde sürekli eğitim yükümlülüğü bakımından zorlayıcı düzenlemelerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu, özellikle KAYİK denetimi yapan denetim firmalar açısından, daha rekabetçi bir sektörde iştegal ettikleri düşünüldüğünde daha da zorlayıcı kalmaktadır.

Üstelik bu düzenlemeler, 2012 yılındaki ilk düzenlemeye göre KGK üzerinde olan sorumluluğu, eğitim konularını ve yükümlülük şartlarını, sürelerini detaylandırıp belirginleştirerek ve yükümlülüğünü yerine getirmeyen BD'lere önemli yaptırımlar yükleyerek, öncelikle ve büyük ölçüde denetçilere vermiş görünmektedir. Ancak, sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeyen denetçilerin denetim üstlenemeyecekleri ve denetim ekibinde yer alamayacakları düşünüldüğünde, bu zorlayıcı düzenlemelerin bağımsız denetim firmaları açısından da önemli sonuçları olacaktır. KAYİK firmalarına hizmet verdikleri ve çetin,

rekabetçi bir ortamda mesleklerini icra ettikleri düşünüldüğünde BDK’ların denetim gelirlerini azaltıcı bir etkisi dahi olabilir. Ya da gayri faal hale gelen denetçilerin üstlenemeyeceği denetim yükünü, mevcut ve faal BD’ler üstleneceğinden, iş yüklerinin artmasına, denetim işlerinin gecikmesine ve en önemlisi denetim kalitesinin azalmasına dahi yol açabilecektir. Özetle, sürekli eğitim yükümlülüğü hem bağımsız denetçiler hem de bağımsız denetim kuruluşları açısından bağlayıcı ve olumsuz yansımaları olacak bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, bu araştırmanın amacı, BD ve BDK temelli kimi özelliklerin sürekli eğitim yükümlülüğü üzerindeki muhtemel etkisini araştırmaktır.

2. Yöntem

2.1. Örneklem ve Veri Seti

KGK web sitesinde, 2021 Eylül ayı itibarıyla KAYİK denetimi yapanlar dâhil olmak üzere toplam 350 adet bağımsız denetim firması ve bu firmalara bağlı olarak çalışan toplam 3986 bağımsız denetçi yer almaktadır. KGK web sitesi bağımsız denetçi sicilinde, (1) ortak olduğu veya istihdam edildiği denetim kuruluşu bulunan yahut (2) denetim üstlenen olmak üzere toplam 16.000’den fazla sayıda denetçinin kaydı bulunmaktadır ancak yukarıda belirtilen sayı 350 adet firmada ortaklığı bulunan veya istihdam edilen bağımsız denetçi sayısıdır. Bu araştırmanın kapsamı ise, 2021 Eylül ayı itibarıyla, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından sermaye piyasasında bağımsız denetim yetkisi verilen toplam 105 adet BDK’nın ve bu denetim kuruluşlarında çalışan bağımsız denetçilerin verisine dayanmaktadır. Buna göre, 105 adet denetim firmasının 1662 denetçisi bulunmuş ancak bağımsız denetçi sicilinde tek tek isimleri girilmek suretiyle kontrolü yapılmış, 24 tanesi diğer bilgileri olmasına rağmen BDK adı görünmediği ve firma bazlı veri bağlantısı kurulamadığından kapsam dışı bırakılmıştır. Sonuç olarak, toplam 1638 BD’ye ait veri, araştırmanın veri seti olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki tablo araştırma örnekleme oluşturma sürecini özetlemektedir.

Tablo 1. Araştırma örnekleme seçme süreci

Eylül 2021 itibarıyla	BDK Sayısı	BD Sayısı
Toplam	350	3986
(KAYİK Hariç Denetim)	(245)	(2324)
KAYİK Dâhil Denetim	105	1662
Firma Bağlantısı Olmayan Denetçiler		(24)
		1638

Son düzenlemelere göre, yükümlülüğün denetçilerin gayri faal olması bakımından yıllık bazda ilk sonuçları 2019 yılı Mayıs ayı başında, ikincisi 2020 yılı Şubat ayı başında, üçüncüsü yani sonuncusu ise 2021 yılı Şubat ortasında KGK tarafından bağımsız denetçi sicilinde açıklanmıştır. Ancak KGK’nın veri açıklama sistemi bağımsız denetçi sicilinde yapıldığından ve yükümlülüğünü yerine getirenlerin gayri faal durumundan faal duruma geçmeleri dinamik bir süreçle güncellendiğinden maalesef buna ilişkin veri geçmişe dönük, sistematik olarak erişilememektedir. Bahsi geçen tarihler ve veriye ilişkin karakteristikler, KGK Eğitim ve Yetkilendirme Dairesi Başkanlığı’ndan yetkili kişiyle geçmiş veriye ilişkin bilgi talebi amacıyla yapılan telefon görüşmesinde elde edilmiştir.

Bu nedenle bu araştırmanın sürekli eğitim yükümlülüğü değişkenine ilişkin verisi yalnızca, 2021 yılı Şubat ortasında üçüncü yıl için açıklanan gayri faal bilgisine dayanmaktadır. Buna göre, 1427 denetçi faal, 211 denetçi ise gayri faal durumdadır. Yani, 211 denetçi, sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirememiş ve yükümlülüğünü tamamlayana değin denetim üstlenememiş ve denetim ekibinde görev alamamış görünmektedir.

2.2. Araştırma Modeli ve Değişkenler

Bu araştırmanın bağımlı değişkeni (sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirenler ve getiremeyenler olarak) ikili değişken olduğundan, araştırma yöntemi olarak Lojistik Regresyon seçilmiştir.

Lojistik regresyon, çoklu regresyon yönteminden birkaç yönüyle ayrılmaktadır. Birincisi, bağımlı değişken ilkinde ikili, diğerinde ise metrik değişkendir. Yani, lojistik regresyonda bağımlı değişken çoğunlukla 1 ve 0 değerlerini alır ve değişkenin varlığını ve yokluğunu temsil eder. Çoklu regresyonda ise bağımlı değişken metriktir. İkincisi, çoklu regresyon en küçük kareler yöntemini kullanır ve bağımlı değişkenin gözlenen ve beklenen değerleri arasındaki farkın karelerinin toplamını minimize etmeye çalışır. Lojistik regresyon, maksimum olabilirlik yöntemini kullanır ve bir olayın gerçekleşme olasılığını maksimize etmeye çalışır. Ve elbette katsayıların yorumlanması, çoklu regresyona göre oldukça farklıdır çünkü logaritmik dönüştürme yapılmış katsayıların bağımlı değişkenin gerçekleşme olasılığı üzerindeki etkisi artımsal değil çarpımsaldır (Hair ve diğ., 2010).

Lojistik regresyonda bağımlı değişkenin ikili doğası, çoklu regresyonun kimi varsayımlarını ihlal eder. Birincisi, hata terimleri çoklu regresyondaki gibi normal dağılım değil binom dağılımı izler. İkincisi, ikili değişkenin varyansı sabit değildir ve değişen varyans durumu ortaya çıkar. Ancak, yine de ikili bağımlı değişkenin diğer tahmin yöntemi olan ve çoğu kez sağlanamayan normallik varsayımları gerektiren diskriminant analizine kıyasla, bu varsayımların karşılanmadığı durumların varlığında, diskriminant analizine göre çok daha güçlüdür (Hair ve diğerleri (2010: 413-414). Araştırma modeli ve değişkenler aşağıda verilmiştir:

$$\text{logit}_i = \ln\left(\frac{\text{olasılık}_{\text{gayri faal}}}{1-\text{olasılık}_{\text{gayri faal}}}\right) = b_0 + b_{1:j}BDF + b_{j+1:k}BD \quad (1)$$

BDK: BDK temelli özellikleri kapsamaktadır. Bunlar, denetim firması sicil yaşı, sicil sıralaması, en büyük denetim firması olup olmaması, yabancı denetim lisansı sahipliği, idari yaptırımları, sermaye tutarı, denetim kadrosu büyüklüğüdür.

BD: BD özelliklerini kapsamaktadır. Bunlar, denetçi sicil süresi, sicil sıralaması, cinsiyet ve idari yaptırımlardır.

Araştırmanın bağımlı değişkeni *sürekli eğitim yükümlülüğü* olup ikili bir değişkendir. Buna göre sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeyen BD'ler denetçi sicilinde gayri faal, sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirenler ise faal olarak gözükmektedir. Gayri faal denetçilere 1, faal olanlar ise 0 değeri verilmiştir.

BDK temelli özellikler, araştırmanın bağımsız değişkenlerindedir. *BDK sicil sıralaması* ordinal bir değişkendir. Bilindiği gibi, 25.01.2013 tarihli ve 28539 sayılı Bağımsız Denetim Resmi Sicil Tebliğine göre, KGK tarafından her BDK ve BD'ye, tescil işlemi sırasında bir sicil numarası verilir. Bu sicil numarası BDK için, "BDK/Yetkilendirilme Yılı/ Kayıt Numarası", olarak verilmiştir. Örneğin, BDK/2013/00001 numaralı bir denetim kuruluşu sicili, kuruluşun 2013 yılında ve 1 numaralı kayıt sırasıyla sicile kaydolduğunu gösterir. Kayıt numarası ardışık olarak verilmektedir. Bu değişken, KGK'nın web sitesinde bağımsız denetim kuruluşları sekmesinden el yordamıyla elde edilmiştir. BDK/2013/00001 şeklindeki sicil yeni bir değişken olarak 201300001'e dönüştürülmüştür. Küçükten büyüğe sıralanıp, en küçük sicile 1, en büyük sicile 105 sırası atanmıştır. Bu sıralama, araştırmanın bağımsız değişkeni olarak kullanılmıştır. Dönüştürülmüş değişken, firmanın elbette deneyimini temsil etmez. Çünkü bağımsız denetim sicili, KGK'nın kurulmasından sonra verilmeye başlanmıştır. Başka bir deyişle, 2013 yılından önce de BDK ve BD'ler denetim faaliyetlerini sürdürmekteydi. Özellikle 2013 yılında sicile kaydolananların neredeyse tamamına yakını mevcut BDK ve BD'ler idi. Ancak, anılan tebliğin 15. Maddesinde, *kayıta dayanak teşkil eden belgelerin Kuruma verilmesinden ve denetim kuruluşlarında mevzuatta öngörülen diğer yükümlülükler yerine getirilmedikçe ve gerekli harç ve ücretler ödenmedikçe sicile ilk kayıt işleminin yapılmayacağından* bahsedilmektedir. Buna göre, tam olarak deneyimi temsil etmese de bu araştırmada sicil, KGK yetkisiyle BDK'nın aktif olarak denetim üstlenme sırasını temsil etmektedir. *BDK sicil süresi* değişkeni de aynı şekilde sicilden hesaplanmıştır. 2013 yılına ait sicil kaydı olanlar içinde bulunulan 2021 yılından çıkarılmak suretiyle 8, 2021 yılına ait olanlar

0 olmak üzere 0-8 arasında değerler atanmıştır. Yani, ordinal bir değişkendir. Diğeri, *büyük 4’lü* ikili değişkenidir. Firmanın en büyük dört denetim firmasından biri olup olmadığını göstermektedir ve olanlar 1, olmayanlar 0 olarak numaralandırılmıştır. *İdari yaptırım değişkeni*, BDK’ya Kurum tarafından son dört yılda verilen yaptırımları temsil etmektedir. Hiç cezası bulunmayanlar 0, uyarı cezası alanlar 1, idari para cezası olanlar 2, hem uyarı hem idari para cezası olanlar 3 olarak değerlendirilmiştir. Kurum web sitesinden veriler el yordamıyla alınmıştır. BDK’ya ait sermayeyi temsil eden *sermaye* değişkeni, metrik bir değişken olup, SPK web sitesinden el yordamıyla edinilmiştir.

BD temelli özelliklere bakıldığında, *BD sicil sırası* ordinal bir değişkendir. Yukarıdaki paragrafta anlatıldığı gibi, bağımsız denetçiler de KGK tarafından bağımsız denetçi siciline kaydolur. Sicil numarası özellikleri, denetim kuruluşlarına verilen sicil ile aynı karakteristiği taşır. Örneğin, BD/2015/1111 numaralı denetçi sicili, BD’ye ait bir sicil olduğunu, BD’nin 2015 yılında sicile kaydolduğunu ve kayıt sırası olarak 1111 nolu sırada olduğunu göstermektedir. BDK sicili gibi, deneyimi temsil etmese de bu araştırmada aktif denetim üstlenmesi sırası olarak değerlendirilmiştir. KGK web sitesinden Bağımsız Denetçiler sekmesinden tek tek denetçinin adı girilerek arama yapılmış ve el yordamıyla bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra, örneğin BD/2015/1111 sicil, 20151111 sayısına dönüştürülmüş, küçükten büyüğe sıralanmış, en küçüğe 1 en büyüğe 1638 sırası verilmiştir.

Benzer şekilde, *BD sicil süresi* de, sicile kayıt olunan yıl baz alınarak hesaplanmıştır. 2013 için 8; 2021 için 0 olmak üzere 0-8 aralığında sıralı bir değişkendir. *BD cinsiyeti* ikili bir değişkendir. Kadın denetçiler 1, erkek denetçiler 0 olarak belirlenmiştir. KGK web sitesinden alınan BD isimleri, tek tek bağımsız denetçi siciline girilerek BDK ile bağlantılı görünürler bırakılmış, bağlantılı görünmeyenler BDK verisiyle birleştirilemeyeceğinden hariç tutulmuştur. Literatürde de halen sık kullanıldığı gibi, cinsiyet isimden belirlenmiş, ortak yahut açıkça cinsiyete atfedilmeyen isimler için denetçilerin önce BDK web sitesinde fotoğrafı aranmış, bulunamamışsa ikinci adım olarak linkedin, facebook hesapları görüntülenerken cinsiyet belirleme yapılmıştır. Tablo 2, araştırmanın değişkenlerine ilişkin tanımları ve kaynak bilgisini özetlemektedir.

Tablo 2. Değişken tanımları

Değişken	Tanımı	Kaynak
Sür. Eğitim Yük.	Gayri faal ise 1; değilse 0	KGK
BDK Özellikleri		
<i>BDK Sicil Süresi</i>	2013,2021 için 8, 0	
<i>BDK Sicil Sıralaması</i>	<i>BDK sicili küçükten büyüğe göre 1-105 arası sıralama</i>	KGK
<i>Büyük 4</i>	<i>En büyük dört denetim firması ise 1; değilse 0</i>	KGK
<i>Yabancı Lisans</i>	<i>Yabancı bir denetim ağına sahipse 1; değilse 0</i>	SPK
<i>İdari Yaptırım</i>	<i>Yok ise 0; uyarı 1; idari para cezası 2; her ikisi ise 3</i>	KGK
<i>Sermaye</i>	<i>BDK sermayesi</i>	SPK KGK
<i>Denetim K. Büy.</i>	<i>Denetim kadrosunda bulunan denetçi sayısı</i>	
BD Özellikleri		
<i>BD Sicil Süresi</i>	2013 için 8; 2021 için 0 olmak üzere, 0-8 arası	KGK
<i>BD Sicil Sıralaması</i>	<i>BD sicili küçükten büyüğe, 1-1638</i>	KGK
<i>Cinsiyet</i>	Kadın ise 1; değilse 0	

2.3. Analizler

2.3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu araştırma analizlerinde STATA 15 programı kullanılmıştır. Araştırmanın veri seti BD bazındadır. 105 adet SPK tarafından yetkili kılınmış BDK özellikleri, aynı BDK'ya bağlı çalışan BD'ler için tekrar edilerek toplam 1638 denetçi bazlı verisi araştırma örneklemini oluşturmaktadır. Sermaye değişkeni hariç tüm değişkenler 1638 gözleme dayanmaktadır. Bir BDK için sermaye bilgisi SPK web sitesinde, kuruluşun şeffaflık raporlarında, kuruluşa ait web sitesinde bulunamamıştır. O bakımdan sermaye verisi 1631 denetçi bazlı gözlem içermektedir.

Araştırma örneklemini istatistiklerine bakılacak olursa, 1638 bağımsız denetçinin 211'i sürekli eğitim yükümlülüğünü gerçekleştirememiş olup gayri faal durumdadır. Örneklemin % 85'i ise faal durumdadır. BDK'nın büyük çoğunluğu yani %88'i 2013 ve 2014 yılında bağımsız denetim siciline kaydolmuş kuruluşlardır. BD'nin % 13'ü en büyük denetim firmaları, %65'i ise yabancı bir denetim lisans ağına sahip firma çalışanıdır. 105 BDK'nın 61'i yabancı lisans ağına sahiptir.

Denetçilerin yaklaşık % 21'i hiç idari yaptırım bulunmayan BDK çalışanlarıdır. %22'si uyarı; % 35'i idari para cezası; % 22'si hem uyarı hem idari para cezası almış denetim firmalarında çalışmaktadır. BD'lerin de % 75'i sicile 2013 ve 2014 yılında kaydolmuştur. Büyük çoğunluğun daha erken aktif denetim üstlenmeye yetkilendikleri söylenebilir. BD'lerin % 83'ü erkek, % 17'si kadındır.

Gayri faal olan 211 BD göz önünde bulundurulduğunda, yaklaşık %86'sı 2013 ve 2014 yılında sicile kaydolan BDK'larda çalışmaktadır. Gayri faal BD'lerin %78'i denetçi sicilini 2013 ve 2014 yılında almış olanlardır. Özetlenecek olursa, sürekli eğitim yükümlülüğünü yerine getirmeyenler çoğunlukla daha erken sicil almış olan denetim kuruluşlarının daha erken sicile kayıtlı denetçileridir. 211 gayri faal denetçinin sadece % 11'i en büyük dört denetim firmasında çalışmaktadır. Yaklaşık % 61'i ise (128 denetçi) yabancı lisans ağına dâhil denetim kuruluşu çalışanıdır.

Gayri faal BD'lerin yaklaşık % 16'sı kadındır. Büyük çoğunluğu erkek denetçilerdir. Ancak kadın-erkek çalışan oranlarına bakıldığında, gayri faal olanların cinsiyet dağılımı, toplam örneklemin cinsiyet dağılımıyla neredeyse aynı orandadır.

Tablo 3. Frekans tablosu

Değişken	Frekans	Yüzde	Kümülatif
<i>Sür.Eğt.Yük.</i>			
Gayri Faal-1	211	0.15	15
Faal-0	1427	0.85	100
<i>BDK Sicil Yaşı</i>			
1	14	0.85	0.85
2	14	0.85	1.71
3	39	2.38	4.09
4	34	2.08	6.17
5	34	2.08	8.24
6	81	4.95	13.19
7	971	59.28	72.47
8	451	27.53	100
<i>Büyük 4</i>			
0	1427	87.12	87.12
1	211	12.88	100
<i>Yabancı Lisans</i>			
0	578	35.29	35.29
1	1060	64.71	100
<i>İdari Yaptırım</i>			
0	340	20.76	20.76
1	23	1.40	22.16
2	214	13.06	35.23
3	1061	64.77	100
<i>AP Sicil Yaşı</i>			
0	7	0.43	0.43
1	46	2.81	3.24
2	61	3.72	6.96
3	60	3.66	10.62
4	58	3.54	14.16
5	43	2.63	16.79
6	133	8.12	24.91
7	311	18.99	43.89
8	919	56.11	100
<i>Cinsiyet</i>			
0	1360	83.03	83.03
1	278	16.97	100

2.3.2. Lojistik Regresyon Modelinin Tahmini

BD’lerin sürekli eğitim yükümlülüğü bakımından gayri faal olma olasılığı, BDK sicil sırası, büyük 4, BDK idari yaptırım, sermaye, BD sicil sırası ve BD cinsiyet değişkenleriyle lojistik model ile tahmin edilmiştir. BDK sicil süresi, BD sicil süresi değişkenleri, sırasıyla BDK sicil sırası ve BD sicil sırası değişkenleriyle çoklu doğrusallık göstereceğinden (aynı değişkenden hesaplanmıştır) modele dahil edilmemiştir. İki benzer değişkenden hem BDK hem BD için sicil sırası modele eklenmiştir. Benzer şekilde, denetim kadrosu büyüklüğü, sermaye ile ilişki gösterdiğinden (her ikisi de literatürde BDK için büyüklük göstergesi olarak kullanılmaktadır), sadece sermaye modele dâhil edilmiştir.

1630 gözlem ile yapılan model tahmini, değişkenler olmaksızın temel model tahminine kıyasla logaritmik olabilirlik oranı düşme yani iyileşme göstermiştir (-623.95704) ancak bu iyileşme (21.83 %) istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yani, bağımsız değişkenli model bir bütün olarak anlamlı değildir.

Logaritmik olarak dönüştürülmüş olasılık katsayılarına bakıldığında, (1) BDK sicil sırasındaki pozitif artış gayri faal olma olasılığını artırma, (2) BDK'nın en büyük dört denetim firmasından oluşu olmayanlara göre, gayri faal olma olasılığını azaltma eğiliminde gözükmemektedir ancak etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Tablo 4, model tahmin sonuçlarını özetlemektedir.

Modelin uyum iyiliğini gösteren Hosmer-Lemeshow istatistiği gerçekteki ve beklenen değerler arasında yani gözlem değerleri ile modelin beklediği değerler arasında anlamlı fark çıkmadığını yani anlamsız ki kare değeri (0.6760) model uyumunun kabul edilir olduğunu söylemektedir. Tablo 5 ise, model tahmini sonrası yapılan sınıflandırma tablosu ve doğru sınıflandırma oranlarını vermektedir. Bu tabloya bakıldığında, modelin tahmin doğruluğu oranı % 87.06 görülmektedir. Yani, modelin yaptığı sınıflandırma yüksek oranda doğruluk oranına sahiptir.

Tablo 4. Lojistik model parametreleri

	Olasılık	Std. Hata	z	P> z	[95% Güven Aralığı]	
BDK Sicil Sıra	1.003063	.0028132	1.09	0.276	.997564	1.008592
Büyük 4	.8910828	.2256315	-0.46	0.649	.5424815	1.463697
İdari Yaptırım	.9308165	.0617277	-1.08	0.280	.8173651	1.060015
Sermaye	.9999994	3.87e-07	-1.50	0.133	.9999987	1
BD Sicil Sırası	.9998614	.0001602	-0.87	0.387	.9995474	1.000175
BD Cinsiyet	.9508875	.1971707	-0.24	0.808	.633328	1.427676
Sabit terim	.1848193	.0506928	-6.16	0.000	.1079636	.3163862

LL = -623.95704

Gözlem Sayısı=348
LR chi2(8) = 8.28
Prob > chi2 = 0.2183
Pseudo R2 = 0.0066

Gözlem Sayısı=1630
Eşdeğişken Faktör Sayısı= 10
Hosmer-Lemeshow chi2(8)= 5,74
Prob > chi2 = 0.6760

Tablo 5. Tahmin sonrası sınıflandırma istatistikleri

Sınıflandırılma	Doğru Sınıflandırma		
	Analiz Grubu	Kontrol Grubu	Toplam
+	0	0	0
-	211	1420	1631
Toplam	211	1420	1631
Doğru Sınıflandırılma Oranı	87.06%		

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, 17 Şubat 2021 itibarıyla üçüncü bir yıllık eğitim yükümlülüğünü yerine getiremeyen denetçilerin gayri faal olmalarında, bazı BDK ve BD bazlı özelliklerin etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni, gayri faal ve faal olmak üzere iki düzeyli olduğundan lojistik regresyon araştırma yöntemi olarak seçilmiştir.

Ancak araştırma sonuçları, ne yazık ki hem araştırma modeli olarak hem değişken katsayıları bakımından istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ancak, tanımlayıcı istatistiklerde, modele dâhil edilen tüm değişkenler için gayri faal olan ve faal olan denetçiler arasında gözle görülür, pratik farklar olduğu göze çarpmaktadır. BDK sicil sırasındaki pozitif artış gayri faal olma olasılığını artırma, BDK'nın en büyük dört denetim firmasından oluşu olmayanlara göre, gayri faal olma olasılığını azaltma eğilimindedir. Aslında modelde kullanılan değişkenler literatürde sıklıkla denetim firması büyüklüğü olarak kullanılan değişkenlerdir (örn.,

Deis and Giroux, 1992; Choi, Kim, Kim, Zang, 2010). Belki, sürekli eğitim yükümlülüğü ile bağlantısı tartışılabilir.

Teorik olarak, bu araştırma modeli bütün olarak ve değişken bazında anlamlı değildir. Bunun birinci ve en mühim nedeni, elbette dâhil edilen değişkenlerin yetersizliği veya etkilemesi muhtemel, önemli değişkenlerin de modele dâhil edilmemiş olma olasılığıdır. Yani, model belirleme hatası olabilir.

Ancak, burada Türkiye’de denetime ilişkin mevcut ve açıklanan verilerin erişilebilirliğini de tartışmak gerekir. Özellikle, denetimde en mühim denetleyici ve düzenleyici kurum olarak, her ne kadar önemli miktarda veri açıklanıyor olsa da, KGK’nın sistematik erişilebilir, geçmişe dönük bir veri sistemi bulunmamaktadır. Bu araştırmanın sermaye ve yabancı lisans hariç tüm veri seti KGK’nın web sitesinden el yordamıyla alınmıştır. İlâveten, örneğin bağımsız denetçi sicili, tek tek denetçi adı girilerek arama yapılmakta ve denetçi bilgilerini vermektedir. Denetim firması bazında denetçilerin tamamı bile görüntülenememektedir. Ayrıca, gayri faal ve faal bilgisi ekranda html görünümünde olup daha da mühimi dinamik bir görünümde. Çünkü yükümlülüğünü tamamlayanlar faal duruma getirilmektedir. Araştırmacının sistematik olarak veriyi indirmesi çok güçtür. Mevcut verinin de el yordamıyla alınması çok zaman alıcı, yorucu olmaktadır. Öte yandan, dinamik olduğu için de araştırmacı kısa zamanda bu veriyi el yordamıyla almak durumundadır. Kurum ile yapılan telefon görüşmelerinde gerek geçmişe yönelik gerekse mevcut kimi verilerin talep edilmesi olumsuz olarak cevaplanmıştır. Aslında KGK, 2013’den beri giderek artan şekilde bilgi açıklamakta ve bu denetim piyasası aktörleri yahut araştırmacılar açısından oldukça değerlidir. Ancak ne yazık ki bu değerli bilgilerin bilimsel araştırmalara ampirik olarak konu olması, veriye sistematik ve kolay erişimle mümkün olacaktır.

Öte yandan, 2012 yılındaki ilk yasal düzenlemelerden bu yana, sürekli eğitim konusunda özellikle 2017 ve 2018 yılındaki düzenlemeler önemli niteliktedir. Yükümlülüğün şartları, süresi ve sınırları çok net biçimde çizilmiş, şartlar zorlaştırılmış ve belki de en mühimi, sürekli eğitimin sorumluluğu öncelikle gayri faal olarak denetim üstlenemeyecek denetçiye ve elbette bundan doğrudan etkilenecek bağımsız denetim firmalarına olmuştur.

Bu araştırma sonuçlarının bu bakımdan ikinci ve pratik tartışması, sürekli eğitim yükümlülüğü düzenlemelerinin zorlaştırıcı etkisi hemen bütün BDK ve BD’ler için farksız olmuş olabilir. Gerçekten de, modelin yetersizliğinden ziyade, sürekli eğitim yükümlülüğü yaptırımları, BD yahut BDK siciline ne zaman kaydolmuş olursa olsun, idari yaptırım almış-almamış olsun, en büyük denetim firması ya da değil, BD kadın yahut erkek olsun, sermayesi yüksek yahut düşük tümünü etkilemiş görünmektedir. Zorlayıcı düzenlemelere henüz hem BDK hem BD’ler intibak edememiş olması da bu araştırma sonucunun bir diğer açıklaması olabilir. Belki, gelecekteki araştırmalarda tüm denetim kuruluşu yahut denetçilerin bu düzenlemelere intibak ettiği gözlemlenebilir.

Bu araştırma sonuçlarının, istatistiksel olarak olmasa da pratik olarak anlamlılığı birkaç nedenle bulunabilir. Birincisi, sürekli eğitim yükümlülüğünü ve yaptırımlarını anlamaya yönelik ilk ampirik çalışmadır. Bu yükümlülük ve yaptırımlar, gayri faal olan denetçi, yükümlülüğünü yerine getirene kadar yani eksik eğitimlerini tamamlayana kadar denetim faaliyeti üstlenemeyecek ve denetim ekibinde yer alamayacaktır. Eksik eğitimi tamamlamak için de BD’nin zaman ve emek atfetmesi gerekir. BDK’lar, özellikle KAYİK denetimi yapanlar rekabetçi, çetin bir ortamda faaliyetlerini sürdürmektedir. Gayri faal denetçi sayısı, bir bütün olarak kuruluşun üstlenilebileceği denetimlerin sayısını, nihayetinde denetim gelirlerini olumsuz etkileyebilir. Yahut kuruluş, denetimini üstleneceği firma sayısının, gelirlerinin düşmemesi için faal durumdaki denetçilerinin iş yükünü artırabilir. İş yükü artan denetçilerin denetimlerine vakfedecekleri çaba, performans azalabileceğinden nihayetinde denetim kalitesi düşebilir. Ek olarak, iş yükü arttığında denetim raporu gecikmesi artabilir. Literatürde denetim raporu tarihi ile mali yılsonu arasındaki gün sayısı farkı denetim raporu gecikmesi olarak adlandırılmaktadır.

Denetçiler, denetim raporlarını hazırlamada yasal bildirim sürelerine uydukları için bu durumu gecikme olarak görmemektedir ancak literatürde bu kavram- audit report lag- kullanılmaktadır (örn., Douglas, Lont and Scott, 2014; Cullinan and Zheng, 2017). Araştırmaların dayanağı, 31 Aralık tarihli finansal tabloların yasal süre dahi olsa başta yatırımcılar olmak üzere tüm paydaşlara bu tarihten sonra açıklanması dolayısıyla bu sürenin zamanında duyurma bakımından geç sayılmasıdır. Denetim gecikmesine dönülecek olursa, bu durum finansal tabloların kamuya açıklanmasını daha da geciktirebilir ve yatırımcılar başta olmak üzere bu bilgiyi kullananların kararları bu gecikmeden etkilenebilir. Sonuç olarak, bilgi asimetrisi artabilir. Ayrıca, BDK'lar, denetim üstlenmemesi gereken BD'lere gayri resmi olarak denetim görevi vermek gibi etik olmayan davranışlar gösterebilirler ki, bundan en çok denetim kalitesi ve bilgi asimetrisine maruz kalan dış kullanıcılar zarar görür.

Her araştırmanın olduğu gibi bu araştırmanın da kısıtları vardır. Öncelikle tüm veri seti el yordamıyla toplandığından ve mevcut verilere erişim sıkıntısından, kimi önemli olabilecek değişkenler bu çalışmaya dâhil edilememiştir. Bu bakımdan bu araştırma, gelecekteki araştırmalara yeni araştırma alanları sunmaktadır. Örneğin, yapılan son düzenlemelerle sürekli eğitim sorumluluğunun ve yaptırımlarının en çok bağımsız denetçiye yüklenmiş olduğu düşünüldüğünde, denetçilerin yaşı, eğitim düzeyi, medeni durumu, iş deneyimi gibi demografik ve bireysel özelliklerinin, bu konudaki farklılığı açıklayabilmesi beklenmektedir. Bu özelliklerin gelecek araştırmalara dâhil edilmesi yerinde olabilir.

Kaynakça

- Acar, D., Senal, S. (2011). Bağımsız denetim kalitesinin arttırılmasında kamu gözetim kurulu'nun rolü: bağımsız denetim firmaları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış, Ekim 2011*, 33-50.
- Akçay, A., Bilen, A. (2018). Denetim kalitesi ve göstergeleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 227-256.
- Almutairi, A.R., Dunn, K.A., Skantz, T. (2009). Auditor tenure, auditor specialization, and information asymmetry. *Managerial Auditing Journal*, 24 (7), 600-623.
- Bağımsız Denetim Resmi Sicil Tebliği. (2013). *Resmi Gazete*, Sayı: 28539.
- Bağımsız Denetim Yönetmeliği. (2012). *Resmi Gazete*, Sayı:28509.
- Bağımsız Denetçiler İçin Sürekli Eğitim Tebliği. (2017). *Resmi Gazete*, Sayı:30230.
- Bağımsız Denetim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. (2018). *Resmi Gazete*, 30604.
- Campa, D. (2013). "Big 4 fee premium" and audit quality: latest evidence from UK listed companies. *Managerial Auditing Journal*, 28 (8), 680-707.
- Choi, J., Kim, C., Kim, j., Zang, Y. (2010). Audit office size, audit quality, and audit pricing. *Auditing: A Journal of Practice andTheory*, 29 (1), 73-97.
- Coşkun, A., Aydın, M. (2018). Bağımsız denetçiler ve sayıştay denetçilerinin mesleki eğitim süreçlerine ilişkin mukayeseli bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2364-2387.
- Cullinan, C.P., Zheng, X. (2017). Accounting outsourcing and audit lag. *Managerial Auditing Journal*, 32(3), 276-294.
- Çetin, E., Yaşar, A. (2020). *Bağımsız denetim kuruluşlarının şeffaflık raporlarının sürekli eğitim konuları yönünden incelenmesi*. 4. Çukurova Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 21-23 Şubat 2020, Adana.

- Deis, D. R., Giroux, G.A. (1992). Determinants of audit quality in the public sector. *The Accounting Review*, 62 (3), 462-479.
- Deumes, R., Schelleman, C., Bauwhede, H.V., and Vanstraelen, A. (2012). Audit firm governance: do transparency reports reveal audit quality? *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 31(4), 193–214.
- Douglas, E., Lont, D., Scott, T. (2014). Finance company failure in New Zealand during 2006–2009: Predictable failures? *Journal of Contemporary Accounting and Economics*, 10, 277–295.
- Durukan, M.B., Kapucugil-İkiz, A. (2007). Denetim kalitesi, kalite ve hizmet kalitesine ilişkin modeller: Kavramsal çerçeve. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, 35-62.
- Fargher, N., Lee, H., Mande, V. (2007). The effect of audit partner tenure on client managers’ accounting discretion. *Managerial Auditing Journal*, , 23 (2), 161-186.
- Fu, Y., Carson, E., and Simnett, R. (2015). Transparency report disclosure by Australian audit firms and opportunities for research. *Managerial Auditing Journal*, 30 (8/9), 870-910.
- Fuerma, R.D., Kraten, M. (2009). The big 4 audit report: Should the public perceive it as a label of quality? *Accounting and the Public Interest*, 9, 148-165.
- Gates, S.K. , Lowe, D.J., Reckers, P.M.J. (2007). Restoring public confidence in capital markets through auditor rotation. *Managerial Auditing Journal*, 22 (1), 5-17.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective*. 7th Edition, New Jersey, USA: Pearson Prentice Hall.
- Jackson, A.B., Moldrich, M., Roebuck, P. (2008). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *Managerial Auditing Journal*, 23 (5), 420-437.
- Kumar, K., Lim, L. (2015). Was Andersen’s audit quality lower than its peers? A comparative analysis of audit quality. *Managerial Auditing Journal*, 30 (8/9), 911-962.
- Lee, H., Lee, H. (2013). Do Big 4 audit firms improve the value relevance of earnings and equity. *Managerial Auditing Journal*, 28 (7), 628-646.
- Meckfessel, M.D., Sellers, D. (2017). The impact of Big 4 consulting on audit reporting lag and restatements. *Managerial Auditing Journal*, 32 (1), 19-49.
- Muttakin, M.B., Khan, A. and Mihret, D.G. (2017). Business group affiliation, earnings management and audit quality: evidence from Bangladesh. *Managerial Auditing Journal*, 32 (4/5), 427-444.
- Şenyiğit, Y.B., Zeytinoğlu, E. (2014). Zorunlu denetçi rotasyonunun denetim kalitesi üzerindeki etkileri: Literatür araştırması. *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25(77), 79-98.
- Tanç, A. ve Gümrah, A. (2016). Şeffaflık raporları çerçevesinde bağımsız denetim kuruluşlarının sürekli mesleki eğitim politikalarının analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (Özel Sayı-1), 419- 438.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Evden Çalışma ve Sosyal İzolasyonun Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Kişilik Tipleri Açısından Bir Değerlendirme

The Effect of Home Working and Social Isolation on Task Performance: An Evaluation in terms of Personality Types

Araş. Gör. Dr. Yahya KATI ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, beş faktör kişilik modelinin boyutlarından biri olan içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin, evden çalışma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal izolasyonun görev performansına olan etkisinde farklılaşp farklılaşmadığını belirlemektir. Bu amaçla, öncelikle evden çalışma ve sosyal izolasyon, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin özellikleri, görev performansı kavramları ele alınmış; sonrasında araştırma modeline yönelik anket çalışması ve çalışmanın bulgularına ve sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırmanın örneklemini, Balıkesir ve Bursa'da faaliyet gösteren 12 farklı çağrı merkezi (evden çalışan) çalışanı 243 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri çevrimiçi anket aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen verilerden hareketle, sosyal izolasyon ve görev performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek için basit regresyon analizi; sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için düzenleyici etki analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, sosyal izolasyonun, görev performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ($\beta=0.16$, $p<0.05$) etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bu etkide içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin ($\beta=0.52$, $p<0.01$) düzenleyici etkisi olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisi, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İçedönük ve dışadönük kişilik tipleri, beş faktör kişilik modeli, evden çalışma, sosyal izolasyon, görev performansı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to determine whether introversion and extraversion personality types, which are one of the dimensions of the five factor model of personality, differ in the effect of home working and the resulting social isolation on task performance. For this purpose, first of all, home working and social isolation, characteristics of introversion and extraversion personality types, task performance concepts were discussed; then, the survey study for the research model and the findings and results of the study were included. The data of the study were collected 243 people from 12 different call centers (home working) operating in Balıkesir and Bursa. The data of the research were collected online website. In the study, simple regression analysis to determine the relationship between social isolation and task performance; A moderator effect analysis was conducted to determine whether introversion and extraversion personality types differ in the relationship between social isolation and task performance. According to the results of the study, a significant and positive effect ($\beta=0.16$, $p<0.05$) was found between social isolation and task performance. Also, introversion and extraversion personality types ($\beta=0.52$, $p<0.01$) have a moderating effect on this effect. In other words, the effect of social isolation on task performance differs significantly between introversion and extraversion personality types.

Keywords: Introversion and extraversion personality types, five-factor model of personality, Home working, social isolation, task performance

¹Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yahyakati@gmail.com

Atf için (to cite): Kati, Y. (2023). Evden çalışma ve sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisi: Kişilik tipleri açısından bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 340-356.

Paper Type: Research

Giriş

Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelere bağlı olarak esneklik sağlaması, zaman kazandırması, maliyetleri düşürmesi gibi faydaları bakımından evden çalışma, birçok işletme (özellikle internet ve bilgisayar aracılığıyla yapılan işlerde) tarafından tercih edilmeye ve yaygın bir iş modeli olarak kabul edilmeye başlamıştır. Evden çalışmanın çalışmada özgürlük hissi sağlaması, çalışma zamanını kendisinin ayarlaması, ev konforundan faydalanmasını sağlaması gibi avantajlı yönleri vardır. Öte yandan evden çalışma, ev ortamı nedeniyle disiplinli çalışmaktan uzaklaşma, iş arkadaşları ile iletişim kopuklukları yaşama, sürekli evde bulunmanın getirdiği psikolojik sorunları gibi dezavantajları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Ayrıca evden çalışma, çalışanlar arasında sosyal temasın azalmasına ve sosyal izolasyonun artmasına neden olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, kişilik tipleri (içedönük ve dışadönük kişilik tipleri) açısından bakıldığında evden çalışma ortamında sosyalleşmeye görece mesafeli duran ve yalnız çalışmayı tercih eden içedönük kişilerle; iş ortamını çalışmanın yanında sosyalleşme ortamı olarak da gören ve görece başkalarıyla birlikte çalışmayı tercih eden dışadönük kişiler arasında görev performansı açısından farklılıklar çıkabilecektir. Evden çalışmaya bağlı olarak ortaya çıkan sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisi; söz konusu ilişkinin içedönük ve dışadönük kişiler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı, bu çalışmanın problemi oluşturmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde sosyal izolasyon, görev performansı ve kişilik tipleri (içedönük ve dışadönük) sıklıkla çalışılan konular arasında olduğu görülmektedir. Bu çalışma, sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisini, bu ilişkinin içedönük ve dışadönük kişiler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını sorgulaması nedeniyle özgün bir nitelik taşımaktadır. Araştırmanın verileri, oluşturulan anket linkinin katılımcılara gönderilmesi yoluyla elde edilmiştir. Anket linki, 450 kişiye gönderilmiş ve 260 anket doldurulmuştur. Ancak anketlerden 17'si özensiz (belirli cevaplarda yoğunlaşma olması) bir şekilde doldurulması nedeniyle çalışmanın analizlerine dahil edilmemişlerdir. Bu durumda, çalışmanın analizlerine 243 anket dahil edilmiştir. Çalışmanın, sınırlı il (Balıkesir ve Bursa) ve çalışan sayısı ile yapılması araştırmanın sınırlılığını ve kısıtlılığını oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin genişletilmesi ve desteklenmesi faydalı olacaktır.

Çalışmada öncelikle evden çalışma ve sosyal izolasyon, içedönük ve dışadönük kişilik tipleri ve özellikleri, görev performansı kavramları ele alınmıştır. Çalışmanın yöntem kısmında ise verileri toplama araçları ve tekniklerine, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizine, regresyon analizine ve düzenleyici etkiyi belirlemeye yönelik analizlere yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde, evden çalışma ve sosyal izolasyon, kişilik, içedönük ve dışadönük kişilik tipleri, performans, görev performansı kavramlarına değinilmiştir. Sosyal izolasyon, içedönük ve dışadönük kişilik tipleri ve görev performansı değişkenleri arasındaki ilişkiler kuramsal temelleri ile birlikte ele alınmıştır.

1.1. Evden Çalışma ve Sosyal İzolasyon

Küresel ölçek ve tarihi süreçte ortaya çıkan teknolojik gelişmeler vb. evden çalışma/uzaktan çalışma ve mobil iş yeri düzenlemesiyle çalışma saatlerinin özgür olduğu bir istihdam alanı oluşturmuştur. Evden çalışmanın başlayıp yaygınlaşmasından önce kitlesel ve standart ürün yaratmaya yönelik fordist üretim modelinin geçerliliği görülmektedir. Evden çalışmanın ilk kez 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler sebebiyle yeni üretim yapılarına ihtiyaç duyulduğu, küresel değişimlerin etkisiyle Fordizm kitlesel üretim sistemlerinde yeni bir yapılanma süreci olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Fordist üretim modelinin üretimde katılık yönü, tıkanıklık ve kriz üretmeye yönelik neo-liberal politikaların bu dönemde uygulanışı ve

Post Fordist anlayış bu süreç içerisinde standart kitlesel üretim yerine tüketici odaklı esnekleşmenin olduğu üretim anlayışını ortaya çıkarmıştır (Uyanık, 2008, s. 217). Uygulanan politikaların en önemli amacı; üretim maliyetlerini düşürerek dünya piyasalarında rekabet avantajı kazanabilmektir. Maliyetlerde en önemli görülen unsurlardan biri işgücü maliyetleri olarak görülmüş ve öncelikle işgücü maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenmiştir. Teknolojik gelişmeler, internet kullanımı, fazla mesai ödemelerinden kurtulma isteği ve zaman kavramının önemi, tam zamanlı çalışan sayısını azaltmak, standart işgören istihdamı yerine, işgücünün esnekleştirilerek aile emeğini kullanma, eve iş verme gibi uygulamalar kullanılmaya başlamıştır (Kıcır, 2019, s. 174).

Evden çalışma, Türkiye’de 10.03.2021 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 4857 sayılı İş Yasası’nın 14. Maddesiyle yasal dayanağa bağlanmış ve yaygın hale gelmeye başlamıştır. Günümüzde evden çalışma uygulamaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yaygınlaşan bir çalışma şekli olmuştur (Karakoyun, 2016, s. 142). Çalışma hayatında yarı zamanlı (part time), serbest çalışma (freelance), tam zamanlı (full time) ve evden çalışma gibi seçenekler bulunmaktadır. Evden çalışma (homeworking); esnek bir çalışma tarzı olarak işlerin evden veya iş yeri dışından yürütülmesi olarak tanımlanabilir (Huws ve Podro, 1995, s. 5). İşverenlerin bazıları bu çalışma şekillerinin tümünü kendi işletmelerinde uygularken, bazı işletmeler ise sadece bu çalışma şekillerinden birini uygulamaktadır. Evden çalışma modelinin işverenler ve işgörenler açısından bazı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. İşgörenlerin kendine uygun çalışma tipini iş arayışları sırasında belirledikleri görülürken, işverenler tarafından maliyetlerin ve işçilik giderlerinin azalmasından dolayı evden çalışma son yıllarda yoğun olarak tercih edilmektedir. İşgörenler esnek olabilmek, ev konforundan faydalanma, zaman kaybını önleme gibi nedenlere bağlı olarak evden çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir (Kıcır, 2019, s. 174). Evden çalışmanın düzenli bir çalışma programı oluşturulduğu zaman verimliliği arttırdığı, iş ile ilgili faaliyetleri evden bütünlük yürütülebildiği, esnek çalışma ve tasarruf etme imkânı, zamandan kazanma, rahatlık, ofis ortamındaki rahatsızlık verici ortam ve seslerin olmamasının getirdiği yoğunlaşma ve zamanı doğru kullanma avantajları olmasının yanında, dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların başında sosyal temasın azalması ve sosyal izolasyon gelmektedir. Ofis ortamında iş arkadaşlarıyla kurulan iletişim, daha kolay yardımlaşabilme, birlikte yenen yemekler ve iş sonrası buluşmalar işin ve iş gününün stresini azaltan faktörlerdir. Evden çalışma bu ortamda çalışan kişilerde sürekli çalışıyor hissi uyandırmaktadır. İş arkadaşları ile yüz yüze görüşme imkânının azalması, odaklanamama, evdeki ergonomi sorunları, ihtiyaç duyulan teknolojik ekipmanların yetersiz olması gibi durumlar bir müddet sonra çalışma motivasyonunu ve iş performansını azaltabilmektedir (Rubin vd., 2020).

Evden çalışmanın ekonomik katkıları da bulunmaktadır. Evden çalışmanın örgütlerin enerji, seyahat, yakıt, kırtasiye ve yönetim giderleri gibi sabit ve değişken giderleri düşürdüğünü söylemek mümkündür. Evden çalışma şartlarının oluşması insanların kalabalık şehirlerin stresinden uzaklaşıp daha sakin yaşam sürme arzularını ortaya çıkarmaktadır (Gupta, 2020). Son yıllarda dünyada Covid-19 küresel salgınının sosyal yaşama etkileri ile ilgili yapılan araştırmalarda kalabalık şehirlerden salgın sebebiyle insanların uzaklaşmasının trafik sorunlarında azalma gibi etkileri tespit edilmiştir (Delventhal vd., 2020). Bazı işletmeler, evden çalışan işgörenlerin ihtiyaç duydukları programları online olarak sağlamaktadırlar. Ayrıca kişisel yeterlilik programlarıyla işgörenleri bu konuda daha nitelikli hale getirmektedirler (Bouziri vd., 2020). İşgörenlerin iş yerlerine gitmeden çevrimiçi bir şekilde, bilgisayar ve diğer iletişim araçlarını kullanarak çalışması; bazı avantajlar sağlamasına rağmen, iş ve iş-dışı sınırların bulanıklaşmasına ve rollerin dengesizliğine yol açmaktadır (Naswall vd., 2008, s. 5). Buna ek olarak evden çalışanların iş yerlerine gitmedikleri için orada sunulan sosyal ortam ve iş yeri olanaklarından yeterince yararlanamadıkları görülmüştür. Bu durumun en önemli olumsuz sonuçları; evden çalışanların yalnızlaşması ve sosyal becerilerinin zayıflaması olduğu söylenebilir. Diğer dezavantajlar ise evden çalışanların ücret, sosyal haklar ve sosyal güvenlik gibi avantajlardan yeterince yararlanamamalarıdır (Kavi ve Koçak, 2010, s. 82).

Evden çalışmasını sürdüren işgörenlerde iş-yaşam dengesinin bozulması, teknik desteklerde yaşanan aksaklıklar ve çalışma düzeninin yeterince sağlanamaması, sürekli evde bulunmanın aile içinde strese ve çatışmalara neden olması, işgörenler açısından evden çalışmanın sayılabilecek diğer dezavantajlarıdır (Akça ve Tepe Küçüköğlü, 2020, s. 76). Her ne kadar uzaktan/evden çalışma modeline ihtiyaç duyulduğu dönemlerde bu model tercih ediliyor olsa da bu modelin her meslek için uygun olmadığı söylenebilir. Evden çalışma; sağlık çalışanları, emniyet mensupları, tarım sektörü ve inşaat sektöründe çalışanlar ile maden çalışanları, yaşamsal faaliyetler için gerekli ürünlerin üretimini ve dağıtımını yapan çalışanlar ve perakende sektörü gibi alanlarda çalışanlar için uygun bir çalışma modeli değildir (Akça ve Tepe Küçüköğlü, 2020, s. 76-77).

Sosyal bir varlık olmamız gereği aktif olarak sosyalleşme, sosyal bağlara sahip olma, sosyal destek edinme ihtiyacı hissederiz (Biordi ve Nicholson, 2013, s. 85). Maslow (1943, s. 380-381) tarafından bu ihtiyaç “sevgi ve ait olma ihtiyacı” olarak ifade etmiştir. Bu kapsamda sosyal izolasyon, sosyal destek veya sosyal bağlar olmadan yaşamayı ifade eder (Hawthorn, 2006, s. 521). Başka bir deyişle sosyal izolasyon, istekli olması veya ihtiyaç duymasına rağmen kişilerin, sosyal ilişkilerde kısmen veya tamamen yer almamaları veya alamamaları, olarak ifade edilebilir (Darling, 2016, s. 12; Hodges vd., 2001, s. 392). Evden çalışma ile birlikte ele alındığında sosyal izolasyon, evden çalışmanın getirdiği şartlara bağlı olarak işyerinde söz konusu olan sosyal destek, sosyalleşme gibi ihtiyaçların daha az yaşanması olarak ifade edilebilir.

Sosyal izolasyon, dört katmandan oluşan bir kavram olarak ele alınabilir. En dıştaki katman, kişinin içinde bulunduğu geniş sosyal yapıdan (toplumdan) izole olmasıdır. İkinci katman iş, okul vb. çevrelerden izole olmasıdır. Üçüncü katman, kişinin kendisine daha yakın arkadaşlar, aile üyeleri gibi çevrelerden uzaklaşmasıdır. Son katman ise kişinin içsel anlamda kişisel özelliklerinden, entelektüel yeteneklerinden, sosyal becerilerinden uzaklaşması olarak ifade edilebilir (Lin, 1986, s. 19-20). Sosyal izolasyon, çeşitli nedenlere bağlı olarak sosyal ilişkilerden gönüllü olarak kopma veya istemsiz bir şekilde başkaları tarafından dayatılarak yaşanabilir (Biordi ve Nicholson, 2013, s. 85). Sosyal izolasyon, bilişsel ve fiziksel sağlık, performans düşüklüğü, motivasyon kaybı, depresif bozukluk, stres gibi sonuçlara neden olabilir (Cacioppo vd., 2011, s. 18-19; Hicks, 2000, s. 16-17; Hodges vd., 2001, s. 392).

1.2. İçedönük ve Dışadönük Kişilik Tipleri

İçedönük ve dışadönük kişilik tiplerine değinmeden önce kişiliği tanımlamakta fayda vardır. Kişilik, bireyin belirgin, değişmeyen, tutarlı ve kendine özgü olan fizyolojik, zihinsel ve ruhsal özelliklerinin tümünü ifade eder (Eren, 2017, s. 83). Luthans (2011, s. 126)’a göre kişilik, bireylerin kendilerini nasıl algıladıkları, toplum içindeki rolleri, içsel ve dışsal ölçülebilir özellikleri, olay ve durumlara yönelik tutumları ile ilgili kavramdır.

Beş faktör kişilik özellikleri modeli yazında sıklıkla karşılaşılan, kişiliğin değerlendirilmesinde kullanılan ve birçok çalışma ile desteklenmiş bir modeldir. Model, kişiliğin sistematik olarak ele alınmaya başlaması ile McDougall (1932), Allport ve Odbert (1936), Cattell (1943, 1946, 1947, 1948), Fiske (1949), Tupes (1957) gibi birçok bilim insanının kişilik üzerine yaptıkları farklı çalışmaların katkısı ile yazına kazandırılmıştır. Norman (1963) modelde dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk (öz disiplin), duygusal denge (nevrotiklik) ve kültür boyutlarını tanımlamıştır (Barrick ve Mount, 1991, s. 2). McCrae (1992)’nin çalışmasında “*kültür*” boyutu, “*deneyime açıklık*” olarak kullanılmış ve sonraki çalışmalarda yaygın olarak bu şekilde kullanılmaya devam edilmiştir (McCrae ve Costa, 1995, s. 237).

Yukarıda da değinildiği gibi beş faktör kişilik modeli, içedönüklük ve dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk (öz disiplin), duygusal denge (nevrotiklik) ve deneyime (yeniliğe) açıklık boyutlarından oluşmaktadır (McCrae ve Costa, 1987, s. 81). Kişilik tiplerini açıklamada kullanılan içedönüklük ve dışadönüklük kavramlarının tanımlanması Jung (1875-1961)’a kadar dayanır. İçedönük kişiler, yalnız vakit geçirmekten hoşlanan, çekingen, insanlara karşı mesafeli

duran, genelde sessiz ve düşüncelerini açıklamayan vb. özelliklere sahip kişilerdir. Dışadönük kişiler ise kolayca arkadaş edinebilen, sosyal ilişkiler oluşturmaya çabalayan, arkadaşlık ilişkileri kuvvetli, sosyal ve arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirmekten mutluluk duyan, konuşkan, sıcakkanlı, enerjisi yüksek, sempatik vb. özelliklere sahip kişilerdir (Freyd, 1924, s. 74-75). İçedönük kişiler, sosyalleşmekten çok iç dünyalarına yönelen, ayrıntılı analizlerde bulunan, konuşmadan önce dikkatlice düşünen ve genellikle yalnız çalışmayı tercih eden kişilerdir. Dışadönük kişiler ise işi ve çalışmayı sosyalleşmek olarak da gören, sosyal çevreye yönelimleri yüksek, konuşkan ve sosyalleşebileceği ortamlarda çalışmayı tercih eden kişilerdir (Stephens-Craig vd., 2015, s. 64).

Uyumluluk boyutunun bir ucunda başkalarını düşünen, geçimli, anlayışlı, nazik, saygılı, sıcakkanlı kişiler bulunurken; diğer ucunda geçimi zor, asabi, dik kafalı, tartışmayı seven, güven verici olmayan kişiler bulunur (Goldberg, 1990, s. 1220-1221; Somer vd., 2002, s. 27). Sorumluluk boyutunun bir ucunda başarmak için motive olmuş, çalışkan, planlı, sorumluluk bilinci olan, titizlik gibi özelliklere sahip kişiler varken; boyutun diğer ucunda ise sorumluluktan kaçan, ihmalkâr davranan, disiplinsiz, motivasyonu düşük, özensiz davranma gibi özelliklere sahip kişiler bulunur. Duygusal denge boyutunda ise bir tarafta duygusal anlamda (kızgınlık, endişe vb.) dengeli ve dayanıklı, sakin, soğukkanlı, halinden memnun gibi özelliklere sahip kişiler varken; diğer tarafta duygusal anlamda tepkileri tutarsız, endişeli, gergin, sürekli stres altında, kolay incinebilir, hoşnutsuz vb. özelliklere sahip kişiler bulunur. Deneyime açıklık boyutunda ise bir tarafta değişiklikten hoşlanan ve değişiklik isteyen, farklı düşüncelere açık, gelişime açık, özgür düşünceli kişiler varken; diğer tarafta değişimden rahatsızlık duyan ve uyum sağlamakta güçlük çeken, geleneksel yanları daha ağır basan, daha sade ve kurallara bağlı kalan vb. özelliklere sahip kişiler bulunmaktadır (Ostendorf ve Angleitner, 1992, s. 74; Somer vd., 2002, s. 27).

1.3. Görev Performansı

Türk Dil Kurumu, performans kavramını “başarım” olarak tanımlamıştır (TDK, 2021). İş performansı, belirlenen koşullara göre bir işin yerine getirilme düzeyi veya işgörenin davranış biçimi olarak tanımlanabilir (Bingöl, 2016, s. 373). Başka bir tanıma göre iş performansı, bir çalışanın iş sonuçlarına yönelik başarımları, olarak ifade edilmiştir (Beaumont, 1994, s. 75). Diğer bir deyişle, ulaşılmak istenen amaçlara ne derece ulaşıldığı ve nasıl ulaşıldığı ile ilgili bir kavramdır (Armstrong, 2009, s. 136). İş performansı kavramının yanında performans değerlendirme ve performans yönetimi kavramlarına da değinmekte fayda vardır.

Performans değerlendirme, bir çalışanın başarısının, hedeflerini gerçekleştirme derecesinin ölçüldüğü ve değerlendirildiği süreçtir (DelCampo, 2011, s. 122). Daha geniş bir tanıma göre, Performans değerlendirme, çalışanların ücret, terfi, promosyon gibi durumlarını belirlemek, performans yönetimine destek olmak, kariyer planlaması yapmak, çalışanlara performans durumları hakkında geri dönüş yapmak amacıyla çalışanların mevcut ve/veya geçmiş performansını, performans standartlarına göre değerlendirmektir (Cascio ve Aguinis, 2005, s. 54; Dessler, 2014, s. 216; Ferris ve Treadway, 2008, s. 136). Performans değerlendirme, işgücünü daha verimli kullanmak ve diğer işletmelere karşı rekabet gücü elde edebilmek, işgörenlerin çalıştıkları işlerle uyumunu iyi hale getirmek, işgörenlerin örgütün değerlerine ve amaçlarına uyumunu sağlamak, işgörene performansı hakkında geri dönüş sağlanarak daha iyi bir performans için çabalamasını sağlamak, işgörenlerin eğitim ve kariyer geliştirme ihtiyaçlarını belirlemek, performans dayalı ödüllendirme gibi işlemlere olanak sağlamasına bağlı olarak önemli ve titizlikle üzerinde durulması gereken bir kavramdır (Bratton ve Gold, 2000, s. 215; Briscoe ve Schuler, 2004, s. 355; Tortop vd., 2013, s. 280). Performans yönetimi, kişilerin işi nasıl yaptıklarına yönelik geribildirim alınması ve bunların değerlendirilmesi sonucu çalışanlara yönelik tutarlı terfi, ücret, transfer ve eğitim gibi güdülemelerle başarının sürdürülmesini amaçlayan bir süreçtir (Ertürk, 2018, s. 203). Başka bir ifadeyle performans yönetimi, çalışanların performansları ile işletmenin amaçlarını

uyumlaştırma sürecidir. Bu süreç, çalışanların performanslarını planlama, değerlendirme ve geliştirmeyi amaçlar (İlsev, 2014, s. 177).

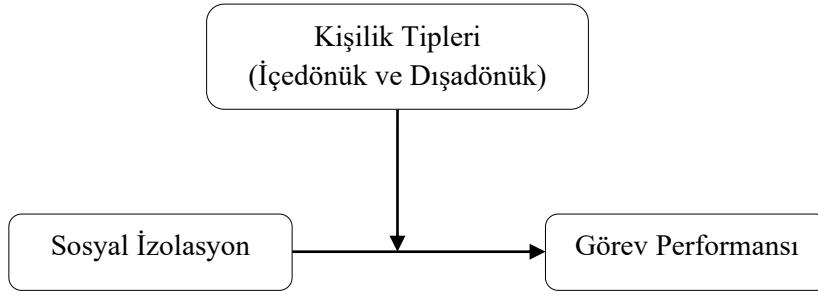
Alanyazın incelendiğinde iş performansının genellikle bireysel iş performansı ve örgütsel iş performansı; görev performansı ve bağlamsal performans olarak iki farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bireysel iş performansı, işgörenin iş ve görev tanımları gereği yapması gereken, tamamlaması gerekenler ile ilgilidir. Örgütsel iş performansı ise çalışanların tamamının iş performansları ile ilgilidir. Başka bir deyişle, bütün çalışanların iş performanslarının birleşmesiyle örgütsel iş performansı ortaya çıkmış olur (Armstrong, 2009, s. 141, 143; Beaumont, 1994, s. 74; Doğan ve Bayraktar, 2020, s. 54). Borman ve Motowidlo (1993)'ya göre iş performansı, görev performansı ve bağlamsal performans olarak ikiye ayrılır. Görev performansı, işgörenin iş tanımlarında belirlenmiş ve mesleki yeterlilikleri ile ilgili olan görevlerden oluşur. Bağlamsal performans ise işgörenlerin iş tanımlarında yer almayan, örgüt performansına dolaylı katkı sağlayan, gönüllülük esasına dayanan, örgütteki sosyal ve psikolojik çevreyi desteklemeye (çalışma arkadaşlarına yardımcı olmak gibi) yönelik davranışları içeren performans türüdür (Borman ve Motowidlo, 1997, s. 99-100; Sonnentag vd., 2008, s. 428-429). Öte yandan bağlamsal performans, gönüllük esasına dayanması nedeniyle Smith vd. (1983), Bateman ve Organ (1983) tarafından örgütsel vatandaşlık davranışı ile birlikte ele alındığı söylenebilir (Borman ve Motowidlo, 1997, s. 100).

1.4. Sosyal İzolasyon, İçedönük ve Dışadönük Kişilik Tipleri ve Görev Performansı Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Örgütlerde çalışan kişilerin kişilik özellikleri ile çalıştığı işin ve içinde bulunduğu örgütün uyumlu olması, kişilerin iş yaşamındaki başarılarını olumlu etkileyebileceği söylenebilir (Şenturan, 2014, s. 85). Diğer bir deyişle kişisel nitelikler, özellikler ve alışkanlıklar kişinin çalışmasına yansır ve kişilerin performansını etkiler (Bingöl, 2019, s. 188). Bu çerçeveden bakıldığında, günümüzde kişilik özellikleri, kişilik özellikleri ile performans arasındaki ilişkilere yönelik çalışmaların görece önem kazandığı ve sıklıkla çalışılan konular haline geldiğini söylemek mümkündür (Barrick vd., 2001, s. 9; Goldberg, 1993, s. 32). Öte yandan, çalışmanın konusunu oluşturan sosyal izolasyon, içedönüklülük ve dışadönüklük ve görev performansı değişkenleri alanyazında sıklıkla çalışılan konular arasında olmasına rağmen bu değişkenleri birlikte ele alan çalışmaya rastlanamamıştır.

Çalışmanın değişkenlerini oluşturan kavramların kuramsal temellerine bakmakta fayda vardır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişki kişilik kuramları yardımıyla açıklanabilir. Alanyazın incelendiğinde, kişiliği açıklamak için farklı kuramlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu kuramların başında, özellik kuramları, psikodinamik kuramlar, öğrenme kuramları ve insancıl (varoluşçu) kuramlar gelmektedir (Coon ve Mitterer, 2008, s. 413). Bu kuramlardan biri olan özellik kuramlarına göre insanların sahip olduğu nitelikler kişiliğin önemli belirleyicileridir (Güney, 2016, s. 203). Beş faktör kişilik modelinin de temelini oluşturan özellik kuramları, kişilerin sahip olduğu niteliklerin kişiliğin temel bileşenlerini oluşturduğunu ve kişilerin davranışlarını etkileyen ve davranışlarına şekil veren evrensel yapılar olduğunu ifade eder (McCrae ve Costa, 1997, s. 509-510). Burger (2006)'e göre dışadönüklük sosyalleşme, insanlarla bir arada bulunmaya çabalama, girişkenlik, enerjik ve atılgan olma, konuşkanlık gibi özelliklere sahip olmayı ifade ederken; içedönüklük, dışadönüklüğün tersi özelliklere sahip olmayı ifade eder (Erdal ve Tepe, 2021, s. 559). Başka bir deyişle dışadönük kişiler, çalışma ortamını iş alanı olarak görmenin yanında sosyalleşme alanı olarak da görürler. Bu nedenle, kişilerarası ilişkilerin, sosyal bir ortamın (satış ve pazarlama gibi) söz konusu olduğu işlerde, dışadönük kişiler sosyalleşmeyle ilgili becerileri aracılığıyla görece daha başarılı olabilecek ve bu durum işlerini daha anlamlı hissetmelerine ve sorumluluk duygularına sahip olmalarına katkı sağlayacak, görev performansları da bu durumdan olumlu etkilenebilecektir. Diğer yandan dışadönük kişilik tipinin tersi özelliklere sahip olan içedönük kişiler, sosyalleşmekten çok yalnız çalışabilecekleri işlerde daha başarılı olabilecekleri söylenebilir. Bu açıklamalardan hareketle araştırmanın simgesel modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibidir;

Şekil 1. Araştırmanın simgesel modeli

Hipotez 1: Sosyal izolasyonun görev performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotez 2: Sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisinde kişilik tiplerinin düzenleyici etkisi vardır.

2. Yöntem

Yöntem bölümünde, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araç ve tekniklerine tanımlayıcı istatistiklere, korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına, düzenleyici etkiyi belirlemeye yönelik analize yer verilmiştir. Araştırmanın anket uygulama kısmı için Balıkesir Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'nun 23.09.2021 tarihli ve 2021/04 karar sayısı ile izin alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini, Balıkesir ve Bursa illerinde faaliyet gösteren 12 farklı çağrı merkezinin evden çalışan teleperformans çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin büyüklüğü, evreni bilinen örneklem büyüklüğü hesaplama formülü (Baş, 2001) yardımıyla hesaplanmıştır (Bolat, 2017, s. 133). Örneklem büyüklüğü %50 görülme sıklığı, %5 hata payı ve %95 güven aralığı ölçütleri dikkate alındığında, 207 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın araştırma kısmı, tanımlayıcı türde tasarlanmıştır ve anketi uygulamada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın anketi, 25 Eylül-20 Ekim 2021 tarihleri arasında internet ve çevrimiçi linkler aracılığıyla uygulanmıştır. Bu çerçevede 450 kişiye anket linki gönderilmiştir. Gönüllülük temeline dayanan çalışmada, 260 anket doldurulmuştur. Gönderilen anketlerin geri dönüş oranı %53'tür. Geri dönen 260 anketten 17'si özensiz bir şekilde doldurulduğu tespit edilmiştir ve söz konusu anketler çalışmanın analiz kısmında kullanılmamıştır. Bu durumda çalışmanın analiz kısmında 243 anket kullanılmıştır. Anket, <https://forms.office.com> internet sitesi aracılığıyla, onam formu ve anket gizlilik politikası çerçevesinde uygulanmıştır. Çalışmada yer alan değişkenler, 1=Kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle katılıyorum şeklinde beşli Likert tipinde ölçeklerle ölçülmüştür.

Örnekleme yer alan kişilerde (243 kişi) kadınların oranı %41,6 (n=101), erkeklerin oranı %58,4 (n=142); %10,3 (n=25) kişi 20 yaş ve altı, %46,9 (n=114) kişi 21-30 yaş aralığında, %26,3 (n=64) kişi 31-40 yaş aralığında, %9,1 (n=22) kişi 41-50 yaş aralığında ve %7,4 (n=18) kişi 50 yaş ve üstünde; Evlilerin oranı %34,2 (n=83), bekârların oranı %65,8 (n=160); ilkökul mezunlarının oranı %0,8 (n=2), lise mezunlarının oranı %8,6 (n=21), ön lisans mezunlarının oranı %28 (n=68), lisans mezunlarının oranı %49 (n=119), lisansüstü mezunlarının oranı %13,6 (n=33)'dir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

İçedönüklük ve dışadönüklük ölçeği: Çalışmada, içedönüklük ve dışadönüklüğü ölçmek için John ve Srivastava (1999, s. 132) tarafından geliştirilen Costa ve McCrae (2008) tarafından faktör analizi yapılarak sıfatlar aracılığıyla beş faktör kişilik özelliklerini ölçmek için kullanılan ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin, içedönük ve dışadönük boyutunu ölçen maddeleri kullanılmıştır.

Ölçek, 8 ifadeden oluşmaktadır ve ölçeğe, “konuşkan biriyimdir” örnek ifade olarak verilebilir. Ölçeğin cronbach alpha değeri 0.86’dır. Önceki çalışmalarda ölçeğin cronbach alpha değerini, Moos ve Visser (2016, s. 476) 0.72; Aydın (2016, s. 8) 0.93; İşleyen ve Doğan (2020, s. 76) 0.85 olarak bulmuşlardır. Çalışmada, sosyal izolasyonu ölçmek için Hawthorne (2006, s. 541-542) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 6 ifadeden oluşmaktadır, Hawthorne (2006, s. 530) ölçeğin cronbach alpha değerini 0.81 olarak bulmuştur, ölçeğe, “sosyalleşme amaçlı bir çevreye sahibimdir” örnek ifade olarak verilebilir. Bu çalışmada ölçeğin cronbach alpha değeri 0.60 çıkmıştır. Taber (2017)’e göre madde sayısının az sayıda olduğu ölçeklerde cronbach alpha değeri 0.60 ve üstünde kabul edilebilir (Ranjan ve Yadav, 2019, s. 1910). Görev performansını ölçmek için Goodman ve Svyantek (1999) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek, 9 ifadeden oluşmaktadır ve ölçeğe, “işimin bütün gerekliliklerini yerine getiririm ve işimle ilgili bütün görevlerde uzmanlıkla çalışırım” örnek ifade olarak verilebilir. Ölçeğin cronbach alpha değeri 0.90’dır. Bakker (2008, s. 407) ve Demerouti vd. (2014, s. 64) yaptıkları çalışmalarda ölçeğin cronbach alpha değerini 0.90; Polatçı (2014, s. 120), 0.91; Harmancı (2018, s. 329), 0.86 olarak tespit etmişlerdir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinden önce, elde edilen veri setinin normal dağılıp dağılmadığını test etmek gerekmektedir. Bu amaçla, “*basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerine*” bakılmıştır (Hair vd., 2010, s. 70). DeCarlo (1997)’ya göre basıklık ve çarpıklık değerlerinin -3 ve +3 arasında olması verinin normal dağıldığı göstermektedir. Çalışmada kullanılan ölçeklerden içedönüklük ve dışadönüklük ölçeğinin (basıklık -0.94, çarpıklık 0.27); sosyal izolasyon ölçeğinin (basıklık 0.76, çarpıklık -0.80) ve görev performansı ölçeğinin (basıklık 2.46, çarpıklık -0.92) basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal aralıklarda olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden hareketle veri setindeki ölçeklerin normal dağıldığı söylenebilir.

Çalışmada, daha önce yapılan çalışmalarda kullanılmış ve test edilmiş faktörleri test etmek amacıyla kullanılan doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır (Pallant, 2007, s. 179; Tabachnick ve Fidell, 2007, s. 26). Doğrulayıcı faktör analizinin çıktılarında, standardize çözümlene değerlerinin 1’in üzerinde ve 0.50’nin altında olmaması; t değerlerinin 1.96’nın altında olmaması; uyum iyiliği indekslerinin de makul düzeyde olması gerekmektedir (Hair vd., 2010, s. 678). Çalışmanın ölçme modelinde, içedönüklük ve dışadönüklüğü, sosyal izolasyonu ve görev performansını ölçmek için tek faktörden yararlanılmıştır.

İçedönüklük ve dışadönüklük ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kikare (X^2) değeri 123.87, serbestlik derecesi (df) 20, kikare serbestlik derecesi oranı (X^2/df) 6.19, kök ortalama kare yaklaşımı hatası (RMSEA) 0.14, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) 0.87, Tucker-Lewis indeksi (TLI) 0.82’dir. İçedönüklük ve dışadönüklük ölçeğinde bütün faktör yükleri 0.50’den yüksek çıkmıştır. Ayrıca tüm t değerlerinin de anlamlı olduğu ($t > /+1.96$) görülmüştür. Sosyal izolasyon ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kikare (X^2) değeri 46.603, serbestlik derecesi (df) 10, kikare serbestlik derecesi oranı (X^2/df) 4.66, kök ortalama kare yaklaşımı hatası (RMSEA) 0.12, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) 0.89, Tucker-Lewis indeksi (TLI) 0.84’tür. Sosyal izolasyon ölçeğinde, faktör yükleri 0.5’in (Hair vd., 2010:678) altında olan iki madde çıkartılmıştır. Diğer maddelerin faktör yükleri 0.50’nin üstünde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca t değerlerinin de anlamlı olduğu ($t > /+1.96$) görülmüştür. Görev performansı ölçeğinin uyum iyiliği değerleri, kikare (X^2) değeri 111.22, serbestlik derecesi (df) 27, kikare serbestlik derecesi oranı (X^2/df) 4.12, kök ortalama kare yaklaşımı hatası (RMSEA) 0.11, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) 0.92, Tucker-Lewis indeksi (TLI) 0.90’dır. Görev performansı ölçeğinde, bütün faktör yükleri 0.50’den yüksek çıkmıştır. Ayrıca tüm t değerlerinin de anlamlı olduğu ($t > /+1.96$) görülmüştür.

Çalışmada içedönük ve dışadönük kişilik tipleri, sosyal izolasyon ve görev performansı değişkenlerine ait veri aynı kişilerden, aynı yöntemle ve aynı zaman aralığında toplanmıştır. Bu tür algı-davranış, tutum-davranış vb. temele dayanan çalışmalarda ortak yöntem yanlılığı ortaya

çıkabilmektedir. Ortak yöntem yanlılığı söz konusu olan çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişki, olduğundan daha fazla veya daha az bir şekilde ortaya çıkabilmekte ve bu durum sistematik ölçme hatalarına neden olabilmektedir (Campbell ve Fiske, 1959, s. 81; MacKenzie ve Podsakoff, 2012, s. 542). Podsakoff vd. (2003, s. 889)'ne göre ortak yöntem yanlılığını tespit etmek için alan yazında sıklıkla kullanılan Harman'ın tek faktör testi (Harman's single-factor test) yapılmıştır. Değişkenlere ait toplam 23 ifade, döngüsüz faktör analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre öz değeri 1'den yüksek altı faktör olduğu görülmüştür. Birinci faktör toplam varyansın %24,38'ini, ikinci faktör toplam varyansın %18,65'ini, üçüncü faktör toplam varyansın %10,42'sini, dördüncü faktör toplam varyansın %5,42'sini, beşinci faktör toplam varyansın %4,74'ünü ve altıncı faktör toplam varyansın %4,41'ini açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre, çalışmada ortak yöntem yanlılığı olmadığı tespit edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi

Çalışmanın bağımsız (sosyal izolasyon) ve bağımlı (görev performansı) değişkenleri arasındaki ilişki ile bu değişkenlere ait ortalamalar, standart sapmalar ve güvenilirlik değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere ilişkin ortalamalar, standart sapma değerleri, güvenilirlik katsayıları ve korelasyon katsayıları

Değişkenler	Ort.	SS	2	3
1. Sosyal İzolasyon	3.52	0.63	(0.60)	
2. Görev Performansı	3.94	0.64	0.16*	(0.90)

Not: Değişkenlere ait Cronbach Alpha değerleri parantez içinde verilmiştir, $N=243$; * $p<0.05$

Tablo 1'deki korelasyon analizi sonuçlarına göre, sosyal izolasyon ile görev performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ($r=0.16$, $p<0.05$) ilişki tespit edilmiştir.

3.2. Regresyon Analizi

Sosyal izolasyon ile görev performansı ilişkisinin yönünü belirlemeye yönelik yapılan basit regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik basit regresyon analizi

Değişkenler	Görev Performansı
Regresyon Sabiti	β
1. Sosyal İzolasyon	3.371
F	0.16*
R	6.328
R ²	0.160
	0.026

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, $N=243$; * $p<0.05$

Regresyon analizi sonucuna göre; sosyal izolasyonun, görev performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ($\beta=0.16$, $p<0.05$) etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu durumda, hipotez 1 kabul edilmiştir.

3.2.1. Sosyal İzolasyonun Görev Performansı Üzerindeki Etkisinde İçedönük ve Dışadönük Kişilik Tiplerinin Düzenleyici Etkisini Belirlemeye Yönelik Regresyon Analizi

Çalışmanın bu kısmında, sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici bir rolü olup olmadığı ile ilgili analiz yapılmıştır.

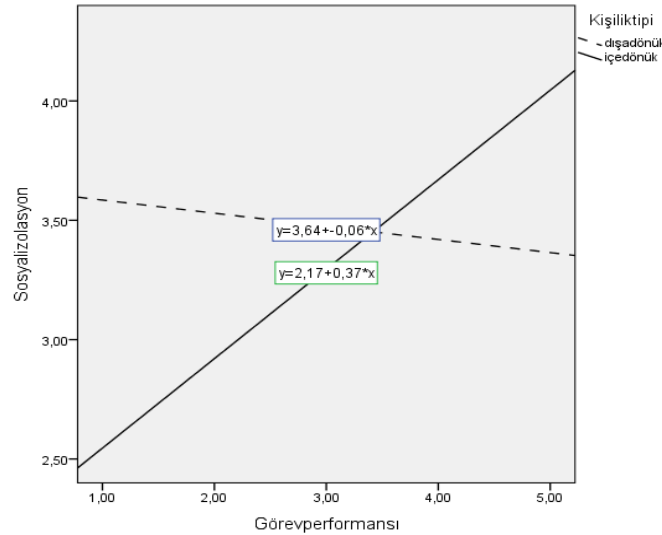
Tablo 3. Sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici etkisi

Değişkenler	Görev Performansı β
Model	
Regresyon Sabiti	6.140
1. Sosyal İzolasyon	0.16*
2. İçedönük ve dışadönük kişilik tipleri	-0.13*
3. Sosyal İzolasyon*İçedönük ve dışadönük kişilik tipleri	0.52**
F	8.875
R	0.317
R ²	0.100

Not: Standardize edilmiş beta değerleri kullanılmıştır, N=243; ** $p<0.01$ * $p<0.05$

Tablo 3'te de görüldüğü gibi sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin ($\beta=0.52$, $p<0.01$) düzenleyici etkisi tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisi, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Aradaki anlamlı farkı grafik yardımıyla da görmek faydalı olacaktır.

Grafik 1. Sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici etkisi

Grafik 1'e göre dışadönük kişilik tipine sahip kişilerde, sosyal izolasyon arttıkça görev performansı düşerken; içedönük kişilik tipine sahip kişilerde sosyal izolasyon arttıkça görev performans da artmaktadır. Bu bilgiler ışığında (Tablo 3 ve Grafik 1), hipotez 2 kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (telefon, bilgisayar, internet vb.) ilerlemeler işlerin (özellikle telefon ve internet aracılığıyla yapılan) işyeri dışından da yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, hem yöneticilere hem de işgörelere işlerin evden yapıldığı bir yaşam tarzı kazandırmakta; işgörelere, çalışma saatlerini kendileri ayarlama, bağımsızlık hissi, zaman ve çalışma yeri konusunda esneklik ve çalışma konusunda evin verdiği konfordan faydalanma gibi imkanlar sağlamaktadır. Öte yandan, sosyalleşme, işyerini sosyal bir ortam olarak görme, yalnız çalışma veya sosyal bir ortamda çalışma özelliklerine bağlı olarak işgörelere kişilikleri (içedönük ve dışadönük kişilik tipleri) açısından birbirlerinden farklılaşabilmekte ve bu durum görev performanslarını etkileyebilmektedir.

Bu kapsamda bu çalışmada, sosyal izolasyonun görev performansına etkisi ve bu etkinin farklı kişilik tipleri (içedönük ve dışadönük kişilik tipleri) açısından farklılaşp farklılaşmayacağı araştırılmıştır. Diğer bir deyişle, bu çalışmanın aşağıda sıralanan iki temel amacı vardır: Bu amaçlar:

1. Sosyal izolasyon ile görev performansı arasındaki ilişkiyi belirlemek,
2. Sosyal izolasyon ile görev performansı arasındaki ilişkide içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici etkisinin olup olmadığını belirlemek.

Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmanın kuramsal temelleri kişilik kuramlarına dayandırılmıştır. Çalışmanın araştırma kısmı, Balıkesir ve Bursa'da faaliyet gösteren 12 çağrı merkezinde ve evden çalışan 243 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, sosyal izolasyonun görev performansına olan etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisinde kişilik tiplerinin farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin düzenleyici etkisi test edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre, sosyal izolasyonun görev performansı üzerinde ($\beta=0.16$, $p<0.01$) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Düzenleyici etki analizi bulguların göre, sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisinde içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin ($\beta=0.52$, $p<0.01$) düzenleyici etkisi tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, sosyal izolasyonun görev performansı üzerindeki etkisi, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Grafik 1'e bakıldığında, içedönük kişilik tipine sahip kişilerin sosyal izolasyon arttıkça görev performanslarının arttığı; dışadönük kişilik tipine sahip kişilerin sosyal izolasyon arttıkça görev performanslarının düştüğü görülmektedir. Bu bulgulardan hareketle, *hipotez 1 ve hipotez 2* kabul edilmiştir.

Yapılan çalışmalar, zeka, farklı yetenekler, kişilik türleri ve bilgi düzeyleri açısından kişilerin örgütsel etkinliklerinin, verimliliklerinin ve iş performanslarının değiştiğini göstermektedir. Kişilik temelinde ele alındığında kişiler, diğer kişilerle ve toplumla ilişkilerinde benzer şekilde hareket etmemektedir. Bu kapsamda, iş ile çalışanın kişilik özellikleri arasındaki uyumun önemini ortaya çıkarmaktadır (Eren, 2017, s. 98). Bu açıklamalar ışığında çalışmanın sonuçları ele alındığında, içedönük ve dışadönük kişilik tiplerinin uygun oldukları işler çerçevesinde farklılaştıkları söylenebilir. Buradan hareketle, içedönük kişilerin sosyal bir ortamda çalışmaktan çok yalnız çalışabileceği işlerde (muhasabe, yazılım, sistem yöneticisi gibi); dışadönük kişilerin ise yalnız çalışacağı işlerden çok sosyal bir ortamda çalışabileceği işlerde (satış ve pazarlama gibi) istihdam edilmesinin görev performanslarını artıracığı söylenebilir. Başka bir deyişle, çalışanların kişilik tipleri ile yaptıkları işlerin uyumlu olması, performanslarına yansiyabileceği söylenebilir.

Alanyazın incelendiğinde sosyal izolasyon, görev performansı ve kişilik tiplerinin sıklıkla çalışılan konular arasında olduğu görülmektedir. Ancak bu konuları birlikte ele alan bu çalışmanın yazına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle, sosyal izolasyon ve görev performansı ilişkisini, bu ilişkide farklı kişilik tiplerinin (içedönük ve dışadönük) farklılaşp farklılaşmadığını incelemesi açısından alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışma veri toplanan bölgelerle (Balıkesir ve Bursa) sınırlıdır. Çalışmanın değişkenleri (sosyal izolasyon, görev performansı ve içedönük ve dışadönük kişilik), değişkenlere ait ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlik boyutlarıyla sınırlıdır. Ayrıca çalışmanın örnekleme, kolayda örneklem yoluyla seçilmiştir. Örneklem zaman ve maliyet kısıtlılığı sebebiyle 243 kişiden oluşmaktadır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda, daha geniş örneklemlere ulaşılması çalışmanın genellenebilir olması için sağlıklı olacaktır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla ilerlemesine bağlı olarak gün geçtikçe evden çalışmanın önemini arttığı söylenebilir. Bu çerçevede, sonraki çalışmalarda evden çalışmayı iş aile çatışması, iş tatmini, işe yabancılaşma, örgütsel iletişim, siber aylaklık gibi konularla da

birlikte ele almak faydalı olacaktır. İş aile çatışması, iş ve aile çevrelerinden kaynaklı rol beklentilerinin birbiriyle uyumlu olmaması, çatışması durumu şeklinde tanımlanabilir (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 77-78). Evden çalışmaya bağlı olarak iş gereği yerine getirilmesi gereken rollerle, ailenin gerektirdiği roller eş zamanlı olarak yerine getirilmesi gerekebilecektir. Buradan hareketle, sonraki çalışmalarda evden çalışma ve iş aile çatışması birlikte ele alınabilir. İş tatmini, bir kişinin işine yönelik memnuniyet durumu olarak ifade edilebilir (Daft, 2008, s. 457). Luthans (2011, s. 142-143)'a göre iş tatminini etkileyen unsurlardan biri de çalışma şartlarıdır. Çalışma şartları, çalışma ortamının düzenli, disiplinli, hijyenik, gürültülü vb. özellikleri ile ilgilidir. Evden çalışma açısından bakıldığında ev ortamında çalışmanın hem genel anlamda iş tatmini hem de çalışma şartlarına yönelik tatmin açısından ele alınması alanyazına faydalı olacaktır. İşe yabancılaşma, işgörenin işe ve iş hayatına karşı isteksizlik duyması, güdülenememesi ve bağlılık hissetmemesi olarak tanımlanabilir (Hirschfeld ve Field, 2000, s. 790). Evden çalışma şartlarının, iş ortamının sağladığı düzen ve disiplinden yoksun olması, işe yabancılaşmalarına neden olabilir. Bu nedenle sonraki çalışmalarda evden çalışmanın, işe yabancılaşmaya ve güdülenmeye etkisini araştırmak alanyazına katkı sağlayacaktır.

Örgütsel iletişim, örgüt içindeki ve örgütle çevre arasındaki bilgi akışı olarak ifade edilebilir. Karar verme, eşgüdüm ve diğer yönetsel işlevlerin etkili olabilmesi için iletişimin açık ve belirgin olması gerekmektedir (Can vd., 2015, s. 323). Evden çalışma şartlarına bağlı olarak, işyerinde söz konusu olabilecek kısa iletişimlerin ve bilgi paylaşımlarının yapılamaması iletişimin niteliğini etkileyebilir. Buradan hareketle, sonraki çalışmalarda evden çalışma ile iletişim kalitesi ve bilgi iletişim teknolojilerini kullanma becerisi birlikte ele alınması faydalı olacaktır. Siber aylaklık, işgörenlerin iş saatlerinde interneti kişisel amaçları için kullanmaları olarak tanımlanmıştır (Lim, 2002, s. 677). Evden çalışmanın şartları siber aylaklığa neden olabilir ve bu durum evden çalışan kişilerin görev performanslarına yansiyabilir. Sonraki çalışmalarda evden çalışma ve siber aylaklık birlikte ele alınabilir, siber aylaklığı önlemeye yönelik çözümler geliştirilebilir.

Kuşak, tarihsel sıralamada, yaklaşık 20-25 yıllık zaman aralığıyla özellikleri birbirinden farklılaşan insan topluluğu, olarak tanımlanmaktadır (Levickaite, 2010, s. 171). Kuşak kavramının tanımından hareketle, bilgi iletişim teknolojilerine uyum sağlamaya çalışan kuşaklar (X kuşağı gibi), bilgi iletişim teknolojilerinin içinde doğan kuşaklar (Y ve Z kuşakları) bu teknolojileri kullanma konusunda farklılaşabilir. Başka bir ifadeyle, evden çalışmaya bağlı olarak kullanılan bilgi iletişim teknolojilerini öğrenme ve kullanma becerileri kuşaklar açısından farklılık gösterebilir. Buradan hareketle sonraki çalışmalarda, evden çalışma ile bilgi iletişim teknolojilerini kullanma becerisi arasındaki ilişki ve bu ilişkinin görev performansı, iş tatmini, tükenmişlik, öz yeterlilik gibi kavramlarla birlikte ele alınması alanyazına katkı sağlayacağı söylenebilir. Öte yandan bu çalışmada evden çalışmanın ve sosyal izolasyonun, görev performansına etkisi içedönük ve dışadönük kişilik tiplerine göre ele alınmıştır. Çalışmanın Beş Faktör kişilik modelinin “yeniliklere açıklık boyutu” (evden çalışmanın yaygın hale gelmesine bağlı olarak güncel bilgisayar programlarına ve uygulamalara uyum sağlama açısından) ile birlikte ele alınması faydalı olacaktır. Ayrıca evden çalışma açısından kişilik tipleri Beş Faktör kişilik modelinin yanında MBTI kişilik modeline, Cattell kişilik modeline, 16PF kişilik modeline göre de incelemek sonraki çalışmalar için sağlıklı olacaktır. Kişilik testlerine ek olarak evden çalışmanın ilgi testleri, tematik algı testleri gibi testlerle de birlikte ele alınması faydalı olacağı söylenebilir (Yüksel, 2006, s. 76-77).

Çalışmada sosyal beğenilirliği (sosyal istenirlik) test etmek için ölçek kullanılmamıştır. Başka bir deyişle sosyal beğenilirlik ilkesi dikkate alınmamıştır. Sosyal beğenilirlik, kişilerin anket sorularını yanıtlarken kendi düşünce, tutum ve fikirlerinin yerine toplum, sosyal çevre veya ortalama bir kişinin cevap verebileceği gibi yanıtlar verme eğilimi, olarak tanımlanabilir (Crowne ve Marlowe, 1960, s. 349-350). Sonraki çalışmalarda özellikle görev performansı

ölçülürken sosyal beğenilirliği ölçmekle ilgili testler yapılması çalışmalarını daha sağlıklı sonuçlara götürebilir.

Kaynakça

- Akça, M. ve Tepe Küçüköğlü, M. (2020). Covid-19 ve iş yaşamına etkileri: evden çalışma. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71-81.
- Armstrong, M. (2009). *Armstrong's handbook of human resource management practice*. 11. Baskı, London: Kogan Page.
- Aydın, H. (2016). Brand evangelism and big five personality traits. *Global Journal of Business, Economics and Management: Current Issues*. 7(1), 198-208.
- Bakker, A. B. (2008). The work-related flow inventory: Construction and initial validation of the WOLF. *Journal of Vocational Behavior*, 72(3), 400-414. Doi:10.1016/j.jvb.2007.11.007
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26.
- Barrick, M. R., Mount, M. K. ve Judge, T. A. (2001). Personality and performance at the beginning of the new millennium: what do we know and where do we go next? *International Journal of Selection and Assessment*, 9(1-2), 9-30.
- Beaumont, P. B. (1994). *Human resource management key concepts and skills*. London: SAGE Publications.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi*. 10. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Bingöl, D. (2019). Performans değerlendirme. Naktiyok, A. (Ed.), *İnsan kaynakları yönetimi içinde* (ss. 179-203). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Biordi, D. L. ve Nicholson, N. R. (2013). Social isolation. Lubkin, I. M. ve Larsen, P. (Ed.), *Chronic illness: Impact and intervention içinde* (ss. 85-115). Burlington: Jones & Bartlett.
- Bolat, O. İ. (2017). *İşletme hizmet verme yatkınlığı ve tükenmişlik ilişkisi: Çalışan hizmet verme yatkınlığı ve duygusal emeğin etkisi*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: the meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99-109. Doi: 10.1207/s15327043hup1002_3
- Bouziri, H., Smith, D. R., Descatha, A., Dab, W. ve Jean, K. (2020). Working from home in the time of covid-19: how to be stpreserve occupational health? *Occupational and Environmental Medicine*.
- Bratton, J. ve Gold, J. (2000). *Human resource management theory and practice*. London: Macmillan Press.
- Briscoe, D. R. ve Schuler, R. S. (2004). *International human resource management*, London: Routledge.
- Cacioppo, J. T., Hawkley, L. C., Norman, G. J. ve Berntson, G. G. (2011). Social isolation. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1231(1), 17-22. doi: 10.1111/j.1749-6632.2011.06028.x
- Campbell, D. T. ve Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56(2), 81-105.
- Can, H., Azizoğlu, Ö. A. ve Aydın, E. M. (2015). *Örgütsel davranış*. 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Cascio, W. F. ve Aguinis, H. (2005). *Applied psychology in human resource management*. 6. Baskı, Pearson Education.
- Coon, D. ve Mitterer, J. O. (2008). *Introduction to psychology gateways to mind and behavior*. 12. Baskı, Wadsworth: Cengage Learning.
- Crowne, D. P. ve Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349-354.
- Daft, R. L. (2008). *Management*. 8. Baskı, Mason: Thomson South-Western.
- Darling, J. E. (2016). The effects of gender and social isolation on depression among older Americans. (Yüksek lisans Tezi), University of Central Oklahoma, Oklahoma.
- DeCarlo, L. T. (1997). On the meaning and use of kurtosis. *Psychological Methods*, 2(3), 292-307.
- DelCampo, R. G. (2011). *Human resource management*. New York: McGraw-Hill.
- Delventhal, M. J., Kwon, E. ve Parkhomenko, A. (2020). *How do cities change when we work from home?* METRANS-PSR Press.
- Demerouti, E., Xanthopoulou, D., Tsaousis, I. ve Bakker, A. B. (2014). Disentangling task and contextual performance: A multitrait-multimethod approach. *Journal of Personnel Psychology*, 13(2), 59-69. Doi: 10.1027/1866-5888/a000104
- Dessler, G. (2014). *Fundamentals of human resource management*. 3. Baskı, Edinburgh: Pearson.
- Doğan, R. ve Bayraktar, O. (2020). Özel sağlık sektöründe yıldırma ile iş performansı arasındaki ilişki: Hemşireler üzerine bir araştırma. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 53-67.
- Erdal, B. ve Tepe, Y. (2021). Bireylerin duygu durum, içedönük-dışadönük kişilik özelliği ve müzik tercihleri arasındaki ilişkiler. *Studies in Psychology*, 41(2), 549-580. <https://doi.org/10.26650/SP2021-852069>
- Eren, E. (2017). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. 16. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Ertürk, M. (2018). *İnsan kaynakları yönetimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Ferris, G. R. ve Treadway, D. C. (2008). Culture diversity and performance appraisal systems. *The influence of culture on human resource management processes and practices* içinde (Edt. Stone, D. L. ve Stone-Romero, E. F.). New York: Psychology Press.
- Freyd, M. (1924). Introverts and extroverts. *Psychological Review*, 31(1), 74-87.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative “description of personality”: the big-five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.
- Goldberg, L. R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist*, 48(1), 26-34.
- Goodman, S. A. ve Svyantek, D. J. (1999). Person-organizational fit and contextual performance: Do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254-275.
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Gupta, A. (2020). Accelerating Remote Work After COVID-19. *Covid Recovery Symposium*, 1-2.
- Güney, S. (2016). *Davranış bilimleri*. 10. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Hair, J., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis*. 7. Baskı, New Jersey: Pearson Education.
- Harmancı, K. Y. (2018). Örgütsel yaşamda kişilik ve performans ilişkisinde pozitif duygusallığın aracı rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 321-341. Doi: 10.20491/isarder.2018.383
- Hawthorne, G. (2006). Measuring social isolation in older adults: Development and initial validation of the friendship scale. *Social Indicators Research*, 77(3), 521-548. Doi 10.1007/s11205-005-7746-y
- Hicks, T. J. (2000). What is your life like now? Loneliness and elderly individuals residing in nursing homes. *Journal of Gerontological Nursing*, 26(8), 15-19.
- Hirschfeld, R. R. ve Feild, H. S. (2000). Work centrality and work alienation: Distinct aspects of a general commitment to work. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 21(7), 789-800.
- Hodges, H. F., Keeley, A. C. ve Grier, E. C. (2001). Masterworks of art and chronic illness experiences in the elderly. *Journal of Advanced Nursing*, 36(3), 389-398.
- Huws, U. ve Podro, S. (1995). Employment of homeworkers: Examples of good practice. *Analytica Social and Economic Research International Labour Office*, Geneva.
- İlsev, A. (2014). İnsan kaynakları yönetiminde performans yönetimi ve değerlendirilmesi. Ergeneli, A. (Ed), *İnsan kaynakları yönetimi* içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- İşleyen, F. ve Doğan, E. (2020). Kültürel zekâ: Beş büyük kişilik modeli bağlamında bir araştırma. *Journal of Econometric sand Statstcs*, 33, 65-82. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2020.33.837088>
- John, O. P. ve Srivastava, S. (1999). The big-five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. Berkeley: University of California.
- Karakoyun, F. (2016). Home office-working at home-system and adjustment on taxation law. *Journal of Management Economics and Business*, 12(29), 141-162.
- Kavi, E. ve Koçak, O. (2010). Bilgi toplumunda evden çalışmanın etik boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 69-88.
- Kıdır, B. (2019). Evden çalışma: Özgürlük mü esaret mi? *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.302154>
- Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the world without Borders. *Cultural Regionalistics*, 3(2), 170-183. Doi:10.3846/limes.2010.17
- Lim, V. K. (2002). The it way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694. Doi: 10.1002/job.161
- Lin, N. (1986). Conceptualizing social support. Lin, N., Dean, A. ve Ensel, W. M. (Ed), *Social support, life events, and depression* içinde (ss. 17-30). Orlando: Academic Press.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behavior*. 12. Baskı, New York: McGraw-Hill.
- MacKenzie, S. B. ve Podsakoff, P. M. (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of Retailing*, 88(4), 542-555.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 370-396.

- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1987). Validation of the five factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81-90.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1995). Trait explanations in personality psychology. *European Journal of Personality*, 9(4), 231-252.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52(5), 509-516.
- Moos, M. ve Visser, M. (2016). Determining the relationship between entrepreneurial self-efficacy, personality and gender differences. *Southern African Institute of Management Scientists*, 28, 469-497.
- Naswall, K., Hellgren, J. ve Sverke, M. (2008). *The individual in the changing working life*. New York: Cambridge University Press.
- Ostendorf, F. ve Angleitner, A. (1992). On the generality and comprehensiveness of the five factor model of personality: Evidence for five robust factors in questionnaire data. *Modern Personality Psychology*, 73-109.
- Pallant, J. (2007). *SPSS survival manual: a step by step guide to data analysis using SPSS for Windows*. 3. Baskı, England: McGraw-Hill Education.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903. Doi: 10.1037/0021-9010.88.5.879
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: Polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 115-124.
- Ranjan, S. ve Yadav, R. S. (2019). Social isolation: Development and validation of measures. *Benchmarking: An International Journal*, 26(6), 1905-1920. Doi: 10.1108/BIJ-11-2018-0371
- Rubin, O., Nikolaeva, A., Nello-Deakin, S. ve Brömmelstroet, M. (2020). *What can we learn from the Covid-19 pandemic about how people experience working from home and commuting?* University of Amsterdam Press.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi-1: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 21-33.
- Sonnentag, S., Volmer, J. ve Spychala, A. (2008). Job performance. *Sage handbook of Organizational Behavior*. 1, 427-447.
- Stephens-Craig, D., Kuofie, M. ve Dool, R. (2015). Perception of introverted leaders by mid-to high-level leaders. *Journal of Marketing and Management*, 6(1), 62-75.
- Şenturan, Ş. (2014). *Örnek olaylarla örgütsel davranış*. 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*, Pearson Education.
- Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (TDK). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 09.10.2021).
- Uyanık, Y. (2008). Neoliberal küreselleşme sürecinde işgücü piyasaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 217.
- Yüksel, Ö. (2006). *Davranış bilimleri*. 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu

Tarih: 23.09.2021

No: 2021/04

Öğrenme Güçlüğü Olan Ergenlerin Okul Aidiyetleri ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkularının İncelenmesi*

An Investigation of Sense of School Belonging and Fear of Negative Evaluation in Academic Environments among Adolescents with Learning Difficulties

Araş. Gör. Emrullah Can YAVUZ¹, Prof. Dr. Ender DURUALP²

Öz

Bu araştırma öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan 6. 7. ve 8. sınıf düzeyindeki ergenlerin okula aidiyet duyguları ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının cinsiyet, sınıf düzeyi ve özel eğitim alma süresine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi ve okula aidiyet duygusu ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara il merkezinde bulunan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde öğrenme güçlüğü tanısı ile destek eğitim alan 220 ergen oluşturmaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden değişkenler arası ilişkiyi açıklaması nedeniyle korelasyonel araştırma modelinde yapılandırılmıştır. Araştırmanın verileri “Genel Bilgi Formu “Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği” ve “Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan ergenlerin okula aidiyet duygusu puanları ile olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeğinin bilişsel etki ve davranışsal etki boyutları arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca özel eğitim desteği alma süresi bir yıl olan ergenlerin okul aidiyetleri özel eğitim desteği alma süresi dört yıl olanlara göre daha yüksektir. Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanları ise cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda kızların olumsuz değerlendirilme korkusu puanları erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme güçlüğü, okula aidiyet duygusu, akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to determine whether the sense of belonging to school and the fear of negative evaluation in academic environments of 6th, 7th and 8th grade adolescents with a diagnosis of learning disability differ according to gender, grade level and duration of special education and examine the relationship between adolescents' sense of belonging to school and fear of negative evaluation in academic environments. In this study, it was studied with students who were diagnosed with learning difficulties, who were in inclusive environments, attending special education and rehabilitation centers. The research was structured in the correlational research model due to the explanation of the relationship between variables, which is one of the quantitative research methods. The data of the research was collected by using Demographic Information Form, Sense of School Belonging Scale and Fear of Negative Evaluation in Academic Environments Scale. According to research findings, it was determined that there is a weak positive relationship between the sense of belonging to school scores of adolescents with learning disabilities and the cognitive effect and behavioral effect dimensions of the fear of negative evaluation. In addition, adolescents who receive special education support for one year have a higher

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ana Bilim Dalında tamamlanan “Öğrenme Güçlüğü Olan Ergenlerin Okul Aidiyetleri ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkularının İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ecanyavuz@gmail.com

²Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, endora2212@hotmail.com

Atf için (to cite): Yavuz, E. C. ve Durualp, E. (2023). Öğrenme güçlüğü olan ergenlerin okul aidiyetleri ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 357-371.

sense of belonging to school than those who receive four years. A statistically significant difference was found between the scores of adolescents fear of negative evaluation in academic environments and gender. In line with these findings, it was determined that girls' fear of negative evaluation scores was higher than boys.

Keywords: Learning difficulties, school belonging, fear of negative evaluation in academic environment

Paper Type: Research

Giriş

Öğrenme güçlüğü; ortalama başarının altında bir performans gösterme, kişinin kendi içinde gösterdiği performans farklılıkları, bazı alanlarda düşük başarı gösterirken bazı alanlarda daha iyi bir performans göstermesi ve bilgiyi işlemede görülen problemler olarak tanımlanmaktadır (Şahin, 2010, s.197). Öğrenme güçlüğü olan çocuklar dikkat, algı, bellek gibi bilişsel gelişim ve dil gelişimi alanlarında sorunlar yaşamaktadır. Çocukların yaşadığı bu sorunlara bağlı olarak öğrenme süreçleri etkilenmektedir. Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocuklar bilişsel alanda sorunlar yaşasa da öğrenme güçlüklerinin zekânın bir yansıması olmadığı ve bu tanıya sahip olan bireylerin zekâ puanlarının ortalama veya ortalamanın üzerinde olduğu ifade edilmektedir (Bender, 2016). Bu nedenle öğrenme güçlüklerinin belirlenmesinde tek başına nörolojik bulgular, zekâ testleri veya öğrenmeyi etkileyen süreçlerin değerlendirilmesi yeterli olmamaktadır. Bireyin okul performansının ve öğrenme becerilerinin önemli ölçüde etkilendiği ve engellendiği durumlar da değerlendirme sürecine dahil edilerek bulgular bir bütün olarak ele alınmalıdır (Kauffman ve ark., 2017).

Değerlendirme ve tanılama sürecinden geçen çocuklar öğrenme süreçlerini etkileyen becerilerin yanı sıra gelişimsel olarak diğer alanlarda da sorunlar yaşayabilmektedir. Öğrenmeyi etkileyen becerilerde yaşanan sorunlar öğrenme güçlüğü olan çocuklar da birtakım sosyal zorluklara da neden olmaktadır (Wong, 2004). Sosyal olarak kabul görmeme, akranları tarafından dışlanma, arkadaş gruplarına kabul edilmeme ya da dâhil olamama gibi sorunlar çocukların sosyal ve duygusal açıdan sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu zorluklar çocukların sosyal becerilerini geliştirmek ve arkadaşlık duygularını paylaşmak gibi deneyimleri yaşamalarını engellemektedir. Bu da çocukların okula bağlılıkları ve aidiyet duygusu geliştirmelerini etkilemektedir (Wong ve ark., 2008). Yapılan bir araştırmada akademik nedenlerden dolayı yaşanan duyguların, akademik katılım ve performansı derinden etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada yaşanan duyguların, akademik başarıyı; bilişsel, motivasyonel, davranışsal (çaba ve bir işi sürdürme) ve bilişsel-davranışsal (strateji kullanımı ve kendini düzenleme) boyutlarda etkilediği ve çocuklarda akademik katılım ve performansı düşürdüğü ifade edilmiştir ifade edilmiştir (Pekrun ve Linnenbrink-Garcia, 2012).

Öğrenme güçlüğü olan çocukların tamamında sosyal sorunlar yaşanmamaktadır (Judd, 2012) fakat öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların akademik başarı durumunun meydana getirdiği duygular destekleyici ortamlarla birleşmeyince beraberinde sorunları da getirebilmektedir. Alesi ve ark. (2014) akademik başarının, çocukların benlik saygısı ve akademik benliklerini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada öğrenme güçlüğüne sahip çocukların kendi kendine yetme algısını olumsuz olarak etkilediği; moral bozukluğu, azalan ilgi, sinirlilik, bıkkınlık ve odaklanma gibi sorunlar yaşamasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bir başka araştırmada ise çocukların pozitif okul atmosferi algısı geliştirmelerinde, öğretmenlerin destekleyici yaklaşımları ve çocuklar tarafından olumlu algılanmalarının büyük rolü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çocukların okula aidiyet duygularının okul iklimi algısına etki eden diğer bir faktör olduğu araştırma sonuçlarına yansımaktadır (Tavşanlı ve ark., 2016). Bu bulgular öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların daha güçlü ve başarılı bireyler olmasında sosyal ve duygusal boyutun önemini ortaya koymaktadır.

Öğrenme güçlüğü tanısı olan çocuklar, destek eğitim hizmeti alabilmek ve zayıf yönlerinin güçlendirilmesi adına tanı aldıktan sonra diğer arkadaşlarından ayrılarak farklı

ortamlarda destek almaktadır. Çocuklara daha iyi bir destek eğitim hizmeti sunmak için yapılan bu uygulama, çocukların akranlarıyla birlikte olma ve sosyal gruplara dahil olmalarının önüne geçebilmektedir (Grant ve ark., 2006). Ders saatleri içinde akranlarından ayrılarak destek eğitim odalarına giden ergenler bu süreçte duygusal zorluklar yaşayabilmekte ve olumsuz duygular geliştirebilmektedir (Bender, 2016, s.123). Destek eğitim sürecinde ve okul dışı zamanlarda özel eğitim merkezlerinde verilen eğitimlere dâhil olmak için ders saatleri içerisinde akranlarından ayrılan ergenler duygusal olarak etkilenebilmektedir. Özellikle tanı alan akranlarına göre daha uzun süredir bu ayrılık süreçlerini yaşayan çocuklar daha fazla etkilenebilmektedir.

Öğrenme güçlüğü tanısı olan çocuklar kendi bireysel eğitim programlarına göre başarılı olsalar da sınıf müfredatına ve devam ettiği sınıf düzeyine göre akranlarının gerisinde kalmaktadır. Özel gereksinimi ve öğrenme stillerinin farklı olmasından dolayı çoğunlukla beklenen düzeyde performans gösteremeyen öğrenme güçlüğü tanılı çocuklar, ne kadar çaba gösterse de tanının getirmiş olduğu öğrenme sorunlarıyla karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla performans odaklı giden sınıf ortamlarında çocuklar olumsuz değerlendirilmekten kaçınmak için, başarısızlıklarını gizleme eğilimine girerek olumsuz değerlendirilme korkularını davranışlarına yansıtmakta ve karşı karşıya kalmaktan korktuğu olumsuz düşüncelerle bu şekilde mücadele etme yoluna gitmektedir (Özgüngör, 2006).

Olumsuz duygularla baş etme ve olumsuz değerlendirilme korkusu üzerinde cinsiyet de önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Ergenlerle yapılan bir araştırmada kızların erkeklere göre daha fazla kaygı taşıdıkları ve erkeklere göre başkalarının kendileri hakkında yaptıkları yorumları daha fazla önemsedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Biolcati, 2017). Cankardaş (2019) yaptığı araştırmada, kızların olumsuz değerlendirilme korkusu ile benlik saygıları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kızların, başkalarının kendileri hakkındaki görüşlerini daha fazla önemsemesinden ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olmasından dolayı olumsuz değerlendirilme korkusu yaşadığını ifade etmiştir.

Çocukların sosyal gelişimleri yalnızca kendi sosyal beceri ve davranışlarıyla sınırlı değildir. Bu alan ayrıca sınıf arkadaşlarının hoşgörüsü ve anlayışlarının da etkili olduğu bir bileşimdir. Bu nedenle, olası olumsuz etkenlerin en aza indirildiği ortamlar öğrenme güçlüğü olan çocukların sosyal ve akademik becerileri üzerinde etkili olmaktadır (Wong, 2004). Rose ve ark. (2015)'nin araştırmasında, akranlardan alınan sosyal desteğin öğrenme güçlüğü olan çocukların zorbalığa maruz kalma ve mağduriyet yaşama durumlarının azalmasında önemli bir yordayıcı olduğu bulunmuş ve okullarda sosyal desteklerin artırılarak akran kabulünü teşvik eden müdahale programlarına yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Literatürde; öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların kendilerine olan inanç ve duygusal yeterlik gibi sosyal-duygusal iyi oluşlarının diğer akranlarına göre daha düşük olduğu (Abdollahi ve ark., 2020), okula aidiyet duygusu ve akademik dayanıklılığın akademik stresi etkilediği (Carnazzo ve ark., 2018) ayrıca akademik başarının da benlik saygısı ve akademik başarı algılarını üzerinde etkili olduğu bulguları yer almaktadır (Alesi ve ark., 2014). Akademik başarı kaygısı ve olumsuz değerlendirilme korkusu ile aidiyet duygusunun karşılıklı olarak birbirinden etkilediği görülmektedir. Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların aidiyet duygularını ve kendilerini sosyal-duygusal açıdan güvende hissetmelerini etkileyen faktörlerin bilinmesi çocuklara yönelik oluşturulan destek süreçlerinin şekillenmesinde önemli olacaktır. Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların yaşadıkları sorunların sadece akademik açıdan sorun yaşamadıkları literatürde yer alan araştırma bulgularına da yansımakta ve çocukların sosyal duygusal açıdan desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Abdollahi ve ark., 2020; Değirmenci, 2022). Yapılan bu araştırmanın bu alanda yapılan çalışmalara farklılık katacağı ve zenginleştireceği düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırmada, öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan ergenlerin okula aidiyet duyguları ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkuları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu değişkenlerin sınıf düzeyi, cinsiyet ve özel eğitim alma süresi açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Öğrenme güçlüğü tanısı olan ve ortaokula devam eden ergenlerin, okula aidiyet duyguları ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının incelendiği araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılandırılmıştır. İlişkisel tarama modeli; iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin incelenmesini kapsayan bir modeldir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara’da bulunan ve çalışma izni alınan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde öğrenme güçlüğü tanısı ile özel eğitim destek hizmetlerinden yararlanan, altı, yedi ve sekizinci sınıfa devam eden ergenler oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde çalışma grubuna ulaşmak amacıyla kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kazara ya da uygun örnekleme olarak da adlandırılın bu örnekleme yönteminde, araştırma yapan kişi ulaşması gereken sayıyı elde edene kadar ulaşması kolay deneklerden veri toplamaya çalışır (Gürbüz ve Şahin, 2016). Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların yoğunlukta olduğu ve ulaşılabilir olan kurumlar arasından seçim yapılarak çalışma grubuna ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği için doğrulayıcı faktör analizleri yapılması gerektiğinden, çalışma grubuna alınacak ergen sayısı ölçek maddelerinin 10 katı olacak biçimde hesaplanmıştır. Buna göre, biri 18 diğeri 22 maddelik ölçekler baz alınarak, ergen ve ailelerinden izin alınan gönüllü 220 ergen ile çalışma yürütülmüştür. Araştırmaya alınan ergenlere ilişkin demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya alınan ergenlere ilişkin demografik özellikler

Özellik		n	%
Yaş	11 yaş	58	26.4
	12 yaş	79	35.9
	13 yaş	60	27.3
	14 yaş	23	10.4
Cinsiyet	Kız	80	36.4
	Erkek	140	63.6
Sınıf Düzeyi	6. Sınıf	88	40
	7. Sınıf	77	35
	8. Sınıf	55	25
Özel Eğitim Süresi	1 yıl	12	5.5
	2 yıl	26	11.8
	3 yıl	43	19.5
	4 yıl	74	33.6
	5 yıl	65	29.6
Toplam		220	100

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri Genel Bilgi Formu, Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği ve Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Genel Bilgi Formu çocukların; yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi ve özel eğitim alma süresiyle ilgili soruları içermektedir.

Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği (The Psychological Sense of School Membership Scale), Goodenow (1993) tarafından geliştirilmiş ve Sarı (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, ortaokulda öğrenim gören çocukların kendilerini okulun önemli bir parçası olarak algılama durumlarını, kabul görme, değer verilme ve arkadaş gruplarına dâhil olma konusundaki duygularını; okul, öğretmen ve arkadaşlarla ilişkilerini ölçmeyi

amaçlamaktadır. 18 maddeden oluşan ölçek beşli likert tipinde bir araçtır. Ölçeği oluşturan maddelerin beşi (3, 6, 9, 12 ve 16. maddeler) olumsuz ifadeler içermektedir. Uyarılama çalışması sonucunda, ölçeğin aidiyet duygusu (13 madde) ve reddedilmişlik duygusu (5 madde) olmak üzere iki faktörden oluştuğu ortaya çıkmıştır. İlk faktör için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.84 iken, ikinci faktör için 0.78 olduğu belirlenmiştir. Bu ise araştırmada iç tutarlılık katsayısı, Aidiyet Duygusu alt boyutu için 0.87 ve Reddedilmişlik Duygusu alt boyutu için 0.67, ölçek toplam puanı için 0.88 bulunmuştur. İç tutarlılık katsayısının 0.70 ve üzeri olması iyi, 0.60 ile 0.70 arası ise kabul edilebilir değer aralığı olarak değerlendirilmektedir (Bursal, 2017).

Ölçeğin öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocuklarla kullanılabilirliğinin sınanması için Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA’da Ki-Kare/serbestlik derecesi (χ^2/sd), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), standardize edilmiş artık ortalamaların karekökü (SRMR) gibi bir dizi uyum iyiliği indeksi kullanılmıştır (Iacobucci, 2010). DFA sonucu, model üzerinde ulaşılan uyum indeksleri “Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği” için [$\chi^2=335.37$; $sd=34$; $\chi^2/sd=2.50$; CFI=0.94; SRMR=0.064] şeklindedir. χ^2/df ’nin üçün ya da SRMR’nin 0,08’in altında olması; CFI değerinin 0,90’ın üzerinde ve bire yakın olması uyumun iyi olduğunu ifade etmektedir (İlhan ve Çetin, 2014). DFA’dan elde edilen değerler ölçeğin öğrenme güçlüğü tanısı olan altı, yedi ve sekizinci sınıfa devam eden ergenlerde kullanılabileceğini göstermektedir.

Alkan (2015) tarafından geliştirilen *Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği*, çocukların akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme kaygısını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçek, tipik gelişim gösteren altı, yedi ve sekizinci sınıfa devam çocuklara uygulanmaktadır. 22 maddeden oluşan ölçek; Bilişsel Etki ve Davranışsal Etki olmak üzere iki alt boyuta sahiptir. Ölçeğin Bilişsel Etki alt boyutu 10 maddeyi, Davranışsal alt boyutu ise 12 maddeyi kapsamaktadır. Ölçek toplamına ilişkin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.77, Davranışsal Etki alt boyutu için boyut 0.85, Bilişsel Etki alt boyutu için 0.77’dir.

Yapılan araştırmada, Bilişsel Etki alt boyutuna ait iç tutarlılık katsayısı 0,70, Davranışsal Etki alt boyutu iç tutarlılık katsayısı ise 0.67 olarak hesaplanmıştır. Ölçek Toplam Puanı için iç tutarlılık katsayısı 0.76 olarak hesaplanmıştır. İstatistiksel olarak hesaplanan iç tutarlılık katsayısının 0.70 ve üzeri olması iyi, 0.60 ile 0.70 arası ise kabul edilebilir değer aralığı olarak değerlendirildiğinden, Davranışsal alt boyutu için kabul edilebilir, Bilişsel alt boyutu ve Ölçek Toplam Puanı için iyi olduğu tespit edilmiştir.

DFA sonucu model üzerinde ulaşılan uyum indeksleri “Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği” için [$\chi^2=443.04$; $sd=208$; $\chi^2/sd=2.13$; CFI=0.90; SRMR=0.080] şeklindedir. DFA’dan elde edilen sonuçlar ölçeğin öğrenme güçlüğü tanısı olan altı, yedi ve sekizinci sınıfta öğrenim göre ergenlerde de kullanılabileceğini göstermektedir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırma Ankara Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı’ndan alınan 08/07/2019 tarih ve 242 sayılı izin kapsamında yürütülmüştür. Etik kurul izinleri alındıktan sonra Ankara ilinde bulunan, öğrenme güçlüğü tanısı almış çocuk ve ergenlere yönelik hizmet veren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerindeki ilgili kurum yöneticileriyle görüşülerek araştırmanın amacı ve araştırma süreci ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmaya izin veren özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden ergenler ve ebeveynleri araştırmanın amacı ve süreci hakkında bilgilendirilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ergen ve ebeveynlerine Aydınlatılmış Onam Formu imzalatılmıştır. Okuma yazma bilen öğrenme güçlüğü tanısı olan ergenler ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak, bir rehber eşliğinde uygun bir ortamda veri toplama araçları ergenler tarafından doldurulmuştur. Veri toplama sürecinde, ergenlerden okullarını, arkadaşlarını ve öğretmenlerini düşünerek formları doldurmaları istenmiş ve anlamadıkları ifadeler olduğu durumlarda gerekli açıklamalar yapılarak öz değerlendirme şeklinde çocuklar yanıtlarını işaretlemiştir. Uygulama süreci çocukların okuma hızlarına bağlı olarak ortalama 25-30 dakika sürmüştür.

2.5. Verilerin İstatistiksel Değerlendirmesi

Normallik varsayımı sağlandığı için ($p>.05$) elde edilen bulguların değerlendirilmesinde; bulguların bağımsız değişkenlerle karşılaştırılmasında grup sayısı iki olan değişkenler için t testi ve ikiden fazla grup karşılaştırmalarında Tek Yönlü Anova Analizi kullanılmıştır. İki ölçek arasındaki korelasyonun karşılaştırmasında ise Pearson Korelasyon Testi'nden yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara tablolar halinde yer verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya alınan ergenlerin okula aidiyet duygusu ölçeği'nden aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler

Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği	Alt Boyut	n	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	\bar{X}	ss	Varyans
Aidiyet Duygusu	Aidiyet Duygusu	220	19	65	46.53	9.62	92.69
Reddedilmişlik Duygusu	Reddedilmişlik Duygusu	220	5	25	17.90	4.07	16.62
Ölçek Toplam Puanı	Ölçek Toplam Puanı	220	31	90	64.42	12.45	155.18

Tablo 2'de yer alan Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinin alt boyutlarından alınan puanların ortalaması incelendiğinde, Aidiyet Duygusu alt boyutu için 46.53 ± 9.62 , Reddedilmişlik Duygusu alt boyutu için 17.90 ± 4.07 ve ölçek toplam puanı için 64.42 ± 12.45 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya alınan ergenlerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeği'nden aldıkları puanlara ilişkin betimsel istatistikler

Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği	Alt Boyut	n	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	\bar{X}	ss	Varyans
Bilişsel Etki	Bilişsel Etki	220	15	50	34.71	6.32	39.94
Davranışsal Etki	Davranışsal Etki	220	12	59	35.43	7.42	55.19
Ölçek Toplam Puanı	Ölçek Toplam Puanı	220	27	106	70.14	11.42	130.46

Tablo 3'te Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Bilişsel Etki alt boyutu için 34.71 ± 6.32 , Davranışsal Etki alt boyutu için 35.43 ± 7.42 ve ölçek toplam puanı için 70.14 ± 11.42 olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Okula aidiyet duygusu ölçeği ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeğinin alt boyutları ve toplam puanları arasındaki korelasyon

DEĞİŞKENLER		Davranışsal Etki	Bilişsel Etki	Toplam AOODKÖ
Aidiyet Duygusu	r	-0.10	0.14	0.01
	p	0.13	0.03	0.88
	n	220	220	220
Reddedilmişlik Duygusu	r	-0.24	0.10	-0.10
	p	0.001	0.13	0.13
	n	220	220	220
Toplam OADÖ	r	0.21	0.10	0.24
	p	0.04	0.13	0.001
	n	220	220	220

Araştırma sonuçları incelendiğinde Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinden elde edilen toplam puanlar ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinden elde edilen toplam puanlar arasında ($r=.24$; $n=220$; $p=0.001$) ve Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Davranışsal Etki boyutu ($r=.21$; $n=220$; $p=0.04$) arasında

anlamli bir iliŒi tespit edilmiŒtir. Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinin Aidiyet duygusu alt boyutunun, Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin BiliŒsel Etki alt boyutu ile anlamli farklılık gösterdiği görülmüŒtür. Ortaya çıkan bu anlamlilik korelasyon analizinde tek başına yeterli olmadığından dolayı korelasyon katsayıları incelenmiŒtir. Korelasyon katsayılarına bakıldığında aidiyet duygusu alt boyutu ile biliŒsel alt boyutu arasında zayıf bir iliŒi olduğu görülmektedir ($r=.14$; $n=220$; $p=0.03$). Elde edilen bulgular incelendiğinde Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinin ReddedilmiŒlik Duygusu alt boyutu ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin DavranıŒsal Etki boyutu arasında da negatif yönde anlamli bir iliŒi olduğu belirlenmiŒtir ($r=-.24$; $n=220$; $p=0.001$). Fakat korelasyon katsayıları incelendiğinde ortaya çıkan bu iliŒinin zayıf ($|r| \leq 0.30$) olduğu görülmektedir (Büyüköztürk ve ark., 2011). Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nden alınan toplam puanlar ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'nin BiliŒsel Etki alt boyutu arasında istatistiksel açıdan anlamli bir iliŒi olmadığı tespit edilmiŒtir. Ergenlerin, Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'nden aldıkları toplam puanlar ile Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin Aidiyet Duygusu ve ReddedilmiŒlik Duygusu alt boyutları arasında da anlamli bir iliŒi olmadığı belirlenmiŒtir ($p>0.05$).

Tablo 5. AraŒtırmaya alınan ergenlerin okula aidiyet duygusu ölçeği puanlarının cinsiyete göre t testi sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{X}	t	sd	p
Aidiyet Duygusu	Kız	80	45.25	-1.49	218	0.13
	Erkek	140	47.26			
ReddedilmiŒlik Duygusu	Kız	80	17.73	-0.46	218	0.64
	Erkek	140	17.99			
Ölçek Toplam Puanı	Kız	80	62.98	-1.30	218	0.19
	Erkek	140	65.25			

AraŒtırmaya alınan ergenlerin, okula aidiyet duygularının cinsiyete göre anlamli bir farklılık göstermediği saptanmıŒtır [$t(218)=-1.30$; $p=0.19$]. Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin Aidiyet Duygusu [$t(218)=-1.49$, $p=0.13$] ve ReddedilmiŒlik Duygusu [$t(218)=-0.46$; $p=0.64$] alt boyutlarının da cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiŒtir (Tablo 5).

Tablo 6. AraŒtırmaya alınan ergenlerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanlarının cinsiyete göre t testi sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{X}	t	sd	p
BiliŒsel Etki	Kız	80	35.66	1.81	218	0.09
	Erkek	140	34.17			
DavranıŒsal Etki	Kız	80	36.63	-1.49	218	0.07
	Erkek	140	34.74			
Ölçek Toplam Puanı	Kız	80	72.29	1.69	218	0.03
	Erkek	140	68.91			

Tablo 6 incelendiğinde, araŒtırmaya alınan ergenlerin Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'nden aldıkları toplam puanların ortalaması ile cinsiyet deđiŒkeni arasında anlamli bir fark [$t(218)=1.69$; $p=0.03$] olduğu tespit edilmiŒtir. Kızların akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puan ortalamalarının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Ölçek alt boyutlarından alınan puanlar incelendiğinde; BiliŒsel Etki [$t(218)=1.81$; $p=0.09$] ve DavranıŒsal Etki [$t(218)=-1.49$; $p=0.07$] puanları ile cinsiyet deđiŒkeni arasında farklılık olmadığı belirlenmiŒtir.

Tablo 7. Araştırmaya alınan ergenlerin okula aidiyet duygusu puanlarının sınıf düzeyine göre tek yönlü ANOVA sonuçları

Alt Boyutlar	Grup	\bar{X}	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Aidiyet Duygusu	6. Sınıf	46.16	G.arası	23.31	2	11.65	0.12	0.88
	7. Sınıf	46.91	G. İçi	20277.51	217	93.44		
	8. Sınıf	46.58	Toplam	20300.83	219			
Reddedilmişlik Duygusu	6. Sınıf	17.52	G.arası	24.92	2	8.17	0.74	0.47
	7. Sınıf	17.99	G. İçi	3615.66	217	40.53		
	8. Sınıf	18.36	Toplam	3640.59	219			
Ölçek Toplam Puanı	6. Sınıf	63.68	G.arası	80.59	2	40.29	0.25	0.77
	7. Sınıf	64.90	G. İçi	33905.09	217	156.24		
	8. Sınıf	64.95	Toplam	33985.68	219			

Analiz sonuçları, araştırmaya alınan ergenlerin Okula Aidiyet Duyguları arasında öğrenim görülen sınıf düzeyi bakımından anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir [F(2, 217)=0.25, p=0.77]. Elde edilen bulgulara göre ergenlerin; aidiyet duygusu [F(2, 217)=0.12; p=0.88] ve reddedilmişlik duygusu [F(2, 217)=0.74; p=0.47] alt boyutlarından aldıkları puanların sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı belirlenmiştir (Tablo 7).

Tablo 8. Araştırmaya alınan ergenlerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanlarının sınıf düzeyine göre tek yönlü ANOVA sonuçları

Alt Boyutlar	Grup	\bar{X}	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Bilişsel Etki	6. Sınıf	34.50	Gruplararası	6.82	2	3.41	0.85	0.91
	7. Sınıf	34.88	Grup İçi	8740.13	217	40.27		
	8. Sınıf	34.82	Toplam	8746.95	219			
Davranışsal Etki	6. Sınıf	35.86	Gruplararası	300.79	2	87.09	1.58	0.20
	7. Sınıf	36.03	Grup İçi	174.17	217	54.90		
	8. Sınıf	33.89	Toplam	12087.83	219			
Ölçek Toplam Puanı	6. Sınıf	70.36	Gruplararası	162.55	2	81.28	0.62	0.53
	7. Sınıf	70.91	Grup İçi	28410.07	217	130.92		
	8. Sınıf	68.71	Toplam	28572.63	219			

Tablo 8 incelendiğinde Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'nden alınan toplam puanın [F(2,217)=0.62; p=0.53] sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı görülmektedir. Ayrıca ergenlerin Bilişsel Etki [F(2,217)=0.85; p=0.91] ve Davranışsal Etki [F(2,217)=1.58; p>0.20] alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının da sınıf düzeyi ile anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı belirlenmiştir.

Tablo 9. Araştırmaya alınan ergenlerin okula aidiyet duygusu puanlarının özel eğitim alma süresine göre tek yönlü ANOVA sonuçları

Alt Boyutlar	Grup	\bar{X}	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	Fark
Aidiyet Duygusu	1	53.33	G. Arası	948.51	4	237.13	2.63	0.03	1>4
	2	46.23	G. İçi	19352.31	215	90.01			
	3	47.65	Toplam	20300.83	219				
	4	44.45							
	5+	47.02							
Reddedilmişlik Duygusu	1	20.67	G. Arası	129.525	4	32.38	1.98	0.09	
	2	17.73	G. İçi	3511.070	215	16.33			
	3	17.74	Toplam	3640.595	219				
	4	17.28							
	5+	18.25							
Ölçek Toplam Puanı	1	74.00	G. Arası	1729.297	4	432.32	2.88	0.02	1>4
	2	63.96	G. İçi	32256.389	215	150.03			
	3	65.40	Toplam	33985.686	219				
	4	61.73							
	5+	65.26							

Tablo 9'a göre, araştırmaya alınan ergenlerin okula aidiyet duygusu toplam puanlarının özel eğitim alma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır [F(4,215)=2.88; p=0.02]. Birimler arası farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey testi sonuçlarına göre, bir yıldır özel eğitim desteği alanların dört yıldır özel eğitim desteği alanlardan ($\bar{X}_{1yıl} - \bar{X}_{4yıl} = 12.27$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ölçek alt boyutlarından Aidiyet Duygusu ile özel eğitim alma süresi arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık [F(4,215)=2.63; p=0.03] olduğu saptanmış ve ortaya çıkan farkın bir yıldır özel eğitim alan ergenlerin lehine ($\bar{X}_{1yıl} - \bar{X}_{4yıl} = 8.88$) olduğu görülmüştür. Reddedilmişlik Duygusu alt boyutundan alınan puanların ise özel eğitim desteği alma süresine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık meydana getirmediği belirlenmiştir [F(4,215)=1.98; p=0.09].

Tablo 10. Araştırmaya alınan ergenlerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanlarının özel eğitim alma süresine göre tek yönlü ANOVA sonuçları

Alt Boyutlar	Grup	\bar{X}	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Bilişsel Etki	1	32.75	Gruplararası	103.49	4	25.87	0.64	0.63
	2	34.77	Grup İçi	8643.46	215	40.20		
	3	34.95	Toplam	8746.95	219			
	4	35.78						
	5+	34.74						
Davranışsal Etki	1	33.75	Gruplararası	229.66	4	57.41	1.04	0.38
	2	34.19	Grup İçi	11858.17	215	55.15		
	3	37.07	Toplam	12087.83	219			
	4	35.78						
	5+	34.74						
Ölçek Toplam Puanı	1	66.50	Gruplararası	349.29	4	87.32	0.66	0.61
	2	68.96	Grup İçi	28223.33	215	131.27		
	3	72.02	Toplam	28572.63	219			
	4	70.00						
	5+	70.20						

Araştırmaya alınan ergenlerin özel eğitim alma süreleri ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu toplam puanları arasında istatistiksel açıdan bir fark yoktur [F(4,215)=0.66; p=0.61]. Alt boyutlardan alınan puanlar incelendiğinde Bilişsel Etki [F(4,215)=0.64, p=0.63] ve Davranışsal Etki [F(4,215)=1.04; p=0.38] puanları ile özel eğitim alma süresi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (Tablo 10).

Tartışma

Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinden alınan toplam puan ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Bilişsel Etki ve Davranışsal Etki alt boyutlarından alınan puan ortalamaları arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle ergenlerin okula aidiyet duygusu puanları arttıkça akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının davranışsal ve bilişsel etkileri de artmaktadır. Altınsoy ve Özyer (2018) araştırmalarında umutsuzluk ve yalnızlık duygusu ile okula aidiyet duygusu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmış ve öğrencilerin umutsuzluk ve yalnızlık düzeyleri arttıkça okula aidiyet duygularının azaldığını tespit etmiştir. Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinin Reddedilmişlik Duygusu alt boyutu ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Davranışsal Etki boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ergenlerin Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin Reddedilmişlik Duygusu alt boyutundan aldıkları puanlar arttıkça olumsuz değerlendirilme korkularını davranışlarına yansıtma puanları azalmaktadır. Ergenler, olumsuz değerlendirilme korkusunun meydana getirdiği stres durumuyla baş edebilmek için öğretmene karşı olumsuz davranışlar gösterme, istenmeyen cevaplar verme gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Bununla birlikte öğrenme güçlüğü olan ergenler, denetim odağının kendilerinde olmadığını, yaşadıkları süreçler üzerinde kendi etkilerinin olmadığını ve ne yaparlarsa yapsınlar olumsuz değerlendirileceklerini düşünerek çaba sarf etmemeye başlamaktadır. Süreç içerisinde akranları ile arasındaki açıklığı

ve yıllar içerisinde daha da derinleşen farkı kendi çabalarıyla kapatamayacaklarını kabul eden ergenler çaba göstermekten kaçınmaya başlamakta ve yaşadıkları durumlara karşı duyarsızlaşabilmektedirler (Bender, 2016, s. 254). Uzun ve Çokluk Bökeoğlu (2019) araştırmalarında olumsuz değerlendirilme korkusunun ergenler üzerindeki etkisine değinerek; ergenlerin motivasyon, benlik saygısı ve özgüvenlerini zedeleyecek söylem ve davranışlardan kaçınılmasının önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca ergenlerin yaşadıkları olumsuz değerlendirilme korkusu ergenlerin sosyal duygusal alanlarını etkilese de yaşanan stres ve stresle mücadele süreci, öğrenme sorunlarının artmasına ve bunun sonucunda da akademik başarı problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Erturgut ve Erturgut, 2010).

Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'nden alınan toplam puanlar ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuca göre kızların akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puan ortalamaları erkeklerden daha yüksektir. Abuelfadl (2015) araştırmasında kızların olumsuz değerlendirilme korkularının ve anksiyete düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Avcı (2019) da yaptığı araştırmasında, kızların olumsuz değerlendirilme korkusu puan ortalamalarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Biolcati (2017) ergenlik döneminde, kızların erkeklere göre daha fazla kaygı taşıdıklarını ve erkeklere göre başkalarının kendileri hakkında yaptıkları yorumları daha fazla önemsediklerini belirtmiştir. Cankardaş (2019) yaptığı araştırmada, kızların olumsuz değerlendirilme korkusu ile benlik saygıları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kızların, başkalarının kendileri hakkındaki görüşlerini daha fazla önemsemesinden ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olmasından dolayı olumsuz değerlendirilme korkusu yaşadığını ifade etmiştir. Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin toplam puanı ve alt boyutlarından elde edilen puanlar ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yapılan araştırmalarda da ortaokul öğrencilerinin okula bağlanma puanlarının cinsiyet bakımından farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Alparlan, 2016; Altuntaş ve Sezer, 2017). Bu bulguların aksine Dönmez (2018) kız ve erkeklerin okula bağlılık puanlarını karşılaştırdığı çalışmada, kızların okula bağlılık puan ortalamalarının erkeklere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Literatürde kızların erkeklere oranla düşük düzeyde benlik saygısı, yüksek düzeyde okul kaygısı yaşadıkları ifade edilmektedir. Dahası kızların bu durumlarla karşı karşıya kalmalarındaki etkenlerin başında akademik başarı durumunun olduğu belirtilmektedir (Cole ve ark., 2009). Li ve ark. (2020)'nin araştırmasında da erkeklerin kız çocuklarına oranla akademik kaygılarının daha az olduğu sonuçları ortaya çıkmıştır. Yapılan bu araştırmada kızların akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme kaygısının erkeklere göre daha fazla olduğu görülürken okula bağlılık puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Erkek çocukların akademik kaygılarının daha az olduğunu gösteren literatür bilgileri araştırmada çıkan kızların erkeklere göre daha fazla olumsuz değerlendirilme kaygısı taşımalarını destekler niteliktedir. Erkeklerin ile kızların yapısal farklılıklarından kaynaklı olarak başarı ve başarısızlık durumuna verdikleri tepkilerin değişmesi ortaya böyle bir farkın çıkmasına yol açabilmektedir.

Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin toplam ve alt boyutlarından alınan puan ortalamalarının, sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Tüm sınıf düzeylerinde okula aidiyet duygusu puanlarının ve alt boyut puan ortalamalarının benzer özellikler gösterdiği görülmüştür. Yapılan araştırmalar da sınıf düzeyinin öğrencilerin okul iklimini algılamalarını yordayan anlamlı bir değişken olmadığı (Tavşanlı, 2016) ve öğrencilerin okula aidiyet duygusu puan ortalamalarında farklılık oluşturmadığı sonucunu elde edilmiştir (Sarı ve Özgök, 2014). Benzer şekilde ergenlerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkularının sınıf düzeyi bakımından farklılaşmadığı bulunmuştur. Yapılan araştırmalarda da benzer şekilde çocukların akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puan ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında manidar bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Aksoy, 2019; Alkan, 2015). Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan öğrenciler tanı alma sürecinde ve tanı sonrasında benzer süreçlerden geçmektedir. Sınıf düzeyine bağlı olarak akademik alanda beklenen becerilerin

zorlaşması ve akademik başarı durumunun beraberinde getirdiği sosyal-duygusal zorluklar ile mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Sınıf düzeyinin ilerlemesiyle benzer durumlar devam etmektedir (Bender, 2016). Yaşanan durumların sürekliliğinin, çocukların denetim odağını kaybetmelerine yani çaba göstermelerine rağmen sonucun değişmeyeceğine inanmalarına yol açabileceği ve sınıf düzeyleri farklılaşsa bile benzer duyguları sürekli olarak yaşamalarından dolayı bir farklılık ortaya çıkmadığı düşünülmektedir.

Okula Aidiyet Duygusu Ölçeği'nin toplamından ve Aidiyet Duygusu alt boyutundan alınan puan ortalamaları ile özel eğitim alma süresi arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Bir yıl özel eğitim alanların aidiyet duyguları dört yıl özel eğitim alanlara göre daha yüksektir. Özel eğitim alma süresi daha fazla olan ergenler, öğrenme güçlüğü tanısının getirmiş olduğu akademik ve duygusal sorunlarla daha uzun süredir baş etmektedir. Yaşanan sorunların yıpratıcı etkisinin uzun süre özel eğitim alan çocukların aidiyet duygusunu olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Özgök ve Sarı (2016) araştırmalarında, öğrencilerin okula aidiyet duygularının okul başarısı ile ilişkili olduğu ve başarı seviyesi arttıkça okula aidiyet duygusunun da arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Fakat öğrenme güçlüğü tanısı olan ergenler akademik becerilerinin desteklenmesi sürecinde sınıf ortamından ve akranlarından ayrıldıklarında duygusal olarak etkilenebilmektedir. Akranları tarafından etiketlendiklerini düşünerek destek eğitim alma sürecini olumsuz duygularla bağdaştırabilmekte ve destek alma sürecine karşı direnç gösterebilmektedirler. Ders saatleri içinde akranlarından ayrılarak destek eğitim odalarına veya özel eğitim merkezlerine gitmek ergenler için duygusal zorlukları beraberinde getirebilmektedir (Bender, 2016, s.123). Altınsoy ve Özyer (2018) ergenlerin, deneyimledikleri yalnızlık ve umutsuzluk durumlarının okul aidiyetlerini etkilediğini ortaya koyan bulgular elde etmiştir. Bununla birlikte özel eğitim alma süresinin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanlarında anlamlı bir farklılık meydana getirmediği sonucu elde edilmiştir. Aksoy (2019) üstün ve özel yetenekli öğrenciler ile yaptığı araştırmada da özel ders alma ya da kursa gitme süresi ile akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu puanları arasında bir farklılık olmadığını ifade etmiştir. Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan bir grup ergenle yapılan destek eğitim çalışmalarına ilişkin ergenlerin ve eğitimcilerin görüşlerinin incelendiği bir araştırma sonucuna göre, sınıf mevcudunun az olduğu destek eğitim çalışmalarının daha verimli olduğu ve sosyal açıdan da destek olduğu ifade edilmiştir. Ergenler, yanlış cevap verme kaygısının olmadığı ve yargılanmadıkları ortamlarda daha rahat hissettiklerini vurgulamıştır (Lipka ve ark., 2019). Ülkemizde yapılan destek eğitim çalışmaları ders saati içerisinde akranlarından ayrılarak okulun farklı bir odasında yürütülmekte ya da okul sonrasında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde sürdürülmektedir. Ders saatleri içinde akranlarından ayrılmak veya özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine ait servis araçlarıyla destek eğitim ortamlarına götürülmek çocukların olumsuz duygular hissetmelerine neden olabilmektedir. Akranları tarafından etiketlenme ve dışlanma kaygısı çocuklar için yıpratıcı hale gelebilmektedir. Özel eğitim desteği alan öğrencilerin uzun süreli olarak bu duyguları yaşamalarının aidiyet duygularının azalmasına yol açabileceği düşünülmekte ve özel eğitim alma süresi daha fazla olan ergenlerin aidiyet duygusu puanlarının düşük olmasına neden olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca bazı ergenler, özel eğitim merkezlerine ait servis araçlarının okulun önünden kendilerini almasından dolayı arkadaşları tarafından farklı şekillerde etiketlenmelerine yol açtığını ve bu nedenle özel eğitim merkezlerine gitmek istemediklerini de belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda, öğrenme güçlüğü tanısı olan ergenlerin Okula Aidiyet Duygusu alınan toplam puanları ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Bilişsel Etki ve Davranışsal Etki alt boyutlarından aldıkları puan ortalamaları arasında pozitif yönde, Okula Aidiyet Duygusu Ölçeğinin Reddedilmişlik Duygusu alt boyutu ile Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinin Davranışsal Etki boyutu arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerin, okula aidiyet duygularının;

özel eğitim alma süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı özel eğitim alma süresi bir yıl olan ergenlerin okula aidiyet duygularının özel eğitim alma süresi dört yıl olan ergenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya alınan ergenlerin Akademik Ortamlarda Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeğinden elde edilen puanların cinsiyete göre farklılaştığı tespit edilmiş, kızların erkeklerle göre olumsuz değerlendirilme korkularının daha fazla olduğu görülmüştür.

Araştırmadan elde edilen bu bulgular doğrultusunda:

Gelecek araştırmalarda, öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocuklara yönelik aidiyet duygusu ve olumsuz değerlendirilme korkusuna yönelik ölçme araçları geliştirilebilir. Öğrenme güçlüğü olan çocuklar için daha kapsayıcı olması amacıyla resimli testler içeren veya dile bağlı olmayan ölçme araçları geliştirilebilir.

Öğrenme güçlüğü tanısı olan çocuk ve ergenlerin aldıkları özel eğitim destek hizmetlerinin süresi ve gelişimleri üzerindeki etkisinin incelendiği nitel araştırmalar planlanabilir.

Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunun ergenlerin öğrenme süreçlerini olumsuz etkilememesi adına okulda yer alan profesyoneller; öğretim süreçlerinin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında çocukları aktif kılacak çalışmalar yapılabilir. Okuldaki profesyonellerin ve ailelerin destekleyici rolde algılanması olumsuz değerlendirilme korkusunu etkilerini azaltabilir.

Öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan ergenlerin okula aidiyetleri arttıkça olumsuz değerlendirilme korkusu puanları artmaktadır. Akademik başarı durumundan dolayı akranları, öğretmenleri ve aileleri tarafından etiketlenmek istememektedir. Kaynaştırma ortamlarında en fazla yer alan grup olan öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocuk ve ergenleri desteklemeye yönelik akran-ebeveyn-öğretmene yönelik farkındalık çalışmaları yapılabilir. Bu çalışmalar ile ergenlerin etiketlenme kaygısı yaşamadıkları ve bireysel farklılıklarıyla olarak var olabildikleri ortamlar oluşturulabilir.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde ve okullarda, öğrenme güçlüğü tanısına sahip olan çocukların/ergenlerin duygu düzenleme ve olumsuz durumlarla baş etme stratejisi geliştirmelerine yardımcı olacak destek eğitimler planlanabilir. Öğrenme süreçlerinde sosyal duygusal gelişimi destekleyen hedeflere yer verilebilir. Ağırlıklı olarak akademik desteğin sunulduğu bu gruplara yönelik akran kabulünü artıracak, aidiyet duygularını güçlendirecek ve olumsuz değerlendirilme kaygısı yaşamalarını azaltacak okul sosyal destek sistemleri oluşturulabilir.

Kaynakça

- Abdollahi, A., Panahipour, S., Akhavan Tafti, M. ve Allen, K. A. (2020). Academic hardiness as a mediator for the relationship between school belonging and academic stress. *Psychology in the Schools*, 57(5), 823-832.
- Abuelfadl, M. A. (2015). Anxiety as a predictor of academic achievement of students with learning difficulties. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 5(4), 169-177.
- Aksoy, Ö. N. (2019). Üstün ve özel yetenekli öğrencilerin akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusunun incelenmesi Balıkesir örneği. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 95-110.
- Alesi M., Rappo, G. ve Pepi, A. (2014). Depression, anxiety at school and self esteem in children with learning disabilities. *Journal of Psychological Abnormalities in Children*, 3(3), 1-8.

- Alkan, V. (2015). *Akademik ortamlarda olumsuz değerlendirilme korkusu ölçeğinin geliştirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.
- Alparslan, N. (2016). *Anne babası boşanmış ergenlerin benlik saygısı ve okula bağlılık düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Altınsoy, F. ve Özyer, K. K. (2018). Liseli ergenlerde okula aidiyet duygusu: umutsuzluk ve yalnızlık ile ilişkileri. *Elementary Education Online*, 17(3), 1751-1765.
- Altuntaş, S., Sezer, Ö. (2017). Investigating school attachment of secondary school students, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 18(1), 83-97
- Arslan, G. (2016). Lise öğrencilerinde reddedilmişlik duygusu, akademik başarı, akademik yeterlik ve eğitimsel amaçlar arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 41(183), 293-304.
- Avcı, M. (2019). *Lise öğrencilerinin olumsuz değerlendirilme korkusu düzeyleri öznel iyi oluş düzeyleri ile sanal zorbalık düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Bakır Aygar, B. ve Kaya, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okul aidiyet duygusu ile okul temelli yalnızlık arasındaki ilişkide okul ikliminin aracılık rolü. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 14–27. <https://doi.org/10.19160/5000201389>
- Bender, W. N. (2016). *Öğrenme güçlüğü olan bireyler ve eğitimleri* (Sarı, H., Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Biolcati, R. (2017). The role of self-esteem and fear of negative evaluation in compulsive buying. *Frontiers in Psychiatry*, 74, 1–8.
- Bursal, M. (2017). SPSS ile temel veri analizleri. Ankara: Anı Yay.
- Büyükköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2011). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cankardaş, S. (2019). Kadın ve erkeklerde olumsuz değerlendirilme korkusunun belirlenmesinde algılanan ebeveyn tutumları ve benlik saygısının rolü. *Psikoloji Çalışmaları/Studies in Psychology*, 39(1), 79-97.
- Carnazzo, K., Dowdy, E., Furlong, M. J. ve Quirk, M. P. (2019). An evaluation of the Social Emotional Health Survey-Secondary for use with students with learning disabilities. *Psychology in the Schools*, 56(3), 433-446.
- Cole, D. A., Jacquez, F. M., Truss A. E., Pineda A. G., Weilauf A. S. (2009) Gender differences in the longitudinal structure of cognitive diatheses for depression in children and adolescents. *J Clin Psychol*, 65, 1312-1326.
- Değirmenci, G. Y. (2022). *Sosyal beceri eğitimi programının öğrenme güçlüğü olan çocukların sosyal becerileri üzerindeki etkililiğinin incelenmesi*. (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Dönmez, Ş. (2018). Ortaokul öğrencilerinde okul iklimi, okula bağlılık ve okul yaşam Kalitesi algısının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 1-17
- Erdoğan, M. Y. ve Yüzbaş, D. (2018). Lise öğrencilerinin okula bağlılık ile genel öz-yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişki. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 32(1), 205-227.
- Ertugut, P. ve Ertugut, R. (2010). Stress and academic self esteem in primary school children who applied to the hospital: A research in pediatric hospitals in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1200-1204.

- Goodenow, C., (1993). The psychological sense of school membership among adolescents scale development and educational correlates. *Psychology in the Schools*, 30, 79–90.
- Grant, G., Peter, G., Richardson, M. ve Ramcharan, P. (2006). Learning disability a life cycle approach to valuing people.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Iacobucci, D. (2010). Structural equations modeling: Fit indices, sample size, and advanced topics. *Journal of consumer psychology*, 20(1): 90-98.
- İşeri, E. T. ve Tabak, B. Y. (2019). Ortaokul öğrencilerinin okula bağlılıklarının okulun özellikleri ve öğrencilerin kişisel değişkenleri açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 1217-1231.
- Judd, S. (2012). *Learning disabilities sourcebook*. (4th Ed.) Omnigraphics, Inc., Print. Health Reference Ser
- Kauffman, J. M., Hallahan, D. P. ve Pullen, P. C. (2017). *Handbook of special education*. Routledge.
- Li, L., Chen, X. ve Li, H. (2020). Bullying victimization, school belonging, academic engagement and achievement in adolescents in rural China: A serial mediation model. *Children and youth services review*, 113, 104946.
- Lipka, O., Forkosh Baruch, A. ve Meer, Y. (2019). Academic support model for post-secondary school students with learning disabilities: student and instructor perceptions. *International Journal of Inclusive Education*, 23(2), 142-157.
- Luo, Y., Wang, Z. ve Zhang, H. (2016). The influence of family income status on learning burnout in adolescents: Mediating and moderating effects. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7), 2111-2119.
- Özgök, A. ve Sarı, M. (2016). Ortaokul öğrencilerinin okula aidiyet duygusu ve arkadaş bağlılık düzeyi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 71-86.
- Özgüngör, S. (2006). Öz bilinç, olumsuz değerlendirilme korkusu, performans odaklı sınıf algısı ve not yönelimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-8.
- Pekrun, R. ve Linnenbrink Garcia, L. (2012). Academic emotions and student engagement. In S. L., Christenson, A. I., Reschley ve C., Wylie (Eds.), *Handbook of research on student engagement*, New York: Springer.
- Rose, C. A., Espelage, D. L., Monda-Amaya, L. E., Shogren, K. A. ve Aragon, S. R. (2015). Bullying and middle school students with and without specific learning disabilities: An examination of social-ecological predictors. *Journal of learning disabilities*, 48(3), 239-254.
- Sarı, M. (2015). Adaptation of the psychological sense of school membership scale to Turkish. *Global Journal of Human-Social Science Research*, 15(7), 59-64.
- Sarı, M. ve Özgök, A. (2014). Ortaokul öğrencilerinde okula aidiyet duygusu ve empatik sınıf atmosferi algısı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2): 479-492.
- Şahin, S. (2010). Öğrenme güçlüğü olan çocuklar ve eğitimleri. N. Baykoç (Ed.), *Özel Eğitim içinde* (s.197-208). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Tavşanlı, Ö. F., Birgül, K. ve Oksal, A. (2016). Ortaokul öğrencilerinin okul iklimine yönelik algılarını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 11(9), 821-838.
- Uzun, G. ve Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2017). Akademik başarının okul, aile ve öğrenci özellikleri ile ilişkisinin çok düzeyli yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(3), 655-685.

Wong, B. (2004). *Learning about learning disabilities*. Elsevier Academic Press.

Wong, B., Graham, L., Hoskyn, M., ve Berman, J. (2008). *The ABCs of Learning Disabilities*.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Alt Etik Kurulu

Tarih: 08.07.2019

No: 15/242

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Müneccimbaşı Mehmet Çelebi'nin "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem" Adlı Eseri Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation on "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem", a Work by Münecimbaşı Mehmet Çelebi

Dr. Öğr. Üyesi Rumeysa KARS¹, Yüksek Lisans Öğrencisi Selma ÇELEN²

Öz

Herhangi bir basma âletiyle basılmamış, özel mürekkep ve kalemle çoğu defa özel olarak işlenmiş kâğıtlara yazılarak meydana getirilen, ilmî, fennî ve edebî eserlere yazma eser adı verilmektedir. Bu türden eserlerin en nadide örneklerinin Osmanlılar devrinde ortaya konduğu tespit edilebilmektedir. Nitekim arşiv ve kütüphanelerde basma kitapların yanı sıra el yazması eserlerin de saklanıp, tasnif edildiği, itina ile korunduğu bölümler bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusunu Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazmış olduğu Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 890/1 arşiv numarasıyla yer alan bir yazma eseri oluşturmaktadır. Eserin ilgili nüshasının tanıtılması ve içeriğinin değerlendirilmesi bu suretle gerçekleştirilecektir. Nitekim eser, bir astronomi ve astroloji bilimi kitabıdır. Bu eser, Osmanlı Devleti'nde ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usul izlenmesi gerektiğini konu edinmektedir. Ayrıca gökyüzündeki gezegen ve yıldızların buldukları konumların toplumdaki kişi ve olaylara nasıl etki ettiğini de müellif, ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu suretle astronomi ve astrolojinin Osmanlılar devrinde müneccimbaşılık kurumu adı altında yürütmüş olduğu faaliyetlere ilişkin değerlendirme de çalışma kapsamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yazma eser, müneccimbaşı, müellif, astronomi, astroloji

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Scientific, scientific and literary works, which are not printed by any printing tool, and which are created by writing on specially processed paper, often with special ink and pen, are called manuscripts. It can be determined that the rarest examples of such Works were produced during the Ottoman period. As a matter of fact, there are sections in the archive and libraries where manuscripts as well as printed books are kept, classified and protected with care. The subject of this study is a manuscript with the archive number 06 Mil Yz A 890/1 of the National Library named Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem, written by Chief Magistrate Mehmed Çelebi. In this way, the presentation of there levant copy of the work and the evaluation of its content will be carried out. Indeed, the work is an astronomy and astrology science book. This work deals with the method to be followed while preparing the judicial calendar in the Ottoman Empire. In addition, the author also discusses in detail how the positions of the planets and stars in the sky affect the people and events in the society. In this way, the evaluation of the activities carried out by astronomy and astrology under the name of the chief astrologer in the Ottoman period will also be discussed within the scope of the study.

Keywords: Manuscript, chief astrologer, author, astronomy, astrology

Paper Type: Research

Giriş

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, rumeysakars@nevsehir.edu.tr

²Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, selm.celen@gmail.com

Atf için (tocite): Kars R. ve Çelen, S. (2023). Münecimbaşı Mehmet Çelebi'nin "Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Alem" adlı eseri hakkında bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 372-386.

Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılar, çoğu padişahın yapacakları seferleri, alacakları kararları danıştıkları kişiler olarak önemli bir saray memuriyetini temsil etmekteydiler. Müneccimbaşılar, *ilm-i nücum* sayesinde yapılacak işlerin uğurlu zamanını yani eşref saatlerini tayin etmekte olup; gezegen ve yıldızların buldukları konumların toplumdaki kişi ve olaylara nasıl etki ettiğini saptamakla görevliydi (Özçelik,2018:25; Şuşar,2008:89). Mehmed Çelebi, hazırladığı ahkâm takvimlerinde, belirtmiş olduğu hususlarda, isabetli görüşler ortaya koyan müneccimlerden birisidir. Kaleme aldığı Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i 'Älem adlı eseri de bu minvalde kaleme alınmış bir ahkâm kitabıdır. On yedinci yüzyılda bir Muvakkıthane'de yapmış olduğu takvimler sayesinde fark edilen ve sonrasında müneccimbaşılığa atanan Mehmed Çelebi, Sultan III. Mehmed ve IV. Murad dönemlerinde müneccimbaşılık vazifesini ifa etmiştir. Mehmed Çelebi, aynı zamanda Ahkâm takvimi yazan ilk müneccimbaşıdır. Bahsi geçen eserde ahkâm takvimi yazma usullerini konu edinmiştir. Burçların, yıldızların ve gezegenlerin insanların gündelik hayatına olan yansımaları eserde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Matbaanın yaygın olmadığı dönemlerde el yazması eserlerin önem arz ettiği aşikârdır. Bir yazma eser formunda hazırlanan Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Älem adlı eser, zaman içerisinde çoğaltılmak ve bu suretle istifadeye sunulmak istenmiş olacak ki esere ilişkin yapılan incelemede eserin beş nüshasının olduğu ve farklı kütüphanelerde muhafaza edildiği ve hatta bir nüshasının transkript edilmek suretiyle tez olarak çalışıldığı saptanmıştır. İstinsah denilen bu çoğaltma işlemi, bir metni kopya etme, suretini çıkarma anlamına gelmektedir (Bozkurt&Kaya,2001:493). Bu görevi ifa eden kişiye ise müstensih denilmekteydi. Bunlardan beklenen esasen eserin orijinal nüshasına en uygun kopyasının ortaya konulmasıdır.

1. Yöntem

Ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usul izlenmesi gerektiğinin konu edildiği, Usul-i Ahkâm-ı Sâl-i Älem adlı yazma eserin iki farklı nüshası bu çalışmanın hazırlanması sürecinde tarafımızca incelenmiştir. Nüshaların incelenmesinde izlenen yöntem şu şekilde gerçekleşmiştir. Eserin mevcut nüshalarından Milli Kütüphanede bulunan 06 Mil Yz A 890/1 arşiv nolu nüsha tarafımızca Yüksek Lisans konusu olarak incelenmekte olup; yapılan çalışma kapsamında metin öncelikle transkript edilmiş ve sonrasında içerik değerlendirmesine gidilmiştir. Diğer nüsha ise bir yüksek lisans tezi olarak daha önce çalışılmış olan Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 19 Hk 3014 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshadır ve bu çalışma incelendiğinde çalışmanın çeviri ve değerlendirmeye yönelik olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla mevcut iki nüsha arasında mukayese yapılarak, nüshalar arası ortak noktalar ve farklılıklar belirlenmek istenmiş ve bu düzlemde elimizde bulunan nüshanın eksik noktaları ya da farklı hususları daha fazla ön plana çıkarılmak istenmiştir.

Bu inceleme sonucunda nüshalar arasında saptanan farklar örneklerle ele alınmıştır.

Nüshaların kıyası yapılırken numaralandırmada şu yol izlenmiştir.

06 Mil Yz A 890/1 arşiv numaralı nüsha **A**,

19 Hk 3014 arşiv numaralı nüsha ise **B** harfiyle kodlanmıştır.

Bu çalışmada bu bağlamdan hareketle öncelikle müneccimbaşılık kurumu hakkında bilgi verilmiş ve sonrasında yazar ve eserleri tanıtılmış, daha sonra ise incelenen nüsha ele alınmıştır. En son olarak da mevcut nüsha ve daha önce çalışması yapılmış olan diğer nüshanın kıyasına değinilecektir. Yazma eserlerin tarihî bilgi kaynağı olması hususundaki önemi yadsınamaz. Dolayısıyla hem çevirisi yapılan hem de değerlendirilecek olan bu nüshanın, Osmanlı Devleti'nde ahkâm takvimi hazırlanma kaideleri hususunda malumat edinme ve müneccimbaşılarının bu konudaki vazifelerinin saptanması hakkında çalışmak isteyenlere katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. Kavramsal ve Tarihî Boyutuyla "Müneccimbaşılık"

Tarih boyunca geleceği bilmek insanoğlunun her daim ilgisini çekmiştir. Oluşabilecek tehlikeleri önlemek ya da fırsatları değerlendirebilmek bu olayı daha cazip hale getirmiştir. Gökyüzünün muazzam derinliklerinde aranan bu bilgiler genellikle tesadüfen edinilmiştir. En ilkel çağlarda bile gökyüzüne bir ululuk atfedilmiş kimi zaman güneş, kimi zaman ay ve yıldızlar hayranlık hatta tapınma mercii mesabesinde muamele görmüşlerdir (İbn Haldun,1377:876). Yıldızların her daim insanları ve olayların gidişatını etkiledikleri düşünülmüş, yine onlar sayesinde gaybdan haberler alınacağına inanılmıştır. Tek tanrılı dinlerin bu konulardaki net tavrına rağmen bu merak terk edilmemiş tam aksine daha da gelişmiştir (Nasr, 2006:131).Buradan hareketle gökyüzündeki gezegenler, yıldızlar ve diğer tüm gök cisimlerine dair olay ve olguları inceleyen bilim dalı *astronomi*, insan kaderi ve karakteri üzerinde gökyüzündeki cisimlerin yarattığı etkinin yorumlanması da *astroloji* ilmi kapsamına girmektedir (Dalkırdan, 2019:6; Unat,2013:77).

Astronomi ve astroloji kavramları günümüzde iki ayrı manayı ifade edip işlevleri birbirinden farklı alanları kapsamaktadır. Fakat bu kavramlar önceki yüzyıllarda genellikle birbiri yerine ve eşanlamlı olarak kullanılmışlardır.

Bazı filozoflar astronomiyi matematiğin; astrolojiyi ise tabiat felsefesinin bir dalı olarak vasıflandırmış olsalar dahi, bu kullanım kaynaklarda bu türde bir ayrıma tabii tutulmamıştır. Arapça, Farsça ve Grek dilinde yazılan kaynaklarda bu kavramların benzer anlamlarda kullanılmış olduğu belirlenebilmektedir (Nasr,2006:95; Fehd,2000:126).

Mezopotamya’da doğan astronomi-astroloji ilmi eski Mısır, Grek, Roma ve Uzakdoğu ülkelerinin katkılarıyla daha da zenginleşmiştir (Sezgin,2008:3-4; Pingree,1963:78; Tez, 1991:54). İslam dünyasında yedinci yüzyılda başlayan fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde yeni kültürlerle tanışılmıştır. Bu kültürlere özgü eserlerden yapılan çeviriler sayesinde ortaya çıkarılan bilgiler sonucunda ise astronomi ve astroloji bir bilim haline dönüştürülmüştür (Aydüz, 1995:160; Fehd,2000:129; Salıba,1992:65).

İslam kültürü içerisinde astronomi-astroloji ilmi, ‘*ilm-i nücüm*’, ‘*ilm-i hey’et*’ ve ‘*ilm-i felek*’ isimleriyle adlandırılmıştır. Müslüman bilim adamları yıldızlar ve gezegenlerin gözlemlenmesi, gezegen hareketlerinin hesaplanması ve astronomi-astroloji aletlerinin icadı ve kullanımı noktasında çok önemli katkı sağlamışlardır(Nasr,2006:95; Bakkal,2013:208; Pingree,1963,80). Netice itibariyle bu bilim sayesinde takvimler hazırlanmış, yıllıklar düzenlenmiş, kiblenin yönü tayin edilebilmiştir. Abbasiler döneminde Bağdad ve Şam’da ilk rasathaneler kurulmuştur. İlk defa Aristo felsefesi ve Batlamyus astronomisi Yunan dilinden Arapça olarak tercüme edilmiş ve İslam dünyasında yayılmaya başlamıştır. Devam eden yüzyıllarda kurulan devletlerde bu ilme olan ilgi ve merak daha da artmış; yapılan ilmi rasadlar sayesinde astronomi-astroloji ile ilgili birçok kıymetli eser ortaya konulmuştur. Selçuklular zamanındaki imar faaliyetleri üzerine yapılan çalışmalarda rastlanan rasat kuyuları bu gözlemlerin daha önceki dönemlerde de yapıldığına dair örnek niteliğindedir (Sezgin, 2008:20; Aydüz, 1993:14;Salıba,1992:69).

Yapılan gözlemler sonucunda ay ve güneş tutulmalarının yılın hangi zamanlarında gerçekleşeceği önceden tahmin edilebilmiştir. Hac mevsiminin tespiti, Ramazan ayının ne zaman başlayacağı ve bayram günlerinin bu noktada tespiti yine bu gözlemler sayesinde belirlenebilmiştir. Bu ilimle ilgilenen kişi müneccim olarak adlandırılmaktaydı. Nitekim yıldızlara ilişkin ilimde yetkin olup onların hareketlerinden hüküm çıkaranlar ‘*müneccim*’ adı verilen kişilerdi. Müneccim, *yıldız* anlamına gelen *Arapça ‘necm’* kökünden türetilmiş bir kelimedir. Osmanlılar da müneccim terimini daha önce kurulan Türk-İslam devletlerinde kullandığı şekliyle astronomlar ve astrologları ifade etmek anlamında kullanmışlardır (Aydüz, 1995:159; Zeki,2004:76) .Müneccimbaşılık ise Osmanlılarda saray memurlarından olup,yıldız ilmiyle uğraşan astronomi ve astrolojiyle ilgili hususlarda çıkarımda bulunan müneccimlerin başı olan kişilere verilen bir sandır Osmanlılar zamanında yıldız ilmi demek olan *ilm-i nücum* ile uğraşanların sayısının fazla olduğu ve bu ilimle genel olarak din ulemalarının uğraştıkları ve

Müneccimbaşların da genellikle bu zümreden tercih edildiklerini söylemek mümkündür (Pakalın, 1983:618).

Osmanlı tarihinde *padişah cülusu, veladet(doğum), harp ilanı, ordunun hareketi, sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü* gibi hususlarda genellikle müneccimlerin düzenledikleri zayıç e tkili olurdu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık önemli bir itiyat olarak kabul görmüştür (Uzunçarşılı,2014: 369; Unat, 1999: 90). Müneccimbaşı olacak kişinin takvim hesabı ilmini biliyor olması gerekmektedir. Takvim hazırlamak bu hesaplamalar sonucunda gerçekleşmekteydi. Burçların, yıldızların tabiatlarını bilmek ve hareketlerini hesaplamak, usturlab aletini kullanmak, ziç hazırlamak müneccimbaşı olmak için aranan diğer şartlardı. İlmiye sınıfından yetişen müneccimbaşı ve ikinci müneccimin tayinleri hekimbaşının önerisi üzerine gerçekleşir, padişahın ataması ile bu şahıslara görev verilir. Müneccimbaşı, adından da anlaşılacağı üzere bütün müneccimlerin yönetiminden sorumlu kişiydi. Müneccimbaşına yardımcı olan ve onun emrinde çalışan *Müneccim-i Sani, Müneccim-i Salis, müneccimbaşı katipleri ve diğer müneccimler* gibi kişiler de bulunmaktaydı (Uzunçarşılı,2014:356; İhsanoğlu, 2013:273).

Osmanlı Devleti'nde müneccimliğin önemli bir konuma yükseltilmesi, Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerinde daha önce oluşturulmuş olan ilmi gelenek ile dönemin en önemli ilim ve kültür merkezleri arasında sayılan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen alimler sayesinde gerçekleşmiştir (İhsanoğlu, 1996:21; Zeki,2004:65).

Müneccimbaşılık, on beşinci yüzyıl sonları ve on altıncı yüzyıl başlarında varlığı bilinen bir yapı olmasına rağmen; kurulduğu tarih tam olarak tespit edilememiştir (Aydüz, 1993:23).Uluğ Bey'in, Semerkant'ta kurduğu rasathanede çalışan *Bursalı Kadızade-i Rumi'nin* talebelerinden olan *Ali Kuşçu'nun* gelişiyle Osmanlı Devleti'nde ilk ilm-i nücum çalışmaları başlamıştır (Dalkırdan, 2019:27; Tez,1991:43).

Müneccimbaşılık on altıncı asrın ortalarına doğru bir kurum haline getirilmiştir. Müneccim-i sani ve müneccimlerden oluşan bu müessesenin oluşumunda devletin takvim, devlet adamlarının zayıç ihtiyacının karşılanması, aynı zamanda müneccim ve muvakkıtların idaresi hususu belirleyici olmuştur (Aydüz, 2006:167).

Müneccimbaşılar görev addettikleri astronomi ile ilgili olayları, güneş ve ay tutulmasını, deprem ve yangın felaketlerini titiz çalışmalarla takip eder, elde ettikleri bilgileri yorumlayarak saraya iletirlerdi (İhsanoğlu, 2009:321).Müneccimbaşların görevleri arasında en mühim olanı takvim düzenlemektir. Düzenlenen bu takvimler padişah ve sadrazama sunularak karşılığında "Nevruziyye" denilen birtakım ihsanlar kendilerine sunulurdu(Uzunçarşılı,2014:358). Müneccimbaşılar, yapmış oldukları vazifelere göre çeşitli gelirler elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde takvim hazırlamak yalnızca müneccimbaşının göreviydi. Müneccimbaşılar her yıl düzenli bir şekilde hazırlamış oldukları zayıçeler ve imsakiyelerin takdimleri karşılığında atıyye ve bağış almışlardır. Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfa üç ayda bir verilen ulufe müneccimbaşılara her ay verilmekteydi. Bunlardan başka padişahın dağıtmış olduğu cülus bahşışleri, günlük şeklinde verilen tayinat ve inamatlara ek olarak arpalık tasarrufları da müneccimbaşların gelirleri arasında yer almaktaydı (Aydüz, 1995:168-173).

Namaz vakitlerinin tayini ve diğer astronomik çalışmaların yapıldığı yer olan 'muvakkithane'lerin sorumluluğu da yine müneccimbaşıya aitti. Müneccimbaşılar kendi görevleri dışında, özellikle ilmiye sınıfının üstlendiği işlerden müderrislik ve kadılık gibi görevlerde de aktif olarak yer almışlardır. Vakanüvislik, hekimbaşılık gibi farklı görevlerde bulunan müneccimbaşılar olduğu gibi tarikat şeyhi ve hattat olan müneccimbaşılar da bulunmaktaydı. İlmiye sınıfından olmaları dolayısıyla paye alabilen müneccimbaşılar, kendilerine has özel bir elkaba da sahiplerdi. Merasimlerde giydikleri "örf" denilen bir başlık ve "sincefli aba" denilen özel bir kıyafetleri bulunmaktaydı (Aydüz,1995:165-174; Özçelik,2018:90).

Osmanlı Devleti'nde münecimbaşılık kurumunun tesisinden kaldırılışına kadar toplamda otuz yedi münecimbaşının görev yaptığı bilinmektedir. Klasik dönemde Münecimbaşılık müessesesi sayesinde kültür çalışmaları alanında oldukça verim alınmış ve birçok eser ortaya çıkarılmıştır (İhsanoğlu,2013: 321-323).

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev alan ilk münecimbaşı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. İlk Olarak; Sultan II. Bayezid döneminde Seydi İbrahim bin Seyyid'in atanan ilk münecimbaşı olduğu bilgisi mevcuttur(Aydüz,1995:164).

Ayrıca ilk münecimbaşı hakkında II. Selim tarafından atanan Takiyüddin el-Rasid'in olduğu hususunda da görüşler bulunmaktadır. III. Murad'ın emriyle bir rasathane kuran Takiyüddin, yaşadığı yüzyılın en gelişmiş denilebilecek teknolojisini ortaya koymuştur. Bu gözlemevi sayesinde birçok ilmi çalışma gerçekleştirebilmiştir(İhsanoğlu:2013:323; Unat, 2013:122).

Osmanlı sultanları, genel olarak münecimlerin fikirlerine önem vermişler ve yapacakları her işte onların yorumlarını dikkate almışlardır. Eşref saati denilen bir zaman diliminde yapılan işlerin, daha güzel sonuçlanacağına inanmışlardır. Öyle ki has ahır atlarının çayıra çıkarılmasından, ziyafet saatinin başlangıcına kadar daha önce de bahsedildiği üzere her pek çok olayın münecimbaşı tarafından belirlenen bir eşref saat tayinine göre belirlendiği kaynaklarda mevcuttur (Uzunçarşılı:2014:356; Unat,2006:65). Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethine karar verdiğinde son hücum için hareket etme saatini, münecimlerin belirlemiş olduğu bir eşref saate göre düzenlemiştir. Yine bir diğer Osmanlı padişahı olan III. Mustafa, münecimlerin yorumlarına o kadar değer vermiştir ki yaptığı her işte onlara danışmıştır. Bunun yanı sıra münecimlerin yorumlarına önem vermeyen padişahlarda bulunmaktadır. Mesela Sultan I. Abdülhamid yapacağı işlerde münecimlerin yorumlarını dikkate almamıştır Sultan Abdülhamid'in zayıfca ve eşref saate itibar etmediği, fakat bu köklü geleneği yok saymayarak teşrifat kuralları gereği uygulanmasına izin verdiği de bilinmektedir. (Uzunçarşılı,2014:356; İhsanoğlu: 2013: 273).

İşlerini münecimbaşılardan yorumları çerçevesinde yapmayan bir diğer padişah da III. Selim'dir. Sultan Selim de tıpkı Sultan Abdülhamid gibi teşrifat kuralları gereği ilm-i nücumun uygulanmasına karşı çıkmamıştır. Her iki padişah da örfi bir gelenek olan münecimbaşılığın bir kurum olarak varlığını kabullenmiş, fakat onların görüşlerini yok sayma politikasını benimsemişlerdir (Aydüz, 1995:180).

Münecimbaşılara bağlı olan kurumlar sırasıyla; *İstanbul Rasathanesi, Mekteb-i Fenn-i Nücum ve Muvakkithaneler* idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun on beşinci ve on dokuzuncu yüzyılları arasında istikrarlı bir şekilde var olan münecimbaşılık müessesesi son münecimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi'nin vefat etmesi üzerine kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde başmuvakkitlik adıyla yeni bir müessese kurulmuştur (Aydüz, 1995:165-166; Unat,1999:32).

3. Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin Hayatı

Münecimbaşı Mehmed Çelebi'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi pek bulunmamaktadır. Hakkında yazılan bilgilere bakıldığında, Mehmed Çelebi'nin, İstanbul doğumlu olduğu babasının ise devşirme kökenli olduğu öğrenilebilmektedir. Babasının adı Ali olup XV/XVI. asrın meşhur astronom, astrologlarından. Gençliğini, ilimden uzak olarak geçiren Mehmed Çelebi, daha sonra taşrada aldığı matematik ve ilm-i nücum eğitimiyle münecimbaşılığa bir diğer ifadeyle reisü'l müneciminliğe kadar yükselmiştir. Şehzade Camii muvakkıtlığı yaptığı sırada hazırlamış olduğu takvimler çok beğenilmiş ve münecimbaşılığa tayin edilmiştir (Aydüz, 1993:168-169; İhsanoğlu:2017:268; Bursalı,1975:280). Yaşadığı dönemde *Fenninde mahir, emsali nadir* olarak telakki edilen Mehmed Çelebi, Sultan III. Mehmed ve IV. Murad dönemlerinde münecimbaşılık vazifesini ifa etmiştir (Dalkırdan,2019:36). Mehmed Çelebi, münecimbaşı olarak Osmanlı'da ilk ahkâm takvimini yazmasıyla meşhurdur. Çeşitli dillerde bulunan astronomi ve astroloji ile alakalı kitaplardan yararlanarak yazmış olduğu *Usûl-i Ahkâm-*

ı *Sâl-i Âlem* adlı eserinde, eseri yazma gayesini, kendisinden Türkçe bir eser yazmasının istendiğini ve bu eseri de Arapça, Farsça ve Frengi dillerinden yapmış olduğu çeviriler sonucunda hazırladığını belirtmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a).

Ahkâm takvimleri, padişah ve devlet büyüklerinin başlarından geçen her türlü olayın müneccimbaşı tarafından yorumlanmasına dayanmaktadır. Ancak bu takvimlerdeki hükümler üstü kapalı ve genel ifadelerle yazılırdı. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi de hazırlamış olduğu ahkâm takvimlerinde padişah cülusları ve vefatlarını doğru bir şekilde bilmiş ve önceden haber vermiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre; Sultan I. Ahmed ve Sultan II. Osman'ın vefatlarını ilm-i nücüm ilmini esas alarak önceden tahmin edebilmiştir. Bu durum, Mehmed Çelebi'nin itibarını daha da arttırarak; yaşadığı devirde ilminde meşhur olmasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 2017:268).

Genel olarak astrolojiye ait eserler kaleme alan, hazırladığı takvimler ve müneccimbaşı olduğu dönemde yapmış olduğu isabetli yorumlarla adından bahsettiren Mehmed Çelebi,(Zilhicce 1040) 1631 yılının Temmuz ayında İstanbul'da vefat etmiştir (Aydüz, 1993:169)

3.1. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin Eserleri

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi, genel olarak astroloji ilmi konulu eserler kaleme almıştır. Yazdığı eserler büyük bir ilgi görmüş uzun yıllar birçok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Kaleme aldığı eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1.*Usûl-ü Ahkâm-ı Sâl-i Alem:*
- 2.*İhtiyârât Risalesi.*
- 3.*Cami' el-Ahkâm.* Ahkâm-ı nücüm ve tali'sâle dairdir.
- 4.*el-Mevâlid fi ilmi'l-Mikat.*
- 5.*İstihrâc-ı Takvim*
- 6.*Ahkâm-ı Tâ'i-i Mevlüd.*
- 7.Ahkâm-ı Nücüm(Aydüz, 1993:170-171).

3.1.1. Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin "Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem" Adlı Eserin İçerik ve Değerlendirmesi

Çok sayıda ulemanın saygın bir eser olarak kabul ettiği bu eseri, müellif, Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinde yazılmış farklı kaynaklardan istifade etmek suretiyle kaleme almıştır. Bu eserin aynı zamanda *Usûl-i Ahkâm-ı fi'n-nücüm*, *Risale fi Ahkâm-ı nücüm* adlarıyla istinsah edilmiş farklı nüshaları da bulunmaktadır (Aydüz, 1993:170). Buradan hareketle yapılan inceleme sonucunda eserin beş farklı nüshasının günümüzde arşiv ve kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 19 Hk 3014 83 varak 27 satırlık, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları'nda H. 511 arşiv numarasıyla kayıtlı; 53 varak 23 satırlık nüsha ki bu nüsha Selim Öner tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Bir diğer nüsha, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları'nda R 1268 arşiv numarasıyla kayıtlı 62 varak 17 satırlık ve son nüshası da Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde 34 Nk 2790/4 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshalardır. Diğer nüshalar hakkında bir çalışma yapılmadığı da yine bu araştırma sonucunda saptanmıştır.

Bu çalışmada incelenen nüsha ise *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem* adıyla Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 890/1 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

Eserin incelediğimiz nüshasına ait künyesine ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane-Ankara Yazmalar Koleksiyonu

Arşiv No: 06 Mil Yz A 890/1

Eser Adı: Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem

Konu: Astroloji ve Astronomi Bilimi

Müellif: Mehmed Çelebi

İstinsah Tarihi: Bilinmiyor

Telif Tarihi: Bilinmiyor

Ölçü: 203x127-143x68 mm.

Varak Sayısı: 38

Satır Sayısı: 23

Yazı: Nesih

Kağıt: Taçlı geyik filigranlı Avrupa

Cilt: Serlevha ve baş yaprak cetvelleri yıldızla çekilmiştir. Söz başları kırmızı mürekkeplelidir. Sırtı, sertabı ve kenarları yıpranmış kahverengi meşin, satırları ebru kağıt kaplı, miklebli mukavva bir cilt içerisinde yer almaktadır.

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı yazma eser, astronomi ve astroloji ilmini içermektedir. Mehmed Çelebi, bu eserle ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir yöntem izleneceğini anlatmıştır. Eserin birden fazla nüshasının bulunması ne denli ilgi ve alaka gördüğüne dair fikir vermesi açısından önem arz etmektedir. Sade bir Türkçeyle yazılan eser, Osmanlı Klasik Dönem bilim dili olan Arapça, Farsça dilinde kelime ve tamlamaları yoğun bir şekilde içerir.

Eser, *usûl-i ahkâm-ı sâl-i âlem telif Mehmed Çelebi ser-münecciman-ı sadık ammâ tali-i sâl-i âlem evvel vakittedir kem âf-tâb-ı burc-ı hamelin evvel saniyesine tahvil ede bes evvel vaktin tâli-ine tâli-i sâldirler*, ibaresiyle başlamaktadır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.1b). Buradan hareketle de eserin müellifi hakkında yıllık bir takvim hazırladığına dair bilgiye erişilebilmektedir.

“*Hükmetmeğe sebep olur bir nazarın kuvvetini artırmağa mukavvidirler bes müneccim olan kimesneye lâzımdır mukavvımu za ‘af her vakitte nice dūr görüp anā göre hükmettihrâc eyleye.*” ibaresiyle de hükmetme zamanı bu unsurların göz önünde bulundurulması gerektiğine değinilmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.59b).

Eserin içeriği de gezegenler, yıldızlar, güneş, ay, ayın menzilleri ve astronomi hesaplamalarını ifade eden kavramlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yıldızların *Şems, Kamer, Utarid, Mirrih, Müşteri, Zühre, Zühal* olarak sıralandığı ve buldukları konumlara göre etkilerinin ne olacağı eserde ayrıntılı olarak belirtilmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.4a).

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eserde sıkça yer verilen diğer bir husus ise burçlardır. Burçların buldukları konumlar, yapılarının ve etkilerinin ne şekilde olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Burçların *akrep, cedi, cevza, delv, esed, hamel, hut, kavs, mizan, seretan, sevr, sünbüle* isimleriyle belirtildiği ve kavuşumlarından (kıran) oluşan olayların yeryüzünde ve insanlar üzerinde etki ettiği hususların da ne olacağı eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Ayrıca eserde On İki Hayvanlı Türk Takvimine de yer verilmiştir. Takvimde *Muş, Gav, Pars, Hargüş, Semek, Mar, Esb, Ganem, Maymun, Makiyan, Seg, Hük* isimleri sıralanmış ve o yıla ismi verilen hayvanın doğasında bulunan yapısının yeryüzüne nasıl sirayet ettiği anlatılmıştır. Bunların sonucunda oluşabilecek doğal afetler, kıtlık ve bolluk, salgın hastalıklar, yağışlar vs. detaylıca anlatılmıştır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1). Buradan hareketle Osmanlı Devleti’nde örfî geleneklerin varlığını ilim konularında da hissettirdiği çıkarımında bulunulabilmektedir. Nitekim eski Türk gelenekleri devletin her kademesinde farklı şekillerde varlığını kuruluştan yıkılışa giden süreçte muhafaza edebilmiştir.

Eserde yer alan diğer bir husus da gezegenlerin, yıldızların ve burçların farklı ülke ve şehirler üzerinde gerçekleştirdiği etkileri ele almasıdır.

Bu ülke ve şehirler Çin, Türkistan, Mekke, Yemen, Bağdat, İran, Hindistan, Bağdat, Yemen, Kandahar, Keşan, Mısır, İstanbul şeklinde sıralanarak buralarda oluşabilecek afetler, salgınlar, bolluk, kıtlık, savaş ve sulh dönemleri de yine ilm-i nücum ekseninde anlatılmıştır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Genel olarak ise eserde ele alınan konuları şu şekilde sıralayabiliriz; güneş ve ay tutulmaları, gezegenler, yıldızlar, burçlar, bunların bir araya gelmesinden ötürü etkilerinin padişah, ulema, tüccar diğer esnaf ve halk üzerinde oluşabilecek etkilerine değinilmiştir. Yeryüzüne olan etkiler çoğunlukla depremler, salgınlar, yangınlar, mevsimlerin durumu, yağışlar, kuraklıklar, kıtlık, bolluk, ucuzluk, pahalılık, savaşlar vs. şeklinde çıkarımlara zemin hazırlamıştır. İnsanlar üzerinde oluşabilecek etkileri ise müellif fiziksel ve ruhsal olarak detaylandırmıştır. Vücut yapıları güçlü, güçsüz, kuvvetli, kuvvetsiz, uzun veya kısa boylu, zeki, iyi huylu, çalışkan, cömert, uzun ömürlü veya tam tersi özellikler yine bu bağlamda sıralanmıştır. Karakter özelliklerinin ise kurnaz, kötü ahlaklı, cimri, ömrü kısa ve benzeri örneklerle tarif edilmiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1).

Mehmed Çelebi, *Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem* adlı bu eserinde bazı konuları bablara ayırmıştır. Bu babları şu şekilde sıralanmıştır:

- Üçüncü bâb kıran bahsin beyanında on iki burç (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.24a) .
- Dördüncü bâb seb'a-i seyyarenin kıranları ahkâmını beyân eder (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.27b).
- Beşinci bâb re's zenebin on iki burc daimtizâcların bildürür (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.28a).
- Altıncı bâb-ı seb'a-i seyyârenin tâli-i tahvil-isâlde her burc da bulunduğu üzere ahkâmını beyan eder (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.30a).
- Yedinci bâb kırân-ı aleviyyen ahkâmındadır (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.36a).

Ayrıca eserde tali-i sal-i alemde beş türlü ahkâm çıkartıldığından şu şekilde bahsedilmektedir. Öncelikle halkın her kesiminden insanların ahvallerinin ayrı ayrı belirtildiği görülmektedir. Padişah ahvali, vezirlerin ahvali, ulema ve askerlerin ahvali, küttabların ve ehli sük'un ahvalleri daha sonra avam-ı nâsın ahvallerinin farklı şekilde eserde bahsinin geçtiği belirlenebilmektedir. İkinci olarak o yılda halkın sıhhatinin nasıl olacağı ve ortaya çıkması muhtemel hastalıkların azlığı veya çokluğuna değinilmiştir. Üçüncü sırada bahsi geçen yılda yapılacak olan savaşlar, kavgalar ve nihayetinde zuhur edecek olan barış sürecine değinilmektedir. Dördüncü bahis konusu o yıl içinde mahsulün niceliğine yani azlığı, çokluğu, ucuzluğu ve kıtlığına vurgu yapılmıştır. Beşinci olarak o yılın yaz ve kış mevsiminin sıcaklığı, soğukluğu, rüzgar, yağmur, deprem, şimşek, dolu gibi alametlerin ahvali açıklanmıştır. Bunlardan sonra her ayda mevcut yıldızların kavuşumlarının neticesinde açılacak farklarına göre yaptıkları etkiler ele alınır ve daha sonra ay ve güneş tutulması hangi burçta gerçekleşmişse ve hangi gezegenin etkisine maruz kalmışsa ona göre açıklamada bulunulur. Bu tutulmalar nerede gerçekleşmişse etkileri oralarda ortaya çıkar, şeklinde açıklamalara da yer verilir. (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.50a-51b). Bunların yanında Padişahların ahvali anlatılırken bu gezegenlerin bulunduğu onuncu ev baz alınır. Mesela İstanbul'da tali-i sal olsa onuncu hane sahibi cedi(oğlak) olsa ve gezegeni zühal (satürn) olur. O yılda yapılan ahkâm bu cisimlerin etkisi doğrultusunda çıkartılır. Buna göre bir zayıfca hazırlanarak burçlar yazılır. Padişahın tali-i cedi kabul edildiğinde, vezirler ve askerlerin hanesi delv (kova) olur. Akraba ve hareket hanesi hüt (balık) olur. Mülk ve emlak memleket hanesi hamel (koç) olur. Zevce ve nikah hanesi seretan (yengeç) olur. Mevt, havf ve neket hanesi esed (aslan) olur. Sefer, gazâ ve cihad hanesi sünbüle (başak) olur. Hükümet, saltanat, rey ve tedbir hanesi mizan (terazi) olur. Dostları ve

ümmid hanesi akrep olur. Düşman ve nekbet, zillet hanesi kavs (yay) olur. Bu bilgiler doğrultusunda ahkâm çıkartılır. Buna göre; cedi padişahın tali-i farz edilirse gezegeni zühaldir, padişahın kuvvetine ve sıhhatine rey ve tedbirinin isabetli olmasına, eğer ikincide bulunsa ki delvdir mal ve hazinelerinin ziyade olmasına, ensarının kuvvetine, tahsil-i mal hususuna, üçüncüde bulunsa o yılda hüküm, siyaset ve tedbir-i memleket ile mukayyed olup bazı şehirler feth etmelerine ve hükümeti bütün alemde güçlü olmasına delalet eder. Aynen bu şekilde diğer gezegenler ve etkisinde kalan burçlar hangisi ise ona göre bir zayıfça hazırlanarak ahkam çıkartılır. (M.K.Y.K,06Mil Yz A 890/1,v.41b,41a)

Eserin sonunda Mehmed Çelebi, besmele çekerek bu kitabı yazarken faydalandığı Arapça, Farsça ve Efrenci dillerinden topladığı ilm-i nücüm eserlerinden çeviri yaparak istifade ettiği bilgileri bu eserde kaleme aldığını ifade eder. Bu kitapla ilm-i nücümdan ahkâm-ı sâl-i âleme bağlı olan meselelerin gerekli yolunu bu meşhur kitapla beyan ettiğini de yine ifade eder(M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a,40b).

3.1.2. Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem Adlı Eserin İki Nüshasının Kıyası

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazdığı ve daha sonra istinsah edildiği tespit edilen Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eserin her iki nüshasında da yıldızlar, burçlar ve gökyüzünde bulunan gezegenlerin yeryüzüne olan etkileriyle alınmıştır. Konusu ve yazarı aynı olsa dahi yapılan inceleme sonucunda nüshalar arasında bulunan farklılıkların oldukça fazla olduğu saptanmıştır.

Her iki nüsha arasında göze çarpan ilk fark, nüshaların aynı konuları ele aldıkları halde birebir kopya edilmemiş olmasıdır. Diğer bir fark da yazılan metinlerdeki sayfa ve sıra sayısının farklı olmasıdır. A harfi ile kodladığımız nüsha 62 yaprak 23 satırdan oluşturulmuşken, B harfi ile kodladığımız nüsha 83 yaprak 27 satırdan oluşturulmuştur. Yapılan inceleme sonucunda B nüshasında sayfa sayısının fazla olmasının en büyük nedenlerinden bir tanesi konulara geniş yer verilerek bütün ayrıntılara değinilmiş olmasından kaynaklanmıştır. Üzerinde çalıştığımız A nüshasında konular ayrıntılı verilse dahi bazı kısımlar ele alınmamıştır. Mesela burçlar konusu her iki nüshada da ele alınmış olmasına rağmen; burçların bulunduğu konular ve girdikleri evlere göre etkileri B nüshasında daha uzun ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır(Ç.H.İ.H.K, 19 Hk 3014,v.15a,18b). Buradan hareketle B Nüshasının eserin orijinaline daha yakın bir içeriğe sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Bir diğer örnek ise her iki nüshanın da giriş kısımlarının farklı olmasıdır. B nüshasının giriş kısmında Mehmed Çelebi bu eseri yazma amacını açıkça ifade ederek şu şekilde bir giriş yapmıştır:

"1)usûl-i ahkâm-ı mevâlid telif ser-müneccimîn Mehmed Çelebi2) Besmele 3) Hamd ve salavat ifadeleriyle yaratıcı ve islam peygamberine övgüler sıralanmıştır 4) ammâ bâde de bu muhtasarun tercüme ve telîfi ve tahrîr ve tastirine sebep bu 5) oldı ki tevfiğ-i Rabbani muvaffak düşüp günlerde bir gün ol fahru'l- 6) muhârem ve'l-mukrebîn ve umdetü'l-ayâninde's-selâtinzü'l-mecdv'e'l-bahâ 7) ve sahîbi'l-arz ves-senâ muhibbü'l-ulemâ ve mürebbiyü'l-ukalâ olan bâbü's- saâde 8) ağası İsmâil ağa ibn-i Muhammedü'l-Malâtî Hazretlerinin huzûr-ı şeriflerinde 9) hâzır iken emr-i şerifleri bu bendelerine ahkâm-ı nücümdan tâli-i 10) mevlûda ve ahvâl-i âleme müteallik bir türkî kitâb terceme ve ihzârı 11) için emri cârî olup emr-i şeriflerine imtisâlen bu fakîr-i pür-taksîr

12) dahi Arabî ve Fârsî ve Firengî kitâblarun zübdelerinden cem ve tahrir edüp 13) huzûr-ı izzetlerine arz eyledüm ümmîddür ki eltâf-ı aliyyelerinden hatâ14) ve kusûrın afv buyurup nazar-ı kabullerine muazzez kıla" (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.8b) öncelikle bu nüshada eser ve yazar adı geçmekte olup, daha sonra besmele, hamdele kısımları ve peygambere ve ashabına dua ederek esere başlanmış olduğu görülmektedir.

Sonrasında bu kitabı yazması için Babü's-saade ağası İsmail Ağa tarafından emir aldığını belirterek; Arapça, Farsça ve Frengi dillerinde yazılan eserlerden topladığı bilgilerle bu

kitabı yazdığını açıklamıştır. A nüshasında ise giriş kısmında müneccimbaşı eserin adını ve kitabı telif edenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Arkasından ahkâm ile ilgili konuları uzunca ele almıştır.

Mehmed Çelebi A nüshasının sonlarına doğru şu şekilde;

“17)Besmele 18)hamd ve şükür, peygambere selam ve salavat 19) ammā bād bu fakir-i pîr ü taksîr 20) ezaî-ı ibād'il-lah Muhammed bin Âli er-Reisül Müneccimin bu kitab 21) Arabî ve Farisî ve Efrencî lisân üzerine telif olunmuş ilm-i 22) nücûm kitâblarından istinbat edüp tercüme ve cem kılup” (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.39a,40b) tekrar bir giriş yaparak, bu eseri farklı dillerden topladığı kaynaklardan bir araya getirerek yazdığını ifade etmiştir, ancak eseri neden yazdığı kısmına değinmemiştir.

A nüshasında yer almayan farklılıklardan bir diğeri de, astronomik hesapların yer aldığı tablo ve cetvellere yer verilmemiş olmasıdır. B nüshasında, burçlar ve gezegenleri ifade eden sembollere, astronomik hesaplamaların derece ve konumlarının bulunduğu cetvellere genişçe yer verilmiştir³. Yine A nüshasında ele alınan On iki hayvanlı Türk takvimine dair olan bölüme B nüshasında yer verilmemiştir (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.18a,21b).

Sonuç

Müneccimbaşı Mehmed Çelebi'nin yazdığı astronomi ve astroloji biliminin konu edildiği Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem adlı eser, ahkâm takvimi hazırlarken nasıl bir usülle ele alınması gerektiğini anlatan bir içeriğe sahiptir. Eserin aynı adla yazılmış beş farklı nüshası bulunmaktadır. İncelediğimiz iki farklı nüshanın konu ve içerik bakımından aynı, fakat konuları ele alış tarzı açısından farklı olduğu görülmektedir. A kodlu nüshanın varak ve sıra sayısı yönünden B kodlu nüshadan daha az olduğu görülmektedir. B nüshasında konular daha ayrıntılı ve uzun olarak ele alınmıştır. A nüshasında konular benzerlik gösterse dahi daha kısa ele alınmıştır. Her iki nüshada da eksik kısımların olduğu tespit edilmiştir. Nüshalar arasında oluşan bu farklılıkların yazarın kendi inisiyatifimi yoksa sonradan kopya edilirken yazan kişinin bu şekilde ele almış olmasından mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Muhtemeldir ki eserlerin ikisi de istinsah ürünü olup B nüshası içeriğinin daha ayrıntılı olması ve verilen bilgilerin ispata daha yatkın olması dolayısıyla orijinal nüshaya daha yakın bir durumda bulunmasıdır.

Usûl-i Ahkâm-ı Sâl-i Âlem yazıldığı döneme dair içerdiği geniş ve sağlam bilgiler sayesinde sosyal bilimler alanında yer alan Tarih, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, ve Bilim Tarihi alanlarında çalışacak olanların istifade edeceği bir eserdir. Nitekim eserin bazı nüshalarının henüz çalışılmadığı da saptanmış olup yapılan benzer çalışmaların da eserin orijinal nüshasına ilişkin çıkarım yapılmasına olanak sağlayacağı da aşikârdır.

Kaynakça

- Aydüz, S. (1993). *Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık ve müneccimbaşılar*. İstanbul: (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Aydüz, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nde müneccimbaşılık*. Osmanlı Bilimi Araştırmaları (1), 159-207.
- Bakkal, A. (2013). İslâm astronomi tarihinde İbn Rüşd: Büyük İslâm Filozofu İbn-i Rüşd. *Diyanet Dergisi*, (XLVIII/3): 195-208.
- Bursalı, M. T. (1975). *Osmanlı müellifleri 3*, İstanbul: Meral Yayınevi.
- Dalkırdan, T. (2019). *Osmanlı'da İlm-i Nücûm ve Müneccimler (1580-1839)*. Mersin: (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Fehd, T.(2000). *İlm- i Ahkâm-ı Nücûm, DİA*, İstanbul, (22), 125-126.

³Ek-1

- Fehd, T.(2000). *İlm-i Felek, DİA*, İstanbul, (22), 126-129.
- İbn-i Haldûn, (1377). *Mukaddime*. (H. Kendir, Çev.), Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul:2004/ 1.
- İhsanoğlu, E. (1996). *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2009). *Osmanlı Uygarlığı (I)*. (H. İnalçık, ve G. Renda, Dü) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2013). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi (I)*. İstanbul: IRCICA Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2017). *Osmanlı Bilim Mirası (II)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Müneccimbaşı Mehmed Çelebi, *Usul-i Ahkam-ı Sal-i Alem*, M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1
- Nasr, S. H. (2006). *İslam ve Bilim 'İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları'*. (İ. Kutluer, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Önler, S. (2016). *Usul-i Ahkam-ı Sal-i Alem*. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Özçelik M., E. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık ve Müneccimbaşı Hüseyin Efendi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- Pingree, D. (1963). *Astronomy and Astrology in India and Iran*. ISIS, LIV: 241-242.
- Salıba, G.(1992). *The Role Of The Astrologer In Medieval Islamic Society*. Bulletin D'études Orientales, Sciences Occultes Et Islam, (44), 45-67.
- Sezgin, F.(2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul:(1).
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik (II)*. İstanbul: Kültür A.Ş Yayınları.
- Şuşar, M.(2008). *1682 Tarihli Müneccimbaşı Defteri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, (Yüksek lisans tezi).
- Tez, Z.(1991). *Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve teknik*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Unat, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Unat, Y. (1999). *Osmanlı astronomisine genel bir bakış*. *Osmanlı*, Ankara, (8), 1-17.
- Unat, Y.(2006). Tarih boyunca Türklerde astronomi. *15. Ulusal Astronomi Kongresi*, İstanbul Kültür Üniversitesi, 27 Ağustos- 01 Eylül.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin saray teşkilatı*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zeki, S.(2004). *Âsâr-ı Bâkiye*, (M. Dosay Gökdoğan, R. Demir, M. Kılıç, Çev). III, 3, Ankara:Babil Yayın Dağıtım.

EK-1: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde kayıtlı olan nüshadan bir cetvel örneği (Ç.H.İ.H.K,19 HK 3014,v.50b)

جدول قوت الارض از درجه مشرق تا فر

مکن شرقی		مکن شرقی		مکن شرقی	
مکن شرقی	مکن شرقی	مکن شرقی	مکن شرقی	مکن شرقی	مکن شرقی
۱	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۲	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۳	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۴	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۵	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۶	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۷	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۸	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۹	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۱۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۱۱	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰	۱۱۰
۱۲	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰	۱۲۰
۱۳	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۰
۱۴	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰	۱۴۰
۱۵	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰	۱۵۰
۱۶	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰	۱۶۰
۱۷	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰	۱۷۰
۱۸	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰
۱۹	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰	۱۹۰
۲۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰
۲۱	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰	۲۱۰
۲۲	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰	۲۲۰
۲۳	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰	۲۳۰
۲۴	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰	۲۴۰
۲۵	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰	۲۵۰
۲۶	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰	۲۶۰
۲۷	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰	۲۷۰
۲۸	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰	۲۸۰
۲۹	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰	۲۹۰
۳۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰

A kodlu nüshanın baş sayfası (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.2b)

اصول کلام سال عالم تا کیف محمد جابی بن محمد
اما طالع سال عالم اول وقتدر کم افتاب برج حملک
اول ثانیه سنه کویز اویه بیوا اول وقتک طالعنه طالع
سال دیر لر **اما** طالع سال یکی نوعدر بری طالع سال
عالمدر که قبه الارض طولنه استخراج اولور که طولی
ص و عرض **ح** درجه و بری دخی هر شهرک طولنه و عرضنه
استخراج اولور اکا طالع شهر در لر لکن مکاء متقدیمین
قول و زرینه هر سنه طالعن طوتد و غک شهرک ابتدا
بناسنه دوشن زانجه ضبوط کر کدر بعضا کما مدن
استدلال اولنه بوایشه ممکن دکلدر اما که طالع قبه
نظر ایدوب کوره سن کم صا جب طالع وانتهاه طالع قرن
وصاحب قمری و مبتنز و ستولی نه کو کیدر وقت و سعادت لر
و ضعف و نحوست لرین اگر ذاتی و عرضی قوتلری و سعادت لر
و ارایشله دلیلدر جمیع عالمک سعادت نه و قوتنه **واکر**
ضعف و نحوستلری و ارایشله دو کلی خلقک و جملة قطارک
و مالکای ضعف و نحوسته دلیلدر **اکر** دلیلک بعض سعادت
و بعض نحوست و لور احوال عالم میان اوله مبتنز و لا کو کیک حکمی
سعادت قوی بیه سعادت **اکر** ضعف بیه نیکته و نحوسته دلیلدر
بوقیاسرا و ز دینه اخذ اولنه **فصل** اما احوال پاشاهی پلایش
مراد ایلسک طالع مولود نندن و یا جلوسندن استدلال ایدر
اکر بونلو ضبوط دکلر ای طالع سنه دن کوردر کویز شمس کجبل

A kodlu nüshanın son sayfası (M.K.Y.K,06 Mil Yz A 890/1,v.59b)

اتمکه سبب دلور بر نظر که بر نظرک قوتتی ار تر مغه مقوی
دی لر بیس منجم اولگ کنه یه لار مندر مقوی ومضتغف
هر وقتد هجده در کوردب اکا کوره حکم استخراج ایلله
والمستلام **فصل اول** دن ایکی بر جک هر برنده کوجک قرآن
اتمسنک احکامنی بنیا ایدر **قرآن** مشتری زحل ایلله حل چنده
واقع اولسه الجق ودون کشیلرک ذوالنه و اشرف
وصاحب صدر اولنلرک قوتنه و بعضا قیلده خصوصاً
حمل برجه منسوب اولگ شهر لرددیکی جا کلمه ظاهر
وخلقک آیین ورسومی اول عملکدرده تعجید اولسنه
ویکی آینلر دن آموس قوت طوباسکی عادت لری
یوما فیوما رونق بولوب ضرب و حرب چوق اولسنه
و عالی بنا لر بنیاد اولوب مساجد وجوامع وصوامع
و معبد لر رونق بولسنه **قرآن مزج زحل** ایلله حل چنده
واقع اولسه و لایتنلرنده خصوصاً ارجینی ایلده لشکر
جمع اولوب فتنه و جکرا اولسنه و اول عملکدرده قوت اقلق
اولوب طعام بولمیب و بهالوا اولسنه و بر قومک
ذوالنه و دهموی ضنه لکلر چوق واقع اولسنه و سر
فلاکت و نکبتلرینه و یوللرده و در بند لرده و آبی و
حر سزلرک کثرتنه و ظلم و ستمده رجمه نیک پراکنده لکنه
ویقون و کچی قسمنه آفت ایشمنه و بعض شهر لره آتشنه
افتدنه و هوا ده کدودت و محوت واقع اولسنه
و دغد و برق و قوعنه
قرآن

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60
2. yazar katkı oranı : %40

A Competitive Analysis of E-Distribution Systems in the Hospitality Industry*

Konaklama Sektöründe E-Dağıtım Sistemlerinin Rekabet Analizi

Doç. Dr. Gökçe ÖZDEMİR UMUTLU¹, Prof. Dr. Duygu TÜRKER ÖZMEN²

Abstract

The goal of this study was a competitive analysis of global e-distributors in the hospitality industry. It specifically on Airbnb a peer-to-peer booking model, Booking.com an online travel agent retail booking model, and hotel websites, a customer direct booking model. Hospitality e-distribution systems were assessed using the Five Forces Model, a tool for analyzing the competition of a business, to determine the current dynamics and predict the future implications. In this regard, a focus group study was conducted with a group of tourism scholars and experts working in the tourism industry. Based on the findings of this qualitative research, the paper discusses how each system fills the demand in the changing competitive landscape. The study contributes to the literature by producing a detailed analysis of the dynamic nature of distribution in the hospitality industry from a strategic perspective.

Keywords: Digitalization, hospitality industry, e-distribution, competitiveness, five forces model

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışma, ağırlama sektöründe global elektronik dağıtım kanallarının rekabet analizini yapmayı amaçlamaktadır. Özellikle konutları içeren bir rezervasyon modeli olan Airbnb, bir perakende rezervasyon modeli olan Booking.com ve doğrudan müşteri rezervasyon modeli olan otel web siteleri çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Konaklama e-dağıtım sistemleri, bir işletmenin rekabet analizini yapmak, mevcut dinamikleri belirlemek ve gelecekteki uygulamaları öngörmek amacıyla kullanılan Porter'ın 5 Güç Modeli ile analiz edilmiştir. Bu bağlamda, bir grup turizm akademisyeni ve turizm sektöründe çalışan uzman ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, nitel araştırma bulgularına dayanarak her bir sistemin değişen rekabet çevresinde talebi nasıl karşıladığını tartışmaktadır. Çalışma, konaklama sektöründe dağıtım sisteminin dinamik yapısı üzerinde stratejik bakış açısıyla detaylı bir analiz yaparak literature katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konaklama sektörü, e-dağıtım, rekabet gücü, dijitalleşme, 5 güç modeli

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Considering its impact on the overall economy and business world by the digitalization of information (Evans and Wurster 1997), information technologies (IT) have changed the whole nature of doing business together with its structure, design, strategy, and model. On the other hand, the attitude on how to consume has evolved in line with societal change from a traditional, long-term life strategy to a more liquid and adaptable lifestyle (Kathan et al. 2016:665). In the case of the hospitality sector, the joint effect of such changes fosters a new consumption trend towards more flexible as well as more personalized options. Consequently, hospitality companies are increasingly relying on IT to address new consumer demands, values,

¹Yaşar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gokce.ozdemir@yasar.edu.tr

²Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, duygu.turker@yasar.edu.tr

Atf için (to cite): Özdemir Umutlu, G. ve Türker Özmen, D. (2023). A competitive analysis of e-distribution systems in the hospitality industry. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 387-402.

and expectations. According to a recent industry report, since “consumers want authenticity, personalization, removal of friction, and on-demand functionality in their travel experiences”, the companies in this industry-first “...envision the customer experience they want to deliver” and then, “they can explore the technology options best suited to support their goals” (Deloitte 2017)

IT alters not only the relationship between businesses and consumers but also forges a closer relationship among consumers through network-based communities. For instance, because consumers seek many sources of information at the booking stage, they tend to rely on the user-generated reviews before making their final decisions (WTO 2014:26). Considering the difficulties of pricing information and the existence of alternative ways to obtain it freely, IT challenges business models (Teece 2010:174) by transforming the existing models into a more digitalized version (e.g. e-distribution systems) or creating brand new ones (e.g. home-sharing platforms) in the hospitality industry.

Considering the increasing need for the analysis of new structures in the hospitality industry from a strategic management mindset (Harrington et al. 2014:793; Phillips and Moutinho 2014:98), this study attempts to illuminate how e-distribution systems are impacting how lodging rooms are defined and booked through various booking platforms. Technology advancements have aided the introduction of new business models as well as revolutionized service marketing through digital platforms. Explicitly, distribution channels in the hospitality business have been threatened by the expansion of Airbnb, which has forced them to look for alternative ways to create value for the customers. As market competition has demanded, distribution channels have endeavored to adopt creative and innovative approaches to successfully reach out to potential customers. To maintain their market share e-distribution channels employed improvements, as the structure of the competition has changed and started to threaten the existing businesses. The current study makes a unique contribution by elucidating the many opportunities and challenges that arise as a result of the hospitality industry's transformation of e-distribution systems. In analyzing the new competition structure, the study is divided into several sections. First, the Five Forces Model of Porter is explained briefly. Then, cases that represent, and capture the dynamics of this digital transformation and their backgrounds are explained. Then the findings of the focus group methodology are analyzed and interpreted based on the given model. Finally, the insights drawn from the findings are reported in the discussion section.

1. Hospitality Industry Analysis and E-distributors

E-distribution systems become the critical actors depending on the increasing supply and demand in the hospitality industry (O'Connor and Frew 2004:180). Numerous industry winners employ all available e-platforms to distribute tourism products in the most appropriate way for their target markets. (Buhalis and Licata 2002:219). Gössling (2016:1027) classifies these platforms as sharing/peer-to-peer marketplaces and online reservation systems. E-distributors such as Booking.com, Expedia.com, and lastminute.com as one of the pioneer actors in the hospitality industry (Buhalis and Law 2008:613) take the advantage of the deployment of ubiquitous e-businesses and IT-related solutions. Although the e-distribution systems threaten the traditional channel members (Tse 2003:457), they make the worldwide tourism properties accessible online. Together with tourism suppliers (e.g. hotels or airlines), e-distributors contribute to the growth of the tourism sector, which according to UNWTO (2016:2) accounts for seven percent of the world's exports in total, up from six percent in 2014. As an indicator, Priceline Group doubled its net income in 2011 (Priceline 2016) and Airbnb tripled its revenues in 2013 (Kokalitcheva 2015). Despite their impacts on the growth and appeal of the sector, we have little understanding of how industry dynamics affect the current as well as future of these e-distributors. Grounding their viable business models on IT, the e-distributors capture the changing consumers' mindset, and the current state of this industry must be analyzed from their point of view.

Factors that affect how a company obtains a competitive edge and maintains its superior position, in the long run, have been the primary interest of the strategic management community. Scholars, practitioners, and consultants in this community have provided diverse recipes and different approaches since the 1950s. According to Hoskisson et al. (1999:417), these approaches swing like a pendulum between internal resources and external factors. Guerras-Martin et al. (2014:71) add a second dimension to the Hoskisson et al.'s (1999) famous metaphor and classify the evolution of research efforts in the field as micro and macro. Here, the analysis of the competitive nature of a sector and its implications on individual firms falls into the macro/external quadrant, which highlights the perspectives of industrial organization; transaction costs economics, and institutional approach.

Porter's Five Forces Model (1979; 1996), based on the former viewpoint, can provide one of the greatest industry-level evaluations. Although the model partly ignores the impact of macro-environmental factors (economic, social, political, etc.) on a specific industry, it can assist in predicting an industry's long-term growth and attractiveness by examining its dynamics (Grundy 2006:215). Moreover, the model broadens "the supply-demand analysis of individual markets" by involving rivals, potential entrants, and substitutes in the analysis (Karagiannopoulos et al. 2005:69). Therefore, it is frequently utilized in industry analyses such as banking (Siaw and Yu 2004:514), health care (Pines 2006:447), higher education (Martinez and Wolverton 2009:23; Mathooko and Ogutu 2015:334), services (Ou and Chai 2007:477), or energy (Yunna and Yisheng 2014:798), etc. The model is also used to assess the tourism industry's overall competitiveness (e.g. Andriotis 2004:131; Tavitiyaman et al. 2011:648), tourism suppliers such as the low-cost airlines (Moreno-Izquierdo et al. 2016:293); tourism stakeholders like volunteer tourism organizations (Benson and Henderson 2011:406) or destinations (Dobrivojevic 2013:361). The model can provide some significant insights on the current and future landscape of the hospitality business, which is being transformed dramatically by the digitalization trend. The Five Forces Model, which was used to examine the competitive structure of e-distribution systems, consists of five structural features that are used to analyze industry competitiveness and attractiveness:

- Rivalry among existing competitors: By taking different forms from price competition to advertising campaigns, the high degree of rivalry significantly affects the firm's profitability depending on its intensity and basis.

- The threat of entry: New entrants can increase the level of competitive pressures in the industry through price cuts, cost reductions, or high investments.

- The power of buyers: Powerful buyers can demand more; low prices, high quality, and better services are among their basic desires.

- The power of suppliers: In a similar vein, powerful suppliers can be a crucial factor that affects the companies' profitability by creating price pressures, limiting quality, or shifting costs.

- The threat of substitutes: Substitute products can be a threat by filling the same need in separate ways. The problem is particularly acute if customers can obtain a better price-performance result by preferring a substitute or can switch the existing product with minimal costs.

2. Methodology

In line with the scope of the study, a qualitative approach was utilized to analyze the competitiveness of the three leading e-distribution systems in the tourism industry. A focus group research involving tourism professional and academics was used to assess direct booking through hotel websites, online travel agencies, and sharing economy platforms as part of the qualitative technique.

2.1. Selected E-distribution Systems

Airbnb: Airbnb contributes to sharing economy and changes the consumption patterns by creating an online network of accommodation supply provided by regular residents by renting their homes available to travelers. Although the original innovator in peer-to-peer accommodation is Couchsurfing, Airbnb as a commercial intermediary made it possible to spread very fast through the monetary exchange as a substitute to traditional accommodation and it has been a leading player since then. The mass of shared accommodation offerings focuses on major metropolitan areas or popular resorts (Dredge and Gyimóthy 2015:296) where the concept of under-utilization is key to the home-sharing platforms such as Airbnb (Frenken and Schor 2017:124). Airbnb facilitates social interaction between the host and the guest while Heylighen (2017:77) explains the platform as a mediator between both parties by an optimal match of location, time, fee, and reputation.

Since its founding in 2008, Airbnb has gained worldwide acceptance and accessed a strong membership network quickly. As of 2015, Airbnb has more than 60.000.000 members in 34.000 cities and 190 countries with more than 2.000.000 registered facilities. According to the official report of the Airbnb Community Compact on November 11th, 2015 (www.airbnbcitizen.com), the recent estimates of the annual economic impact of Airbnb are \$1.960 billion for New York City, \$1.950 billion for London, and \$510 million for Berlin, demonstrating the global economic impact. A UK study on January 28th, 2014 (www.airbnbcitizen.com) reported that Airbnb generated \$824 million in economic activity only in 2013 and supported 11,629 jobs. An Airbnb report in 2017 also predicted that Airbnb has the potential to generate \$2 billion in tax revenue for America's Cities (www.airbnbcitizen.com).

Booking.com: Booking.com is an online booking website and app that attracts visitors from the worldwide leisure and business market. Stangl et al. (2016:91) report that although its dependency and penetration rate varies, Booking.com is considered the world leader in booking accommodations online. More than 6.3 million room nights are booked on Booking.com every week and it offers 879,837 active properties in 224 countries and regions (Booking 2016). Thanks to its international network of accommodation supply, cost-effective commission-based model, and personalized account management service, Booking.com has been very dominant in the e-distribution system of tourism. Established in 1996, Booking.com, as now a part of The Priceline Group, currently acts as both the information distributor and the facilitator that allows travelers to make bookings at a fraction of the time and cost (O'Connor and Frew 2002). Specifically, independent accommodation suppliers are increasingly dependent on specific platforms, with hotels reporting selling up to 80% of their room capacity through Booking.com (Gössling and Lane 2015:1398).

Direct Booking (Hotels' Web Sites): Thanks to the internet, hospitality suppliers now understand how to deliver information and sell their services to customers directly through their websites (Law et al. 2004:102). However, traditional and electronic intermediaries cannot be neglected by hotels considering the accessibility problems of their websites and their desire to be or remain internationally recognizable. The findings of Qi et al. (2013:82) reveal that for most online browsers, hotel websites are the most popular information search channel, especially for younger browsers. However, e-distributors websites are easier to understand and navigate when compared to hotel websites (Morosan and Jeong 2008:290). On the other hand, some hotel websites that do not belong to a chain usually neglect to invest in IT and deal with online reservations through messaging/e-mailing systems. Therefore, they capture and fill the demand of society only in a limited way.

2.2. Research Design

This study uses a focus group as a primary research method to collect qualitative data to explore the competitive analysis of e-distribution systems in the hospitality industry based on Porter's Five Forces Model. Despite the considerable time and energy, it requires throughout the

process, focus group methodology is assessed as adequate based on the nature of this research. Focus groups are primarily preferred to conduct phenomenological research on people's views, experiences, meanings, and understandings (Wilkinson 1998:185). According to Thomas (2004:200), focus groups are especially efficient in capturing complexities within a specific topic and examining how participants value and express significant notions in their views.

Dean (1994:339) defines a focus group as '*an informal, small-group discussion designed to obtain in-depth qualitative information*'. According to Morgan (1988:12) "*The hallmark of focus groups is the explicit use of group interaction to produce data and insights that would be less accessible without the interaction found in a group*". Yet, focus group methodology is with its advantages such as enabling participants to interact and further encouraging knowledge production through a collective process (Thomas 2004:201). Thereby, a focus group consists of a participants' discussion aiming to collect diverse views on a single topic. Krueger (1998) proposes that 6 to 8 people per group is ideal for participants to share their feedback and expertise and ensure that an original discussion is made. In focus groups, participants are specifically invited to take part in the discussion (Dean 1994:339), and Morgan (1988:34) suggests that groups should be homogeneous and made up of strangers.

2.3. Sample Selection and Data Collection

Great care was taken in picking participants for the focus group that involved scholars in the tourism field as well as businesspeople associated with tourism. In this regard, a focus group was conducted with 6 participants that included two female and four male participants, with 29-52 years of the age range (three scholars and three travel consultants). Qualifications of those selected to participate in the focus group are based on both scholarly and practical tourism experience and expertise in various fields of tourism.

As Stewart and Shamdasani (2014:17) imply, data collection occurs in and is facilitated by a group context in focus group research. Hence, to make sure of the reliability of the data collection process, the focus group methodology was conducted by following the pre-specified phases through a Focus Group Protocol adapted from Harrell and Bradley (2009:223). After introducing the aim of the study and a detailed explanation of the process, initial open-ended questions were raised to open the discussion of the topic. During the meeting, the researchers as moderators inquired the participants about their opinions on the relevant topic. As Gomm (2004:228) noted, the moderator focuses group discussion on a set of topics, rather than simply inquiring. The two researchers created a semi-structured focus group question list to serve as a foundation for discussion. Therefore, participants were expected to discuss the topic in detail through those questions and the moderator encouraged all the participants to talk and probed for further information. The moderator ensured that the discussion among the participants ran smoothly through a coordinated group process, and presented pertinent issues for the group to respond. Moderator also provided direction to make sure that focus on the discussed topic was maintained. Issues such as the demand structure of the systems, the benefits and challenges they each offer for tourists, and how those systems work were among the themes discussed with the focus group. With the prior permission of participants, the focus group lasted approximately 2 hours, was tape-recorded and the researchers took notes of the discussion. After then, the transcribed recordings and notes were cross-checked accordingly. Finally, the researchers' analysis was exploratory and discourse analysis of focus group data was employed.

3. Findings

The study firstly identified the major actors among the e-distribution platforms and chose the cases, which could best represent these systems. Although some studies guide how to use this model in a specific industry (e.g. Dobbs 2014:32) or provide a new set of variables for ecosystems (Kumar et al. 2015:474), the current study focuses on Porter's original model and is based on this discussion, each system is analyzed depending on how they function in the supply-demand interaction. Sufficient information was collected through semi-structured

questions to delineate differences between the three booking models using the Five Forces Model as discussed in the following sub-sections.

3.1. Rivalry among Existing Competitors

The benefits and challenges that those three e-distribution systems provide to the hospitality industry, as well as how they individually work, were among the open-ended semi-structured questions meant to explain 'rivalry among existing rivals'. The analysis and interpretation of the collected data reveal that, Airbnb's distinctive practice and success lie in transforming the idea of sharing into a commercial peer-to-peer business by realizing the change and tendency of change in the environment. This has triggered Booking.com to imitate Airbnb offerings and compete with it on a different platform as not only a substitute but also a rival. Booking.com with its user-friendly professional portal requires fewer search costs than Airbnb with its website, as it is already a well-known e-intermediary in tourism. In addition, Booking.com expands its market through contracts with travel agencies that also make the rental apartments accessible to traditional intermediaries (P4and6). Therefore, the essence of success depends on careful evaluation of the market and response to it with original ideas of differentiation and positioning strategies. Porter (1991:106) stresses that "*The most successful firms are notable in employing imagination to define a new position or find new value in whatever starting position they have*". Learning from the changes in the environment inspires companies to evolve and adapt their operations and strategies accordingly. P2 stated, "If you are looking for some fun and excitement in your daily routine, Airbnb is the best option – it is much beyond a sterile room in a hotel in the city center". Furthermore, P4 exemplified how Airbnb is innovative in its products by stating: "Airbnb provides not only rooms/flats/houses, but also adds a unique experience sharing option that is designed by the experts: Let's assume that when you want to learn how to cook gluten-free meals in Paris, attend the activities of a social enterprise working on disadvantaged groups in London, or experience İstanbul with a professional photographer, from now on, you can do it by this option of Airbnb".

As P1 and P4 emphasized, competing on price is not a logical move but differentiation through service attributes is the key to success in the international tourism arena. Therefore, being a pioneer with a distinctive innovation assures the company's success for a certain period until other companies enter the market with a similar or better service product. Hence, to limit the threat of rivals, companies try to offer better value through innovation with continuous research and development, which the initial steps, understanding the structure of the competition and then coping with it based on underlying advantages. Thus, a hospitality or travel business is not apart from its environment that is subject to continuous but often uncontrollable and unpredictable change. For instance, P4 illustrated a different perspective focusing on employees as stakeholders who are under the influence of the change in this sector: "*Anyhow, tourism faculty graduates are replaced with computer engineers since e-distribution tends to spread and increase consistently*". According to Porter (1991:114), companies may fail because of rigidities in the management that blocks improvement and change once the environment provides pressure to advance.

Hence, as a recent phenomenon, the substantial tendency of people toward sharing has created a new tourism business. Most likely, Booking.com as the greatest actor in the tourism e-distribution system was not able to see Airbnb and its emergence coming, disrupting the whole tourism industry and threatening its business. However, as soon as they sensed the threat of Airbnb and the opportunity that it has developed for rental apartments and flats, they responded to it. On the other hand, with the emergence of e-intermediaries, the reservation websites of hotels were threatened which has started with the threatening of travel agencies by the rise of the internet. P1 also declared, "*In the past, they were the only way of finding a good place to stay, but now, we – as customers – don't need the travel agents anymore*". As P3 claimed, the reason why the companies should be flexible is the need to enhance or transform their strategies in case of a new opportunity or threat in the environment.

The intensity of rivalry among existing competitors particularly in service organizations is high since the product is perishable. Product attributes, service or image differentiation, and service quality enhancements that improve customer value are ways to cope with high competition. Priceline's Booking.com and Villas.com are some of the competitors of Airbnb in addition to Expedia's Home Away Network and so forth. As P5 highlighted, in the very beginning, the Booking.com portal was promoting and selling only city hotels, which has changed over time. Today, Booking.com provides not only rooms in traditional hotels but also apartments and homestay lodging through its platform 2013. According to Priceline (2016), Booking.com offers approximately 390,000 vacation rental properties that generally consist of single-unit and multi-unit villas, apartments, apart-hotels, and chalets and are generally self-catered directly bookable properties.

In addition, Villas.com is a designated platform of Booking.com that offers holiday rentals. Hence, the owner of the apartments displays their offerings on multiple platforms like Airbnb or Booking.com while generating more business. On the other hand, Airbnb as the peer-to-peer accommodation leader benefits from high commissions and profits that lead to better financial performance while Booking.com is diversifying its supplier portfolio with many types of accommodation with a lot more facilities. Airbnb continues to sustain its unique competitive position among its counterparts regarding the structure of the non-professional business innovation it has created. For some participants, Airbnb is particularly unrivaled when customers want to pursue their habits and preferences during their travels; at this point, P2 stated that "since I like to have my national breakfast, I can bring my breakfast kit and I am not obliged to have the standard hotel breakfast anymore".

3.2. Threat of Entry

Among the open-ended semi-structured questions aimed to explain 'threat of entry' were the diverse entry constraints for a new intermediary to the e-distribution system. The findings support that the illegality of Airbnb rentals in many countries and the growing debate on its legislation conclusively pose a threat to Airbnb's long-term growth (Guttentag, 2015:1204) and a constraint to new entrants in the tourism market. Governmental regulations have a significant effect on how companies do business. Thus, as all the participants agreed, Airbnb is facing many legislative problems in countries where the sharing system is not based on certain rules and regulations. Although Airbnb's business model now operates with minimal governing controls in most locations, it has extensive efforts towards policymakers to create a fair base for individuals who benefit from home sharing in each country or state around the globe. As Airbnb is at the frontier of sharing economy and is transforming the traditional accommodation sector (Cheng, 2016:68) and despite the legislative prohibition on sharing flats or homes, there are many entrants to the market such as HomeAway and VRBO. However, FlipKey and Wimdu have agreed to join forces to compete with Airbnb more effectively (P5).

Legislation is not the only constraint to the entry of rivals, but inconvenience and safety problems are also major threats. In the case of home-sharing services that consist of intangibility, the reputation of the platform is of utmost importance as it refers to safety, experience, and professionalism. For instance, P3 indicated that no tourist would be pleased if the place they have reserved does not exist or is not the same as the one they thought is. Therefore, the acceptance of new home-sharing platforms is likely to be rather slow, as people tend to buy or sell through secure platforms to eliminate negative issues that are likely to arise for the hosts or guests.

According to Lambertson and Rose (2012:111), the costs of sharing are three-fold: monetary costs as the price of a shared product that includes a one-time system membership fee or periodic access fees; technical costs associated with coping with and learning how to use unfamiliar products; search costs are created through the money or effort they spend. Nevertheless, Airbnb's competitive advantage is being the leader in the market and building a

favorable system that includes millions of properties and users all around the globe. In such a situation, a new entrant would require more time and a bigger investment to build a worldwide reputation. New entrants to the e-distribution of tourism, bring new challenges to the existing ones by creating a competitive environment by putting pressure on prices and costs. When a new entrant is a company that is already existing but diversifying its products to have a greater share it is more likely to be successful on the contrary to brand new entrants. According to P4 and P5, like in the case of Booking.com, adding apartments to its portfolio brought greater chances to succeed since it is already a well-known and well-functioning system, in addition, the starting costs are less, and the existing network supports the new product.

3.3. The Power of Buyers

The power of buyers was measured utilizing questions concerning each system's target segments, user-generated content, as well as its effects on e-distribution platforms. As reinforced by the focus group data analysis, the main customer group of re-distributors is individual foreign leisure travelers whereas business travelers are not regarded as a target customer group because they are more loyal to chains or specific hotels, or bonus programs (Gössling and Lane, 2015:1392). On the other hand, as P1 underlined websites of hotels, whether chain or independent, are mostly preferred by business travelers. Although it seems that these e-distribution systems try to reach different customer segments, the increasing competition forces companies to reach other segments as well. Therefore, being a customer-oriented company has been a critical aspect of running a business in this sector and all companies want to ensure customer satisfaction.

One way of achieving a prominent level of customer satisfaction is to provide the most accurate and reliable information about the accommodation alternatives. Here, both Booking.com and Airbnb establish a peer-evaluation system that enables prospective customers to reach the experiences of former customers. Booking.com encourages and almost forces travelers to judge, explicitly supporting critical perspectives, as guests are asked to report both positive and negative experiences (Gössling and Lane 2015:1389). Nevertheless, Airbnb has a system that is almost solely dependent on the comments that are provided by and for supply providers and users. On the other hand, P1 emphasized the lack of adequate monitoring and controlling mechanisms on such systems: “sometimes seeing photos or reading customer feedback from Airbnb is not sufficient to portray the actual situation of a room; moreover, the room-owners do not update the current changes in and around their places – like an out-of-order lift or a noisy road work, etc.” Although the rating system’s purpose is to minimize the risks involved in sharing system, according to Guttentag (2015) Airbnb will always have somewhat limited appeal because of security concerns and unpredictable experience of quality. Since hotels are both the provider of facilities and their reservation systems, their online systems do not usually involve such a place to leave feedback.

Since those feedback systems are built around the customers’ opinions and open to all interested parties, the bargaining power of customers on the facility itself is quite high; if customers are continuously complaining about the noisy air-conditioner of a facility, the manager or homeowner must deal with the problem to stop those negative feedbacks. However, those feedbacks are solely about the facility and its features - not the role of re-distributors as the conveyor of the relationship between buyer and seller. It is clear that the new type of tourist is very demanding, aware of their needs and wants, and access to information yet knowledgeable about the major developments in communication technology. For instance, P5 stated, “I can easily reserve a room even when I’m driving to Çeşme (a holiday destination near Izmir/Turkey) by using my smartphone; I can look at the room’s photos or compare prices within seconds – it’s just that easy”. Moreover, they are more conscious and less loyal and they search for the best deal they could obtain (P1,3and4). Powerful buyers may force the e-distributors in the hospitality industry to have a greater value through decreased prices and enhanced quality that does not include individual buyers but only corporates or traditional travel

agencies which could generate a high volume of demand. P2 and P4 also demonstrated that, for such platforms, buyers do not reveal much power since the buyers are only individuals or corporates for Airbnb while the buyers for Booking.com may be traditional mediums as well. Porter (2008:16) defines them as “*intermediate customers, or customers who purchase the product but are not the end-users gain significant bargaining power when they can influence the purchasing decisions of customers downstream*”. Keeping that in mind, both Booking.com and Airbnb have a separate platform for corporate companies and businesses, to which the executives can subscribe with their company name and e-mail address (P6).

3.4. The Power of Suppliers

The power of suppliers in the hotel business was investigated using questions regarding service providers and their relationship with e-distribution systems. For instance, accommodation sharing was the sharing economy form primarily driven by economic considerations, according to the findings of the focus group study and similarly concluded in Böcker and Meelen's (2016:37) study. In this sense, if the economic benefits are attained for both parties, the system will be nourished. Despite Airbnb's substantial disrupting impact on tourism, there are still some conflicts arising from the system that it has built. The benefits of Airbnb are economic prices, the feeling of being in a home over a hotel, access to practical amenities, and the provision of useful local advice by hosts (Guttentag 2015:1196). On the other hand, despite Airbnb's projected growth, it is still facing regulatory difficulties in many of its markets around the world (Kokalitcheva 2015). Regardless of its economic benefits, Gössling (2016:1034) highlights the potential downside of reducing local people's access to housing, and potentially unregistered properties avoiding tax payments. However, home-sharing has helped thousands of middle-class hosts and turned the cost of housing into a way to generate a bit of extra money Airbnb (2015) and it still does so. In addition, Guttentag (2015:1200) questions these conflicts surrounding Airbnb as are relevant to all major tourism stakeholders, including tourists, residents, tourism bureaus, hotels, and governments.

In addition, e-distribution of accommodation depends solely on the hospitality sector as a supplier. According to P3, “the competition drive out such systems used by hotels and they should accept that the ugly truth: most of them are just the suppliers of e-intermediaries anymore”. For instance, according to P1, as the international chains can afford highly digital and individual websites providing online reservations and offering promotional incentives to online customers, suppliers have more power to bargain down commissions paid to Booking.com. On the other hand, small hotels or home-sharing do not allow such an investment in online technology, which makes them more vulnerable to these online platforms (P1,2and3). In the case of Airbnb, the power of suppliers become limited when Airbnb controls and manages the system with its powerful influence on the overall tourism system and lobbying on a governmental basis. Suppliers of Airbnb, that are regular people having a spare bed or room with an individual property are not likely to have such power.

3.5. The Threat of Substitutes

The moderators' open-ended inquiries about the three e-distribution systems' substitutes led the participants to a discussion about the thin line between Airbnb as a substitute and a competitor with other systems. Substitute of Airbnb offerings is e-distribution platforms such as Booking.com that sell rooms of traditional hotels as well as apartments and flats; non-commercialized home-sharing systems such as Couchsurfing and corporate websites of hotels that perform a similar function. Lately, Airbnb that created a shift from hotels to apartments threatens Booking.com, whereas Airbnb may consider Booking.com, not as a threat but rather as a barrier to its growth and a limit to its potential profitability. Hotels provide professional hospitality services on the contrary to residents who share their houses/flats/rooms. P5 stated that Hilton's e-distribution system could not beat online reservation systems: “Except its loyal customer, many customers like to see all possible alternatives and compare them when making a

buying decision. Hilton must focus on increasing customer loyalty.” Thus, Airbnb has changed the structure of the industry by opening up new ways to serve existing accommodation needs for tourists as a disruptive innovator. According to P1 Airbnb, for instance, may “fill the gap between the demand and supply in some occasions such an existence of an event in the city where it is not easy to find an available room at hotels or find an economical one”.

For instance, Airbnb is booming in Iceland since there are not enough hotels to cope with and they help to fill this gap (Comiteau 2016). Thereby, the existence of home-sharing in addition to professionally operated hotels has resulted in the expansion of the tourism market and an increase in tourism density at the destination level. To limit the threat of substitutes or competitors, companies constantly improve their services with new attributes. However, as all the participants approve, the buyer's cost of switching to the substitute is low in e-distribution systems in tourism. As Porter (2008:273) implies the substitution, a threat can also shift in favor of the industry especially when each competitor aims to serve the needs of different customer segments. Thus, to attain viability and long-term profitability, companies should monitor the external environment factors, competitors and substitutes as well.

Conclusion and Implications

Thanks to IT, the hospitality industry has transformed, and the competitiveness of the actors has been reformed. In a near future, all companies in this sector “should leverage an increased awareness of customer expectations, re-imagined technology strategy, and differentiated offerings to provide unmatched travel experiences” (Deloitte, 2017). Therefore, the emergence and growing impacts of e-business models, which transform the innovation as a form of new idea or application (Zaltman et al., 1973) into the diverse needs of different sectors, affect the quality and quantity of business operations significantly.

Following Nicholls and Murdoch (2012:4), the type of innovation in each system is classified as incremental (meeting the needs by providing a more effective and efficient manner), institutional (meeting the needs by changing the configurations at the institutional level), and disruptive (meeting the needs by changing the existing system radically) depending on the findings of the study. While Ho and Lee’s (2015:130) typology on deepening (developing existing product function), widening (adding complementary functions to the product mix), drifting (changing the usage of product), emerging (providing a completely innovative solution) is used to frame the demand, the supply of each e-distribution systems is also analyzed based on the level of social innovation they generated. Therefore, Airbnb is largely different from the other two e-distribution systems with its ability to enable individuals to rent their rooms directly to others. The company claims that its home-sharing system boosted economic innovation and job creation. In this sense, it fits well with the characteristics of *disruptive* innovation (Bailey 2017); the Tribeca Disruptive Innovation Awards of 2015 were dedicated to Airbnb to honor-related efforts. Airbnb fills the gap in *emerging* market demand by transferring the traditional practice of renting residents’ houses to tourists through a global and online platform. It is different from other e-channels in the distribution system with its high provision of interaction between hosts and guests even letting the host reject a customer that s/he finds unreliable and suspicious and vice versa. The reservation system of Airbnb asks for very detailed information from both parties to assure the provision of accurate information even through photographs, identity cards, or social media accounts such as Facebook. Airbnb also supports the verification of information about the places to rent by enabling a review system. Additionally, by their interchangeably dual roles, suppliers become residents or residents become suppliers easily. It opens the communication channel between the hosts and guests. Therefore, here the system enables its user to exchange their evaluations and examinations on each other freely and enhances the scope of stakeholders by networking them on its system. Additionally, as an online reservation system, it creates an economy and impulses toward social change in the local community.

Hence, Booking.com referring to a transformation of a distribution channel to a globalized construct is simply an example of *institutional* social innovation. The traditional distribution system remains the same with the suppliers, consumers, and intermediaries just with a slight change of travel agencies to online travel agencies that developments in information technologies allow the industry to do so. In the second domain, Booking.com is *widening* the market demand by adding its rating system and customer reviews providing user feedback for other potential customers in the online context. Booking.com is an outstanding source of information, by means of gathering millions of hotel reviews in a quick, cost-effective, and convenient way to assist the customers to find decent accommodation. It fills the global scale demand by these features designed on information technologies. In the last domain, while the former system solely focuses on the interest of customers, here Booking.com acts as an intermediary by bridging and bonding hotels with customers. Therefore, it seems that Booking.com must recognize and position the power, legitimacy, and urgency of two major stakeholders' interests at the heart of its system, and again other stakeholders can surround these two stakeholders, which can be located at the outer layers. Despite its overall implications on stakeholders increasing, it reaches a limited range of societal groups.

When hotel websites are assessed on their social innovation point, it can be regarded as *incremental* social innovation based on the shift from traditional reservations through telephone, e-mail, or any intermediary such as travel agencies or tour operators to direct online reservations. In terms of its market demand, hotel websites attract a demand at a *deepening* level as these websites mostly aim to attract loyal customers by enabling them to make a quick and convenient reservations. The use of technology here is to make an existing system more efficient and quick than the traditional booking system, but it does not try to fill a larger demand gap of people. Since these websites are called by the hotels' brand name, their accessibility is questionable in the search engines. It is also debatable whether hotel websites offer better prices than any other e-intermediaries or not. On the last domain, hotel websites that enable direct booking by eliminating any intermediary involve mainly one single stakeholder by considering its power, legitimacy, and urgency as *customers*. The implication of the system over other stakeholders surrounding customers such as local businesses, residents, and the government is rather difficult to determine. Regardless of their distribution strategy, hotels need to advance their technology use and continue to improve their websites (Lee et al. 2013:105). Toh et al. (2011:181) suggest some ways to strengthen sales on hotels' websites such as maintaining a best-rate guarantee, retaining premium rooms for sale, and offering discounts or other promotions. In addition, Paraskevas et al. (2011:200) also recommend optimizing web pages to attract potential customers to their websites as most hospitality businesses rely heavily on search engines and meta-search engines.

Table 1 provides a comparative evaluation of the discussion on the key elements of competitiveness for the selected e-distribution systems based on Porter's model, Crouch and Ritchie (1999:141) as well as supply and demand.

Table 1. Elements of industry analysis

Elements	Sub-elements	Airbnb	Booking.com	Hotel's Web Sites
Five Forces	Rivalry among existing competitors	High	High	High
	Threat of entry	Low	High	High
	The power of buyers	High	High	Low
	The power of suppliers	High	Low	None*
	The threat of substitutes	High	High	High
Territory	Target Market	Mostly leisure travelers	Both leisure and business travelers	Mostly business travelers
Stakes	Market Share	Increasing	Increasing	Decreasing
	Profitable	Increasing	Increasing	Decreasing
	Survival	Long-term	Long-term	Short-term
Tools**	Corporate strategy	Differentiation	Cost-leadership	Focus
	Market Share	Increasing	Increasing	Decreasing
Demand		Emerging	Widening	Deepening
Supply		Disruptive	Institutional	Incremental

*Providers of rooms and website are the same.

**Since the market research and competitor analysis are based on company-specific tools, they are not involved in the evaluation.

The five forces model analyzed in this study can figure out the competition at the company/product level in the tourism sector by taking the target markets as the territory, treating the market share, profitability, and survival as the major stakes, and using the goods and services, corporate strategy, market research, and competitor analysis as the tools (Crouch and Ritchie, 1999:141). In this regard, direct or indirect e-distribution systems' competitiveness is based on these elements of competition and can be improved through specified tools. Here, Airbnb with its disruptive innovation of non-professional accommodation facilities and Booking.com with equivalent products should be evaluated apart from direct or indirect hotel booking systems. Although Airbnb boasts an emerging market demand, it also targets the hospitality sector by expanding it in terms of supply and demand. In addition, Porter (2008:26) stresses the mergers and acquisitions that alter the competitiveness in the industry. This brings a question to mind if Airbnb and Booking.com may ever merge and dominate the whole accommodation industry.

References

- Airbnb (2015), Home sharing in our nation's capital. <http://publicpolicy.airbnb.com/home-sharing-nations-capital/> (Accessed on 03.04.2017).
- Andriotis, K. (2004), Revising Porter's five forces model for application in the travel and tourism industry, *Tourism Today*, 4, 131-145.
- Bailey, D. (2017), Why airbnb is disruptive innovation and uber is not. Inc. <https://www.inc.com/dave-bailey/why-airbnb-is-disruptive-innovation-and-uber-is-not.html> (Accessed on 25.04.2017).
- Benson, A. M. and Henderson, S. (2011), A strategic analysis of volunteer tourism organisations, *The Service Industries Journal*, 31(3), 405-424.

- Böcker, L. and Meelen, T. (2016), Sharing for people, planet or profit? analysing motivations for intended sharing economy participation. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23, 23-39.
- Booking (2016). <http://www.booking.com> (Accessed on 05.03.2017).
- Buhalis, D. and Law, R. (2008), Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the internet—the state of tourism research. *Tourism Management*, 29, 609–623.
- Buhalis, D. and Licata, M.C. (2002), The future tourism intermediaries. *Tourism Management*, 23(3), 207-220.
- Cheng, M. (2016), Sharing economy: a review and agenda for future research. *International Journal of Hospitality Management*, 57, 60-70.
- Comiteau, L. (2016), Is airbnb making it impossible to find a house? BBC, 12 August 2016. <http://www.bbc.com/capital/story/20160811-is-airbnb-making-it-impossible-to-find-a-house> (Accessed on 03.04.2017).
- Crouch, G. I. and Ritchie, J. B. (1999), Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. *Journal of Business Research*, 44(3), 137-152.
- Dean, D. L. (1994), How to Use Focus Groups. In J. S. Wholey, H.P. Hatry and K. Newcomer (ED.), *Handbook of Practical Program Evaluation* (pp. 338-349). San Francisco: Jossey-Bass.
- Deloitte (2017), Travel and Hospitality Industry Outlook 2017: An Analysis of Travel Disruptors. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consumer-business/articles/travel-hospitality-industry-outlook.html> (Accessed on 05.05.2017).
- Dobbs, M.E. (2014), Guidelines for Applying Porter's Five Forces Framework: A Set of Industry Analysis Templates, *Competitiveness Review*, 24, 1(pp. 32-45).
- Dobrivojevic, G. (2013), Analysis of the competitive environment of tourist destinations aiming at attracting FDI by Applying Porter's Five Forces Model, *British Journal of Economics, Management and Trade*, 3(4), 359-371.
- Dredge, D. and Gyimóthy, S. (2015), The collaborative economy and tourism: critical perspectives, questionable claims and silenced voices, *Tourism Recreation Research*, 40(3), 286-302.
- Evans, P. and Wurster, T. (1997), Strategy and the New Economics of Information. *Harvard Business Review*, September/October, 71-82.
- Frenken, K. and Schor, J. (2017), Putting the sharing economy into perspective, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23, 3-10.
- Gomm, R. (2004), *Social research methodology: a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gössling, S. (2016), Tourism, information technologies and sustainability: an exploratory review, *Journal of Sustainable Tourism*, 1(18), 1024-1041.
- Gössling, S. and Lane, B. (2015), Rural tourism and the development of internet-based accommodation booking platforms: a study in the advantages, dangers and implications of innovation, *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8and9), 1386-1403.
- Grundy, T. (2006), Rethinking and reinventing michael porter's five forces model, *Strategic Change*, 15(5), 213-229.

- Guerras-Martín, L. Á., Madhok, A. and Montoro-Sánchez, Á. (2014), The Evolution of Strategic Management Research: Recent Trends And Current Directions, *BRQ Business Research Quarterly*, 17(2), 69-76.
- Guttentag, D. (2015), Airbnb: Disruptive Innovation and the Rise of an Informal Tourism Accommodation Sector, *Current issues in Tourism*, 18(12), 1192-1217.
- Harrell, M. C., and Bradley, M. A. (2009), Data Collection Methods: Semi-Structured Interviews and Focus Groups, *Santa Monica, CA: RAND Corporation*.
- Harrington, R.J., Chathoth, P.K., Ottenbacher, M. and Altinay, L. (2014), Strategic Management Research in Hospitality and Tourism: Past, Present and Future, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(5), 778-808.
- Heylighen, F. (2017), Towards An Intelligent Network for Matching Offer and Demand: From the Sharing Economy to the Global Brain, *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 74-85.
- Highlights, U. T. (2016), Data as collected by UNWTO.
- Ho, J. C., and Lee, C. S. (2015), A Typology of Technological Change: Technological Paradigm Theory With Validation and Generalization From Case Studies, *Technological Forecasting and Social Change*, 97, 128-139.
- Hoskisson, R. E., Hitt, M. A., Wan, W. P. and Yiu, D. (1999), Theory and Research in Strategic Management: Swings of a Pendulum, *Journal of Management*, 25(3), 417-456.
- <https://www.airbnbcitizen.com/the-airbnb-community-compact/> (November 11th, 2015) (Accessed in 12.07.2018)
- <https://www.airbnbcitizen.com/airbnbs-economic-impact-across-the-uk/> (January 28th 2014) (Accessed in 12.07.2018)
- <https://www.airbnbcitizen.com/wp-content/uploads/2017/01/US-Tax-Report3.pdf> (Accessed in 12.07.2018)
- Karagiannopoulos, G. D., Georgopoulos, N. and Nikolopoulos, K. (2005), Fathoming Porter's Five Forces Model in the Internet Era, *Info*, 7(6), 66-76.
- Kathan, W., Matzler, K. and Veider, V. (2016), The Sharing Economy: Your Business Model's Friend or Foe. *Business Horizons*, 59(6), 663-672.
- Kokalitcheva, K. (2015), *Here's How Airbnb Justifies Its Eye-Popping \$24 Billion Valuation*, Fortune, June 17, 2015. <http://fortune.com/2015/06/17/airbnb-valuation-revenue/> (Accessed on 01.03.2017).
- Krueger, R. (1998), *Designing and Conducting Focus Group Interviews*, Seminar Notes, Bankstown, Sydney: University of Western Sydney
- Kumar, P., Dass, M. and Kumar, S. (2015), *From Competitive Advantage to Nodal Advantage: Ecosystem Structure and The New Five Forces That Affect Prosperity*, *Business Horizons*, 58(4), 469-481.
- Lamberton, C. P. and Rose, R. L. (2012), When is Ours Better than Mine? A Framework for Understanding and Altering Participation in Commercial Sharing Systems, *Journal of Marketing*, 76(4), 109-125.
- Law, R., Leung, K. and Wong, R. J. (2004), The Impact of The Internet on Travel Agencies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(2), 100-107.

- Lee, H.A., Guillet, B.D. and Law, R. (2013), An Examination of the Relationship Between Online Travel Agents and Hotels: A Case Study of Choice Hotels International and Expedia.com, *Cornell Hospitality Quarterly*, 54, 95-107.
- Martinez, M. and Wolverson, M. (2009), Enriching Planning Through Industry Analysis, *Planning for Higher Education*, 38(1), 23-30.
- Mathooko, F. M. and Ogutu, M. (2015), Porter's Five Competitive Forces Framework and other Factors That Influence the Choice of Response Strategies Adopted by Public Universities in Kenya, *International Journal of Educational Management*, 29(3), 334-354.
- Moreno-Izquierdo, L., Ramón-Rodríguez, A. B. and Perles-Ribes, J. F. (2016), Pricing Strategies of The European Low-Cost Carriers Explained Using Porter's Five Forces Model, *Tourism Economics*, 22(2), 293-310.
- Morgan, D. (1988), *Focus Groups as Qualitative Research*. London: Sage.
- Morosan, C., and Jeong, M. (2008), Users' Perceptions of Two Types of Hotel Reservation Web Sites. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 284-292.
- Nicholls, A. and Murdock, A. (2012), Nature of Social Innovation. In A. Nicholls and A. Murdock (Ed.), *Social Innovation: Blurring Boundaries to Reconfigure Markets* (pp.1-30). UK: Palgrave Macmillan.
- O'Connor, P. and Frew, A.J. (2002), The future of hotel electronic distribution: expert and industry perspectives, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 43(3), 33-45.
- O'Connor, P. and Frew, A.J. (2004), An evaluation methodology for hotel electronic channels of distribution. *Hospitality Management*, 23, 179-199.
- Ou, W. M. and Chai, K. W. (2007), Use of leadership and differentiation strategies by professional service firms: a case study, *International Journal of Management*, 24(3), 477-488.
- Paraskevas, A., Katsogridakis, I., Law, R. and Buhalis, Dimitrios (2011), Search engine marketing: transforming search engines into hotel distribution channels, *Cornell Hospitality Quarterly*, 52(2), 200-208.
- Phillips, P. and Moutinho, L. (2014), Critical review of strategic planning research in hospitality and tourism, *Annals of Tourism Research*, 48, 96-120.
- Pines, J. M. (2006), The economic role of the emergency department in the health care continuum: applying Michael Porter's five forces model to emergency medicine, *The Journal of Emergency Medicine*, 30(4), 447-453.
- Porter, M. E. (1979), How competitive forces shape strategy, *Harvard Business Review*, March-April, 137-145.
- Porter, M. E. (1991), Towards a dynamic theory of strategy. *Strategic Management Journal*, 12, 95-
- Porter, M. E. (1996), The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, November-December, 25-40.
- Porter, M. E. (2008). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY: Simon and Schuster.
- Priceline. (2016), <http://ir.pricelinegroup.com/secfiling.cfm?filingID=1075531-16-84andCIK=1075531> (Accessed on 16.02.2017).

- Qi, S., Law, R. and Buhalis, D. (2013), Who booked five-star hotels in macau? a study of hotel guests' online booking intention, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 20, 76-83.
- Siaw, I. and Yu, A. (2004), An analysis of the impact of the internet on competition in the banking industry, using porter's five forces model, *International Journal of Management*, 21(4), 514-523.
- Stangl, B., Inversini, A. and Schegg, R. (2016), Hotels' dependency on online intermediaries and their chosen distribution channel portfolios: three country insights, *International Journal of Hospitality Management*, 52, 87-96.
- Stewart, D. W. and Shamdasani, P. N. (2014), *Focus Groups: Theory and Practice*. CA: Sage Publications.
- Tavitiyaman, P., Qu, H. and Zhang, Q.H. (2011), Industry forces, competitive strategies, and performance in the hotel industry, *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 648-657.
- Teece, D.J. (2010), Business models, business strategy and innovation, *Long Range Planning*, 43(2), 172-194.
- Thomas, K. (2004), The research process as a journey: from positivist traditions into the realms of qualitative inquiry. in J. Phillimore and L. Goodson (Ed.), *Qualitative Research in Tourism: Ontologies, Epistemologies and Methodologies* (333-346). London: Routledge.
- Toh, R. S., Raven, P. and DeKay, F. (2011), Selling rooms: hotels vs. third-party websites. *Cornell Hospitality Quarterly*, 52(2), 181-89.
- Tse, A.C. (2003), Disintermediation of travel agents in the hotel industry, *International Journal of Hospitality Management*, 22, 453-460.
- Yunna, W. and Yisheng, Y. (2014), The competition Situation Analysis of Shale Gas Industry in China: Applying Porter's Five Forces and Scenario Model, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 798-805.
- Wilkinson, S. (1998), Focus group methodology: a review, *International Journal of Social Research Methodology*, 1(3), 181-203.
- World Tourism Organization (2014). *Online guest reviews and hotel classification systems: an integrated approach*, World Tourism Organization.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin Web Sitelerinin Türkçe Yazı Dili Yeterliliği Açısından İncelenmesi*

Examining the Websites of Provincial Culture and Tourism Directorates in terms of Turkish Written Language Proficiency

Öğretmen Derya OĞUR¹, Doç. Dr. Savaş EVREN²

Öz

Bu çalışmada, kültürün bir ögesi olan dilin korunmasından ve şehirlerin imajının güçlendirilip etkili bir şekilde pazarlanmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin (İKTM) web sitelerinin Türkçe yazı dili yeterliliğini tespit etmek amaçlanmıştır. Verilerin sistematik ve kapsamlı bir şekilde toplanması için “Türkçe Yazı Dili Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçekte yazım yanlışlıkları, anlatım bozuklukları ve noktalama hataları başlıkları altında toplam 48 madde yer almıştır. İKTM web sitelerindeki tüm sayfalar incelenmiş ve ilgili maddelere ilişkin hata varsa “1” yoksa “0” şeklinde manuel kodlama yapılmıştır. Ayrıca yapılan hatalar, örnek vermek amacıyla iller bazında kayıt altına alınmıştır. Verilere betimleyici nicel analizler uygulanmıştır. Yazım yanlışlıkları kapsamında büyük harfler, kısaltmalar ve birleşik sözcüklerin yazımıyla ilgili hatalar; anlatım bozukluğu kapsamında sözcüğün yanlış anlamda kullanılması, ek yanlışlığı/fazlalığı/eksikliği ve bağlaçlarla ilgili hatalar; noktalama hataları kapsamında ise kesme, virgöl ve noktalı virgöl işaretinin kullanımıyla ilgili hatalar en sık görülen hatalar olmuştur. Bölgeler bazındaki bulgular; üç başlıkta da (yazım hatası, anlatım bozukluğu ve noktalama hatası) en fazla hatanın Doğu Anadolu, Ege ve Marmara bölgelerinde, en az hatanın ise genellikle İç Anadolu Bölgesi’nde yapıldığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin doğru kullanımı, Türkçe yazı dili hataları, kurumsal imaj, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, web sitesi inceleme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to determine the Turkish written language proficiency of the websites of the Provincial Directorates of Culture and Tourism (PDCT), which are responsible for the preservation of language, which is an element of culture, and the strengthening and effective marketing and management of the image of cities. To collect the data systematically and comprehensively The Turkish Written Language Scale was developed. A total of 48 items were included in the scale under three dimensions called spelling mistakes, expression disorders, and punctuation errors. All pages on the PDCT websites were examined and manual coding was made as "1" if there are errors in the relevant items, and "0" if not. In addition, the mistakes made are recorded on the basis of provinces to give examples. Descriptive level quantitative analyzes were applied to the data. Errors in spelling of capital letters, abbreviations, and compound words within the scope of spelling mistakes; misuse of the word, affix inaccuracy/excess/incompleteness, and errors related to conjunctions within the scope of expression disorder; the errors related to the use of apostrophes, commas and semicolons within the scope of punctuation errors were the most common errors. Findings on the basis of regions showed that the most mistakes in all three dimensions are made in Eastern Anatolia, Aegean, and Marmara regions, and the least mistakes are usually made in Central Anatolia Region.

*Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazar tarafından yürütülen “İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin Web Sitelerinin Türkçe Yazı Dili Kullanımı Açısından İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Torul Yatılı Bölge Ortaokulu, Gümüşhane, derya_ogur@hotmail.com

²Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, savasevren3011@gmail.com

Atf için (to cite): Oğur, D. ve Evren, S. (2023). İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin Web sitelerinin Türkçe yazı dili yeterliliği açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 403-420.

Keywords: Correct use of Turkish, Turkish written language errors, institutional image, Provincial Directorates of Culture and Tourism, web site review

Paper Type: Research

Giriş

Dil, toplumsal kültürün temelidir (Ünal, 2005, s.14). Kültürün vazgeçilmez ana unsuru olan dil, iş dünyasının da en etkili araçlarından biridir (Aktaş, 2010, s.37-38). Özellikle devlet kurumlarının, işletmelerin, belli bir amacı olan tüm örgütlerin örgüt içi ve örgüt dışı iletişim faaliyetlerinde; dilin doğru kullanılması hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşmanın ön koşulu niteliğindedir (Kazancı, 1995, s.246). Kurumsal iletişimde kullanılan yazı dili hataları, tüketicilerin gözünde kuruma ilişkin olumsuz bir imajın oluşmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar, hedef kitlenin dil hatalarından etkilendiğini, hataların dikkat dağıttığını, anlamayı zorlaştırdığını, tüketici tercihlerini değiştirdiğini, ürünün güven puanını arttırdığını ve genel olarak kurumsal imajı olumsuz şekillendirdiğini göstermektedir (Fogg vd., 2001; Hilbrink, 2017; Müller, Martin-Lacroux ve Lacroux, 2019; Schindler ve Bickart, 2012).

Dilin doğru kullanılması, her alanda hizmet veren kurum ve kuruluşların tanıtım/pazarlama sürecine katkı sağlamaktadır (İşcan, 2018, s.19). Bu durum, il düzeyinde destinasyon yönetiminden sorumlu olmaları ve kültürün en önemli parçası olan dilin korunmasında pay sahibi olmaları nedeniyle, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri (İKTM) açısından özel önem arz etmektedir. İKTM'lerde gerek basılı gerekse dijital iletişim araçlarında Türkçe'nin doğru bir şekilde kullanılması hem kurumsal imaj açısından hem de destinasyon imajı açısından önemlidir. Ancak araştırma öncesinde İKTM'lerin web sitelerinde yapılan ön incelemeler, Türkçe kullanımı noktasında bazı sorunlar olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca turizm literatüründe web sitesi incelemelerine dayanan çokça çalışma (örneğin; Atıf, 2018; Şimşek Evren ve Akoğlan Kozak, 2017; Taş, Akkaşoğlu ve Akyol, 2018; Uygur, Sürücü ve Sergen, 2018; Zafiroopoulos ve Vrana, 2006) olmasına rağmen kurumsal web sitelerini yazı dili yeterliliği açısından inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Türkçeye ilişkin literatürde de genellikle öğrencilerin yaptıkları yazım hataları, ders kitaplarındaki hatalar vb. konulara odaklanıldığı görülmektedir (Hunutlu, 2007; İlaslan, 2007; Şamlıoğlu, 2011; Üstün, 2011).

Tüm bu değerlendirmelerden hareketle, çalışmada Türkçeyi etkin ve doğru kullanması gereken kurumların başında gelen İKTM'lerin web sitelerinin Türkçe yazı dili kullanımı yeterliliğinin tespiti amaçlanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaktadır.

S1. İKTM'lerin web sitelerinde en çok hangi tür yazı dili hatalarına (yazım hatası, anlatım bozukluğu, noktalama hatası) yer verilmektedir?

S2. İKTM'lerin web sitelerinde en sık hangi yazım yanlışlığı tiplerine rastlanılmaktadır?

S3. İKTM'lerin web sitelerinde en sık hangi anlatım bozukluğu tiplerine rastlanılmaktadır?

S4. İKTM'lerin web sitelerinde en sık hangi noktalama hatası tiplerine rastlanılmaktadır?

S5. Yazım yanlışlığı, anlatım bozukluğu ve noktalama hatalarının coğrafi bölgelere dağılımı nasıldır?

Genel olarak değerlendirildiğinde, literatürde daha önce böyle bir çalışmanın yapılmaması nedeniyle ve önemli bir disiplinlerarası çalışma örneği olacağı düşüncesiyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca yukarıdaki sorulara bulunan yanıtlarla ve bu yanıtlar doğrultusunda geliştirilen önerilerle İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerine, web sitelerinde Türkçe yazı dilinin doğru kullanımı noktasında fayda sağlanacağı ifade edilebilir.

1. Dilin Doğru Kullanımı

Dil, gerek bireysel açıdan gerekse toplumsal açıdan bir millet için en önemli dinamiklerden biridir. Milletler yüzyıllardan beri süzülüp gelen kültürü dil aracılığıyla oluşturur, geliştirir ve geleceğe aktarır (Göçer, 2014, s.23). Toplumsal kültürün oluşması dille sağlanacağı için ilk yabancılaşmanın da bu noktadan başlayacağı söylenebilir (Yaman ve Erdoğan, 2007, s.239). Bu durum, her dil için olduğu gibi Türkçe için de geçerlidir. Türk kültürünün temel ögesi olan Türkçenin doğru kullanımı, kültürün devamlılığı açısından en önemli konulardan biridir. Ancak özellikle son yıllarda Türkçe'nin internet ve sosyal medya dilinin etkisiyle bozulduğuna tanık olunmaktadır (Akkoyunlu ve Yılmaz Soylu, 2011; Karahisar, 2013). Ayrıca basın-yayın araçlarında görülen yabancı sözcük kullanma tutkusu/özentisi, kelime ve bilgi eksikliği, özensizlik Türkçenin yanlış kullanılmasına ve dilin özünü kaybetmesine neden olmaktadır (Güllüdağ, 2014; Güzel ve Karakurt, 2016). Dilde yaşanan bu olumsuzluklar kültürün yozlaşmasına neden olduğu gibi, işletmelerin ve diğer örgütlerin kurumsal iletişimi açısından da olumsuzluklar yaratmaktadır. Kurumsal iletişimde rastlanan dil hataları kurumun imajına zarar vermekte; mevcut ve potansiyel müşterilerin satın alma niyetlerini ve ürün kalitesi algılarını olumsuz şekilde biçimlendirmektedir (Müller vd., 2019; Schindler ve Bickart, 2012). Bu bağlamda, dilin hem kültür hem de iş dünyası açısından son derece önemli bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Dilin kurumsal iletişimdeki önemini daha net anlayabilmek için bu kapsamda yürütülen güncel çalışmalara bakmak yerinde olacaktır. Zira araştırmalar, pazarlama iletişimi araçlarında bulunan yazım ve/veya baskı hatalarının müşteriler üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Örneğin Schindler ve Bickart (2012), çevrimiçi müşteri yorumlarındaki yazım ve dilbilgisi hatalarının, ilgili yorumların yardım ediciliği ve değerliliği üzerindeki etkilerini incelediği çalışmalarında; anlamsız ifadelerin, dilbilgisi hatalarının ve yazım yanlışlarının okuyucuyu etkilediğini, iletişimci hakkında olumsuz çıkarımlara sebep olduğunu ve yorumu değersizleştirdiğini bulmuşlardır. Öte yandan Müller vd. (2019), müşterilerin baskı hatalarını mı yoksa imla hatalarını mı daha çok önemsediklerini belirlemeye yönelik çalışmalarında; iki alışveriş sitesine yönelik baskı hatalı, yazı dili hatalı ve hatasız şeklinde 3x2 hata-marka versiyonlu düzenek hazırlayıp öğrencilerin algılarını ölçmüştür. Bu kapsamda hata tiplerinin markaya yönelik tutumu, davranışsal niyeti ve web sitesinin güvenilirlik algısını nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Bulgular, genel olarak üç değişken üzerinde de baskı hatalarının etkisinin anlamlı, yazım hatalarının anlamsız olduğunu göstermiş, ancak alt gruplar incelendiğinde yazım hatasını anlama yeterliliği olanlarda yazı dili hatalarının güvenilirlik, davranışsal niyet ve markaya yönelik tutumları anlamlı ve yüksek düzeyde etkilediğini göstermiştir. Stiff (2012) ise geribildirim yorumlarındaki yazım ve dilbilgisi hatalarının, tüketici tutum ve davranışlarına etkisini incelediği çalışmada, olumlu yorumlardaki yazım ve dilbilgisi hatalarının; hedefin itibarını, ikna ediciliğini ve hedefle ilgili para harcama arzusunu olumsuz yönde etkilediğini belirlemiştir. Bu tarz çalışmalara sınırlı sayıda olsa da turizm literatüründe rastlamak da mümkündür. Örneğin Hilbrink (2017), otellere ilişkin çevrimiçi yorumların negatiflik-pozitiflik dengesi ve yazım hatalarının; yorumun güvenilirliğine, otele yönelik tutuma, rezervasyon niyetine ve elektronik ağızdan ağıza pazarlama eğilimine (eWOM) etkilerini incelemiştir. Yazarın deneysel bir tasarım kullanarak anket tekniğine başvurduğu çalışmada; doğru dil kullanılan yorumların, hatalılara kıyasla tüketicilerin otele karşı tutumunu ve rezervasyon niyetini daha fazla olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm bu değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere, dilin doğru kullanılması ve korunması hem kültürün devamlılığı açısından hem de pazarlama iletişimi açısından oldukça önemlidir. Dilin yanlış kullanımının yaygınlaşması bir taraftan kültürün kuşaklar arasında yanlış aktarımına neden olurken diğer taraftan kurumların pazarlama iletişimine zarar vermektedir. Özellikle dil konusunda hassas olan, yazı dili hatalarının farkına varabilen, eğitim düzeyi yüksek kesimlerde dil hataları kuruma yönelik olumsuz algıların oluşmasına neden olmaktadır.

2. Türkçe Yazı Dili Hataları

Dilin doğru kullanımı açısından hem konuşma hem de yazı dili oldukça önemlidir. Bu çalışmada yazı dilinin doğru kullanımı üzerinde durulmaktadır. Türkçe yazı dilinin doğru kullanılıp kullanılmadığını anlamak için öncelikle bu kapsamda sık karşılaşılan hataları incelemekte fayda vardır. Türkçe literatüründe yazı dili hataları farklı sınıflandırmalar çerçevesinde işlenmektedir. Literatür genel anlamda ele alındığında “yazım yanlışlıkları”, “anlatım bozuklukları” ve “noktalama hataları” şeklinde üç ana kategorinin ortaya çıktığı ve bunların altında çeşitli yazı dili hatalarının ele alındığı görülmektedir (Babacan, 2010; Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 2004). Tablo 1 bahsi geçen yazı dili hatalarını liste halinde göstermektedir.

Tablo 1. Türkçe yazı dili hataları

Yazım Yanlılıkları	Anlatım Bozuklukları	Noktalama Hataları
<ul style="list-style-type: none">▪ Düzeltme işaretinin yazımı▪ Soru ekinin (mı/mi/mu/mü) yazımı▪ -ki ekinin yazımı▪ -de/da ekinin yazımı▪ Kısaltmaların yazımı▪ Bitişik/ayrı yazılan sözcüklerin yazımı▪ Sayıların yazımı▪ Tarihlerin yazımı▪ Büyük harflerin yazımı▪ İkillemelerin yazımı▪ Pekiştirilen kelimelerin yazımı▪ Ek fiilin yazımı (idi, imiş, ise, iken)▪ İle'nin yazım	<ul style="list-style-type: none">▪ Anlamla İlgili Anlatım Bozuklukları▪ Gereksiz sözcük kullanılması▪ Sözcüğün yanlış yerde kullanılması▪ Anlam belirsizliği▪ Sözcüğün yanlış anlamda kullanılması▪ Deyim ve atasözü yanlışlıkları▪ Çelişen ifadelerin birlikte kullanılması▪ Mantık hataları▪ Tekrarlanan ifadeler▪ Anlamayı güçleştiren uzun cümleler▪ Dil Bilgisiyle İlgili Anlatım Bozuklukları▪ Ek yanlışlıkları/eksikliği/fazlalığı▪ Çatı uyumsuzluğu▪ Özne eksikliği▪ Nesne eksikliği▪ Dolaylı tümleç eksikliği▪ Zarf tümleci eksikliği▪ Bağlaçlarla ilgili hatalar▪ Yüklem eksikliği▪ Özne-yüklem uyumsuzluğu▪ Kip ve kişi uyumsuzluğu▪ Tamlama yanlışlıkları▪ Fiilimsi yanlışlıkları▪ Ek eylem eksikliği	<ul style="list-style-type: none">▪ Nokta▪ Virgül▪ Noktalı Virgül▪ Kesme İşareti▪ İki Nokta İşareti▪ Üç Nokta İşareti▪ Soru İşareti▪ Ünlem İşareti▪ Kısa Çizgi İşareti▪ Uzun Çizgi İşareti▪ Eğik Çizgi İşareti▪ Tırnak İşareti▪ Yay Ayraç İşareti

Kaynak: Yazarlar tarafından Babacan, 2010; Gülensoy, 2000; İlaslan, 2007; Kavcar vd., 2004; Pekaz, 2007; TDK 2000, 2017; tdk.gov.tr; Üstün, 2011'den uyarlanmıştır.

Tablo incelendiğinde, yazım yanlışlıkları sütununda 13 hata tipinin bulunduğu görülmektedir. Bu hatalar genel olarak kelimelerin, harflerin, tarihlerin, sayıların veya eklerin yanlış yazımıyla oluşan imla hatalarıdır. Anlatım bozuklukları ise bazen anlam bozukluğundan bazen de dil bilgisi yanlışlarından kaynaklanabilmektedir. Türkçede anlamla ilgili anlatım bozukluklarının dokuz, dil bilgisiyle ilgili anlatım bozukluklarının 13 farklı tipi vardır. Anlamla ilgili anlatım bozukluklarının önemli bir kısmı sözcüklerin yanlış kullanımıyla ilgilidir. Kullanılması gereken sözcüklerin kullanılmaması, kullanılmaması gereken sözcüklerin kullanılması veya sözcüklerin yanlış yerde kullanılması anlatım bozukluklarına neden olmaktadır. Bununla birlikte, gereğinden uzun karmaşık cümleler, mantık hataları ve atasözü/deyimlerin yanlış kullanılması da sık karşılaşılan anlatım bozukluklarıdır. Dil bilgisiyle ilgili anlatım bozuklukları ise genellikle cümle içinde farklı görevleri olan sözcüklerin eksikliğinden veya yanlış kullanımından kaynaklanmaktadır. Ayrıca cümle içindeki öğelerin birbiriyle uyumsuzluklarından kaynaklanan hatalar da önemli anlatım bozuklukları olarak karşımıza çıkmaktadır. Noktalama hataları sütunu incelendiğinde ise 13 farklı hata tipi görülmektedir. Bu hataların genel olarak cümle içinde belirli görevleri olan noktalama işaretlerinin eksikliğinden, gereksiz kullanımından veya yanlış yerde kullanımından

kaynaklanan hatalar oldukları anlaşılmaktadır. Tabloda üzerinde durulan hatalar, bu çalışmanın veri toplama aracının genel çerçevesinin oluşturulmasında önemli bir kaynak olmuştur.

3. Yöntem

Bu çalışma, temel yapısı itibariyle doküman incelemesine dayalı bir nitel araştırmadır. Bu kapsamda, İKTM'lerin web sitelerindeki yazılı ifadeler nitel içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Araştırma kapsamında insan ya da hayvan birimlerinin incelendiği deney, gözlem, anket ya da mülakat yöntemleri kullanılmadığından Etik Kurul raporu alınmasına gerek duyulmamıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini 81 ilin İKTM web siteleri oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem alma yoluna gidilmemiş, tamsayım tekniğiyle tüm çalışma evrenine ulaşılmış, tüm web siteleri incelenmiştir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Verilerin düzenli ve kapsamlı bir şekilde toplanması için Türkçe Yazı Dili Ölçeği oluşturulmuştur. Bu kapsamda, ilgili literatürden yararlanarak Türkçe yazı dilinde dikkat edilmesi gereken kurallar belirlenmiş; bu kurallara bağlı olarak üç boyut altında toplam 48 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur (Bkz. Tablo 1). Ardından, içerik geçerliliğini sağlamak üzere Türkçe yazı dili konusunda uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Bu kapsamda, öncelikle uzman görüşü formu oluşturulmuştur. İlgili formula 48 maddenin Türkçe Yazı Dili Ölçeği için gerekli olup olmadığı sorgulanmıştır. Uzman görüşü alma sürecinde formlar e-posta yoluyla 10 uzmana (Türkçe öğretmenleri) iletilmiş ve 15.12.2020-30.12.2020 tarihleri arasında sekizinden dönüt alınmıştır. Sekiz uzman da belirlenen maddeleri yeterli ve gerekli bulmuştur. Lawshe'un (1975), bu tarz içerik geçerliliği çalışmalarında uygulanmak üzere geliştirdiği formülüne göre; gerekli ve gerekli/yetersiz diyen uzman sayısından toplam uzman sayısının yarısı çıkarılır ve elde edilen sonuç yine toplam uzman sayısının yarısına bölünür. Sonuçta elde edilen değer uzman sayısına göre yorumlanır. Bu çalışmada olduğu gibi, sekiz kişilik bir uzman ekibine başvuru durumlarında bu değer 0,78'den büyük olması gerekmektedir. Çalışmada tüm maddeler, sekiz uzman tarafından da gerekli bulunduğu için bu değer her maddede "1" olarak saptanmış ve dolayısıyla ölçeğin içerik geçerliliği sağlanmıştır (Şencan, 2005, s.174).

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçeğin nihai halini almasının ardından, alfabetik sırayla 81 ilin İKTM web sitesinin incelenmesine başlanmıştır. Web sitelerindeki tüm sayfaların (Atatürk, Kurumsal, Kültür, Turizm, İlçeler, Genel Bilgiler, Türkiye Kültür Portalı ve Gezilecek Yerler) yazılı içerikleri Türkçe Yazı Dili Ölçeği aracılığıyla incelenmiştir. İncelemelerde var-yok tekniği temel alınmış; maddeye uygun bir hata varsa "1", yoksa "0" şeklinde manuel olarak kodlama yapılmıştır. Ayrıca yapılan hatalara kanıtlar sunmak amacıyla, web sitelerinde yer alan örnek yazı dili hataları kayıt altına alınmıştır. İncelemeler 01.01.2021-30.04.2021 tarihleri arasında, Türkçe öğretmenliği yapan, dolayısıyla bu alanda yeterliliği olan tek kodlayıcı (birinci yazar) tarafından yapılmıştır. Kayıt ve kodlama süreci tamamlandıktan sonra verilere betimleyici nicel analizler (sıklıklar, yüzdeler) uygulanmıştır. Nitel verinin sayısallaştırılması tekniği, verilerin geçerliliğini-güvenirliliği arttırmakta ve karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.274).

3.4. Sınırlılıklar

Temel sınırlılıklardan biri, araştırmanın sadece inceleme yapılan tarihlerdeki içerikle sınırlı olmasıdır. Bir diğer sınırlılık ise web siteleri arasındaki içerik fazlalığının-azlığının dikkate alınmamasıdır. Zira içeriği fazla olan web sitesinde az olana göre daha fazla yazı dili hatasına rastlanabilmektedir. Bu durum, içeriği fazla olan ilin/bölgenin Türkçe konusunda daha

duyarsız olduğu yanlışlığına neden olabilmektedir. Son olarak, web sitesi incelemelerinin tek kodlayıcı tarafından yürütülmesi bir sınırlılık olarak görülebilir. Tek kodlayıcı uygulamasına başvurulmasının temel nedeni, incelenen içeriğin çok geniş olması ve yapılan incelemenin derin Türkçe dilbilgisi gerektirmesidir.

4. Bulgular

Veri toplama sürecinde tüm illerin İKTM web sitelerindeki tüm sayfalar (Atatürk, Kurumsal, Kültür, Turizm, İlçeler, Genel Bilgiler, Türkiye Kültür Portalı ve Gezilecek Yerler) incelenmiştir. Ancak sayfalar ve iller bazındaki karşılaştırmalarda belirgin farklılıklar olmadığından bulgular kısmında bölgesel düzeyde genel karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda üç kategorideki yazı dili hataları genel anlamda ve yedi coğrafi bölge arasındaki farklılıklar açısından değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, her başlık altında öne çıkan maddelere ilişkin hata örneklerine yer verilmiştir.

4.1. Yazım Yanlışlıklarına İlişkin Bulgular

Yazım yanlışları incelendiğinde (Tablo 2); büyük harflerin ve kısaltmaların yazımında 81 ilin tamamının hata yaptığı görülmektedir. Ayrıca birleşik sözcüklerin (79 il), -de ekinin (76 il), -ki ekinin (71 il) ve sayıların yazımında (70 il) hata yapan il sayısının fazla olduğu tespit edilmiştir. Ülke genelinde en az hatanın ek fiilin (2 il) ve pekiştirilen kelimelerin (1 il) yazımında yapıldığı anlaşılmıştır.

Bölgesel bazdaki incelemelerde kısaltmalar ve büyük harf kullanımı konusunda tüm bölgelerdeki tüm illerin web sitelerinde hatalar olduğu görülmüştür. Bu iki ana hata kaynağına ek olarak Akdeniz’de birleşik sözcükler; Doğu Anadolu’da ve Karadeniz’de -de eki ve birleşik sözcükler; Ege’de -ki eki ve birleşik sözcükler; Güneydoğu’da sayılar; Marmara’da -ki eki, birleşik sözcükler ve sayılar tüm illerin hata yaptığı maddeler olmuştur. Bu kapsamda, -de eki, -ki eki, sayılar ve birleşik sözcüklerin, büyük harfler ve kısaltmaların ardından web sitelerini hazırlayanları en çok zorlayan konular olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında, soru eki -mi, düzeltme işareti ve “ile” bağlacı da bölgesel bazda hatalara neden olan konular olmuştur.

Bölgeler arasındaki yazı dili beceri düzeyi farklarını net ifade edebilmek için her maddenin var kategorisindeki yüzdelerin ortalamalarına bakmak yerinde olacaktır (en alt satır). Bu kapsamda en az hata yapan il yüzdesine sahip bölgenin İç Anadolu Bölgesi (%56,82) olduğu, ardından sırasıyla Akdeniz (66,35), Güneydoğu Anadolu (%69,25) Karadeniz (%73,08), Marmara (%73,42), Doğu Anadolu (%74,18) ve Ege’nin (%75) geldiği görülmüştür.

Yazım yanlışları kapsamında öne çıkan üç hata türüyle ilgili bazı örneklerle değinmek yerinde olacaktır. Büyük harflerin kullanımına ilişkin yapılan yanlışlıklar kapsamında; “Atatürk, babasının sağlığında, kısa bir süre devam ettiği Şemsi Efendi mahalle mektebinden sonra sırasıyla Selanik Mülkiye Rüşdiyesi’ne kaybolmuş, ardından buradan ayrılarak 1893 yılında Selanik Askeri Rüşdiyesi’ne geçmiştir.” (İzmir İKTM, 2021) cümlesi önemli bir örnektir. Bu cümlede kurum adlarını oluşturan her sözcük büyük harfle yazılmamış ve kurum adına gelen ek, kesme işaretiyle ayrılmıştır. TDK, 2016 yılında kurum adlarına gelen eklerin kesme işaretiyle ayrılması kuralını kaldırmıştır (TDK, 2021). Ayrıca TDK’ye göre Rüşdiye yerine Rüştiye kullanılmalıdır. Dolayısıyla cümle, “Atatürk, babasının sağlığında, kısa bir süre devam ettiği Şemsi Efendi Mahalle Mektebinden sonra sırasıyla Selanik Mülkiye Rüştiyesine kaybolmuş, ardından buradan ayrılarak 1893 yılında Selanik Askeri Rüştiyesine geçmiştir.” şeklinde yazılmalıdır.

Kısaltmaların yazımına ilişkin yanlışlıklar kapsamında; “T.B.M.M.’de ‘Hakimler Kanunu’ kabul edildi.” (Adana İKTM, 2021a) cümlesinde kısaltmayı oluşturan harflerin arasında nokta işareti kullanıldığı için yanlışlık yapılmıştır. Cümle, “TBMM’de ‘Hâkimler Kanunu’ kabul edildi.” şeklinde yazılmalıdır.

Tablo 2. Yazım yanlışlıklarının bölgelere göre dağılımı

YAZIM YANLIŞLIKLARI	VAR/ YOK	N/%	BÖLGE						Toplam	
			Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz		Marmara
Düzeltilme İşaretinin Kullanımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 5 % 62,5	11 78,6	6 75	6 66,7	5 38,5	13 72,2	8 72,7	54 66,7	
	YOK	N 3 % 37,5	3 21,4	2 25	3 33,3	8 61,5	5 27,8	3 27,3	27 33,3	
Soru Eki –mi Ekinin Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 5 % 62,5	11 78,6	6 75	6 66,7	5 38,5	13 72,2	8 72,7	54 66,7	
	YOK	N 3 % 37,5	3 21,4	2 25	3 33,3	8 61,5	5 27,8	3 27,3	27 33,3	
–ki Ekinin Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 7 % 87,5	12 85,7	8 100	7 77,8	10 76,9	16 88,9	11 100	71 87,7	
	YOK	N 1 % 12,5	2 14,3	0 0	2 22,2	3 23,1	2 11,1	0 0	10 12,3	
–de Ekinin Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 7 % 87,5	14 100	7 87,5	8 88,9	12 92,3	18 100	10 90,9	76 93,8	
	YOK	N 1 % 12,5	0 0	1 12,5	1 11,1	1 7,7	0 0	1 9,1	5 6,2	
Kısaltmaların Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 8 % 100	14 100	8 100	9 100	13 100	18 100	11 100	81 100	
	YOK	N 0 % 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	
Birleşik Sözcüklerin Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 8 % 100	14 100	8 100	8 88,9	12 92,3	18 100	11 100	79 97,5	
	YOK	N 0 % 0	0 0	0 0	1 11,1	1 7,7	0 0	0 0	2 2,5	
Büyük Harflerin Kullanımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 8 % 100	14 100	8 100	9 100	13 100	18 100	11 100	81 100	
	YOK	N 0 % 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	
İkilemelerin Yazımı	VAR	N 5 % 62,5	11 78,6	6 75	7 77,8	5 38,5	14 77,8	8 72,7	56 69,1	
	YOK	N 3 % 37,5	3 21,4	2 25	2 22,2	8 61,5	4 22,2	3 27,3	25 30,9	
Pekiştirilen Kelimelerin Yazımı	VAR	N 0 % 0	1 7,1	0 0	0 0	0 0	0 0	0 0	1 1,2	
	YOK	N 8 % 100	13 92,9	8 100	9 100	13 100	18 100	11 100	80 98,8	
Ek Fiilin Yazımındaki Yanlışlıklar	VAR	N 0 % 0	0 0	1 12,5	0 0	0 0	1 5,6	0 0	2 2,5	
	YOK	N 8 % 100	14 100	7 87,5	9 100	13 100	17 94,4	11 100	79 97,5	
İle'nin Yazımıyla İlgili Yanlışlıklar	VAR	N 5 % 62,5	11 78,6	6 75	6 66,7	5 38,5	13 72,2	8 72,7	54 66,7	
	YOK	N 3 % 37,5	3 21,4	2 25	3 33,3	8 61,5	5 27,8	3 27,3	27 33,3	
Sayıların Yazımında Yapılan Yanlışlıklar	VAR	N 6 % 75	11 78,6	7 87,5	9 100	10 76,9	6 88,9	11 100	70 86,4	
	YOK	N 2 % 25	3 21,4	1 12,5	0 0	3 23,1	2 11,1	0 0	11 13,6	
Tarihlerin Yazımında Yanlışlıklar	VAR	N 5 % 62,5	11 78,6	7 87,5	6 66,7	6 46,2	13 72,2	8 72,7	56 69,1	
	YOK	N 3 % 37,5	3 21,4	1 12	3 33,3	7 53,8	5 27,8	3 27,3	25 30,9	
Genel Hata Ortalaması (%)			66,35	74,18	75,00	69,25	56,82	73,08	73,42	69,8

Birleşik kelimelerin yazımına ilişkin yanlışlıklar kapsamında; “Mustafa Kemal, memleketi için herşeyin kaybolmuş görüldüğü bir zamanda olağanüstü bir kalkınma gerçekleştirmiştir.” (Bursa İKTM, 2021) cümlesinde hata söz konusudur. Aynı yazılması gereken “her şey” sözcüğü bitişik yazıldığı için yanlışlık yapılmıştır. Cümle, “Mustafa Kemal, memleketi için her şeyin kaybolmuş görüldüğü bir zamanda olağanüstü bir kalkınma gerçekleştirmiştir.” şeklinde yazılmalıdır.

4.2. Anlatım Bozukluklarına İlişkin Bulgular

Literatür kısmında da değinildiği gibi, anlatım bozukluklarını “anlamla ilgili anlatım bozuklukları” ve “dil bilgisiyle ilgili anlatım bozuklukları” şeklinde iki alt başlıkta incelemek mümkündür. Dolayısıyla bu başlık altındaki bulgular bu şekilde ele alınmıştır.

4.2.1. Anlamla İlgili Anlatım Bozukluklarına İlişkin Bulgular

Anlamla ilgili anlatım bozukluklarına ilişkin bulgular incelendiğinde (Tablo 3), sözcüğün yanlış anlamda kullanılması (74 il) maddesinin en çok hata yapılan madde olduğu görülmektedir. Çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması (2 il) ve mantık hatalarının (0 il) ise çok az hata yapılan ya da hiç hata yapılmayan maddeler olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Anlamla ilgili anlatım bozukluklarının bölgelere göre dağılımı

Anlatım Bozuklukları		BÖLGE							Toplam	
		Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara		
Gereksiz Sözcük Kullanımı	VAR	N	5	11	6	6	5	14	8	55
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	77,8	72,7	67,9
	YOK	N	3	3	2	3	8	4	3	26
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	22,2	27,3	32,1
Anlam Belirsizliği	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Sözcüğün yanlış anlamda kullanılması	VAR	N	8	14	7	9	9	18	9	74
		%	100	100	87,5	100	69,2	100	81,8	91,4
	YOK	N	0	0	1	0	4	0	2	7
		%	0	0	12,5	0	30,8	0	18,2	8,6
Çelişen Sözcüklerin Birlikte Kullanılması	VAR	N	1	0	1	0	0	0	0	2
		%	12,5	0	12,5	0	0	0	0	2,5
	YOK	N	7	14	7	9	13	18	11	79
		%	87,5	100	87,5	100	100	100	100	97,5
Deyim Yanlışlıkları	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Mantık Hataları	VAR	N	0	0	0	0	0	0	0	0
		%	0	0	0	0	0	0	0	0
	YOK	N	8	14	8	9	13	18	11	81
		%	100	100	100	100	100	100	100	100
Tekrarlanan İfadeler	VAR	N	5	11	6	6	5	14	9	56
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	77,8	81,8	69,1
	YOK	N	3	3	2	3	8	4	2	25
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	22,2	18,2	30,9
Anlamayı Güçleştiren Uzun Cümleler	VAR	N	5	11	6	6	6	13	8	55
		%	62,5	78,6	75	66,7	46,2	72,2	72,7	67,9
	YOK	N	3	3	2	3	7	5	3	26
		%	37,5	21,4	25	33,3	53,8	27,8	27,3	32,1
Genel Hata Ortalaması (%)			53,13	61,63	59,38	54,19	33,68	59,03	56,80	54,03

Bölgeler arası farklılıklara bakıldığında yine en düşük hata yapan il oranına sahip bölgenin İç Anadolu Bölgesi olduğu görülmektedir. Maddelerin genelinde İç Anadolu'daki 13 ilin %33,68'i (3-4 il) hata yapmıştır. Bu durum, bölgenin Türkiye ortalamasının (%54,03) oldukça altında hata oranına sahip olduğuna işaret etmektedir. Diğer bölgelerde oranlar birbirine yakın olmakla birlikte hata yüzdesi en yüksek olan bölgenin Doğu Anadolu (%61,63) olduğu, ardından sırasıyla Ege (%59,38), Karadeniz (%59,03), Marmara (%56,8), Güneydoğu (%54,19) ve Akdeniz'in (%53,13) geldiği görülmektedir. Doğu Anadolu'da "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddesinde tüm illerde hataya rastlanırken, "çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" maddesinde sadece 1 ilde hata vardır. Hiç hata yapılmayan mantık hataları dışındaki diğer maddelerdeki hata oranı ise %62,5'tir (5 il). Ege'de "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddesinde 8 ilin 7'si hata yaparken, "çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" maddesinde sadece 1 ilde hata vardır. Diğer maddelerde hata oranı %75'dir (6 il). Karadeniz'de "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddesinde 18 ilin tamamında hataya rastlanırken; "çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" ve "mantık hataları" maddesinde hiç hataya rastlanılmamıştır. Diğer maddelerdeki hata oranları %72,7 ile %77,8 arasında değişmektedir (13-14 il). Marmara'da da "çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" ve "mantık hataları" maddelerinde hiç hataya rastlanmazken; en yüksek hata oranı (%81,8; 9 il) "tekrarlanan ifadeler" ve "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddelerindedir. Diğer maddelerde hata oranı %72,7'dir (8 il). Güneydoğu'da "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddesinde tüm illerde hata varken; "çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" ve "mantık hataları" maddelerinde hiç hata yoktur. Diğer maddelerde hata oranı %66,7'dir (6 il). Akdeniz'de de "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" maddesinde tüm illerde hata vardır. "Çelişen sözcüklerin birlikte kullanılması" maddesinde 1 ilin hata yaptığı bölgede, hiç hataya rastlanılmayan "mantık hataları" dışındaki maddelerde hata oranı 62,5'dir (5 il).

Bu başlık altında en fazla hata görülen "sözcüğün yanlış anlamda kullanılması" kapsamında bir örnek vermek gerekirse; "2001 yılı sonunda restorasyon çalışması başlamış ve 2003 yılında bitirilerek 02.07.2003 günü fiilen yeni Kurul Müdürlüğü binası olarak hizmet vermeye başlamıştır" cümlesi önemli bir örnektir (Adana İKTM, 2021b). Cümlede "günü" sözcüğü yanlış kullanılmıştır. Cümle, "2001 yılı sonunda restorasyon çalışması başlamış ve 2003 yılında bitirilerek 02.07.2003 tarihinde fiilen yeni Kurul Müdürlüğü binası olarak hizmet vermeye başlamıştır." şeklinde yazılmalıdır.

4.2.2. Dil Bilgisiyle İlgili Anlatım Bozukluklarına İlişkin Bulgular

Dil bilgisiyle ilgili hatalara genel olarak bakıldığında (Tablo 4), ek yanlışlığı/eksikliği/fazlalığı (72 il), bağlaçlarla ilgili hatalar (69 il) ve tamlama yanlışlıkları (62 il) maddelerinin en fazla hata yapılan maddeler olduğu; özne eksikliği maddesinin ise en az hata yapılan (15 il) madde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Dil bilgisiyle ilgili anlatım bozukluklarının bölgelere göre dağılımı

Anlatım Bozuklukları Maddeleri		BÖLGE							Toplam	
		Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara		
	N	8	12	8	7	12	16	9	72	
	VAR	% 100	85,7	100	77,8	92,3	88,9	81,8	88,9	
Ek Yanlılığı/Eksikliği/Fazlalığı	N	0	2	0	2	1	2	2	9	
	YOK	% 0	14,3	0	22,2	7,7	11,1	18,2	11,1	
	N	5	11	6	6	8	13	8	57	
	VAR	% 62,5	78,6	75	66,7	61,5	72,2	72,7	70,4	
Çatı Uyumsuzluğu	N	3	3	2	3	5	5	3	24	
	YOK	% 37,5	21,4	25	33,3	38,5	27,8	27,3	29,6	
	N	4	3	1	0	2	3	2	15	
	VAR	% 50	21,4	12,5	0	15,4	16,7	18,2	18,5	
Özne Eksikliği	N	4	11	7	9	11	15	9	66	
	YOK	% 50	78,6	87,5	100	84,6	83,3	81,8	81,5	
	N	5	11	7	6	5	13	9	56	
	VAR	% 62,5	78,6	87,5	66,7	38,5	72,2	81,8	69,1	
Nesne Eksikliği	N	3	3	1	3	8	5	2	25	
	YOK	% 37,5	21,4	12,5	33,3	61,5	27,8	18,2	30,9	
	N	6	11	6	6	5	13	8	55	
	VAR	% 75	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	67,9	
Dolaylı Tümleç Eksikliği	N	2	3	2	3	8	5	3	26	
	YOK	% 25	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	32,1	
	N	5	12	6	6	5	14	8	56	
	VAR	% 62,5	85,7	75	66,7	38,5	77,8	72,7	69,1	
Zarf Tümleci Eksikliği	N	3	2	2	3	8	4	3	25	
	YOK	% 37,5	14,3	25	33,3	61,5	22,2	27,3	30,9	
	N	8	11	7	7	10	16	10	69	
	VAR	% 100	78,6	87,5	77,8	76,9	88,9	90,9	85,2	
Bağlaçlarla İlgili Hatalar	N	0	3	1	2	3	2	1	12	
	YOK	% 0	21,4	12,5	22,2	23,1	11,1	9,1	14,8	
	N	5	11	6	7	5	13	8	55	
	VAR	% 62,5	78,6	75	77,8	38,5	72,2	72,7	67,9	
Yüklem Eksikliği	N	3	3	2	2	8	5	3	26	
	YOK	% 37,5	21,4	25	22,2	61,5	27,8	27,3	32,1	
	N	5	11	6	6	6	13	8	55	
	VAR	% 62,5	78,6	75	66,7	46,2	72,2	72,7	67,9	
Özne- Yüklem Uyumsuzluğu	N	3	3	2	3	7	5	3	26	
	YOK	% 37,5	21,4	25	33,3	53,8	27,8	27,3	32,1	
	N	5	11	6	6	5	13	8	54	
	VAR	% 62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7	
Kip ve Kişi Uyumsuzluğu	N	3	3	2	3	8	5	3	27	
	YOK	% 37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3	
	N	6	11	7	7	7	14	10	62	
	VAR	% 75	78,6	87,5	77,8	53,8	77,8	90,9	76,5	
Tamlama Yanlılıkları	N	2	3	1	2	6	4	1	19	
	YOK	% 25	21,4	12,5	22,2	46,2	22,2	9,1	23,5	
	N	5	11	6	6	5	13	8	54	
	VAR	% 62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7	
Fiilimsi Yanlılıkları	N	3	3	2	3	8	5	3	27	
	YOK	% 37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3	
	N	5	11	6	6	5	13	8	54	
	VAR	% 62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7	
Ek Eylem Eksikliği	N	3	3	2	3	8	5	3	27	
	YOK	% 37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3	
Genel Hata Ortalaması (%)			69,23	75,29	75	64,98	47,35	71,36	72,71	67,81

Bölgeler arası farklılıklara bakıldığında, İç Anadolu'nun belirgin bir şekilde en az hata oranına (%47,35) sahip bölge olduğu, Doğu Anadolu (%75,29) ve Ege (%75) bölgelerinin ise en fazla hata oranına sahip bölgeler olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu'da "özne eksikliği"

dışındaki maddelerde hata yapan il oranı %78,6- 85,7 arasında değişirken; Ege’de %75-100 arasında değişmektedir. Akdeniz’de “bağlaçlarla ilgili hatalar” ve “ek yanlışlığı/eksikliği/fazlalığı” maddelerinde tüm illerde hatalara rastlanırken; diğer maddelerdeki hata oranı %62,5-75 arasındadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde “özne eksikliği” maddesinde hiçbir il hata yapmazken; diğer maddelerde hata oranı %66,7- 77,8 arasında değişmektedir. İç Anadolu Bölgesi’nde en yüksek hata oranına sahip madde “ek yanlışlığı/eksikliği/fazlalığı” (%92,3); en düşük hata oranına sahip madde ise özne eksikliğidir (%15,4). Diğer maddelerin hata oranları %38,5-76,9 şeklindedir. Karadeniz Bölgesi’nde “ek yanlışlığı/eksikliği/fazlalığı” ve “bağlaçlarla ilgili hatalar” maddelerinde 16 il hata yapmış (%88,9); en az hata yapılan madde “özne eksikliği” olmuştur (%16,7). Diğer maddelerde hata oranı %72,2 ile %77,8 arasındadır. Son olarak Marmara Bölgesi’ne bakıldığında; 11 ilden 10’unun (%90,9) bağlaçlarla ilgili hatalar ve “tamlama yanlışlıkları” maddesinde hata yaptığı; “özne eksikliği” maddesinde iki ilin (%18,2) yanlışlık yaptığı görülmektedir. Diğer maddelerde ise %72,7- 81,8 arasında değişen hata oranları vardır.

En fazla hataya rastlanılan “ek yanlışlığı/fazlalığı/eksikliği” kapsamında bir örnek vermek gerekirse; “Gazete Atatürk’den söz ederken onun büyüklüğünü anlatabilmek için, her devrin meşhur adamalarından birkaçını söz konusu ederek...” (Samsun İKTM, 2021) cümlesinde özel isme gelen ek, ünsüz benzeşmesi kuralına aykırı kullanıldığı için yanlışlık yapılmıştır. Cümle, “Gazete Atatürk’ten söz ederken onun büyüklüğünü anlatabilmek için, her devrin meşhur adamalarından birkaçını söz konusu ederek...” şeklinde yazılmalıdır. Bir diğer fazla hata yapılan madde olan “bağlaçlarla ilgili hatalar” kapsamında; “Atatürk yalnız Türkiye’nin bütün hayatını değiştiren bir dehâ değil, fakat beynelmilel münasebetlerde iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır.” (Samsun İKTM, 2021) cümlesinde bağlaç hatası yapılmıştır. Bağlaç olarak kullanılan “fakat” olumlu olan cümleyi olumsuz, olumsuz olan cümleyi de olumluya çevirmek için kullanılmaktadır. Bu cümlede iki olumlu ifadeyi birleştiren “aynı zamanda” bağlacı kullanılmalıdır. Cümle, “Atatürk yalnız Türkiye’nin bütün hayatını değiştiren bir dehâ değil aynı zamanda beynelmilel münasebetlerde iyilik ve yalnız iyilik yapan bir adamdır.” şeklinde yazılmalıdır.

4.3. Noktalama Hatalarına İlişkin Bulgular

Noktalama hatalarına ilişkin bulgular; en fazla yanlışlığın kesme işaretinin (81 il), virgül işaretinin (80 il) ve noktalı virgül işaretinin (76 il) kullanılmasıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Tablo 5). Geriye kalan maddelerin büyük çoğunluğunda hata yapan il sayısı 54-60 olarak belirlenmiştir. Eğik çizgi ve uzun çizgi işaretinin kullanımında hiçbir ilin web sitesinde hataya rastlanılmamıştır.

Tablo 5. Noktalama hatalarının bölgelere göre dağılımı

Noktalama Hatalarının Bölgelere Göre Dağılımı		BÖLGE								
		Akdeniz	Doğu Anadolu	Ege	Güneydoğu Anadolu	İç Anadolu	Karadeniz	Marmara	Toplam	
Nokta İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	5	12	6	6	7	15	8	59
		%	62,5	85,7	75	66,7	53,8	83,3	72,7	72,8
	YOK	N	3	2	2	3	6	3	3	22
		%	37,5	14,3	25	33,3	46,2	16,7	27,3	27,2
Virgül İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	8	14	8	9	12	18	11	80
		%	100	100	100	100	92,3	100	100	98,8
	YOK	N	0	0	0	0	1	0	0	1
		%	0	00	0	0	7,7	0	0	1,2
Noktalı Virgül İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	8	13	8	9	10	17	11	76
		%	100	92,9	100	100	76,9	94,4	100	93,8
	YOK	N	0	1	0	0	3	1	0	5
		%	0	7,1	0	0	23,1	5,6	0	6,2
Kesme İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	8	14	8	9	13	18	11	81
		%	100	100	100	100	100	100	100	100
	YOK	N	0	0	0	0	0	0	0	0
		%	0	0	0	0	0	0	0	0
İki Nokta İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	6	11	6	6	8	14	9	60
		%	75	78,6	75	66,7	61,5	77,8	81,8	74,1
	YOK	N	2	3	2	3	5	4	2	21
		%	25	21,4	25	33,3	38,5	22,2	18,2	25,9
Üç Nokta İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Soru İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75,0	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25,0	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Ünlem İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Kısa Çizgi İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	6	11	6	6	5	13	8	55
		%	75	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	67,9
	YOK	N	2	3	2	3	8	5	3	26
		%	25	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	32,1
Uzun Çizgi İşaretinin Eksik/ Fazla Kullanımı	VAR	N	0	0	0	0	0	0	0	0
		%	0	0	0	0	0	0	0	0
	YOK	N	8	14	8	9	13	18	11	81
		%	100	100	100	100	100	100	100	100
Eğik Çizgi İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	1	0	0	0	0	0	0	1
		%	12,5	0	0	0	0	0	0	1,2
	YOK	N	7	14	8	9	13	18	11	80
		%	87,5	100	100	100	100	100	100	98,8
Tırnak İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	6	12	6	6	5	13	8	56
		%	75	85,7	75	66,7	38,5	72,2	72,7	69,1
	YOK	N	2	2	2	3	8	5	3	25
		%	25	14,3	25	33,3	61,5	27,8	27,3	30,9
Yay Ayraç İşaretinin Eksik/Fazla Kullanımı	VAR	N	5	11	6	6	5	13	8	54
		%	62,5	78,6	75	66,7	38,5	72,2	72,7	66,7
	YOK	N	3	3	2	3	8	5	3	27
		%	37,5	21,4	25	33,3	61,5	27,8	27,3	33,3
Genel Hata Ortalaması (%)			65,38	71,99	69,23	64,12	47,35	68,36	68,52	64,96

Tablo 5'in en alt satırına bakıldığında hata oranı en düşük bölgenin belirgin bir şekilde İç Anadolu olduğu görülmektedir. İç Anadolu'da illerin genel olarak %45,35'i noktalama hatalarına başvurmuştur ki, bu oran ülke ortalamasının (%64,96) oldukça altındadır. İç Anadolu'da 13 ilin tamamında kesme işaretinin kullanılmasında yanlışlık yapıldığı, 13 ilin 12'sinde virgül işaretinin, 10'unda ise noktalı virgül işaretinin kullanılmasında yanlışlık yapıldığı görülmüştür. Hata yüzdesi en fazla olan bölgeler ise diğer yazı dili incelemelerinde olduğu gibi Doğu Anadolu (%71,9) ve Ege'dir (%69,23). Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki 14 ilin tamamında virgül ve kesme işareti kullanımında yanlışlık yapıldığı; diğer noktalama işaretlerinde ise hata oranının %78,6-%92 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgesi'nde, virgül ve kesme işaretine ek olarak, noktalı virgülden de tüm illerde hataya rastlanmıştır. Eğik çizgi ve uzun çizgide hiç hata yapılmayan bölgelerden Ege'de diğer noktalama işaretlerindeki hata oranı %75 iken; Marmara'da %72,7-%81,8 arasında değişmektedir. Uzun çizgide 0, eğik çizgide 1 ilde hataya rastlanılan Akdeniz'deki diğer maddelerin hata oranı ise %62-%75 arasındadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de dokuz ilin tamamında virgül, noktalı virgül ve kesme işaretinin kullanılmasında yanlışlık yapılmıştır. Diğer maddelerdeki (uzun çizgi ve eğik çizgi dışında) hata oranı %66,7'dir. Karadeniz Bölgesi'nde ise virgül ve kesme işaretinde tüm illerde (18 il), noktalı virgülden 17 ilde yanlışlık gözlenmiştir. Öte yandan hiç hata yapılmayan uzun çizgi ve eğik çizgi dışındaki maddelerde %72,2- 83,3 civarında hata oranları görülmüştür.

En fazla hata yüzdesine sahip üç noktalama işareti hatasından biri olan “kesme işaretinin eksik/fazla kullanılması” kapsamında bir örnek vermek gerekirse; “Güleş Baba Mahallesi'nde, mezarlığın bulunduğu sırta yer almaktadır.” (Hakkâri İKTM, 2021) cümlesi ele alınabilir. Cümlede mahalle kelimesine gelen ek, kesme işaretiyle ayrılmadığı için yanlışlık yapılmıştır. Cümle, “Güleş Baba Mahallesi'nde, mezarlığın bulunduğu sırta yer almaktadır.” şeklinde yazılmalıdır. Bir diğer sık hata yapılan madde olan “virgül işaretinin eksik/fazla kullanılması” kapsamında, “Kulenin dış yüzeyinde yer alan kabartmada; cepheye gitmekte olan Mehmetçiğin evinden ayrılışı ifade edilmektedir.” (Çanakkale İKTM, 2021) cümlesi incelenebilir. Cümlede virgül kullanılması gereken yerde noktalı virgül kullanıldığı için yanlışlık yapılmıştır. Doğrusu “Kulenin dış yüzeyinde yer alan kabartmada, cepheye gitmekte olan Mehmetçiğin evinden ayrılışı ifade edilmektedir.” şeklindedir. Noktalı virgül işaretinin eksik/fazla kullanılması kapsamında ise “...Antep Katmeri; Antepli ustalar sayesinde babadan oğula ve ustadan çırağa aktarılarak günümüze ulaşmıştır.” (Gaziantep İKTM, 2021) cümlesinde virgül kullanılmadan noktalı virgül kullanıldığı için yanlışlık yapılmıştır. Cümle, “Antep Katmeri, Antepli ustalar sayesinde babadan oğula ve ustadan çırağa aktarılarak günümüze ulaşmıştır.” şeklinde yazılmalıdır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Dilin doğru kullanılması, hem milletlerin kimliğinin oluşması hem de örgütlerin (kurum, kuruluş, işletmeler vb.) imaj çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Pazarlama iletişimde kullanılan yazılı araçlardaki dil hataları, ilgili kurumlara/kuruluşlara hedef kitlenin gözünde olumsuz bir imaj çizmektedir. Hedef kitlede, özellikle de dilin doğru kullanımına duyarlı kesimlerde bilgisizlik, özensizlik, yetersizlik, hatta dile saygısızlık vb. algılar oluşabilmektedir (Koehn, 2003; Müller vd., 2019; Schindler ve Bickart, 2012). Bu durum tüm kurumlar ve kuruluşlar (turizm işletmeleri dahil) için geçerli olmakla birlikte, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri açısından özel bir önem arz etmektedir. Zira bu kurumlar kültürün bir ögesi olan dilin korunmasından ve şehirlerin imajının güçlendirilip etkili bir şekilde pazarlanmasından ve yönetilmesinden sorumludurlar. Böyle kurumların dilin doğru kullanımı konusunda özel bir çaba harcamaları gerekmektedir. Ancak araştırma öncesinde İKTM'lerin web sitelerinde yapılan ön incelemeler, Türkçe kullanımını noktasında bazı sorunlar olduğuna işaret etmiştir. Oysa web siteleri günümüzde insanların temel bilgi edinme mecrası haline gelmiş, buna bağlı olarak tüm işletmelerin ve kamu kurumlarının da temel iletişim aracı durumuna gelmiştir. Bu kapsamda, böylesine sıklıkla kullanılan bir mecrada, İKTM'ler gibi kurumların, yazı dili kullanımına ne ölçüde dikkat ettiği önemli bir soru haline gelmiştir. Bu

noktadan hareketle çalışmada, Türkiye'deki tüm İKTM'lerin web sitelerinin Türkçe yazı dili açısından ne ölçüde yeterli olduğunun belirlenmesine çalışılmıştır.

Çalışmada yazı dili hataları; yazım yanlışlıkları, anlatım bozuklukları ve noktalama hataları şeklinde üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bu kapsamda, ilgili başlıklar kapsamındaki yazı dili hatalarının web sitelerinde yer alıp almadığı 1-0 (var-yok) tekniğiyle tespit edilmiş, elde edilen veriler tanımlayıcı analizlerle incelenmiştir. Bulgular (birinci araştırma sorusuna cevaben), en çok hatanın yazım yanlışlıklarında yapıldığını (ülke genelinde %69,8), ardından dil bilgisinden kaynaklı anlatım bozuklukları (%67,81), noktalama hataları (%64,96) ve anlamla ilgili anlatım bozukluklarının (%54,03) geldiğini göstermiştir. Yazım yanlışlıkları açısından büyük harfler, kısaltmalar ve birleşik sözcüklerin yazımı maddelerinde; anlatım bozukluğu açısından sözcüğün yanlış anlamda kullanılması, ek yanlışlığı/fazlalığı/eksikliği ve bağlaçlarla ilgili hatalar maddelerinde; noktalama hataları açısındansa kesme, virgül ve noktalı virgül işaretinin kullanımı maddelerinde sıklıkla yanlışlık yapıldığı bulunmuştur (2, 3 ve 4. araştırma soruları). Bu bulgular Türkçe yazı dili hatalarına ilişkin geçmiş çalışmalarla karşılaştırıldığında benzerlikler görülmektedir. Örneğin, ders kitaplarındaki yazım hataları üzerine yapılan araştırmalar (Demirci, 2009; Esengül, 2006) ve öğrencilerin yazılı kâğıtlarını dil hataları açısından inceleyen araştırmalar (Alkan, 2007; Dölek, 2016); anlatım bozukluğu hatalarının yazım ve noktalama hatalarına göre daha çok yapıldığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda, Türkiye'de yazım yanlışlığı, anlatım bozukluğu ve noktalama hataları konularındaki yazı dili hatalarının; İKTM'lerin web sitelerine de yansdığı görülmektedir. Bu durum, Türkçe konusunda gerek derslerde gerekse diğer alanlarda belirli konularda hata yapan insanların web sitesi içeriği oluştururken de bu hataları yaptıkları şeklinde yorumlanabilir.

Beşinci araştırma sorusu kapsamında bölgeler bazındaki farklılıklara bakıldığında, üç başlıkta da (yazım hataları, anlatım bozuklukları, noktalama hataları) Ege, Doğu Anadolu ve Marmara Bölgesi'nin en fazla hata yapan bölgeler olduğu, en az hata yapan bölgenin ise İç Anadolu Bölgesi olduğu görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'ne ilişkin bulguları PISA ve TÜİK verileri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. PISA 2009, 2012, 2015 verilerinin ve 2008-2015 yılları arasında TÜİK eğitim verilerinin bölgelere göre değerlendirilmesinde; Doğu Anadolu Bölgesi'nin eğitim verilerinin Türkiye ortalamasının altında yer aldığı görülmüştür. Aynı değerlendirme, okuma başarısında genel olarak en yüksek olan bölgenin İç Anadolu Bölgesi olduğunu göstermektedir (Kıbrıslıoğlu ve Gelbal, 2018, s. 1204). Ege ve Marmara Bölgeleri'ndeki yazım hatası oranının fazla olması ise bu bölgelerdeki illerin Türkiye'nin turizm hareketliliğinin en yoğun yaşandığı iller olmasına bağlı olarak web sitesi içeriklerinin de oldukça zengin olmasıyla ilgili olduğu ifade edilebilir. Sınırlılıklar başlığında da ifade edildiği gibi, bazı şehirlerin web siteleri çok sınırlı düzeyde içeriğe sahipken bazılarının yazılı içeriği oldukça geniştir. Bu durum, içeriği fazla olanın daha çok hata yapmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle Türkçenin doğru kullanımı noktasında özellikle İKTM yöneticilerine ve bu konuda araştırma yapacaklara bazı önerilerde bulunulabilir. Önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Türkçenin kültürel bir değer olarak görülmesi ve korunması için öncelikle devlet kurumlarının dil farkındalığını kazanması ve kendi görev alanlarında Türkçeyi doğru bir şekilde kullanarak örnek olmaları gerekmektedir.
- İKTM'ler, bu çalışmada kullanılan "Türkçe Yazı Dili Ölçeğini" kullanarak uzman kişilerin yardımıyla, web sitesi incelemelerini yapmalı ve gerekli düzeltmeleri gerçekleştirmelidir. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Türkçe yeterliliğine sahip çalışanlar bu iş için görevlendirilebilir veya Milli Eğitim Bakanlığı ile ortak, sürekliliği olan bir çalışma yürütülebilir. Bu öneri Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın diğer alt birimleri başta olmak üzere, tüm kamu kurumları ve özel sektör işletmeleri (turizm işletmeleri dahil) için de geçerlidir. Bakanlığın

turizm işletmeleri ve destinasyon yönetim örgütlerinin Türkçeyi doğru kullanması noktasında özendirici çalışmalar yürütmesi yerinde olacaktır.

- İlgili inceleme ve düzeltmelerin ardından Türkçeye verilen önemi göstermek amacıyla özellikle kamu kurumlarının web sitelerinde ana sayfanın bir yerine “Bu web sitesi Türkçe yazı dili denetiminden geçirilmiştir.” şeklinde bir ifade eklenebilir. Bunun için logo vb. bir görselden de yararlanılabilir.
- İKTM’lerde özellikle web sitesinden ve tanıtımdan sorumlu çalışanların Türkçe yeterliliklerine dikkat edilmelidir. Bu kapsamda, öncelikle ilgili çalışanların Türkçenin korunması konusundaki duyarlılıkları arttırılmalı, ardından Türkçe yeterliliklerinin arttırılması için eğitim çalışmaları yürütülmelidir. Ayrıca bu tür çalışmalar, Milli Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığının ortaklığı ile “Türk Dili Seferberliği” gibi bir proje kapsamında, kamu kurumları başta olmak üzere tüm ülke geneline yayılmalıdır.

Yukarıda sıralanan genel önerilerin yanı sıra, bulgularda öne çıkan bazı konulara ilişkin kısa vadede gerçekleştirilebilecek detaylı öneriler sunulabilir:

- İKTM’lerin web sitelerinde yöresel ağızda kullanılan kavramların karşılıkları parantez içinde verilmelidir. Ayrıca Türkçenin zenginliğini ortaya çıkarmak için “kültür” sayfalarında her ile ait Türkçe yerel sözlük oluşturulabilir.
- İKTM’lerin web siteleri incelendiğinde TDK’nin 2016 yılında değiştirdiği “Kurum ve kuruluş adlarına getirilen ekler kesme işareti ile ayrılmaz.” kuralına dikkat edilmediği, bu bağlamda da web sayfalarının güncellenmediği tespit edilmiştir. Gerekli güncellemelerin İKTM’ler tarafından yapılması önerilmektedir.
- Çalışmada sözcüklerin sıklıkla yanlış yazıldığı görülmüş ve dolayısıyla yazı dili denetim seçeneğinin kullanılmadığı anlaşılmıştır. İKTM’lerin yazı dili denetimi seçeneğini kullanması ve uygun düzeltmeleri yapması önerilmektedir.
- Bulgular, kısaltmalarla ilgili yanlışlıkların çok fazla olduğunu göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, “Ölçü birimlerinin uluslararası kısaltmaları kullanılır. Bu kullanımlarda nokta işareti kullanılmaz ve ekler sözcüğün okunuşuna göre getirilir.” kuralına dikkat edilmemesidir. İKTM’lerin bu kuralara dikkat ederek gerekli güncellemeleri yapması önerilmektedir.

Son olarak, bu alanda araştırma yapacaklara çalışmada geliştirilen ölçekten yararlanarak, turizm sektöründe (veya diğer alanlarda) faaliyet gösteren farklı kurum ve kuruluşların kurumsal iletişim araçlarının Türkçe yazı dili yeterliliğini incelemeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Adana İKTM (2021a). *Kronoloji: 1926*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96333/1926.html> (Erişim tarihi: 15.08.2021).
- Adana İKTM (2021b). *Genel bilgiler: Kültür ve tabiat varlıklarını koruma bölge kurullarının oluşum gerekçesi*. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-88374/genel-bilgiler.html> (Erişim tarihi: 16.08.2021).
- Akkoyunlu, B. ve Yılmaz Soylu, M. Y. (2011). Sosyal iletişim ağları ve dilin yanlış kullanımı üzerine nitel bir çalışma. *İlköğretim Online*, 10(2), 441-453.
- Aktaş, Ş. (2010). Dilin doğru ve güzel kullanımı üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27, 37-42.
- Alkan, Z.N. (2007). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım hataları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

- Atıf, Ö. (2018). Konaklama işletmelerinin web sayfa tasarımlarının pazarlama uygulamaları açısından incelenmesi: Eskişehir örneği. *Journal of Turkish Tourism Research*, 2(1), 15-26.
- Babacan, M. (2010). *Yazılı ve sözlü anlatım* (4. baskı). İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınları.
- Bursa İKTM (2021). *Atatürk için diyorlar ki!: Belçika*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96486/belcika.html> (Erişim tarihi: 16.08.2021).
- Çanakale İKTM (2021). *Atatürk: Anıtkabir*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96392/anitkabir.html> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Demirci, N. (2009). *2006 yılı Türkçe öğretim programına göre hazırlanan 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki dil yanlışları ve anlatım bozuklukları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Dölek, O. (2016). *Akran etkileşimine dayalı yazma etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Esengül, M. (2006). *İlköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki dil ve anlatım yanlışları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Fogg, B. J., Marshall, J., Laraki, O., Osipovich, A., Varma, C., Fang, N., ... & Treinen, M. (2001, Mart). *What makes web sites credible? A report on a large quantitative study*. SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems, Seattle Washington, USA. <https://courses.ischool.berkeley.edu/i290-10/f05/bjfofg.pdf> (Erişim tarihi: 10.07.2021).
- Gaziantep İKTM (2021). *Geleneksel mutfak: Antep Katmeri*. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/neyenir/katmer-2> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Göçer, A. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dil kültür ilişkisi üzerine görüşleri: Fenomenolojik bir araştırma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 25-38.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güllüdağ, N. (2014). Yazılı ve görsel basında dil estetiği. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-58.
- Güzel, E. ve Karakurt, A. (2016). Dil yozlaşması ve söyleyiş bozukluğu: Televizyon reklamlarının göstergebilimsel açıdan çözümlenmesi. *Balkan and near Eastern Journal of Social Sciences*, 2(4), 1-15.
- Hakkâri İKTM (2021). *Kültür varlıkları: Türbe ve zaviyeler*. <https://hakkari.ktb.gov.tr/TR-159139/kulturel-degerler.html> (Erişim tarihi:17.08.2021).
- Hilbrink, E. M. (2017). *'The hotel were graet': The effects of valence and language errors on the attitude towards the hotel, review credibility, booking intention and eWOM intention of consumers* (Unpublished master's thesis), University of Twente, Twente.
- Hunutlu, Ü. (2007). *Lise birinci sınıflarda öğrencilerin yaptıkları anlatım bozuklukları ve bunların giderilmesinde kullanılan metotlar* (Yayımlanmamış lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İlaslan, B. (2007). *Ortaöğretim ikinci sınıf öğrencilerinde görülen yazılı anlatım bozukluklarının giderilmesi için çeşitli öneriler- Kalecik/Pursaklar örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İşcan, A. (2018). *Yabancı dil öğretimi ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesi*. Ankara: Pegem Akademi.

- İzmir (İKTM, 2021). *Atatürk: Selânik Atatürk Evi*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96346/selanik-ataturk-evi.html> (Erişim tarihi: 18.08.2021).
- Karahisar, T. (2013). Dijital nesil, dijital iletişim ve dijitalleşen! Türkçe. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 4(12), 71-83.
- Kavcar, C., Oğuzkan F. ve Sever S. (2004). *Türkçe öğretimi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Kazancı, M. (2004). *Kamuda ve özel kesimde halkla ilişkiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kıbrıslıoğlu, U.N ve Gelbal, S. (2018). PISA ve TÜİK verileri çerçevesinde Türkiye’de eğitimde eşitsizlik. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26 (4), 1195-1206.
- Koehn, D. (2003). The nature of and conditions for online trust. *Journal of Business Ethics*, 43(1), 3-19.
- TDK (2000). *İmlâ kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Müller, B., Martin-Lacroux, C. ve Lacroux, A. (2019, May 24-27). *What a pity, there are so many errors! what mistakes really matter to consumers?* 48th Annual EMAC Conference, Hamburg. <http://proceedings.emac-online.org/pdfs/A2019-9344.pdf> (Erişim tarihi: 15.06.2021).
- Pekaz, K. (2007). *İlköğretim sekizinci sınıf yazılı anlatımlarındaki ses olayları, imla hataları ve anlatım bozukluklarının düzeltilmesinde ipucu ve geribildirim teknikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Samsun İKTM (2021). *Atatürk için diyorlar ki!: İngiltere*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96495/ingiltere.html> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Schindler, R. M. ve Bickart, B. (2012). Perceived helpfulness of online consumer reviews: The role of message content and style. *Journal of Consumer Behaviour*, 11(3), 234-243.
- Stiff, C. (2012). Watch what you write: How errors in feedback influence consumer attitudes and behavior. *Journal of Internet Commerce*, 11(1), 41-67.
- Şamlıoğlu, K. (2011). *On ikinci sınıf öğrencilerinin yazılı anlatım bozuklukları üzerine bir çalışma: Ardeşen ilçesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şimşek Evren, E. ve Akoğlan Kozak, M. (2017). Otel işletmelerinin potansiyel çalışanlara yönelik izlenim yönetimi taktikleri: Web sitelerinin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 441-469.
- Taş, M., Akkaşoğlu, S. ve Akyol, C. (2018). Turizm işletmelerinde bilgi teknolojileri kullanımı kapsamında seyahat acentesi web sitelerinin incelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 207-221.
- TDK (2017). *İlköğretim okulları için yazım kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2021). *Kurum ve kuruluş adlarından sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrılır mı?* <https://www.tdk.gov.tr/icerik/sikca-sorulan-sorular/kurum-ve-kurulus-adlarindan-sonra-gelen-ekler-kesme-isareti-ile-ayrilir-mi/> (Erişim tarihi: 16.07.2021).
- Uygur, S. M., Sürücü, Ç. ve Sergen, Y. (2018). Yiyecek içecek işletmelerinin dijital pazarlama açısından incelenmesi: Ankara ili örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 157-176.

- nalın, Ő. (2005). *Dil ve kültür*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Üstün, M. (2011). *İlköğretimde ikinci kademe ğrencilerinin yazılarında görülen anlatım bozukluklarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Onsekizmart niversitesi, Çanakkale.
- Yaman, H. ve Erdoğan, Y. (2007). İnternet kullanımının Türkçeye etkileri: Nitel bir araştırma. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 3(2), 237-249.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zafiroopoulos, C. and Vrana, V. (2006). A framework for the evaluation of hotel websites: The case of Greece. *Information Technology and Tourism*, 8(3-4), 239-25.

ETİK ve BİLİMSSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50